

TAIP BUVO...

Algirdas Šukys

Kodėl ir kaip atsirado šis prisiminimų pluoštas. Padėkos.

Ši marga mozaika, sudaryta iš beveik prieš septynias dešimtis metų regėtų vaizdų, perkeltų iš mano atminties į kompiuterinę atmintį, ir perpinta su dar anksčiau – mano vaikystėje – bei vėliau – jau kalėjimuose, antrosios tremties metais ir po jų vykusių įvykių atspindžiais, atsirado kaip papildytas tekstas jau antrą dešimtį toje atmintyje saugomų atsiminimų, pavadintų „Gulago voratinklyje“ ir įrašytų į mano tinklalapį internete adresu <http://www.mif.vu.lt/~sukys>

Man gana dažnai nutinka taip, kad nepriklausomi vienas nuo kito ir, atrodo, net atsitiktiniai įvykiai savaime išsirikiuoja laike, susisiedami priežastiniais ryšiais, ir ta įvykių grandinė galų gale atveda prie to, jog įvyksta tai, kas, kaip vėliau pasirodo, ir turėjo įvykti, nors iš pat pradžių apie tokią įvykių eigą ir mano vaidmenį joje ne tik negalvojau bei neplanavau, bet kartais tam net priešinausi.

Ne kartą teko girdėti, jog panašiai nutinka ir kitiems žmonėms. Vieni tai vadina „Dievo ranka“, antri – lemtimi, tretį mano, jog mums tik atrodo, kad ta grandinė atsirado atsitiktinai, nes mes ne visada esame pajėgūs aprėpti visą tą daugybę mus supančių objektų, subjektų, įvykių ir procesų, pastebėti joje atsirandančius priežastinius ryšius ir dėsningumus, išvelgti visur tam tikrą sistemą. Save patį priskirčiau šiai – trečiajai – grupei.

Čia pateikiamų atsiminimų perkėlimo iš mano atminties į kompiuterinę atmintį ir jų papildymo istorija – dar vienas konkretus pavyzdys, patvirtinantis ką tik išsakytas mintis.

Viskas prasidėjo nuo Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (LGGRTC) darbuotojų kreipimosi, išsakyto man, buvusiam tremtiniui, įpareigojančia forma, beveik nepaliekančia galimybės jų prašymo nepatenkinti. Rinkdami informaciją apie Lietuvos okupacijas ir jų padarinius, to centro darbuotojai susidūrė su keturis dešimtmečius užsitęsusia mūsų šeimos „odisėja“ ir, ja susidomėję, paprašė manęs aprašyti pagrindinius tos „odisėjos“ įvykius, stengiantis prisiminti ir paminėti kuo daugiau pavardžių tų Lietuvos piliečių, kuriuos teko sutikti tremtyse ir kalėjimuose, nes tokia informacija LGGRTC, pradėjusiam visų nukentėjusiųjų nuo sovietų ir nacių represijų registraciją, buvo labai reikalinga.

Atsižvelgdamas į LGGRTC renkamos informacijos paskirtį, savo atsiminimus apie tremtyse ir kalėjimuose praleistą laiką rašiau kaip fragmentišką santrauką,

paminėdamas tik tai, kas, mano nuomone, galėjo būti reikalinga LGGRTC darbuotojams. Stengdamasis taupyti jų ir savo laiką, vengiau perteklinės informacijos apie man tada atrodžiusias nereikšmingas detales.

Dar prieš įteikdamas LGGRTC savo atsiminimų tekstą, sužinojau, kad mano bendraklasiai, su kuriais man po grįžimo iš pirmosios tremties teko mokytis Kupiškio gimnazijoje iki suėmimo ir antrosios tremties, nutarė išleisti jubiliejinį leidinuką ir norėtų, jog aš specialiai tam leidinukui parašyčiau straipsnelį apie save ir savo gyvenimą.

Nusprendęs vienu šūviu nušauti kelis zuikius, pasidariau jau parašytų atsiminimų keletą kopijų ir vieną įteikiau LGGRTC, o antrąją, atsižvelgdamas į buvusių gimnazijos abiturientų leidinuko paskirtį, šiek tiek papildžiau bei pparedagavau ir perdaviau to leidinuko redakcinei komisijai. Toje komisijoje buvę literatai sugebėjo panašiams į ataskaitą mano atsiminimams suteikti literatūros kanonus atitinkančio apsakymo formą. Tekstas vietomis sutrumpėjo, vietomis pailgėjo, bet tapo gerokai lyriškesnis.

Kadangi Kupiškio gimnazijos auklėtiniai yra pasklidę po visą Lietuvą, tai jų sudaryto leidinuko egzempliorius pateko ir į tuomet Kaune ėjusio laikraščio „Patriotas“ redaktoriaus Jono Jusaičio akiratį. Susidomėjęs mano atsiminimuose aprašyta mūsų šeimos „odisėja“, J.Jusaitis kreipėsi į mane ir, gavęs mano sutikimą, suskirstė tuos atsiminimus į skyrelius, suteikdamas kiekvienam atitinkamą antraštę, o visam tekstui – tuo metu madingą ir intriguojantį pavadinimą – „Gulago voratinklyje“. Dar šiek tiek pparedagavęs mano atsiminimų tekstą „Patrioto“ redaktorius įkėlė juos į internetą laikraščio tinklapyje. Kartu įkėlė ir keletą mano straipsnių, skirtų laikmečio aktualijoms, bei kreipimusi į tuometinę Lietuvos valdžią ir net porą mano eilėraščių.

Nors mano atsiminimams p. J.Jusaičio suteiktas atkreipiantis dėmesį pavadinimas ne visai atitiko tų atsiminimų turinį, nes mūsų šeimai grėsusių gulagų, kai aš, patyrusių kalinių pamokytas, karceryje paskelbiau bado streiką, galų gale pavyko išvengti, atsiperkant tik ilga kelione per Sovietų Sąjungos kalėjimus ir antrąją tremtį, tas pavadinimas vis dėlto išliko, kadangi buvo paviešintas „Patrioto“ tinklapyje ir kartu su laikraščiu jau buvo išplatintas. Todėl, kai Šarūnas Leonas, dar būdamas studentas pradėjęs tvarkyti mano tinklapį internete ir pasiaukojančiai tebetvarkantis jį iki šių dienų, pasiūlė perkelti tuos atsiminimus į jį, nutarėme to pavadinimo nekeisti, kad neklaidentume skaitytojui, skirtingai pavadinami vieną ir tą patį tekstą.

Kadangi tie atsiminimai dėl jau anksčiau minėtų priežasčių buvo gana fragmentiški ir labai nepilni, tai mano žmona Daiva ir kiti giminaičiai, žinodami iš mano pasakojimų žymiai daugiau, nuolat priekaištaudavo man, jog aš savo pilietinę pareigą esu atlikęs ne iki galo ir privalau, kol dar esu gyvas ir galiu rašyti, papildyti tuos atsiminimus. Ji – Daiva – net diktofoną nupirko, kad būtų galima įrašinėti mano pasakojimus.

Aš visais įmanomais būdais stengiausi išsisukinėti nuo tokios daug laiko reikalaujančios veiklos, nes man atrodė, jog būtų nepateisinama švaistyti laiką rašyti asmeninius atsiminimus, kai to laiko niekaip neužtenka daug svarbesniam, mano nuomone, darbui – visuomeninei veiklai bei mokymosi priemonių studentams, kuriems aš dėstau, rengimui. Juk mano skaitomiems kursams vadovėlių lietuvių kalba nėra ir nenusimato, kad artimiausiu laiku kas nors kitas juos parašytų. Vargu ar aš būčiau suradęs laiko savo atsiminimams papildyti, jei tam nebūtų atsiradęs svarbią visuomeninę reikšmę turintis poreikis, kurį ignoruoti aš jau nebeturėjau moralinės teisės.

Atsitiko taip, kad šiais – jubiliejiniais - metais (šiomet sukanka lygiai septynios dešimtys metų nuo pirmosios mūsų tremties ir jau sukako lygiai dvi dešimtys metų nuo Sausio 13-osios įvykių, kurie, kaip ir tremtys, paliko gilią žymę ne tik mūsų tautos, bet ir mūsų šeimos bei mano asmeniniame gyvenime) man paskambino dokumentinio kino režisieriaus Arūno Matelio, pagarsėjusio unikaliais savo filmais (ypač pelniusiu keliolika tarptautinių apdovanojimų filmu apie vėžiu sergančių vaikų dvasios stiprybę „Prieš parsikrendant į Žemę“), asistentė Alma ir pakvietė į susitikimą su kino studijos vadovu.

Tas susitikimas prasidėjo netradiciškai ir įdomiai - nuo pokalbio apie sveikos penktojo laipsnio šaknies iš sveiko skaičiaus, turinčio dešimt ženklų, traukimą mintinai, t.y. naudojantis tik akimis ir galva. Pasirodė, jog metodais, leidžiančiais tokią operaciją atlikti, domisi ir režisierius A. Matelis, 1983 metais baigęs Vilniaus universitete Taikomąją matematiką. Ir jei aš būčiau grįžęs iš Vakarų Sibiro į Lietuvą metais anksčiau – ne 1983-jų, o 1982-jų metų vasaros pabaigoje – jis būtų tapęs mano studentu, ir mes būtume susipažinę beveik trimis dešimtmečiais anksčiau. Bet ir dabar bendrauti su režisieriumi buvo lengva ir paprasta: mes supratome vienas kitą iš pusės žodžio.

Palyginę jo ir mano taikomus tokios šaknies traukimo metodus, perėjome prie reikalo, dėl kurio ir buvau pakviestas. Pasirodė, jog režisierius ruošiasi kurti filmą apie tremtį ir, šiek tiek žinodamas apie mano „odisėją“, norėtų, jog aš detaliau papasakočiau apie tai, ypač apie pirmąją kelionę į tremties vietas bei pirmuosius tremties metus, nes įvairios detalės, kai kam iš pirmo žvilgsnio atrodančios nereikšmingos, yra labai reikalingos kuriant filmą, pakankamai autentiškai atkuriantį tų laikų atmosferą ir dvasią bei tremiamų ir ištremtų žmonių išgyvenimus, jų gyvenimo materialines sąlygas, jų moralinę ir psichologinę būseną.

Suprasdamas tokio filmo svarbą bei reikalingumą dabartinėms ir būsimoms jaunimo kartoms, kurioms sovietmetis su trėmimais ir kitomis represijomis – jau tolimais senais laikais buvusi ir dabar labai miglotai įsivaizduojama praeitis, tapusi jau istorija, aš sutikau papildyti savo atsiminimus, pateiktus „Gulago voratinklyje“, mano atmintyje išlikusiomis detalėmis, palikdamas spręsti apie jų reikšmingumą bei reikalingumą būsimąjo filmo kūrimui pačiam to filmo

režisieriui. Taip ir atsirado šis atsiminimų pluoštas, turintis jau kitą negu „Gulago voratinklyje“ paskirtį: kuo autentiškiau pateikti kuo daugiau detalių, kurios galėtų būti naudingos kuriant dokumentinius (ar artimus jiems vaizduojamų situacijų tikroviškumu) filmus apie jau praėjusius ir todėl jau primirštus laikus, kurių liudininkai vienas po kito jau išeina Anapilin, negrižtamai nusinešdami su savimi ir savo bei to laikmečio tikrąją istoriją.

Manau, jog tą istoriją objektyviai užfiksuoti tų laikų tikrovę atspindinčiame filme, kol dar ne visai vėlu, kol dar liko tos istorijos dalyvių, galinčių pasidalinti savo prisiminimais, yra labai svarbu, tiesiog būtina, nes jau ir dabar kai kurie apsukrūs Lietuvos ir užsienio veikėjai, siekdami asmeninių ar tam tikrų grupinių tikslų, bando tą istoriją taip perrašyti, kad tų raštų skaitytojai, nedalyvavę aprašomuose įvykiuose, susikuria apie juos tendencingai iškreiptą vaizdą, kuris ne tik ne informuoja, bet dezinformuoja. Tokia istorija gali tik klaidinti ateinančias kartas ir dezorientuoti jas, kaip dabar gana dažnai dezorientuoja žmones iš daugybės ekranų bei ryškiai iliustruotų žurnalų puslapių plūstanti tendencinga informacija, propaguojanti kraštutinį individualizmą bei egoizmą, hedonizmą bei besaikį vartojimą, žiaurų smurtą ir palaidą gyvenimo būdą.

Iš tikrųjų mūsų kartos gyvenimas, nors ir buvo sunkus, o kartais ir labai žiaurus, nebuvo beprasmis „prarastosios kartos“ gyvenimas, nors, žinoma, esant palankesnėms sąlygoms, mūsų karta galėjo žymiai daugiau pasiekti ir žymiai daugiau palikti ateinančioms kartoms. Bet, kaip ten bebūtų buvę, mes, nežiūrint nelengvų materialinių ir sunkių politinių sąlygų, gyvenome prasmingą gyvenimą, žymiai turtingesnę įvykių ir išgyvenimų įvairovę, turėjusia žymiai daugiau briaunų ir spalvų negu dabar kartais šabloniškai vaizduojama, norint dezorientuoti visuomenę, kad ji nepastebėtų dabartinio jos gyvenimo kultūrinio ir dvasinio skurdo, nesusimąstytų apie jo priežastis, o susimąsčiusi nepabandytų to tik kai kam labai patogaus gyvenimo keisti į teisingesnę ir prasmingesnę.

Benjaminas Franklinas yra pasakęs: „Tai, kas skaudina, ugdo“. Manau, jog šią mintį būtina pratęsti, nurodant, ką ugdo. Juk kartais skaudinimas ugdo poreikį susimąstyti, kodėl tiek daug skausmo mūsų planetoje, ir sugebėjimą, įveikus skausmą, pakilti aukščiau skaudintojo, bet kartais – ir norą keršyti, skaudinant skaudintoją ir tokiu būdu dar padidinant skausmo kiekį, kurio ir taip jau per akis. Kokį atoveikį pagimdys skaudinimas, priklauso nuo skaudinamojo dvasinės kultūros ir jo išminties. Daugumai mūsų kartos – pirmojo trėmimo kartos – atstovų užteko dvasinės kultūros ir išminties nepasirinkti kelio, didinančio skausmo kiekį, ir tai galėtų būti sektinas pavyzdys tiems, kurie atėjo ir ateis po mūsų. Tačiau labai gaila, kad dabar daugeliui iš mūsų, išėjusių labai skaudžią gyvenimo mokyklą, pritrūksta išminties, atsakomybės jausmo ir jėgų tam, kad ryžtingai pasipriešintumėme mūsų tautos moralinio, kultūrinio, ekonominio ir net fizinio žlugdymo procesui, kurį vykdo „tautos elitu“ pasivadinę naujieji kolaborantai, nesąmoningai (o neretai - ir sąmoningai) tarnaujantys naujiesiems, žymiai rafinuotesniems už sovietinius, okupantams,

sugebantiems okupuoti šalis ekonomiškai bei antikultūriškai, pakeičiant seniau okupantų vartotą karinę jėgą kapitalo ir informacinės narkomanijos jėga. Kas, jei ne mes, tremtinių karta, sugebėjusi neišsigąsti sovietinių tankų Atgimimo Sąjūdžio laikais, privalome atverti akis begėdiškai mulkinamai ir išsivaikščiojimui pasmerktai mūsų tautai, pažadindami ją naujam Atgimimui? Tai mūsų šventa pareiga! Tik atlikę šią misiją, mes galėsime sau pasakyti: „Gyvenome ne veltui“.

Rašydamas savo prisiminimų papildymus ir atsimindamas jų paskirtį, aš stengiausi atvaizduoti visas – ir tamsiąsias, ir šviesiąsias – praėjusio mūsų gyvenimo puses, kaip jos man tada atrodė, nebandydamas jų nei dirbtinai ryškinti, nei dirbtinai gludinti, pritaikant prie dabar pučiančių įvairių krypčių vėjų. Todėl pakeičiau ir savo atsiminimų pavadinimą į tiksliau atspindintį jų turinį ir paskirtį, pavadindamas tuos atsiminimus trumpai – „Taip buvo...“.

Galėdamas padėti režisieriui A. Mateliui atlikti kilnų jo darbą, aš jaučiuosi ne tik pagerbtas, bet ir atliekantis pilietinę pareigą: prisidėti prie visų,ėjusių tremčių bei kalėjimų golgotas ir radusių prieglobstį ten, šaltoje Sibiro žemėje, ar jau čia, savo prosenelių bei savo vaikaičių tėvynėje, šviesaus atminimo įamžinimo to atminimo vertame filme, atkuriančiame jau išėjusių gyvenimo tiesą ir pateikiančiame ją tą filmą žiūrėsiantiems palikuoniams kaip išėjusių dovaną ir paveldą ateinantiems.

Dabar dažnai ir daug kalbama apie nepakankamą jaunimo patriotizmo ugdymo efektyvumą, apie tai, kad mokyklinėse programose ir vadovėliuose skiriama per mažai dėmesio tragiškiems XX a. Lietuvos istorijos įvykiams.

Manau, kad istoriškai teisingi, gilūs ir drąsūs meniniai filmai apie Lietuvos okupacijas, vykusias žudynes, trėmimus bei kitas represijas, apie politinių kalinių ir tremtinių gyvenimą, apie beveik dešimtį metų vykusį partizaninį karą pokariu, apie mūsų tautos dvasinį pasipriešinimą priespaudai, Sovietų Sąjungoje prasidėjusios pertvarkos metais išsiliejusį į Atgimimo Sąūdį, atvedusį į Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimą, duotų žymiai didesnę efektą negu formalus ir sausas istorijos faktų pateikimas, nes tokie filmai veiktų ne tik protus, bet ir jausmus, palikdami ryškesnį ir gilesnį pėdsaką bręstančio žmogaus sąmonėje ir pasaulėžiūroje.

Patriotizmo ugdymui nepakanka tik žinojimo. Reikia ir dvasinių išgyvenimų, ir konkrečios veiklos, skirtos ne tik istorinio palikimo išsaugojimui, bet ir dabartinio gyvenimo tobulinimui bei savo valstybės ateities kūrimui, kur dalyvaudamas kiekvienas Lietuvos pilietis galėtų pasijusti esąs savo šalies šeimininkas, atsakingas ne tik už savo, bet ir už visos savo valstybės ateitį. Jei šie mano atsiminimai nors šiek tiek prisidėtų prie pilietinės visuomenės Lietuvoje ugdymo, laikyčiau, kad jiems parašyti sugaištas laikas pasiteisino.

Norėčiau šiek tiek pakalbėti apie savo rašymo stilių. Esu ne vieną kartą girdėjęs priekaištų, jog mano sakiniai per daug ilgi bei per daug sudėtingi. Tačiau esu ne

vieną kartą susidūręs ir su tuo, kad, man bandant atmintyje atsikūrusį kadaise regėtą sudėtingą įvairiaspalvį vaizdą, skambantį įvairiais garsais ir kvepiantį įvairiais kvapais, aprašyti trumpais sakiniiais, tas vaizdas neišvengiamai suskildavo ir subyrėdavo į atskirus fragmentus, prarasdamas vientisumą, panoramiškumą, dinamiškumą ir pilnumą. Kartu su išnykstančiais iki tol tarp tų fragmentų egzistavusiais ryšiais suirdavo ir pats vaizdas, tapdamas jau nebe gyvai veikiančia sistema, turinčia ne tik atskiriems jos elementams, bet ir visai sistemai priklausančias ir tik jai būdingas savybes (spalvas, formas, judesius, garsus ir kvapus), o tik tą sistemą sudarančių atskirai išbarstytų detalių rinkiniu.

Abstraktaus meno atstovas pasakytų „negyvu rinkiniu“, kad skaitytojas pats iš to rinkinio susidėlios tokią sistemą, kokios jam reikia, pajusdamas net savotišką pasitenkinimą savo kūryba bei galimybe kurti, ir aš su tokiu teiginiu iš dalies galiu sutikti, tačiau ta, skaitytojo susidėliota, sistema, galbūt tapdama net meno kūrinium, nebūtinai bus tapati su ta sistema, kurią aš kadaise regėjau ir kurios verbalinis modelis yra ar bent jau turėtų būti mano konstruojamas aprašymas, turintis pavadinimą „Taip buvo...“. Tai, kas būdinga ir leistina abstrakčiam menui ir laisvai kūrybai, vargu ar yra pageidautina ir turėtų būti leistina atsiminimams, skirtiems teisingai praeičiai atkurti. Galbūt kai kurie šiuolaikiniai menininkai, atsisakę nuo jų niekinamo realizmo, taip mėgsta abstraktųjį meną kaip tik dėl to, kad pastarąjį „laisvai konstruoti“ daug paprasčiau, negu gilintis į realų gyvenimą, suvokti, kodėl jis toks, ir pamatyti jame tai, dėl ko vis dėlto verta gyventi ir kurti.

Manau, jog yra dar ir kita – individuali – priežastis, kodėl man nepavyksta sudėtingas situacijas aprašinėti trumpais sakiniiais: mane mano tėvas nuo mažų dienų įpratino mintyse jungti stebimus erdvėje ir laike daiktus bei įvykius į sistemas, ir dabar jau nebemoku kitaip matyti. Net išardydamas mintyse kokią nors sistemą į detales, aš vis viena matau jų vietas buvusioje sistemoje ir, net įsivaizduodamas kokią nors detalę atskirai, negaliu priversti savęs nežinoti tų ryšių, kuriais ta detalė sistemoje buvo susieta su kitomis jos detalėmis, nejausti tų buvusių ryšių dabar nematomo egzistavimo. Nenorėdamas palikti tų ryšių neatvaizduotų, tampu priverstas vietoj taško dėti kablelį ar rašyti atitinkamą jungtuką ir tęsti sakinį, paversdamas jį sudėtingu ir ne iškart aprėpiamu.

Tos savo mąstymo ir matymo savybės aš nelaikau trūkumu, kurio derėtų atsikratyti, nes ta savybė man padeda gana nesunkiai atkurti savo atmintyje kadaise matytus vaizdus: pakanka iš atminties išsikviesti kokią nors charakteringą kurios nors situacijos detalę, kai savaime atsikuria ir visa sistema – gana išsamus visos tos situacijos vaizdas, kuriame visos jo detalės yra susietos ir todėl neišsibarsto.

Vaikystėje susiformavusį įprotį dar labiau sustiprino darbo metu įgyti profesiniai įgūdžiai ir poreikiai, išskylantys dėstant studentams specialius sisteminio modeliavimo ir sisteminio projektavimo kursus, reikalaujančius

sisteminio mąstymo ir „sisteminio matymo“, aprėpiančio iškart visą sudėtingą sistemą su visomis jos detalėmis ir ryšiais tarp jų.

Žinoma, nepakenktų, jei sugebėčiau rašyti ir lengvesniu stiliumi, tačiau mano metai jau tokie, kad nebeturiu teisės skirti sau pakankamai daug laiko mokytis aprašinėti tai, kas buvo, yra ar reikia padaryti, naudojantis tik trumpučiais lengvai „sukramtomais“ sakineliais, neapkraunančiais nei pavargusio nuo pramogų ir poilsio skaitytojo tingios atminties, nei jo vaizduotės, nei mąstymo varginančiu įsigilinimo į skaitomą tekstą ir stengimosi jį visiškai suprasti darbu. Todėl šie mano atsiminimai nepriklauso tai grupei skaitinių, kurie skirti poilsiui.

Baigdamas šią toliau pateikiamų prisiminimų įžangą, norėčiau pridurti, jog tie papildyti prisiminimai neseniai įgijo dar ir vieną papildymą – prisiminimus „Apie Tėvą ir vaikystę“, parašytus atsiliepiant į Vilniaus kupiškėnų klubo metraštininko Albino Čiurlio prašymą.

Jaučiu malonią pareigą nuoširdžiai dar kartą padėkoti jau minėtiems J.Jusaičiui bei Š. Leonui, savo nesavanaudiška pagalba labai svariai prisidėjusiems prie prisiminimų „Gulago voratinklyje“ teksto internete atsiradimo. O dėl čia pateikiamų atsiminimų esu ypač dėkingas savo žmonai Daivai, kuri džiaugdamasi, jog aš pagaliau paties gyvenimo buvau priverstas pripažinti jos tiesą ir pradėjau vykdyti jos daug kartų kartotą pageidavimą, entuziastingai metėsi man į talką – kiekvieną vakarą po visų savo darbų sėsdavo prie kompiuterio ir iki gilaus vidurnakčio bei savo laisvalaikio metu rinkdavo mano rankraštį.

Autorius

2011-04-12

1. 1941 metų birželio 14-sios naktis. Tremtinių ešelonai. Kelionė į Sibirą.

Gimiau 1927 m. sausio 12 d. Kuosėnų kaime, kuris dabar priklauso, berods, Kupiškio rajonui, o jeigu skirstytume kaimus pagal parapijas, tai, berods, ir Kupiškio parapijai, pradžios mokyklos mokytojo Aleksandro Šukio ir Marijos Petrylaitės – Šukienės šeimoje.

Čia mano nurodoma gimimo data nesutampa su ta, kuri įrašyta mano pase, nes ten išspausdinta 1930-01-12. Toks gimimo datų nesutapimas atsirado pirmosios tremties metu, kai daugelis motinų, nenorėdamos, kad būtų varomos į tolimas darbovietes, iš kurių ne kiekvieną dieną galėtų grįžti pas savo vaikus, specialiai mažino savo vaikų amžių. Iš to, kad taip buvo įmanoma padaryti, galima spręsti, jog speckomendantūros, kurios tvarkė tremtinių reikalus, neturėjo pakankamai išsamių ir pakankamai tikslių duomenų apie ištremtus vaikus: ar tuos duomenis gauti sutrukdė mūsų kelionės į tremtį metu prasidėjęs karas, ar kitos priežastys – nežinau. Žinau tik tiek, kad tie pirmosios tremties metu padaryti įrašai vėliau tapo oficialiomis mano ir mano sesers Danutės gimimo datomis. Sesuo, sugrįžusi iš tremties, susirado Adomynės bažnyčioje įrašą apie tikrąją gimimo datą ir, juo remdamasi, atitaisė savo dokumentus, o aš, nesurasdamas laiko paieškomis ir dokumentų perrašinėjimui bei neskirdamas tam ypatingo dėmesio, taip ir likau dokumentuose trejais metais jaunesnis.

Netrukus po mano gimimo tėvas buvo perkeltas mokytojauti į Punkiškių mokyklą, priklausiusią Adomynės parapijai. Ten ir gimė mano sesuo Danutė.

Dar po metų kitų, berods, 1930 m. rudenį ar 1931m. pavasarį, kai man ėjo jau ketvirtai metai, mūsų šeima persikėlė į Panevėžio apskrities Pušaloto valsčių, kur mano tėvas pradėjo dirbti Jakūbonių kaimo pradžios mokyklos mokytoju. Ten aš baigiau keturis tos mokyklos skyrius, o po to kartu su savo dėde Broniumi Šukiu (dabar jis gyvena Australijoje) pasiruošėme ir eksternu išlaikėme iškart 5-ojo ir 6-ojo skyriaus egzaminus, taip sutaupydami vienerius metus.

1939 m. įstojau į Panevėžio berniukų gimnazijos pirmąją klasę.

Mokytis sekėsi, tačiau laikai buvo audringi: pirmąją mano mokslo gimnazijoje dieną prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, tais metais teko išgyventi ir Klaipėdos krašto praradimą, ir dalies Vilniaus krašto susigrąžinimą, ir sovietinės okupacijos pradžią – sovietų kariuomenės įgulų įvedimą, po kurio 1940 m. birželio 15 d. Lietuva buvo okupuota galutinai.

1941 m. birželio 14 d., dar neišaušus šeštadienio rytui, Jakūbonių mokyklos pastatas, kuriame gyveno mūsų šeima, buvo apsuptas kareivių. Apie ketvirtą valandą mus pažadino stiprus beldimas į laukujes duris. Už jų jau laukė pora šautuvais ginkluotų kareivių ir ketvertas civilių. Netyčia žvilgtelėjęs pro langą,

pamačiau dar vieną kareivį, atsukusį į lango pusę šautuvo vamzdį, besibaigiantį pilkai žvilgančiu durklu. Prie kito lango taip pat stovėjo ginkluotas kareivis...

Pagalvojusi, kad mūsų bute bus daroma krata, Danutė suskubo slėpti po didele ir plačia drabužių spinta knygutę „Žvalgo užrašai“, kurioje buvo aprašyti kovų su bolševikais epizodai ir kuri tuometinės valdžios nurodymu jau buvo išimta iš mokyklos bibliotekėlės. Kartu paslėpė ir mūsų motinos bei pačios ką tik perskaitytą A.Rachmaninovos romaną „Studentai, meilė ir Čeka“.

Skubiai įsiveržęs į miegamąjį ilgu juodu apsiaustu vilkintis aukšto ūgio civilis, vienoje rankoje laikydamas juodą revolverį, kitą ranką pakišo po tėčio antklode, tikrindamas, šilta ar šalta patalynė, o po to paklausė: „O kur šeimininkas?“ Kai mes pasakėme, jog jis dar penktadienį dviračiu išvažiavo su reikalais į Pušalotą, juodaskvernis, atrodo, nepatikėjo, nes pasiteiravo, kur yra laiptai į namo palėpę. Stumdamas mane kaire ranka prieš save, o dešinėje rankoje laikydamas revolverį, jis užlipo tais laiptukais ir, atidaręs palėpės dangtį, liepė man ropštis pirmam, o po to užsikorė ir pats. Palėpėje jis, aišku, nieko nerado, kadangi trėmimo naktį mano tėvo tikrai nebuvo namie: tėvas ruošėsi 1941 m. Birželio sukilimui, kuriame, karui prasidėjus, aktyviai, su ginklu rankoje, dalyvavo*. Todėl suėmė tik mano motiną, mane, seserį Danutę ir gyvenusį pas mus, netekusį abiejų tėvų našlaitį, – mano pusbrolių Aleksandrą Petrylą (Aliuką), kuris buvo mažesnis ir už Danutę. Mums buvo pranešta, kad mūsų šeima ištremiama į Sovietų Sąjungos gilumą.

Vėliau, jau Panevėžyje, cukraus fabriko teritorijoje, kur buvo formuojami tremtinių ešelonai, mano motinai pavyko įtikinti rusų karininką, kad Aliuką, kaip ne visiškai tikrą mūsų šeimos narį, paleistų, ir šis, nešinas savo kailinukais, nuėjo pas mūsų giminaičius Jokūbonius (mano pusbrolio skulptoriaus Gedimino Jokūbonio tėvus), gyvenusius tuomet Panevėžyje, kur jie turėjo nuosavą medinį geltonai dažytą namuką, stovėjusį Upės gatvelės pradžioje, netoli Stoties ir Respublikos gatves jungusio tilto per Nevėžį. Išklauses mūsų mamos instruktažą, kaip surasti Jokūbonių namuką, vaikas, niekada nebuvęs Panevėžyje, tą namuką, kaip pats vėliau pasakojo, gana nesunkiai surado, tuo labai nustebindamas ir atnešta žinia tiesiog priblokšdamas ne tik Jokūbonių šeimą, bet ir jų kaimynus.

Suimant mūsų šeimą dalyvavo pora civilių, kalbėjusių tik rusiškai, keletas rusų kareivėlių, vienas Pušaloto miestelio žydėlis (jis kartu buvo ir vertėjas) ir vienas lietuvis – Jakūbonių kaimo krautuvėlės savininkas, o kartu ir paštininkas, ir pieno priėmimo punkto vedėjas Mykolas Kavaliauskas. Sunku buvo patikėti, jog tai tas pats Kavaliauskas, kuris iki šiol visada labai maloniai bendraudavo su mumis, kai mes užeidavome į jo krautuvėlę apsipirkti bei pasiimti pašto korespondencijos ar ateidavome į pieninę separuoti savo atsinešto pieno. Prisimenu, kaip jis išmetė iš sunkvežimio kėbulo tėvelio kelioninius kailinius, kuriuos rusai kareivėliai buvo patarę mums pasiimti, kaip jis nesutiko pakviesti

mūsų kaimynės ir geros mano motinos draugės Salomėjos Židonienės, nors mama jo ir labai prašė, nes norėjo palikti jai Aliuką ir paprašyti prižiūrėti mūsų gyvulius ir namus.

Kratai mūsų namuose vadovavo jau minėtasis juodaskvernis čekistas, o jam ją daryti padėjo Mykolas Kavaliauskas ir vertėjas – žydėlis iš Pušaloto. Buvo ieškoma ne tik mūsų tėvo, bet ir ginklų bei dokumentų, liudijančių apie mūsų tėvo antisovietinę veiklą.

Buvo apžiūrėti visi kambariai, knygų ir drabužių spintos, stalo tėvo darbo kambaryje, kurį mes vadindavome „raštinė“, stalčiai. Taip pat buvo iškratyta miegamajame esanti didelė mamos pasoginė skrynia - „kupas“ bei komodos, stovėjusios didžiajame kambaryje, stalčiai. Tačiau po spintomis, ko taip bijojo Danutė, niekas nieko neieškojo. Buvo paimta kelios vokiškos tėvo knygos, šeimyniniai albumai, taip pat mūsų tėvo giminaičių ir draugų būryje nuotraukos. Buvo konfiskuotas mūsų mamos „kupare“ rastas drobinis maišelis su auksiniais carinės Rusijos rubliais, kuriuos jai buvo padovanoję jos tėvai, kaip „pasogos“ dalį. Taip pat buvo paskelbta, kad konfiskuojamas visas tremiamųjų šeimų turtas.

* To sukilimo metu Pušaloto partizanai užėmė valsčiaus įstaigas, suėmė bolševikinės valdžios aktyvistus ir susikovė su šarvuočiais atvykusiais raudonarmiečiais. Jiems išsikrausčius mano tėvas buvo išrinktas Pušaloto viršaičiu.

.....
Jokių ginklų bei kompromituojančių dokumentų rasta nebuvo. Nerado ir tarp audinių paslėpto Lietuvos trispalvės vėliavos audinio, kuriuo, kaip mes sugrįžę iš pirmosios tremties sužinojome, mūsų tėvelis pasinaudojo 1941-ųjų metų birželio sukilimo metu, iškeldamas Lietuvos Trispalvę virš Jakūbonių mokyklos. Tą audinį jis išsivežė 1945-aisiais metais pasitraukdamas į Vakarus ir buvo iškėlęs Getingene virš balkono to namo, kuriame buvo apsistojęs, kad lietuviai – pabėgėliai, nežinodami, kur rasti prieglobstį, pastebėję lietuvišką vėliavą, galėtų kreiptis ir gauti reikalingus patarimus bei pagalbą.

Rusai kareivėliai elgėsi su mumis gana gerai, ir tik jų dėka mes pasiėmėme su savimi šiltų drabužių ir maisto. Patys buvome visiškai pasimetę, o Kavaliauskas tvirtino, kad imti su savimi nieko nereikia, nes mus greit sugrąžins namo. Mes, žinoma, juo nelabai tikėjome, prisimindami juodaskverno ką tik perskaitytą raštą, kad mus kaip „žalingą ir pavojingą elementą“ tremia į Sąjungos gilumą. Tą patį tvirtino ir kareivėliai, sakydami, kad ten, kur mus veža, žiemos gana žiaurios ir ilgos. Kareivėliai leido mums, vaikams, net atsisveikinti su neseniai gimusiu veršeliu, triušiu ir šuniuku. Atsisveikinimo nuotaika buvo liūdnoka, tačiau mus, visus tris vaikus, šiek tiek guodė mintis, kad dabar jau niekas nebesugebės susigaudyti, kas prieš kelias dienas sukūlė didžiulį stiklainį su

vyšnių uogiene, kurią mums paslapčia kabinant ir įvyko ta nelemta mūsų sąžinę sunkiai slėgusi nelaimė.

Išvažiuodami iš mokyklos kiemo pastebėjome, jog alyvų krūmuose, lanku supusiuose didelę apvalią klombą, pasiliko tupėti keli kareivėliai. Pačiame mokyklos pastate pasiliko jau minėtasis M. Kavaliauskas ir vienas iš atvykėlių – civilių. Visi kiti važiavo kartu su mumis. Jau buvo šviesu, ir kaimynai Gelumbickai, išgirdę kaimiečio ausiai tais laikais dar neįprastą sunkvežimio motoro burzgimą, išėję iš savo trobos, nustebusiomis ir išsigandusiomis akimis išlydėjo mūsų šeimą į šią visiems netikėtą, nieko gero nežadančią kelionę.

Mus vežęs sunkvežimis įsuko į vieškelį, ėjusį per Gelumbickų sklypą, ir pro jau minėtojo Kavaliausko namuką, kurio viename gale buvo krautuvėlė, o kitame – pieno priėmimo punktas, nuskubėjo senojo Jakūbonių kaimo link. Kai dar tebemiegančio kaimo sodybos liko už mūsų nugarų, sunkvežimio vairuotojas padidino greitį. Atsigręžęs atgal, aš akimis ir mintimis atsisveikinau su mokykla, kurios skardinis stogas dar bolavo tarp medžių, taip pat ir su po gaisro iš kaimo į vienkiemį išsikėlusio Kirkilo sodyba, kuri išsiskyrė iš visų kitų kaimo sodybų tuo, kad jos didelio namo stogas švytėjo raudonai dažyta skarda. Tebemiegojo ir senajame Jakūbonių kaime pasilikusi Antano Židonio sodyba, su kuria mane siejo ypatingi prisiminimai: man joje prieš ketverius metus teko porą mėnesių piemenauti, padedant pas Židonį tarnavusiam Petriukui Balčėčiui. Petras piemenavo, nes norėjo užsidirbti pinigų dviračiui pirkti, o aš atlikinėjau bausmę, kurią man buvo paskyręs mano tėvas už tai, kad per muštynes su pas mus gyvenusiu našlaičiu Aliuku buvau jam iki kraujo sumušęs nosį. Nors Aliukas kaip mažiau nusikaltęs ir kaip našlaitis nubaustas nebuvo, bet ir jis savo noru dažnai ateidavo padėti mums ganyti gana didelę Židonio karvių bandą. Pamiškėje mes žaisdavome slėpynes su „užkalenimu“ ir buvome iš šakų „susibudavoję“ (pasistatę) lapines, kuriose slėpdavomės nuo lietaus ir nuo kaitrios vidurvasario saulės. Šalia lapinių augusiuose medžiuose buvome įsitaisę „lizdus“, kuriuose mėgdavome pasėdėti, kai karvės per karščius suguldavo medžių pavėsyje ir ramiai gromuliudavo atrajojamą žolę. Reikėdavo tik prižiūrėti, kad kuri nors karvė ar telyčaitė, beieškodama geresnės paunksnės, nenuklystų į valdišką mišką, besiribojantį su Antai Židoniui priklausiusia pamiške bei nedideliu pelkėtu miškeliu, kuriame perėdavo pompės, o Antano Židonio pusbernis, artėjant žiemai, kirsdavo krūmus bei sausuolius malkoms, o pavasarį leisdavo sulą iš tame miškelyje augusių beržų.

Sunkvežimis su vėjeliu pralėkė pro tarp tankių dar jaunų žilvičių besislepiančią Labausko sodybėlę, Jakūbonių kaimo kapinaites, aptvertas akmenine tvora, pro ant kalnelio neseniai įsikūrusių Stankūnų, kurie po gaisro apie metus gyveno kartu su mumis mokyklos pastate, dar tebestatomą sodybą ir pro girininko Vlado Matulionio eglutėmis apsodintą vienkiemį. Pralekiant pro kapinaites, aš vos suspėjau žvilgtelėti į tose kapinaitėse palaidotos girininko dukrelės Marytės paminklėlį ir mintimis atsisveikinti su jos kapeliu. Marytė

buvo labai švelni ir labai draugiška mergytė, panaši į maža baltaplaukį angelėlį. Ji ir karstelyje gulėjo su balta suknyte ir lauko gėlių vainikėliu ant galvos ir atrodė kaip gyva. Mūsų šuniukas Taksiukas, kurį, išvažiuodami į tremtį, turėjome priišti prie tvarto, kad nebėgtų paskui sunkvežimį, - jos dovana Danutei ir man. Tada, kai eidami iš Marytės gimtadienio šventės namo, nešėmės jį, įsidėję į miško darbininko brezentinę pirštinę, jis buvo dar visai mažas mažutėlis. Bet Taksiukas greitai augo kartu su mumis ir buvo tapęs dar vienu mūsų šeimos nariu. Mes, vaikai, net norėjome jį pasiimti su savimi į tremtį, bet to padaryti mums nebuvo leista. Buvo pasakyta, jog šuniukas neįrašytas į tremiamųjų sąrašą. Nepadėjo ir toks mūsų argumentas, kad Aliukas irgi neįrašytas, o vežamas kartu su mumis. Kavaliauskas į tai pareiškė, jog čia visai kitas reikalas, nes mažamečiai vaikai privalo keliauti kartu su savo globėjais.

Išvažiuojant iš Jakūbonių kaimo, buvo jau šviesu, tačiau saulė dar nebuvo patekėjusi. Rasotos pievos ir krūmai dar skendo tirštame rūke, kuris sklaidėsi labai palengva. Nuo auštančio ryto vėsios drėgmės ir vėjo sūkuriukų, atsirandančių didinant sunkvežimio greitį, sėdėti ant į sunkvežimio kėbulą sumestų ryšulių tapo žvarboka. Man, vilkinčiam tik vasarinės gimnazisto uniformos drobinčius trumparankovius marškinėlius, nuo po jais palendančių vėjo sūkuriukų pradėjo šiurpti nugaros ir pečių oda. Pastebėjui mano rąžymąsi, mama užmetė man ant pečių savo skarą. Sėdėti apsigaubus moteriška skara man buvo nepriimtina – neleido berniokiška savigarba, ir aš tą skarą grąžinau motinai, sakydamas, jog mus veža į šaltus kraštus, todėl jau dabar reikia pradėti grūdintis, kad sugebėtume atlaikyti tremties vietos šalčius.

Juodaskvernis čekistas, važiuavęs kartu su mumis, tik sėdėjęs ne ant ryšulių, o ant sunkvežimio kėbule įtaisyto suoliuko ir visą laiką rusiškai kalbėjęs su šalia sėdinčiu Pušaloto žydėliu – vertėju, pasirodo, suprato lietuviškai pasakytus mano žodžius. Jis pažvelgė į mane, pritariančiai šyptelėjo ir, kreipdamasis rusiškai į vertėją, pakomentavo mano poelgį. Kadangi aš jau šiek tiek mokėjau rusiškai, nes visus ką tik praėjusius mokslo metus Panevėžio berniukų gimnazijoje, kuri jau buvo paversta mišria vidurine mokykla, mes mokėmės ne tik vokiečių, bet ir rusų kalbos, tai iš juodaskvernio ir vertėjo pokalbio sugebėjau suprasti, jog čekistas teigiamai vertina šį mano poelgį ir mano išsakytą argumentaciją, laikydamas ją bandymo prisitaikyti prie naujų gyvenimo sąlygų pradžia.

„Tremiamųjų suaugusiųjų mes jau nebepakeisim, - mestelėjo juodaskvernis. – Visa jų ištrėmimo nauda tik ta, jog jie čia, Lietuvoje, jau nebetrukdytų įgyvendinti sovietų valdžios tikslų, o tremties vietose galės būti panaudoti kaip darbo jėga, kurios ten dabar labai trūksta. Visai kas kita – vaikai. Jie greitai prisitaikys prie naujos aplinkos. Galima tikėtis, kad daugelis jų ten taps tikrais tarybiniais žmonėmis, o jei jie su savo tėvais (ar be jų) būtų likę čia, tai neišvengiamai išaugtų tarybinės santvarkos priešai“. (Šis juodaskvernio išsakytos tirados vertimas nėra pažodinis, nes aš tuomet dar daugelio rusiškų

žodžių nemokėjau ir todėl ne viską supratau, bet esmę to, ką pasakė čekistas, suvokiau ir tai, ką supratau, savais žodžiais perduodu).

Vertėjas, pritariamai linkčiodamas galva, patvirtino, jog visiškai sutinka su trėmimų šeimomis idėja ir tokia šių trėmimų tikslingumo pagrindimo argumentacija, pridurdamas, jog tam, kad „socializmo statyba Lietuvoje vyktų sėkmingai, turėtų būti ištremta žymiai daugiau žmonių negu tremiama dabar“. Jo nuomone, „... reikėtų ištremti ne tik fabrikantus, dvarininkus, karininkus, policajus ir visokią buržuazinę inteligentiją – nacionalistiškai nusiteikusius kaimų ir miestelių mokytojus, advokatus, gydytojus bei teisėjus, bet ir nemažą dalį turtingesnių ūkininkų, nes dauguma jų – tikri buožės“.

Juodaskvernis nuramino beįsikarščiuojantį vertėją: „Не кипятись! Всякому овощу - своё время! Не сразу Москва строилась!“ („Neužvirk! Kiekvienai daržovei – savas laikas! Ir Maskva ne iškart pastatyta buvo!).

Mane sudomino ir iškart įsiminė šios iki tol man negirdėtos, bet gana vaizdingos ir turiningos sentencijos bei pati to pokalbio tema, skirta šeimų trėmimo tikslams aptarti. Išlausęs čekisto žodžius, aš gavau atsakymą į man rūpėjusį klausimą, kodėl tremiami ne tik suaugę žmonės, kurie galėjo pakenkti sovietų valdžios planams, bet ir maži vaikai. Tuo metu aš sužinojau, kad mūsų šeimos trėmimas – tai tik didelio trėmimų iš Lietuvos plano vykdymo pradžia. Matyt, tik netrukus prasidėjęs karas sutrukdė tolimesnį to plano vykdymą. Pokario trėmimai buvo tik atidėtas šio plano vykdymo tęsinys. Įdomu, kas ir kada sugalvojo „poetiškus“ tų trėmimų pavadinimus: „Весна“ („Pavasaris“), „Прибой“ („Bangų mūša“), „Осень“ („Ruduo“), ...?

Dar tam pokalbiui besitęsiant, sunkvežimis iš vieškelio, vedančio į Deglėnų kaimą, pasuko į dešinę ir kirto Jakūbonių mišką, nesustodamas pralėkė Pabuojus ir sustojo Buojo miško pakraštyje. Kai mūsų šeimai buvo pasakyta lipti iš sunkvežimio, mano mama pabalo kaip švaraus popieriaus lapas, o Danutė, apsikabinusi jos kaklą, pradėjo pasikūkčiodama klykti, kad neleisianti, jog sušaudytų jos mamytę. Matyt, jos abi prisiminė visų mūsų šeimos narių neseniai perskaitytą Aljos Rachmaninovos romaną „Studentai, meilė ir Čeka“, kuriame buvo gana vaizdžiai aprašyta tai, kas vyko Rusijoje 1917 metais bolševikinio perversmo metu ir po jo, ir todėl mirtinai išsigando. Neramu buvo ir man, nes buvo nesuprantama, kam mus, vežamus į tolimus Sovietų Sąjungos rajonus, kaip buvo pasakyta mums perskaitytame nutarime, reikia išsodinti Lietuvos pamiškėje. Bet, prisimindamas ką tik girdėtą juodaskvernio ir vertėjo pokalbį, kurio nei mano motina, nei Danutė, nemokėdamos rusų kalbos, suprasti negalėjo, aš vis dar buvau įsitikinęs, kad mūsų trėmėjams nebuvo duotas įsakymas mus sušaudyti, ir todėl pradėjau raminti Danutę ir savo mamytę. Čekistas, pastebėjęs tas mano pastangas, jas palaikė, rusiškai patvirtindamas, kad mes išsodinami tik laikinai ir kad jie su sunkvežimiu netrukus grįš.

Sunkvežimis nuvažiavo, palikdamas mus saugoti du šautuvais ginkluotus kareivėlius.

Kareiviukai nieko mums nedarė ir, atrodo, nieko nesiruošė daryti: ramiai šnekučiuodamiesi rūkė, nelabai kreipdami dėmesį į mus, tačiau eiti giliau į mišką neleido, sakydami: „Отлучаться не положено“ („Pasitraukti negalima“).

Po poros valandų sunkvežimis grįžo, atveždamas iš Mikoliškio Pušaloto valsčiaus buvusio viršaičio – ūkininko Mikoliūno žmoną Stefaniją Mikoliūnienę su sūneliu Algiuku. Jo tėvo (panašiai kaip ir mūsų tėvo) trėmėjai namie nerado. Jis tremtinių ešelone atsirado vėliau, tačiau buvo atskirtas nuo savo šeimos.

Mus vėl susodino į sunkvežimį, kurį vairuotojas pasuko į kelią, vedantį Panevėžio link. Dabar jau ir Danutė patikėjo, jog sušaudymo tikrai nebus, ir galutinai nusiramino. Atslūgus įtampai, pajutome alkį. Juk iš namų mus išvežė auštant, kai niekam net mintis apie valgymą nebuvo kilusi. Dabar pradėjome užkandžiauti tuo, ką buvome pasiėmę į kelionę. Po užkandžio pajutome ir daugiau fiziologinių poreikių. Kai apie tai pareiškėme vertėjui, jis kreipėsi į visos trėmimo grupės vadovą – juodaskvernį čekistą. Šis pasakė vairuotojui, kad tas sustotų, kai privažiuos kokius nors šalia kelio esančius krūmus.

Sunkvežimis sustojo, privažiavus kažkokį upelį, kurio pakrantės buvo apaugusios tankiais karklais. Iš pradžių išleido mus, vaikus, o kai mes sugrįžome, tai leido išlipti ir mūsų motinoms. Moteriškės paupės krūmais nuėjo gana toli ir dingo iš mūsų akių. Kai jos ilgai negrįžo, vertėjas pradėjo nerimauti ir kreipėsi į čekistą, kad jis pasiųstų kareivius pažiūrėti, kur tos moterys pasidėjo, ir atvartų jas atgal. Juodaskvernis ir šį kartą nuramino nekantrųjį žydėlį tepasakydamas: „Šios motinos ne iš tų, kurios galėtų palikti savo vaikus. Jos eis paskui juos ir į ugnį, ir į vandenį. Patikėk mano patirtimi. Aš gerai pažįstu šitą kontingentą“. Tai pasakęs, jis ramiai pūtė prabangios cigaretės kvapną dūmą ir nė trupučio nesijaudino. Ir jis buvo teisus: netrukus mes pamatėme virš karklų viršūnių judančias mūsų motinų galvas – jos artėjo prie mūsų.

Pravažiavę Bernatonis, pamatė Panevėžio fabriko kaminus. Kai pasiekė Panevėžio priemiestį, sunkvežimis įsuko į cukraus fabriko teritoriją, kur mūsų jau laukė prekinų vagonų sąstatas. Prie vagonų matėsi daugybė žmonių, gulėjo krūvos ryšulių, o visą tą minią saugojo abipus geležinkelio išstatyti kareivių postai. Kiti kareiviai atidarinėjo vagonų duris ir šiaip stoviniavo šalia vagonų.

Naujai atvykusius ir iš sunkvežimių iškeliančius savo daiktus, vaikus bei sunkiai bepaeinančius senelius registravo kariškiai, kurių laipsnių aš tada dar nemokėjau suprasti, bet iš kreipinių į juos supratau, kad tai buvo kapitonai, vyresnieji leitenantai bei majorai. Vieno tokio majoro, kurio rankose buvo tremiamųjų sąrašas su mūsų pavardėmis, mano mama vargais negalais išmaldavo, kad paleistų Aliuką.

Kariškiai savo sąrašuose pažymėdavo kiekvieną atvykusį ir nurodydavo, į kurį vagoną jis privalo krauti savo mantą. Tame vagone, prie kurio mums buvo liepta iškrauti savo ryšulius, jau buvo kelios šeimos su savo daiktais. Visos jos mums buvo nepažįstamos. Tačiau netrukus atvažiavo dar vienas sunkvežimis pušalotiečių. Tarp jų pamatėme mums gerai pažįstamą ir ne vieną kartą buvusią svečiuose Jakūbonių mokykloje jaunutę Pušaloto mokytoją Onutę Stasiukaitytę, visai neseniai ištekėjusią už Pušaloto policininko Alksnio ir tapusią Alksniene. Tarp pušalotiečių buvo ir iš Smilgių į Pušalotą perkelta mokytojų Janušauskų šeima: tėvas Pranas, jo žmona Filomena ir jų vaikai: Danutė ir Apoliukas.

Į vagonus sodino vidutiniškai po 30 – 40 ir daugiau žmonių, kartais papildydami vėliau atvežtais. Vagonuose iš abiejų galų buvo sukalti dviaukščiai ištisiniai gultai – „narai“, o vagono centre, jo grindų viduryje, buvo įtaisyta iš keturių lentelių suręsta į apačią smailėjančios nupjautos piramidės formos „parašė“ – tualetas. Tik vėliau mes supratome, kodėl ta „parašė“ tokia smaila, kad net vaiko galva pro skylę vagono grindyse nepralįstų.

Ant gultų vietos visiems su savo daiktais neužteko, todėl vėliau atvežtieji žmonės sėdėjo ir aplink „parašę“, pridengę ją iš visų keturių pusių paklodėmis, pakabintomis ant vagono lubose mūsų pačių įkaltų vinių. O kai kurie įsitaísė gulėti po žemutiniaisiais „narais“, nepaisydami to, kad ten buvo labai ankšta ir nepatogu. Vagone buvo karšta ir labai tvanku: dienos buvo saulėtos ir geležinis vagono stogas įkaisdavo lyg krosnelė, o du mažičiai grotuoti langeliai buvo aklinau uždaryti (juos atidarė tik po to, kai buvome jau gana tolokai nuo Lietuvos). Tokių vagonų mūsų sąstato aš suskaičiavau apie 60. Tiesa, ne visi jie buvo su tremtiniais: su mumis važiovo kareiviai – sąstato sargyba, sąstato viršininkai ir palydovai. Važiovo ir parduotuvėlė, iš kurios į vagonus atnešdavo ir siūlydavo nusipirkti duonos, druskos, muilo, cukraus ir t.t., tačiau tokiam karštyje ir esant tokiai nervinei įtampai niekam valgyti nesinorėjo, tuo labiau, kad nuolat norėjosi gerti, o vandens kiekis buvo ribotas: tik vieną kartą į dieną leisdavo kam nors iš vagono, lydint sargybai, nueiti su dviem kibirais kokioje nors stotelėje (didelėse stotyse mūsų sąstatas nesustodavo) prie krano su užrašu „kipiatok“ („karštas vanduo“) ir atsinešti vieną kibirą karšto ir vieną kibirą šalto vandens. Todėl vandenį tekdavo taupyti: gerti ne tiek, kiek nori, o su saiku, rytinį nusiprausimą pakeisti į apsitrynimą sudrėkintu rankšluosčio galu. Reikėjo išmokti dalintis ne tik vandeniu, bet ir oru. Prisimenu, kaip mūsų mama man ir Danutei, įsitaisiusiems ant gultų antrajame aukšte ir prigludusiems prie užsklęsto grotuoto langelio, pro kurio plyšelius į mūsų tvankų vagoną prasiskverbėdavo šiek tiek grynesnio ir vėsesnio oro srovelės, patyliukais patarė pakviesti porą mums nepažįstamų mažesnių už mus nuo tvankumo ir karščio dūstančių vaikučių, gulinčių po mumis pirmajame gultų aukšte: „Tegul ir jie įkvepia nors truputėlį gaivesnio oro. Juk oras priklauso mums visiems, ir, jei jo trūksta, privalu juo dalintis“, - pašnibždomis pamokė ji mus. Prie minėtojo langelio įsitaísėme keturiese, ir visiems keturiems užteko vietos. Ir oro taip pat.

Man ta solidarumo ir savitarpio pagalbos pamoka įsiminė dar ir todėl, jog praktiškai įsitikinau, kokią dvasios pakylėjimą pajunta žmogus, sugebėjęs nesavanaudiškai padėti kitam žmogui. Reikėjo pamatyti tų vaikučių motinos apsiašarojusių akių žvilgsnį, kai ji dėkojo mums už, jos žodžiais, širdelių kilnumą! Tas džiugus ir šviesus žmogų taurinantis jausmas, kuris tokiomis akimirkomis apima žmogų ir kelia jį aukštyn, matyt, ir yra pats didžiausias atpildas, kurį žmogus gali gauti už sugebėjimą dalintis tuo, ką turi, su kitu žmogumi, kuriam tavo pagalba labai reikalinga. Esu labai dėkingas savo tėveliams, kurie stengėsi suteikti mums, savo vaikams, progas pajusti tą džiugų ir taurų dvasinio kilimo aukštyn jausmą, taip turtinantį žmogaus gyvenimą.

Toje pat cukraus fabriko teritorijoje buvo atskirai formuojamas „vyriškas“ ešelonas: į jo vagonus buvo varomi vyrai, kurie buvo atskiriami nuo savo šeimų, taip pat ir jaunuoliai, kuriuos laikė jau suaugusiais. Vyrams buvo leidžiama turėti dar mažiau daiktų negu mums: tik po mažą ryšulėlį ar lagaminėlį. Mums buvo sakoma, kad toks atskyrimas – laikinas, tik kelionės metui, tačiau vėliau paaiškėjo, kad mums buvo meluojama.

Mūsų ešelonas su motinomis, vaikais ir seneliais, tarp kurių buvo ir keliolika tvirtų vyrų – daugiavaikių šeimų galvų, išvyko iš Panevėžio cukraus fabriko teritorijos birželio 16-osios rytą. Iki to laiko dvi paras vis dar buvo atvežamos tremiamos šeimos, kuriomis papildydavo ir taip jau perpildytus prekinis vagonus, skirtus ne žmonėms, o gyvuliams vežti. Tiesa, buvo ir atvejų, kai atskiroms šeimoms įtakingų užtarėjų dėka trėmimas būdavo atšaukiamas. Likusieji vagonuose su pavydu išlydėdavo laiminguosius, įteikdami jiems savo laiškėlius giminaičiams ar pažįstamiems su žinutėmis apie save. Tačiau tokie atvejai buvo labai reti, žymiai retesni negu vagonų papildymai naujais tremtiniais.

Tokie įvykiai skirtingai paveikdavo tvankioje aklinau uždarytų gyvulinių vagonų prieblandoje tūnančių žmonių staigiomis jų gyvenimo permainomis sukrėtą sąmonę, išvesdami ją iš depresinio, panašaus į letargą, sąstingio būsenos.

Vieniems tokie įvykiai sužadindavo viltį, kad ir juos kas nors išgelbės iš jų šeimas užgriuvusio košmaro, ir todėl, sužvangėjęs vagono durų sklendėms, jų akyse sužibėdavo nekantraus laukimo žiburėliai, kurie tuoj pat užgesdavo, kai paaiškėdavo, kad niekas iš mūsų vagono neišsodinamas, o duris atidarė tik todėl, kad atėjo pietų metas ir mūsų vagonui atnešė kibirą sorų sriubos, dubenį persūdytos neskaniai dvokiančios žuvies ir kraitelę suraikytos juodos duonos. Esant tokiai nervinei įtampai ir tokiam žmonių prakaito ir šlapimo kvapais tirštai pritvinkusiam tvaikui, beveik niekas net nesiryždavo prisiliesti prie ant vagono grindų pastatyto maisto, ir šis taip ir likdavo stovėti prie užsklęstų vagono durų.

Kitiems tokie įvykiai eilinį kartą pažadindavo nerimą dėl likusių laisvėje šeimos narių, panašiai kaip mūsų tėvas, nebuvo siųs namuose ar nepatekusių į tremtį,

todėl, kad besimokydami miestuose dar nebuvo suspėję sugrįžti į savo tėviškę. Tokių vaikų motinos, sugirgždėjus vagono durims, kiekvieną kartą išgyvendavo, ar pro atstumtų vagono durų tarpą neįstums į vidų ryšulėliu nešinos tavo dukros ar sūnaus...

Mūsų šeimą atstumiamų vagono durų žvangėjimas veikė dvejopai. Pirmiausia tai sužadindavo mūsų motinos viltį, kad jos giminės, sužinoję iš Aliuko apie mūsų šeimą ištikusią nelaimę, praneš apie tai mamos broliui Danieliui ir šis, būdamas komunistas, ir dar ne eilinis, tikrai sugebės padėti jį mažą ant rankų nešiojusiai savo sesei bei jos vaikams. Kita vertus, pasigirdus stumiamų durų žvangėjimui, užplūdavo ir nerimas: ar tarpduryje nepasirodys suimto mūsų tėvelio, atvesto atsisveikinti su šeima, veidas.

Taip ir praėjo dvi įtempto laukimo paros, mintims besiblaškant tarp vilties ir nerimo. Tuo metu ne tik nieko nesinorėjo valgyti, nes labiau trūko vandens ir gryno oro negu maisto, bet ir miegas buvo ne miegas, nes dienos prieblanda mažai kuo skyrėsi nuo nakties, gal tik tiek, kad naktį nebuvo taip karšta, nors tvanku buvo visada. Mūsų šeimai buvo šiek tiek lengviau: mūsų ryšuliai gulėjo ant antrųjų narų netoli užsklęsto langelio, pro kurio plyšius prasiskverbavo oras iš išorės. Galimybė pakvėpuoti išorės oru naudodavomės ne tik mes, nes mama mums sakydavo, kad tas plyšys priklauso ne tik mums, ir liepdavo leisti pakvėpuoti ir kitiems bendrakeleiviams. Taip mūsų vagonas pamažu pratinosi prie naujo gyvenimo sąlygų, išmokiusių mus ne tik dalintis oro vėsa, bet ir nesidrovėti atlikinėti gamtinius reikalus, kai tave nuo šalia sėdinčių ir gulinčių žmonių skiria tik plonutė paklodė, iš po kurios kyšo tavo kojos.

Kaip jau esu minėjęs, daugelis suaugusiųjų nuo jų šeimas užgriuvusios katastrofos buvo ištikti šoko, nuo kurio pirmosiomis trėmimo dienomis niekaip negalėjo atsigauti. Gulėjo, padėję galvas ant savo ryšulių, įbedę blausius nieko nematančių akių žvilgsnius į vagono lubas, lyg jose kažką matydami ar kažko ieškodami. Turėjo praeiti nemažai laiko, kol žmonės pamažu apsirato ir į jų veidus palengva pradėjo grįžti susidomėjimo juos supančia aplinka požymiai. Mes, vaikai, prie gyvenimo permainų prisitaikėme lengviau ir greičiau.

Apie mūsų ešelonų išvykimo iš Lietuvos į nežinią laiką, matyt, pavyko sužinoti ne tik trėmimų vykdytojams, bet ir kai kam iš tremiamųjų giminaičių ar pažįstamų, nes birželio 16-ąją į cukraus fabriko teritoriją nuo ankstyvo ryto pradėjo gana gausiai rinktis žmonės. Kai vagonai pajudėjo, išlydinčiųjų minia buvo jau gana didelė. Žmonės žegnojo mūsų ešeloną, mojavo, šaukė, daugelis moterų klaupėsi, kėlė rankas į dangų, meldėsi ir su skausmo ašaromis akyse giedojo „Marija, Marija...“ Ne mažiau gaudžiai raudėjo daugelis ištremiamųjų, pripuolę prie vagonų durų ir sienų plyšių žegnojo pasiliekančius, siuntė jiems bučinius, atsisveikindami su Tėvyne...

Ešelonas trumpam sustojo Panevėžio geležinkelio stotyje. Pro plyšį vagono duryse aš pamačiau, kaip iš vieno vagono išsodino kažkokią man nepažįstamą

moterį. Tik vėliau aš sužinojau, kad ta moteriškė – vienos Panevėžio mokyklos mokytoja, kurią išgelbėjo jos draugė – komunistė, įrodydama, kad tremiamoji nėra sovietų santvarkos priešas. Mūsų šeimos, deja, niekas negelbėjo, nors, kaip jau minėjau, tikras mano motinos brolis – Danielius Petryla – irgi buvo komunistas, kartu su Mečislovu Gedvilu sėdėjęs kalėjime už komunistinę veiklą, vėliau dirbęs kartu su juo Telšių apygardos ligonių kasoje ir 1940-aisiais metais, M.Gedvilui tapus Liaudies vyriausybės vidaus reikalų ministru, buvo Ministrų Tarybos reikalų valdytojo pavaduotojas.

Iš Panevėžio traukinys išvažiavo rytų kryptimi. Vagonų durys ir langeliai buvo uždaryti, todėl stebėti vietoves, pro kurias važiovome, galima buvo tik pro vagonų durų ir sienų plyšius. Tie plyšiai buvo naudingi mums dar ir tuo, kad pro juos vyko tvankaus oro, tvyrojusio vagonų viduje, apsikeitimas su išorės oru, kuris, nors ir buvo sumišęs su iš garvežio kaminų išmetamomis smalkėmis bei kelio dulkėmis, vis dėlto buvo ir vėsesnis, ir ne toks tvankus.

Ešelonas judėjo netolygiai, tarpais trūkčiodamas ir skubėdamas, tarpais stoviniuodamas ant atsarginių bėgių, praleisdamas kitus traukinius. Kiek ilgiau stovėjome Kupiškio stotyje. Ar tuomet buvo įsodinami nauji keleiviai, nemačiau, nes vagono durų niekas neatidarinėjo, o pro plyšius viso ešlono pamatyti nebuvo įmanoma. Kai kurie mūsų vagono benrakeiviai skubiai rašė trumpus laiškelius, nurodydami savo giminių bei pažįstamų adresus, ir per plyšius vagono sienose ir duryse išmetinėjo juos, tikėdamiesi, kad kas nors, suradęs tuos laiškelius, išsiųs juos nurodytais adresais. Parašėme ir mes, nes mūsų motinos gimtinė – Šimonių valsčiaus Migonių kaimas, kuriame gyveno du jos broliai – Jonas ir Pranas, o į šalia Kupiškio esantį Smilgių kaimą buvo nutekėjusi jos sesuo Emilija. Jau po karo, sugrįžę po pirmosios tremties į Lietuvą, sužinojome, jog mūsų išmesti laiškėliai pasiekė adresatus. Tačiau pasiekė, kai mes jau buvome už Lietuvos ribų.

Kai kuriems mūsų bendrakeiviams per minėtuosius plyšius pavyko pasikalbėti su drąsesniais kupiškėnais ir net surasti pažįstamų bei giminaičių, norėjusių perduoti lašinių, duonos bei drabužių. Bet vagonų durys liko aklinai uždarytos, nors prašymai ir net nuolankūs maldavimai sklido ir iš vagonų vidaus, ir iš išorės. Sargyba buvo nepermaldaujama: „Не положено“ („Neleidžiama“) – visas atsakymas.

O štai Obelių stotyje, kurią mūsų ešelonas pasiekė jau artėjant kaitrios vasaros dienos pavakarei, įvyko stebuklas, kurio priežasčių aš iki šiol nesugebėjau išsiaiškinti. Traukiniui sustojus, buvo plačiai atidarytos vagonų durys ir mums buvo paiūlyta išeiti prasivėdinti. Prie traukinio mūsų atvykimo jau laukė didelis būrys žmonių: daug vietinių gyventojų ir keliolika specialiai atsivijusių ešeloną tremiamųjų giminaičių bei draugų, norėjusių, bet nesuspėjusių perduoti vežamiems į tremtį šiltų drabužių ir maisto. Dabar jie laisvai galėjo tai padaryti, nors Panevėžyje, cukraus fabriko teritorijoje, to padaryti nebuvo leidžiama.

Mūsų laukusių žmonių būryje ypač krito į akis moterys baltomis prijuostėmis, rankose laikančios pilnus kibirus ką tik pamelžto, dar šilto pieno. Jos linksmi ir garsiai šūkaudamos kvietė vagonų keleivius: „Kas nori pieno, šviežio pieno?! Ateikite! Dalijame nemokamai! Atsineškite savo indelius!“

Aš nuo ankstyvos vaikystės negalėjau pakęsti ką tik pamelžto pieno kvapo, todėl pieno atsisakiau, tačiau mano sesuo Danutė godžiai išgėrė didelį puodelį pieno, o po to dar prisipylė tą puodelį ir butelį, sakydama, kad pieno nori ir jos mamytė. Kai kurie mūsų bendrakeleiviai buvo pasiėmę ir puodų. Dabar jie juos pripildė šviežio pieno, nes pieno tikrai buvo daug: kai kurios obelietės, ištuštinusios savo kibirus, grįžo dar kartą vėl su pilnais kibirais. Mūsų šeima, deja, puodų neturėjo.

Kadangi ešelonas Obeliuose stovėjo labai ilgai (gal apie porą valandų), tai žmonių prie mūsų traukinio vis daugėjo. Vis daugiau keleivių išlipdavo iš vagonų pakvėpuoti gaiviu vakaro oru ir pasivaišinti obeliečių atneštu šiltu maistu. Padaugėjo ir vietinių gyventojų bei tų, kurie, norėdami atsisveikinti su tremiamais savo giminaičiais ar draugais, atsivijo beišvykstantį iš Lietuvos tremtinių ešeloną. Didelėje minioje, kurioje persimaišė tremiamieji su atvykusiais juos išlydėti, buvo galima sutikti ne tik pažįstamų žmonių, bet ir giminių. Juk čia, Obeliuose, pirmą kartą nuo trėmimo pradžios buvo leista pabendrauti su kitų vagonų bendrakeleiviais.

Tarp jų aš sutikau porą savo bendramokslių, ištremtų iš Panevėžio. Jie labai nustebo pamatę mane tarp tremiamųjų. Jų galvose niekaip netilpo mintis, kad mane, gimnazijos mokslo pirmūną ir klasės seniūną, kurį prieš kelias dienas savo straipsnyje „Panevėžio garse“ taip išgyrė gimnazijos komsorgas, idėjęs mano fotografiją ir paraginęs visus kitus moksleivius sekti mano pavyzdžiu, galima tremti iš Lietuvos kaip „pavojingą elementą“. Aš apie tą straipsnį nieko nebuvau girdėjęs, nes mūsų šeima šio Panevėžio miesto laikraščio neprenumeravo, o ir patį komsorgą buvau matęs tik tada, kai jis per mokslo metų baigimo iškilmes kartu su mokyklos direktoriumi sveikino mokslo pirmūnus ir įteikė man Levo Tolstojaus autobiografinę trilogiją („Детство“, „Отрочество“, „Юность“ – „Vaikystė“, „Paauglystės metai“, „Jaunystė“) rusų kalba - apdovanojimą už gerą mokymąsi ir mano klasės pasiekimus socialistiniame lenktyniavime. Mane irgi nustebino tarybinės valdžios nenuoseklumas: laikraštyje giria, siūlydami kitiems sekti mano pavyzdžiu, ir patys tuo metu tremia mane iš Lietuvos! Nejaugi mokyklos komsorgas, aktyvus Panevėžio miesto komjaunimo veikėjas, nieko nežinojo apie už kelių dienų ruošiamą Lietuvos žmonių trėmimą, kuriame turėjo dalyvauti ir dalyvavo vietiniai komjaunuoliai, ir, rašydamas savo straipsnį apie mane, nepasidomėjo, ar aš nesu įtrauktas į tremiamųjų sąrašą? O gal žinojo ir todėl, įteikdamas man minėtąją trilogiją, pasiūlė kol kas neišvažiuoti iš Panevėžio namo ir dalyvauti prasidėsiančioje jaunimo ir moksleivių šventėje? Į tą klausimą galėtų atsakyti tik pats tuolaikinis Panevėžio pirmosios vidurinės mokyklos komsorgas, jei jis

dar gyvas. Aš jo net pavardės neįsidėmėjau, nei to jo straipsnio iki šiol nesu matęs. Dabar būtų įdomu paskaityti, ką jis ten apie mane prirašė.

Atsisveikinęs su buvusiais savo bendramoksliais, susigundžiau pasivaišinti šaltibarščiais su karštomis bulvėmis. Nors tada dar nebuvo alkanas, bet man buvo nepatogu neigiamai atsakyti į labai malonų obelietės, atėjusios į tremtinių palydas kartu su savo dukryte, pasiūlymą. Besivaišindamas trumpai papasakojau apie mūsų šeimos trėmimą ir vos nepražiopsojau savo traukinio. Pastebėjęs, kad žmonės staiga ėmė mojuoti rankomis, pamačiau, jog į jau pajudėjusius vagonus skubiai lipa jų keleiviai. Mane vaišinusi malonioji obelietė ir jos dukrelė pasiūlė man nebėgti prie vagono, o pasilikti Lietuvoje su jomis, bet aš atsakiau, jog negaliu palikti nelaimėje savo mamytės bei sesutės, ir nuskubėjau prie savo vagono, į kurį dar suspėjau išokti, nes iš Obelių vagonai išvažiavo su atviromis durimis. Dar suspėjau, stovėdamas vagono tarpduryje, pamojuoti naujoms savo pažįstamoms, kurių nei vardų, nei pavardžių sužinoti nespėjau.

Kai ešelonas paliko svetinguosius Obelius, per pirmąjį traukinio sustojimą netoli kažkokio upelio vagonų duris uždarė ir kitą kartą jos taip plačiai atidarytos buvo jau tik Oršos stotyje.

Kai vagone pasipasakojau, kad man buvo pasiūlyta pasilikti ir negrįžti į vagoną, mano mamytė labai apgailestavo, kodėl aš tokia proga nepasinaudojau. O man tada atrodė, kad aš pasielgiau teisingai, nes neturėjau teisės palikti savo motinos ir sesutės kelionėje į nežinią, kadangi tai būtų buvę tolygu išdavystei: gelbėdamas savo kailį, aš palieku savo artimiausius žmones nelaimėje vienus. Manau, kad panašiai samprotavo ir kiti vagono keleiviai, kurių ne vienas irgi turėjo galimybę pasilikti, bet grįžo į vagoną. Visai kas kita būtų buvę, jei mes būtume iš anksto aptarę pabėgimo galimybę ir susitarę ją pasinaudoti. Bet kas galėjo iš anksto žinoti ir pagalvoti apie „Obelių stebuklą“, kuris Lietuvoje jau nebepasikartojė? Neteko girdėti, kad tą kartą iš Obelių stoties būtų pabėgęs koks nors tremtinys. Vienas Dievas nežino, kaip būtų susiklostęs mano likimas, jei aš Obeliuose būčiau pasilikęs...

Obelius palikome jau saulei nusileidus, o Lietuvos – Latvijos sieną kirtome jau naktį. Iš garsų, kuriuos per miegus girdėjau, susidarė įspūdis, kad mūsų ešelonas ilgai manevravo didelėje stotyje, pervedamas iš vieno kelio į kitą. Labai gali būti, jog ta didelė stotis buvo Daugpilis, nors teigti, kad taip tikrai ir buvo, negaliu. Nesu visiškai tikras, bet man atrodo, jog naktį iš birželio 16-osios į 17-ąją mūsų ešelonas vėl buvo atsidūręs Lietuvoje, Naujosios Vilnios stotyje, iš kurios tą pačią naktį išvyko į rytus, Minsko kryptimi. Tokią išvadą mes, to ešlono keleiviai, padarėme įsiklausę į garsus, pasiekdavusius mus per vagono sienas. Buvo girdimi ne tik šaižūs kūjų dūžiai į prieš ilgą kelionę tikrinamas vagonų važiuokles, kartas nuo karto palydimi riebiais rusiškais keiksmams, bet ir atėjusiųjų išlydėti tremiamų savo artimųjų aimanos bei verksmingi

atsisveikinimo šūksniai, o taip pat ešelonų apsaugai adresuoti maldavimai leisti perduoti vagonuose esantiems artimiesiems išlydinčiųjų atneštus šiltus drabužius bei krepšelius su maisto produktais. Ar tie maldavimai pasiekdavo tikslą, nežinau, bet kad jie apsaugai jau buvo įkyrėję, supratau iš grasinimų susodinti į vagonus ir pačius įkyruolius kartu su jų atsineštais drabužiais bei krepšeliais.

Ne visus tokie grasinimai įbaugindavo, nes kartas nuo karto pasigirdavo beldimas į uždarytą vagono langelį ir klausimas, ar nevažiuoja kartu su mumis šeima N1 iš Utenos ar šeima N2 iš Alytaus, kurioms jie norėtų perduoti atneštą siuntinuką. Net jei tokia šeima ir būtų važiavusi mūsų vagone, ji būtų galėjusi tik trumpai pasikalbėti su atėjusiais, bet paimiti siuntinuko nebūtų sugebėjusi: grotuoti langeliai buvo aklinau uždaryti skardiniais sklėsčiais, kurių atstumti iš vidaus buvo neįmanoma. Pro grotelių virbus galėdavo pralįsti tik vaikų pirštukai, bet ir šie įsiremdavo į langelius dengiančių sklėsčių skardą.

Dar tą pačią naktį mes pravažiavome Molodečno stotį, apie ką sužinojome iš nuo stoties garsiakalbių sklindančių dispečerio pranešimų apie atvykstančius ir išvykstančius traukinius.

Stoviniuodamas įvairiose stotelėse, kurių matyti mes negalėjome, nes nei vagono duryse, nei langelių sklėsčiuose nebuvo tokių plyšių, pro kuriuos būtų įmanoma naktį ką nors perskaityti, mūsų ešelonas praleisdavo pagal traukinių judėjimo tvarkaraščius važiuojančius traukinius, o kelio intervalus tarp stotelių pralėkdavo dideliu greičiu. Apie tai galima būdavo spręsti iš vagono ratų stuksenimo bėgių sandūrose dažnio, kuris sparčiai didėdavo išvažiavus iš stotelės, ir staigiai mažėdavo pasiekus naują eilinę stotelę užvažiuojant ant atsarginių bėgių. Dideles stotis pralėkdavome nesustodami jose, o mažų stotelių pavadinimai, kuriuos kartais išgirdavome, buvo mums nežinomi ir pagal juos mes negalėjome nustatyti, kaip toli esame nuo Lietuvos. Juk žemėlapių niekas iš mūsų nebuvo pasiėmęs, o dauguma vežamųjų jų ir neturėjo, nes nesiruošė kelionėms po Sovietų Sąjungos platybes.

Apie apytikrą savo buvimo vietą sužinodavome tik tada, kada atidarydavo vagono duris. O kelionės pradžioje jas atidarydavo tik tris kartus per dieną: kai atnešdavo pusryčius, pietus ir vakarienę. Pusryčiams ir vakarienei duodavo kibirą arbatos ir duonos bei po nedidelį kubelį sviesto ar margarino, o pietums – kibirą sorų sriubos ar sorų košės. Kas norėdavo, galėdavo kartu su sriuba pasiimti ir duonos, kuri tuomet dar nebuvo normuojama. Kartais vietoj sorų sriubos atnešdavo žuvienės, išvirtos iš senos žuvies. Tos žuvienės dėl neįprasto kvapo ir sūrumo beveik niekas nevalgydavo. Nevalgydavome ir persūdytos, iki parudavimo sudžiūvusios silkės, kurios irgi kartais atnešdavo. Visi dar turėjo iš Lietuvos pasiimto maisto, be to, kartu su atnešusiais pusryčius, pietus ir vakarienę atvykdavo ir su mūsų ešelonu važiavusios lietuviškos krautuvėlės

pardavėjai, iš kurių buvo galima nusipirkti ko nors valgomo, jei kas panorėdavo. Tik to noro nelabai buvo, nes tuomet ne valgis mums rūpėjo.

Kadangi stotelės, kuriose mūsų ešelonas sustodavo tam, kad būtų galima išnešioti į vagonus valgi, buvo tokios mažos ir tokios man negirdėtos, tai aš dabar net jų pavadinimų nebeprisimenu. Man žymiai lengviau atsiminti tai, ką matė mano akys, negu tai, ką girdėjo mano ausys. O šios kelionės pradžioje, kaip jau minėjau, stotelių pavadinimų matyti mes dar negalėjome.

Pirma didesnė stotis, kurioje buvome sustoję ir kurią prisimenu, buvo Orša. Tą pavadinimą aš jau žinojau, nes, mokydamasis Lietuvos istorijos, buvau jau girdėjęs apie Oršos mūšius, vykusius 1514 m. ir 1564 m. Prisimenu šią stotį dar ir todėl, kad ji buvo pirmoji didelė stotis už Lietuvos ribų, kurioje buvo atidarytos mūsų ešlono vagonų durys ir žmonės buvo išleisti pasivaikščioti. Ši stotis buvo dar ir ypatinga: ji buvo dengta, o tarpuose tarp geležinkelio bėgių, ant kurių stovėjo keleiviniai traukiniai, buvo pastatyti ilgi mediniai stalai, ant kurių vietinės moterėlės buvo išdėsčiusios šviežius ir raugintus agurkus, virtas, dar garuojančias bulves, pieną, varškę, pntinėles su žemuogėmis ir braškėmis bei maišelius su saulėgrąžų sėklomis, kurias (kaip ir uogas) pardavinėdavo stiklinaitėmis, išpildamos jų turinį į iš laikraščių ar mokyklinių sąsiuvinų lapų susuktus mažus kūgelių formos maišelius. Ešeloną lydintis konvojus leido mums pasinaudoti šių moterėlių paslaugomis, ir daugelis iš mūsų prisipirko šviežio ir skanaus maisto. Prisipirko ir mūsų mama, nes mes dar nebuvo išleidę tų pinigų, kuriuos pasiėmėme išvežami iš namų. Turėtų sovietinių rublių tada iš mūsų neatėmė, nors mūsų mamos dar nuo mergautinių laikų turėtus ir komodoje saugotus auksinius rublius su juose pavaizduota Rusijos caro galva konfiskavo. Konfiskavo ir tėvo dokumentus bei kelias vokiškas knygas, kurias rado kambaryje, vadintame mokytojo kambariu.

Iš Oršos išvažiavome jau vakarėjant ir, atrodo, jog naktį pravažiavome Smolenską, nors kategoriškai teigti, kad tą naktį pravažiuota didelė stotis tikrai buvo Smolenskas, negaliu, nes vagono langeliai vis dar buvo uždengti skląščiais, o ir stovėjome mes toje stotyje gana trumpai.

Dabar tiksliai nebeprisimenu, ar tą vakarą, kai mes išvažiavome iš Oršos, ar jau kitą, kai mes jau buvome pravažiavę Smolenską, mūsų ešeloną sustabdė kažkokio nedidelio miškelio pakraštyje. Mums visiems buvo įsakyta išlipti iš vagonų, sugulti to miškelio žolėje ir tyliai gulėti, nerūkyti ir nesinaudoti nei žiebtuvėliais, nei prožektoriukais (nemanau, kad kas nors juos buvo pasiėmęs), nes, esą, paskelbta „vozdušnaja trevoga“, t.y., „oro pavojus“, ir vyksta karinės pratybos.

Po kurio laiko virš mūsų traukinio, palikto stovėti pamiškėje, praskrido keletas lėktuvų. Nors jie skrido gana žemai, bet praskrido taip greitai, kad niekas iš mūsų nesuspėjo įžiūrėti tų lėktuvų atpažinimo ženklų. Be to, buvo jau vėlokas vakaras, ir viskas aplinkui atrodė vienodai pilka. Net žolė ir krūmokšniai buvo

pilki. Ir pilkame bežvaigždžio dangaus fone greitai praskrendantys lėktuvai irgi atrodė pilki, išsiskirdami tik tuo, kad buvo tamsesni ir greitai judėjo. Ešelone pasklido kalbos, kad prasidėjo karas. Tą nuomonę sustiprino dar ir tai, kad visi pastebėjo, jog vakarinė dangaus pusė buvo paraudusi, nors saulė jau seniai buvo nusileidusi. Daugelio nuomone tai galėjo būti didelio gaisro pašvaistė.

Kitą dieną, kai mūsų vagono vyrai buvo nuėję į stotelę atsinešti vandens, galutinai įsitikinom, jog mūsų spėjimai buvo teisingi. Buvo kalbama, kad vokiečių lėktuvų antskrydžio metu sudegė Oršos stotis.

Sužinoję apie prasidėjusį karą, pradėjome aptarinėti pabėgimo iš tremiamųjų ešelonų galimybes. Ir tik tada supratome, kodėl mūsų „parašės“ anga vagono grindyse tokia maža.

Pabėgti iš to miškelio, kuriame mes buvome suguldyti, net ir labai to panorėjus, manau, buvo neįmanoma, nes jis buvo apsuptas kareivių, lydėjusių ešeloną, žiedu. Bėgti į tą pusę, kur stovėjo traukinys, irgi nebuvo prasmės, nes kiekvieno vagono gale įrengtuose tambūruose stovėjo po ginkluotą sargybinių. Tuose postuose ešeloną apsaugos kareivėliai, po tam tikro laiko pakeisdami vienas kitą, budėdavo visą parą. Jie stovėdavo tuose tambūruose ir traukiniui stovint stotelėse, ir jam važiuojant. Tuos sargybinius vadindavo „popkomis“.

Nebuvo galimybės ir pasilikti tame miškelyje, pasislėpus po kokiu nors krūmu: lėktuvams nuskridus, miškelį supęs kareivių žiedas, artėdamas prie traukinio ir stipriais prožektoriais apšviesdamas miškelio žolę, krūmus ir medžius, visus mus suvarė atgal į vagonus. Ta operacija turėjo net specialų pavadinimą, kurį aš išgirdau raporto apie jos baigtį žodžiuose. Jie skambėjo taip: „pročesali mestnostj“ („prašukavome vietovę“). Toks pavadinimas man pasirodė įdomus savo vaizdumu, todėl jį įsiminiau, nes iki tol tokio posakio nebuvau girdėjęs.

Po to dar ilgai – net keletą parų – mus vežė aklinau uždarytuose vagonuose ir tik artėjant prie Volgos, atrodo, jau pravažiavus Penzą, nuėmė skląščius nuo grotuotų langelių. Nebeužsklėsdavo iki galo ir prekinių vagonų durų: palikdavo tarpą vagoną vėdinančiam orui įeiti, bet tokį siaurą, jog pro jį galėdavo pralįsti tik ranka, o žmogaus galva – ne. Nei pro plyšį, paliktą ne iki galo uždarytose vagono duryse, nei pro grotuotą, bet atvirą langelį pabėgti iš vagono buvo neįmanoma, tačiau važiavimo sąlygos žymiai pagerėjo: tvankų, žmonių prakaitu ir kitokiais nemaloniais kvapais pritvinkusį orą pakeitė gaivus skersvėjų atnešamas pravažiuojamų miškų ir pievų aromatas. Kadangi dauguma dienų buvo saulėtos ir karštos, tai tas skersvėjis buvo nestiprus ir negrėsė persišaldymu, o naktimis, kurios kartais būdavo šaltokos, mes stengdavomės sugulti taip, kad vėjai mūsų galvų tiesiogiai nepasiektų.

Šie, rodos, nežymūs pokyčiai ne tik reikšmingai palengvino tremiamų žmonių fizinį egzistavimą, bet ir praturtino dvasinį jų gyvenimą: ir pro neužsklęstą grotuotą vagono langelį, ir pro tarpelį ne iki galo užsklęstose vagono duryse jau buvo galima stebėti pro mus traukinio judėjimo greičiu prabėgantį pasaulį ir

perskaityti pravažiuojamų stotelių pavadinimus. Nors dauguma tų pavadinimų mums buvo niekada negirdėti ir todėl mums nieko nereiškė (žemėlapių mūsų vagonė, kaip jau minėjau, niekas neturėjo), tačiau retkarčiais pasitaikydavo ir tokių pavadinimų, kurie kai kam iš mūsų buvo žinomi ir sukeldavo bangą prisiminimų. Atsirasdavo proga pasidalinti tais prisiminimais su likimo draugais, patekusiais į tą patį vagoną ir per tas bendros kelionės dienas tapusiais beveik giminaičiais. Į pokalbį nejučiomis įsijungdavo kiti bendrakeleiviai, išsiilgę intelektualinio bendravimo ir dvasinio artumo šilumos. Ir gyvenimas vagonė prašviesėdavo. Prisimiršdavo mus slegiančios dabarties sunkumai ir ateities neaiškumas, nusiūgdavo psichologinė įtampa, veidus nuskaidrindavo, nors ir nedrąsios, bet vis dėlto šypsėnos, o kai kurie išdrįsdavo ir kokią nors sąmojingą anekdotą progai pasitaikius „suskelti“ – žiūrėk, ir linksmo, nors dar ir neskardaus, bet nuoširdaus juoko banga nuvilnija per vagoną. Ir pradėdi suprasti, jog net ir tokiomis sunkiomis sąlygomis įmanoma gyventi. Ir net džiaugtis gyvenimu galima.

Kelios mūsų vagonė važiavusios šiek tiek vyresnės už mane gimnazistės (apie tai, kad jos gimnazistės, buvo aišku ne tik iš jų galvas puošusių gimnazistiškų rudo aksomo kepurėlių, bet ir iš jų bendravimo manierų) turėjo pasiėmusias tuomet madingus dienoraščiams rašyti skirtus albumėlius, kuriuose užrašinėdavo kiekvienos praėjusios dienos įspūdžius bei savo apmąstymus. Į tuos dienoraščius mergaitės stengavosi užrašyti ir pro vagono langelius pamatytus pravažiuojamų geležinkelio stotelių pavadinimus. Būtų dabar labai įdomu surasti bent vieną iš tų buvusių gimnazisčių (gaila, aš net jų pavardžių nespėjau sužinoti, nes jau Barnaule mūsų vagono keleivius išskirstė į skirtingas palapines, ir nesu įsitikinęs, ar tos mergaitės dar gyvos) ir perskaityti tuometinius jų užrašus, jei jos sugebėjo juos išsaugoti iki šiol.

Aš (kaip ir dauguma berniukščių) dienoraščio nerašiau iš principo, o vagonė neturėjau nei bloknoto, nei pieštuko. Todėl neturėjau galimybės suregistruoti pravažiuojamų vietovių, nors toks noras buvo atsiradęs. Kadangi tuomet turėjau dar gana neblogą atmintį, tai maniau, kad juos ir be užsirašymų atsiminsiu. Dabar, kai praėjo jau tiek daug metų, įsitikinau, kad daugumos stotelių pavadinimai išgaravo iš mano galvos. Atmintyje įstrigo ir iki šiol išliko tik kai kurie iš jų: tie, kurie buvo jau anksčiau girdėti ar žinomi ne tik man, bet ir daugeliui kitų žmonių, bei tie, kurie man atrodė kuo nors ypatingi ar tiesiog keistoki, kuo nors išsiskiriantys iš kitų „standartinių“ pavadinimų.

Pavyzdžiui, man kažkodėl įsiminė ir iki šiol išliko gana nemažos stoties pavadinimas „Syzranj“ (Сызрань). Ir ne tiek todėl, kad tuomet aš, silpnai mokėdamas rusų kalbą, šį pavadinimą „iššifravau“ neteisingai – labai poetiškai – kaip „melsvą ankstyvą rytmetį“, kiek dėl žymiai „žemiškesnės“ priežasties: toje stotyje mūsų ešeloną lydėjusios apsaugos viršininkas pažadėjo, kad prie Volgos, šalia kurios mes gana greitai pravažiuosime, jis išleisias mus visus

pasivaikščioti po stepių pievą ir išsimaudyti kažkokiam „vodojome“ (vandens telkinyje), kurio pavadinimo dabar nebeprisimenu.

Ir tikrai, netoli stoties lengvai įsimenamam pavadinimu „Meždurečenskaja“, reiškiančiu tarpupyje esančią vietovę, mus išleido iš vagonų laisvai pasivaikščioti po didžiulę pievą, kurioje mes prisiskynėme labai kvapnių pelynų ir įvairių smulkių gėlyčių. Nuo mūsų suneštų puokščių dar ilgai kvepėjo visas vagonas.

Buvo graži saulėta vidurvasario diena ir, nors nuo tolimoje tyvuliavusių didžiulių vandens plotų dvelkė lengvas vėjelis, buvo ganėtinai karšta. Todėl daugelis nuėjo tų vandenų link, norėdami nusiplauti per ilgą kelionę susikaupusius prakaitu permirkusio ir apdulkėjusio kūno nešvarumus, taip pat ir atsigaivinti tyro vandens vėsa nuo leipinančio vasaros karščio. Nei aš, nei Danutė nemokėjome plaukti, nes Jakūbonių mokyklos apylinkėse nebuvo nei ežerų, nei upių, o ten buvusių linmarkų vanduo buvo rudas ir gana neskaniai dvokdavo. Kai kurie kaimo vaikai jose maudydavosi, tačiau mums tai daryti buvo uždrausta, ir mes į tas purvinas linmarkas nelįsdavome. Punkiškių mokykla, tiesa, stovėjo visai arti Šetekšnos upės, tačiau tuomet mes abu buvome dar labai maži ir apie mokymąsi plaukti negalėjo nė kalbos būti. Taip ir likom abu nemokšos. Tai žinodama, mūsų mama į mano prašymą leisti eiti nusimaudyti atsakė neigiamai, nors už mane mažesnis Janušauskų Apoliukas kartu su savo tėvu buvo nuėjęs prie vandens ir išsimaudė. Man buvo šiek tiek apmaudu, bet neilgai, nes pievoje žaidė nemažai vaikų, kurių tėvai irgi neišdrįso leisti į maudynes visiškai jiems nežinomoje vietoje.

Tai puikiai diena baigiantis, jau vakare, važiuodami per labai didelį ir ilgą ryškiai apšviestą tiltą, mes kirtome labai plačiai išsiliejusią Volgą, kuria apačioje po tiltu ir po mūsų kojomis praplaukė daugybė žiburių mirgantis garlais, iš kurio storo kamino kamuoliais virto tiršti dūmai. Prapūškavo ir mažutis vilkikas, tempiantis didžiulę baržą. Tolumoje matėsi didelio miesto, pavadinto Kuibyševo vardu, gatvių žibintų ir langų šviesų jūra. Dabar tam miestui gražintas senasis jo vardas – Samara. Tą miestą mes apvažiavome, nesustodami jame. Ilgokai prastovėjome netoli Kuibyševo esančioje stotelėje juokingu pavadinimu Smyšliajevka, kurį net tiksliai išversti į lietuvių kalbą sunkoka. Pasakysiu tik tiek, kad tas pavadinimas kilęs nuo būdvardžio „smyšlionnyj“, reiškiančio supratingą, nuovokų, sumanų žmogų. Matyt, to miestelio žmonės, sugalvoję savo gyvenvietei tokį pavadinimą, tikrai buvo ne tik nuovokūs, bet ir mėgo šmaikštų sąmojų.

Iš stočių, kurios pasitaikė mūsų kelyje nuo Volgos iki Uralo kalnų, man įsiminė dar vienas pavadinimas – Buguruslan. Ir ne tik todėl, kad tas pavadinimas man pasirodė įdomus, bet ir todėl, kad Buguruslano apylinkėse aš pirmą kartą pamačiau, kaip iš žemės gelmių išgaunama nafta ir dujos.

Artėjant prie Baškirijos sostinės Ufos, vietovės darėsi vis kalvotesnės, geležinkelis palengva kilo aukšty. Ufa jau ir tada buvo gana didelis miestas su daugybe aukštų kaminų, iš kurių virto tiršti juodi dūmai, formuodami didelį tamsų debesį, kybantį virš viso miesto. Man pasirodė, kad ne tik šalia stoties augančių medžių lapai, bet ir geležinkelio bėgius remontavusių darbininkų veidai buvo suodini. Suodžių, naftos ir įkaitusio metalo kvapas, rodė, sklido iš visų kampų.

Kai mūsų traukinys, palikęs Ufos stotį, vingiuotu geležinkeliu pūškuodamas kopė Uralo įkalnėn, aš įsitaisiau prie pravirų vagono durų, nes labai norėjau pamatyti, kaip atrodo Uralo kalnų keteros. Juk iki tol aš kalnus buvau regėjęs tik fotografijose. Tačiau Pietų Uralo viršukalnę mūsų ešelonas kirto naktį. Spoksodamas į tamsą ir matydamas tik pro mano akis prabėgančius, vienas kitą keičiančius juodus ir pilkus šešėlius, į kuriuos sunkiai šnopuojantis garvežys svaidė iš kamino išlekiančių kibirkščių spiečius, tikrų kalnų, kokius man piešė mano vaikiška vaizduotė, taip ir neišvydau. Tik prisiuosčiau garvežio dūmų, kurie kartu su atšylančiu nakties oru veržėsi į vagono vidų.

Apytikrį vaizdą apie Uralo kalnus susidariau tik rytui išaušus, kai, saulei tekant, pasiekėme Zlatousto apylinkes, o netrukus ir patį miestą su mano akimis neįprastais statiniais – aukštakrošniams. Tą prieš mano akis atsivėrusį vaizdą ir mane sudominusį miesto pavadinimą, reiškiantį auksines žiotis (o gal ir auksaburnį?), prisimenu iki šiol, nors šių metų vasarą sueis lygiai septynios dešimtys metų nuo tos pirmosios mano kelionės po Sovietų Sąjungos platybes.

Žiūrėdamas į tekančios saulės auksu apibertas Zlatoustą supančių banguotų kalvų viršūnes, aš, atrodo, supratau, kodėl ši vietovė gavo tokį pavadinimą. Tačiau tas gana įspūdingas ir galbūt net Ivano Šiškinio ar Isaako Levitano teptuko vertas paveikslas vis dėlto neatitiko jau anksčiau mano vaizduotės sukurto tikrų kalnų įvaizdžio.

Nei dangų remiančių, melsvu sidabru vasaros saulėje žėrinčių ledinių viršūnių, nei svaiginančiai gilių stačiašlaičių kanjonų, bauginančiai žiojėjančių po pat mūsų kojomis, nei įspūdingomis vandens kaskadomis nuo kalnų su didžiuliu triukšmu krintančių krioklių, skendinčių putojančio vandens purslų debesyse, papuoštuose įvairiomis spalvomis žaižaruojančiomis vaivorykštėmis, aš tuomet nepamačiau ir todėl net šiek tiek nusivyliau.

Tas nusivylimas dar sustiprėjo, kai, važiuojant toliau, Uralo kalnai pradėjo sparčiai žemėti, Miaso apylinkėse pavirsdami į paprastas kalvas. Miaso vardas irgi įstrigo mano atmintyje: galbūt todėl, kad rusų kalba jis rašomas su dviem „s“ – Muacc, o galbūt todėl, kad tuomet aš nugirdau, jog to miesto apylinkėse yra nemažai aukso ir kadaise ten buvo rastas net daugiau nei 36 kilogramus sveriantis grynuolis.

Apie Čeliabinską, prie kurio artėjo mūsų ešelonas, aš jau buvau girdėjęs dar būdamas Lietuvoje, todėl dabar magėjo pamatyti, kaip šis miestas atrodo. Bet mūsų traukinio į Čeliabinską kažkodėl neįsileido. Teko ilgai stovėti jo prieigose ant atsarginių bėgių, praleidžiant kitus, matyt, svarbesnius traukinius ir dusinantis tvankiame vidurvasario saulės įkaitintame, akmens anglies dulkių prisotintame ore, dar aitresniame negu Ufoje.

Taip stoviniuoti ant atsarginių kelių, kol išvažiavę iš Čeliabinsko pasiekėme Kurganą, teko dar ne vieną kartą. O geležinkelio atkarpoje Kurganas – Petropavlovskas – Omskas tokie stoviniavimai dar padažnėjo ir pailgėjo. Kartais stovėdavome net po kelias valandas, stebėdami pro šalį prašvilpiančius tamsiai žalius keleivinius traukinius, o dar dažniau – iš prekinųjų vagonų ir platformų sudurstytus labai ilgus sąstatus, kuriuos traukė ir stūmė iš abiejų galų po du suporintus garvežius. Stebėdavome, kaip prekinuose vagonuose, plačiai atstūmę į vartus panašias vagonų duris, sėdėdavo nuleidę kojas žemyn jauni vyrai, matyt, ką tik mobilizuoti ir jau aprenkti dar naujomis kareiviškomis uniformomis. Už sėdinčiųjų nugarų keliomis eilėmis stovėdavo uždėję rankas vienas kitam ant pečių, plačiai išsižergę kiti tų vagonų bendrakeleiviai, vežami į frontą, kur, kaip skelbdavo stotyse ant stulpų pakabinti garsiakalbiai, jau vyko aršūs kruvini mūšiai. Tie žodžiai, tariami įtaigiu Jurijaus Levitano balsu, skambėdavo net iškilmingai: „žestokije krovoprolitnyje boji“ („žiaurūs kruvini mūšiai“).

Mane nustebino tai, kad daugelio tų vyrų atlapos krūtinės bei rankos buvo išmargintos tatuiruotėmis, ko aš Lietuvoje nebuvo matęs, nes tuo metu mūsųose tokios mados dar nebuvo.

Į vakarus skubėjo sąstatai ne tik su žmonėmis. Buvo vežami arkliai, galvijai, grūdai, mediena, cementas, akmenys anglis. Ant ilgų platformų apdengta brezentu buvo vežama įvairi technika.

Norsėjo dar tik pirmosios karo, prasidėjusio ankstų birželio 22-osios rytą, savaitės, į rytų pusę jau važiavo sąstatai platformų, ant kurių buvo pakrauta evakuojamų gamyklų įranga. Tokių sąstatų galuose buvo prikabinta po vagoną, kurių tambūruose po stogeliu stovėdavo šautuvais, prie kurių buvo pritvirtinti durtuvai, ginkluoti sargybiniai, stebintys, kad kas nors nenugvelbtų vežamo brangaus turto, kartais pridengto tik žalsvai pilku suplyšusiu brezentu.

Dėl tokių stoviniavimų ant atsarginių bėgių jau minėtąja geležinkelio atkarpa, priklausančia taip vadinamajai Transsibo magistralei, važiavome beveik savaitę. Toks važiavimas, plieskiant karštai vasaros saulei, kada dažniau stovi negu važiuoji, labai prailgo, tuo labiau, kad ir vietovės, kuriomis važiavome, nepasižymėjo įvairove: abipus geležinkelio, kiek tik akys galėjo užmatyti, plytojo bekraštės plokščios lygumos, vilnijančios ašuočių, rusiškai vadinamų „kovylj“, šluotelėmis, ir galėjai pravažiuoti ne vieną dešimtį kilometrų, nepamatydamas nei medelio, nei kokio nors trobesio, nei besiganančių galvijų.

Tos lygumos ten vadinamos stepėmis (rusiškai „stiep“). Stepėje žemė, nors ir derlinga, bet druskinga, todėl medžiai joje neauga. Net kai kurie ežerai tose stepėse yra sūrūs. Medžius ir krūmus galima pamatyti tik upių bei upelių pakrantėse, kur tekantis vanduo išplauna druskas ir medžių šaknys su jomis jau nebesusiduria.

Įsimintiniausias nuotykis, netikėtai įvykęs ilgai ir nuobodžiai važiuojant saulės kepinamomis stepėmis ir tingiai stebint beveik nesikeičiantį monotonišką kraštovaizdį, – susitikimas su kupranugariais, kuriuos daugelis vagono keleivių, taip pat ir aš, iki tol buvome matę tik paveikslėliuose ir net neįtarėme, jog jų gali būti ir Sibire, kurį mes įsivaizdavome kaip baltųjų meškų kraštą. Tas įvykis sukėlė didelį visų vagono keleivių susidomėjimą, ir kupranugarių tema buvo ilgai aptarinėjama įvairiais aspektais, nes tie žmonės, kurie apie juos žinojo daugiau negu kiti, noriai dalijosi informacija, nevengdami net nukrypimų nuo pagrindinės temos, kurie neišvengiamai atsiranda dalijantis prisiminimais apie kažkur toli pasilikusią praeitį, kai tavęs įdėmiai klauso ir niekas niekur neskuba.

Išsiaiškinome, jog tose vietovėse, kuriomis važiuojame, pamatyti kupranugarius pasitaiko ne taip jau dažnai, tačiau į pietus nuo tų vietų esančioje Kazachijoje kupranugarininkystė – svarbi gyvulininkystės šaka. Aš neiškenčiau neprasitaręs, jog apie tai irgi jau esu girdėjęs iš savo dėdės, vyriausiojo mano mamos brolio Jono Petrylos, pasakojimo. Kai mano bendrakeiviai pasidomėjo, iš kur mano dėdė tai žinojo, teko papasakoti, kad jam tais laikais, kai Lietuvos kraštas dar priklausė carinei Rusijai, teko atlikti karinę tarnybą taip vadinamame Turkestane, kuriame vėliau susikūrė Vidurinės Azijos respublikos Uzbekija, Kazachija, Kirgizija, Tadžikija ir Turkmėnija. Dalį tarnybos mano dėdė tuomet buvo atitarnavęs Taškente, o kitą – tvirtovėje Viernyj, t.y. mieste Viernoje, kuris buvo pavadintas tos tvirtovės vardu. Dabar tas miestas vadinamas Alma Ata. Kazachų kalboje tas žodis reiškia „Obuolių tėvą“. Pasigyriau, jog man teko matyti mano dėdės Jono iš tų kraštų atsiųstas bei atsivežtas fotografijas, kuriose ant storo kaip kartonas popieriaus buvo atvaizduotas dar visai jaunas mano dėdė, stovintis sargyboje su karine uniforma, su kokarda ant aukštos papachos, labai šauniai pasitempęs. Kitoje fotografijoje – dėdė kartu su juo tarnavusiais kareiviais. Dar kitoje – dėdė šalia dvikuprio kupranugario. Pridūriau, jog mūsų sutikti kupranugariai taip pat dvikupriai, bet skiriasi nuo fotografijoje pavaizduoto kupranugario savo spalva. Fotografijose visi: ir dėdė, ir jo draugai, ir kupranugaris – buvo rudi, o mūsų sutikti gyvi kupranugariai buvo šviesesni – žvyro spalvos.

Man nei tada, nei vėliau taip ir nepavyko išsiaiškinti, kodėl tų senų laikų fotografijos buvo rudos (ruda buvo ir kito mano dėdės – Aloyzo Petrylos, žuvusio Pirmajame pasauliniame kare, tada vadintame Didžiuoju, fotografija, kurią jis atsiuntė tėvams iš fronto, būdamas dar gyvas; rudos buvo ir dar vieno mano dėdės – Prano Petrylos – fotografijos, atsiųstos iš Amerikos). Mano

vaikystės fotografijos buvo jau ne rudos, o juodai baltos ir jau ant plonesnio, bet kietesnio popieriaus. Fotografijos istorijos žinovų, kurie būtų galėję paaiškinti fotografijų spalvų skirtumą, mūsų vagonė nebuvo.

Už Omsko pasiekęs Tatarsko stotį mūsų ešelonas išsuko iš Transsibo ir pasuko į pietryčius. Šia geležinkelio atšaka važiovome be stoviniavimų, tik trumpam sustodami nedidelėse stotelėse, kurių iki Karasuko stoties, kur stovėjome gana ilgai, gal pora ir tebuvo. Nuo šios stoties vėl pasukome į rytus. Kai privažiavome miestą keistu pavadinimu Kamenj na Obi (pažodinis vertimas „Akmuo prie Obės“), įsikūrusį ant Obės upės kranto, dalį mūsų ešelonų vagonų atkabino ir paliko toje stotyje, o žymiai didesnė likusi jo dalis, kuriai priklausė ir mūsų vagonas, kirto Obės upę ir pratęsė kelionę į rytus.

Kitą rytą atsibudome jau Novoaltaisko stotyje, kur mūsų ešelonų vagonus ilgai stumdė, pervesdami iš vieno kelio į kitą. Čia mūsų sąstatą padalino dar kartą: dalį vagonų geležinkeliu Tomskas – Bijskas nuvarė Bijsko miesto ir Kalnų Altajaus autonominės srities link, o kitus, tarp jų ir mūsų vagoną, dideliu ilgu tiltu dar kartą pervežė per Obės upę į kairiajame, gana stačiame krante įsikūrusį Barnaulo miestą, kuriame ir pasibaigė mūsų šeimos kelionės į tremties vietą pirmasis etapas.

Mūsų vagonė keliavusiems žmonėms, lyginant su daugelio kitų vagonų keleiviais, labai pasisekė: šios ilgos ir žmonės labai išvarginusios, visiškai antisanitarinėmis sąlygomis vykusios kelionės metu niekas iš mūsų nenumirė ir, galima sakyti, labai rimtai nesusirgo. Tik kelionės pradžioje keliolika žmonių, tarp jų – daugiausiai vaikai, gerokai paviduriavo, kol prisitaikė prie neįprasto maisto. Keletą dienų buvo net problematiška, reikalui prispaudus, patekti prie „parašės“, nes kai kurie, ką tik nuo jos nuėję, vėl skubiai prie jos grįždavo, atsiprašydami laukiančių eilėje, kuri kartais susidarydavo gana ilga. Kartais ir kai kam iš belaukiančių savo eilės irgi tekdavo atsiprašyti ir skubėti prie „parašės“. Nors tokie „išsišokimai“ nedžiugino kitų laukiančiųjų, tačiau dauguma žmonių žiūrėjo į tai supratingai ir stengėsi nerodyti nepasitenkinimo, o kai kurie tokiais atvejais net bandydavo kaip nors pasijuokti iš savęs pačių ir tokiu būdu prislopinti galimo konflikto kibirkštis.

Džiūvėsėliai ir „kipiatokas“ (karštas virintas vanduo, kurį, kaip jau minėjau, gaudavome stotelėse) padėjo susidoroti su viduriavimo protrūkiu ir jis pasikartojo tik jau atvykus į Barnaulą, kai įsikūrėme palapinių stovykloje, kurioje „kipiatoko“ jau nebuvo. Mačiau ir girdėjau, kaip vienoje iš palapinių, stovėjusioje netoliese nuo mūsų, grąžė rankas ir gaudžiai raudavo jauna moteris, nepajėgusi išgelbėti savo kūdikio. Ji galėjo guostis tik tuo, kad pati dalyvaus savo vaikelio laidotuvėse ir žinos, kur jo kapelis, kai tos motinos, kurių vaikeliai mirė kelyje, neturėjo tokios galimybės: mirusius vaikelius ir senelius ešelonų apsauga išnešdavo iš vagono nežinia kur, o likusiems vagonė belikdavo tik peržegnojus velionį palydėti jį į paskutinę kelionę savo raudomis,

net neįsivaizduojant, kur ras prieglaudą jo kauleliai. Mūsų vagone, ačiū Dievui, tokių nelaimių nepasitaikė, tačiau teko girdėti pasakojant, jog mūsų ešlone daugiau nei pusę mėnesio užtrukusios kelionės metu tokių mirčių buvo ne viena ir ne dvi.

Kelionės metu teko susidurti ir su kitu sveikatos išbandymu: daugeliui iš mūsų nuo tvankaus oro ir karščio, tvoskiančio nuo vagono stogo įkaitusios skardos, svaigdavo galva, o išlipus iš vagono pradėdavo tekėti kraujas iš nosies. Kai kuriems keleiviams vakarais pakildavo temperatūra, naktį pradėdavo krėsti drebulys, sustreikuodavo širdis ar kildavo astmos priepuoliai, bet su visais negalavimais susitvarkydavome savo jėgomis, nes beveik visi vežėsi namų vaistinėles, be to, tarp tremiamųjų buvo nemažai gydytojų. Žinoma, jų buvo žymiai mažiau negu mokytojų, kurių kiekviename vagone pasitaikydavo po tris, keturis ar net penkis. Buvo ne tik gydytojų, bet ir vaistininkų, ir valstybinių įstaigų tarnautojų, ir inžinierių bei įvairioms mokslo sritims atstovaujančių mokslinių darbuotojų. 1941-aisiais metais tremtųjų daugumą sudarė inteligentijos atstovai, kurių interesų spektras buvo gana platus ir margas. Todėl ilgos kelionės metu, kai žmonės arčiau susipažino vieni su kitais ir nustatė, jog turi nemažai bendrų pažįstamų ar net bendrų giminaičių, prasidėjo gana aktyvus ir geranoriškas, sakyčiau, net šiltas bendravimas. Dažnai kildavo gana turiningos ir įdomios diskusijos skirtingomis temomis. Jos pajvairindavo mūsų kelionės laiką, labai lėtai slenkantį uždaramame tvankiame ir silpnai apšviestame vagone, leisdavo bent tuo metu išsivaduoti nuo sunkių ir liūdnų minčių apie mus visus laukiančią neaiškią ateitį ir apie nežinia kur dabar esančius mūsų artimuosius, kurių nesuėmė tik todėl, kad, atvykus trėmėjų brigadai, jų arba nebuvo namie arba jiems pavyko nepastebėtiems pasprukti.

Mums, vagono vaikams, tokie pokalbiai ir diskusijos, kurių, būdami šalia, negalėdavome negirdėti, buvo savotiški gyvenimo universitetai, žymiai praplėtę mūsų akiratį ir paspartinę mūsų dvasinį brendimą.

Vyrų ešelonas, kurį mes, išvažiuodami iš Panevėžio, palikome cukraus fabriko teritorijoje, kaip mes po to sužinojome, išvyko šiek tiek vėliau. Viena jų ešlono dalis (daugiau nei 80 vagonų) buvo nuvaryta per Novosibirską į Krasnojarsko krašto lagerius. Jau gerokai po karo pabaigos man teko sutikti vieną iš likusių gyvų to ešlono keleivių – senuką Petrauską, grįžusį iš Krasnojarsko lagerių pas ištremtą į Altajų žmoną. Jis pasakojo apie gyvenimą lageryje, kurio adresas buvo toks: Krasnojarsko kraštas, Rešoty geležinkelio stotis, žymiai sunkesnę ir žiauresnę negu tas, kurį B. Sruoga aprašė savo „Dievų miške“. Pats Petrauskas išliko gyvas tik todėl, kad turėjo atsivežęs iš Lietuvos gražią antklodę ir laiku susiprato padovanoti ją vienam lagerio gydytojui. To gydytojo rūpesčiu jis pateko į lagerio sanitarinės dalies pagalbinių darbininkų sąrašą, o po to – kadangi gerai mokėjo rusų kalbą ir dėl parodyto sugebėjimo gerai tvarkyti dokumentaciją – net į tos dalies „kontorą“.

Nesakyčiau, kad tų tremtinių, kurie nebuvo suvaryti į lagerius (t.y., mūsų), gyvenimas buvo lengvas, nors, žinoma, žymiai geresnis negu vyrų lageriuose. Ypatingai sunkūs buvo karo metai.

2. Tremtyje. Palapinių stovykla ir barakai Barnaule. Pratinamės gyventi taigoje.

Nauji trėmimai.

Kai 1941 m. birželio pabaigoje mūsų ešelonas atvyko į Altajaus krašto sostinę Barnaulą ir mus pradėjo kraustyti iš vagonų bei vežti į specialiai pastatytą ir aukšta tvora aptvertą stovyklą - palapinių miestelį, mus visus labai nustebino pulkai vaikų, rinkusių nuo žemės mūsų iš vagonų išmetamas sudžiūvusias ir supelijusias duonos kriaukšleles ir čia pat godžiai jas čiulpusių. O juk ėjo tik antra neseniai prasidėjusio karo savaitė, tačiau jau nemaža dalis gyvenusių Barnaulo barakuose ir žeminėse (o tuomet beveik visas miestas ir buvo barakai ir žeminės) vaikų ir jų tėvų bei senelių buvo pusalkaniai, o kai kurie – ir visai alkani. Kas yra alkis ir badas, netrukus sužinojome ir mes, kai mus žiemos pradžioje iš Barnaulo išvežė į Učj–Pristanės rajono miškus (į taigą, kaip juos ten vadina). Ten gana dažnai mes prisimindavome išmestas sudžiūvusias ir apipelijusias kriaukšleles, kurios dabar mums atrodydavo kaip tikras skanumynas, palyginus su paplotėliais iš grūstuvėse sutrintų džiovintų lupenų, sumaišytų su pelais bei pjuvenomis, kuriuos mes kepdavome laužuose ant įkaitusių akmenų bei ant geležinių krosnelių skardos.

Tačiau pirmosiomis mūsų gyvenimo Barnaule dienomis tokios alkanos savo ateities ne tik numatyti, bet ir nujausti mes dar negalėjome.

Mus, ką tik išlaipintus iš ankštų vagonų, staiga užgriuvo tiek daug naujų įspūdžių ir rūpesčių, kad klausimas „Ką šiandien valgysime?“ mums neatrodė vertas dėmesio, tuo labiau, kad tuomet jis dar nebuvo mums aktualus: beveik visos tremtinių šeimos dar nebuvo suspėjusios suvalgyti atsivežtų iš Lietuvos rūkytų dešrų, skilandžių, kumpių bei lašinių ir net džiaugdavosi pasitaikiusia proga pavaišinti tą ar kitą bendrakeleivį, kuris dėl skubėjimo bei pasimetimo ar dar kokių nors kitų priežasčių tokio maisto nebuvo įsidėjęs. O duonos, kurios mums duodavo netoli mūsų stovyklos pastatytame į daržinę panašiam lentiniam barake įrengtoje „valgykloje“, ne tik užtekdavo, bet dar ir likdavo. Tą duoną dalindavo kartu su sorų sriuba, kurią tos „valgyklos“ darbuotojos dideliais samčiais pilstydavo į aliuminius dubenėlius, priklausiusius tai „valgyklai“. Jie būdavo sukrauti ant atskiro stalo, ant kurio taip pat būdavo sudėti aliuminiai padėklai ir dėžutės su aliuminiais šaukštais bei aluminėmis šakutėmis, kurių prireikdavo, kai „valgykloje“ pietums duodavo maltos žuvies kukulių. Peilių ten nebūdavo ir, jeigu kam prireikdavo peilio, nes kai kurie į „valgyklą“ atsinešdavo savo maisto, tekdavo prašyti „valgyklos“ darbuotojos ir, pasinaudojus įrankiu, jai tuoj pat grąžinti.

Sorų sriuba buvo balzganas pasūdytas skystimas, kuriame plaukiojo mums tada dar neįprasto skonio sorų kruopelės. Tą sriubą, sėdėdami už iš ilgų ir šiek tiek paobliuotų lentų sukaltų stalų, vietoj kojų turinčių jas atstojančius „ožius“, srėbdavome ne todėl, kad jos norėdavosi, o todėl, kad ji buvo karštas viralas ir mums, vaikams, motinos liepdavo jį valgyti.

Ligoniams ir į specialius sąrašus įtrauktiems sunkiai bepaeinantiems senukams bei visai mažiems vaikeliams skirtą duoną ir sriubą „valgyklos“ tarnautojos atnešdavo į stovyklą ir išnešiodavo po palapines. Sriubą tos moterėlės nešdavo iš cinkuotos skardos pagamintuose kibiruose, pakabinusios juos ant naščių ir užsidėjusios tuos naščius ant savo pečių. Kibirai būdavo apdengti marle. Ant viršaus uždėdavo padėklus su duonos porcijomis, kurios taip pat būdavo apdengtos marle. Reikėdavo mokėti eiti taip lygiai, kad sriuba nesilaistytų ir duona nuo padėklų nekristų. Gana dažnai mūsų vyrai, net grįžę pavargę iš darbo po naktinės pamainos, pagailėdavo nuo nelengvos naštos palinkusių moterėlių, paimdavo iš jų kibirus su sriuba ir panešėdavo iki palapinių. Tokiu dėmesiu pamalonintos moteriškaitės, nešdamos tuščius naščius ir linksmi bei dėkingai čiauškėdamos, stengdavosi neatsilikti nuo spėriai žengiančių gerokai aukštesnių už jas vyrų.

Pamatę tokią keistoką „procesiją“, mūsų stovyklos berniūkščiai (tarp jų ir aš) nepraleisdavo progos prisijungti prie jos ir pasisiūlyti panešti padėklus su duona. Būdavome patenkinti, kai mums patikėdavo šią atsakingą misiją. „Valgyklos“ tarnautojoms belikdavo tik išdalinti maisto porcijas ir sudėlioti „kryžiukus“ sąrašų langeliuose.

Tie sąrašai buvo sudaryti pačią pirmąją mūsų atvykimo į palapinių stovyklą dieną, šeimų paskirstymo į palapines metu. Kiek žmonių turėtų tilpti į palapinę, kurios buvo nevienodo dydžio, nurodydavo skirstymui vadovavę ir sąrašus sudarinėję pareigūnai, atsižvelgdami į palapinių viduje sustatytų vienas šalia kito medinių gultų, kuriuos jie vadino „topčanais“, skaičių. O kurios šeimos norėtų gyventi kartu vienoje palapinėje, buvo palikta apsispręsti pačioms šeimoms. Pastarosios jungdavosi į grupes dažniausiai pagal pažintis, turėtas dar iki tremties ar įgytas kelionės į tremtį metu, ilgai važiuojant tame pačiame vagone.

Pušalotiečių grupė buvo per maža, kad galėtų pretenduoti į didelę palapinę, kuri buvo aukšta ir žymiai erdvesnė už mažąsias, tačiau per didelė, kad tilptų į vieną mažąją palapinę. Teko grupę dalinti į dvi mažesnes grupes. Mūsų šeima pateko į pirmąją grupelę kartu su jau mano anksčiau minėtąja mokytojų Janušauskų šeima. Kadangi mūsų palapinėje buvo likęs vienas neužimtas „topčanas“, tai prie mūsų prisijungė dar viena pušalotietė – mokytoja Alksnienė. Ją mūsų šeima pažinojo net geriau ir ilgiau, nei neseniai į Pušalotą iš Smilgių miestelio atsikėlusią Janušauskų šeimą. Mokytoja Alksnienė, būdama dar Onutė Stasiukaitytė, svečiavosi pas mus, kai Jakūbonių kaime vyko jaunimo sporto

šventė, kurios rengėjai buvo Jakūbonių mokykla ir šaulių, jaunalietuvių, pavasarininkų bei ateitininkų organizacijos. Aš tuomet Onutę įsidėmėjau todėl, kad man labai patiko ir puošni jaunalietuvių uniforma, kuri jai labai tiko, ir Onutės atsivežta jaunalietuvių vėliava, papuošta įspūdingais kutaais.

Tremtinių skirstymo į palapines metu buvo sudarinėjami ir darbo brigadų sąrašai, parenkami mokantys rusų kalbą brigadininkai.

Darbininkų brigados buvo formuojamos įvairiems darbams, reikalingiems skubiai rengiant statyboms skirtas aikšteles ir statant pastatus, kuriuose būtų montuojama iš Sovietų Sąjungos europinės dalies evakuotų gamyklų techninė įranga. Reikėjo kasti tranšėjas pamatams, elektrokabeliams, vandentiekio ir kanalizacijos vamzdžiams, nešioti plytas, skystą betoną, sijas, mūryti pamatus ir sienas, betonuoti aikšteles, kuriose tuoj pat buvo montuojamos įvairios metalo apdirbimo staklės, galingi presai, transformatoriai. Ir ką tik sumontuota įranga, aptarnaujama kartu su ja atvykusių evakuotų specialistų ir darbininkų, pradėdavo gaminti produkciją, nors pats naujoje vietoje atkuriamos gamyklos pastatas dar neturėdavo ne tik stogo, bet ir sienų. Ir statybos, ir gamyba vykdavo kartu ir visą parą, vienai pamainai keičiant kitą.

Kadangi evakuotų įmonių statybos vyko keliose vietose, tai ir brigadų buvo sudaryta keliolika. Buvo kelios brigados, kurios dirbdavo visai netoli mūsų stovyklos. Jose dirbę žmonės net pietaudavo mūsų „valgykloje“, ir dieninę pamainą atidirbusios moterys vakarais grįždavo pas savo vaikus bei juos prižiūrinčius senelius. Bet buvo ir tokių brigados, kurios buvo vežamos į tolimesnes darbo vietas, iš kurių jos grįždavo į stovyklą tik šeštadienių vakarais. Į tokias brigadas neimdavo motinų, turinčių mažus vaikus. Štai tada aš ir mano sesutė Danutė „pajaunėjome“. Ir ne tik mes buvome tokie apsukrūs. Taip pasielgė beveik visos moterys, turėjusios vaikų, kurie dėl savo smulkaus sudėjimo galėjo atrodyti jaunesni negu buvo iš tikrųjų.

Žmonės dar nespėjo įsikurti jiems skirtose palapinėse ir susidėtioti savo daiktų jų kampuose, ant „topčanų“ ir po jais, kai buvo įsakyta „atiduoti laikinam saugojimui“ visus auksinius daiktus (pasiliekanč tik mūsų vestuvinius žiedus), visus brangakmenius bei iš jų pagamintus papuošalus, radijo aparatūrą, galingus žiūronus, fotoaparatus ir ginklus. Pasibaigus tai brangenybų rinkimo procesui skirtai valandai, prasidėjo visų atvežtų į palapinių stovyklą tremtinių daiktų tikrinimas, konfiskuojant bandytus nuslėpti draudžiamus daiktus.

Tą kruopščią kratą gerai prisimenu, nes kaip tik tuo metu, nenorėdamas, kad iš mano nosies pradėjęs bėgti kraujas išteptų mano vilkimus drobinus marškinėlius, su kuriais išvažiavau iš Lietuvos ir atvažiavau iki Barnaulo, aš buvau prigulęs aukštiełninkas ant savo „topčano“ su ant kaktos ir nosies mamos uždėtu šaltu vandeniu sudrėkintu rankšluosčiu. Kratą daręs uniformotas pareigūnas, pamatęs mane gulintį, priėjo prie manęs, pakėlė rankšluostį ir liepė atsikelti, kad galėtų apieškoti mane ir mano gultą. Pirštais užspaudęs nosį, aš

atsistojau, ir, kol pareigūnas apčiupinėjo mane ir apžiūrinėjo mano gultą, lašelį kraujo vis dėlto nuvarvėjo ant marškinėlių rankovės. Tai pastebėjau ir aš, ir pareigūnas. Aš paprašiau jo, kad man leistų, kol kraujas neišdžiūvo, išsiplauti marškinėlius. Jis išleido mane, dar kratai tebevykstant, į mūsų stovykloje įrengtą prausyklą, kuri kartu buvo ir skalbykla, ir „dušinė“, turėjusi trejetą pertvaromis viena nuo kitos atskirtų kabinų. Mama surado vatos gumulėlį, ir aš, užkišęs nosį vata ir pasičiupęs man paduotą muilą, nubėgau į prausyklą.

Toje prausykloje buvo tik šaltas vanduo, kuris, atsukus kraną tekėdavo iš virš dušinės iškeltos didelės juodos cisternos. Vasaros dienomis vanduo toje cisternoje įšildavo ir juo apsiplauti nebūdavo šalta. Prausyklos dalyje, kuri buvo skirta skalbimui, stovėjo pora „topčanų“, panašių į tuos, kurie stovėjo mūsų palapinėse. Ant „topčanų“ buvo padėta po porą tamsiai mėlynai dažytų skardinių dubenų, vadinamų „tazais“. Pagriebęs „tazą“, nusinešiau jį į dušinės kabiną ir nusivilkęs marškinėlius, pradėjau juos plauti. Nors kraujas beveik iškart išsiplovė ir be muilo, aš dėl visa ko nutariau tą vietą, kur buvo užtiškęs kraujas, šiek tiek pamuilinti. Jau buvau bebaigiąs tai daryti, kai šlapias muilo gabalėlis išslydo iš mano rankos ir įkrito į grotelių, ant kurių aš stovėjau, plyšį. Kai aš, išskalbęs marškinėlius, pabandžiau ištraukti muilą iš po grotelių, man to padaryti nepavyko, nes plyšiai tarp grotelių gontų buvo gana siauri. Teko pakelti sunkias šlapias groteles. Jas bekeldamas aš pastebėjau po grotelėmis prie pat stovyklos tvoros, kuri buvo kartu ir viena iš prausyklos sienų, gulėjusį ryšulėlį. Susidomėjęs išvyniojau skepetaitę ir radau į sviestinį riebaluotą popierių suvyniotą nedidelį juodą revolverį. Išsigandęs suvyniojau tą revolveriuką vėl į popierių ir, surišęs skepetaitės kampus taip, kaip buvau radęs, padėjau tą pavojingą ryšulėlį į tą vietą, kur jis anksčiau gulėjo. Pakėlęs savo nukritusį muilą, groteles vėl nuleidau, pristumdamas jas iki pat tvoros, kad ryšulėlio vėl nebesimatytų. Nusiplovęs rankas, grąžinau „taziką“ į skalbyklą ir, pasiėmęs marškinėlius ir muilą, nuskubėjau į palapinę. Kraujas iš nosies jau buvo nustojęs bėgti, bet krata palapinėse vis dar vyko.

Kai, kratai pasibaigus, man parūpo pažiūrėti, ar ryšulėlis su revolveriu tebeguli savo vietoje, prausykloje radau keletą moterų, skalbiančių ilgoje kelionėje sučiurusius drabužius. Dušinės kabinos irgi buvo užimtos besimaudančiųjų. Skalbimas ir maudymasis tęsėsi iki tamsos, nes po tokios ilgos kelionės visi norėjo išsimaudyti ir išsiskalbti. Net vanduo cisternoje buvo pasibaigęs ir teko jį nešti iš šalia stovyklos įrengtos vandens kolonėlės, pasinaudojant raudonais kibirėliais, kabojusiais ant stovykloje įrengto gaisrams gesinti skirtų įrankių stendo. Kad vanduo iš kolonėlės čiaupo tekėtų į kibirus, tekdavo aukštyrą – žemyn pakilnoti kolonėlės svertą. Tai pastebėję mes, stovyklos vaikai, tą veiklą tuoj pat pavertė malonia pramoga: kol vyrai su pilnais kibirais nueidavo iki stovyklos ir, palypėję metalinėmis kopetėlėmis iki cisternos viršaus, išpildavo į ją atsineštąjį vandenį, o po to vėl grįždavo prie kolonėlės, mes suspėdavome išmaudyti vienas kitą nuo viršugalvio iki kulnų. Vieni kilnodavome kolonėlės

svertą, kiti šokinėdavo aplink kolonėlę, gaudydami vandens čiurkšles, kurios trykšdavo nuo delnu pridengto kolonėlės čiaupo į visas puses, taip pat ir į tuos, kurie, pakeisdami vienas kitą, tą čiaupą pridengdavo.

Kitos dienos rytą aš atsibudau gana anksti, dar saulei nepatekėjus. Per rasotą žolę nubėgęs į prausyklą, ryšulėlio ten jau neberadau. Nusprendžiau, jog jį pasiėmė to ginklo savininkas, nes jei tą revolverį būtų radę pareigūnai, kurie kratos pabaigoje, prieš išeidami iš stovyklos, buvo užėję ir į prausyklą, jie apie tokį radinį tikrai būtų paskelbę lygiai taip pat, kaip buvo pagarsinę žinią apie vienoje palapinėje rastą paslėptą fotoaparata, apkaltindami mus, tremtinius, sunkiu nusikaltimu prieš tarybinę liaudį, kovojančią žūtbutinę kovą su žiauriu ir klastingu hitleriniu fašizmu. Tais laikais buvo madinga visur ieškoti „liaudies priešų“ ir sodinti žmones į kalėjimus už menkiausią nusižengimą, net už neatsargiai pasakytą kritišką žodį. O čia juk buvo jau „tikra kontra“ – ginklo slėpimas.

Nežinau, kaip aš būčiau pasielgęs, jeigu tas ryšulėlis su revolveriu būtų pasilikęs gulėti prausykloje savaitę ar ilgiau. Žinau tik tai, jog tą rytą bei pirmosiomis mūsų buvimo stovykloje dienomis aš tikrai jį būčiau palikęs gulėti ten, kur buvau radęs. Ir ne tik bei ne tiek dėl baimės, kad turėti ginklą tuomet buvo labai pavojinga, kiek todėl, kad į mūsų, to meto vaikų, galveles buvo tvirtai „įkalta“, kad pasisavinti svetimą daiktą – baisi nuodėmė.

Žinoma, jei tas ryšulėlis būtų pragulėjęs prausykloje iki mūsų „kolonijos“ perkėlimo iš palapinių stovyklos į barakus ir, mus iškraustant, niekas nebūtų jo pasiėmęs, tai aš tikrai būčiau pasistengęs ištaikyti progą nepastebėtam ištraukti jį iš po grotelių ir paslėpti savo daiktų maišelyje. Juk man taip magėjo turėti nuosavą ginklą, tokį panašų į tą žaislinį „korkinį“ revolveriuką, kurį man buvo nupirkę prieš septynetą metų Klaipėdoje, kai mūsų mokyklos ekskursija buvo nuvykusi į pirmąją Jūros dienos šventę.

Tas žaislinis revolveriukas šaudydavo iš kamštenio pagamintomis kulkomis, kurias mes vadindavome „korkomis“, nes jos buvo panašios į vyno butelių kamšteliuos, tik buvo šiek tiek trumpesnės ir turėjo centre įtaisytą sprogstamąjį užtaisą. Paspaudus revolveriuko gaiduką, į tą užtaisą įdurdavo adatėlė, jis sprogdavo ir „korka“ išlėkdavo iš ginklo vamzdžio, imituodama šūvio sukeliamą garsą ir ugnies žybtelėjimą, kuris ypač gerai matydavosi šaudant tamsoje. Aplinkui pasklisdavo net specifinis kvapas, panašus į tą, kuris atsiranda stipriai trinkelėjus vieną titnaginį akmenėlį į kitą. Bet visa tai buvo tik imitacija, o ryšulėlyje gulėjo tikras revolveris!

Kadangi to paslaptingojo ryšulėlio po grotelėmis jau nebebuvo, tai su svajone turėti ne žaislinį, o tikrą ginklą teko atsisveikinti.

Tačiau tas ankstyvas vasaros rytas man vietoj svajonių revolverio padovanojo kitą puikią dovaną: aš pirmą kartą gyvai pamačiau, nors ir nepasiekiamai toli dunksančius, bet... tikrus kalnus!

Vaizdas, kurį aš tada išvydau kopetėlėmis užsikoręs ant cisternos, iškeltos gerokai aukščiau už mūsų stovyklą juosusią, iš vertikalių lentų sukaltą labai aukštą tvorą, mane tiesiog pritrenkė savo didingu spindinčiu grožiu. Jis padarė man beveik tokį pat nepakartojamą ir neišdildomą įspūdį kaip ir 1934-ųjų metų vasarą pirmą kartą pamatytos Baltijos jūros platybės: iš už kopos staiga prieš pat mane išniro neaprėpiamai didelis, niekada mano dar neregėtas pasaulis, kuriame, kiek tik akys užmato, buvo tik bekraštė jūra ir su ja susiliejančias aukštas dangus. Jūra ir dangus, ir nieko daugiau... Iškilmingai ošdamos ir vydamos vienos kitas, ritosi balta puta papuošusios savo pasišiaušusias keteras begalinės tamsiai žalsvų bangų virtinės, atskubėdamos iš į balzganą rūką pasinėrusios tolumos, kurioje, atrodo, jūra neatskiriamai susilieja su dangumi. Ir ta didinga bekraštė panorama driekėsi ne tik tiesiai prieš mane, bet lygiai taip pat ir į dešinę, ir į kairę nuo manęs...

Išskėtęs rankas ir šaukdamas „Jūra, jūra...“, aš bėgu prie jos artyn ir nespėju atsitraukti atgal nuo į lygų smėlėtą paplūdimio krantą plūstelėjusios didelės bangos... Ji pargriauna mane ir atslūgdama tempia su savimi... Mane, visą šlapia ir smėlėtą, ištraukia iš vandens tėvelio ranka. Jo kostiumas irgi šlapias. Mamytė išbalusi, drebančiomis rankomis nuvelka nuo manęs šlapius drabužėlius ir, apdengus savo skarele, priglaudžia prie savęs. Kaitri saulė ir nuo jūros dvelkiantis vėjelis džiovina mano plaukus ir ant smėlio padėtą tėvelio avalynę, kurią jis nusiavė tik dabar ir stovi basas. O jūra, galingai alsuodama, ošia ir beria į suplaktą pakrantės smėlį baltas kriaukleles ir gintaro kruopelytes. Keli vaikai pritūpę rankioja jas prisiminimui...

Šis vaizdas dar ir dabar su visomis smulkiomis detalėmis iškyla mano atmintyje kaip gyvas, nors praėjo jau beveik 77-eri metai nuo mano pirmojo susitikimo su jūra...

Lygiai taip pat ryškiai mano atmintis piešia ir tą kitą, beveik prieš septyniasdešimt metų matytą didingą paveikslą: aš metalinėmis kopetėlėmis, kabindamasis visomis keturiomis, kopiu ant didžiulės juodos cisternos, ir prieš mano akis išnyra virš ryto rūke dar tebeskendinčios horizonto linijos, rodos, tiesiog ore pakibusi ir lengvučių debesėlių apsuptyje plaukiojanti, tekančios saulės spindulių nutvieksta snieguotų kalnų ledinių viršūnių girlianda, išmarginta tai sidabru, tai auksu tviskančiomis aštriomis keterų briaunomis bei melsvais snieguotų tarpukalnių šešėliais ir todėl atrodanti lyg koks fantastiškas mirażas...

Aš atsistojau ant cisternos dangčio norėdamas kuo daugiau pamatyti ir apsidairau. Visą pietrytinę ir pietinę horizonto linijos dalį juosia jau minėtoji vaiskame ryto rūke pakibusi ir melsvu sidabru bei ryto žaros auksu raibuliuojanti snieguotų kalnų girlianda. Ji yra ryškiausiaji ir svarbiausiaji prieš mane atsivėrusios panoramos dalis, todėl aš stoviu veidu į ją. Kairėje pusėje, visai šalia mūsų esančios ITK („ispravitelnaja trudovaja kolonija“ – „pataisos

darbų kolonija“), aptvertos tokia pat aukšta kaip ir mūsų stovyklos tvora, tik iš viršaus dar apraizgyta keliomis spygliuotos vielos eilėmis, plyti nuo Obės kylančiame tirštame rūke skendintis vienaaukščiais barakais ir mediniais individualiais namukais nusėtas Barnaulo miestas su tai šen, tai ten virš to rūko kyšančiais aukštesniais pasatatais, nušviestais iš už Obės dešinįjį krantą juosiančių miškų linijos kylančios saulės pusapskritimio dosniai žarstomų sodrių spindulių. Kelios eilės barakų, žyminčios šiaurinę miesto ribą, tyso už mano nugaros, kairėje jos pusėje, o dešinėje bei prieš mane iki virš horizonto ir jį žyminčios miško juostos pakibusios kalnų grandinės tęsiasi stepė, išmarginta dirbamos žemės stačiakampiais, nuo pat miesto prasidedančiais miestiečiams skirtų daržų ploteliais, apsodintais jau pradėjusiomis žydėti bulvėmis, kurių žalią kilimą į vienodus kvadratėlius skaido tų daržų pakraščiuose pasodintų saulėgražų galvučių geltonos linijos. Apie tai, jog tie kvadratėliai yra žmonių individualūs daržai, už kurių prasideda NKVD („Narodnyj komissariat vnutrennich del“ – „Vidaus reikalų liaudies komisariatas“) kalėjimų administracijai pavaldaus tarybinio ūkio žemės, sužinojau gerokai vėliau, tačiau jau tada, pirmąją mano rytą palapinių stovykloje, mane sudomino tas geltonomis linijomis išmargintas žalias kilimas ir šalia jo esantis aerodromas su gelsvai žaliais lėktuvėliais.

Gana ilgai spoksojau į mane sužavėjusią panoramą, gėrėdamasis kylančios saulės spindulių žaismu ledinėse kalnų viršūnėse, ryškiai žėrinčiose vaiskioje dangaus žydrynėje. Pamojavau artimiausiame bokštelyje (visuose keturiuose ITK tvoros kampuose buvo įrengti mediniai bokšteliai – „vyškos“ - su stogeliais) stovėjusiam ir į mano pusę atsigręžusiam sargybiniui, bet jis į mano pasisveikinimą neatsakė ir net, atrodo, demonstratyviai nosisuko, matyt, tuo parodydamas, jog nelinkęs bendrauti su atitremtais „fašistiniais elementais“ net tada, kai tie „elementai“ yra vaikai.

Mūsų stovykla jau budo. Iš palapinių išlindę žmonės rąžėsi, atsigręžę veidais į skaisčią, bet dar nekarštą ryto saulę, kai kurie atlikinėjo mankštos pratimus, dar kiti stovėjo prie stovyklos centre pastatyto stendo su jo abiejose pusėse priklijuotais laikraščių lapais ir skaitė sovietų informacinio biuro pranešimus iš fronto.

Saulė jau buvo pakilusi aukščiau, rūkas virš miesto jau sklaidėsi, tačiau tuo metu žaižaruojantis tolimų kalnų vaizdas pradėjo blankti, paskęsdamas užslinkusioje balzganėje migloje. Nusprendęs kitą rytą vėl sugrįžti ir jau ne vienas, o su draugais dar kartą bent akimis pakeliauti po pasakišką kalnų pasaulį, aš nusileidau žemyn ir sugrįžau į savo palapinę.

Po to dar ne vieną kartą tais rytais, kai būdavo giedra, - o giedrų dienų tuose kraštuose kelis kartus daugiau (vidutiniškai 300 dienų per metus) negu mūsų lietingame ir debesuotame Pabaltijyje - ir nepramiegodavome saulės tekėjimo, mes, sėdėdami ant cisternos, spoksodavome į įspūdingą šviesos ir šešėlių

žaismą spindinčioje sniego ir ledo karalystėje, savo mintyse kopdami į kalnų viršūnes ir leisdamiesi melsvomis tarpukalnėmis į tamsius ir paslaptinius tarpeklius. Juk tada televizorių dar nebuvo, o ir kinas dar nebuvo spalvotas. Be to, dauguma mūsų, kilusių iš kaimų, ir juodai baltą kiną buvo tik keletą kartų regėję ar net iš viso nematę. O čia, tremtyje, apie kiną ar kokias nors kitokias pramogas niekas net ir nesvajavo. Todėl su malonumu žiūrėdavome nemokamą „gyvą kiną“ apie tikrus kalnus. Nors vėliau įspūdis man jau nebebuvo toks pritrenkiantis kaip pirmąjį kartą, bet vis vien buvo nuostabiai gražu. O draugų būryje dar ir linksma.

Gaila, kad dabar Barnaule tokio tolimų kalnų vaizdo pamatyti jau nebeįmanoma. Karo metais ir po karo mieste atsirado daug fabriku, iš aukštų savo kaminų dieną ir naktį dosniai „maitinančių“ virš miesto kybančią gana storą dūmų ir dulkių uždangą, ir miestą supantis oras prarado turėtąjį vaiskumą. Šiandien mano čia aprašytąjį kalnų vaizdą galima pamatyti tik nuvykus į pačius kalnus. Tada gi, karo pradžioje, Barnaulo miestas buvo keletą kartų mažesnis, o iš didesnių fabriku prisimenu tik melanžo kombinatą su stypsančiu šalia jo vienintelės tada buvusios visame mieste šiluminės elektrinės aukštu kaminu. Buvo dar nemažas kailių fabrikas, gaminęs visoje Sovietų Sąjungoje pagarsėjusius baltus kailinius, vadinamus „barnaulkomis“, kuriais pirmiausia aprūpindavo kariuomenę, bet jis savo labai bjauriai ir stipriai dvokiančiomis atliekomis labiau teršdavo vandenį negu mažindavo oro skaidrumą. O fabrikėliai, skirti kietų veltinių, vadinamų „pimais“, vėlimui bei terpentino ar saulėgrąžų aliejaus gamybai, buvo gana maži ir teršė miesto orą žymiai silpniau negu garvežiai, atvykstantys į geležinkelio stotį bei išvykstantys iš jos ar manevruojantys pačioje stotyje, perstatant vagonus ir formuojant prekiinių vagonų sąstatus. Automobiliai miesto gatvėse irgi buvo retai sutinkami. Dažniau važinėdavo tik nedideli sunkvežimiai, vadinami „polutorkomis“. Todėl mūsų tremties pradžioje oras Barnaule buvo dar pakankami švarus ir vaiskus, leidžiantis matyti net už kelių šimtų kilometrų stūksančių aukštų kalnų snieguotas viršūnes.

Palapinėje radau jau atsikėlusias ir pirmai darbo dienai besiruošiančias savo motiną ir Onutę Alksnienę. Filomena Janušauskienė, pakėlusi galvą nuo gulomis skaitomos knygos, pro didelius akinius nužvelgė mane savo griežtu „mokytojišku“ žvilgsniu, lyg ir klausdama, kur aš klaidžiojau visą rytą, tačiau balsu to nepasakė. Jai į darbą ruoštis nereikėjo: Apoliukas buvo dar mažas ir užteko, kad iš jų šeimos į darbą užsirašytų jos galva – pats Pranas Janušauskas – aukštas, tvirto sudėjimo vyras. Palapinėj jo jau nebebuvo. Jis stovėjo šalia stendo su išklijuotais laikraščiais ir šnekučiavosi su man nepažįstamu, už jį žemesniu apvalių formų ūsuotu vyru, kurio rausva plikė švytėjo atspindėdama virš didelės palapinės pakibusią saulę. Abi Danutės ir Apoliukas dar miegojo, nusiųkę į palapinės brezentinės sienas.

Neturėdamas ką veikti, aš irgi nuėjau prie stendo paskaityti, ką rašo iškabintas laikraštis. Rusiškai skaityti jau mokėjau, nes Panevėžio gimnazijoje 1940 – 1941-aisiais mokslo metais rusų kalbos jau buvo mokoma visose klasėse ir jai buvo skiriamas žymiai didesnis dėmesys negu kitoms užsienio kalboms.

Skaitydamas sovietų informacinio biuro pranešimus apie vykstančio karo eigą, jau beveik viską suprasdavau, nes man dar nežinomų žodžių reikšmę buvo nesunku nustatyti iš konteksto. Nesuprasdavau tik, kodėl pranešimuose buvo minimos ne vietovės, o kryptys: Smolenskoje napravlenije, Leningradskoje napravlenije, Kijevskoje napravlenije, Rževskoje napravlenije, Volokolamskoje napravlenije ir pan. („napravlenije“ - kryptis). Kad nustatychiau vietoves, kur vyko mūšiai, tekdavo eiti į miestą, kur netoli naujamiesčio turgaus stovėjusio naujos statybos dviejų aukštų mūrinio šviesiai rausvai dažyto namo pirmajame aukšte įrengto knygyno lange kabėjo didelis žemėlapis su kilnojamomis vėliavėlėmis, žyminčiomis fronto liniją. Tų vėliavėlių nužymėta linija tęsėsi nuo Barenco jūros iki Juodosios ir pirmosiomis karo savaitėmis sparčiai judėjo į Sovietų Sąjungos gilumą. Man buvo labai svarbu, ar karas pasibaigs iki rugsėjo mėnesio – iki mokslo metų pradžios Panevėžio berniukų gimnazijoje, kuri 1940 – 1941-aisiais mokslo metais jau buvo tapusi mišriąja: klasėse kartu mokėsi ir berniukai, ir mergaitės. Aš buvau išrinktas antrosios klasės, sovietmečiu tapusios šeštąja, seniūnu, o mano pavaduotojais – Adelė Adukevičiūtė ir Vytautas Banelis. Abu jie buvo panevėžiečiai. Apie Adelės likimą nieko girdėti neteko, o Vytautas jau po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo perskaitęs „Lietuvos aide“ Danutės Šapokaitės-Grinbergienės straipsnelį apie mane, atsiuntė man laišką iš JAV, kur jų šeima buvo emigravusi, Raudonajai Armijai „išlaisvinant“ ir antrą kartą okupuojant Lietuvą. Ten baigęs aukštąją mokyklą ir įgijęs juristo specialybę, Vytautas advokatavo. Mes su juo kurį laiką susirašinėjome, tačiau dabar jau kelinti metai jo laiškų nebegaunu. Matyt, pasimirė, nes jo širdis stipriai šlubavo, dėl ko jis, pasikonsultavęs su gydytoju, nesiryžo kelionei į Lietuvą, nors ir labai to norėjo.

Perskaitęs stende kabojusiame laikraštyje pranešimus apie padėtį frontuose ir įsitikinęs, jog vokiečiai vėl gerokai pasistūmėjo pirmyn, aš įsiklausiau, kaip tą padėtį vertina šalia stendo besišnekučiuojantys suaugusieji. Jų grupė jau buvo papildžiusi dar dviem gana poniškai atrodžiusiais vyrais: abu jie buvo kostiumuoti ir akiniuoti, o vienas – dar ir su skrybėle.

Išlaukęs pauzės jų pokalbyje, aš nedrąsiai įsiterpiau man rūpėjusiu klausimu, ar karas suspės baigtis iki naujųjų mokslo metų pradžios.

Niekas iš to pokalbio dalyvių, prisimindami Hitlerio Vokietijos iki šiol sėkmingai ir labai greitai laimėtus „žaibo karus“, nė trupučio neabejojo, jog ir šis karas ilgai neužsitęs. Jų nuomone, Hitleris nebūtų pradėjęs šio karo, jei nebūtų įsitikinęs, jog sugebės jį baigti iki šaltos rusiškos žiemos. Todėl ūsuotasis ponas pasakė: „Bulves kasime jau Lietuvoje“.

P.Janušauskas, žinodamas mano mokyklinę praeitį, galutinai mane nuramino sakydamas, jog net ir tuo atveju, jei, pasibaigus karui, mes nesuspėtume labai greitai grįžti į Lietuvą, dėl ko aš šiek tiek pavėluočiau į gimnazijoje prasidėsiančius užsiėmimus, irgi nieko baisaus nenutiktų: jei aš sugebėjau per vienerius metus savarankiškai įveikti dviejų skyrių – penktojo ir šeštojo – gana nelengvą programą, tai, savaime suprantama, sugebėsiu pasivyti ir truputį anksčiau už mane pradėjusius mokytis bendraklasius.

Ar galėjo jis, taip mane ramindamas, pagalvoti, jog po metų jis bus sušaudytas kalėjime, o man, tik 1946-ųjų metų rudenį sugrįžus į Lietuvą, teks vyti savo bendraklasius, aplenkusius mane ne mėnesiu – dviem, o daugiau nei penkeriais metais, bet taip ir nepabaigti to vijimosi: 1949-ųjų metų pavasarį, man būnant paskutinėje gimnazijos klasėje, bus lemta patekti į kalėjimą, o po to – ir į antrąją tremtį?...

Džiaugdamasis autoritetingų suaugusiųjų išsakyta tokia malonia man prognoze, aš, mamos pašauktas, nuėjau į mūsų palapinę valgyti karštos sorų sriubos, kurios ji buvo ką tik parsinešusi iš mūsų „valgyklos“ barako.

Po pusryčių mūsų stovyklos gyventojai rinkosi prie jos vartų, grupavosi pagal sąrašus į brigadas ir buvo vedami bei vežami į darbą. Prasidėjo pirmoji darbo diena tremtyje...

Onutė Alksnienė, būdama jauna ir neturinti vaikų moteris, buvo paskirta į tolokai nuo mūsų stovyklos esančią darbovietę, o mano mama su kitoje palapinėje įkurdinta pušalotiete Stefanija Mikoliūniene, važiavusia iš Lietuvos su mumis tame pačiame vagone, pateko į panevėžiečio Prano Vanago vadovaujamą pagalbinių darbininkų, vadinamų „čiornorabočiais“, brigadą. Jų darbovietė buvo netoliese, ką tik evakuotoms gamykloms skirtoje priemiesčio aikštelėje. Mes, t.y., aš, abi Danutės ir Apoliukas, likome prižiūrimi griežtos mokytojos Filomenos Janušauskienės. Bet argi galėjo ji sužiūrėti judrų kaip gyvasis sidabras savo Apoliuką ir mane, Aduką*, nors ir keliais metais vyresnį, bet irgi turėjusį įprotį kelyje pasitaikančias kliūtis ne apeiti, o peršokti?!

Todėl kai ji mus visus keturis nusivedė į „valgyklos“ baraką valgyti pietų sriubos, Apoliukas ir aš suspėjome ją išsrėbti greičiau už abi Danutes ir pačią Janušauskienę ir, išsprūdę iš barako, prisijungėme prie grupės jau pažįstamų berniukščių nuo Alytaus ir Utenos, susiruošusių apžiūrėti miestą bei pažvejoti.

Saulė kepino daug karščiau negu Lietuvoje, todėl barakų ir žeminių apžiūra mums gana greitai nusibodo. Nutarę ją atidėti vėlesniam laikui, patraukėm upės link. Nusigavę iki Obės, užsikorėme ant joje plūduriavusių pušų sakais ir degutu ne tai kvepiančių, ne tai dvokiančių sielių ir užmetėme meškeres. Nežinau, ar mūsų pakeliui prisikasti sliekai žuvų neviliojo, ar tą dieną toje upės vietoje jų iš viso nebuvo, tą kartą nė viena žuvytė ant kabliuko neužkibo. Net plūdurių niekas netrūkčiojo. Užtat net kelis kartus išsimaudėme ir iki soties prisiziūrėjome

įvairaus dydžio katerių ir ilgų žemų baržų su medinėmis būdelėmis ant jų, kuriose buvo įsikūrę dryžuotomis vasarinukėmis vilkintys ūsuoti upeiviai baltomis uniforminėmis kepurėmis su inkarais ir jų šeimos, ten pat gaminusios valgį ir ant karčių bei ištemptų virvučių džiovinusios savo skalbinius.

Saulei pradėjus krypti į vakarus ir šiek tiek atslūgus karščiui, visa mūsų kompanija pajuto alkį ir todėl nutarėme pasukti „namo“.

Pakeliui detaliau apžiūrėjome, kaip atrodo žeminės, net pabandėme pažvelgti į jų vidų pro į pietryčių pusę atsuktuose žemės kauburėlių galuose tiesiog iš žemės kyšančius mažyčius langelius, bet sugebėjome pamatyti tik ant palangės sustatytus smulkučių gėlyčių vazonėlius ir žeminės šonuose įrengtus gultus. Tokių žeminių buvo gana daug. Kaip vėliau sužinojome, jas įsirengdavo iš kaimų atvykę gyventojai, nes kambarėlį komunaliniame barake gauti pavykdavo ne visiems ir ne iškart.

Apžiūrėjome ir barakus. Dauguma jų buvo vienaaukščiai, bet buvo ir dviaukščių. Į vieną vienaaukštį baraką, paprašę šalia įėjimo į jį ant suoliuko sėdėjusios senutės, ar negalima būtų atsigerti, ir užėjome. Senutė mus nuvedė ilgu tamsoku koridoriumi su daugybe durų iš kairės ir dešinės į kitame barako gale esančią bendrąją virtuvę, kurios kampe ant taburetės stovėjo bakelis su prie jo ant grandinėlos prirakintu aliuminiu puodeliu. Atsuki bakelio kranėlį, prisipildai puodelį, atsigeri ir, vandens likučiu praskalavęs puodelį, vėl pakabini ar perduodi kitam, laukiančiam šalia.

Padėkoję senutei, išeidami iš barako susidūrėme su smalsiais kai kurių jo gyventojų žvilgsniais, kurie, išgirdę jiems nesuprantamą mūsų kalbą, pravėrę savo kambarėlių, lentinėmis pertvaromis atskirtų vienas nuo kito, duris, sužiūro į mus.

Kol pasiekėme savo stovyklą, teko pasinaudoti ir medinėmis tualetų būdelėmis, stovėjusiomis už tokių pat ilgų kaip patys barakai tų barakų gyventojams priklausiusių sandėliukų eilių. Sandėliukų durys, panašiai kaip ir anksčiau mūsų aplankyto barako kambarių durys, buvo sunumeruotos. Ant jų kabojo įvairių dydžių spynelės, nors retkarčiais pasitaikydavo ir durų, užkabintų iš vielos padarytais kabliukais. Kas yra už tų durų, pasižiūrėti neišdrįsime.

Įsmukę į stovyklą ir pastebėję, kad žmonės iš darbo dar nėra grįžę, nutarėme į palapinę dar neiti ir, nusigavus į aikštelę, kur stovėjo mūsų moterų pastatytas altorėlis, apsimesti, jog niekur iš stovyklos nebuvo išėję.

Mano mama ir kitos kartu su ja dirbusios moterys iš darbo grįžo jau vakarėjant. Buvo labai pavargusios, nes darbas, kurį joms teko dirbti, labiau tiko fiziškai stipriems vyrams, o ne moterims. Iki pietų jos kasė galias ir siauras tranšėjas, skirtas pastatų pamatams, kabeliams ir vamzdžiams, o po pietų sunkiais mediniais neštuvais poromis nešiojo betono skiedinį, kurio pripildavo tiek, jog jis net per neštuvų kraštus liedavosi.

Tačiau, kai duše nusiplovė purvą bei dulkes ir pavakarieniavo, moteris atsigavo ir pradėjo dalintis pirmosios darbo dienos įspūdžiais. Mano motinai tuo metu rūpėjo kuo greičiau pramokti rusų kalbos, nes iki tremties jos rusų kalbos žinios apsiribojo vos pora rusiškų dainelių, kurias ji kartu su tiek pat ukrainietišku dainelių buvo išmokusi iš Pirmojo pasaulinio karo metais jos tėvų ūkyje radusio laikiną prieglobstį ir darbą „plienščiko“ – ukrainiečių tautybės carinės Rusijos kareivio, patekusio į vokiečių įkurtą karo belaisvių stovyklą ir sugebėjusio iš jos pabėgti.

Tas daineles ji kartais, dirbdama kokį nors monotonišką darbą, pusbalsiu niūniuodavo. Man patiko tų dainelių melodija, ir aš, nors tada dar nesuprasdavau nė vieno rusiško žodžio, automatiškai įsiminiau keletą posmelių, iš kurių dabar darau išvadą, jog ir mano mama, tada niūniuodama rusiškas ir ukrainietiškas daineles, ne visus žodžius jose suprasdavo.

Dar ir dabar, rodos, regiu tada dar visai jauną mano motiną, lyginančią skalbinius ir dešinėje rankoje ritmingai siūbuojančią didelį „špižinį“ (taip tada mes vadindavome ketų) lygintuvą (tada mes jį vadindavome „prosu“) su kaminėliu, kad į tą lygintuvą ką tik įberti iš krosnies pasemti žaižaruojantys angliukai uždegtų lygintuve esančias stambias juodas iš beržinių malkų specialiai pagamintas anglis, kurios degdamos įkaitintų blizgantį to lygintuvo „padą“. Kartu, rodos, ir dabar girdžiu švelniu prislopintu balsu dainuojamą prie siūbavimų ritmo pritaikytos dainelės posmą:

* Taip aš, dar būdamas labai mažas pradėjęs kalbėti ir nesugebėdamas ištarti man tada sunkaus žodžio „Algirdukas“, buvau pavadinęs pats save, ir tas vardas mūsų šeimoje prigijo.

Dam konia, dam sedlo,

Otdam sabliu svoju,

A za eto za vsio

Ty otdai mnie ženu.

Žodžius „otdam“ bei „otdai“ mama taria „adam“ ir „adai“, ir man atrodo, jog ji mini netoliese gyvenusio kaimyno vardą „Adam“. Tas kaimynas laikė save lenkų bajoru ir važinėdavo ne vežimaičiu, kaip kiti kaimiečiai, o puošnia karieta, kurią mes vadindavome „lineika“. Ji pas tą kaimyną buvo užsilikusi nuo tų laikų, kai jis tarnavo to dvaro, kurio rūmė dabar buvo mūsų mokykla, prievažda.

Todėl aš tada, girdėdamas mamos niūniuojamos dainelės žodžius, galvodavau, jog ji dainuoja lenkiškai, ir už tai mintyse šiek tiek ją smerkdavau. Kartais net pats pradėdavau niūniuoti populiarią tais laikais „Į Vilnių, į Vilnių visi, kas tik gali...“. Kartą net išdrįsau jos paklausti, kodėl ji, išmokiusi mane tiek daug dainų ir eilėraščių apie Vilnių, pati, kaip ir aš turinti Vilniaus pasą ir klijuojanti jame „markutes“, dainuoja lenkiškai. Tada ir sužinojau apie tą rusišką dainelę ją išmokiusią ukrainietį kareivėlį.

Prisimindamas vaikystėje girdėtas mamos dainuotas dainas, kurių ji mokėjo labai daug, pastebiu įdomų dėsnį: dainos dažnai būdavo pritaikytos prie atliekamų darbų ir, atliekant tuos pačius darbus, būdavo dainuojamos tos pačios dainos, o skirtingiems darbams buvo skiriamos skirtingos dainos.

Pavyzdžiui, pabaigusi „prosu“ lyginti baltinius ir kočėlais lygindama rankšluosčius, paklodes ir staltieses, ji niūniuodavo jau kitą dainelę. Dar kitas dainas ji niūniuodavo verpdama, ausdama, tvarkydama kambarius ar virtuvėje gamindama valgi. Tą jos įprotį buvau perėmęs ir aš: kai man pavesdavo medinėje muštokėje mušti sviestą, aš kaip ir ji traukdavau „Du gaidelius“, tik retkarčiais sustodamas palaižyti nuo mušiklio koto varvančios grietinės.

Mano mama buvo gana linksmo būdo ir labai veikli: dalyvavo kaimo chore, vadovavo mokyklos šokių būreliui, vaidindavo kaimo saviveiklininkų vaidinamuose spektakliuose, įtraukdama į juos ir mokinukus. Man irgi porą kartų buvo tekę atlikti trumpučius vaidmenis: vieną kartą žąsis ganančio piemenuko, kitą – po stalu besislepiančio jaunos našlės vaiko, atsitiktinai vietoj motinos sijono pagriebusio ką tik už stalo besisėdančio ir degtinės butelį statančio piršlio kelnių klešnę.

Tas savybes mano mama buvo paveldėjusi iš dar veiklesnės savo motinos – mūsų bobutės Domicelės, kurią kartu su keliomis kitomis Kupiškio apylinkių moterėlėmis, vaidinusiomis „Kupiškėnų vestuves“, Balys Buračas buvo ne tik kelis kartus nufotografavęs, bet ir Kaunan nusivežęs.

Iš savo motinos mano mama buvo paveldėjusi ir gerą atmintį bei mokėjimą vaizdingai pasakoti ir deklamuoti. Abi jos – ir mama, ir bobutė – dažnai mums deklamuodavo Antano Baranausko „Anykščių šilelį“, kurį jos atmintinai mokėjo nuo pradžios iki galo. Mums labai patikdavo, kaip jos imituodavo paukščių balsus, vaizduodavo vidurnakčio tylą ir miško samanų patalų minkštumą.

Todėl ir dabar mano mama, pasinaudodama gera atmintimi ir norėdama kuo greičiau išmokti rusų kalbą, įsiminė daug per pirmąją darbo dieną statybose išgirstų rusiškų žodžių. Kiek visai mūsų palapinei ir į svečius atėjusioms kaimynėms, kartu su mano motina dirbusioms P.Vanago brigadoje, buvo gardaus juoko, kai paaiškėjo, jog daugiau nei pusė mano mamos išmoktų žodžių ir frazių buvo sodrūs rusiški keiksmai, kuriuos net tiksliai išversti į lietuvių kalbą nebuvo įmanoma.

Tada man buvo nesuprantama, kam tie keiksmožodžiai reikalingi. Jų vaidmenį aš įvertinau tik žymiai vėliau, kai dirbau tarybiniame ūkyje jaučiais iš stepės vežiodamas šieną į galvijų fermą. Dažnai atsitikdavo, kad jaučiai, betempdami per gilų sniegą sunkius šieno vežimus, suguldavo į tą sniegą ir jų būdavo neįmanoma pakelti nei pliekiant botagu, nei badant botkočiu. Jaučiai pakildavo tik tada, kai kartu su manim šieną į vežimus krovęs už mane jaunesnis vietinis berniokėlis (tuomet visi suaugę vyrai buvo paimti į kariuomenę, o keli demobilizuoti karo invalidai buvo paskirti į vadovaujančiųjų postus ir fizinio darbo nebedirbo), klaidindamas „suriesdavo“ kokį nors riebų ir skambų „šešiaaukštį“. Matyt, suveikdavo sąlyginis refleksas: jaučiai, išgirdę keiksmožodį, prisimindavo laikus, kai su jais dirbo tvirti vyrai, nemėgę ilgai terliotis. Iš jų buvo galima laukti tokių smūgių ar dūrių šakėmis, kad geriau jau būdavo keltis iš sniego ir tempti į jį įklampusį sunkų vežimą.

Mėgstantys ir mokantys iš savęs sąmojingai pasišaipyti rusai yra sukūrę nemažai anekdotų apie savo įprotį kovoti su pasitaikančiomis kliūtimis, pasitelkiant keiksmožodžių „artilėriją“.

Šiek tiek komiškai prasidėjusios rusų kalbos „pamokos“ mano motinai ir kitoms mūsų moterims ėjo gana sėkmingai: po poros savaitių jos jau pajėgdavo suprasti didžiąją dalį to, kas joms buvo sakoma, o įpusėjus antram mėnesiui jau galėdavo ir šiaip taip susikalbėti su kartu dirbusiais vietiniais žmonėmis.

Per tą laiką mes, palapinių stovyklos vaikai, suspėjom susipažinti su šalia mūsų stovyklos stovėjusių barakų berniukais.

Iš pradžių jie žiūrėjo į mus gana priešiškai. To priešiškumo priežastį aš sužinojau iš vieno vietinio berniuko, vardu Miša, su kuriuo susipažinau stovėdamas eilėje prie vandens kolonėlės. Jam gana sunkiai sekėsi ištarti teisingai mano vardą, o mane nustebino rusiškų mažiųjų vardų daryba. Galėdamas suprasti, kaip iš Michailo gaunamas Miša, iš Nikolajaus – Kolia bei iš Ivano – Vania, niekaip negalėjau suvokti, kaip iš Aleksandro galima gauti Šurą ir iš Annos – Niurą. Susipažinę ir susidomėję vienas kitu, mes susitarėme, jog, parnešę vandenį namo, vėl susitikime ant Mišos barako, stovėjusio visai netoli mūsų stovyklos, „zavalinkos“. „Zavalinkomis“ Sibire vadinasi barako pamatus juosiantys kietai suplūktos žemės nuožulnūs pylimėliai, padengti ant jų įžambiai padėtomis lentomis, kad, lietui lyjant, nuo barako stogo varvantis vanduo neišsigertų į tuos pylimėlius, o nutekėtų žemyn. Ant tų „zavalinkų“, atliekančių ne tik šiltinimo, bet dar ir savotiškų suoliukų vaidmenį, barakų gyventojai mėgdavo šiltais vakarais, taip pat ir saulėtomis nedarbo dienomis pasėdėti, paplepėti apie gyvenimo rūpesčius ir džiaugsmus, pasidalinti naujienomis, o kartais tiesiog „poščelkatį sėmėčkį“, t.y., pagliaudyti lūpomis ir dantimis lengvai paskrudintas saulėgrąžų sėklas. Šitą gliaudymą daugelis vietinių mergaičių ir moterų atlikdavo stebėtinai meistriškai.

Mums besėdint ant „zavalinkos“ po Mišos kambario langu ir man bepasakojant apie Lietuvą, iš kurios mes buvome atvežti, Miša prasitarė, jog mokykloje jų klasės auklėtoja, atsakydama į vieno mokinio klausimą, yra pasakiusi, kad aukšta tvora aptvortoje stovykloje yra apgyvendintos šeimos, kurias, kilus karo grėsmei, teko iškeldinti iš Pabaltijo, kad būtų sutrukdyta tų šeimų nariams paremti dabar Sovietų Sąjungą užpuolusius fašistus. Mokytoja patarusi savo mokiniams elgtis su stovyklos gyventojais atsargiai, jų jokių būdu neužgaulioti, bet pasistengti nebendrauti, lyg ir nepastebėti jų buvimo. Kai Miša apie tai papasakojęs namiškiams, jo senelis Lauras suabejojęs mokytojos paaiškinimu. Jis pasakęs, jog prieš porą dešimtmečių ir čia, Sibire, kur nebuvo jokių fašistų, valdžia trėmusi į šiaurę, į prie Ketės ir Obės santakos esančią Narymo taigą, vietinius „išbuožintus“ rusus, kur jie turėję sau rausti žemines ir statyti barakus. Ir pats Miša man prisipažino galvojęs, jog teisus senelis, nes palapinių miestelyje gyvenantys vaikai, moterys ir net vyrai jam neatrodo panašūs į fašistus: žmonės kaip ir visi žmonės, tik šiek tiek kitaip, šiek tiek gražiau apsirengę ir kita kalba šnekantys. Nors Miša tos kalbos nesuprantęs, bet jam ji atrodanti gana skambi, gražesnė negu jų barake gyvenančių kirgizų šeimos kalba.

Pasikalbėjome su Miša ir apie karą, į kurį buvo pašaukti du jo vyresni broliai, o neseniai – ir jo tėvas. Vienas iš brolių ir tėvas – jau fronte, iš kurio siunčia į trikampėlius sulankstytus laiškus, o antrasis brolis dar čia – kariniame miestelyje – jam specialūs mokymai. Nors karo pradžioje, esą, ir labai nesiseka, tačiau Miša šventai tiki mokytojos žodžiais: „Naše delo pravoje – pobieda budet za nami“ („Mes teisūs – pergalė bus mūsų“). Čia, kaip pasakė Miša, mokytojos ir senelio Lauro nuomonės visiškai sutampa. Senelis dar pridūręs: „Zachlebniotsia fašistkaja tehnika na našich prostorach, na našem bezdorožje. Ne vyderžit ichnij soldat našej surovoj zimy“ („Užsprints fašistinė technika mūsų platybėse be kelių. Neatlaikys jų kareivis žiaurios mūsų žiemos“). Tada man tie Mišos žodžiai skambėjo naivokai, bet aš mandagiai nutylėjau ne tik iš atsargumo, bet ir nenorėdamas prarasti draugo, kuris man iškart labai patiko savo nuoširdumu ir atrodė labai panašus į Lietuvos kaimo vaikus, tik kalbantis kita kalba. Tik praėjus porai metų aš supratau, kaip teisus buvo Mišos senelis, turėjęs daug daugiau išminties negu daugelis mūsų stovykloje gyvenusių aukštuosius mokslus baigusių inteligentiškų ponų. O tada, 1941-ųjų metų vasaros pabaigoje, man atrodė, jog sparčiai artėjanti prie Maskvos ir bandanti ją apsupti vokiečių kariuomenė greitai laiku ją užims ir karas baigsis. Tačiau taip neatsitiko. Ir kai tų pačių 1941-ųjų metų gruodžio 6-ją, kai mes gyvenome jau taigoje, Raudonoji Armija, metusi į mūsų gerai mokačius kautis žiaurios žiemos sąlygomis sibiriečių pulkus, perėjo į kontrapuolimą, suardžiusi į gabalus bebaigiantį apsupti Maskvą Vermachto žiedą, aš, prisiminęs senelio Lauro žodžius, pirmą kartą suabejojau Vokietijos pergale šiame kare. Prisiminiau ir

Napoleono armijos likimą, kuris net po to, kai užėmė Maskvą, buvo priverstas bėgti iš Rusijos.

O su Miša draugavau iki paskutinės mūsų gyvenimo palapinių stovykloje valandos. Jau bekraunant į sunkvežimio kėbulą mūsų daiktus, aš nubėgau į jo baraką atsisveikinti. Tada mes abu, nors ir buvome negatyvios nuomonės tatuiruočių atžvilgiu, pasidarėme amžinam atminimui ant esančių arčiau širdies kairiųjų rankų riešų po tamsiai mėlyną taškelį: vieną jis man, kitą aš jam. Praėjo jau beveik septynios dešimtys metų, bet tas taškelis mano rankos rieše išliko ir, aišku, išliks iki mano mirties ir net po jos. Kur tu dabar esi, tolimas mano paauglystės drauge? Kaip susiklostė tavo likimas? Ar tu dar gyvas? Juk daugelio mano tų laikų draugų jau nebėra tarp gyvųjų...

Kai antrosios tremties metais mokiausi Barnaulo pedagoginiame institute, buvau nuėjęs į tas vietas, kur, kaip man atrodė, buvo palapinių stovykla ir stovėjo barakai, viename iš kurių gyveno Miša. Ne tik stovyklos ir barakų, bet ir pačios tos vietovės jau neberadau. Paklausinęs žmonių, gyvenusių tose apylinkėse, sužinojau, kad ten stovėję seni barakai jau seniai nugriauti ir tos vietos užstatytos naujais pastatais. Užstatytos buvo ir tos vietos, kuriose aš, kadaise, stovėdamas ant cisternos, užkeltos virš palapinių stovyklos prausyklų, regėjau žalius daržų kvadratėlius, apvedžiotus geltonais saulėgrąžų galvučių rėmeliais. Net ten, kur kadaise plytėjo NKVD tarybinio ūkio laukai, stovėjo namai, zujo autobusai ir tramvajai.

Kai aš, pernai – 2010-jų metų vasarą – buvusių savo studentų ir bendradarbių pakviestas į jubiliejinį susitikimą, nuvykau į Barnaulą, tai net tas kapines, kurios, kai 1972 metų vasarą ten laidojau savo motiną, buvo miesto pakraštyje, radau jau miesto vidury. O tada, 1941-aisiais metais net pačių tų kapinių dar nebuvo, nes tuomet toje vietoje žaliavo toli nuo miesto esančios pievos, kuriose ganėsi karvės. Žmonės buvo laidojami netoli kalėjimo esančiose Bulygino kapinėse. Karo metais tose kapinėse ir šalia kalėjimo esančiame miške naktimis buvo šaudomi ir bendrose duobėse grupėmis laidojami politiniai kaliniai. Sušaudyti atvarytai kalinių grupei liepdavo kasti didelę duobę ir, kai ta duobė tapdavo pakankamai gili, joje ją kasčius kalinius ir sušaudydavo. Po to ginkluoti apsauginiai patikrindavo, ar visi kaliniai jau lavonai, pribaidami šūviais į galvą tuos, kurie dar rodydavo gyvybės ženklus, ir užpildavo sušaudytųjų kalinių kūnus jų ką tik iškasto smėlio sluoksneliu. Visiškai tą duobę užkasdavo ir užlygindavo, nesupildama net kauburėlio, žymincio, jog čia guli palaidoti žmonės, nauja sušaudyti atvartyta kalinių grupė, kuriai po to tekdavo kasti duobę ir sau. Tik paskutinės grupės kalinius visiškai užkasdavo jau apsauginiai.

Dabar, praėjus jau keliems dešimtmečiams nuo tų baisių naktų, žemė virš laidojimo duobių įdubo ir atsiradusios didelės daubos apžėlė šiurkščia žole, o kai kurios – ir krūmokšniais. Mano sūnus Vytautas nufotografavo keletą tokių

daubų ir mane, stovintį vienoje iš jų. Nufotografavo ir paminklus, po Sovietų Sąjungos sugriuvimo pastatytus žuvusiems: paminklą, kurį pastatė savo tėvynainiams karo metais ištremtų į Altajaus kraštą kalmukų palikuonys, rusų bendruomenių pastatytą paminklą visiems žuvusiems, tarp kurių didelę dalį sudarė ir rusų tautybės politiniai kaliniai. Fotografijas įvedėme į kompiuterį ir padarėme net kelias jų kopijas ant popieriaus ir diskuose, nors tokiu būdu siekdami išsaugoti žuvusiųjų atminimą.

Kadangi tarp sušaudytųjų buvo ir lietuvių, tarp jų – ir čia ne kartą minėtas Pranas Janušauskas, tai vieną diską įteikiau Lietuvos tremtinių draugijos vadovybei, tikėdamasis, kad ne tik kalmukai ir rusai bei japonai, kurie Barnaule pastatė paminklą savo kareivėliams, patekusiems į nelaisvę ir baigusiems gyvenimo kelią šiukšlių sąvartyne, bet ir lietuviai kada nors prisimins savo tėvynainius, tuo labiau, kad tose kapinėse karo metais buvo laidojami ne tik sušaudytieji, bet ir sava mirtimi mirę lietuviai – tremtiniai, o fotografijų kopijas ir maišelį smėlio bei smulkių akmenėlių iš tų vietų – P. Janušausko sūnui, vieninteliui likusiam gyvam iš ištremtos keturių asmenų šeimos, Apolinaru tapusiam mano geram draugui Apoliukui. Juk toje žemelėje, greičiausiai vienoje iš daubų po velėna ilsisi ir jo tėvo kauleliai.

Dabar Bulygino kapinės visiškai apleistos ir Barnaulkos upelio vanduo, grauždamas statų kairįjį krantą, kartais išplauna ten palaidotų žmonių kaulus. Bėgantis laikas ir bėgantis vanduo naikina praeities pėdsakus...

Gera bent jau tai, kad tos kitos kapinės, vadinamos Vlasichos kapinėmis, kuriose palaidota mano motina, tebėra prižiūrimos. Tebestovi ir paminklas, kurį mes, jos vaikai, jai pastatėme. Iš ant šlifuito akmens išlietos fotografijos mano mama su vos pastebima atlaidžia šypsena tyliai stebi greit besikeičiantį pasaulį... O mano tėvo, palaidoto Štutgarto kapinėse, Badeno-Viurtembergo žemėje, kapo jau iš viso nebėra. Toje vietoje jau palaidoti kiti žmonės... Vokietijoje žemė brangi, o ir žmonių daug... Nors mes vokiečių karių, palaidotų Lietuvoje, kapus atstatinėjame, Vokietija tokio dėmesio lietuvių kapams kažkodėl nerodo...

Tačiau laikas grąžinti liūdną prisiminimų nutrauktą pasakojimą į tuos laikus, kai mes gyvenome Barnaulo pakraštyje įrengtose tremtinių stovyklos palapinėse.

Įsibėgėjęs karas vis didėjančiu pagreičiu didino ne tik evakuojamų žmonių, bet ir evakuotų žmonių srautą, dėl ko sparčiai augo maisto produktų paklausa. Beveik visiškai ištuštėjo parduotuvių, vadinamų „bakalėjomis“, lentynos, o turguose daržovių ir pieno produktų kainos augo kaip ant mielių. Todėl iš Lietuvos atsivežtų pinigų atsargos labai sparčiai mažėjo. Jų papildyti nebuvo iš ko, nes statybose atliekamų darbų įkainiai buvo tokie maži, o darbo normos tokios didelės, kad gaunamo darbo užmokesčio vos užtekdavo sumokėti už „valgyklos“ barake gaunamos sriubos ir duonos davinį.

Kai pinigų atsargos visiškai baigėsi, nebeliko nieko kito, kaip pradėti pardavinėti iš Lietuvos atsivežtus daiktus, nors tų daiktų ne kažin kiek ir tebuvo atsivežę. Juk mūsų šeimos suėmimo metu mums buvo pasakyta: „Galite pasiimti ne daugiau kaip penkias dešimtis kilogramų suaugusiam žmogui, o vaikui – dar mažiau, nes gali atsitikti taip, kad kelionės metu, einant pėsčiomis, savo daiktus reikės patiems ir nešti“.

Todėl mes iš pradžių buvome pasiėmę labai mažai daiktų: tik tai, kas kelionės metu žmogui reikalingiausia. Taip ir būtume atvažiavę pusnuogiai, jei ne rusų kareiviai, kurie, pastebėję visišką mūsų pasimetimą, ėmė vadovauti mūsų šeimos pasiruošimui tolimai ir ilgai kelionei į kraštus, kur vasaros trumpos ir labai karštos, o žiemos ilgos ir labai šaltos. Į mano klausimą, kur mus veža, vienas kareivėlis atsakė su humoro gaidelė: „Tuda, gdie vosėj miesiacev – zima, a ostaljnoje vrėmia – vsio lieto i lieto...“ („Ten, kur aštuoni mėnesiai – žiema, o visą likusį laiką – vis vasara ir vasara...“).

Tik tų kareiviukų dėka, gyvendami Barnaule, turėjome ką parduoti ar iškeisti į produktus. Pastaroji galimybė buvo patrauklesnė, nes tiesioginiai mainai, būdami naudingesni abiems pusėms, buvo ir mažiau rizikingi. Juk grynųjų pinigų vertė, sparčiai kylant produktų kainoms, be paliovos krito.

Man atrodo, jog tuomet tokių, dabar tampančių populiarių, įstaigų kaip lombardai, kur, palikus savo daiktą, galima gauti tam tikrą sumą pinigų, Sibire (ir turbūt – visoje Sovietų Sąjungoje) nebuvo, bent jau man jų pamatyti nepasitaikė, nors pragyvenau tuose kraštuose – su trumpute pustrečių metų pertrauka – apie keturias dešimtis metų: nuo 1941-jų vasaros iki 1983-jų rudens.

Todėl, norint parduoti ar iškeisti turimą daiktą, tekdavo jį nešti į sendaikčių turgų, taip vadinamąjį „baracholką“. Toks to turgaus pavadinimas yra kilęs iš žodžio „barachlo“, reiškiančio nevertingus panaudotus daiktus. Todėl ir sumos, siūlomos už tuos daiktus, buvo atitinkamos.

Tuometiniame Barnaule buvo du turgūs: „senasis“ (arba „centrinis“) turgus, turėjęs ne tik po atviru dangumi stovinčių medinių ilgų stalų eiles, bet ir dengtą halę, ir „naujasis turgus“, tada dengtos halės dar neturėjęs, tačiau jame buvo didelis atskiras skyrius – „baracholka“.

„Senasis turgus“ veikė Barnaulo senamiestyje, kuriame dar carų laikais statytuose mūriniuose dviaukščiuose pastatuose buvo įsikūrusios beveik visos svarbiausios Altajaus krašto valstybinės įstaigos ir kelios parduotuvės, vadinamos „magazinais“. Tarp jų didžiausia buvo dideliame raudono mūro dviejų aukštų name su keliolika didelių langų ir dviem bokšteliais virš to namo stogo įsikūrusi universalinė parduotuvė, vadinama „Raudonuoju univermagu“. Tas namas (ir ta parduotuvė) iki Spalio revoliucijos priklausė pirkliui Poliakovui, o po revoliucijos buvo nacionalizuotas, bet pagrindinės savo paskirties nepakeitė.

Senamiestyje, netoli turgaus, veikė ir gana nemaža biblioteka, ir Altajaus krašto muziejus, kuriame populiariausiu eksponatu buvo laikoma I.Polzunovo sukonstruotos garo mašinos, kurį laiką veikusios Demidovo sidabro liejykloje, modelis. Abi šios įstaigos tuose pastatuose buvo įkurtos dar XIX a. Netoliese esančioje Pionierių (dabar vadinamoje senuoju vardu – „Demidovo“) aikštėje gana įspūdingai atrodė 17 metrų aukščio granitinis Demidovo stulpas-obeliskas, kuris buvo pastatytas 1825 – 1839 metais, minint šimtąsias kalnakasybos Altajaus krašte metines. Netoli centrinio turgaus buvo nemaža senovinė aikštė, sovietų valdžios pavadinta „Laisvės“ vardu, ir centrinis miesto sodas, kurio takeliai žiemą tapdavo čiuožimo ir slidinėjimo takais.

Centriniame turguje atvežamų iš aplinkinių kaimų produktų įvairovė buvo žymiai didesnė negu naujamiestyje esančiame naujajame turguje, iki kurio nuo mūsų stovyklos buvo gal tik kokia pora kilometrų. Taip pat ir kainos centriniame turguje dažniausiai būdavo gerokai mažesnės. Tačiau mums, norintiems patekti į „senąjį“ turgų, reikėdavo, pasiekus „naująjį turgų“ ir perėjus didele Spalio (Oktiabrskajos) aikšte pro tais laikais gana moderniai atrodžiusį 25-osios vidurinės mokyklos pastatą bei puošniomis kolonomis išsiskiriančius melanžistų klubo rūmus, dar keletą kilometrų žingsniuoti lentiniais šaligatviais, nutiestais per smėlėtas pušimis ir šiurkščia reta žole apaugusias kalvas, kurios tuomet buvo vadinamos Dunkina rošča („Dunios giraitė“).

Tuose pušynuose tą vasarą vykdavo ką tik mobilizuotų vyrų pagreitinti parengiamieji mokymai taikliai šaudyti, rausti apkasus, šliaužti per apšaudomą ar užminuotą lauką, mėtyti granatas ir butelius su „Molotovo kokteiliais“, kovoti su priešu durtuvų mūšyje, kuris buvo vadinamas „rukopašnyj boi“, maskuoti savo apkasus, pabūklus ir stovyklų vietas taip, kad jų negalėtų pastebėti priešo aviacija.

Būdavo įdomu pasižiūrėti, kaip suprakaitavę kareiviai bėga per klampų smėlį, pasinaudodami medžių ir krūmų priedanga, kaip jie staigiai gulasi, pasigirdus šūviams ir, raitydami kojas ir rankas, šliaužia kalvelių viršūnėmis, kaip jie durtuvais bado iš vytelių padarytas „priešo čiūčelas“ (dabar sakytume muliažus), kaip mėto granatas, kurios iš tikrųjų sprogsta, sukeldamos didžiulius smėlio debesis. Tačiau šalia kelio, jungiančio senamiestį ir naujamiestį, vadinamo gatve tik todėl, kad jis turi lentinį šaligatvį, stovintys patruliai neleidžia labai ilgai žiopsoti į vykstančias pratybas, ragindami: „Prochodite, prochodite“ („Praeikite, praeikite“). O išsukti iš kelio iš viso buvo draudžiama, apie tai skelbė pastatyti stulpeliai su prie jų prikaltomis lentelėmis, ant kurių didelėmis raudonomis spausdinto šrifto raidėmis buvo užrašyta: „Zapretnaja zona“ („Draudžiama zona“).

Dabar ta gatvė – centrinė Barnaulo gatvė, vadinama Lenino prospektu. Tai gatvei dabar priklauso ir pagrindinis Altajaus technikos universiteto korpusas, kuriame nuo 1960 m. iki 1983 m. man teko dėstytojauti ir vadovauti

skaičiavimo centrui bei mokslinių tyrimų laboratorijai (NIL -1). Tas korpusas dabar požeminiais ir antrųjų aukštų lygyje įrengtais perėjimais yra sujungtas su kitais to universiteto bei studentų miestelio pastatais ir sudaro visą kvartalą užimančią statinių kompleksą.

O tada, 1941-jų metų vasarą ir rudenį, ta smėlėtų kalvų vietovė, jei nebūtų buvę ant kalvų augusių pušynų, būtų atrodžiusi lyg kokia saulės išdeginta dykvietė. Karui įpusėjus, ji taip ir atrodė, nes karo metų žiemomis, kai trūko kuro, kada buvo deginamos ne tik tvoros, bet ir seni mediniai pastatai, buvo pavogti ir sudeginti ir minėtieji mediniai šaligatviai, ir ant Dunkinos roščios kalvų augę medžiai ir krūmai.

Nors ir menkas malonumas būdavo mums saulei kepinant klampoti su sunkiais krepšiais, pilnais bulvių ir kitų prisipirktų daržovių per karštą smėlį, nes mediniai šaligatviai jau ir tada vietomis buvo išlaužyti ir jų lentos pavogtos, tačiau tai darydavome kiekvieną sekmadienį: „naujojo turgaus“ „baracholkėje“ pardavę kokį nors daiktą ir gavę pinigų, kol tie pinigai nespėjo vėl nuvertėti, eidavome į centrinį turgų ir už tuos pinigus prisipirkdavome produktų visai savaitei ar dar net ilgesniam laikui – atsargai.

Kartais, kai būdavo labai karšta ir mes, betempdami krepšius, visai „išsimušdavome iš jėgų“, mama nupirkdavo mums, man ir Danutei, po stiklinytę morso, kuris būdavo gaminamas iš spanguolių, bruknių, aviečių, braškių, serbentų ar mėlynių. Tą morską pardavinėdavo uniformotos pardavėjos, sėdėdamos po į didelius lietsargius panašiais tentais už medinių staliukų su ratukais. Tentai būdavo pritvirtinti prie staliukų, kuriuos stumdydamos mediniais šaligatviais pardavėjos išvežiodavo ant staliukų sustatytas aukštų cilindro formos stiklines kolbas su morsu į tas miesto vietas, kuriose būdavo daugiausia žmonių. Mane stebino morso pardavėjų miklumas ir apsukrumas: gavusios kliento užsakymą, kokio morso bei kiek jo norėtų, ir pinigų, pabertus ant specialiai padėtos lėkštutės, jos sugebėdavo viena ranka pastatyti stiklainaites po reikiamomis kolbomis, atsukti jų kranelius ir, pritekėjus reikiamam kiekiui morso, tas stiklainaites paduoti pirkėjui, o tuo pačiu metu, kita ranka vikriai stumdydamos skaičiuotuvų medinius rutuliukus, apskaičiuoti grąžą ir atiduoti ją klientui, sužerdamos pinigų nuo lėkštutės į stalo stalčiuką. Įdomiausia būdavo tai, kad pardavėjos, jei taip greitai skaičiuodamos apsirikdavo, tai visada tik į vieną pusę. Kiek vėliau aš sužinojau šio reiškinio paslaptį, vieną kartą išdrįsęs apie tai pasiteirauti man patikusios pardavėjos, kuri visada visiems maloniai šypsodavosi. Išgirdusi mano klausimą, moteriškaitė linksmi nusijuokė ir viską labai atvirai paaiškino: „Viskas labai paprasta. Jei aš apsiriksiu savo nenaudai, tai dauguma klientų to net nepastebės, o atsiras ir tokių klientų, kurie, net ir pastebėję, nutylės. Man gi, jei tokie apsirikimai bus dažni, net mano algos neužteks trūkumams padengti. O jei aš apsiriksiu kliento nenaudai, tai tie klientai, kurie tai pastebės, nurodys man mano klaidą, ir aš, atsiprašiusi, ją ištaisysiu. Jei tas mano apsirikimas bus menkas, tai dauguma

klientų jo net nepastebės ir jiems dėl to širdį neskaudės. O man – kapeika prie kapeikos –vienas kitas rublis prie mano kuklios algelės – irgi nepamaisys. Todėl aš ir stengiuosi neapsirikti savo nenaudai, nebijodama kai kada apsirikti į priešingą pusę. Taip darom mes visos, nes pats mūsų darbas mus to išmokė“. Toks atsakymas man patiko savo atvirumu ir aiškumu, bet dar labiau patiko tai, kad pardavėja mane net pagyrė: „Nado že, kakoj ty vnimateljnyj i liubopytnyj! Molodec!“ („Pamanyk tik, koks tu pastabus ir smalsus! Šaunuolis!“) Aš padėkojau už paaiškinimą, ir ji, linksmi žybtelėjusi akimis, savo malonia šypsena palydėjo mane nueinantį.

Morsą mes labai pamėgome, nes jis buvo tikrai labai skanus ir jo skonis buvo natūralesnis už Lietuvoje gerto limonado skonį, nors, tiesa, mes kartais pasigesdavome vienos geros savybės, kurią turėjo limonadas: morsas nešnypšdavo ir neburbuliudavo.

Mėgavimosi morsu periodas tęsėsi trumpiau nei porą mėnesių. Sparčiai blogėjančios gyvenimo sąlygos gana greitai privertė mūsų šeimą atsisakyti morso malonumų. Ir ne tik morso...

Jei pačioje mūsų buvimo Barnaule pradžioje mums tos duonos, kurią gaudavome „valgyklos“ barake, visiškai pakakdavo, ir mes vis dar nebuvo susidūrę su duonos vartojimo normavimo sistema, tai netrukus mums buvo išdalintos taip vadinamosios maisto kortelės. Jos būdavo išduodamos kiekvienam mėnesiui ir buvo panašios į sieninio kalendoriaus mėnesinius lapelius, nes tose kortelėse kiekviena mėnesio diena turėjo kvadratinį langelį, kuriame būdavo įrašyta data ir duonos norma tai dienai, o kiekviena savaitė turėjo tokių kvadratėlių eilutę. Pačioje kortelės apačioje buvo dar viena eilutė langelių, kuriuose buvo nurodytos mėnesinės kitų produktų (riebalų ar žuvies, cukraus ar chalvos, druskos, brynzos, muilo) normos. Maisto kortelės buvo dviejų tipų: dirbančiųjų ir išlaikytinių. Dirbantiesiems buvo skiriama daugiau produktų, tačiau buvo reikalaujama įvykdyti nustatytas darbo normas, o išlaikytiniams - mažiau. Visų normų nebeprisimenu, tačiau man atrodo, jog iš pradžių dienos duonos norma dirbančiam buvo 600 gramų, o išlaikytiniui – 200 gramų. Vėliau tos normos buvo ne vieną kartą mažinamos, ir taigoje dirbantis, įvykdęs darbo normą, gaudavo jau tik 400 gramų duonos, o išlaikytinis – 150 gramų. Šias normas atsimenu jau gerai, nes tada mums jau buvo svarbus kiekvienas duonos gramas. Gana greitai kortelėse išnyko ir „kitų produktų“ eilutė, nes jau ir tada, kada ta eilutė dar buvo, ten nurodytus produktus buvo galima gauti tik valandų valandas išstovėjus didžiulėse eilėse, o vėliau ir eilėse stovėdami dažnai jų jau nebegaudavome: mūsų eilei dar nepasiekus net parduotuvės durų, atvežti į parduotuvę produktai baigdavosi.

Kiek prisimenu, mums tik vieną kartą pavyko vietoj cukraus gauti labai saldžios chalvos, o dar vieną kartą gavome labai kietos ir labai sūrios brinzos – sūrio, pagaminto iš avių pieno.

Gana greitai pradėjo nebeužtekti ir duonos, todėl ir prie duonos parduotuvių atsirado ilgos, į keletą ringių susiraičiusios eilės.

Į tas eiles užsirašydavome šeimomis, palapinėmis ir kambariais (kai, orams atšalus, mus iš palapinių perkėlė į barakus) jau iš vakaro ir stovėdavome, pakeisdami vienas kitą, ne tik visą naktį, bet dar ir nemažą dienos dalį, kol, parduotuvei atsidarius ir atvežus į ją furgoną duonos, eilei lėtai slenkant pirmyn, pasiekdavome parduotuvės duris, o po to jau parduotuvės viduje, prašliaužę keletą trumpesnių eilės ringių, - ir pardavėjos prekystalį.

Kartais, išstovėję keliolika valandų, grįždavome namo nieko nepešę, nes parduotuvėje baigdavosi tą dieną atvežtos duonos ir miltų (kuriais būdavo galima pakeisti duoną, perskaičiavus duonos normas į joms ekvivalentčius miltų kiekius) siuntos. Tekdavo ieškoti kitos parduotuvės ar toje pačioje parduotuvėje užsiimti eilę kitai dienai.

Gerai dar, kad kortelių talonai galiodavo visą mėnesį, ir todėl buvo galima tavo eilei galų gale pasiekus kurios nors parduotuvės, prekiaujančios duona, prekystalį, išpirkti duonos porcijas už visas jau praėjusias einamojo mėnesio dienas, už kurias duonos dar nebuvo pavykę gauti. Tiesa, naudojantis šia galimybe, reikėdavo koku nors būdu išspręsti nelengvą problemą: kuo malšinti alkį iki tos dienos, kada tau pavyks „otovaritj chliebnuju kartočku“, t.y., išpirkti tau priklausančias duonos porcijas.

Eilėse veikė savaimė susiformavusios elgesio taisyklės. Stojant į eilę reikėdavo užsirašyti į „eilės tvarkdario“ sąrašą ir gauti savo numerį eilėje. Tą numerį užrašydavo ne tik ant parduotuvės sienos iškabintuose lapuose šalia tavo pavardės, bet cheminiu pieštuku įrašydavo dar ir į tavo delną, o kartais – dar ir kreida ant tavo nugaros. Sąrašą pradėdavo ir pirmuoju „eilės tvarkdariu“ tapdavo kas nors iš tų žmonių, kurie pirmieji stodavo į ateinančios dienos eilę. Pradėtąjį sąrašą tęsdavo ir palaikydavo tvarką eilėje kas nors iš vėliau į eilę atėjusių žmonių, kuriam dauguma stovinčiųjų eilėje nusprendavo patikėti šias svarbias ir garbingas „eilės tvarkdario“ pareigas. Eilei slenkant, tos pareigos būdavo perduodamos kaip estafetė.

Išėiti iš eilės ilgesniam laikui, pavyzdžiui, pavalgyti ar pasnausti, nepaliekant joje vietos savęs kokio nors žmogaus, sutinkančio tau laikinai atstovauti, būdavo rizikinga, nes gana dažnai stovinčiųjų eilėje daugumos sprendimu būdavo surengiami taip vadinami „gyvos eilės perskaičiavimai“. Jų metu buvo sudaromi nauji priklausančiųjų eilei žmonių sąrašai, į kuriuos įtraukdavo tik perskaičiavimo metu stovėjusius „gyvoje eilėje“, išbraukdami iš eilės sąrašo tuos anksčiau užsirašiusius, kurių, eilę perskaičiuojant, „gyvoje eilėje“ nebuvo.

„Gyvos eilės perskaičiavimai“ būdavo dviejų rūšių: reguliarūs ir ypatingieji. Apie tai, kada vyks reguliarūs perskaičiavimai (o jie vykdavo visada tuo pačiu metu: vienas vėlai vakare ar naktį, antras – kitos dienos rytą, prieš atidarant parduotuvę), nusprendavo „eilės tvarkdarys“ eilės sąrašo sudarymo pradžioje,

jau užsirašiusių į eilę pritarimu, ir reguliariųjų perskaičiavimų valandos būdavo pavišinos, įrašant jas į eilės sąrašo pradžią. Patys sąrašai (jie užimdavo keletą lapų, nes į eilę susirašydavo po kelis šimtus žmonių) būdavo iškabiniami ant parduotuvės pastato išorinės sienos gerai matomoje vietoje. Eilėje stovintys žmonės, žinodami reguliariųjų perskaičiavimų laiką, stengdavosi tuo metu būti „gyvoje eilėje“ arba iš anksto susitarti su kuo nors, kad jis tau perskaičiavimo metu atstovautų.

Ypatingieji perskaičiavimai daugumos stovinčių eilėje iniciatyva ir sutarimu įvykdavo ypatingais atvejais: 1) kai eilę sužinodavo, kad parduotuvei skirta duonos kiekio visiems užsirašiusiems į eilę gali neužtekti ir gana tikėtina, jog tikrai neužteks; 2) kai kildavo įtarimas, kad užsirašiusių į eilę sąrašuose kai kurie apsukruoliai užsirašė įvairiose eilės vietose po kelis ar net keliolika kartų, pasinaudodami išgalvotomis pavardėmis ir vardais tam, kad vėliau, parduotuvei atsidarius ir pradėjus pardavinėti duoną, galėtų spekuliuoti vietomis eilėje, pasikviesdami į jas savo giminaičius ar draugus bei pardavinėdami tas vietas už tam tikrą kainą tiems, kas nenori ar neturi laiko stovėti eilėje.

„Eilės tvarkdariai“ (jų eilėje stovintys žmonės, reikalui esant, galėdavo išsirinkti ne vieną, o keletą, o šie po to išsirinkdavo „vyriausiąjį tvarkdary“) privalėdavo palaikyti tvarką eilėje: tramdyti bei šalinti iš eilės nesilaikančius taisyklių ir bandančius neteisėtai į ją įsiterpti, pasinaudoję pažintimis tarp stovinčių eilėje, bei įžūliai be eilės lėdančius prie prekystalio.

Be eilės būdavo praleidžiami tik invalidai ir motinos su kūdikiu ant rankų. Būdavo žiūrima, kad nebūtų piktnaudžiavimų pastarąja lengvata, nes atsirasdavo moterėlių, kurios, pasiskolinusios kūdikį iš kaimynės, bandydavo išvengti ilgo stovėjimo eilėje.

Čia išvardintos eilių reguliavimo taisyklės atsirado ir įsitvirtino todėl, kad vis didėjant atvykstančių evakuotų šeimų skaičiui parduotuvės per darbo laiko valandas nebespėdavo aptarnauti visų duonos kortelių turėtojų, o ir kepyklos nebepajėgdavo iškepti tiek daug duonos. Pastarąją problemą buvo bandoma spręsti, įvedus galimybę išdavinti vietoj duonos jos ekvivalentą miltais, bet ir jų dažnai nebeužtekdavo. Be to, miltų išdavimas užimdavo daugiau laiko ir lėtindavo eilės judėjimą. Todėl tikimybė, kad per vėlai užėmęs eilę, šiandien liksi be duonos ir be miltų, diena iš dienos didėjo, o eilės vis ilgėjo. Juk gal tik vietiniai gyventojai turėjo kokių nors produktų atsargų iš savo individualių daržų ir galėdavo tą dieną negautą duonos porciją pakeisti bulvėmis ar griežčiais, o vis gausėjanti atvykėlių armija jokių atsargų neturėjo. Todėl atvykėliai, nepaisydami vis augančių kainų, bematant švariai „iššluodavo“ turgavietes, o dar vėliau, kai buvo sumažintos duonos išdavimo normos, net nebeleisdavo produktams atsirasti ant turgaus prekystalių: vežantys produktus į miesto turgus būdavo sutinkami dar prieš įvažiuojant jiems į miestą, o kartais net neišvažiavus iš savo gyvenviečių aplinkiniuose kaimuose, nes stokojantys

maisto miestiečiai patys atvykdavo į kaimus, ieškodami, kur galėtų nusipirkti ką nors valgomo. Kylant kainoms ir pinigams vis labiau prarandant vertę, įprastą prekybą vis sparčiau ėmė keisti natūralūs mainai: tu man – vertingą ar reikalingą daiktą, aš tau – maišelį bulvių, kopūstų, moliūgų, morkų ar svogūnų. O su duona kaimuose buvo dar sunkiau negu mieste, nes kolūkiečiai negaudavo duonos kortelių ir todėl negalėdavo gauti „valdiškos“ duonos. Jie turėdavo tenkintis tuo, ką gaudavo metų pabaigoje už darbadienius. O karui tęsiantis, kai svarbiausia tapo aprūpinti frontą, grūdų jie gaudavo vis mažiau ir maitindavosi produktais iš savo daržų, kurie buvo gana dideli: kolūkiečiams, išdirbusiems tam tikrą darbadienių skaičių kolūkyje, skirdavo 60 arų žemės individualiam daržui, o tarnautojams ir darbininkams buvo skiriama tik po 15 arų. Miestiečiai tuos arus gaudavo užmiesčio laukuose. Tie žali kvadratėliai su geltonais krašteliais, kuriuos aš mačiau stovėdamas ant cisternos, iškeltos virš mūsų stovyklos prausyklų, kaip tik ir buvo Barnaulo gyventojų individualūs daržai, kuriuos tie gyventojai gaudavo gamykloms, bei įvairioms įstaigoms, kuriose tie gyventojai dirbo, išskirtuose žemės plotuose.

Kaimų ir priemiesčių gyventojų maisto atsargas labai reikšmingai papildydavo jų laikomos karvės (kiekvienai šeimai buvo leidžiama turėti tik po vieną melžiamą karvę, ir tik daugiavaikėms šeimoms išimties tvarka buvo leidžiama turėti dvi melžiamas karves) ir vištos. Tačiau ir karvės, ir vištos buvo apmokestinamos: už karvę reikėdavo kas mėnesį pristatyti nustatytą kiekį litrų pieno (ar sviesto ekvivalentą) ir kasmet - nustatytą kiekį mėsos bei karvės atvesto ir paskersto veršelio odą, o už vištas – tam tikrą kiekį kiaušinių. Jei koks nors kolūkietis laikydavo avis, tai jis privalėdavo pristatyti tam tikrą kiekį avienos ir tam tikrą kiekį vilnų bei avikailių. Žinoma, jis galėjo atsiskaityti ir gyvomis avimis. Už pristatytą pieną, sviestą, mėsą, kailius, vilnas ir kiaušinius priėmimo punktai atsilygindavo pinigais valstybinėmis kainomis, tačiau tos kainos buvo tokios mažos, kad priduotus produktus žmonės laikydavo priverstine, beveik neapmokama duokle. Kadangi kolūkiečio daržo plotą, šiam neišdirbus nustatyto skaičiaus darbadienių, kolūkio pirmininkas galėdavo proporcingai sumažinti, atsižvelgdamas į santykį, kurį sudaro atidirbtų darbadienių skaičius su nustatyta norma, tai kolūkiečių darbas kolūkyje buvo panašus į lažą, kurį kadaise baudžiauninkai turėdavo atlikti dvare už dvaro jiems išskirtą žemės sklypelį. Panašumą su baudžiava stiprino dar ir tai, kad kolūkiečiai neturėdavo pasų ir, norėdami išvykti mokytis į aukštąją mokyklą, turėdavo gauti kolūkiečių susirinkimo (o iš tikrųjų – rajono valdžios į kolūkį atvežto ir, jai rekomendavus, kolūkiečių išsirinkto kolūkio pirmininko) sutikimą – rekomendaciją.

Karo metais šiuo suvaržymu ribojama judėjimo laisvė kolūkiečiams nebuvo aktuali, nes tuomet kolūkiečiai į miestus nesiveržė, kadangi kaime jiems negrėsė bado šmėkla kaip miestiečiams ar taigoje dirbusiems miškų darbininkams: turėdami didelius derlingos žemės plotus individualiems daržams ir galėdami

nemažai „prisidurti“ vogdami kolūkyje viską, ką pavykdavo pavogti, jie galėdavo ne tik patys maitintis, bet turėdavo dar ir ką parduoti bei mainyti.

Grišiu prie eilių Barnaulo mieste aprašymo. Kadangi dauguma suaugusiųjų dirbdavo ir negalėdavo daug laiko stovėti eilėse, tai eilėje laukiančių daugumą sudarė paaugliai, senutės ir senukai bei vaikai. Todėl „eilės tvarkdarius“ dažniausiai rinkdavo iš garbingų senukų, o jie sau pagalbininkais pasirinkdavo jiems pasitikėjimą keliančius paauglius.

Galiu pasigirti, jog gana greitai perpratau eilės tvarkymo taisykles bei „mechanizmą“, ir, mūsų buvimui Barnaule einant į pabaigą, kada eilės tapo ypatingai ilgos ir neramos, buvau gana dažnai renkamas į „eilės tvarkdario“ pagalbininkus, o po kurio laiko – ir į pačius „eilės tvarkdarius“. Vietiniai senukai, kasdien stovėdami eilėje, gana greitai pastebėjo ir įvertino mano aktyvumą ir iniciatyvumą, bandant sutramdyti sukčiautojus bei atstatyti pažeistą teisingumą ir, nežiūrint į tai, kad aš nebuvo jiems žinomas vietinis gyventojas, apie ką buvo nesunku spręsti ne tik iš mano aprangos, bet ir iš mano rusų kalbos žodyno skurdumo bei kai kurių žodžių tarimo nerusiško akcento, nusprendė, jog ne tik galima, bet ir tikslinga patikėti man tokias garbingas pareigas.

Tais laikais seni žmonės dar turėjo didelį ir neginčytiną autoritetą, todėl jų nuomonė turėjo lemiamą reikšmę, ir jų pasiūlymus eilė priimdavo be prieštaravimų. Įdomu, jog tai, kad aš nesu vietinis, buvo priimta ne kaip minusas, o kaip papildomas pliusas: senukų nuomone, man yra lengviau būti nešališkam ir teisingam, nes aš nesu supančiotas giminystės bei pažinčių ryšių.

Dabar, rašydamas šiuos prisiminimus ir stengdamasis kiek galima tiksliau pavaizduoti tai, kas buvo, negaliu nutylėti, jog man toks didžiulės minios, susidedančios iš kelių šimtų visai nepažįstamų žmonių, pasitikėjimas ir laisvanoriškas bei geranoriškas sutikimas paklusti mano – iš tikrųjų dar tik keturiolikos, o pagal oficialiąją versiją – tik vienuolikos metų paauglio sprendimams bei nurodymams, taip pat pasiryžimas bet kurią minutę ateiti man į pagalbą, kai atsirasdavo koks nors akiplėša, kažkodėl manantis, kad jam negalioja visų stovinčių eilėje bendra valia priimtose tvarkos palaikymo taisyklės, labai patiko. Ir aš gana dažnai, sulaukęs savo eilės ir nusipirkęs mūsų šeimai skirtą „pajoką“ („davinį“), dar kokį pusvalandį ar valandą pasilikdavau šalia prekystalio, padėdamas mano pareigas perėmusiam naujam „eilės tvarkdariui“ palaikyti tvarką, kol įsitikindavau, jog jis ir jo pagalbininkai jau sugeba susidoroti su savo pareigomis ir be manęs.

Būdavo labai malonu, kai man, atlikusiam „eilės tvarkdario“ pareigas ir paliekančiam eilę, joje stovinčios senutės padėkodavo už teisingumą ir principingumą bei geros tvarkos įvedimą ir palaikymą, palydėdamos mane savo pavargusių akių gerą linkinčiais žvilgsniais. Jausdavausi pakylėtas ir patenkintas savimi.

Į vasaros pabaigą man tekdavo beveik kasdien užsiiti eilę dviejose, toli viena nuo kitos esančiose vietose, tam pasitelkiant savo seserį Danutę bei beveik kasdien žingsniuoti iki gana toli esančio centrinio turgaus ir atgal, neleidžiant sau būti suviliotam pagundos užsisakyti stiklinaitę taip mėgstamo morso.

Atsitiko taip, kad labai graži šilkinė mūsų mamos suknelė, kurią ji buvo nusinešusi parduoti į „naujojo turgaus“ „baracholką“, labai patiko didelės maisto prekių parduotuvės, stovėjusios visai šalia „senojo turgaus“, jaunutei pardavėjai Larisai. Neturėdama tiek pinigų, kiek buvo verta ta suknelė, Larisa prasitarė, jog ji galėtų atsiskaityti duonos kortelėmis, už kurias mano mama, atėjusi į jos parduotuvę, iš jos pačios galėtų gauti tokį kiekį miltų, kurių vertė turgaus kaina būtų žymiai didesnė negu ta suma, kurią mama norėtų gauti už savo suknelę.

Toks sandoris tenkino abi besiderančias puses ir todėl jis buvo tuoj pat sudarytas. Kadangi mano motina, privalėdama kasdien dirbti statybų aikštelėje pagalbine darbininke, negalėjo kiekvieną dieną vaikščioti į gana toli esantį „senąjį turgų“, tai buvo sutarta, kad su kortelėmis pirkti miltų ateisiu aš. Mane mama supažindino su suknelės pirkėja, kuri tada ir pasisakė, jog jos vardas yra Larisa, graikų kalba reiškiantis žuvėdrą (rusiškai – „čaika“). Tas vardas man labai patiko, nes buvo savotiškai muzikalus ir, be to, labai pritiko tai jaunutei grakščiai panelei labai šviesiais, beveik baltais, plaukais ir žydromis akimis (kas Sibire buvo retokas reiškinys, nes ten dauguma moterų – rudaakės tamsiaplaukės, turinčios savo veiduose kai kurių mongoliškų bruožų).

Po šio sandorio sudarymo aš daugiau nei tris savaites beveik kasdien keliaudavau iš palapinių stovyklos, o vėliau – iš miesto pakraštyje šalia NKVD tarybinio ūkio laukų pastatytų naujų barakų, į kuriuos mes – stovyklos gyventojai – buvome perkelti, iki šalia centrinio turgaus stovėjusio senos statybos ilgo mūrinio baltai dažyto pastato, kurio viename gale buvo „Larisos parduotuvė“, o kitame – valgykla. Parduotuvė buvo didelė, joje dirbo kelios pardavėjos, todėl buvo sudaromos kelios eilės – prie kiekvieno prekystalio po eilę. Aš užsiimdavau eilę prie to prekystalio, prie kurio dirbdavo Larisa, ir, kai, eilei slenkant pirmyn, pasiekdavau prekystalį, pateikdavau Larisai iš jos už suknelę gautas korteles. Ji, neparodydama, kad mane pažįsta, elgdavosi su manimi kaip su eiliniu pirkėju: iškirpdavo iš mano paduotų kortelių atitinkamą skaičių talonėlių ir, pasvėrusi iškirptus talonėlius atitinkantį kiekį miltų, atiduodavo juos man, kartu grąžindama duonos korteles su dar likusiais būsimų mėnesio dienų talonėliais ir paimdama iš manęs jos paskaičiuotą pinigų sumą už mano nusipirktus miltus. Ta suma būdavo visai maža, nes nesikeičiančios „valdiškos“ kainos buvo kelias dešimtis kartų mažesnės už nuolat augusias turgaus kainas.

Čia aprašytoji procedūra kartodavosi diena iš dienos, ir tai tęsėsi iki mėnesio pabaigos, kuomet Larisa iškirpo paskutinius kortelėje buvusius duonos

talonėlius. Tada, jau nebevaidindama, kad manęs nepažįsta, ji atsisveikino su manimi, palinkėdama mūsų šeimai geros kloties.

Iš kur Larisa buvo gavusi tas mums perduotas duonos korteles, man neaišku iki šiol. Ar ji tas korteles „sukombinavo“, pasinaudodama taip vadinamo „blato“ ryšiais, vaidinusiais labai svarbų šešėlinį vaidmenį sovietinėje prekybos sistemoje, ar atidavė mums savo ir savo tėvų korteles, nes, dirbdama duonos parduotuvėje, galėdavo „susikombinuoti“ duonos bei miltų sau bei savo šeimai ir be jokių kortelių, matyt, vienas Dievas ir pati Larisa tik ir žino. Suprantant, jog šį kartą Larisa ir mes žaidžiame daug rimtesnį ir pavojingesnį žaidimą negu malonioji morso pardavėja, man net mintis nebuvo kilusi Larisos apie tai paklausti. Tiesa, ir progos tam nebuvo: negi klausi jos apie tai, kai Larisa visų kitų pirkėjų akivaizdoje vaidina, jog manęs nepažįsta. O mano motinos šilkinė suknelė, kurią ji šiek tiek „perkonstravo“, pritaikydama prie savo lieknutės figūros, jai labai tiko. Su ja ji ateidavo į parduotuvę, ją apsisivilkdavo vėl, nusimetusi uniforminį chalatėlį, kai eidavo iš parduotuvės namo.

Mūsų šeimai šis sandoris su Larisa irgi buvo labai naudingas. Mano atneštus miltus, mama, žinodama, jog daiktų, tinkamų pardavimui bei mainams, mes turime nedaug, vartodavo labai taupiai, tik bulvinės sriubos „užbaltinimui“ bei „salomato“ gamybai. Taip vadindavosi sibirietiškos virtuvės patiekalas – bulvinė košė, kuri gaunama įberiant į sutrinamas į košę virtas bulves žiupsnelį miltų. Būdavo tikrai labai skanu. O jei į tą košę įdėdavo dar kokį šaukštą saulėgražų aliejaus ar šlakelį pieno, galima buvo iš to gardumėlio ausis aplaižyti.

Taip taupiai vartodama, didžiąją dalį tų miltų mūsų motina kaupė „juodai dienai“ ir tokio būdu prisikaupė beveik pilną pagalvės užvalkalą. Tie miltai mums labai pravertė atėjus žiemai, kai mus išvežė iš Barnaulo į taigą miškų darbams ir apgyvendino miškuose pastatytuose barakuose. Ten mes pirmą kartą patyrėme, ką reiškia tikras pusbadžiavimas, kai tenka dienų dienas jausti nuolatinį alkį, kurį gaunama duonos porcija nenumalšina, o tik dar labiau sužadina. Ir jei ne tie pagalvės užvalkalai iš Barnaulo atsivežti miltai bei iš Mongolijos atvarytieji arkliukai, apie kuriuos papasakosiu šiek tiek vėliau, nežinau, kaip mes būtume ištvėrę tą pirmąją tremties žiemą, labai šaltą, labai alkaną ir labai ilgą.

O Barnaule 1941-ųjų metų vasarą ir rudenį mes dar turėjome iš Lietuvos atsivežtų daiktų, tinkamų parduoti bei mainyti į produktus, ir todėl gyvenome dar pakankamai sočiai. Iš pat pradžių, kol evakuotųjų antplūdis buvo dar tik prasidėjęs, turguose dar buvo nemažai produktų, tarp kurių pasitaikydavo ir mums anksčiau nematytų. Stiprų ir labai specifinį kvapą skleisdavo laukinių svogūnų, augusių upės užliejamose pievose, ir laukinio česnako, vadinamo „čeremša“, bei miškinio svogūno (ar česnako), vadinamo „slezūnu“, laiškai. To kvapo buvo prisigėręs ne tik turgaviečių oras, bet ir jose esantys žmonės, ir tu,

išėjęs iš turgaus, dar ilgai jausdavai tą kvapą, sklindantį ne tik iš tavo drabužių, bet ir iš tavęs paties. Šiuos „laukinius“ žalumynus, juos vargu ar galima vadinti daržovėmis, mes jau radome aplankę Barnaulo turgus liepos pradžioje, kai buvome ką tik apgyvendinti palapinių stovykloje. Vėliau pradėjo atsirasti ir mums įprastų svogūnų laiškų su dar nedidelėmis baltomis galvutėmis, ir ankstyvųjų agurkų, tarp jų ir laukinių, vadinamų „puzikais“, ir braškių, vadinamų „viktorijomis“, ir laukinių braškių, vadinamų „klubnika“, kurios savo dydžiu buvo šiek tiek panašios į žemuoges, vadinamas „zemlianika“, bet skyrėsi nuo pastarųjų, nes jų uogos kabėjo kekelėmis, o ne po vieną kaip žemuogių, ir savo spalva buvo labiau panašios į avietes. Radome mums nematytų dalykų ir halėje, kur pardavinėjo pieno ir mėsos produktus bei medų. Tarp jų – jau minėtoji „brinza“, kuri man pasirodė per kieta ir per sūri, ir taip vadinamasis „varenecas“, gaminamas rauginant virintą pieną. Jo skonis man tada labai patiko, ir aš stebėjausi, kodėl tokio skanaus pieniško produkto nebuvau ragavęs Lietuvoje. Man atrodo, kad „vareneco“ skonis buvo labai panašus į dabar mūsų parduotuvėse pardavinėjamo jogurto skonį. O gal tai vienas ir tas pats produktas, ir skiriasi tik pavadinimai: pirmasis – rusiškas, antrasis pasiskolintas iš turkų. Mėsos produktų skyriuje aš aptikau Lietuvoje nematytą „kurdiuką“ ir sužinojau, jog tai – tam tikros veislės avių pauodegio riebalai. Uogų ir riešutų skyriuje susidūriau su man dar nematytais kedro riešutais ir, išgirdęs, jog rusai mėlynės vadina „černyka“, pagalvojau, kad toks pavadinimas šioms uogoms gal net labiau tinkamas, tuo labiau, kad tos uogos, kurias mes Lietuvoje vadinome girtuoklėmis, čia buvo vadinamos „golubicha“. Mane labai nustebino, kad Barnaulo turguose stiklinaitėmis buvo pardavinėjamos ievų uogos, kurios čia buvo vadinamos „čeriomucha“. Iki tol aš maniau, kad jos yra nuodingos, nes, kai aš, dar mažas būdamas, privalėdavau prižiūrėti žąsiukus, kad virš mūsų kiemo ratus sukantys vanagai jų neužpultų ir nenusineštų, mama mane įspėdavo, kad aš neleisčiau žąsiukams lesioti aplink mokyklos kiemą apsodintų ievų krūmų šakas aplipusių ievuogių ir pats tų uogų nebandyčiau valgyti. Čia, Barnaulė, matydamas, kad tas uogas žmonės perka ir valgo bei deda į kepti ruošiamus pyragaičius, pabandžiau paragauti ir aš. Man pasirodė, kad tų uogų viduje esančių sėkliukų skonis šiek tiek primena migdolus, kurių mano mama kartais nupirkdavo Pušaloto žydų krautuvėje ir vartodavo kepamiems tortams papuošti, apliedama iš specialaus „šprico“ („švirkšto“) išspaudžiamu labai saldžiu liukru.

Pavalgius ievuogių man nieko nenutiko, tik stipriai „sutraukė“ gomurį, kaip kad suvalgius daug rūgštynių, nors ievų uogos nebuvo rūgščios. Vėliau, jau gyvendamas taigoje, aš pamačiau, kad vietiniai žmonės renka ne tik „čeriomuchą“, bet ir nuo taigoje augusių putinų skaisčiai raudonas sušalusias jų uogas ir, jas pašutinę, valgo. Pašutintos jos tampa rudos kaip pupos. Man teko ragauti tų uogų, šutintų didelio geltono moliūgo, vadinamo „tykva“, viduje, kartu su geltona moliūgo „mėsa“. Tada man tai pasirodė neišpasakytas

skanėstas. Nežinau, ar taip man pasirodė todėl, kad tada, gyvendami ir dirbdami taigoje, mes amžinai būdavome labai alkani, ar tas valgis iš tikrųjų yra skanus, nes po to niekada panašaus patiekalo ragauti jau neteko. Taip pat nesu matęs, kad Lietuvoje kas nors rinktų ir valgytų putino uogas. Bent jau mes nuo putino, augusio šalia Jakūbonių mokyklos darželio, uogų niekada nerinkdavome ir nevalgėdavome. Jas sulesdavo margaspalviai strazdai.

Kai Pranas Janušauskas, sužinojęs, kad šviežių daržovių gerokai pigiau negu turguje galima nusipirkti netoli miesto esančiame NKVD tarybiniame ūkyje, mus visus ten nuvedė, mes daržovių turguje jau nebepirkdavome, o eidavome į tą ūkį individualiais daržais užsodintame didžiuliam lauke pramintais takeliais, atrodančiais lyg kokie žaliai geltoni koridoriai, kurių sienos – iš abiejų pusių tankiai susodintų aukštų geltongalvių saulėgrąžų eilės. Išlindę iš to žaliai geltono miško, patekdavome į plačialapius gysločius ir takažole apaugusį keliuką, per tarybinio ūkio bulvių lauką vedantį į to ūkio centrinę sodybą, kurioje šalia vietinio nedidelio turgelio pastatytame lentiname barake buvo įrengta daržovių parduotuvė ir daržovių sandėliai. Kadangi tas tarybinis ūkis priklausė NKVD, tai jame dirbo kaliniai, o jo laukuose stovėjo bokšteliai, į kuriuos, kai kalinių būrius atvedavo kokiems nors darbams į tuos laukus, pakildavo ginkluoti prižiūrėtojai. Tame ūkyje buvo ir raitoji apsauga: jauni uniformuoti vyrukai, kuriuos vadindavo „objezdčikais“, zovada jodinėdavo to ūkio laukais, išdidžiai sėdėdami ant pabalnotų grakščių juodbėrių. Vėlyvą rudinį, kai derlius nuo ūkio laukų jau buvo nuimtas, su tais „objezdčikais“ ir mums, atėjusiems į tuos laukus pakasinėti, ieškant bulves kasusių kalinių paliktų jų kelmų ar pavienių bulvių, teko ne vieną kartą susidurti. Pamatę mus, vaikščiojančius po laukus, jie didžiuliu greičiu atšoliuodavo ant savo apsiputojusių arklių ir, jei mes nesusėdavome paslėpti, atimdavo iš mūsų krepšius su bulvėmis bei kastuvėlius ir išvarydavo iš ūkio laukų.

Žinodami apie tokių praradimų grėsmę, mes stengdavomės akylai stebėti, ar horizonte nepasirodys juodi taškeliai, greitai didėjantys ir tampantys atjojančių raitelių siluetais, ir jei taip, - greitai viską suslėpti iš anksto numatytose vietose ir paskubėti kuo toliau nuo jų nubėgti, kad raiteliai nesurastų mūsų turto. Apsidrausdami mes kastuvėlių jau nebeatsinešdavome. Juos pakeisdavo pagaliai užaštrintais galais. Ir krepšius pasiimdavome tokius, kuriuos prarasti nebūtų labai gaila. Atsuoliavę „objezdčikai“, mojuodami ilgomis nagaikomis, grasindavo mums, laidydami „daugiaaukščius“ keiksmus, varydavo mus iš laukų, ir mes, nenorėdami veltui gaišti laiko, skubiai išbėgdavome ir, išlaukę, kada jie nujos savo keliais, vėl sugrįždavome. Laukai buvo labai platūs, vaikų ir senukų grupių, atėjusių į tuos laukus, – daug, nes pasirinkti kalinių paliktų derliaus liekanų atėdavo ir vietiniai gyventojai, todėl „objezdčikai“, nors jų žirgai buvo ir labai greiti, visur vienu metu pabuvoti nesusėdavavo, ir mes gana dažnai grįždavome namo, nešini pilnais krepšiais bulvių, morkų, griežčių, burokų, derlių nuimant paliktų žalių ar pernokusių pomidorų bei pageltusių

agurkų. Kartais net panešti visko negalėdavome. Tuomet pusę „grobio“ užkasdavome ir parsinešdavome per du kartus.

Mūsų žygis, kurio metu mes pirmą kartą atradome NKVD tarybinį ūkį, nebuvo vienintelis mokytojo Janušausko organizuotas žygis.

Dar anksčiau, kai mes dar gyvenome palapinių stovykloje, vieną labai gražų sekmadienį jis buvo suorganizavęs visų mūsų palapinės gyventojų iškylą į užmiestį prie Obės. Prie mūsų grupės prisijungė ir kitoje palapinėje gyvenę kiti pušalotiečiai. Visi iškylautojai buvo sužavėti labai įspūdingu, lietuvių akiai neįprastu Obės pakrantės vaizdu.

Kaip jau buvau minėjęs, Barnaulo miestas yra išsidėstęs ant labai aukšto ir labai stataus kairiojo Obės kranto, kurį srauni upės tėkmė nuolat graužia, suplaudama žemame dešiniajame krante plačius plynus drėgno smėlio plažus, už kurių iki pat tolumoje dunksančios pilkai melsvos miškų juostos tęsiasi dar platesnės potvynių metu apsemiamos ir todėl labai vešlios ir labai sodriai žalios pievos, išmargintos išlikusių po potvynių įvairių formų ežerėlių, neišdžiūvusių net dienų dienas kepinant neįprastai kaitriai vidurvasario saulei, kurios karštis mums, lietuviams, neįpratusiems prie kontinentinio klimato, atrodo tiesiog nepakeliamas. Todėl norėjosi kuo greičiau pasiekti vandenį ir jo vėsa atsigaivinti. Tačiau tai padaryti pasirodė ne taip jau paprasta, nes kairysis Obės krantas buvo aukštas skardis, beveik statmenomis terasomis, apaugusiomis įvairiaspalviais žiedais apsipylusiais krūmais ir aukšta žole, staigiai krintantis žemyn, beveik tiesiai į vandenį, palikdamas vietomis tik siaurą ruoželį tarp savęs ir vandens, o vietomis ir to ruoželio nebepalikdamas.

Žemai žemai plaukė plačios upės ramūs vandenys, glostydami žalių ūksmingų salų ir salelių krantus, vietomis smėlėtus, vietomis apaugusius meldais ar nendrėmis. Tais vandenimis, plaukdami prieš srovę miesto link, kapstėsi balti garlaiviai, nuo aukšto upės kranto atrodantys lyg maži garlaiviukai. Lyg kokie margi vabalėliai ropojo mažyčiai kateriukai, tempdami ilgas baržas, pasroviui plaukė sieliai, ant kurių pusiau gulomis tysantys įdegę sielininkai atrodė lyg rudi skruzdėliukai.

Mes ilgai leidomės vingiuotu siauru takeliu žemyn, tai panirdami į žalių lapų, aukštos žolės ir margaspalvių žiedų jūrą, tai išnirdami iš jos, svaiginami gausybės įvairių kvapų: tai švelnių, maloniai kutenančių nosį, tai aštrių, tiesiog ją graužiančių. Vietomis nusileidimai buvo tokie statūs, jog teko laikytis už šalia takelio augusių krūmų šakų ar net aukštos žolės kuokštų.

Apačioje, prie vandens, buvo taip gera įmerkkti pavargusias kojas į vėsų tekantį vandenį ir, semiant jį rieškutėmis, vėsinti įkaitusią kaklą, skruostus ir pečius. Nei aš, nei Danutė, nei mama giliai į vandenį nelindome, nes jau prie pat kranto buvo gilų, o iš mūsų niekas nemokėjo gerai plaukti. Nors iš viršaus atrodė, kad platūs vandenys teka labai lėtai ir ramiai, tačiau, nusileidus stačiu skardžiu prie pat vandens, pasirodė, jog prie to kranto upė teka gana srauniai, grauždama

krantą ir vietomis net sūkuriuodama. Atsigaivinę, pasiklausę raminančio tekančio vandens srovenimo, prisižiūrėję išpūdingų galingos laukinės gamtos mums, lietuviams, neįprastų vaizdų, prisiuostę įvairių kvapų, ilgai kopėme žasele tuo pačiu vingiuotu takeliu aukštyn, vietomis visomis keturiomis, vietomis įsitverdami krūmokšnių šakų bei į retkarčiais pasitaikančių medelių kamienus. Nors kilti gana stačiais terasų, žyminčių kadaise buvusių didžiulių potvynių metu tvyrojusio vandens lygio linijas, nebuvo lengva, bet kildami jautėmės žymiai drąsiau negu leisdami. Net sugebėjome prisiskinti įvairių žiedų, mums patikusių savo forma, savo spalva ar savo kvapu. Grįžome į palapines patenkinti, gerokai įdeę, nes po ilgos kelionės iš Lietuvos į Altajų mes tada dar nebuvo turėję progos ilgiau mėgautis saulės voniomis prie vandens, ir, kai nusimaudėme po dušu, atrodė, jog ne tik nepavargome, bet puikiai pailsėjome.

Tą išvyką į gamtą taip gerai įsiminiau todėl, kad ji, mums gyvenant Barnaule, buvo pirmoji ir paskutinė: laisvus sekmadienius mes turėjome tik pirmosiomis tremties savaitėmis, kai dar nereikėjo stovėti ilgose eilėse ir dar nebuvo pradėję pardavinėti atsivežtų iš Lietuvos daiktų Naujamiesčio turgaus „baracholkoje“. Tačiau gana greitai, pasibaigus atsivežto iš Lietuvos maisto atsargoms ir pinigams bei įvedus maisto kortelių sistemą, laisvo laiko nei šiokiadieniais, nei sekmadieniais nebeliko. Nebeliko ne tik laiko, bet ir noro domėtis gamtos grožybėmis bei miesto istorinėmis ir kultūrinėmis įžymybėmis. Visą turimą laiką, energiją ir dėmesį teko skirti aštrėjančių išgyvenimo problemų vis sunkėjančiam sprendimui. Kai mus iškėlė iš palapinių stovyklos, net bendrai maldai nebesusirinkdavome.

Kadangi daiktų, kuriuos būtų galima parduoti arba iškeisti į maisto produktus, turėjome nedaug, tai negalėjome tais daiktais švaistytis. Kiekvieną daiktelių stengėmės parduoti ar iškeisti taip, kad gautume kiek galima didesnę naudą. Tačiau tokie naudingi sandoriai, kaip jau papasakotasis sandoris su pardavėja Larisa, buvo reti, nes, didėjant evakuotų žmonių skaičiui, „baracholkoje“ siūlomų daiktų vis daugėjo ir jų kainos vis mažėjo, o maisto produktų kainos augo vis spartėjančiu tempu, mažindamos pinigų perkamąją galią ir didindamos tas pinigų sumas, kurias mes vylėmės ir stengėmės gauti už parduodamus daiktus. Kad tos viltys bent iš dalies pasiteisintų, tekdavo su parduodamu daiktu prastovėti „baracholkoje“ net kelis sekmadienius, kol arba atsirasdavo dosnesnis pirkėjas, arba vis aštrėjantis maisto ir pinigų stygius priversdavo mus su skaudančia širdimi atiduoti ne tik fiziškai, bet ir dvasiškai mums brangų daiktą pusvelčiui.

Taip, pavyzdžiui, atsitiko parduodant mūsų tėvelio dar visai naują, beveik nenešiotą šaulio uniformą, pasiūtą iš labai geros angliškos medžiagos. Ta uniforma buvo paskutinis mūsų parduotas daiktas Barnaule, nes netrukus mes buvome išvežti į taigą, kurioje „baracholkų“ nebuvo.

Tikėdamiesi, jog karas ilgai neužsitęs ir, sugrįžę į Lietuvą, surasime ten pasilikusį tėvelį (taip vadindavome savo tėvą ne tik mes – aš ir Danutė, bet ir mūsų mama), mes labai norėjome išsaugoti atsivežtus jo daiktus: minėtąją uniformą ir iš Naujosios Zelandijos avių vilnos austos storos angliškos medžiagos atraižą, pirktą Kaune jo žieminiam paltui. Todėl mama iš pradžių pardavinėjo tik savo daiktus ir tuos mūsų drabužėlius, kurie buvo per daug gražūs ir per daug ploni, kad tiktų toms rūsčioms sąlygoms, kurias tremtyje patyrėme.

Ir tik tada, kai beveik visi dar tinkami parduoti jos ir mūsų daiktai jau buvo išparduoti bei išdovanoti (apie atsitiktinai sutiktai Barnaulo lietuvei padovanotą tautiškais raštais išsiuvinėtą mamos palaidinukę ir po to iki išvežimo į taigą besitęsusią šeimų draugystę papasakosiu šiek tiek vėliau), o pinigų ir maisto labai reikėjo, mama, pasitarusi su manimi ir Danute, galų gale ryžosi išnešti į sendaikčių turgų minėtąją uniformą, palikdama neparduotą tik medžiagos atraižą paltui dar juodesnei dienai. Tą atraižą po dvejų metų, kai mūsų mama jau buvo areštuota, aš kaime išmainiau į telyčaitę, kuri vėliau tapo mūsų karvyte maitintoja. O uniformos „baracholkoje“ už tą sumą, kurios ji buvo verta, niekas nenorėjo pirkti, nes galimi pirkėjai, pačiupinę uniformos medžiagą ir pripažinę, kad ji tikrai puikios kokybės, sužinoję mamos prašomą kainą, nueidavo sakydami, jog tokią sumą tikrai būtų galima užmokėti, jei tai būtų kostiumas, o ne „fašistinė uniforma“.

Negalėdama parduoti, mama kelis kartus mažino tos uniformos kainą, bet net ir tai, kad kiekvieną savaitę mažėdavo ne tik mamos prašoma pinigų suma, bet ir tų pinigų vertė, turgavietės darbo valandoms pasibaigus, uniformą tekdavo neštis namo.

Mus gelbėjo tik tai, kad jau buvo ruduo, kad mes jau gyvenome barakuose, pastatytuose šalia NKVD tarybinio ūkio bulvių lauko ir galėdavome vakarais, nežiūrint į tai, kad tą lauką saugodavo uniformuota apsauga su šunimis, pasikasti šviežių bulvių. Tas bulves virdavome ir kepdavome užsikurdami laužėlius, nes kalinių bei tremtinių ką tik pastatytų barakų viduje nebuvo nieko, išskyrus ilgą koridorių ir šalia jo išrikiuotą eilę dviaukščių gultų, atskirtų vienas nuo kito iškirstais barako sienoje nedideliais langeliais, kurie apšviesdavo ir gultus, ir koridorių. Vakaraus, kai prireikdavo ką nors surasti, tekdavo užsidegti spingsulę. Jei neturėdavome tam reikalingo flakonėlio, spingsulę pasidarydavome iš didelių burokų, kurių taip pat rasdavome NKVD tarybinio ūkio laukuose.

Čia nebuvo nei prausyklos, nei skalbyklos, nei dušinės, ką turėjome palapinių stovykloje, todėl maudytis ir skalbtis eidavome į mieste šalia geležinkelio veikusią pirtį. Toje pirtyje, nusipirkę po bilietą, gaudavome po standartinį tamsiai mėlynai dažytą „tazą“ (visiškai tokį patį dubenį kaip palapinių stovyklos skalbykloje, besiskiriantį tik numeriu ant „tazo“ šono), ir tą „tazą“ išdavusiai

pirties tarnautojai atiduodavome savo aprangą. Tą aprangą, prisegusi prie drabužių metalinę „birkele“ (numeriuką), turinčią numerį, sutampantį su išduoto „tazo“ numeriu, ji perduodavo į taip vadinamą „podžarką“ pakaitinti tokioje karštoje temperatūroje, kad joje neišvengiamai žūtų bet kurie parazitai bei jų kiaušinėliai, jei tokių atiduotuose drabužiuose pasitaikytų. Po pirties, gražindami „tazą“ pirties tarnautojai, atgaudavome savo drabužius, dar tvoskiančius tokiu karščiu, kad, prieš rengiantis, reikėdavo jais pamosuoti ore.

Pirties vidus ir maudymasis joje man labai patiko. Pirties salėse (jų vyrų pusėje buvo kelios, bet nebuvo skalbyklos, kuri buvo moterų pusėje) stovėjo eilės marmurinių „topčanų“ (gultų), ant kurių galėdavo išsitiesti vienas besimaudantis, kai norėdavo atsikvošėti po labai karštos garinės, vadinamos „parilka“, o šiaip ant vieno „topčano“ tilpdavo du (kartais - net trys) klientai su savo „tazais“. „Parilkoje“ buvo kelios medinės pakopos, išdėstytos kaip laiptai. Ant pačių aukščiausiųjų pakopų vanodavosi iki raudonumo įkaitę seniai, ant galvų užsimaukšlinę ausis dengiančias kepure ir apsimovę pirštines. Aš buvau pabandęs užsikarti ant viršutinės pakopos, bet tuoj pat nuslinkau žemyn, nes nuo deginančio karščio tiesiog svilo ausys. Man visiškai užteko trumpo pasėdėjimo ant vidurinių pakopų, bet salėje su „topčanais“ aš maudydavausi gana ilgai, po kelis kartus trumpam užbėgdamas į „parilką“ ir po jos gaivindamasis, išpildamas ant galvos pilną tazą vandens, kurio – karšto ir šalto – iš pirties salių sienose įtaisytų čiaupų galėjai prisileisti į savo „tazą“ kiek tik nori kartų.

Tai mane šiek tiek stebino, nes mūsų barakų rajone prie vandens kolonėlių jau buvo pastatytos būdelės, kuriose prie langelio su stalčiu su sėdėdavo moteriškaitė, atsukinėjusi ir užsukinėjusi iš būdelės sienos kyšantį vandens čiaupą. Moteriškaitė čiaupą atsukdavo tik tada, kai žmogus, atėjęs vandens, įdėdavo į stalčiuką talonėlį ir pastatydavo po čiaupu savo kibirą. Kai kibiras prisipildydavo, moteriškė čiaupą užsukdavo, o gautą talonėlį užklijuodavo ant didelio lapo, skirto atsiskaityti už išduotą vandens kiekį.

Kai mes gyvenome palapinių stovykloje, šalia tos stovyklos buvusioje vandens kolonėlėje galėjome naudotis vandeniu nenormuotai ir nemokamai. Reikėdavo tik patiems tą vandenį pompuoti.

O čia, barakuose, susidūrėme su mokama vandens tiekimo sistema. Negalėčiau atsakyti į klausimą, ar ta sistema buvo įvesta karo mėnesiais dėl labai išaugusio vandens vartojimo, sparčiai didėjant vartotojų skaičiui, ar tai to mikrorajono, kuriame buvo pastatyti mūsų barakai, ypatumas. Man dabar labiau tikėtina atrodo antroji versija, nes, priėmus pirmąją versiją, sunku būtų paaiškinti, kodėl pirtyje, bilietai į kurią nebuvo brangūs, vanduo liejosi taip laisvai. O tada aš galvojau, kad karo metu ir vandeniui įvedė jo vartojimą normuojančias korteles, panašiai, kaip buvo įvestos kortelės duonai bei kitiems maisto produktams, ir

todėl mane nustebino galimybė pirtyje neribotai naudotis ir šaltu, ir karštu vandeniu.

Barake mūsų šeima buvo įsikūrusi ant viršutinio gulto, nes mes turėjome mažiau daiktų, negu ant apatinio gulto įsikūrusi Urbšių šeima – tarpukario nepriklausomos Lietuvos paskutinio Užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio brolio žmona su mažamečiais sūneliais: įsikūrusiems ant apatinio gulto priklausė ne tik tas gultas, bet ir tarpas tarp gulto ir grindų, į kurią buvo galima sukišti kai kuriuos daiktus. Tiesa, gulintiems ant viršutinio gulto priklausė barako lubų plotelis, bet ant jų buvo galima pakabinti tik lengvus ir trumpus daiktus. Tai suprasdami, Urbšiai po savo gultais buvo išskyrę plotelį ir mums, kur aš pasidėdavau kartu su Urbšių berniukais NKVD tarybinio ūkio lauke prisikastas bulves.

Jas atsinešdavome gana talpiose medžiaginėse statybininkų pirštinėse, kurios buvo išduodamos mūsų motinoms, dirbusioms statybų aikštelėse. Kai jos po darbo grįždavo į savo barakų kamareles, tos pirštinės pereidavo mūsų – barakų berniūkščių ir kai kurių mergiūkščių (nes ne visose šeimose buvo berniukų) žinion.

Užsimovę tas pirštines, išdidžiai rinkdavomės į būrius, besiruošiančius NKVD tarybinio ūkio bulvių lauko antpuoliams. Tuos antpuolius vadindavome iš vietinių berniūkščių (kurie ne tik dalyvaudavo, bet dažnai ir vadovaudavo jiems, nes geriau žinojo vietines sąlygas ir apsaugininkų įpročius) pasiskolintu pavadinimu „nabiegi“ („užbėgimai“), gana taikliai išreiškiančiu tų antpuolių taktikos esmę.

Būrių žvalgai, eidami lauko pakraštyje „niekieno žemėje“ pramintais takeliais, išžvalgydavo būsimųjų „nabiegių“ teritoriją ir kiekvienam būriui parinkdavo poziciją, iš kurios jis turėdavo pradėti „nabiegią“. Jei kildavo ginčų dėl teritorijų ir pozicijų paskirstymo, traukdavome burtus.

Dažniausiai eilės tvarka, o kartais - ir traukiant burtus, būdavo paskiriamas ir „provokatorių“ būrys. Jis, išlaukus pilkos prietemos, kai „po nosim“ dar gali matyti, o tolumoje viskas susilieja į pilką miglą, pats pirmasis su dideliu triukšmu puldavo specialiai išskirtą bulvių lauko sektorių, esantį tolokai nuo sektorių, kuriuos šiek tiek vėliau puls visi kiti būriai. Įpuolę į savo sektorių, „provokatoriai“ garsiai šūkaudami ima intensyviai raustis dar nenukastų bulvių kelmuose, išknisdami ir susirinkdami pačias didžiausias bulves. Visi kiti būriai tuo metu tyliai tūno pasislėpę netoli lauko ir, nelįsdami į jį, laukia, kol visa apsauga su šunimis, o kartais ir su ant arklių sėdinčiais raiteliais nuskubės į „provokatorių“ siaubiamą lauką ir pradės juos vaikytis ir gaudyti. Bet vikrius „provokatorius“ sugaudyti ne taip paprasta: jie, turėdami labai mažai bulvių ar net iš viso neturėdami jų, neria į netoliese esančius krūmokšnius ir įsimaišo į už tų krūmokšnių lauželius kūrenančių „nekaltų ir nieko nemačiusių bei nieko nežinančių“ tokių pat vaikų būrelius, kurių daugumą sudaro mergiūkštės,

entuziastingai rodančios apsaugininkams, kokios švarios jų panagės. Švarios panagės ir ką tik raususių bulvių kelmus berniūkščių, nes jie tai darė mūvėdami statybininkų pirštines, kurias jie bėgdami suspėjo nusimauti ir paslėpti po kokiu nors krūmeliu kartu su keliomis stambiomis bulvėmis, kurias suspėjo pagriebti ir išsinešti iš lauko.

O tuo metu, kol apsauga aiškinasi su „niekieno žemėje“ susibūrusiais ir pradėjusiais garsiai triukšmauti prie užsikurtų lauželių vaikais, kiti būriai savo sektoriuose patyliukais skubiai krauna iš kelmų ištrauktas stambias bulves į savo atsineštas statybininkų pirštines ir skuba pasitraukti iš lauko, kol apsaugininkai su šunimis, pabaigę rietenas su „provokatoriais“, susipras pasižiūrėti, kas dedasi kitose lauko vietose, ir kol jie tas vietas pasieks. Apsaugininkai greičiausiai į tas vietas net neatvyks, nes tuo metu kitame tolimame lauko pakraštyje kiti „provokatoriai“ pradeda kitą triukšmingą „nabiegą“.

Laukai platūs, vaikų daug daugiau nei apsaugininkų ir jų šunų, pabandyk tu tuos vaikus sugaudyti! O ir sugavęs, ką su jais veiksi: vieni nesupranta rusiškai ar apsimeta nesuprantantys, kiti supranta, bet tėvų neiškviesi, nes tėvai fronte, o motinų jie sakosi nebijantys ir patys apsaugininkus pas jas kviečiasi, puikiai žinodami, kad apsaugininkai savo postų nepaliks. O jei kurį, įgrisusį savo įžūlumu, ir suimsi, kur jį po to dėti? Tada dar nebuvo specialaus įsako, kad už pirštinę pavogtų valdiškų bulvių būtų galima septynetui metų sodinti į kalėjimą. Toks įsakas atsirado šiek tiek vėliau.

Kitą vakarą vėl viskas kartodavosi iš naujo. Taip kiekvieną vakarą aš atnešdavau po pirštinę (o kartais – net po dvi pirštines) šviežių bulvių. Pastačius puodą ant plytgalių ir sukūrus lauželį po juo, būdavo galima išsivirti bulvienės, pabaltintos iš Larisos gautais miltais, o kai, būdavo, atnešu dvi pirštines bulvių, - tai ir bulvių košės, į kurią įmaišius šaukštą miltų, gaudavome valgį, kaip jau esu minėjęs, vietinių vadinamą „salomatu“. Ir skanu, ir sotu, beveik kaip duonos pavalgius.

Kartais valgį pagardindavome ir mėsos gabalėliu ar saulėgrąžų aliejaus šaukšteliu, nes mėsos ir aliejaus gaudavome iš jau minėtos atsitiktinai sutiktos vietinės lietuvės, gyvenusios šalia geležinkelio įsikūrusiame individualių namukų kvartale, vadinamame „posiolok Osipenko“ (Osipenko kaimelis). Jos namukas stovėjo netoli aliejaus fabrikėlio, kuriame tuo metu mėsos kombinate dirbusi lietuvė turėjo gerų draugių, sugebančių kartais „sukombinuoti“ vieną – kitą buteliuką aliejaus ir pasidalinti juo su patikima drauge, galinčia „sukombinuoti“ vieną – kitą gabaliuką šviežios skerdienos.

Ta lietuvė, išgirdusi kaip „baracholkėje“ mano mama kalbasi su manimi lietuviškai, svarstydamą, kur būtų galima surasti tokį pirkėją, kuris suprastų, jog mūsų tėvelio uniforma nėra „fricų“ karininko uniformą, priėjo prie mūsų ir lietuviškai pasakė, jog ji pabandysianti mums padėti, nes pažįstanti vieną žydų

tautybės gydytoją, sugebėjusį ištrūkti iš Leningrado prieš pat užsidarant blokados žiedui ir dabar besiruošiantį į Taškentą pas ten emigravusius ir neblogai įsikūrusius savo kolegas, kuriems jis norėtų lauktuvėms nuvežti kažką originalaus.

Kadangi ta lietuvė, prisistačiusi Marjana, buvo apsirengusi taip, kaip rengėsi moterys Sovietų Sąjungoje, ir kalbėjo vartodama senoviškai tariamus lietuviškus žodžius, kartais įterpdama rusiškus, tai mano mama, turėjusi tetą, patekusią Petrapilį dar caro laikais, ir ten gimusią jos dukterį – mano mamos pusseserę Onutę, rašiusią iš Leningrado mamai laiškus panašia kalba, iškart paklausė, ar naujoji mūsų pažįstamoji nebūsimanti iš Leningrado evakuota lietuvė.

Marjana atsakė, jog ji tik gimusi tame mieste, kur jos tėvas – lietuvis – dirbo bankininkui Putilovui priklausiusioje gamykloje, o jos motina – irgi lietuvė – buvo namų šeimininkė, kai ką prisidurdavusi siūdama bei siuvinėdama. Per po Pirmojo pasaulinio karo kilusią sumaištį jų šeima atsidūrė Barnaule, o dabar, palaidojusi savo tėvus, jų nuosavame namelyje gyvenanti Marjana, kai jos vyrą mobilizavo, liko viena.

Ji pažadėjo pasikalbėti su jos pažįstamu, iš senos inteligentiškos šeimos kilusiu jau minėtu gydytoju ir pakvietė mus kitą sekmadienį į svečius, nupiešdama ant popieriaus lapuko planelį, kuris padėtų mums lengviau rasti jos namelį. Ji patarė kartu pasiimti ir tėvelio uniformą, kad ją galėtume parodyti netoliese, tik kitoje geležinkelio pusėje, laikinai apsistojusiam gydytojui, laikinai dirbusiam geležinkeliečių poliklinikoje.

Naudodamiesi Marjanos nupieštu planeliu, mes jos namuką pastebėjome dar eidami geležinkelio pylimu. Jį nesunku buvo išskirti iš kitų namukų, nes ties jo langais įvairiaspalviais žiedais akį džiugino nedidelis gėlių darželis, neaukšta tvorele atitvertas nuo gatvės, kai tuo tarpu kiti namukai darželių neturėjo ir gėlės matėsi tik už langų stiklų ant palangių sustatytuose vazonėliuose.

Mes buvome sutikti labai maloniai ir pavaišinti puikiais pietumis, kokių nebuvo valgę nuo Lietuvos laikų. Mama padovanojo Marjanai lietuviškais tautiniais raštais išsiuvinėtą savo palaidinukę, o Marjana pažadėjo mums kartą per savaitę parūpinti po nedidelį lauknešėlį skerdienos bei retkarčiais ir po „čekuškę“ (taip vadindavosi ketvirtadalio litro talpos buteliukai) saulėgrąžų aliejaus.

Tą savo pažadą Marjana stropiai vykdė iki tol, kol mes gyvenome Barnaule: sutartomis dienomis sutartu laiku sutartose vietose aš susitikdavau su Marjana ir gaudavau iš jos rankų ryšulėlį su dovanėle.

O tą dieną, kai buvome pas ją svečiuose, peržiūrėję jos šeimos fotografijas ir pakalbėję apie mūsų visų (ir mūsų, ir jos) margo gyvenimo sudėtingus vingius, nuėjome pas jau minėtąjį gydytoją, su kuriuo Marjana jau buvo pasikalbėjusi.

Jis pavaišino mus arbata ir, apžiūrėjęs uniformą bei įvertinęs medžiagos kokybę, nesiderėdamas sumokėjo tą sumą, už kurią prieš savaitę mes tą uniformą norėjome parduoti „baracholkoje“.

Pinigų, gautų iš gydytojo, užteko ilgam – net visam likusiam mūsų buvimo Barnaule laikui, nes pirkdavome tik duoną kortelėmis normuotais kiekiais, kainavusiais kapeikas, ir daržoves, bet ir tas tik tada, kai nepavykdavo jų parsinešti iš NKVD tarybinio ūkio laukų. Jei tai pavykdavo, jausdavome dvigubą pasitenkinimą: sutaupėme tam tikrą sumą pinigų ir atlikome „pilietinę pareigą“ – susigražinome iš Sovietų valdžios, okupavusios Lietuvą, dalelytę iš mūsų neteisėtai atimto turto.

Iš pomidorų, morkų ir svogūnų mama virdavo į pastą panašią mišrainę, kurią vadindavome „ikrais“. Ją valgydavome su karštomis bulvėmis bei tepdavome ant duonos. Būdavo ir skanu, ir sotu. Kai iš Marjanos gaudavome saulėgražų aliejaus, juo mama tuos „ikrus“ dar paskanindavo: į litrinį stiklainį „ikrų“ įmaišydavo šaukštą aliejaus. Kai aliejaus gaudavome daugiau negu paprastai, leisdavome sau papuotauti: valgyti garuojančias bulves, padažydami jas į lėkštėje įpiltą aliejų. Skanumėlis! Dar skanesnius pietus mama pagamindavo tomis dienomis, kai aš iš Marjanos atnešdavau šviežios skerdienos gabalėlių ar kauliukų.

Kai mus iš palapinių stovyklos, vasarai baigiantis, perkėlė į šalia NKVD tarybinio ūkio pastatytus lentinius barakus, kurių vidų jau esu aprašęs, bulvių pirkti mums jau nebereikėjo: užtekdavo tų, kurių pavykdavo parsinešti talpiuose pirštinėse, prisikarus „nabiegų“ metu. Kai mes pakankamai ištobulinome tų „nabiegų“ technologiją, juose dalyvauti įsidrąsino ir mergaitės. Neatsiliko nuo kitų ir mūsų Danutė. Ji net greičiau už mane prisikasdavো pilną pirštinę bulvių ir sprukdavo iš lauko.

Bulviakasio metą, kai į tarybinio ūkio laukus atvarė būrius kalinių ir prasidėjo derliaus nuėmimo darbai, mes sutikome su dvigubu liūdesiu: prisiminėme naivias solidžių vyrų prognozes ir mūsų neišsipildžiusias svajones apie bulviakasį bei naujų mokslo metų pradžią Lietuvoje ir supratome, jog artėja galas „katino dienoms“, kada šalia mūsų driekėsi „nemokamų bulvių“ laukai, kurie mus visus sočiai maitino. Reikėjo pasirūpinti, kol dar ne visai vėlu, bulvių atsargų kaupimu, nes gyventi reikėjo ir toliau. Iš kilo problema, kaip tai padaryti.

Bet, kaip sakoma, Dievas davė dantis, duos ir duonos. Ir ši problema pasirodė išsprendžiama. Padėjo vietinių gyventojų patirtis ir patarimai, kaip iš nepritekliaus gauti naudą.

O nepriteklius, iš kurio mes galėjome gauti naudos, buvo rūkalų stygius. Ypatingai tą stygių jautė kaliniai, nes, karui prasidėjus, jie kalėjimuose rūkalų jau nebegaudavo. Kai kurie kaliniai už pakelį tabako ar cigarečių būdavo pasirenę ir paskutinius marškinius nusivilkę, palikdami ant savo nuogo kūno tik vatines dygsniuotas kelnes ir dygsniuotą vatinę striukę, vadinamą „fufaika“,

kurią mes, lietuviai, „perkrikštijome“, pavadindami mūsų ausiai maloniau ir mūsų galvai suprantamiau: „šimtasiūle“.

Nelengva su rūkalais buvo ir taip vadinamoje „laisvėje“, kitaip tariant, už kalėjimų ir lagerių teritorijas juosiančių aukštų, spygliuota viela apraizgytų tvorų, nes ir vienoje, ir kitoje tų tvorų pusėje žmonės gyveno taip vadinamo „deficito“ sąlygomis. Skirtumas buvo tik tas, kas deficito priežastys buvo įvardijamos skirtingai: užtvirtų teritorijų viduje buvo sakoma „nelzjia“ („neleidžiama“), o išorėje už tvorų – „nietu“ („nėra“).

Mes gana greitai įsitikinome, jog apsirūpinimas rūkalais, reikalingais norint palyginti pigiai apsirūpinti bulvėmis, - sudėtingai sprendžiama problema, nes Barnaule tabako fabriko nebuvo. Vadinasi, nebuvo ir žmonių, kurie galėtų jo turėti ne tik sau, bet ir mainams. O iškeliauti iš Barnaulo ir jo apylinkių mums, tremtiniams, buvo uždrausta.

Rūkalai buvo gaminami už poros šimtų kilometrų nuo Barnaulo – antrame pagal dydį Altajaus krašto mieste Bijske, gavusiame savo vardą nuo Bijos upės, kuri netoli Bijsko susiliedama su iš kalnų atitekančia Katune, tampa abiejų šių upių junginiu – Obės upe („obie“ – rusų kalba reiškia „abi“).

Pagrindinė ten veikusio tabako fabriko produkcija buvo labai stiprus tabakas, vadinamas „Bijsko machorka“. Tokio stipraus tabako mėgėjams šis pavadinimas buvo žinomas ne tik Altajaus krašte, bet ir už jo ribų.

Karui prasidėjus, didžioji dalis tos machorkos buvo siunčiama frontuose kovojančiai kariuomenei aprūpinti, todėl laisvai pardamos jos jau nebebuvo.

Norint gauti tos machorkos, reikėjo arba turėti rimtą „blatą“, arba kreiptis į spekuliantus. „Turėti rimtą blatą“ reikėdavo užmegzti artimus ryšius „aš – tau, tu – man“ su įtakingu žmogumi, užimančiu atsakingas pareigas taip vadinamoje „liaudies aprūpinimo buitinėmis prekėmis“ sistemoje. Šis būdas mums, tremtiniams, neturintiems Altajaus krašte nei įtakingų giminių, nei pažinčių su įtakingais žmonėmis, buvo neprieinamas. Beliko antrasis „kelias“ – spekuliantai, t.y., tie žmonės, kurie, turėdami giminystės ar kitokių ryšių su dirbančiais tabako fabrike, sugebėdavo gauti iš pastarųjų (dažniausiai ne tik už „ačiū“) tabako ne tik asmeniniams poreikiams tenkinti, bet ir „juodajai rinkai“.

Ši rinka irgi ne visiems buvo prieinama, bet, kai pasirodė pirmieji karo invalidai, pradėję atvirai (kartais – net akiplėšiškai atvirai, nes jie jau nieko nebebijodavo) užsisiminėti šia „verslo“ rūšimi, „juodoji“ rinka tapo beveik vieša.

Miesto gatvėse tai šen, tai ten galėdavai pamatyti bekojes invalidų figūras, sėdinčias ant į riedučius panašių lentučių su mažais ratukais apačioje. Pirštinėtomis ar purvinais raiščiais apmuturiuotomis rankomis atsispirdami į gatvių bei šaligatvių dangą, jie lėtai judėdavo iš vienos vietos į kitą,

keiksnodami gyvenimą, valdžią ir aplinkinius. Po pirštinėmis dažnai būdavo ne pirštai, o „kultyškos“ – suluošintų rankų liekanos, kartais – mediniai protezai, atstojantys rankas.

Net ir tie invalidai, kurie turėjo kojas, bet neturėjo vienos ar abiejų rankų, visada būdavo pusgirčiai, o kartais ir – girti girtutėliai. Visiškai blaivų invalidą retai kada buvo galima pamatyti. Matyt, blaivia galva jie jau nebepajėgdavo žvelgti į likimo suknežintą savo gyvenimą...

Turgavietėse ir šalia jų invalidai lošdavo kortomis iš pinigų, siūlydavo praeiviams pirkti tą ar kitą talpiuose jų krepšiuose gulintį daiktėlį bei kokią nors deficitinę prekę, tarp kurių dažnai būdavo ir cigarečių bei „Bijsko machorkos“ pakelių.

Savo prekes invalidai pardavinėdavo ne tik už pinigus: jie visada būdavo pasirengę bet kurį jų turimą daiktą atiduoti mainais už svaigalus gana palankiomis svaigalų turėtojams sąlygomis. Siekdami kuo greičiau atsipagirti po vakarykščių išgertuvių, jie nepaisydavo, kad įsigyjamų svaigalų tikroji kaina „juodojoje rinkoje“ dažnai būdavo gerokai mažesnė už kainą tų daiktų, kuriuos atiduodavo už galimybę numalšinti juos kankinantį „troškulį“ čia ir tuoj pat.

Todėl mums apsimokėdavo, nusipirkus iš kurios nors vietinės bobutės iš kojų verčiančio „šamarliako“, keisti jį su invalidais į „Bijsko machorkos“ pakelius, kurie, tinkamai „suveikus“, galėdavo virsti maišais bulvių. Apie tai, ką reiškia žodžiai „tinkamai suveikti“, papasakosiu šiek tiek vėliau.

Tie invalidai, kurie nesugebėdavo įsigyti deficitinių prekių ir neturėdavo ko parduoti, pinigų ir svaigalų prasimanydavo kitais būdais.

Pavyzdžiui, tie, kurie turėjo sveikas rankas, virkdydavo armonikas, pritardami savo pragertais gergždančiais balsais. Tokia dainavimo maniera, atsiradusi tarp invalidų ir kalinių, po ketvirčio amžiaus drąsaus ir talentingo aktoriaus, šansonje ir poeto Vladimiro Vysockio dėka tapo labai populiari visoje Sovietų Sąjungoje.

O tuometinės iš fronto grįžusių invalidų ir iš kalėjimų paleistų luošų dainos būdavo žiauriai gaudžios, tiesiog širdį draskančios beviltiškos raudos – skundai dėl negailestingo likimo, dėl prakeikto karo suluošinto ir tapusio šunišku gyvenimo, kada tu pačiame jaunų jėgų žydėjime tampi niekam nereikalingas, bejėgis „kalieka“ (invalidas), kai kadaise karštai mylėjusi ir amžiną meilę žadėjusi mergaitė nosisuka nuo tavęs, o pamačiusi tave iš tolo, pereina į kitą gatvės pusę ir, panarinusi galvą, paskuba išnykti iš tavo akių. Sunku ne tik jam, bet ir jai, bet... aukotis nėra nei noro, nei ryžto. Tuo labiau, kad abu supranta, jog jokia auka čia padėti jau nebegali...

Susikūprinusios senutės, girdėdamos tas jų dainas – raudas ir prisimindamos į frontą išleistus savo sūnus ir anūkus, ašarodavo ir, prieidamos arčiau grojančiųjų bei dainuojančiųjų, tyliai mesdavo į šalia invalidų ant grindinio gulinčias kepures smulkius pinigėlius: kas – metalines kapeikėles, kas – rusvai

gelsvas suglamžytas rublines, o kas – ir žalsvą trirublinę, gautą už savo darže užaugintus ir turguje parduotus pomidorus ar agurkus. Kartais vietoj pinigų ant šalia kepurės patiesto laikraščio būdavo dedami švieži bei parauginti agurkai, pomidorai, svogūnų galvutės, su lupenomis virtos bulvės, pieno buteliukai. Mat tais laikais miestiečiai bei priemiesčių gyventojai, turintys nuosavas trobeles, turėdavo ir nedidelius daržius prie jų, o kai kurie laikydavo ožkas ar net karvutę.

Kai kepurės savininkas pamatydavo, kad joje jau susikaupė tokia pinigėlių suma, už kurią jau dabar galima „užlieti“ nuolat kankinantį „troškulį“ bei dvasią ir kūną deginantį skausmą, jo veido išraiška pasikeisdavo ir akyse sužibėdavo vilties spindulėlis. Atsargiai įdėjęs armoniką į krepšį, jis, nekantriais trūkčiojančiais rankų, atsispiriančių į žemę, judesiais stumdamas „riedučius“ ir savo sutrumpintą kūną, sėdintį ant jų, nuskuba į jam žinomą užkaborį.

Ir dabar, atrodo, regiu lėtai tolstančią varganą, tik iš žmogaus kūno viršutinės dalies susidedančią invalido figūrą, tai palinkstančią prie strampų, likusių po kojų amputacijos, tai staigiai išsitiesiančią, pirštinėtomis rankomis, kurios atrodo labai ilgos, besiiriančią gatve... O juk nuo tų dienų praėjo beveik septyni dešimtmečiai... Tokie vaizdai, matyt, taip įsirežia į atmintį, kad išlieka visam žmogaus gyvenimui...

Dabar, prisimindamas tuos laikus, stebiuosi, kad žmonės, net patekę į tokią beviltiškai sunkią padėtį, nebandydavo žudyti. Daugelis jų keikdavo savo gyvenimą, skandindavo savo neviltį alkoholyje bei visokiausiuose jo pakaitaluose, pradedant odekolonu ir baigiant stabdžių skysčiu bei įvairiais tirpikliais, išgaunamais iš klijų ar dažų, tačiau rankos prieš save nepakeldavo. Būdavo atvejų, kai kuris nors, prisigėręs iki žemės graibymo, prigerdavo įvirtęs į griovį, nes nebepajėgdavo iš jo išsikapanoti, būdavo, kad, prasidėjus šalčiams, sušaldavo kur nors patvory ar šuns būdoje, kurioje bandė slėptis nuo žvarbaus vėjo, bet kad kas nors pats būtų nusižudęs – neteko girdėti... Tada aš tuo nesistebėdavau, nes man tada net tokios mintys, jog žmogus gali pats pakelti ranką prieš save, į galvą neateidavo... Kodėl dabar žmonės taip dažnai žudosi? Kodėl jų dvasia palūžta nuo žymiai švelnesnių likimo smūgių, negu tie, kuriuos tekdavo ištverti tais sunkiais ir žiauriais laikais? Kas kaltas, kad taip pasikeitė žmonių požiūris į gyvenimą, taip nusilpo jų dvasia?

Invalidų tuomet niekas nedrįsdavo skriausti. Net žodžiais juos įžeisti prisibijodavo, nes tie gyvenimo taip žiauriai nuskriausti žmonės būdavo pikti ant viso pasaulio ir užtekdavo mažiausios kibirkštėlės, kad jie su įtūžiu „sprogtų“, išliedami visą susikaupusią neapykantą, pagimdytą ir nuolat pastiprinamą jų niekada nepaliekančio nepelnyto fizinio ir dvasinio skausmo. Vos vos užgauti, jie pratrūkdavo pačių bjauriausių keiksmų kanonadomis, išsakomomis su tokia neapykanta ir su tokia nuoskauda, kad niekas net nebandydavo su jais konfliktuoti.

Neliesdavo jų ir milicija, todėl jie galėdavo miegoti gatvėse ne tik ant suoliukų, bet ir tarpuvartėse, galėdavo užsisiminėti ne tik elgetavimu, bet ir spekuliacija, o tuo metu kitus spekuliantus gaudydavo ir areštuodavo.

Turint svaigalų, iš invalidų būdavo galima įsigyti net ir kažkokiu būdu į jų rankas patenkančio antikvariato: senų ir retų knygų, ikonų ir papuošalų. Kai kurių retų daiktų būdavo galima besikalbant su invalidais, prekiaujančiais sendaikčiais, net užsisakyti iš anksto ir gauti tik praėjus savaitei ar dviem. Buvo kalbama, jog tokiu būdu, pasinaudodami invalidų neliečiamumu, apsukrūs kolekcionieriai ar vagys vykdė nelegalią prekybą. Ne visiems karas buvo nelaimė. Kaip ir visais laikais, taip ir sovietmečiu, atsirasdavo ir tokių „veikėjų“, kurie tos nelaimės metu sugebėdavo pasipelnyti ir pralobti.

Bet grįžkime prie nutraukto pasakojimo apie bulvių atsargų kaupimą, pasinaudojant kalinių poreikiu rūkyti. Apie tą būdą mes sužinojome iš vietinių gyventojų, kuriems jis jau buvo tapęs tradicija. Mes tą būdą irgi sėkmingai išbandėme.

Norėdamas pigiai įsigyti trejetą – ketvertą ar net daugiau kibirų bulvių, tu turi, kaliniams kasant bulves ir jų darbo dienos einant į pabaigą ar jau pasibaigus, dar nenukustame bulvių lauke, kuriame koks nors kalinių būrys rytoj kas bulves, įsidėmėti tokią vietelę, kurią vėliau pajėgtum nesunkiai atrasti net ir tamsoje tada, kada, nukasus bulves, lauko vaizdas pasikeistų. Įsidėmėjęs tą vietą, tu turi ją atrasti vėlai vakare, jau tiek sutemus, kad bokšteliuose stovintys apsaugininkai, jei kartais jie ten būtų pasilikę, tavęs pastebėti jau nebegalėtų, ir paslėpti ten pakelį machorkos, suvyniotą į pilką, drėgmės nepraleidžiantį ryšulėlį, kad, kartais užėjus lietui, tabakas nesušlaptų, įkišdamas tą ryšulėlį į kurį nors vešlesnį bulvių kelmą ir šiek tiek užpildamas jį žeme, kad, einant pro šalį, nebūtų įmanoma jo pamatyti.

Čia reikėtų paaiškinti, jog tais laikais, apie kuriuos čia dabar pasakoju, Sibire bulves sodindavo ir jų derlių nuimdavo kitaip negu Lietuvoje. Sibire jas tada sodindavo ne mėtydami sėklines bulvytes į plūgu išartas vagas, kurias kitu plūgo ėjimu užversdavo, o kastuvu iškasdami trikampes duobutes, išdėstytas lauke šachmatų lentelės langelių tvarka ir įdėdami į kiekvieną tos duobelės kampą po mažytę sėklinę bulvytę ar didelės bulvės dalelę su daigu, nukreiptu į viršų. Po to tą duobelę, kasdami kitą duobutę, užversdavo žemių sluoksnėliu.

Kai bulvės sudygdavo ir jų ūgliai gerokai paūgėdavo, jų lauką ravėdavo, kauptukais purendami žemę ir šiek tiek tuos ūglius apkaupdami.

Galutinai bulves apkaupdavo prieš jų žydėjimą, suformuodami kupstus – bulvių kelmus, kurie tuomet jau būdavo gana dideli.

Nuimdami derlių, bulvių neatardavo, kaip tai būdavo daroma Lietuvoje, o kastuvais kelmus iš apačios pakeldavo, išversdami į viršų kelme esančias bulves. Paskui kastuvais besidarbuojančiuosius kasėjus einantys bulvių

surinkėjai, rankomis iškapstydami išverstą žemę, bulves surinkdavo, patikrindami, ar kartais jų neliko po kelmu buvusioje duobutėje.

Kadangi žemė Sibiro stepėse – labai derlingas juodžemis, tai bulvių kelmai užauga labai dideli, ir juose paslėpti ryšulėlių su tabako pakeliu taip, kad jų galėtų pastebėti ir rasti tik tas bulves kasantys kaliniai, nebūdavo sunku.

Kaliniai, kitą dieną kasdami bulves tame lauke, kuriame buvo paslėptas ryšulėlis, jį aptikę, sugebėdavo paimti taip, kad to nepastebėtų ne tik bokšteliuose budintys apsaugininkai, bet ir tie sargybiniai, kurie, atvarę kalinių būrius į darbo vietą, pasilikdavo juos prižiūrėti, kad kaliniai netinginiautų ir nebandytų pabėgti ar šiaip kuriam laikui „nusimuilinti“ į netoliese esančius barakus, ieškodami kokių nors „pramogų“ ar ne vietoje palikto daikto.

Buvo tekę girdėti, jog kaliniams ne visada tekdavo slapukauti, nes kartais ir kaliniams, ir apsaugininkams pavykdavo surasti „bendrą kalbą“ ir „broliška“ dalintis „šalutinėmis pajamomis“ arba „šalutiniais uždarbiais“, rusų kalba vadinamais „lievyimi dochodami“ bei „lievyimi zarabotkami“.

Rasta bulvių kelme machorka kaliniams būdavo signalas, kad jiems reikia „atsidėkoti“ tą dovaną padėjusiam „frajeriui“ („frajeriais“ kaliniai vadindavo visus dar nepatekusius į kalėjimą paprastus žmones, tokiu būdu išskirdami juos iš kalinių ir kalėjimo darbuotojų, į kuriuos jie privalėdavo kreiptis kreipiniu „graždanin načaljnink“ – „piliėti viršininke“).

Priklausomai nuo situacijos (ar kaliniai yra, ar nėra susitarę su apsaugininkais, ar jie turi daug laisvo laiko, ar skuba, nespėdami įvykdyti darbo normų), kaliniai pasirinkdavo vieną iš dviejų „atsidėkojimo“ būdų.

„Atsidėkodami“ pirmuoju būdu, jie toje vietoje, kurioje buvo rastas ryšulėlis su machorka, palikdavo nenukastų bulvių plotelį. Tame plotelyje tik nuraudavo bulvienojus ir jame šiek tiek pasikapstydavo, vaizduodami kasą bulves ir retkarčiais tikrai įmesdami į krepšius vieną kitą smulkią bulvytę, o iš tikrųjų tik išlygindavo žemės kupstus, kad nesimatytų, jog bulvės čia nenukastos. Pabaigoje tą plotelį dar uždraikydavo išrautais bulvienojais.

Tuomet žmogui, padėjusiam machorką, tekdavo po to, kai derlius laukuose jau būdavo nuimtas ir sargybiniai bokšteliuose tų laukų jau nebesaugodavo, tą laukelį surasti ir bulves nusikasti. Žinoma, reikėdavo pasirinkti tokį laiką, kai raitieji „objiezdčikai“ būdavo toli nuo to laukelio.

„Atsidėkojimas“ antruoju būdu reikalaudavo iš kalinių daugiau pastangų ir jie tuo būdu naudodavosi tik tada, kada būdavo susitarę su juos sergiančia apsauga. Tuomet rasto ryšulėlio su machorka vietoje kaliniai bulves nukasdavo ir, dirvoje išrausę nedidelę vagą, iškastas bulves supildavo į ją. Po to tą vagą užpildavo žemėmis bei uždraikydavo bulvienojais. „Frajeriui“ belikdavo, išlaukus, kai derlius laukuose bus nuimtas, ateiti į tą vietą su maišais ir, atradus užkastą „lobį“, susikrauti jį į maišus.

Kartais nutikdavo ir taip, kad kaliniai ir be jokių „dovanų“ palikdavo nenukastus kelmus bulvių bei nelabai stropiai surinkdavo jau išverstas į viršų bulves. Nežinau, ar jie taip elgdavosi, skubėdami greičiau nukasti jiems atmatuotą plotą, ar „altruistiniais“ sumetimais, norėdami suteikti žmonėms galimybę prisikasti „valdiškų“ bulvių.

Kaip ten bebūtų, po derliaus nuėmimo NKVD tarybinio ūkio laukuose bastydavosi daugybė vaikų bei senukų ir, jei „objiezdčikai“ neatimdavo, grįždavo iš tų laukų namo nešini pilnais krepšiais.

Per tą laiką, kol mes gyvenome šalia NKVD tarybinio ūkio laukų pastatytuose barakuose, mes sukaupėme porą didelių maišų bulvių. Būtume galėję sukaupti ir žymiai daugiau, bet to jau nebedarėme, nes nebuvo, kur tas bulves saugoti: po naraais net tie du maišai vos vos tilpo. Tos atsargos nemažėjo, nors bulvės tuomet buvo pagrindinis mūsų maistas, nes mes jas nuolat papildydavome, rankiodami derliaus likučius plačiuose tarybinio ūkio laukuose.

Kai rudenį, orams staigiai atšalus, mus perkėlė į senus dviaukščius barakus, kurių sienos buvo jau ne iš lentų, o iš tašytų sienojų, mes tuos du maišus bulvių pasiėmėme su savimi. Ten jų laikymo sąlygos dar pasunkėjo, nes mus apgyvendino antrojo aukšto kambarėlyje, kuriame narų jau nebebuvo, ir visa, ką mes turėjome, privalėjo tilpti po lovomis, kurios buvo žemos ir stovėjo viena prie kitos.

Kambarėlyje buvo ne tik šilta, bet kartais net karšta, nes jame buvo sumūryta plytelė, ant kurios buvo galima gaminti valgį. Kūrenant tą plytelę, įšildavo jos plytiniai šonai ir iš ketaus išlietas viršus, taip pat ir sienelė, kurios vidumi dūmai ir šiltas oras kildavo į virš barako kyšančius kaminus. Prie tos sienelės džiovindavome drabužius ir apavą.

Plytelę kūrendavome skiedromis ir lentgaliais, kurių prisirinkdavome netoliese esančiose statybų aikštelėse. Lentgalių atsinešdavo ir mūsų moterys, grįždamos iš savo darboviečių. Kadangi kambarėlyje buvo apgyvendinta ne tik mūsų šeima, bet ir Apolonija Kavaliauskienė su savo dukrytėmis, taip pat Sofija Juodvalkienė ir Elena Ladukienė, tai kuro „medžioklė“, kol žemė dar nebuvo pasidengusi sniegu, mums problemų nekėlė.

Žymiai sudėtingiau tapo, kai prasidėjo dideli šalčiai ir iškrito sniegas.

O šalčiai tų – 1941-ųjų metų – rudenį prasidėjo gana anksti, dar kaip reikiant nepasnigus, ir staiga tapo labai stiprūs: naktimis pasiekdavo net 40 – 45 laipsnius.

Vieną iš tokių naktų mirtinai sušalo ant tilto per Obę, kuri taip pat staiga pasidengė ledu, stovėjęs kareivėlis, saugojęs tą tiltą. Nors jis buvo apsivilkęs ilgas, iš avies kailių pasiūtus baltus kailinius, vadinamais „barnaulka“, ir apsiavęs storais kieta vėlimo veltiniais – „pimais“, mūvėjo kailinėmis pirštinėmis ir ant galvos buvo kailinė kepurė, dengusi ir ausis, ir dalį veido,

tačiau labai stiprus vėjas, pučiantis ant aukštai virš upės iškelto tilto, buvo toks stingdančiai žvarbus, jog net tokia apranga to kareivėlio apsaugoti nepajėgė. Palikti postą ir ieškoti kokios nors užuovėjos jaunutis, ką tik mobilizuotas kareivėlis neišdrįso: karo metais drausmė kariuomenėje buvo labai sugriežtinta ir už posto palikimą be iš aukščiau gauto leidimo ar įsakymo grėsė mirties bausmė. Nors poste kabėjo telefono ragelis, bet nežinia, ar kareivėlis išdrįso juo pasinaudoti, o jei ir pasinaudojo, ar jo balsą vidury nakties kas nors išgirdo, o jei ir išgirdo, tai vargu ar išdrįso leisti jam palikti tokį svarbų postą.

Ryte atėjusi jį pakeisti pamaina rado jau sustingusį.

Mums, galintiems kūrenti krosneles, už storų medinių seno barako sienų, kaip jau minėjau, šalta nebuvo, tačiau turėjome kitą bėdą: naktimis neleisdavo miegoti pulkai alkanų bjauriai dvokiančių blakių, kurios lįsdavo iš visų plyšių ir, užuosdamos žmogaus kvapą, ropodavo mūsų rankomis, veidais, kaklais, lįsdavo po marškiniais ir godžiai siurbdavo mūsų kraują. Perbrauki, būdavo, viena ranka per kitą ranką ar per kaklą – ir visa ranka tampa kruvina...

Mes tepdavome rankas, veidą ir kaklą žibalu, bandydavome verdančiu vandeniu plikyti medinius topčanus – mūsų lovas – ir degančiomis balanomis išrūkyti blakes iš barako sienose žiojėjusių plyšių, kamšydavome plyšius popieriumi, klijuodavome izoliacinę juostelę, kurios rasdavome statybose – niekas nepadėjo: naktimis mus puolančių blakių pulkai nemažėjo. Jų buvo galima rasti visur – net ant sienos kabėjusioje iš juodo popieriaus pagamintoje ir jau keliose vietose įplyšusioje burzgiančiu balsu kalbančioje „lėkštėje“ – „radijo taško“ garsiakalbyje. Teko išmokti miegoti, abiejomis rankomis prisidengus veidą ir visu kūnu stipriai įsivyniojus į paklodę. Tuomet didžioji dalis blakių siurbdavo kraują iš rankų, prie ko mes ilgainiui pripratome. Ir tik keliolikai blakių pavykdavo pasiekti veidą ir kitas kūno dalis. Visos paklodės būdavo išmargintos rudomis kraujo dėmėmis, atsiradusiomis nuo sutraiškytų blakių, pripampusių mūsų kraujo. Ir tas kraujas, ir mes patys dvokdavome blakėmis. Jų būdavo pilna visur: ir mūsų patalynėje, ir mūsų drabužiuose, ir lovų plyšiuose. Įsidienojus jos ropodavo, ieškodamos tamsių vietų, kur galėtų pasislėpti, kad kitą naktį vėl galėtų kilti į „ataką“.

Bandydami kaip nors gelbėtis nuo šių aršių padarų, mes plikydavome lovas verdančiu vandeniu, atitraukdavome jas nuo sienų, o lovų kojas įstatydavome į skardinius dubenis, pripildytus vandens. Tai kurį laiką padėjo ir leido kelias naktis pamiegoti nesiraičiojant iš skausmo ir netraiškant blakių. Atrodė, jog net akyse pašviesėjo ir galva skaidresnė tapo. Tačiau ta laimė tęsėsi neilgai: blakės rado būdą, kaip mus pasiekti. Jos, ropodamos lubomis, užuosdavo apačioje gulinčių žmonių kvapą ir krisdavo žemyn ant savo aukų, dar alkanesnės ir dar piktesnės. Karas su blakėmis tęsėsi iki lapkričio pabaigos, ir visus mūsų galų gale laimėdavo blakės. Nežinau, kuo jis būtų pasibaigęs ir ar iš viso kada nors

būtų pasibaigęs, jei paskutinėmis lapkričio dienomis nebūtų mūsų išvežę iš Barnaulo į taigą.

Į Barnaulą be paliovos plūdo evakuotųjų iš europinės Sovietų Sąjungos dalies žmonių srautai ir reikėjo tuos žmones kur nors apgyvendinti. Todėl buvo nutarta mus išvežti iš miesto. O lapkričio pradžioje, kai buvo minimos dvidešimt ketvirtosios Spalio revoliucijos metinės, mes dar gyvenome Barnaule. Nors tą dieną pūtė šaltas ir labai žvarbus vėjas, skaudžiai berdamas į akis, nosį ir skruostus iš niūraus dangaus krintančias smulkutes kaip smėlis ir aštrias kaip adatėlės ledo kruopelytes, aš vis dėlto ryžausi nueiti iki senajame miesto centre esančios aikštės, pavadintos skambiu Laisvės vardu. Toje aikštėje, kaip buvo paskelbęs vietinis radijas, turėjo vykti iškilmingas tos dienos minėjimas ir ta proga išlydimų į frontą, ką tik baigusią karinį apmokymą priesaika ir paradas.

Išrikiuoti jau žiemiškai aprengti ir šautuvais su prie jų pritvirtintais durtuvais ginkluoti kariai užėmė beveik visą aikštę, kurios pakraščiuose stovėjo žmonės – įvairių įmonių ir įstaigų atstovai, nešini vėliavomis, plakatais ir transparantais. Viena aikštės pakraštį užėmė medinė tribūna, papuošta raudonomis vėliavėlėmis. Prie raudona juosta apdengto tos tribūnos parapeto stovėjo Altajaus krašto ir Barnaulo miesto partiniai ir administraciniai vadovai ir keletas kariškių, kurių krūtinės buvo nusagstytos ordiniais ir medaliais. Sveikinimo kalbos buvo trumpos ir rūšios, nes, pasak oratorių, klastingas ir nuožmus priešas jau buvo apsupęs Revoliucijos lopšį – Leningradą ir grėsmingai artėjo prie Maskvos. Reikia žūtbūt apginti socialistinės Tėvynės sostinę, ir dabar siunčiami į frontą sibiriečių pulkai, garbingai atlikdami šventą savo pareigą, turi susidoroti su šia gyvybiškai svarbia visos šalies likimui užduotimi – sutriuškinti galinga technika „iki dantų“ apsiginklavusį aršų visos progresyvios žmonijos priešą. Kariniai padaliniai, davę iškilmingą priesaiką, jog nepagailės savo jėgų ir net gyvybių, vykdydami kilnią savo pareigą, pražygiavo pro tribūną ir nužygiavo tiesiai į geležinkelio stotį, kur jų jau laukė pasiruošęs išvykti vakarų kryptimi prekinį vagonų ešelonas, kartu vežantis ir platformas su jose sukrauta ir brezentu apdengta ginkluote. Kariams sulipus į vagonus bei juos atlydėjusiai publikai mojuojant ir raudant, ešelonas pajudėjo ir, didindamas greitį, išriedėjo iš miesto.

Dar prieš mus išvežant į taigą, vis stiprėjantys šalčiai privertė mus susirūpinti savo apranga ir apavu, nes, nors mums barakų kambarėliuose šalta nebuvo, dirbti lauke mūsų apranga netiko. O juk mūsų motinos kasdien privalėdavo eiti į darbą, vykusį statybų aikštelėse, o mes, vaikai, privalėjome pasirūpinti malkomis: pririnkti skiedrų, lentgalių, nupjautų rąstų galų, kaladėlių. Iškritus sniegui, medžio atliekų paieška pasunkėjo ir pareikalavo daugiau laiko, o spaudžiant stipriems šalčiams, tapo labai nelengvu darbu. Juk net kirviais, kurie tapo reikalingi, kad galėtume atlupti prišalusius prie žemės ir vienas prie kito lentgalius, nebuvo paprasta naudotis: esant labai žemai temperatūrai, kirviai nuo stipraus smūgio, norint suskaldyti šakotą kaladę ar kelmą bei atmušti prie žemės

prišalusį lentgalį, suskildavo ir net subyrėdavo į gabalus, lyg būtų stikliniai ar porcelianiniai. Drėgnos pirštinės tuoj pat prilipdavo prie metalo ir suledėdavo.

Ieškodami apsnigtų lentgalių bei skiedrų ir ardydami statybų aikštelėse numestas nebereikalingas dėžes bei įvairius karkasus, mes greitai sušaldavome, nes mūsų lietuviški paltukai buvo per ploni Sibiro šalčiams. Netiko ir mūsų avalynė, nes joje kojos bemat taip sušaldavo, kad nebejausdavome kojų pirštų, kurie, sugrįžus į šiltą kambarėlį, atšildami taip geldavo, kad staugti norėdavosi. Tas pats nutikdavo ir su rankomis bei jų pirštais. Jas, sugrįžus su malkomis, tekdavo grūsti į dubenį, pripiltą šalto vandens, ir laikyti vandenyje tol, kol praeidavo geliantis skausmas. Nukentėdavo ir ausys, nors jas dengdavome skarelėmis, aprišdami jomis galvas ir ant skarelių užsimaukšlindami kepures. Apšalusios ausys perštėdavo ir lupinėdavosi, nusimesdamos mirusius viršutinius odos sluoksnius ir po to tapdamos dar jautresnės šalčiui. Kad sumažintume nušalimų tikimybę, veidą, nosį ir ausis tepdavome saulėgrąžų aliejumi.

Vietiniai žmonės, prasidėjus šalčiams, medžiaginę, odinę ir guminę avalynę pakeitė į „pimus“ – kieto vėlimo storus veltinius, kurie Sibire nešiojami be kaliošų, nes ten sniegas yra sausas ir birus. Jis nelimpa prie „pimų“, todėl, prieš įeinant iš lauko į šiltą patalpą, užtenka šluotele nuvalyti nuo „pimų“ tas sniego kruopeles, kurios dar užsiliko ant jų po to, kai žmogus, padaužęs vieną koją į kitą, nupurtė nuo veltinių beveik visą brendant per galias pusnis prikibusį sniegą. Nakčiai „pimus“ statydavo ant rusiško pečiaus ar, jei butas tokio pečiaus neturėjo (Sibiro kaimuose visose pirkiose tais laikais stovėdavo rusiškos krosnys, ant kurių naktimis žmonės miegodavo, o dienomis senukai mažiems vaikams sekdamo pasakas; miestuose rusiški pečiai pasitaikydavo tik kai kuriuose individualiuose namukuose), tai kokioje kitoje šiltoje ir sausoje vietoje, kad iš apavo išgaruotų drėgmė ir iš išorės, ir iš vidaus. Mes „pimų“, aišku, iš pradžių ne tik neturėjome, bet net neįsivaizdavome, kad egzistuoja kitokie veltiniai, negu mūsų minkštučiai „vailokėliai“, kuriems būtinai reikėjo guminių kaliošų. Tik pamatę, kuo avi vietiniai žmonės, ir įsitikinę, jog Sibiro sąlygomis tokia žieminė avalynė žymiai pranašesnė už mūsų, metėmės ieškoti „pimų“. Parduotuvės jų tuomet jau laisvai nebepardavinėjo ir, norint gauti „pimams“ paskyrą, reikėjo turėti „blatą“ „aukštesnėse instancijose“, o turguose, jei retkarčiais jų ir pasirodydavo, tai dėl labai išaugusios paklausos (juk „pimai“ buvo reikalingi ne tik mums, tremtiniams, bet ir vis didėjančiai evakuotųjų miniai) kainuodavo labai brangiai ir dažniausiai nebūdavo parduodami už kasdien vis labiau nuvertėjančius rublius, o keičiami į daiktus arba produktus, pavyzdžiui, miltus.

Tik paaukojus šiek tiek iš Larisos gautų miltų ir mamos austą labai gražų raštuotą lovos užtiesalą, pavyko gauti didelius, storus ir sunkius kareiviškus gelsvai pilkos spalvos panešiotus „pimus“, kurie jau buvo paremontuoti: jiems buvo prisiūti stori trisluoksniai padai, padaryti iš tokio pat storo kieto veltinio. Juos pamainomis nešiodavome mama ir aš. Danutei jie aiškiai buvo per dideli.

Jai mama iš keturių ilgų moteriškų kojinių, atsivežtų iš Lietuvos, pasiuvo „burkas“, prikimšdama tarp kojinių storus sluoksnius vatos, kurią sudygsniavo, kad neslankiotų ir nesiveltų. Tas „burkas“ Danutė nešiodavo su dideliais kaliošais, todėl jos tiko ir mamos kojai. Danutė apsimaudavo „burkas“ ne ant nuogų, o ant kojinių apmautų kojų, todėl tokia avalynė jai buvo pakankamai šilta.

Pasinaudojant viršutinėmis ir apatinėmis kelnėmis, visiems trims buvo pasiūtos dygsniuotos vatinės kelnės. Panašiu būdu buvo pašiltintas mamos paltas ir mūsų - mano ir Danutės – paltukai. Mūsų išorinė apranga tapo ne mažiau šilta negu valdiškos „šimtasiūlės“, o atrodė prašmatniau ir madingiau už pastarąsias. Tokios aprangos „konstravimą“ labai palengvino ta aplinkybė, kad nereikėjo ieškoti ir pirkti vatos: melanžo kombinato teritorijoje stovėjo didžiulis kalnas brezentu uždengtos tamsiai žalsvos spalvos blogai valytos vatos, kurios niekas nesaugojo, ir todėl jos buvo galima prisipešti, panašiai, kaip mes, gyvendami dar Lietuvoje, prisipešdavome klojime iš prėslo pilnas rezgines šieno, kuriuo žiemą šerdavome mūsų triušius. Susigulėjusiam šiene mes buvome išpešę ilgus urvus, į kuriuos sulindę mėgdavome tamsoje sėdėti ir sekti vienas kitam siaubo pasakas. Kai urvai tapo labai ilgi, mes juose pasidarėme „kambarius“, kuriuose užsidegdavome žvakutes. Tuose „kambariuose“ būdavo labai jauku ir kvėpėdavo šieniu. Dabar stebiuosi, kaip mes, taip neatsargiai žaisdami, nesukėlėme gaisro.

Medvilnės kalne mes irgi išpešėme urvus, tik ne tokius ilgus ir juose nežaisdavome, nes mums, gyvenantiems tremtyje, žaidimams laiko nelabai likdavo. Net ir noro žaisti nebebuvo, nes rūpėjo rimtesni dalykai. Tik pačios tremties pradžioje, kai gyvenome palapinių stovykloje, dar atsirasdavo noro ir laiko pažaisti. Ten jau minėtasis Miša buvo mane supažindinęs su kitais barakuose gyvenusiais vietiniais berniūkščiais, gana greitai įsitikinusiais, jog aš ir kiti lietuviukai nesame jokie „fašistai“, o „normalūs pacanai“, su kuriais galima draugauti.

Mane ir kitus palapinių stovyklos berniukus, tarp jų ir jau minėtą Janušauską Apoliuką, vietiniai berniūkščiai buvo išmokę žaisti keletą žaidimų. Kai kuriuos žaidimus prisimenu iki šiol.

Dažniausiai žaisdavome „babkėmis“. Tai toks žaidimas, kuris panašus į kėglius bei į šiais laikais tapusį labai madingu (nes, mat, „atėjo iš Vakarų“) žaidimu, pavadintu irgi ne „prasčiokiškai“, o „vakarietiškai“ – „bowling“, tik vietoj tekintų medinių stulpelių, naudojamų kėglioje, ar medinių bei plastikinių kuokelių, naudojamų boulinge, „babkėse“ buvo naudojami kauliukai – arklio čiurnikauliai, be to, buvo ridenamas ne rutulys, o mėtomas irgi čiurnikaulis, kurio numušti sustatyti kauliukai – „babkės“ pereidavo pataikiusiojo nuosavybėn.

Kitas žaidimas vadinosi „čika“. Tai metalinių monetų mėtymas į sieną, stebint, kuria puse tos monetos atsitrenkusios į tą sieną, atsivers, ir, sprendžiant pagal tą atsivertimą, kurio žaidėjo nuosavybė jos taps.

Dar vienas žaidimas buvo lygiai toks pat kaip mūsų dar Lietuvoje žaistas „čižikas“. Jis ir čia, Sibire, buvo vadinamas „čižiku“.

Buvo dar atlenkto lenktinio peiliuko mėtymas nuo įvairių kūno vietų (nuo riešo, nuo alkūnės, nuo peties, nuo nosies, nuo kaktos ir pan.) taip, kad peiliukas krisdamas žemyn įsismektų į žaidimo aikštelę, kas leistų atrėžti sau tam tikrą „žemės sklypą“ užbrėžtame skritulyje, tokiu būdu padidinant savo „dvaro“ valdas.

Gyvendami vasarinio tipo lentiniuose barakuose, mes jau iš kitų vietinių berniukščių išmokome kitokios rūšies „žaidimų“: tokių kaip jau aprašytieji NKVD tarybinio ūkio laukų antpuoliai, vaizdingai pavadinti „nabiegais“, bei machorkos pakelių slėpimas bulvių kelmuose, laukiant dosnaus kalinių „atsidėkojimo“, ir tos slaptos „dovanos“ suradimas bei jos paėmimas, susijęs su pavojumi būti pastebėtam ir pagautam.

Uždraustos medžioklės azarto elementų turėjo ir derliaus likučių paieška tarybinio ūkio laukuose, žaidžiant „slėpynes“ su raitais „objiezdčikais“ ir lenktyniaujant, kas iš mūsų vikresnis ir greitesnis.

Didėjant tremtyje gyventų dienų skaičiui, vis daugiau laiko užimdavo stovėjimas eilėse, laukiant, kada bus galima atsiimti kortelėse nurodytą duonos normą – „pajoką“. Tas stovėjimas naktimis, kai labai norisi miego, bei saulei kepinant, iš pradžių neišpasakytai vargino, tačiau ilgainiui, kai aš buvau pakviestas į eilės tvarkytojų „luomą“, irgi tapo savo rūšies „žaidimu“, kuris man, kuo toliau, tuo labiau patiko, nes leisdavo pajusti savo buvimo visuomeninę naudą ir man suteiktą galią bei „lyderiavimo skonį“.

Vis sunkėjančio gyvenimo negandos trumpino ne tik mūsų – tremtinukų, bet ir vietinių vaikų vaikystę, įtraukdamos net kūdikius į suaugusiųjų gyvenimo peripetijas, labai anksti supažindindamos juos su suaugusiųjų rūpesčiais ir įpročiais. Juk vaikai yra labai pastabūs ir imlūs. Jie ne tik sugeba puikiai mėgdžioti suaugusiuosius, bet ir stengiasi jais jaustis ne tik tada, kada reikia, bet ir tada, kai tai neprivalu ar net netinka.

Iki šiol prisimenu mane tuomet labai prajuokinusį ir nustebinusį vaizdelį, kurį teko stebėti gyvenant dviaukščiame barake – „blakynėje“.

Priešais tą baraką, kitoje keliuko, vedančio į statybų aikšteles, pusėje buvo išsirikiavusi neseniai išraustų žeminių eilė. Prieš pat mūsų langus esančioje žeminėje gyveno neseniai išleidusi į frontą savo vyrą jaunutė moteris, dirbusi iš europinės Sovietų Sąjungos dalies evakuotoje karinėje įmonėje. Tos įmonės korpusai dar tebebuvo statomi Barnaulo mikrorajone, vadinamame „Vostočnyj posiolok“ (išvertus į lietuvių kalbą – „Rytinė gyvenvietė“). Tos gyvenvietės

barakuose irgi gyveno lietuvių šeimos, kurios buvo atvežtos į Barnaulą kartu su mumis, bet nebuvo įkurdintos palapinių stovykloje, priklausiusioje „Vakarinei gyvenvietei“, vadinamai „Zapadnym posiolkom“. Mes, palapinių stovyklos vaikai, „Rytinę gyvenvietę“, išsidėsčiusią netoli Obės, atradome jau pirmosiomis gyvenimo Barnaule dienomis savo kelionėse prie upės. Pačią pirmąją tokią kelionę jau esu aprašęs. O jų buvo ne viena ir ne dvi.

Čia paminėtoje žeminėje gyvenusi moteriškaitė turėjo sūnelį – rachitinės išvaizdos mažą berniuką, kuris ar dėl savo amžiaus, ar dėl ligos dar nesugebėjo vaikščioti.

Prieš išeidama į darbą, to berniuko motina pasodindavo jį ant lovos, trumpai pririšdama už kojų prie metalinės lovos galo, kad jis negalėtų pasiekti lovos krašto ir nenukristų nuo jos. Ant lovos šalia vaiko ji palikdavo aliuminį dubenėlį sriubos ir aliuminę lėkštutę, ant kurios padėdavo aliuminį šaukštą ir trejetą riekelių duonos, kad berniukas galėtų pavalgyti pietų metu, nes pietums motina į žeminę negrįždavo, nes „Rytinė gyvenvietė“ buvo tolokai nuo mūsų mikrorajono, vadinamo „Penktuoju učastku“ („penktuoju skyriumi“), ir per pietums skirtą laiką sulakstyti iš įmonės į žeminę ir iš žeminės į įmonę buvo neįmanoma.

Išeidama iš namų, motina durų nerakindavo, o tik užmesdavo durų velkę ant ąselės ir užkišdavo pagaliuką, reiškusi, kad suaugusiųjų šiuo metu žeminėje nėra. Kartais tą vaikelį aplankydavo kitoje žeminėje gyvenusi senutė, kuri priežiūrėdavo buvo porą nuosavų anūkių, tos senutės marčios, dirbusios toje pačioje karinėje įmonėje „Rytų gyvenvietėje“, vaikelį. Bet tokie aplankymai būdavo trumpi ir reti.

Vieną kartą, kai aš, eidamas pasirinkti skiedrų ir lentgalių,ėjau į statybų aikštelę šalikele pro tą žeminę, kaip tik tuo metu prie tos žeminės priėjusi paštininkė pasilenkusi pastukseno į jos langelį ir, rodydama trikampio formos laiškėlį, garsiai šūktelejo: „Maljčik, a, maljčik, ja tebie pisjmo ot papy prinesla“ („Berniuk, ei, berniuk, aš tau laišką nuo tėčio atnešiau.“). Berniukas, net nežvilgtelėjęs į langelio pusę, nes jam buvo sunkoka pasisukti, esant taip trumpai pririštam, ne mažiau garsiai, vaizduodamas suaugusįjį, „pastorintu“ balsu „pasiuntė“ paštininkę: „Idi ty v p...., ja choditj ne umieju!“ („Eik tu į p....., aš vaikščioti nemoku!“).

Kai vakare savo motinai ir Kavaliauskienei papasakojau apie šitą įvykį, jas ne tiek prajuokinau, kiek nustebinau: „Vaikščioti dar nesugeba, o „pasiųsti“ jau išmoko...“

Nežinau, ar greit tas berniukas (jo vardas buvo Kolia) išmoko vaikščioti, nes netrukus mus iš tų barakų iškraustė į šalia geležinkelio stoties stovėjusius vagonus ir išvežė į Novoaltaisko stotį. Ten tuos vagonus pervedė į kitą kelią ir prikabino prie keleivinio traukinio,ėjusio iš Tomsko į Bijską. Buvo šiek tiek neramu, kad mus žiemos metu išveža iš Barnaulo miesto, prie kurio jau buvome

spėję šiek tiek priprasti, ir veža nežinia kur, bet mes kartu ir džiaugėmės, jog ištrūkstame iš taip mus kankinusio blakyno. Tikėdamiesi, jog naujojoje vietoje blakių jau nebebus (juk nebuvo jų nei palapinėse, nei barakuose prie tarybinio ūkio laukų), stropiai peržiūrinėjome savo drabužėlius ir patalynę, tikrindami, ar neišsivežame su savimi kokios nors blakės. Kelias nedideles blakutes, nesuspėjusias pabėgti į namo sienų plyšius ir „išvažiavusias“ kartu su mumis, sunaikinome.

Kai traukinys iš Novoaltaisko pajudėjo pietų kryptimi, kažkas iš tremtinių, važiavusių mūsų vagone, pasidžiaugė, jog važiuojame į šiltesnius kraštus, kur žiemos galbūt nebebus tokios žiaurios. Tada iš vieno mus lydėjusio uniformuoto pareigūno išgirdome visiems laikams įsiminusią ironišką frazę: „Lučše sievernyj, no Kavkaz, čiem južnaja, no Sibirj!“ („Geriau šiaurinis, bet Kaukazas, nei pietinis, bet Sibiras!“).

Rusai mėgsta taiklius saviironiškus posakius ir sugeba su kartėliu ir humoru nepiktai pasišaipyti iš savęs ir iš savo gyvenimo sąlygų. Mes, lietuviai, tokios savybės kartais pristingame.

Į pietryčių pusę važiavome tik kelias valandas. Nuvažiavę tik truputį daugiau nei pusę kelio, jungiančio Barnaulą ir Bijską, nedidelėje stotelėje, kurios silpnai apšviestas pavadinimas, atrodo, buvo Bulanicha, mūsų vagonus atkabino nuo keleivinio traukinio ir dar tą pačią naktį į vakarus atsišakojančia nuo pagrindinio kelio geležinkelio atšaka nuvežė į neapgyventos taigos gilumą. Ta geležinkelio atšaka, kuri, kaip nesunku buvo nustatyti iš daugybės pakelėje matytų plarformų, prikrautų medienos, buvo skirta iškertamam miškui išvežti, baigėsi Borovliankos stotelėje. Jos pavadinimas bylojo pats už save: rusiškas žodis „bor“ reiškia tankų, gūdžiai tamsų („dremučij“) spygliuočių mišką.

Toje stotelėje mus išlaipino tiesiai į jau mūsų laukusių sunkvežimių kėbulus, ir mes tą pačią naktį į vakarus vedusiu žiemos keliu pratęsėme ilgą savo kelionę per sniego pusnėmis užverstą taigą. Galingos storakamienės pušys, lyg kokie milžiniški stulpai, saugantys kelią, sunkvežimių žibintų apšviestos tai išnirdavo iš gūdžios tamsos, tai vėl panirdavo į ją, o jų styrančios spygliuotos šakos mums, sėdintiems kėbuluose, virš patalynių ir kitų daiktų, sukrautų į ryšulius, atrodė lyg mus siekiančios gyslotos miško raganų rankos.

Važiavome labai ilgai. Kelias su jį iš abiejų pusių supančiomis pušimis, kurių stori kamienai buvo „ištatuiruoti“ išraižytais ornamentais, panašiais į žemyn nukreiptas plunksnuotas indėniškas strėles, atrodė, niekada nesibaigs, ir mes, stebėdami pro mūsų akis prabėgantį vis tą patį gūdų vaizdą, su nerimu mąstėme, kas mūsų laukia šios didžiulės sniegynuose skendinčios taigos glūdumoje...

Gera tik, kad ta naktis nebuvo labai šalta ir taigoje nesijautė jokio vėjo. Nuo mūsų iškvepiamo drėgno oro apšarmojo blakstienos ir antakiai bei mūsų kepurės, dengusios ne tik ausis, bet ir kaklus bei didžiąją dalį veido. Tapome panašūs į pasakose piešiamus nykštukus ir labai pritikome prie abipus

sunkvežimių kolonos šmėkščiojančio pusnynuose snaudžiančios pasakiškai galingos ir raganiškai baugios tankios girios tamsaus fono, skrodžiamo sunkvežimių žibintų šviesų kūgių, skrendančių mūsų kolonos priešakyje.

O virš mūsų pro pušų viršūnes sidabrinę šviesą bėrė didelės ryškios žvaigždės, ramiai plevenančios juodame danguje. Retkarčiais išnirdavo ir mėnulio pjautuvo kraštas. Kažkur toli toli buvo mūsų Lietuva, kur liko mūsų namai, mūsų tėvelis, jei jis dar buvo gyvas...

Pagaliau privažiavome nemažą gyvenvietę, bet joje nesustojome, todėl nesužinojome ir jos pavadinimo. Pamatėme tik daug tvoromis aptvertų kiemų, kuriuose po sniego kepurėmis snaudė vienaaukščiai mediniai namukai ir ūkiniai pastatėliai, ant kurių stogų buvo sukrautos apsnigtos šieno kupetos, iš visų keturių pusių paremtos ilgomis kartimis. Kai kurių namų langeliuose dar švietė žiburėliai, bet jų pasitaikė retai, tik vienas kitas. Todėl tamsūs tušti kiemai blyškioje mėnulio šviesoje atrodė šiek tiek vaiduokliška, tuo labiau, kad tą gyvenvietę iš visų pusių supo juoda miškų siena. Keistai atrodė ir už kiemų tysantys ilgi sniego plotai, aptverti vietomis trimis, vietomis keturiomis eilėmis horizontalių karčių, karklų vytėmis pritvirtintų prie kas keletą metrų išrikiuotų porų vertikalių kuolų. Tų ilgų gardų paskirtį aš sužinojau tik gerokai vėliau, šiek tiek pagyvenęs taigoje, kai pačiam teko tokius gardus tverti. Šie gardai – tai vietinių gyventojų daržai, o jų tvoros – tai apsauga nuo karvių, kurios šiltu metų laiku laisvai bastosi po gyvenvietę ir po ją supantį mišką, skambaliuodamos ant jų kaklų pakabintais skambalais.

Palikus tą miegančią gyvenvietę ir pravažiavus kryžkelę, kurioje mūsų kelias kirtosi su kitu keliu, po kokio pusvalandžio kelias, kuriuo važiovome, pasuko beveik stačiu kampu į kairę, pietų link, ir dar už kokio pusvalandžio atsidūrėme jau kitoje gyvenvietėje, kuri buvo mažesnė, bet naujesnė už anksčiau matytąją vaiduokliškąją gyvenvietę su dideliais gardais už namų.

Naujojoje gyvenvietėje namukų buvo tik keliolika, tačiau buvo ir keletas didelių vienaaukščių medinių namų bei keliolika ilgų medinių, jokiomis tvoromis neaptvertų barakų lentiniais stogais. Vieni barakai buvo senesni, jau suspėję papilkėti, kiti – dar visai nauji ir todėl gelsvai švytintys šviežiai pjauta mediena. Prie vieno naujo barako privažiavo mūsų sunkvežimis ir mums buvo pasakyta, jog šis barakas – nauji mūsų namai.

Prasidėjo skubios įkurtuvės, nes buvo jau gili naktis, ir mes buvome labai pavargę nuo tokios ilgos kelionės: juk rytą dar buvome Barnaule, kuris dabar buvo likęs kažkur toli toli nuo šios bekraštės taigos glūdumoje pasiklydusios gyvenvietės, kuri, pasirodo, net pavadinimo neturi, kadangi čia gyvenvietės yra numeruojamos numeriais tų miško kvartalų, kuriuose jos įsikūrusios.

Paskubomis iškrovėme iš sunkvežimio menką savo mantą ir sunešėme ją į kambarėlį, kurio viename gale stovėjo rusiška krosnis, o kitame – skardinė „buržuika“, prie kurios gulėjo krūva beržinių pliauskų. Kadangi kambarėlyje

tvyrojo ledinis šaltis, tai tuoj pat užsikūrė „buržuiką“. Malkoms įsiliepsnojus, jos sienelės bemat įkaito iki raudonumo ir, nuo jų plintant jaukiai šilumai, mus užplūdo mieguistumas.

Pakloję savo paltus ir skaras ant medinių „topčanų“, kuriuos radome kambarėlyje, ir uždengę juos mums dar nuo Lietuvos laikų vis dar tebetarnaujančiomis paklodėmis, pasidėję po galvomis lietuviškas pagalves, tuoj pat sugulėme, ir akys pačios pradėjo merktis. Kartu su mumis sunkvežimyje keliavusi ir į tą patį kambarį patekusi Apolonija Kavaliauskienė, priėjusi prie durų, įsitikino, jog jos ne tik nerakinamos, bet ir kabliuko neturi. Neturėjo nei rakto, nei kabliuko ir priemenėlės laukujės durys. Truputį pasvarstę, ką mes darytumėme, jei, mums miegant, į mūsų baraką iš taigos atlapnotų meška ar įslinktų koks nors blogas žmogus, - juk visame mūsų barake buvo tik moterys su savo vaikais ir nebuvo nė vieno vyro, – vis dėlto beveik tuoj pat užmigome.

Nei meška, nei blogas žmogus neatėjo, bet, dar rytui neišaušus, prabudome nuo stingdančio šalčio. Gera, kad buvo dar likę nemažai malkų. Vėl užkūrę krosnelę, užmigome dar kartą, jau nebegalvodami nei apie meškas, nei apie blogus žmones.

O vyrų tarp mūsų, tremtinių, tikrai mažai buvo belikę. Nedaug jų tebuvo ir išvažiuojant iš Lietuvos, nes, formuojant ešelonus, vyrai, kaip jau minėjau šio pasakojimo pradžioje, buvo atskiriami nuo savo šeimų ir sodinami į specialiai jiems skirtą atskiros ešelonų vagonus. Su savo šeimomis buvo paliekami tik kai kurie mažų vaikelių tėvai.

Pavyzdžiui, su mumis vienoje palapinėje gyvenęs P.Janušauskas tada nebuvo atskirtas nuo šeimos tik todėl, kad jo sūnus Apoliukas buvo dar visai mažas. Ne kažin kiek didesnė buvo ir jo sesutė Danutė.

Gyvenant Barnaule, su mumis atvažiavusių vyrų retos gretos dar labiau praretėjo: kai kurie su mumis iš Lietuvos važiavusieji vyrai, tarp jų ir jau minėtas mokytojas Pranas Janušauskas iš Pušaloto, buvo jau suimti. Daugelis jų mokėjo rusiškai ir neatsargiai pasidalino kai kuriais samprotavimais su vietiniais gyventojais. Retkarčiais ir tarp tremtinių pasitaikydavo norinčių įsiteikti valdžiai. Kai kurie pasinaudodavo proga įskusti jiems kuo nors neįtikusį kaimyną. Buvo skundimų ir „ideologiniu“ pagrindu: dauguma tremtinių buvo įsitikinę, jog prasidėjusį karą greitai laimės vokiečiai, ir todėl kai kurie tremtiniai, laukdami tos pergalės kaip galimybės grįžti į Tėvynę, pasidžiaugdavo ateinančiomis iš frontų žiniomis, o tuo tarpu žydų tautybės tremtiniai dėkojo likimui ir Sovietų valdžiai, kuri ištremdama juos išgelbėjo nuo dar didesnio blogio. Natūralu, jog jie norėjo, kad karą laimėtų Sovietų Sąjunga.

Tik visai neseniai Prano Janušausko sūnui Apolinarui pavyko gauti savo tėvo bylos dokumentus, iš kurių jis sužinojo, kodėl ir kuo jo tėvas buvo kaltinamas, o taip pat ir tai, kad tėvas, praėjus lygiai aštuoniems mėnesiams nuo arešto dienos, buvo sušaudytas 1942 m. birželio 23d. Tą dieną buvo sušaudytas ne tik jis

vienas. Galėjo būti, kad grupinio sušaudymo data buvo specialiai parinkta: juk birželio 22-ąją buvo suėję lygiai metai nuo karo pradžios.

Barnaule lietuviai tremtiniai gyveno ir dirbo didelėmis grupėmis, kuriose buvo galima sutikti daug pažįstamų (pavyzdžiui, dar kelionės į Sibirą metu aš buvau sutikęs Panevėžio gimnazijos gimnazistę Repšytę, mūsų šeimai pažįstamo buvusio Lietuvos Seimo nario dukrą, o Barnaule, kaip jau esu minėjęs, mes gyvenome vienoje palapinėje su Janušauskų šeima, o po to – viename barake su Urbšių, Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Urbšio brolio, šeima), o Učj–Pristanės* rajone mus išskirstė į mažas grupes jau tik po kelias ar keliolika šeimų. Mūsų šeima pateko į Čekanichos (o po to – Červiankos) miškų pramonės ūkio 67-ąjį kvartalą, kur, kaip jau esu rašęs, stovėjo keliolika barakų ir keliolika trobų. Tremtinius apgyvendino ką tik pastatytuose barakuose, kurių sienos buvo iš lentų. Žiemos naktimis, jei nekūrendavome geležinės krosnelės – „buržuikos“, vanduo kibire sušaldavo į ledą beveik iki dugno.

Šie barakai buvo įrengti šiek tiek kitaip negu barakai, kuriuose mes gyvenome, būdami Barnaule, nes jie vietoj vieno bendro įėjimo, vedančio į ilgą bendrą koridorių, turėjo po keletą įėjimų iš abiejų barako šonų. Kiekvienas toks įėjimas, išskyrus įėjimus barako galuose, vedė į nedidelę priemenėlę, kuri buvo bendra dviems kambarėliams, esantiems į kairę ir į dešinę nuo tos priemenėlės. Kiekvienas kambarėlis turėjo po du langus, o viduje esančiose grindyse – atkeliamą dangtį, po kuriuo buvo kopetėlės į po kambarėlio grindimis iškastą duobę – kambarėliui skirtą rūšį. Viename kambarėlio gale stūksojo rusiška krosnis, o kitame – „buržuika“, prie vieno lango – stalas, o pasieniais sustatyti iš lengvų medinių gontų sukalti „topčandai“, atstojantys lovas.

Mūsų šeima buvo apgyvendinta viename tokiaame kambarėlyje kartu su Elena Ladukiene ir Kavaliauskienės šeima – pačia Apolonija Kavaliauskiene ir jos dukrytėmis Ramute ir Nijole. Kitoje mūsų bendros priemenės pusėje esančiame kambarėlyje apsigyveno Sofija Juodvalkienė, Julija Janušauskienė su dukrele Alge ir sūneliu Rimantu, Juzefa Kiškienė ir Stasė Mikšienė. Pastaroji buvo nėščia ir po mėnesio – pačioje 1942-ųjų metų pradžioje - pagimdė dukrytę, kuriai buvo nutarta duoti Audronės vardą. Jos tėvelis buvo atskirtas nuo nėščios žmonos dar Lietuvoje ir, atrodo, mirė Krasnojarsko lageryje.

Kitoje barako pusėje, kambarėlyje su įėjimu iš barako galo, buvo apgyvendinta Jadvyga Trinkūnienė su dviem sūneliais – Algimantu ir Mindaugu, kurių vieno kojytė buvo amputuota, ir su prieš pačią tremtį ką tik gimusia dukryte Audrone, taip pat Otilija Kenstavičienė, kuri buvo suspėjusi prieš tremtį atsukti savo vestuves, bet dar neturėjo vaikų.

Mūsų barakas tuo metu, kai mus į jį įkėlė, jau buvo iš dalies apgyvendintas vietinių darbininkų šeimų. Jame po kambarėlį, panašų į mūsų, turėjo Pautovos ir Ščeglovos šeimos, kurių vyrai – jų vaikų tėvai – buvo jau mobilizuoti ir siųsdavo trikampių laiškėlius iš fronto. Už mūsų kambario

esančiame barako gale įrengtame vienalangiam kambarėlyje gyveno dar netekėjusi lentpjūvės motoristė, kurios pavardės aš nežinau, nes visi ją vadindavome arba Katerina, arba dar trumpiau – tiesiog Katia. Jos kambarėlis turėjo atskirą įėjimą ir tik jam priklausančią priemenėlę, kurioje Katia kabindavo suodžių ir soliarinės alyvos prisigėrusius darbo drabužius – šimtasiūlę ir vatines dygsniuotas kelnės, – su kuriais ji, visa pašina, grįždavo namo po ilgos darbo dienos. Priemenėlėje ji palikdavo ir didelius, suodinus, stora padangų guma apsiūtus storapadžius veltinius – „pimus“, pakeisdama juos gana grakščiais juodais „pimukais“. Kai nusiprausdavo, apsivilkdavo naują švarų sarafaną ir apsirišdavo gelėtą skarą, Katia pasikeisdavo ir atrodydavo gana dailiai. Keisdavosi ir jos veido išraiška.

.....

* Taip sutrumpintai vadinosi didelio rajono, į kurį mes buvome atvežti iš Barnaulo, centras. Pilnas tos gyvenvietės pavadinimas buvo Ustj-Čiaryškaja Pristanj.

Tačiau taip būdavo retai, nes dažniausiai Katia, grįžusi iš darbo vėlai vakare, tik šiek tiek apsipraususi, griūdavo miegoti. Miegodavo ji ne ant šventiškai papuoštos savo lovos, ant kurios pūpsojo net keturios didelės mezginiuotos pagalvės, o ant šalia lovos patiesto iš įvairiaspalvių skudurėlių austo storo takelio, užmesdama ant jo iš spintelės išsitrauktą medvilninį čiužinuką ir žalsvos spalvos kietą pagalvėlę.

Nors Katia buvo gana linksmo bei gana draugiško būdo ir kartais atnešdavo mums žibalo, taip reikalingo mūsų spingsulei, kuriai šviečiant ilgais žiemos vakarais galėdavau skaityti Kavaliauskienės iš komendanto pasiskolintas knygas, aš taip ir neišdrįsau Katios paklausti, ar jos lova su ketvertu putlių pagalvių buvo tik dėl gražumo, ar buvo skirta ypatingam svečiui, kurio buvo laukiama. Vėliau ir pati Katia buvo mobilizuota ir išvyko iš 67-ojo kvartalo. Girdėjau, jog ji pati pasiprašė į frontą.

Netoliese esančiame barake gyveno buvusio policininko nuo Utenos žmona Veronika Stundžienė su trimis sūneliais (Vytautu, Edmundu ir Jonuku) ir trimis dukrytėmis (Irena, Julija ir Nijole), Onutė Katinienė su mažu sūneliu Vytuku, senukų Straižių šeima nuo Utenos ir senutė Uršulė Pliaterienė su dukra Stefanija ir sūnumi Dominyku, grafų Pliaterių, iš kurių buvo kilusi ir 1830-31 m. sukilimo dalyvė grafitė Emilija Pliaterytė, palikuoniu.

Dominykas su seseria tik visai neseniai grįžo į Lietuvą ir apsigyveno Utenoje, nes savo buvusios sodybos jiems atgauti nepavyko. Jis mirė, taip ir nesulaukęs, kada jam bus sugrąžintas rūsys – vienintelis pastatas, išlikęs iš senosios Pliaterių sodybos. Tas sklypas, kur tos sodybos pastatai trėmimo metu stovėjo, jau po

Lietuvos nepriklausomybės atgavimo buvo tapęs kitų žmonių nuosavybe ir todėl grįžusiems iš tremties Dominykui ir Stefanijai jau nebegalėjo būti gražintas.

Šiek tiek toliau stovėjusiuose (panašiuose į mūsų) barakuose gyveno Karosų ir Kaganų šeimos, atvežtos kartu su mumis iš Barnaulo. Karosų šeimoje nebuvo mano amžiaus berniukų, todėl nebuvo progos artimiau su ja susipažinti, tuo labiau, kad ta šeima 1942 m. vasarą buvo išvežta į Šiaurę, prie Laptevų jūros. Kartu su ja buvo išvežtos Kiškienė, Juodvalkienė ir Ladukienė, nes jos neturėjo vaikų. Buvo išvežta ir Stasė Mikšienė su prieš keletą mėnesių gimusia dukryte Audrone.

Kaganų šeima į Šiaurę išvežta nebuvo, bet pati kažkur išsikėlė. Jų šeimoje mano amžiaus berniukų buvo, bet aš taip ir nesuspėjau su jais artimiau susipažinti.

67-ojo kvartalo pakraštyje, netoli kelio, vedančio į Čekanichos gyvenvietę, nedidelėje trobelėje su šalia jos aptvertu daržiu ku gyveno dvi seserys žydaitės, kartu su mumis atitremtos iš Lietuvos ir kartu su mumis atvežtos iš Barnaulo. Aš teprišimenu tik vienos jų vardą – Frida. Seserys tą trobelę, kurioje gyveno, ir daržiu ką šalia jos nusipirko iš vietinių gyventojų, o pavasarį įsigijo ir dvi ožkytes. Kadangi jų trobelė stovėjo gyvenvietės pakraštyje, jau beveik miške, kuriame vasarą seserys ganydavo savo ožkytes, beveik nepasirodydamos pačioje gyvenvietėje (tik Frida ateidavo į parduotuvę atsiimti seserims skirtu duonos „pajoko“), tai seserų žydaičių „sodybėlė“ buvo lyg atskira salelė, beveik nepriklausanti 67-ojo kvartalo gyvenvietai.

Tai gyvenvietai jau tikrai nepriklausė 69-ojo kvartalo barakas, apie kurį papasakosiu šiek tiek vėliau, ir prie kelio į Čekanichą už beveik dviejų kilometrų nuo 67-ojo kvartalo gyvenvietės miške įsikūrusi eigulių sodyba, turėjusi ne numerį, o nuosavą pavadinimą – Navodkino. Joje gyveno per karus ir revoliucijas į Sibirą patekusi latvių Gulbių šeima – senukai Gulbiai ir du jų sūnūs, dirbę eiguliais.

Šalia jų sodybos, tik kitoje kelio pusėje, ant kalvelės stovėjo medinis stebėjimo bokštas, į kurį mes, 67-ojo ir 69-ojo kvartalų vaikai, bastydami po mišką, ieškodami „slezūnų“ (miško augalų, turinčių česnako išvaizdą ir svogūno bei česnako skonį) ar grybų, mėgdavome įsikurti. Mums patikdavo iš to bokšto matomas plačiapanoramis vaizdas: aplinkui, kiek tik akys užmato, melsvai žalia pušų viršūnių jūra, kurioje kur ne kur kyšo tokių pat bokštelių viršūnės bei kyla dūmeliai iš taigoje išsibarsčiusių mažiųjų gyvenviečių, kurių pačių iš už tas gyvenvietes juosiančių aukštų pušų net pamatyti neįmanoma. Matosi tik visai šalia esančios Navodkino bei 67-ojo ir 69-ojo kvartalų gyvenvietės ir už 69-ojo kvartalo kiek toliau plytėjusio nemažo ežero vandenys. Tą ežerą vietiniai gyventojai vadino Utkino ežeru, nes kitoje to ežero pusėje buvo gana didelė ir gana sena Utkino gyvenvietė. O oficialus to ežero pavadinimas, kiek vėliau teko girdėti, buvo kitoks: berods, Boljšoje Kamyšenskoje. Tokie ežero

pavadinimai, matyt, buvo atsiradę dėl jo pakrantėse augusių didelių nendrynų („nendrė“ rusiškai yra „kamyš“), kuriuose veisėsi daug laukinių ančių („antis“ – rusiškai „utka“). Kaip vadino šį ežerą kadaise Altajaus krašto teritorijoje gyvenusios tiurkų gentys, iš kurių kalbos ir atsirado to krašto pavadinimas (tiurkų prokalbėje „altan“ reiškia „auksinis“), niekas dabar jau nebežino, nes XVII amžiaus pradžioje į šį kraštą atėję rusų kazokai išstūmė ir išnaikino tas gentis. Tik Kalnų Altajuje tebegyvena jų palikuonys, dabar turintys autonominę respubliką.

67-ojo kvartalo gyvenvietė tą žiemą, kai mus į ją atvežė, dar buvo gana nemažas „liespromchozo“ (miškų pramonės ūkio) padalinys, užsiimantis ne tik miško kirtimo bei transportavimo, bet ir kai kuriais medienos perdirbimo darbais. Centrinio kelio, kertančio gyvenvietę ir vedančio iš Čekanichos į Baidoną, o po to – ir į Červianką, kairėje pusėje, pamiškėje, veikė didelė lentpjūvė, kuri gamino ne tik pušines lentas ir rąstus, bet ir beržinius paruoštukus šautuvų buožėms bei beržines kaladėles sunkvežimiuose įtaisytiems dujų generatoriams. Kitoje to kelio, ateinančio iš Čekanichos, pusėje ant kalvelės rūko vienai Čekanichos artelei priklausantis fabrikėlis, iš kelmų varantis degutą. Jau minėtojo svarbaus kelio remontu ir valymu nuo jį nuolat užverčiančio sniego pusnių taip pat turėjo rūpintis „liespromchozo“ darbininkai.

Kadangi nukirstų medžių nugenėtus kamienus iš taigos vilkdavo arkliais, tai ant gyvenvietės centre tysojusios kalvelės buvo pastatytos ir aptvertos didelės arklidės. Ant tos pačios kalvelės, tik jau arčiau gyvenvietę ir tą kalvelę statmenai kertančio centrinio kelio, stovėjo felčerinio punkto ir tremtinių prižiūrinčio komendanto nameliai, valgyklos barakas ir parduotuvė, o pakalnėje – duonos kepykla ir pirtis. Eidami minėtąją kalvelę ir kirsdami centrinį kelią, jo kairėje pusėje, toje pačioje, kurioje buvo ir lentpjūvė, patekdavome į gyvenvietės centrinę aikštelę. Jos pakraštyje stovėjo gyvenvietės klubo-skaityklos pastatas su šalia jo įrengtu stendu skelbimams ir laikraščiams. Ten būdavo iškabinami krašto laikraščio „Altaiskaja pravda“ („Altajaus tiesa“) lapai ir rajoninio laikraštuko lapeliai. To laikraščio pavadinimo tiksliai nebeprisimenu, nes man dabar painiojasi du panašūs Ustj-Kalmankos ir Ustj-Pristanės rajonų laikraštukų pavadinimai: kuris iš jų buvo „Stalino“, o kuris „Bolševiko kelias“? Netoli kelio, kalvelės pakalnėje, aptvertas medine štaketų tvorele stovėjo vienaaukštis medinis keturmetės pradinės mokyklos pastatas. Karo metais tai mokyklai trūko ne tik naujų vadovėlių ir sąsiuvinų, bet ir rašalo. Tekdavo jį gaminti iš suodžių.

Kurį laiką 67-ajame kvartale gyveno ir kartu su mumis iš Barnaulo atvežta pušalotietės mokytojos Filomenos Janušauskienės šeima, su kuria mes buvome atvežti į Panevėžio cukraus fabriko teritoriją, tame pačiame vagone keliavome iki Barnaulo, o po to gyvenome toje pačioje palapinėje. Vyro suėmimas 1941-ųjų metų spalį Janušauskienei buvo labai didelis smūgis, tačiau jos nepalaužė. Atvirkščiai, ši valinga ir energinga moteris tapo dar energingesnė ir valingesnė.

Juk dabar atsakomybė už vaikų – Apoliuko ir Danutės – likimą atiteko jau tik jai vienai.

Sužinojusi, jog už poros dešimčių kilometrų nuo mūsų kvartalo esančioje Čekanichoje, į kurią taip pat buvo nuvežtos kelios lietuvių šeimos, kartu su mumis atvežtos iš Barnaulo į Borovlianką, reikalingas vokiečių kalbos mokytojas, Janušauskienė tuoj pat nuvyko į Čekanichos mokyklą pasiteirauti, ar ji negalėtų būti priimta į tas pareigas.

Visų mūsų – tremtinių – nuostabai ir džiaugsmui, nežiūrint į tai, kad ji – ne tik tremtinė, išvežta iš Lietuvos kaip „priešiškas ir pavojingas sovietų santvarkai elementas“ (taip mums suėmimo metu buvo formuluojama suėmimo ir ištrėmimo iš Lietuvos priežastis), bet ir neseniai suimto „liaudies priešo“ politinio kalinio Prano Janušausko žmona, Janušauskienei, gerai mokėjusiai rusų ir vokiečių kalbas, pavyko gauti darbą septynmetėje Čekanichos mokykloje, ir ji su abiem savo vaikais persikėlė į Čekanichos gyvenvietę, kur jai buvo suteiktas mokytojai skirtas gyvenamasis plotas.

Jai buvo pavesta mokyti ne tik vokiečių kalbos, bet ir matematikos. Kadangi tais laikais buvo didelis ne tik maisto produktų ir drabužių, bet ir popieriaus stygius, tai mokinukai neturėjo sąsiuvinų ir rašydavo senose knygose tarp eilučių. Taip elgdavosi ne tik mokiniai, bet ir mokytojai. Taip besielgdama Janušauskienė kartą buvo patekusi į pavojingą situaciją, iš kurios vos vos sugebėjo laimingai išsikapanoti.

Kadangi vadovėlių ir uždavinynų taip pat labai stigo, tai Janušauskienė, ruošdamasi pamokoms, uždavinių sąlygas ir sprendimus bei užduotis mokinių namų darbams užsirašydavo knygoje kietais viršeliais, kurią ji nusipirko rajono knygyne. Ta knyga buvo „Trumpas VKP(b) istorijos kursas“, nes tik tokios knygos knygyne ir tebuvo likusios. Ir kainavo labai nebrangiai.

Kažkas iš Janušauskienės kolegų, pamatęs tuos juos užrašus, įžvelgė tokiam tremtinės iš Lietuvos elgesyje pasibaisėtiną tokios svarbios knygos pagrindinio autoriaus – Visų Tautų Vado ir Tėvo Josifo Visarijonovičiaus Stalino – įžeidimą ir pranešė apie tai tiems, „kam reikia“. Visa laimė, kad šią situaciją ištirti buvo pavesta žmogui, žymiai protingesniai negu „stropioji kolegė“. Tas tyrėjas buvo ne tik protingas, bet ir pakankamai drąsus, nes išdrįso neišpūsti iš to nelemto fakto „garsios politinės bylos“ burbulo. Jis tik įspėjo Janušauskienę, jog reikėtų būti apdaresnei ir vengti tokių dviprasmiškų situacijų, kurios gali būti pavojingai interpretuojamos. Baisu net pagalvoti, kaip būtų pasibaigusi ši „istorija su VKP(b) istorija“, jei būtų į tai pažiūrėta kaip į „kerštą už ištrėmimą ir vyro areštą“.

Čekanicha buvo žymiai didesnė už 67-ojo kvartalo gyvenvietę. Jos geografinė padėtis irgi žymiai geresnė, nes ji buvo įsikūrusi ne viduryje taigos, o jos pakraštyje, ant Obės dešiniojo kranto, ir jos gyventojai šia upe lengvai galėjo pasiekti už penkiolikos kilometrų kairiajame Obės krante esantį viso didžiulio

miškų ir stepių rajono centrą – gyvenvietę, pavadintą, kaip jau esu minėjęs, Ustj-Čiaryšką Pristanj (sutrumpintai – Učj-Pristanj). Toje gyvenvietėje, kurią buvo galima laikyti ir dideliu kaimu (Sibire stepių kaimai yra gana toli vienas nuo kito ir gali turėti ne tik kelis šimtus, bet ir daugiau nei tūkstantį gyventojų), ir nedideliu miestuku, buvo įsikūrusi visa Učj-Pristanės rajono administracija (rajono partinis ir vykdomasis komitetai, karinis komisariatas, milicija, NKVD ir KGB skyriai). Veikė pilnoji – dešimtmetė – vidurinė mokykla ir rajono ligoninė, buvo upių uostas (iš čia ir rajono centro pavadinime esantis žodis „pristanj“, reiškiantis „uostą“), buvo remonto dirbtuvės, mašinų ir traktorių stotis, didelis elevatorius bei kitos įmonės ir įstaigos.

Šiltuoju metų laiku, kai Obės vandenys išplukdydavo upę kausčiusio ledo metrinio storio luitus, upe reguliariai kursuojančiais upiniais tramvajais ir garlaiviais galima buvo pasiekti ir Bijską, ir Barnaulą, ir Novosibirską, o sieliai ir baržos plaukdavo į šiaurę net iki pat Obės žiočių, t.y., iki Leduotojo vandenyno.

Iš Čekanichos į Obę įtekančia Čiaryšo upe upiniu tramvajumi galima buvo pasiekti šalia tos upės įsikūrusius stepių kaimus ir kaimyninio stepių rajono centrą Ustj-Kalmanką.

Ustj-Kalmankos rajonas šiek tiek vėliau suvaidino gana svarbų vaidmenį mūsų šeimos gyvenime: jame slapstėsi pabėgusi iš etapo, kuriuo ji buvo kartu su kitomis moterimis varoma į lagerį, mūsų motina, po to į tą rajoną ji slapta išsivedė ir mus – mane ir Danutę, tame rajone mes susipažinome su buvusiais tremtiniais lenkais, 1939-aisiais ištremtais iš Vilniaus krašto. Iš to rajono 1946-aisiais metais mes grįžome į Lietuvą, o 1949-ųjų metų vėlyvą rudenį vėl buvome sugrąžinti į jį. Pačioje Ust-Kalmankoje aš, keletą mėnesių pasimokęs dešimtojoje klasėje, laikiau baigiamuosius vidurinės mokyklos egzaminus ir 1950-aisiais metais gavau brandos atestatą, o 1954 – 1958-aisiais metais toje mokykloje man pačiam teko mokytojauti.

Dabar, gyvendamas jau Lietuvoje, aš mano buvusių mokinių buvau kviečiamas ir jau kelis kartus buvau nuvykęs į Ustj-Kalmanką, į susitikimus su buvusiais savo auklėtiniais ir su savo jaunyste.

Učj-Pristanės rajonas, kuriam karo metais priklausė ir Čekanicha, ir mūsų – 67-ojo bei 69-ojo – kvartalų gyvenvietės, ir Navodkino bei pusiaukelėje tarp 67-ojo kvartalo ir Čekanichos esanti Supsinsko eiguva, užėmė didelę teritoriją, išsidėsčiusią abipus Obės.

Į dešinę nuo tos upės driekėsi didžiuliai taigos plotai, kuriems priklausė daug miško kvartalų (tarp jų – ir mūsų 67-asis ir 69-asis), ir jau minėtoji Čekanichos gyvenvietė, o į kairę – Čiaryšo upės žemupio stepė su joje išsibarsčiusiais stambiais žemdirbių kaimais.

Dešinysis Čiaryšo krantas žemupyje buvo žemas, ir todėl toje Čiaryšo pusėje plytėjusi stepė buvo užliejama Obės ir Čiaryšo pavasarinių potvynių metu, kai, sniegui ir ledynams tirpstant kalnuose, abi tos upės išsiliedavo taip plačiai, kad kartais nuo vieno kranto nesimatydavo kito kranto. Tose labai derlingose lygumose buvo įsikūrę dideli stepių kaimai – Ustj-Čiaryš, Nižneozernoe, Korobeinikovo, Česnakovo, Novoobinka, su kuriais šiame mano pasakojime šiek tiek vėliau dar susidursime.

Kairysis Čiaryšo krantas buvo gana aukštas. Toje plynaukštėje prie stataus kairiojo Obės kranto ir buvo įsikūrusi jau minėtoji Ustj-Čiaryškaja Pristanj, apie kurią vėliau irgi dar teks pakalbėti.

Už jos, prie kelio, jungiančio ją su Krasnojarka, o po to – ir su dideliu tarybiniu ūkiu „Čiaryšskoe“, kuris mūsų šeimos „odisėjoje“ suvaidino neeilinį vaidmenį, buvo Barčichos kaimas.

Į tą kaimą iš mūsų 67-ojo kvartalo buvo perkelta kartu su mumis iš Barnaulo atvežta ir mūsų barake apgyvendinta gražaus ir tvirto sudėjimo jauna gydytoja Otilija Kenstavičienė. Ji, nors ir buvo tremtinė kaip ir mes, gavo gydytojos darbą, nes karo metais daug gydytojų, dirbusių kaimuose ir kitose gyvenvietėse, buvo mobilizuoti ir pasiųsti į frontą, dėl ko Altajaus krašto gydymo įstaigoms labai trūko gydytojų. Net kalėjimuose gydytojai – politiniai kaliniai dirbo kalėjimų gydytojais. Todėl ir gydytojai – tremtiniai buvo išskirstyti po įvairiose gyvenvietėse veikusių „medpunktus“.

Tačiau Otilijai gydytojos darbu džiaugtis teko neilgai. Vienai vietinei mokytojai, su kuria Otilija, dirbdama Barčichoje, susidraugavo, buvo per daug atvira: kai kartą nuoširdaus vakarinio draugių pokalbio metu, aptarinėjant diktatorių Hitlerio ir Stalino vykdomą žiaurių represijų politiką, draugė Otilijos paklausė, kurio diktatoriaus pergalė jų dabar vykstančioje žūtbūtinėje dvikovoje jai būtų priimtinesnė, Otilija atsakė, kad, laimėjus Hitleriui, jai galbūt ir atsirastų viltis sugrįžti į savo Tėvynę, o laimėjus Stalinui – ji amžinai liktų tremtine. To pakako, kad Kenstavičienė būtų areštuota ir atsidurtų kalėjime, iš kurio jau nebegrižo.

Nežinau, ar ji buvo sušaudyta, kaip buvo sušaudytas Pranas Janušauskas ir dar keletas kitų su mumis viename ešelone važiavusių ir jau tremtyje areštuotų vyrų, ar mirė išsekinta sunkių kalėjimo sąlygų, bet mes daugiau Otilijos jau nebematėme.

Jau po visų tremčių aš, po keturių dešimtmečių sugrįžęs į Lietuvą, vieno telefoninio pokalbio metu su buvusią tremtinę Genutę Zabielskytę, tais pirmosios mano tremties metais gyvenusia Čekanichoje, o vėliau – jau Lietuvoje – tapusia Genute Chmieliauskiene ir dabar gyvenančia Kaune, sužinojau, kad viena rusė, sėdėjusi su Otilija Kenstavičiene toje pačioje kalėjimo kameroje, yra pasakojusi apie nepalaužiamai nenuolankų Otilijos charakterį. Štai vienas pavyzdėlis.

Kai Otiliją kviesdavo į eilinį tardymą, o tardymai vykdavo naktimis, ir atėjęs jos išsivesti ginkluotas kalėjimo tarnautojas rasdavo ją besimeldžiančią, ji neatsiliepdavo į raginimą tuoj pat vykti pas tardytoją, kol nepabaigdavo savo maldos. Tai siutino ir sargybinių, ir tardytoją, ir kalėjimo administraciją, bet Otilija savo elgesio nekeitė.

Apie tai papasakojusios buvusios kalinės nuomone, tokius žmones kalėjimas gali įveikti tik juos sutraiškydamas, ir jis neišvengiamai turėjo Otiliją sutraiškyti. Matyt, taip ir įvyko.

Mums, tada dar nepatekusiems į kalėjimus ir lagerius, buvo šiek tiek lengviau, nors, kaip papasakosiu vėliau, irgi nebuvo lengva. Vis dėlto daugelis iš mūsų sugebėjo išgyventi ir grįžti į Lietuvą. Tačiau ne iškart ir ne visi. Daugelį, tarp jų ir mūsų motiną, priglaudė Sibiro žemė. O aš pats visam laikui grįžau į Tėvynę tik po keturių dešimtmečių, perėjęs dar dvi tremtis ir keliolikos kalėjimų etapus.

O tuomet mus, atvežtus iš Barnaulo į taigą, įkinkė į miškų ūkiams reikalingus darbus.

Vieni atkasinėjo sniego nuolat užverčiamus kelius, kad jais galėtų važiuoti miškavežiai, ir tas darbas buvo nepaliamojamas lenktynės su pūga, tuoj pat užverčiančia vėjo nešamo sauso sniego pusnimis tik ką nuvalytą kelią. Vėl reikėdavo plačiomis medinėmis „ližėmis“ mėtyti tą sniegą nuo kelio į kelkraščius, supilant aukštus sniego pylimus, nuo kurių stiprus vėjas, sukdamas sukūriais ką tik ant pylimų viršūnių užmestą seną sniegą ir iš dangaus be paliovos krintantį naują sniegą, vėl versdavo atgal ant kelio...

Ir taip daug kartų per dieną kiekvienoje gana ilgoje kelio atkarpoje, į kurias buvo suskirstytas kelių dešimčių kilometrų ilgio kelias, priskiriant kiekvienam iš mūsų – „kelininkų“ – po atkarpą.

Kiti, braidžiodami po mišką užvertusius gilius pusnynus, atkasinėdavo „čiuročkomis“ ir malkoms tinkamų beržų užpustytus kamienus, versdavo tuos beržus į gilų sniegą, genėdavo nupjautų medžių šakas, pjaustydavo kamienus į dvimetrinius rąstus, vilkdavo juos per pusnis prie miško keliukų ir kraudavo į štabelius.

Treti veždavo tuos rąstus į lentpjūvę, kur didžiąją jų dalį supjaustydavo į keleto centimetrų storio ripkas, kurias skaldydavome į kaladėles, vadinamas „čiuročkomis“. Jos buvo naudojamos sunkvežimiuose įrengtuose dujų generatoriuose tų sunkvežimių varikliams reikalingų dujų gamybai. Likusiąją dalį beržinių rąstų paversdavo malkomis, skirtomis kepyklai, valgyklai ir pirčiai bei „valdiškiems“ pastatams (kontorai, felčeriniam punktui, pradinei mokyklai ir klubui) šildyti.

Dar viena grupė, į kurią vėliau pateko ir mūsų mama, buvo perduota 69-ajame kvartale įsikūrusiam „chimlieschozo“ skyriui, apie darbus kuriame papasakosiu šiek tiek vėliau.

Darbingo amžiaus vyrai, kurių tarp tremtinių buvo likę labai nedaug, ir jaunos tvirtos moterys bei merginos vykdavo pagrindinę „liespromchozo“ funkciją – pramoninės medienos paruošimo darbus: versdavo jau nusakintas pušis, genėdavo ir štabeliuodavo jų kamienus bei kraudavo juos į miškavežius.

Kai 1942-ųjų metų vasarą, vykdant naują plataus masto trėmimą, visus likusius vyrus su jų šeimomis ir beveik visą jaunimą išvežė į Šiaurę, prie Laptevų jūros, vietiniai vadovai nutarė, kad „liespromchozo“ ir „chimlieschozo“ darbams tinka visos tremtinės moterys ir net paaugliai. Tik Veroniką Stundžienę, turėjusią šešetą mažų vaikų, įdarbino felčeriniam punkte, kuriam buvo reikalinga sanitarė. Kadangi tas punktas buvo visai netoli nuo to barako, kuriame gyveno Veronika su savo gausia šeimynėle, tai ji galėjo suderinti savo pareigas su nuosavų vaikelių priežiūra.

Tačiau juos reikėjo ne tik prižiūrėti, bet ir maitinti. O tai tais sunkiais ir žiauriais karo metais buvo žymiai sunkiau. Prisimenu, kaip Stundžienės mažasis Jonukas prašydavo mamos, verdančios didelį puodą labai skystos sriubos, įpilti į jį dar kibirą vandens, kad tos sriubos būtų išvirta daugiau, nes vaikas ir pavalgęs likdavo alkanas. Tačiau nuo tokio skystimo tik dar labiau išpampdavo ir taip jau nenormaliai išpampę vaikeliai pilvukai, o valgyti vis vien visą laiką labai norėdavosi ir visos mintys tik apie valgį ir sukosi.

Nebuvo sočios ir pirmosios Kalėdų šventės tremtyje, nors joms visi tremtiniai, prisimindami Lietuvoje gyvavusias tradicijas ir norėdami nors vieną dieną pagyventi žmoniškai, iš anksto ir rimtai ruošėsi.

Kadangi mūsų mama per Pirmąjį pasaulinį karą buvo mačiusi ir rusų, ir vokiečių kareivius, nes per jos tėvų žemę ėjo apkasai ir jų kaimo apylinkėse vyko įnirtingi mūšiai, kurių metu tą kaimą po kelis kartus užimdavo ir grobdavo viską, ką rasdavo, tai vienu, tai kitų okupantų kariuomenės, tai ji gana skeptiškai vertino tuomet labai populiarias garbių akiniuotų ir skrybėliuotų ponų kalbas apie greitą karo pabaigą ir derliaus nuėmimo švenčių, o vėliau – jau Kalėdų švenčių - šventimą Lietuvoje. Ji sakydavo, kad jei mes iki Altajaus traukiniu važiuojame daugiau nei pusę mėnesio, tai kiek gali prireikti laiko, kad tokį atstumą įveiktų vokiečių kariuomenė, kuriai tenka kovoti už kiekvieną upę ir kalvelę, už kiekvieną kaimą ir miestelį. Todėl ji dar 1941-ųjų metų vasaros pabaigoje kalbėdavo, jog žiemoti tikriausiai teks ne Lietuvoje, o Sibire, ir tam iš anksto atsakingai ruošėsi.

Tokiai mūsų motinos nuomonei pritardavo ir kartu su mumis viename kambarėlyje Barnaulo „blakynėje“, o po to ir 67-ojo taigos kvartalo barake gyvenusi Apolonija Kavaliauskienė. Ji dažnokai pasiginčydavo su optimistiškiau vertinusiomis karo eigą Onute Alksniene ir Elena Ladukiene. Pastarosios manė, jog Hitleris nebūtų pradėjęs karo su Sovietų Sąjunga, jei nebūtų buvęs tvirtai įsitikinęs, kad šį karą laimės taip pat greitai, kaip iki šiol

laimėdavo visus prieš tai buvusių „žaibo karus“. Mūsų mama ir Apolonija tuo labai abejojo, pateikdamos savo irgi svarbius objektyvius argumentus.

Kai mus atvežė į 67-ojo kvartalo gyvenvietę, Kavaliauskienė, mokėjusi gerai siūti madingus drabužius, greitai susipažino su tos gyvenvietės komendanto Vankovo žmona ir pradėjo siūti jai ir jos dukroms suknutes bei kitus apdarus, naudodamasi komendanto šeimai priklausiusia siuvamąja mašina. Todėl Apolonija žiemos vakarus gana dažnai leisdavo komendanto šeimoje, siūdama tai šeimai reikalingus apdarus ir tuo metu išklausydama vakaro laidas bei komendanto ir jo žmonos samprotavimus, aptariant karo eigą. Grįžusi į savo baraką, Kavaliauskienė ir mums papasakodavo išgirstas naujienas. Apolonija, prisiklausiusi radijo laidų ir komendanto kalbų, taip dažnai galvodavo apie karą ir jo eigą, kad tuo metu, kai vokiečiai, bandydami apsupti Maskvą, kaip jau buvo apsupę Leningradą, įsiveržė į šiauriau nuo jos esantį Kalinino miestą, atkirsdami dar vieną labai svarbią Maskvos miestui geležinkelio liniją, o iš pietų ir pietvakarių jau buvo pasiekę Maskvos priemiesčius, ji susapnavo ją labai išgąsdinusi ir sujaudinusi sapną, kuris, kaip pasirodė po kelių dienų, buvo tiesiog pranašiškas. Moteris susapnavo didelį tamsų mišką, kuriuo eidama ji pamatė virš to miško pakibusiam naktiniame danguje tyliai sklendžiantį tamsų lėktuvą su dideliais juodais kryžiais ant sparnų. Tas į didelį juodą vanagą panašus lėktuvas, sklęsdamas virš pušų viršūnių, palengva leidosi vis žemyn ir žemyn, kad galų gale rėžėsi į jas kaip Atlantą perskridusi ir Kauno aerodrome susirinkusios minios taip lauktoji Dariaus ir Girėno „Lituanica“, subyrėdamas į šipulius. Po šio šiurpaus smūgio sukrėsta Apolonija atsibudo ir dar ilgai negalėjo atsigauti nuo patirto siaubo. Ypatingą nerimą jai kėlė klausimas, kodėl sapne jai pasirodė, jog sudužo „Lituanica“. Kai Kavaliauskienė pasipasakojo šį savo sapną, mūsų kambarėlio moteris nusprendė, jog šis sapnas turėtų reikšti, kad vokiečiams (jų lėktuvų sparnai buvo pažymėti juodais kryžiais) šiame kare turi nutikti didelė nelaimė, kuri skaudžiai atsilieps ir mūsų, tremtinių, ir Lietuvos likimui. Ir šis jų spėjimas pasitvirtino: po trijų dienų radijas pranešė, kad gruodžio 5-6 dienomis prasidėjo Raudonosios Armijos kontrpuolimas, sudaužęs vokiečių kariuomenės kuriamą Maskvos apsupties žiedą. Dar po mėnesio sužinojome, kad minėtasis kontrpuolimas pasibaigė triuškinančiu vokiečių kariuomenės pralaimėjimu, pirmuoju per Antrąjį pasaulinį karą. Po šio įvykio mums visiems tapo aišku, jog šis karas greitai nesibaigs, ir neaišku, kaip jis baigsis. Tai pasidarė aišku dar po metų, pasibaigus mūšiams prie Stalingrado. Pasitvirtino Mišos senelio Lauro prognozė. Dar kartą neapgavo mūsų motinos jos gyvenimo patirties išugdyta ir blaiviu protu besiremianti nuojauta.

Kaip jau esu užsiminęs, ji labai taupiai naudojo tuos miltus, kuriuos buvome gavę iš Larisos už suknelę, sakydama, jog būtina turėti atsargų „juodai dienai“, ir dar vasarą pradėjo džiovinti džiovintus iš duonos, kurios tuomet mums ne tik dar užtekėjo, bet ir likdavo. Buvome sukaupę ir nedideles druskos bei cukraus atsargas, keliolika dėžučių degtukų ir kelis muilo gabalėlius. Visa tai

irgi buvo „neliečiamos atsargos“, skirtos „juodai dienai“. Tai dienos buvo saugoma ir gana nemaža dar iš Lietuvos atsivežto rūkyto kumpio dalis.

Vasaros metu mūsų motina kartu su kitomis tremtinėmis ir vietinėmis moterėlėmis prisirinko ir prisidžiovino įvairių vaistažolių, o mes, vaikai, bastydami po NKVD tarybinio ūkio laukus, buvome prisiskynę saulėgrąžų ir laukinių aguonų galvučių. Tas galvutes išdžiovinę ir iškūlę, saulėgrąžų sėkleles, kurias vietiniai gyventojai vadino „semečki“, ir juodus aguonų grūdėlius supylėme į mamos pasiūtus drobinius maišelius ir pakabinome barako palubėje, jau gerai žinodami, jog šie skanėstai skirti ateinančioms Kalėdų šventėms.

Kai tos šventės atėjo, o jos atėjo jau mums esant 67-ajame taigos kvartale, mes jau buvome tikri, jog ne tik Kalėdų, bet ir Velykų šventės teks švęsti dar tremtyje, todėl arsargas, kauptas Kalėdų šventiniam stalui paruošti, padalijome į dvi dalis: vieną – Kūčių ir Kalėdų stalui, kitą – Velykų šventėms.

Kūčioms jau anksčiau buvome įsigiję vidutinio dydžio šaldytą ešerį, kurį aš išrūkiau pušų šakelių dūmuose, dėl ko jis labai gardžiai kvėpėjo ir atrodė labai gundančiai. Tačiau pasiruošimas Kalėdų šventėms – šventas reikalas, todėl aš jo net palaižyti iki švenčių sau neleidau.

Kadangi mūsų kvartalą supančioje taigoje eglių nebuvo, tai Kalėdų eglutę sukonstravome iš pušų šakelių. Ją papuošėme karpinėliais, tarp kurių buvo ir labai gražūs kartu su mumis viename kambaryje gyvenusios Elenos Ladukienės iš spalvotų karpinių pagaminti kalėdiniai „burbulai“. Langus papuošėme įvairaus dydžio ir įvairių formų baltų snaigijų karpinėliais.

Kad „eglutė“ atrodytų puošniau, ją papuošėme dar ir oranžinių šermukšnio bei raudonų putino uogų kekelėmis bei džiovintų ramunėlių žiedeliais.

Kad mama galėtų pakankamai laiko skirti Kūčių vakarienei paruošti, vietoj jos į darbą – kelių valymą nuo sniego pusnių – išėjau aš ir įrodžiau, kad neblogiau už suaugusiuosius sugebu įvykdyti dienos normą. Žinoma, labai pavargau, bet dirbdamas žinojau, kad namie laukia didelė šventė.

Iš „Larisos miltų“ mama iškepė kūčiukų, kuriuos pamerkė į atskiestą ir cukrumi šiek tiek pasaldintą iš sugrūstų aguonų grūdėlių pagamintą pieną.

Prieš Kalėdų šventes mūsų mama iš vieno arklininko buvo gavusi litrą avižų. Iš jų šventėms išvirė avižinio kisieliaus, kuris, šiek tiek pasaldintas, turėjo pakeisti spanguolių kisielių, kurį mama virdavo Lietuvoje.

Kūčių stalą uždengėme dar likusia neiškeista lietuviška staltiese, po kuria, kaip ir Lietuvoje, paskleidėme šiek tiek šieno.

Kadangi plotkelių (kalėdaičių) niekas neturėjo ir jų niekur gauti buvo neįmanoma, tai jas pakeitė šiek tiek paskrudintos duonos riekelės. O žvakutę Kūčių stalui vis dėlto suradome, ir ji, nors buvo labai maža ir labai silpnai švietė, degdama šalia eglutės, suteikė visam stalui šventiškumo ir iškilmingumo.

Prieš pradėdami Kūčių vaišes, sukalbėjome maldele, prašydami Dievulio, kad leistų mums sulaukti kitų Kalėdų švenčių ir kad švęstume jas jau Lietuvoje. Išsidalinome plotkelių pakaitalą – duonos riekutes, atsilauždami kiekvienas nuo kiekvieno riekutės po gabalėlį, ir susėdome prie stalo.

Viskas buvo labai gardu, tačiau visų tų skanumynų buvo tiek nedaug, kad ne tik nepasisotinome, bet dar labiau sužadinome apetitą. Tačiau nuotaika vis tiek buvo labai šviesi ir iškili.

Po Kūčių vakarienės, kurią pabaigėme taip pat maldele, traukėme iš po staltiesės šieno stiebelius ir nustatinėjome, kiek kuriam dar liko gyventi, spėliojome, kas mūsų laukia ateityje, ar tikrai kitas Kalėdas švęsime Lietuvoje.

Ar galėjo kam nors iš mūsų kilti mintis, kad dabar šalia mūsų sėdinčios Sofija Juodvalkienė ir Elena Ladukienė kitas Kalėdas sutiks... prie Laptevų jūros, kai net apie jos egzistavimą vargu kas iš mūsų, sėdėjusių prie pirmųjų Kūčių stalo tremtyje, ką nors žinojo?

Pirmąjį Kūčių vakarą Sibire mūsų kambario moterys dar ilgai dalijosi prisiminimais, o mes, vaikai, įdėmiai klausėme, lyg mums būtų sekamos pasakos apie kažkada kažkur buvusius stebuklingus pasaulius...

Baigė degti vienintelė žvakutė, o spingsulę, taupydami deficitinį žibalą, buvome užgesinę dar anksčiau. Sėdėjome tamsoje, kurioje buvo taip jauku ne tik nuo neseniai iškūrentos rusiškos krosnies sklindančios šilumos, bet ir nuo negarsiai ir neskubriai su švelnaus ilgesio gaidele tariamų žodžių, atplaukiančių iš vos vos įžiūrimų lūpų... Nebuvo matyti jokių aštrių briaunų, nebuvo girdėti jokių šaižių garsų... Už langų irgi pleveno ramybė... Tylios ryškios žvaigždės, kabojusios virš tamsaus miško, spoksojo į mus pro atitirpusius langus, apklijuotus popierinėmis snaigėmis...

Tą naktį aš, nežiūrint į tai, kad visą dieną pavaduodamas mamą, intensyviai kasiau sniegą ir į dienos pabaigą jaučiausi visai nusivaręs nuo kojų, dar ilgai negalėjau užmigti. Vis galvojau apie Lietuvą, apie joje likusį savo tėvelį ir kitus giminaičius bei draugus, prisiminiau, kokios linksmos būdavo Kalėdų šventės Jakūbonių mokykloje, kokia puošni būdavo didžiulė, savo viršūnėje spindinčia žvaigžde siekianti aukštas buvusio dvaro salės lubas, Kalėdų eglutė, apie kurią, susikibę rankomis ir dainuodami kalėdines daineles, rateliu eidavo šventiškai pasipuošę mokinukai (ir aš, ir Danutė, ir Aliukas tarp jų). Prie tos eglutės mes deklamuodavome specialiai Kalėdų šventėms išmokus eilėraštukus, gaudami už tai dovanų iš raudonais rūbais apsirengusio baltabarzdžio Kalėdų senelio didžiulio raudono maišo...

Kaip seniai tai buvo... Ir kaip netikroviškai visa tai atrodo dabar... Kaip tame piešinėlyje, kurį Kavaliauskienė atnešė savo dukrelėms: dailia suknyte apsirengusi maža mergytė iš gėlytėmis išmarginto puodelio pila pieną į ant grindų padėtą lėkštutę, iš kurios laka rainas kačiukas... Koks tolimas nuo realaus

gyvenimo, kurį matėme aplinkui ir kurį mes patys gyvenome, man pasirodė tas idiliškas vaizdelis... Kokioje pasakų šalyje gyvena tokios mergytės baltomis kojinytėmis ir raudonais batukais, kurios gali leisti sau daryti tai, ką daro mergytė, pavaizduota elementoriuje?..

Bet, taip bemažtydamas, prisiminiau gyvenimą Lietuvoje ir susidūriau su prieštara: juk buvo taip, kai ir mes patys lakinome savo katytes šviežiai pamelžtu dar šiltu pienuku, kurio bei jo kvapo aš nemėgau, o štai Danutė su dideliu malonumu išmaukdavo pilną dviejų stiklinių talpos kaušą... Ir tai tada mums neatrodė švaistūniškas elgesys... Kaip viskas pasikeitė mūsų gyvenime...

Taip besamprotaujant, mintys pradėjo painiotis ir, kai aš vėl atmerkiau akis, buvo jau Kalėdų rytas. Šalia manęs stovėjo mama, uždėjusi ranką ant mano peties...

Pasveikinusi su šventomis Kalėdomis, ji priminė, kad jau laikas ruoštis į darbą: tą rytą aš ir vėl turėjau pavaduoti savo motiną, eidamas už ją valyti sniego nuo juo apnešamo kelio ruožo.

Danutė, Ramutė ir Nijolytė dar miegojo, todėl skanius kalėdinius pusryčius – „salomatą“, pagardintą spirgučiais iš pakepintų lietuviško kumpio skutenėlių, valgiau vienas. Tai buvo tikras šventinis valgis, panašus į tą, kurį teko valgyti, kai, dar gyvendami Barnaule, buvome svečiuose pas lietuvių Marjaną.

Suvalgęs „salomatą“, dar gavau dar ir avižinio kisieliaus, kuris Kūčių dieną buvo išvirtas Kūčioms ir Kalėdoms.

Dirbantiems kelyje pienui vežioti skirtuose bidonuose pietums atveždavo agurkinės sriubos – „rassoljniko“, kurios kiekvienam atseikėdavo po dubenėlį, tačiau duonos, kurią pirkdavome krautuvėlėje pagal mums išduotas korteles, reikėdavo turėti savos. Todėl mama šįkart įdėjo man dvi riekutes, įspraudusi tarp jų ploną griežinėlių kumpio. Tai reiškė, jog ši diena – labai didelė šventė – Kalėdos!

Vakare, grįžus iš darbo, laukė dar ir kalėdiška vakarienė – lakštinukų sriubos lėkštė ir teisė išgramdyti bei išlaižyti puodą, kuriame buvo verdamas avižinis kisielių. Tame puode jo buvo likę dar apie pusę stiklinės.

Puodo, kuriame virė daržovių „ikrai“, košė ar kisielius, išlaižymas dar nuo gyvenimo Barnaulo barakuose laikų buvo mūsų šeimoje tapęs privilegija, kurią buvo galima užsitarnauti gerais darbais. Jei tokios privilegijos neužsitarnaudavome, tai aš ir Danutė puodus išlaižydavome eilės tvarka, pakeisdami vienas kitą.

Atšventę Kalėdas, Naujųjų metų proga puotos jau nebekėlėme. Ir ne tik todėl, kad ateinantys 1942-ieji metai mums nieko gero nežadėjo, bet ir todėl, kad negalėjome taip dažnai leisti sau tokios prabangos. Juk priešaky buvo dar ir Velykos.

Tiesa, papuošta pušinė „eglutė“ ir popierinės snaigės ant langų išliko ne tik iki Naujųjų metų, bet ir iki Trijų karalių šventės, kuri beveik sutapo su pravoslaviškomis Kalėdomis.

Nors sovietų valdžia religinių švenčių ne tik nepripažino, bet ir draudė jas švęsti, laikydamosi Lenino vertinimo, jog „religija – opiumas liaudžiai“, tačiau nemažai vietinių senučių ir šiaip vyresnio amžiaus moterėlių tas šventes švęsavo neoficialiai, netgi paslapčiomis, kad nepakenktų savo vaikams.

Mes, lietuviai tremtiniai, neslėpėme nei nuo vietinės valdžios, nei nuo savo kaimynų, kad mums Kalėdos ir Velykos – didelės šventės ir kad mes nepatenkinti tuo, jog per tas šventes tenka eiti į darbą, o štai Vasario 16-ąją paminėjome, galima sakyti, slapta, pusbalsiu sugiedodami „Lietuva, Tėvyne mūsų“ ir „Marija, Marija“ bei sukalbėdami maldele už Lietuvą ir visus jos vaikus. Jokios puotos, aišku, nebuvo. Nebuvo ir vėliavėlių, nes jų niekas ir neturėjo.

Velykų stalas buvo jau žymiai skurdesnis už kalėdinį stalą. Nebuvo net pagrindinio Velykų švenčių simbolio – margučių. Dėl to visi labai nervinomės, nes mums atrodė, jog Velykos be margučių – ne Velykos, kaip Kalėdos be Kalėdų eglutės – ne Kalėdos. Nors mūsų mama ir labai ieškojo, kiaušinių gauti nepavyko, nes 67-ajame kvartale mažai buvo žmonių, laikusių vištas, o lietuvių tremtinių šeimų 1942-ųjų metų pavasario pradžioje buvo dar gana daug.

Išgyvendamas, kad mūsų Velykos bus be margučių, aš net gana keistą ir, kaip dabar man atrodo, net šiek tiek pranašiską sapną buvau susapnavęs.

... Stoviu aš šalia savo barako. Iš kažkur atsiranda mano tėvelis ir įteikia man labai gražų margutį. Aš labai juo džiaugiuosi, bet net padėkoti nespėju: tėvelis staiga dingsta netoli mūsų barako esančiame miške. Liko tik jo pėdos giliame sniege. Aš ilgai seku tomis pėdomis, norėdamas pasivyti savo tėvelį, tačiau sniego vis mažėjo, nes jis kažkodėl labai greitai tirpo, kol pagaliau mano tėvelio pėdosakai visiškai dingo. Aš, išsigandęs, kad jo nebepavysiu, staiga pabudau...

Pradžioje net atsitokėti negalėjau, taip tikroviškai man atrodė tas mano sapnas, jog rodėsi, kad tėvelis iš tikrųjų buvo mane ką tik aplankęs. Akyse tebestovėjo liūdnai besišypsantis jo veidas, matėsi net spygliukai nuo vakar dienos neskustos jo barzdos. Kodėl jis nuo manęs nusisuko ir, nieko nepasakęs, taip greitai nuėjo? Kodėl net jo pėdosakai sniege taip greitai ištirpo? Kodėl aš jo nepasivijau ir nieko nepaklausiau?..

Taip ir išaušo 1942 m. balandžio 5-osios Velykų rytas – be tėvo ir be margučių. Aš po to sapno užmigti jau nebesugebėjau.

Nors praėjo jau labai daug metų, labai aiškiai tebeprisimenu visas to sapno detales. Ir man atrodo, jog tada aš paskutinį kartą mačiau savo gyvą tėvą... Dabar net jo kapo nebeliko... Galėjau jį išsaugoti, bet pavėlavau...

Tačiau mano tėvo gyvenimo pėdsakai ne tik mano, bet ir daugelio kitų žmonių atmintyje vis dėlto išliko. Apie tai ir papasakojau savo atsiminimuose „Apie Tėvą ir vaikystę“. Papasakojau todėl, kad ne tik man, bet ir kitiems to reikėjo.

Pirmosios šv.Kalėdos ir šv.Velykos tremtyje įsiminė labiau negu vėlesnės ne tik todėl, kad buvo pirmosios, bet ir todėl, jog jos buvo ir paskutinės šventės, kurias mes, tremtiniai, šventėme ne tik šeimose, bet ir bendrijose. Vėlesniais tremties metais mes šias krikščioniškas šventes ir Vasario 16-ąją paminėdavome tik savo šeimose, nesusiburdami į bendrijas bendrai švęsti, nes jau beveik nebebuvo kam burtis. Taip atsitiko todėl, kad iki 1942 m. vasaros dauguma tremtinių gyveno barakuose po kelias šeimas viename kambarėlyje, o ir tokių kambarėlių barake būdavo keletas. Dauguma tremtinių kartu eidavo į darbą, kartu dirbdavo, kartu iš darbo grįždavo, kartu savo vargais ir džiaugsmais dalindavosi. Todėl ir šventes kartu švęsdavome kaip viena didelė šeima. Tiesa, jau ne tokia didelė kaip Barnaulo palapinių stovykloje, kur tremtiniai buvo net bendrą altorėlį pastatę, prie jo bendrai maldai susirinkdavo ir kartu giesmes giedodavo, bet vis tiek dar buvo galima laikyti kokios nors gyvenvietės lietuvių tremtinius tam tikra bendruomene, sugebančia svarbiomis progomis susiburti bendram reikalui.

Po 1942 m. vasarą įvykusio didelio skaičiaus lietuvių tremtinių šeimų, tarp jų beveik viso jaunimo, ištrėmimo iš Altajaus krašto į Šiaurę, prie Laptevų jūros, apie ką aš vėliau dar parašysiu keletą sakinių, 67-ajame kvartale beliko tik kelios lietuvių šeimos, kurios gyveno jau skirtinguose barakuose, turėdamos po atskirą kambarėlį. Ir dirbdavo skirtingose vietose. Todėl vis rečiau besusitikdavo ir skurdžias savo šventes švęsdavo, jei, darbuose paskendę, nepamiršdavo, tik savo šeimose. Pradžioje buvusi kolektyvizmo dvasia palaipsniui blėso.

Po 1942 m. Velykų švenčių gana greitai padvelkė pavasariu, ir sniegas pradėjo labai sparčiai tirpti. Kai Obė pradėjo laužyti ir nešti ledus, iš Čekanichos, nežinia koku būdu įveikusi jau pabjurusį daugiau nei dviejų dešimčių kilometrų ilgio žiemos kelią, į 67-ąjį kvartalą atskubėjo energingoji Filomena Janušauskienė. Susikvietusi mūsų kvartalo lietuvių tremtinius, ji išdrožė įspūdingą „agitacinę“ kalbą, teigusią, jog, jei mes, dar likę gyvi po tokios sunkios žiemos, norime ir toliau likti gyvi, tai privalome, atėjus pavasariui, susikasti ir pasisodinti nuosavus daržus. O dabar, kol žemė dar neatšilo, reikia pasirūpinti sėklomis, pirmiausia bulvėmis. Jų, Janušauskienės žodžiais, gana nebrangiai galima nusipirkti Učj-Pristanės turguje, kuriame prekiauja vietiniai kolūkiai ir atskiri kolūkiečiai. Iš Učj-Pristanės iki Čekanichos bulves galima atsivežti upių tramvajumi, kurie jau pradėję reguliariai kursuoti, o iš Čekanichos – sunkvežimiais, kurie į 67-ąjį kvartalą važiuoja tušti, čia pasikrauna rąstų iš mūsų sukrautų štabelių ir grįžta į Čekanichą atgal, kad atiduotų juos sielininkams, plukdantiems medieną Obės upe į Barnaulą, Novosibirską ir dar šiauriau.

Visiems 67-ojo kvartalo tremtiniais Janušauskienės pasiūlymas labai patiko. Žmonės buvo jai dėkingi už tai, kad ji, gavusi darbą Čekanichos mokykloje, nepamiršta likimo brolių bei seserų ir aukoja pavasario atostogas visų mūsų labai, tęsdama prieš pusmetį areštuoto savo vyro visuomeninę savitarpio pagalbą veiklą.

Tuoju pat buvo suburta grupė norinčių ir galinčių vykti į Učj-Pristanę. Nuo mūsų šeimos buvau deleguotas aš, nes man dar nereikėjo atsiprašinėti iš darbovietės ir aš žymiai geriau už savo motiną mokėjau rusų kalbą.

Jau kitą dieną pakrautais medienos miškovežiais, pravažiuodami pro man jau žinomą Navodkino ir pro man dar nežinomą Supsinskio eiguvą, nusigavome iki Čekanichos. Pernakvojome pas Čekanichos lietuvius. Aš nakvojau pas pačią Janušauskienę, nes jos šeimą pažinojau geriausiai.

Čekanichos apžiūrėti taip ir nesusėdėjau, nes jau rytą Janušauskienės vadovaujama visa mūsų grupė, prie kurios prisijungė dar keletas Čekanichos lietuvių, išplaukė į Učj-Pristanę. Plaukėme vis labiau tvinstančia ir vis plačiau išsiliejančia Obe pasroviui, aplenkdami vis dar pasitaikančiais ledo lytis. Kai praplaukėme didelį, gana tolokai nuo Obės žemoje lygumoje išsidėsčiusį Ustj-Čiaryšo kaimą ir į Obę įtekančias Čiaryšo upės žiotis, plaukiančių upe ledo lyčių gerokai padaugėjo, nes prisidėjo sraunios Čiaryšo upės išnešamos į Obę lytys. Pasikeitė ir krantų vaizdas: kairysis Obės krantas tapo labai status ir aukštas.

Kai pasiekėme Učj-Pristanės prieplauką, teko kopti į gana aukštą ir stačią kalvą, ant kurios buvo įsikūręs Učj-Pristanės kaimas, tapęs viso rajono centru ir turėjęs gerokai daugiau gyventojų negu tokie Lietuvos miesteliai kaip Pušalotas ar Pumpėnai. Kadangi su savimi nešėmės bulvėms skirtus maišus, tai tas kopimas man priminė Janušausko organizuotą iškylą prie Obės. Dabar mus vedė jo žmona.

Visas mūsų „desantas“ apsistojo pas Janušauskienės neseniai įsigytus naujus pažįstamus – Všivcevo šeimą, turėjusią nuosavą nemažą medinį namą. Jo šeimininkė Marija, prisistačiusi mums Marusios vardu, buvo Lietuvos lenkų, kadaise gyvenusių Panevėžyje ir prieš Pirmąjį pasaulinį karą atsidūrusių Altajaus krašte, palikuonė. Prisimindama savo kilmę, ji jautėsi įpareigota padėti lietuviams tremtiniais prisitaikyti prie neįprastų ir nelengvų vietos sąlygų ir todėl stengėsi teikti jiems visokeriopą nesavanaudišką pagalbą. Būdama rajono fotografė, ji buvo pažįstama su rajono valdžia bei su dauguma jo inteligentijos atstovų, todėl turėjo nemenkų galimybių, kuriomis subtiliai naudojosi. Jos vyras Aleksandras buvo dailininkas – irgi laisvos profesijos atstovas, plačios ir spalvingos natūros žmogus. Jis domėjosi ne tik daile, bet ir technika. Pastebėjęs mano susidomėjimą jo brėžiniais ir konstrukcijomis, su užsidegimu pradėjo aiškinti jo konstruojamo „amžinojo variklio“ veikimo principą: jo variklis, panaudodamas Mėnulio traukos jėgą, sugebančią Žemėje sukelti galingus

potvynius ir atoslūgius, turėjo pumpuoti vandenį iš giliai po žeme einančių vandens telkinių į kalvos paviršių. Kaip jis savikritiškai teigė, pats principas nėra absurdiškas, bet trinties jėgoms įveikti reikia tiek energijos, kad siurblio veikimo naudingumo koeficientas tampa toks mažas, jog įrenginys, jo žodžiais tariant, „kol kas ekonomiškai neatsiperka“. Bet ateityje, jo nuomone, atsiradus geresniems tepalams, toks variklis taps ekonomiškai naudingas.

Su Aleksandru buvo įdomu: su juo buvo galima šnekėti įvairiomis temomis ir išgirsti nemažai man nežinomų dalykų. Toks žmogus, matyt, galėjo nemažai pasiekti, jei ne jo pomėgis tapęs įpročiu: susidūrus su eiline nesėkme, neviltį užlieti alkoholiu, įsitraukiant į eilinį „zapoją“.

Bulvių mes visi nusipirkome ir, pasinaudodami Aleksandro dviračiu vežimėliu, nugabenome į prieplauką. Atvykus tramvajui, suvilkome maišus į jo vidų ir laimingai atplukdėme į Čekanichą. Plaukti teko jau ilgiau, nes judėjome prieš srovę. Dar kartą pernakvoję Čekanichoje, kitą naktį jau buvome namie – 67-ajame kvartale.

Išėjus pašalui, visi tremtiniai, susiradę laisvos žemės plotelius, pradėjo tvirti tvoras būsimiems daržams, taip vadinamiems „ogorodams“, ir, kapodami žolių ir medžių bei krūmokšnių šaknis, kasti dar niekada nekastą smėlėtą žemę, tręšti ją iš balų atsinešamu dumbliu, nes tame smėlyje, kuris likdavo, išdaužius atkirstos velėnos šaknų raizgalynę, vargu ar kas galėjo augti ir duoti nors menkutį derlių.

Atsivežtas bulves pjaustėme, sėklai išpjaudami jau pradėjusius dygti daigus ir nedidelį gabalėlį bulvės aplink juos, o pačią bulvę palikdami maistui. Jis tuomet buvo labai reikalingas, nes kapojant šaknis ir raunant kelmus, reikėjo gana daug fizinių jėgų. Daug jėgos reikalavo ir daržo aptvėrimas: miške reikėdavo surasti plonų aukštų pušelių, tinkamų kartims, jas nukirsti, apgenėti ir vilkti per bruzgynus po kelis šimtus metrų iki savo daržo, įkalti į kietą, medžių šaknimis perpintą žemę, kartims palaikyti reikalingus kuolus, surišti juos karklų vytimis ir sukelti bei pritvirtinti prie jų atsivilktais kartimis. Kol daržą aptverdavo, praeidavo pora savaitių. Reikėdavo skubėti, kad, pasirodžius pirmiesiems daigeliams, daržas būtų jau aptvertas, nes besibastančios alkanos karvės, dar nerasdamos ką tik išsilaisvinusiuose nuo sniego miškuose pakankamai daug šviežios žolės, pamačiusios neaptvertame darže žalius daigelius, juos tikrai nugnaibytų.

Pasirodžius daigeliams, juos reikėdavo saugoti ne tik nuo karvių, bet ir nuo labai dažnų tuose kraštuose naktinių (ir ypač – rytinių) šalnų. Tekdavo budėti naktimis deginant daug dūmų duodančius pūzrus ir palaikant daržuose dūmų uždangą. Bet net ir dūmai ne visada padėdavo. Kartais dūmai iškart kildavo tiesiai aukštyn ir sukurti jų uždangą niekaip nepavykdavo. Tuomet jau pradėję leisti gležnus lapelius daigeliai, šalnos pakąsti, pradžioje pajuosdavo, o po to - nuvysdavo ir nudžiūdavo. Nuo šalnų tekdavo gintis visą gegužės mėnesį, o

kartais ir birželio pradžioje. Atsitikdavo kartais ir taip, kad birželį, kai visi medžiai jau būdavo sulapoję, iškrisdavo daug sniego, ir medžių šakos lūždavo, neišlaikiusios didelio svorio.

Tiems tremtiniam, kurie buvo nuvežti į kalnus, buvo dar blogiau, nes ten vasaros buvo dar trumpesnės: gegužės mėnesį neretai dar snigdavo, o rugsėjo mėnesio pabaigoje – jau vėl snigdavo.

Tačiau kalnuose užtat dažnai lydavo, o mes dažnai kentėdavome nuo lietaus stygiaus, nes smėlėtame dirvožemyje, jei nebūdavo lietaus, bemat viskas išdegdavo, net šiurkšti miško žolė paruduodavo ar sudžiūdavo.

Savo daržus vakarais bandydavome laistyti, nes, laistant dieną, saulei kepinant, vanduo, tuoj pat virsdamas karštais garais, kylančiais nuo įkaitusio smėlio, nudegindavo augalų lapus. Tačiau laistydami iki tamsos ar net tamsoje, suspėdavome palaistyti tik nedidelę daržo dalį, nes vandenį kibirais tekdavo nešti po kelis šimtus metrų iš miško balų, kurios pačios per vasaros karščius dažnai išdžiūdavo.

Visus darbus daržuose labai apsunkindavo tai, kad dirbti tekdavo be paliovos ginantis nuo tirštais debesimis puolančių ir skaudžiai geliančių uodų bei nosį, akis ir net burną užkemšančių smulkučių mašalų, vadinamų „moška“. Gindamiesi nuo uodų, nešiodavome skrybėles su tinkleliais, dengiančiais veidą, ir todėl atrodydavome kaip bitininkai. Būdavo tvanku, bet uodai galėdavo įgelti tikį nosį ir į ausis, pasiekdami jas ir per tinklelį. Nuo „moškos“ jokie tinkleliai neapsaugodavo. Todėl tekdavo vaikščioti užtinusiomis akimis, išpurtusiomis nosimis. Kad apsaugotume pečius nuo uodų, būdavome priversti net per vasaros karščius nešioti „šimtasiūles“, nes stambūs geltoni uodai, vadinami „maliariniais“ uodais, lengvai pasiekdavo žmogaus kūną net per dvejus marškinius. „Šimtasiūlių“ rankovių rankogalius tekdavo užveržti raišteliais, kad uodai ir „moška“ neįlįstų po rankovėmis, o pačias rankas ištepti degutu ar mūvėti brezentines pirštines su pamušalu. Pietus valgydavome miške įrengtose žeminėse, uždegdami tų žeminių prieangiuose kelmus ir pūžrus, duodančius daug dūmų. Dūmai grauždavo akis, bet tai leisdavo nusiimti skrybėles su tinkleliais ir atidengti burnas.

Su uodais ir „moškomis“ tekdavo kariauti sodinant ne tik daržus, bet ir dirbant miško darbus bei uogaujant ir grybaujant. Ir tik rudeniop, prasidėjus šalnom, uodai ir „moška“ išnykdavo. Tad bruknes rinkti būdavo daug lengviau negu mėlynės.

Broknes ir grybus rinkdavome ne tik pavalyti, bet ir žiemai: bruknes supildavome į kubilą ir, užlieję vandeniu, užšaldydavome, o žiemą, kirvuku prisikapoję, kiek reikia, rožinio ledo su uogomis, jį atšildę, virdavome kisielių bei valgydavome nevirtas uogas; baravykus, raudonviršius, lepšiukus ir šilbaravykius džiovindavome, o didelius baltus plokščius grybus, panašius į paberžius bei paliepius, vietinių gyventojų vadinamus gruzdžiais („gruzdi“) –

sūdydavome kubile ir žiemą valgėdavome kartu su bulvėmis, o dažnai – ir be jų.

Broknių ir gruzdžių pririnkdavome tiek daug, kad užtekėdavo ne tik savo šeimos reikmėms, bet ir nešdavome į 67-ojo kvartalo gyvenvietėje veikusį paruošų punktą. Už nuneštas į tą punktą uogas bei grybus gaudavome ne tik pinigų, bet, ir kas svarbiausia, talonų deficitinėms prekėms: druskai, muilui, žibalui, audinių atraizoms. Danutė ir aš antrąją tremties vasarą buvome pririnkę tiek broknių (per dieną pririnkdavome po keturis didelius kibirus) bei grybų, kad už tai gavome tiek kariškos apsauginės (pilkai žalsvos) spalvos audinio atraizų, kad iš jų mama pasiuvė man kelnes ir marškinius, Danutei – sijonuką ir palaidinukę, o sau – sijoną. Tų drabužėlių mums užteko iki pirmojo grįžimo į Lietuvą.

Tačiau pirmąją – pačią sunkiąją – tremties žiemą teko išgyventi ir be uogų, ir be grybų, tenkinantis tik „pajoku“ ir „rasolniku“ bei paplotėliais iš bulvių lupenų. Todėl taip stengėmės pavasarį pasisodinti daržą, kad nebektų badauti.

Kai įveikdami čia aprašytus vargus pasiekėme, jog pasodintos bulvės ir svogūnai bei pasėtos morkos ir žirniai šiek tiek ūgtelėjo, dėl ko atsirado ir pradėjo stiprėti viltis, kad antroji žiema Sibire jau nebebus tokia žiauriai alkana kaip pirmoji, daugeliui tremtinių, gyvenusių 67-ajame kvartale, teko atsisveikinti su ta viltimi ir su savo daržais, į kuriuos buvo įdėta tiek triūso: prasidėjo naujų „ešelonų“ formavimas, šį kartą vežančių jau ne prekiniais vagonais, o sunkvežimiais, o po to – baržomis, nuplukdžiusiomis tremtinius iki Leduotojo vandenyno ir išlaipinus juos vietoj žadėtosios Amerikos amžinojo įšalo žemėje. Kai kurie tremtiniai pateko į Igarką, tačiau dauguma – į Laptevų jūros pakrantę bei į tos jūros salas.

Nuvežtųjų į Šiaurę, dar kartą ištremtų tremtinių gyvenimas buvo daug sunkesnis negu mūsų, pasilikusių taigoje. Apie tai jau parašyta nemažai atsiminimų. Aš ten nebuvau, todėl nieko nei pridėti, nei atimti negaliu. Galiu tik dėkoti Dievui, kad šį kartą likimas mūsų šeimos pasigailėjo.

Išvežus iš 67-ojo kvartalo didelę dalį tremtinių ir mobilizavus beveik visus tinkančius kariuomenei vietinius vyrus, „liespromchozo“ vykdyti nusakinto miško kirtimo ir medienos transportavimo darbai beveik sustojo. Liko dirbti tik „čiuročků“ bei šautuvų buožių paruoštukų gamybos barai ir deguto, varomo iš kelmų, fabrikėlis. Dauguma tame kvartale dirbusių tremtinių buvo įdarbinti „chimlieschozui“ priklausiusiame 69-ajame kvartale ir persikėlė į tame kvartale stovėjusį baraką. Į tą baraką persikėlė ir su mumis viename kambaryje gyvenusio Apolonija Kavaliauskienė su savo dukrytėmis bei kitoje mūsų priemenės pusėje buvusioje kambarėlyje gyvenusio Julija Janušauskienė su dukrele Alge ir sūneliu Rimantu.

Dar pavasarį, besitvarkant darže, man pradėjo gelti tai vieną, tai kitą krūminį dantį. Po kurio laiko tas gėlimas tapo toks, kad negalėdavau rasti sau vietos. Ypatingai sunku būdavo naktimis: net ir būdamas labai pavargęs nuo sunkaus

fizinio darbo tampant daržo tvorai reikalingas kartis, ilgai negalėdavau užmigti, o užmigęs – ilgai miegoti. Vaikščiodavau apdujęs nuo skausmo ir neišsimiegojimo, mašinaliai darydamas tai, ką reikėjo daryti.

Iš pradžių dar šiek tiek padėdavo kompresai, dedami prie patinusio karščiuojančio veido ir vatos gabalėliai, pamirkyti žolelių antpiluose ar acto rūgštyje, dedami ant skaudančio danties, bet vėliau nebegelbėdavo ir tai. Teko kreiptis į 67-ajame kvartale buvusį med. punktą. Ten felčere dirbusi komendanto žmona nustatė, kad į mano dantis įsimetė ėduonis ir kad, norint išgelbėti dar neužkrėstus dantis, nesveikus dantis reikia išrauti. Kadangi felčerė nebuvo dantų gydytoja ir jokių priemonių, kuriomis naudojasi odontologai, neturėjo, tai dantis man traukė paprastomis repliukėmis, nenaudodama jokių nuskausminti skirtų vaistų, kurių irgi neturėjo. Reikėjo pašalinti aštuonis krūminius dantis – po du kiekvienos dantų eilės galuose. Tą „operaciją“ felčeriukė įvykdė per du seansus, nes tai buvo sunkus darbas, pareikalavęs iš jos nemažų fizinių pastangų (ji buvo smulkutė, traputė, jaunutė moteriškaitė), o iš manęs – sugebėjimo ryžtis iškęsti labai aštrų trumpalaikį skausmą. Dar ir dabar, atrodo, matau, kaip felčeriukė įsirežusi ir prisimerkusi rauna mano dantį, o iš mano burnos šliūkštelėjęs kraujas aptaško balto jos chalatuko krūtinę raudonomis dėmėmis... „Operacija“ buvo žiauri, bet po jos žaizdos užgijo gana greitai, ir dantys po to man jau nebeskaudėjo. Nebeskauda iki šiol.

Iki 1942-43-ųjų metų žiemos vidurio mūsų šeima dar pragyveno 67-ajame kvartale, nors mama jau dirbo 69-ajame kvartale. Viduržiemy mus perkėlė į 69-ąjį kvartalą, kur stovėjo jau tik vienas barakas, priklausantis cheminės miškų pramonės ūkiui.

Šio ūkio darbininkai vasarą sakindavo pušis ir rinkdavo iš skardinių kaušelių į juos pritekėjusius sakus („živicą“), o žiemą ruošdavo sakinti naujas pušis, nuskusdami nuo jų kamienų seną gruoblėtą luobą, bei kirsdavo ir kraudavo į štabelius jau nusakintas pušis. Mes, vaikai, genėdavome nukirstų pušų šakas, atkasinėdavome užpustytus kelius ir takus, o vasarą miško takeliais ridendavome į sakų surinkimo punktus, išbarstytus po miško platybes, surinktiems sakams supilti reikalingą „tarą“ – kubilus ir statines. Kas dirbdavo ir įvykdydavo normą, gaudavo 400 gramų šlapios ir suzmeigusios (tokia sunkesnė ir užima mažiau vietos), dažniausiai pusžalės avižinės, duonos, o nedirbantys dirbančiojo išlaikytiniai – maži vaikai ir jau nebegalintys dirbti seneliai – gaudavo tos duonos jau tik po 150 gramų. Dabar tai neatrodo mažai, kai duona – tik priedas prie kito maisto, tačiau tuomet, gyvenant ir dirbant taigoje, gautos šlapios duonos gabalėlis, padalintas į tris dalis – rytui, pietums ir vakarienei, atrodydavo toks mažytis ir neskalsus, kad visą laiką galvodavai tik apie valgį, kartas nuo karto atgnybdamas po trupinėlį nuo gabalėlių, paliktų pietums ir vakarienei. Todėl vakarienei dažniausiai nieko ir nebelikdavo. Miegoti eidavome tuščiais skrandžiais. Todėl taip dažnai sapnuose regėdavome įvairius valgius, kurių siekdami paragauti pabusedavome...

Dar blogiau būdavo, kai žiemą įsisiautėjusios pūgos, kurias ten vadindavo „buranais“, taip užpustydavo visus miško takelius, kad kelias dienas mes negalėdavome atsinešti nei duonos, nei ją pakeičiančių miltų, iš kurių virdavome skystą putrą (skystą todėl, kad jos būtų kuo daugiau). Duoną ir miltus į kvartalo parduotuvėlę nešdavome dažniausiai mes, vaikai, kartu su pardavėja Tasia ir tik retkarčiais, kai dėl pūgos ir labai užpustytų miško takų ne visi suaugusieji dirbdavo, prie mūsų prisijungdavo ir keletas darbininkų. Tiek nešėjų reikėjo todėl, kad reikdavo eiti daugiau nei 30 kilometrų į Klepikovo gyvenvietę, kur buvo cheminės miškų pramonės ūkio centras, nors tik už kelių kilometrų nuo mūsų barako buvo miškų pramonės ūkio kepykla, tačiau ji priklausė jau kitai žinybai. Į žygius su Tasia mes, vaikai, eidavome su dideliu noru, nes, atnešus duoną ir iškrovus ją iš maišų, mes gaudavome šiek tiek iš maišuose likusių trupinių (o mes nešdami pasistengdavome, kad jų būtų kuo daugiau, todėl Tasia, suprasdama mūsų kėslus, mums duodamų trupinių kiekį ribodavo). Ypatingai malonu būdavo nešti miltus, nes, juos nešant persimetus maišą per abi pečių puses, retkarčiais, kai Tasia nematydavo, būdavo galima pačiulpti maišo kampą, įčiulpiant per jį ir miltų. Žiemą, spengiant Sibiro šalčiams, tai būdavo sunkoka, nes sušlapęs kampas kaipmat sušaldavo į ledą, o pavasarį, vasarą ir rudenį būdavo tikras malonumas. Kaip po to Tasia nurašydavo mūsų sučiulptus gramus – vienas Dievas težino! Greičiausia, kad, sverdama darbininkams ir jų šeimoms „pajoką“, šiek tiek negerai pasverdavo. O tai ji gerai mokėjo: staigiai mestelėdavo į svarstyklių lėkštutę atpjautą duonos gabalą, svarstyklių lėkštutė su duona trumputei akimirkai persverdavo lėkštutę su svarsteliais, ir belikdavo tik labai greitai nuimti „pasvertą“ duoną ir atiduoti jos laukiančiam, kurį jau skubino stovintys eilėje po jo: eilės būdavo ilgokos, o „pajoko“ išdavimo laikas – ribotas.

Kadangi „pajoko“ jau neužtekdavo, tai mes, šiek tiek geriau susipažinę su vietove taigoje, į kurią buvome atvežti, stengdavomės prasimanyti šiek tiek bulvių, nesvarbu, kad ir sušalusių. Mes sužinojome, kad, paėjus taiga apie tris dešimtis kilometrų ir perėjus ledu Obės upę, galima patekti į stepių rajonus, kuriuose esančiuose kolchozuose ir sovchozuose už iš sakų slapta išsivirtą kramtomąją smalą, vadinamą „siera“, galima mainais gauti bulvių. Žinoma, reikėjo pasivogti šiek tiek „živicos“, kas nebuvo sunku, nes kaušelių ir kubilų su ja buvo pilnas miškas, sugebėti kur nors krūmuose, toli nuo gyvenvietės ir stebėjimo bokštelių, ją išvirti taip, kad prie dantų neliptų ir netraškėtų, o būtų tarsi kaip kramtomoji guma, prasmukti pro kordoną, nusigauti į stepių rajonus, įsiprašyti pas kokius nors senukus nakvynei ir, apeinant kiemus ir keičiant gabalėlį „sieros“ į bulvę, prisirinkti jų pilną maišą. Po to belikdavo tik parsigabenti rogutėmis tą maišą namo, vėl prasmukti pro kordoną, kad tų bulvių nekonfiskuotų, o tada jau gali ir „papuotauti“. Nesvarbu, kad bulvės, jas bevežant, sušaldavo (juk keliauti tekdavo 50-60 kilometrų ir stepe, ir taiga). Nuo to jos net saldesnės tapdavo.

3. Ne taip jau paprasta.

Iš šio aprašymo gali susidaryti įspūdis, kad viskas buvo labai paprasta: prisivirei „sieros“ – ir tu su bulvėmis! Iš tikrųjų viskas buvo žymiai sudėtingiau. Visų pirma, verdant tą „sierą“, aplinkui pasklisdavo toks stiprus verdamos smalos kvapas, kad pagal jį jos „virėją“ sugauti būtų visai nesunku, o tada jau „už valstybinio turto grobstymą“ lageris neišvengiamas. Todėl ją virti tekdavo įlindus į taigos glūdumą, tolokai nuo gyvenvietės ir taip, kad nebūtų daug į viršų kylančių dūmų, kuriuos sargyba iš savo bokštų galėtų pastebėti. Be to, stebint besikeičiančią verdamų sākų spalvą, reikėjo pagauti tą momentą, kada ji bus „kaip tik“, nes, tik truputėlį nepavirus, smala lips prie dantų, o truputėlį pervirus – trupės ir nebus tąsi, todėl netiks vartoti. Skirtumas tarp tų „truputėlių“ matuojamas sekundėmis, todėl reikėjo arba labai gerų įgūdžių (o iš kur jų galėjome turėti mes, naujokai taigoje?) arba neišvengiamai būdavo daug „broko“, kol galų gale pavykdavo gauti „kokybišką produkciją“. Antra, dideli nuotoliai irgi daug reiškė, kai žiemos metu dienos trumpos, o gyvenviečių pusiaukelėje nėra. Tekdavo eiti parą ar pusantros, o kartais ir dvi, kai tekdavo vežti rogutes užpustytu keliu. O naktys Sibire ne tik šaltos, bet ir baisokos, ypatingai, kai ateina vilkų rujos metas. Ką tu, būdamas vaikas, su jais padarysi, nors ir turi degtukų, kuriais gali uždegti su savim vežamas pušies šakeles bei šieno kuokštelius? Ar ilgam jų užteks? Trečia, jau minėtieji „buranai“, kurie taigoje dar gali būti šiek tiek pakenčiami, nors ir užverčia miško kelius ir takus pusnimis ne tik iki juosmens, bet ir virš galvos, tačiau stepėje, kur lygu ir plyna, nei medelio, nei krūmelio, jie taip įsisiautėja, pakeldami nuo žemės į orą beveik visą sniegą, kad net kvėpuoti tampa nebeįmanoma, o ištiesus ranką, savo rankos pirštų matyti jau nebegali. Tokiomis sąlygomis gana greitai gali pamesti kelią ir nuklysti stepė nežinia kur. Ir tik po kelių dienų, „buranui“ nutilus, gal kas nors, pastebėjęs didelę pusnį, kurios toje vietoje būti neturėtų, ir ras tave į ledą pavirtusį, o jei ne, tai tik sniegui nutirpus gendančio kūno kvapas atkreips į tave žvėries ar žmogaus dėmesį. Net patyrę vietiniai gyventojai „burano“ stepėje metu neretai paklysdavo ir sušaldavo. Todėl stepių kaimuose prasidedant „buranui“, neretai būdavo ištempiamos virvės iki šulinio ir iki „kiziakų“ (tai tokios „plytos“, padarytos iš mėslo, kuriomis kūrenami pečiai, nes stepėje medžiai neauga ir malkų nėra, o anglies karo metais niekas neatveždavo – visas transportas buvo mobilizuotas karo reikmėms), kad žmogus, išėjęs iš trobos, laikydamasis virvės, surastų šulinį ir „kiziakus“, o neišklystų į stepę, iš kur grįžti jau nebesugebėtų. Ketvirta, iškeisti „sierą“ į bulves irgi ne visada būdavo taip paprasta, kaip iš pirmo žvilgsnio galėtų atrodyti. Juk ne kiekvienoje troboje tu su savo „siera“ esi pageidautinas svečias. Visko teko patirti. Ne tik šiurkščių žodžių. Kartą net šunimis užpjudytas buvau. Nelengva būdavo ne tik psichologiškai, bet ir fiziškai. Juk reikėdavo apeiti daugybę didelių daržų

tolokai viena nuo kitos atskirtų sodybų, tempiant rogutes per pusnis, siekiančias tau iki juosmens ar dar aukščiau. Apmaudu būdavo, kai su tokiu vargu prisikasęs prie trobos, rasdavai uždarytas duris. Iki vakaro taip nusivarydavai, jog vos laikydavaisi ant kojų. O spaudžiant dideliems šalčiams, kurie Sibire gana dažni, nuo nuolat atitirpstančio tave dengiančio šerkšno tavo visa apranga taip sudrėkdavo ir galų gale suledėdavo, jog visai nebelaikydavo šilumos. Kojos ir rankos nuo šalčio taip sustingdavo, kad nebejausdavau jų pirštų, o įėjus į šiltai prikūrentą pirkį pradėdavo taip gelti jų panages, jog ne „siera“ siūlyti, o staugti norėdavosi. Tai pastebėjusios geraširdės rusų moterėlės neretai pasiūlydavo nusimesti apavą ir pastatydavo dubenėlį šalto vandens rankoms ir taziką kojoms pamerkti. Tai, žinoma, pagelbėdavo, bet kiek tekdavo sugaišti laiko! O žiemos dienos tokios trumpos!

Nelengva būdavo ir ankstyvą pavasarį, kai norėdavome parsinešti iš stepės kaimų nesusalusių bulvių, kurių išpjautas akutes būtų galima pasisodinti taigoje išsikastame daržiuke (sodinti net suskaldytas į dalis bulves mums tada atrodė neleistina prabanga, to, ką galima suvalgyti, neracionalus švaistymas). Kadangi norėdavosi parsinešti kuo daugiau bulvių, tai dar stepių kaime maišą su bulvėmis, paskirstę jas į keturis maišo kampus, tau permesdavo ant pečių aplink kaklą ir pririšdavo raišteliais, kad rankos būtų laisvos ir galėtų slystantį maišą palaikyti bei pataisyti, ir taip tu išeidavai į ilgą – pusantros ar dvi paras trunkančią kelionę. Jei kelionės metu sumanytum maišą nusiimti, tai pats vienas užsidėti tokio svorio jau nebepajėgtum. Nuėjęs stepe kelias dešimtis kilometrų su tuo maišu ant pečių, tu turi dar pereiti kelis šimtus metrų Obės ledu, kas tuo metu jau nėra taip paprasta, nes ledas jau trūkinėja, vietomis jau yra atsiradę apneštu sniegu plyšių ir properšų, todėl neapsižiūrėjimas ar neatsargus žingsnis gali kainuoti labai daug: su pririštu ant pečių maišu, vargu, ar beišsikapanotum. Todėl iš stepių kaimo išsirengi labai anksti, tik brėkstant, kad suspėtum dar su šviesa pereiti Obę. Toliau kelias – jau taiga. Eiti, nors kelias ir labai nelygus, žymiai lengviau, nes gali pastovėti atsirėmęs į medį. Pastovi ir vėl eini. Ir taip visą naktį. Išaušus kitai dienai, jėgų lieka nelabai daug, ir net užgraužus žalių bulvių ir „žmycho“ (tai medvilnės sėklų išspaudos, kurių atveždavo į kolchozus gyvuliams šerti ir kurias kaimų žmonės vartodavo vietoj duonos, nes kolūkiečiai net 400 gramų „pajoko“, kurį gaudavo darbininkai, dirbantys miškuose, negaudavo; jie turėdavo išgyventi iš to, ką gaudavo už darbadienius, o už juos beveik nieko negaudavo, nes viskas būdavo skiriama frontui, todėl iš tikrųjų jie gyvendavo tik iš to, kas užaugdavo jų daržuose, kuriuos jie turėdavo didelius ir žemė juose buvo labai derlinga), jos beveik neatsistato. Todėl ir eini, matuodamas žingsnius: dešimt žingsnių iki to medžio, po to – kelių minučių poilsis į jį atsirėmus, vėl dešimt žingsnių iki kito medžio, po to vėl kelių minučių poilsis ir t.t., ir t.t. O priešaky dar kokia dešimtis kilometrų kelio... Taip ir slenki dantis sukandęs, kartais net akyse tamsu darosi... Ir kai galų gale pasiekęs namus beveik griūte įgriūvi į vidų, tai krinti ant grindų kaip negyvas, ir

iškart užmiegi... Nebejauti, kaip nuo tavęs nuriša maišą su bulvėmis, kaip nuauna apavą, kaip paguldo ant gultų... Taip pramiegi ko ne dvi paras, o kai pabundi, tai taip norisi valgyt... Tiesa, ši kartą prisivalgai ligi soties, nes tavęs laukia ir sutaupyta išlaikytinio „pajokas“ – po 150 gramų duonos vienai parai (kol tu buvai kaime, tu nedirbai, todėl ir 400 gramų tau „nepoloženo“ - nepriklauso), ir bulvienė iš grynų bulvių, o ne iš jų lupenų...

Išsimiegojęs ir pavalgęs tuoj pat pradedi ruošti naujai kelionei ir kitą rytą vėl išeini į stepės kaimus, kadangi atsineštų bulvių bei jų daigų nepakanka dideliame daržui apsodinti. Todėl ką tik aprašytąjį žygį tenka pakartoti dar kartą. Ir reikia labai skubėti ne tik todėl, kad Obė gali pradėti nešti ledus, bet ir todėl, kad negalima ilgai delsti bulves sodinant: iki prasidėsiančių vasaros karščių ir sausros jos turi ne tik sudygti, bet ir sulapoti ir būti pirmą kartą apkaustos, kitaip pakenčiamo naujo derliaus gali jau nelaukti – nesuspėję sulapoti daigeliai saulėkaitoje iškeps ir nudžius.

Galima, žinoma, ir surizikuoti: bandyti atsivežti bulvių laivybai prasidėjus, o po to ieškoti būdų, kaip kuo greičiau jas parsigabenti į savo kvartalus. Vieną kartą mums toks žygis puikiai pavyko. Bet visa tai buvo jau šiek tiek vėliau, kai mes Sibire gyvenome antrus bei trečius metus ir buvome žymiai daugiau patyrę. O pačią pirmąją 1941 – 1942-ųjų metų žiemą mes dar labai mažai ką žinojome ir į stepių kaimus dar nenueidavome. Net apie tokių kaimų egzistavimą nieko nežinojome. Gyvenome tik iš „pajoko“ ir „rasoljniko“ (tai toks pasūdytas skystimas, kuriame retkarčiais galima buvo pagauti rauginto agurko ar bulvės skiltelę). Jį virdavo ir dalindavo ta pati jau minėtoji Tasia, pažymėdama išduotą „porciją“ atskaitymų iš uždarbio tabelyje. Kartais to uždarbio, viską atskaičius, ir nebelikdavo, bet tai mus nelabai jaudino, nes už pinigus vis vien nieko negaudavom. Gal tik valstybinės paskolos obligacijų, kurias privalėdavome pirkti.

Prisimenu, kaip mūsų šeimoje buvo dalinama iš 67-ojo kvartalo parduotuvės parsinešta duona. Ją išduodavo panašiai kaip ir Barnaule - pagal korteles. Mūsų mama gaudavo darbininkės normą – 400 gramų, o mes – vaikai – „iždivenco“ („išlaikytinio“) normą – po 150 gramų. Todėl parduotuvėje mums atsverdavo duonos gabalėlį, sveriantį 700 gramų. Namie jį reikėdavo pasidalinti. Tuo tikslu mūsų kambarėlyje po prie lango stovinčiu stalu buvo pakabintas iš balanų ir vaškuotų kanapinių siūlų, kuriuos vadindavo „dratva“ ir naudodavo remontuojant „pimus“, sukonstruotos naminės svarstyklės. Jomis naudodavomės ne tik mes, bet ir kartu su mumis gyvenusi Apolonija Kavaliauskienė, turėjusi dvi dukrytes: Ramutę ir Nijolytę. Elenai Ladukienei ir Sofijai Juodvalkienei, gyvenusioms mūsų kambarėlyje, bet neturėjusioms vaikų, svarstyklių nereikėjo.

Naudodamasi tomis svarstyklėmis, mūsų mama, man ir Danutei akylai stebint, sverdavo mūsų – mano ir Danutės – normas, pridėdama prie jų nemažą dalį

savosios. Tai matydami ir suprasdami, mes prašydavome savo motinos, kad ji savęs per daug neskriaustų, nes, būdama labai alkana, visai nusilps ir nebegalės dirbti, o tada visai nebegaus duonos. Šiuo atžvilgiu mes abu – Danutė ir aš – dar sugebėdavome išsaugoti padarumo ir net šio tokio kilnumo jausmą, nors ir buvome labai alkani ir drebėdavome dėl kiekvieno duonos trupinėlio. Tačiau mudviejų „kilnumas“ baigdavosi, kai mama dalindavo duoną Danutei ir man. Man dažnai atrodydavo, jog mama, sverdama duoną Danutei, jai nuo savo normos pridėdavo šiek tiek daugiau negu man. Danutė kartais teigdavo, jog viskas vyksta atvirkščiai, nes mama labiau mylinti mane negu ją. Todėl aš, esą, gaunu keliais trupinėliais daugiau negu ji. Kai dabar pagalvoju, gal kartais Danutė būdavo ir teisi, nes man kartais tekdavo pavaduoti motiną darbe ir tuomet man tekdavo didesnė duonos dalis. O Danutė buvo dar per maža, kad jai būtų leidžiama eiti į darbą vietoj mamos. Dalyvaudami sveriant duoną, mes abu reikalaudavome, kad būtų griežtai laikomasi lygybės principo, nes duonos paskirstymas mums tada turėjo dvigubą reikšmę: ne tik kaip labai mūsų gyvybei svarbaus deficitinio maisto dalybas, bet ir motinos meilės mums dalybas. Tik dabar aš galiu suprasti, kaip sunku būdavo tokių dalybų metu mūsų motinai, kai trupinio dydžio duonos gabaliukus tekdavo po kelis kartus perkėlinėti nuo vienos svarstyklių „lėkštutės“ į kitą bei atgal, mudviem su Danute akylai ir priekabiai stebint, ar kuri nors „lėkštutė“ su duonos gabaliukais nepakils šiek tiek aukščiau negu kita.

Gavę savo normas, aš ir Danutė, dalindavome jas į tris dalis: pusryčiams, pietums ir vakarienei. Gaudavome tokias mažas duonos gabalėlių krūveles, kurias buvo galima beveik iškart praryti. Ir kai mama, matydama mūsų veidus, bandydavo atgnybti nuo savo normos dar po gabaliuką mums, neretai kildavo skandalas, kad atgnybta „ne po lygiai“ bei kad „geriau iš viso tokių neteisingų priedų neskirti“. Prisimenu, kaip aš ne vieną kartą, protestuodamas prieš „neteisybę“, demonstratyviai palikdavau kambarėlį ir, atsisėdęs ant barako „zavalinkos“ po savo kambarėlio langą, garsiai burbėdavau, išreikšdamas savo nepasitenkinimą ir nusivylimą, net pasipiktinimą tokia „neteisybe“. Tik sibirietiškos žiemos šaltis įveikdavo „protestuojančią mano dvasią“ ir priversdavo, susitaikius su „nuoskauda“, grįžti į mūsų kambarėlį, kuriame, susirietus kamputyje, dar ilgai apžiūrinėti savo duonos „normą“, galvojant, jog, jei būtų dalinama „teisingai“, ji galėjo būti šiek tiek didesnė.

Tai tik vienas mūsų gyvenimo pirmąją tremties žiemą epizodas, įtikinamai įrodantis, jog ilgiau užsitęsęs badavimas, susijungdamas su žmogui įgimtu stengimosi išsaugoti savo gyvybę instinktu, yra pajėgūs nustelbti žmogui jo žmogiškąjį pradą, paversdamas jį plėšriu gyvūnu, besirūpinančiu tik savo gyvybe. Ir tokių epizodų buvo ne vienas.

Ir čia aprašytas vaizdelis – dar nėra nužmogėjimo viršūnė, iki kurios gali atvesti ilgai užsitęsęs badas. Juk „golodomoro“ metu Ukrainoje kai kurios motinos valgė savo vaikus. Kuo išmatuoti nusikaltimo dydį tų „veikėjų“, laikusių save

„istorinėmis asmenybėmis“, kurių veikla atvedavo žmonių minias prie nužmogėjimo?

Pirmąją žiemą aš mačiau nemažai žmonių, sutinusių nuo bado (ne tik lietuvių, bet ir vietinių darbininkų), o jau minėtasis senasis Straižys, aukštas ir galingas vyras su sužeista akimi, taip ir mirė nuo išsekimo, nors ir gaudė valgiui ir kates, ir žiurkes, ir peles. Jį mes užkasėme į sniegą, nes niekas neturėjo jėgų iškasti sušalusioje žemėje duobę. Palaidojom tik pavasarį, žemei atšilus. Jo žmona – mažutė senutė – liko gyva, tačiau, atrodo, visa tai labai sunkiai paveikė jos psichiką. Vėliau ji pabėgo iš taigos į stepės kaimus, kur elgetaudavo. Į ją net mūsų viršininkai numojo ranka: nei jos ieškojo, nei gaudė, nei grąžino į tą vietą, kurioje ji privalėjo gyventi. Matyt, sugebėjo kaip nors „nurašyti“. Gal kaip mirusią, nes tais metais mirė ir Šapokų senelis Juozas – žymaus istoriko Adolfo Šapokos tėvas, ištremtas su kito savo sūnaus – girininko Jono Šapokos – šeima, ir net keli vaikai, prie ko mes jau buvome pripratę, nes kelionės į Sibirą metu, kaip jau esu minėjęs, mirtys buvo ne taip jau retos, ypač – mažų vaikų ir paliegusių senelių.

Manau, jog tą labai alkaną ir žiauriai šaltą 1941- 42-ųjų metų žiemą čia minimuose 67-ajame ir 69-ajame altajietiškos taigos kvartaluose lietuvių tremtinių būtų mirę dar daugiau, jei ne mažaūgiai, ilgais tamsiais rudais storais plaukais apžėlusiomis trumpomis kojomis arkliukai, savo šurpių žūčių kaina padėję kai kuriems iš mūsų išgyventi.

Jie – tie arkliukai – buvo atvaryti iš su Kalnų Altajaus autonimine sritimi besiribojančios Mongolijos stepių, kad Altajaus krašto miškų ūkiuose pakeistų traktorius ir sunkvežimius bei vietinius arklius, mobilizuotus karo reikmėms ir išgabentus, kaip tada buvo sakoma, „į frontą“.

Tie arkliukai, būdami įpratę laisvai klajoti po plačias lygumų vėjų perpučiamas mažasnieges Mongolijos stepes ir savarankiškai maitintis ten augančia niekada nešienaujama šiurkščia stepių žole, kurią jie net ir žiemą nesunkiai pasiekdavo, prakapstę kanopomis nestorą sniego sluoksnį, nežinojo, kas yra šienas ir nemokėjo jo ėsti. Todėl jie tą šieną, kurį jiems, imituodamos stepių žolę, po kojomis išbarstydavo tuos arkliukus prižiūrėjusios mūsų miškų ūkio darbuotojos, grabaliudavo labai nemokšišškai ir suėsdavo tik mažą jo dalį, nes stiprūs Altajaus vėjai gana greitai išnešiodavo tuos šieno kuokštelių bei užpustydavo storomis sniego pusnimis, kuriose tie mongoliškieji arkliukai jau nieko nebesugebėdavo rasti. Be to, ir to šieno, kuris buvo skirtas tiems arkliukams šerti, buvo ne kažin kiek, nes niekas juo iš anksto nebuvo pasirūpinęs. Jį atveždavo iš gana toli esančių sovchozų, kurie irgi kentė nuo pašarų trūkumo, nes, prasidėjus karui ir mobilizavus didelę dalį jaunų vyrų, nemažai pievų taip ir liko nenušienautos. Todėl mažieji mongoliškieji arkliukai nuolat būdavo alkani ir gana greitai labai sulyso, o kai kurie ir net paeiti nebegalėdavo. Jie net gerti nei iš kibirų, nei iš lovio nemokėjo. Tekdavo sniege

imituoti balutes ir upeliukus, iš kurių tie arkliukai siurbdavo vandenį, kanopomis pralauždami ant vandens paviršiaus užsidedantį leduką, kuris, esant dideliems šalčiams, gana greitai storėdavo.

Vakarais, darbo dienos pasibaigus, tuos arkliukus suvarydavo į vidury gyvenvietės ant pailgos kalvelės įrengtą aptvarą, kuriame jie, kiaurai perpučiami spengiančiais švilpiančio žvarbaus vėjo, piktai šiaušiančio ant jų apsnigtų nugarų styrančius šerius, kiurksodavo pavargusiai nunarinę galvas, o jų akys būdavo liūdnos liūdnos... Ir būdavo neaišku, ar iš jų rieda nevilties ir skausmo ašaros, ar vėjo atneštas sniegas tirpsta ant jų galvų...

Kartais, kai kas nors pamiršdavo užkelti aptvaro vartus, kai kurie arkliukai naktį išsliūkindavo pro juos ir beslampinėdami po 67-jo kvartalo gyvenvietę nuklysdavo į ją supusią taigą. Ten jie skabinėdavo kyšančias iš po sniego žemaūgių krūmokšnių viršūnėles, graužinėdavo karklų ir drebulių žievę bei trindavo savo nušiurusius kaulėtus šonus į medžių grublėtus kamienus. Aukštesnių krūmų jie neliesdavo, jų galbūt net nematydavo, nes tų arkliukų galvos su ant akių krintančiais trumpais šiurkščiais karčiukais visada būdavo nuleistos, kažkaip graudžiai linkstančios prie žemės. Blankioje mėnulio šviesoje, krintančioje ant jų pro pušų viršūnes, jie atrodydavo lyg kokie vaiduokliukai, lėtai slankiojantys tarp medžių po jų šešėlių išmargintą baltą sniego paklodę. Aš ir dabar gana ryškiai matau tą mano atmintyje iškylantį liūdną ir šiek tiek baugų paveikslą, ne vieną kartą matytą pro mūsų barako, stovėjusio gyvenvietės pakraštyje, langą, pro kurį aš dažnai žvelgdavau į gyvenvietę supančią girią ir į virš jos kybantį žvaigždėtą dangų, ieškodamas jame tų žvaigždynų, apie kuriuos buvau prisiskaitęs P. Slavėno „Dangaus spinduliuose“ dar Lietuvoje, besimokydamas pradžios mokykloje. O ką buvo galima veikti ilgais žiemos vakarais, kai ateidavo mano eilė budėti, laikas nuo laiko pametėjant naujų pliauskų į „buržuiką“, kad ji visą laiką būtų įkaitusi beveik iki raudonumo? Ramutės ir Nijolytės mama, siuvusi komendanto žmonai suknelę, buvo atsinešusi storą, kietais rudais viršeliais A. Puškino eilėraščių ir poemų tomą, kuris man labai pravertė mokantis taisyklingai kirčiuoti rusiškus žodžius ir gerokai praturtino mano žodyną, bei knygelę labai aktualiu tuomet mums pavadinimu „Taškent – gorod chlebnij“ („Taškentas – duonos miestas“), tačiau tas knygas buvo galima skaityti tik dieną, nes mes turėjome tik spingsulę, kurią užsidegdavome tik labai retais atvejais ir labai trumpam. Net vietiniai gyventojai retai leisdavo sau vakaroti lempos šviesoje: prasidėjus karui žibalas tapo žiauriu deficitu. Net tie sunkvežimiai, kurie buvo dar likę miškų ūkyje, buvo dujiniai, o dujos buvo gaminamos sandariose cilindro formos krosnelėse, įtaisytose sunkvežimių kėbulų priekyje. Tose krosnelėse buvo gazifikuojamos beržinės kaladėlės, vadinamos, kaip jau anksčiau esu minėjęs, „čiuročkomis“, kurių atsargas sunkvežimiai veždavosi savo kėbuluose. Sunkvežimiui važiuojant, sudegus eilinei porcijai kaladėlių, krosnelių dangčiai būdavo atvožiami, krosnelės pripildomos naujų kaladėlių, po to dangčiai užvožiami ir

užveržiami sraigtais. Šitą darbą mes, vaikai, labai mėgdavome, nes taip galėdavome pasivažinėti sunkvežimiuose, sėdėdami šalia karštų krosnelių.

Bet grįžkime prie į taigą nuklydusių arkliukų. Beieškodami žolės, kurią jie buvo įpratę rupšnoti Mongolijos stepėse, daugelis jų per ilgą žiemos naktį suspėdavo nužingsniuoti gana toli. Todėl rytais, pastebėjus, kad aptvaro vartai atviri ir kad aptvare arkliukų yra gerokai mažiau negu turėtų būti, ne visus juos pavykdavo taigoje surasti ir suvaryti atgal į aptvarą. Ne visus nuklydėlius pavykdavo surasti ir vėliau, jau įdienojus, ypač, jei siausdavo pūgos. Kai kurie arkliukai, taip ir nesugebėję prisitaikyti prie jiems neįprastų sąlygų, būdavo tiek nusilpę, kad beeidami parkrisdavo ir sušaldavo į ledą sniego pusnyse, kuriomis vėjas juos užklodavo. Tuos vargšelius, jau negyvus ir sušalusius, kartais surasdavo klajojantys dar nepagauti ir nesuvalgyti benamiai šunys bei miško žvėrys, taip pat ir mes, žmonės. Pjaustydavome jų kietus suledėjusius juodus kūnus pjūklais ir kapodavome kirviais, kad galėtume parsinešti namo juodos mėsos, padengtos stora plaukuota oda, ir stambių kaulų gabalus. Namie juos atitirpdydavome, nuskusdavome gaurus, plaudavome keliuose vandenyse, sūdydavome ir virdavome. Juoda mėsa putodavo, tekdavo nupilti pirmąsias dvokiančias ir putojančias nuoviras, tačiau vėliau, dar kartą pasūdžius ir dar kartą pavirinus bei šiek tiek atšaldžius, kad pats stipriausias dvokas nugaruotų, jau būdavo galima srėbti sūrų viralą ir čiulpti bei graužti prie kaulų prilipusią gyslotą juodą mėsą bei pridžiūvusią storą kietą odą, tokiu būdu pripildant tuščią skrandį ir malšinant įsisenėjusį didžiulį alkį.

Nesakyčiau, kad tokios „puotos“ pirmąją tremties žiemą mums, dar nepripratusiems prie tokio „maisto“, nesukeldavo šleikštulio. Juk dvokdavo ne tik verdama sušalusi dvėseliena bei putojantis viralas, bet dvokdavome ir mes patys, tokiu „valgiu“ numalšinę alkį. Tačiau, kaip sakydavo vietiniai taigos gyventojai, kurie į visa tai žiūrėjo žymiai paprasčiau ir pragmatiškiau: „golod – ne tiotka, on ko vsemu priučit“ („badas – ne tetulytė, jis prie visko pripratins“). Ir jie buvo teisūs: pripratome ir mes prie įvairių „dvokų“, nes karas tęsėsi net ketverius metus, ir gyvenimas ne lengvėjo, o vis sunkėjo ir sunkėjo. Tačiau mes gyvenimo sunkumus vėlesniais karo metais atlaikydavome jau lengviau, nes, ištvėrę sunkią pirmąją tremties žiemą, tapome jau kiti: labiau užsigrūdinę, daugiau žinantys, daugiau suprantantys ir mokantys, mažiau išrankūs. Jau sugebėdavome maitintis ir tuo, ko seniau, gyvendami Lietuvoje, nebūtume ryžęsi net į burną paimti.

Atėjus pavasariui arkliukų jau nebebuvo, buvo suvalgyti ir visi jų lavonai, nes juos valgėme ne tik mes – tremtiniai, bet ir vietiniai gyventojai, tačiau pašvinkusios ir prarūgusios bulvės, kurias mes rasdavome perkasinėdami po žiemos išalo atšilusią pernykščių daržų žemę, dvokdavo dar aštriau ir dar bjauriau negu jau minėtoji verdama nudvėsusių arkliukų mėsa. Tačiau mes džiaugdavomės radę kelias praėjusį rudenį nuimant derlių nepastebėtas bulves, dabar išpampusias ir pažliugusias, ir darydavome iš jų paplotėlius, kuriuos

kepdavome ant įkaitusios „buržuikų“ skardos ar ant į laužą įmestų įkaitusių akmenų. Paplotėliai šnypšdavo, putodavo, iš jų kildavo dujų burbulai, kuriems sproginėjant pasklisdavo supuvusio kiaušinio tvaikas, sumišęs su rūgščiu perrūgusių išrūgų kvapu. Kad tie paplotėliai nebūtų tokie ištižę ir ne taip stipriai dvoktų, mes kartais įmaišydavome į juos „miltų“ – grūstuvėse sutrintų džiovintų lupenų. Nuo jų paplotėliai tapdavo ne tik kietesni, bet įgydavo aitrumo, kuris permušdavo šleikštų pradedančių rūgti bei pūti atšilusių bulvių skonį. Tas skonis pagerėdavo ir nuo druskos, tačiau ją buvo privalu taupyti, nes karo metais ji jau buvo irgi tapusi deficitu. Ją, panašiai kaip ir ūkišką muilą, žibalą, degtukus, duoną, iš pradžių gaudavome pagal darbininko ir jo išlaikytinių korteles, o vėliau – už surinktas taigoje bruknes bei grybus, pristatytus į paruošos punktą.

Pavasario saulutei kaitriau sušildžius kalvelių žemę, atsirasdavo galimybė retkarčiais pasmaguriauti ir šviežia mėsyte, kuri, tiesa, irgi turėjo stiprų, mums neįprastą kvapą, bet užtat buvo gana riebi. Tai buvo starų, kuriuos vietiniai gyventojai ir mes vadindavome „suslikais“ (tas jų pavadinimas ir dabar man labiau „prie širdies“, nes jis skamba maloniau ir, atrodo, tiksliau atspindi tų simpatiškų gelsvakailių žvėrelių išvaizdą ir gyvenimo būdą negu kietai, girgždančiai ir šaltai skambantis žodis „staras“). Jie išlįsdavo iš savo šaltų ir drėgnų urvelių pasišildyti prieš saulutę ir tupėdavo ant užpakalinių kojų išsitempę visu ūgiu lyg kokios žvakutės, pakėlę trumpas priekines savo kojytes prie žvitrių savo snukučių, budriai stebinčių aplinką. Pamatę mus besiarinant prie jų, suslikai vikriai šmurkštelėdavo į savo beveik vertikalčiai išsiraustus urvelius, turėjusius po keletą išėjimų į paviršių. Mes, suradę tuos jų išėjimus, į vieną iš jų pildavome kibiruose atsineštą vandenį, o prie kitų laukdavome, paruošę kepures bei krepšius, išlendančio žvėrelio. Turėdavome ir pagalius suslikams užmušti, jei pamatydavome, kad pagauti nepavyks. Užmuštų suslikų kailiukus pridudavome paruošų punktui, gaudavome už juos talonus, kurie suteikdavo teisę nusipirkti taip reikalingų deficitinių prekių, o mėsytę išsivirę ar išsikepę suvalgydavome. Šių žvėrelių taukus vietiniai žmonės vartodavo ir kaip vaistą džiovai gydyti. Gaila tik, kad tie suslikai nesiveisė taigoje, kur mes gyvenome, o stepėse, į kurias mes nusigaudavome tik retkarčiais, o ir pagauti juos būdavo nelengva.

Taigoje pušų, kedrų ir maumedžių kamienais bei šakomis bėgiodavo dar vikresni už suslikus žvėreliai, vadinami burundukais. Jie yra šiek tiek panašūs į voveres, nes turi ilgas putlias uodegas, tačiau yra mažesni ir magesni – burundukų nugarėlės išmargintos ilgais, tamsiai rudais dryželiais, einančiais išilgai jų kūnelių. Burundukai labai įdomiai lukštendavo kankorėžius, kraudami randamas sėkliukes savo žandukuose, dėl ko šie būdavo labai išsipūtę. Vietiniai berniūkščiai sakydavo, kad burundukai skanūs, tik nėra riebiūs, tačiau man nė sykio nepavyko nei pagauti, nei numušti nė vieno burunduko, todėl nežinau jų skonio, nors voverienos ir varnėnienos ragauti teko. Varnėnų mėsa man

pasirodė kartoka ir ne tokia skani kaip žvirbliena, tik žvirblyje tos mėsos labai mažai. Teko valgyti ir keptos gyvatės mėsos. Ji man tuomet patiko, tačiau gaudyti gyvates buvo nelengva ir šiek tiek pavojinga. Jų galvų, bijodami apsinuodyti, mes nevalgydavome. Vietinės moterys jas vartodavo sąnarių skausmui gydyti.

Bet grįžkime vėl prie pirmosios žiemos tremtyje ir prie arklių.

Nusilpę, sunkiai kojas bepavelkantys mongoliški arkliukai nedaug tegalėjo padėti miško darbininkams, turėjusiems nukirsti nusakintas pušis, jas nugenėti ir suvilkti per gilų sniegą prie tolokai esančio kelio, kur rąstai buvo kraunami į štabelius. Gana dažnai, kai arkliukas, nebepajėgdamas patempti į sniegą įstrigusio rąsto, suklupdavo sniege, žmonėms tekdavo kelti jį iš sniego ir vilkti kartu su rąstu. Visiškai nebepaeinantį arkliuką įversdavo į roges ir kitas, dar paeinantis arkliukas, išveždavo jį į skerdyklą.

Kai antroje 1941-1942-ųjų metų žiemos pusėje tų arklių nebeliko, rąstus vilkdavo miške dirbusios moterys – vietinės ir tremtinės, nes likę dar nemobilizuoti vyrai buvo užimti miško kirtimu. Nebuvo taip paprasta gana tankiame miške nuleisti nupjautus medžius taip, kad jie griūtų į reikiamą pusę nepakibdami ant kitų medžių šakų ir neužgriūdami ant žmonių, genėjančių nukirstų pušų šakas. Pirmąją karo žiemą nei vietinės moterys, nei mūsų tremtinės tokio amato nemokėjo, bet vėliau, kai beveik visus vietinius vyrus mobilizavo, o mūsų kartu su šeimomis išvežė į šiaurę prie Laptevų jūros, šio amato išmokome visi: ir mūsų moterys, ir mes – paaugliukai.

Išmokom ir rąstus per sniegą vilkti: iškasame sniege griovelius, palaistom juos vandeniu, šis, susimaišęs su sutryptu sniegu, kaipmat sušąla – štai jums ir ledinis lovelis, kuriuo rąstas slysta gana lengvai, neįstrigdamas į sniegą. Užneriame ilgą stiprią virvę ant rąsto drūtgalio, stipriai užveržiame, kad nenuslystų, paliekame iš kairės ir iš dešinės pakankamai ilgus jos galus, už kurių įsitvėrę ir persimetę per pečius po du ar tris žmones iš vienos ir kitos ledinio lovelio pusės tempiname tą rąstą lediniu takeliu kelio link. Į pakalnę rąstas slysta pats, tenka net saugotis, kad jis ant tavęs kartais neužlėktų. Sunkiau būdavo kylant į kalveles, bet vis tiek ledu rąstus tempti buvo daug lengviau negu per sniego pusnis.

Mūsų moterys kartais pajuokaudavo, kad tapo burliokais, tempiančiais laivus Volgos pakrante, tačiau vietinių moterų tokie dalykai nestebino, nes joms net į plūgą įsikinkiusi moteris buvo įprastas vaizdas.

Kai karo metais Sibiro kolchozuose beveik nebeliko traktorių, tai kolchozų pirmininkai buvo įvedę prievolę, kad kiekviena šeima, turinti karvę savo asmeniniame ūkelyje, suartų po tam tikrą plotą bendruose kolchozo laukuose. Buvo pagrasinta, jog neįvykdžiusioms tos prievolės šeimoms bus sumažintas jų asmeniniam daržui skirtas plotas ir nebus leista kolchozo pievose prisipjauti savo karvutei šieno.

Sausas Sibiro klimatas leisdavo prisipjautą ir išdžiovintą šieną, sukrautą į dideles, panašias į namą, stirtas, vadinamas „zarodais“, laikyti laukuose, ir tik žiemos metu ir žiemos keliu žmonės, pasikinkę į roges savo karvutes, vežimukais veždavosi jį namo, kraudavo ant tvartelių stogų.

Dabar teko karvutes kinkyti ne tik į rogutes, bet ir į plūgą. Kolchozų moterėlės, nenorėdamos nuvaryti nuo kojų savo vaikų maitintojos – karvutės (Sibire jos labai mylimos ir vadinamos maloniniais moteriškais vardais – Mašenkomis, Zinočkomis, Duniašečkomis, Zojenkomis ir t.t.), įsikinkydavo į plūgą kartu su savo karvute ir tempdavo ją, klampodamos ariama dirva, o plūgus „vairuodavo“ tų moteriškių dukros ar paaugliai sūnūs, dar nepašaukti į karą.

Visą dieną prasiplūkusi kolchozo laukuose ir tik vakare sugrįžusi namo, šeima kibdavo į darbą savo asmeniniame darže, kad galėtų jame užsiauginti bulvių, kopūstų, agurkų, moliūgų ir kitų daržovių, kurių prireiks, kad prasimaitintų ilgą Sibiro žiemą.

Kadangi stepėje medžiai neauga, o miškai – labai toli, tai vasaros dienomis iš tvartelyje susikaupusio karvutės mėšlo, tą mėšlą mindant basomis kojomis ir minkant rankomis, po to kraunant į medines „formas“, tekdavo gaminti į dideles plytas panašius kiziakus, kuriais, juos saulėje išdžiovinus, žiemą kūrendavo pečių. Kiziakų pelenais tręsdavo daržus. Vasaros metu kiziakų nedegindavo: valgiui pasigaminti pakakdavo sausos žolės, sudžiūvusių pelynų stiebų ir „katechami“ vadinamų sudžiūvusių „paplotėlių“, kurių „prigamindavo“ pakelėse besiganančios bei keliukais namo einančios karvės. Sibiro stepių kaimo žmogui karvė duodavo ne tik pieną, didelę dalį kurio pasiimdavo valstybė, bet ir kurą, o kartais ši pagrindinė šeimos maitintoja atstodavo dar ir arklių. Net besišeriančių karvių plaukai būdavo panaudojami: iš jų veldavo kamuoliukus – sviedinukus vaikams žaisti. Todėl suprantama, kodėl karvutė šeimoje buvo taip mylima ir gerbiama.

Stepių kaimuose žmonės, nors karo metais irgi gyveno nelengvai, tačiau vis dėlto taip nebadavo, kaip badavome mes taigoje: jie turėjo nuosavų bulvių ir kitų daržovių, galėjo kolchozų ir sovchozų laukuose po derliaus nuėmimo pasirinkti nubyrėjusių varpų. Nors varpas „valdiškuose“ laukuose rinkti buvo draudžiama, bet kas gali sugaudyti vaikus, norinčius, kad bulvių košė ar bulvienė būtų paskaninta iš grūstuvėse sutrintų grūdų pagamintais miltais ar kruopomis? Rinkdavo tas varpas ne tik po derliaus nuėmimo, bet ir pavasarį, sniegui nutirpus, nors buvo skelbiama, jog peržiemoję, o po to atšilę ir prarūgę grūdai yra nuodingi. Jei kas nors primindavo apie nuodus, su karčia ironija atsakydavo, kad geriau mirti sočiam negu alkanam.

Apie tokias galimybes kasdien sočiai ar beveik sočiai valgyti, mes, iš Lietuvos į Sibiro taigą atvežti tremtiniai, pirmąją tremties žiemą galėdavome tik pasvajoti, prisiminę gyvenimą iki tremties. Bet nuo nuolatinių svajonių apie valgį sotesni netapdavome. Tik dar labiau valgyti norėdavosi.

Apie tai, ką kartais gali padaryti su žmogumi badas, byloja ne tik pasakojimai apie 1932 – 33-ųjų metų badą Ukrainoje, kada po prievartinės kolektyvizacijos prasidėjusio ir nusinešusio milijonus gyvybių bado metu buvo atvejų, kai motinos, kaip jau minėjau, valgė savo vaikus. Apie tai byloja ir vienas gėdingas mano asmeninės biografijos epizodas, apie kurį galvoti ir rašyti man nėra lengva. Tačiau teigiama, jog dar Aristotelis yra pasakęs: „Platonas mano draugas, bet tiesa – brangesnė.“ O nutylėti tiesą, kad ir labai skaudžią, būtų dar nesąžiningiau, dar gėdingiau.

Nors už valdiško turto vogimą Sovietų Sąjungoje karo metais buvo baudžiama labai žiauriai, Sibiro tremtiniai ir vietiniai gyventojai nelaikydavo tokių dalykų didele nuodėme. Visai kitaip buvo žiūrima į asmeninio turto vagystes. Nors žmonės gyveno labai skurdžiai, tokios vagystės pasitaikydavo palyginti retai. Ir ne tik todėl, kad beveik nebūdavo ko vogti. Vogti iš savo kaimyno ar bendradarbio buvo didelė gėda. O valdišką turtą vogdavo beveik visur ir beveik visi, jei tik rasdavo ką nors sau naudingo ir pajusdavo, jog yra galimybė tai nugvelbti, labai nerizikuojant įkliūti ir gauti kelis metus lagerio.

Mūsų atveju visa bėda buvo tik ta, kad taigoje, kurioje mes tuomet gyvenome ir dirbome, išskyrus jau minėtąją „živicą“, nebuvo jokio valdiško turto, kurį būtų buvę galima suvalgyti ar iškeisti į ką nors valgomo, ir todėl būtų buvę verta vogti.

Net toje krautuvėlėje, kurioje dirbo minėtoji Tasia, nebuvo ko vogti: mūsų atneštąją duoną ar miltus Tasia tuoj pat išdalindavo kaip „pajoką“, ir krautuvėlė likdavo tuščia. Negi eisi vogti svarstyklių – juk jos nevalgomos. O valgyti taip norėjosi! Vien tik apie tai nuo ryto iki vakaro tesigalvojo.

Kai mūsų šeima dar tebegyveno 67-ajame kvartale, o anksčiau mano minėta Šapokų šeima – jau 69-ajame, aš buvau labai susidraugavęs su Šapokų berniukais: Vytautu ir Algirdu, kurį sutrumpintai vadinome Aldu. O mane, kaip jau esu minėjęs, vadindavo kartais Aduku, o kartais – Adu. Mes visi trys kartu rengdavome išvykas prie už kelių kilometrų nuo 69-ojo kvartalo esančio Utkino ežero žuvų pagaudyti bei ten perinčių laukinių ančių kiaušinių paieškoti. Tačiau tos išvykos, nors į jas visada dėdavome daug vilčių, retai būdavo sėkmingos: jei kartais ir pagaudavome vieną kitą žuvelę, tai kiaušinių rasti, kiek pamenu, taip nė karto ir nepavyko. Nors vietiniai berniūkščiai kartais girdavosi jų radę. Mums buvo tekę rasti tik lizdų su kiaušinių lukštais.

Dėl patirties stokos mums ir žūklė menkai sekėsi. Kaip mes džiaugėmės, kai vieną labai karštą vasaros dieną, kada viskas leipo nuo kaitros, mums pavyko sužvejoti stamboką lydeką. Norėdami, kad, mums tęsiant sėkmingai prasidėjusią žvejybą, lydekaitė kuo ilgiau išliktų gyva ir dar šiek tiek užtelėtų, mes ežero pakrantės samanose didelio krūmo šešėlyje išrausėme stalo dydžio ir dviejų sprindžių gylio duobelę, į kurią, jau ją bekasant, prisisunkė vandens, dėl ko ji tapo mažu ežerėliu. Į jį mes ir įleidome savo lydekaitę bei porą smulkių

kuojyčių. Kaip buvo mums apmaudu, pikta ir liūdna, kai, nuplaukę kokį šimtą metrų nuo kranto, iš savo valtelės pamatėme, kaip gana aukštai sklandęs erelis staiga suglaudė sparnus, akmeniu krito į mūsų „ežerėlį“, sugriebė lydekaitę ir ją nusinešė!

69-ojo kvartalo barake gyveno Medvedevų šeima, kuri to barako kieme turėjo nuosavą pašiūrėlę. Toje pašiūrėlėje ji laikė įvairius rakandus (kibirus, pjūklą, kirvį, kastuvus, rogutes) ir keletą vištų. Visi kiti to barako gyventojai vištų neturėjo. Žiemą toje pašiūrėlėje Medvedevai laikydavo dar ir karvę. Vasarą jų karvė ir dar kitų dviejų šeimų karvės dieną naktį slampinėdavo po mišką. Jas surasdavo tik pagal pakaklėj pakabintų varpelių skambesį. Kai ateidavo melžimo metas, jos pačios ateidavo prie barako ir mūkdavo.

Kartą, po eilinės nenusisėkusios laukinių ančių kiaušinių paieškos, mūsų kompanijai šovė į galvą mintis „pakiaušiniuoti“ Medvedevų pašiūrėje. Ji nebuvo rakinama, tad ir patekti į ją nebuvo sunku. Nors ir žinojome, kad vogti iš žmonių yra didelė nuodėmė, tačiau nuolatinio alkio ir vilties nors kartą skaniai ir sočiai pavalgyti kurstoma pagunda buvo tokia stipri, kad mes vieną naktį ryžomės tokiam „žygiui“. Net ir pasiteisinimą sau sugalvojome: „Kodėl jie, Medvedevai, turi ir karvę, ir vištų, o mes – nieko? Mes juk irgi turėjome, bet iš mūsų viską atėmė. Net Tėvynę.“

Sulaukę nakties, kai barake visi sumigo, mes įlindome į Medvedevų tvartelį. Neradę pašiūrėje kiaušinių, nutarėme išsinešti pačias vištas. Bandyti jas paslėpti 69-jame kvartale, kur buvo tik vienas barakas, buvo ir neprotinga, ir rizikinga, o paslėpti jas kur nors taigoje, kad jų neaptiktų laukiniai žvėrys, – neįmanoma. Todėl buvo nutarta, jog vištas reikia paslėpti 67-ojo kvartalo barake, kuriame gyvenau aš ir kuris buvo už poros kilometrų nuo 69-ojo kvartalo. Ten – 67-jame kvartale – barakų, namų ir įvairių pašiurių – daugybė, ir jų visų apieškoti niekas nesugebės. Taip mes tada galvojome.

Tačiau viskas baigėsi ne taip, kaip mes galvojome, o tragiškai ir gėdingai. Nežinau, koku būdu, tačiau, vos tik išaušus rytui, vištų šeiminkė surado mano paslėptas savo vištas. Man teko viską papasakoti apie mūsų naktinį „žygį“, o mano motinai, išperkant mano kaltę ir šeimos gėdą, teko padovanoti Medvedevams dar iš Lietuvos atsivežtą labai gražų kilimėlį su žaliai raudonais rožių vainikais ir žydrais balandėliais, ant kurių lizdelio su mažu kūdikėliu auksinėmis raidėmis buvo išausti mano gimimo metai. Tą kilimėlį buvo išaudusi pati mano mama mano gimimo proga, labai jį brangino ir todėl vis dar nesiryždavo iškeisti jį į sėlenas ar bulves bei avižas, ką jau buvo padariusi beveik su visais kitais atsivežtais iš Lietuvos daiktais.

Man irgi buvo labai gaila to kilimėlio, tačiau jo praradimą aš išgyvenau nepalyginamai lengviau negu tą sunkiai slegiantį nenuplaunamos gėdos jausmą. Dar ilgai po to aš vengiau žmonių ir stengiausi niekur viešai nesirodyti. Man

atrodė, kad kiekvienas sutiktas žmogus, pamatęs mane, su pasibjaurėjimu mintyse pasmerks mane. Man buvo gėda savęs ir savo poelgio.

Net ir dabar, praėjus beveik septyniems dešimtmečiams po šio nelemto mano „žygdarbio“, aš jaučiuosi labai nejaukiai jį prisimindamas. Bausdamas save už jį, nusprendžiau jo nenuslėpti, o čia aprašyti kartu su visais kitais įvykiais, tarp kurių – nemažai labai skaudžių, tačiau, išskyrus ką tik aprašytąjį, nėra tokių, dėl kurių nedrįsčiau pažvelgti žmogui į akis.

Išgyvendamas dėl šios savo gėdos dabar aš kartu ir džiaugiuosi, kad tuomet taip greitai įkliuvau. Juk, pasisekus pirmajai vagystei, beveik neišvengiamai galėjo kilti pagunda tęsti tokią „veiklą“ ir toliau. Sunku dabar atspėti, kuo tai galėjo baigtis.

Šis gėdingas įvykis davė man dar ir kitą naudingą pamoką: niekada nereikia skubėti smerkti puolusių žmonių. Daug išmintingiau ir padoriau – ištiesti jiems draugišką pagalbos ranką, pabandyti suprasti, kodėl taip atsitiko, kad tas žmogus puolė. Gali būti ir taip, kad laiku suteikta nuoširdi pagalba ne tik sustabdys žmogaus kritimą žemyn, bet ir padės jam pakilti ir, pajutus žmogiškąją savo orumą, daugiau nebesuklysti.

Ir dar viena pamoka: nesunku būti padoriam, oriam, geram, išdidžiam, dosniam, maloniam ir linksmam, kai tu esi visų gerbiamas ir mylimas, viskuo aprūpintas, kai tau nieko netrūksta ir visko turi tiek, kad gali leisti sau prabangą dalytis tuo geru su kitais ir gėrėtis savo kilnumu bei kitomis savo dorybėmis.

Žymiai sunkiau išlikti geru, padoriu ir oriu žmogumi, kai tu esi alkanas ir nuskuręs, kai tu neturi pastogės, esi visų skriaudžiamas, niekinamas ir ujamas.

Norėdami, kad žmonės būtų žmoniškai ir elgtųsi žmoniškai, turėtume pasirūpinti, kad bent dauguma iš jų turėtų žmoniškas sąlygas oriai ir padoriai gyventi, doru ir stropiu savo darbu pakankamai aprūpinti save ir savo šeimas.

Šias tiesas dar ne vieną kartą patvirtino margas mano gyvenimas, kuriame buvo visko: ir naujų tremčių, ir kalėjimų, ir universitetų, ir bendravimo su akademikais ir prezidentais.

Apmaudu, kad šių paprastų ir akivaizdžių tiesų neįstengia (ar nenori) suvokti dauguma pasaulio galingųjų ir daugelis priskiriančių save taip vadinamam „elitui“, turinčiam, jų nuomone, išskirtines teises į išskirtinę padėtį visuomenėje, leidžiančią jiems prabangiai gyventi kitų žmonių skurdinimo sąskaita.

4. Gyvenimas 69-jo kvartalo barake. Motinos areštas. Mes vėl 67-ajame kvartale. Perku karvę. Gyvenimas be motinos. Mano kelionės, pamąstymai ir pagundos. Karo pabaiga. Susirašinėjimas su Lietuva.

„Liespromchozui“ sumažinus darbų apimtį 67-ajame kvartale, net kelios lietuvių šeimos persikėlė į „chimlieschozui“ priklausiusį 69-ojo kvartalo baraką, stovėjusį už poros kilometrų nuo 67-ojo kvartalo prie keliuko, kuriuo eidami pasiekdavome jau minėtąjį Utkino ežerą.

Į tą baraką mūsų šeima persikėlė pati paskutinė, kai jame jau gyveno Vincė Šapokienė su sūnumis Vytautu ir Aldu, Julija Janušauskienė su dukra Alge ir sūneliu Rimantu, Ona Katinienė su sūneliu Vytuku ir Apolonija Kavaliauskienė su dukrelėmis Ramute ir Nijole.

Barakas buvo senesnės statybos negu tas, kuriame mes gyvenome 67-ajame kvartale, vienaaukštis, gana platus ir ilgas, tvirtai suręstas iš storų, tašytų, jau papilkėjusių pušinių sienų. Jis turėjo tris įėjimus: du iš barako galų ir pagrindinį šoninį įėjimą.

Priekiniame barako gale, į kurį vedė aukšti laiptukai, gyveno dvi lietuvių – Kavaliauskienės ir Šapokienės – šeimos ir visų šio barako darbininkių viršininkė – baro meistrė Katerina. Jos pavardės tiksliai nebeprisimenu (Fatejeva ar Fedotova), nes pavarde jos niekas nevadindavo. Kreipdavosi į ją „mastericha“ arba „mastericha Katia“ („meistrė“ arba „meistrė Katia“). Barako gyventojai vis prisimindavo prieš tai baro meistrų dirbusį šlubąjį Prichodjko, kuris su savo pavaldiniais bendravo žymiai pagarbiau ir atjausdavo sunkų fizinį darbą priverstas dirbti jau nebejaunas moteriškes, o naujosios meistrės privengdavo, tuo labiau, kad šioji dažnai aprėkdavo darbuotojas, nesugebėjusias per darbo dieną surinkti reikalaujamo kiekio „živicos“, grasindama sumažinti duonos normą. Nepatikdavo mums ir „masterichos Katios“ dviveidiškumas: kai į baraką užsukdavo iš Utkino atvykęs ORS'o (ORS – „Otdel rabočevo snabženija“ – „Darbininkų aprūpinimo skyrius“) viršininkas storulis Padalka, tai mūsų „mastericha“ tapdavo lipšni kaip laputė.

Kitame barako gale gyveno kilusių iš Latvijos eigulių šeima, kuri, atrodo, „chimlieschozui“ nepriklausė ir jos nariai „masterichai Katiai“ nebuvo pavaldūs.

Pagrindinis įėjimas vedė į gana erdvų „vestibiulį“, kuris perėjo į platų koridorių – barako simetrijos ašį. „Vestibiulio“ dešinėje pusėje stovėjo didelis katilas, kuriame jau minėtoji pardavėja Tasia virdavo „rasolniką“ – labai skystą agurkinę sriubą, į kurią buvo įdedamas žiupsnelis miltų ir keletas bulvyčių, supjaustytų į plonas skilteles. Tasiai pilstant tą sriubą į mūsų dubenėlius, ne į kiekvieną dubenėlį patekdavo bulvės skiltelė, dažnai tekdavo džiaugtis tik

rauginto agurko gabalėliu. Kokį pusmetį prie sriubos dar gaudavome po šimtą gramų duonos, tačiau vėliau turėdavome tenkintis jau tik ta duona, kurią gaudavome pagal korteles.

Šalia katilo prie lango stovėjo didelis stalas, prie kurio, kas norėdavo, galėdavo suvalgyti savo „rasoljniką“. Tačiau dauguma gyventojų, kurių kambarėlių durys buvo išsidėsčiusios abipus koridoriaus ir jo gale, dubenėlius su karštu viralu nusinešdavo į savo kambarėlius.

„Vyriškoji“ barako „kompanija“ – Šapokų berniukai, aš, Drokinų vaikai, o kartais dar ir Kolia Roščupkinas – valgydavome stovėdami prie stalo.

Tam buvo kelios svarios priežastys. Pirmoji – nenoras tuščiai gaišti laiko nešant dubenėlius su teliuskuojančiu karštu viralu. Man ir Drokiniukams – per visą koridorių, nes mūsų šeimų kambarėliai buvo pačiame koridoriaus gale, o Šapokiukams – dar blogiau, nes būtų tekę eiti per lauką.

Per tą laiką galima suspėti išsrėbti savo porciją ir tikėtis, jog Tasia, pamačiusi tuščius mūsų dubenėlius ir į ją viltingai žiūrinčias godžias mūsų akis, pasigailės ir šliukštelės mums dar po pusę samtelio karšto skystimo. Tai – antroji ir svarbiausioji priežastis, kodėl mes valgydavome prie stalo.

Mūsų panelės buvo išdidesnės: Kavaliauskaitės ateidavo su bidonėliu, o mano sesuo Danutė ir Algė Janušauskaitė, kurios kambarėlis irgi buvo koridoriaus gale šalia mūsų kambarėlio, nešdavo savo dubenėlius per visą koridorių.

Tuoju už katilo, dešinėje koridoriaus pusėje, buvo parduotuvėlė, kurioje Tasia sverdavo ir dalindavo mums duoną – darbininkų ir jų išlaikytinių „pajoką“, o kartais, kai duonos neatveždavo, - atitinkamas miltų porcijas.

Šalia parduotuvėlės buvo kambarėlis – sandėliukas. Jame Tasia laikė raugintus agurkus ir bulves, skirtas „rasoljnikui“, bei druską ir miltus.

Šalia to sandėliuko durų koridoriuje daugiavaikės vietinių gyventojų Drokinų šeimos berniukai dažnai vakarais įsitaisydavo savo gultus ne tiek todėl, kad jų kambarėlyje buvo ankšta ir tvanku, kiek todėl, kad naktį, visiems sumigus, būdavo galima iš vielos pasidarytais kabliukais pro sandėliuko durų apačioje esantį plyšelį iškrapštyti vieną kitą nedidelę bulvytę. Jei tai pavykdavo, tai ją tuoj pat ir suvalgydavo, neatidėliodami ir negaišdami laiko tai bulvytei virti ar kepti.

Man atrodo, kad ne mažiau alkanas buvo ir kambarėlyje už sandėliuko gyvenęs ir dirbęs vaikinys – invalidas, remontavęs barake gyvenusių darbuotojų avalynę, kuri, braidžiojant po mišką nuo pušies prie pušies su sunkiais kibirais, į kuriuos iš skardinių kaušelių, kabinamų prie pušų, reikėdavo kopti per naktį pritekėjusią „živicą“, nuolat plyšdavo.

Tas vaikinys sunkiai vaikščiojo ir didžiąją laiko dalį sėdėdavo savo kambarėlyje – dirbtuvėlėje ant taburetės, lopydamas daug kartų lopytą apavą. Kadangi jis

nesugebėdavo pasisodinti daržo, tai maitindavosi tik gaunama duonos norma ir Tasios išvirtu „rasoljniku“. Tasia, gailėdamasi to vaikinio, dažnai įpildavo jam dar ir antrąją „rasoljniko“ porciją, tačiau tai, matyt, jam nelabai padėdavo: jo veidas atrodė nesveikai išpurtes, lyg ir patinęs, veido spalva irgi buvo nenatūrali – melsvai balta.

Kadangi kairėje koridoriaus pusėje gyvenusios trys vietinių gyventojų – Roščupkinų, Medviedevų ir Terentjevų – šeimos turėjo po karvę, tai tų šeimų moterys kartais tam vaikinui už avalynės taisymą atnešdavo vieną kitą stiklinytę pieno ir tokiu būdu gelbėdavo jį nuo išsekimo.

Barako moterys sušelpdavo tą vaikiną dar ir todėl, kad jis taisydavo ne tik miško darbininkų „valdišką“ darbinę avalynę, kas buvo jo tiesioginė pareiga, bet ir visų kitų barako gyventojų apavą: lopydavo ir apsiuvinėdavo „pimus“, keisdavo jų susidėvėjusius padus kitais, padarytais iš jau nebepataisomų senų „pimų“ aulų, pastaruosius supjausčius, susluoksniavus ir susiuvus. Be to, šis vaikiną sugebėdavo užklijuoti guminių batų bei pusbačių skyles bei remontuoti žadintuvus. Už visus tokus darbus barako gyventojai stengdavosi atsilyginti tuo, ką turėjo: bulvėmis, pienu, sūdytais grybais bei uogomis, nes pats vaikiną dėl savo neišgalumo nei grybų, nei uogų pasirinkti negalėjo.

Tačiau tokio darbo, kuris leisdavo jam užsidirbti papildomo maisto, nebuvo daug, nes mes, vaikai, ir „valdiško“ darbo taigoje dirbti jau nebepajėgiantys seneliai vasarinės avalynės iš viso neturėjome, todėl jos ir taisyti nereikėjo. Po namus, po kiemą ir po taigą vaikščiodavome ir lakstydavome basi ne tik vasarą, bet ir pavasarį, kai tik nutirpdavo sniegas ir išeidavo pašalas, ir taip iki vėlyvo rudens, kol žemė sušaldavo į gruodą ir balutės pasidengdavo ledu, kuris lūždamas galėjo sužeisti basas kojas.

Vasaros metu kojų padai priprasdavo prie miško paklotėje pasitaikančių kankorėžių, spyglių bei dygių sausų šakų ir šakelių dūrių ir taip surambėdavo, kad mes nejausdavome jokie nepatogumo dėl savo basumo. Uogaudami ir grybaudami bei rinkdami stagarus pakuoms mes saugodavome savo kojas ir rankas tik nuo gyvačių. Bėgiodavome basi net po sniegą, kuris retkarčiais iškrisdavo vasaros pradžioje, jau medžiams sulapojus. Nuo storų iškritusio sniego sluoksnių linkdavo ir lūždavo medžių šakos, o mes basi šokinėdavome po pusnis, purtydavome mažesnius medžius, ir tai buvo mums didelė pramoga. Sniegas degindavo kojas ir rankas, jos įkaisdavo iki raudonumo, bet mums šalta nebūdavo. Kartais tekdavo pabraidžioti ir po sniegą, iškritusį rudenį, dar žemei nesušalus, ir todėl ilgai neišsilaikantį. Toks braidžiojimas buvo jau ne malonumas, o skaudi būtinybė, nuo kurios, jau sugrįžus į baraką, dar kurį laiką geldavo kojas. Tačiau, kad kaip bebūtų keista, niekas nesirgo peršalimo ligomis ir tik retkarčiais kuris nors šiek tiek pakosėdavo. Argi galima buvo palyginti tokį kosuliuką su tuo kosuliu, kuris buvo mane užpuolęs dar gyvenant Lietuvoje, kai sirgau kokliušu... O juk buvau prižiūrėtas, šiltai aprengtas ir

apautas. Net taip vadinamas „dubeltavas“ („dvigubas“) pirštinaites nešiojau... Bet vis tiek peršaldavau. Ir mažakraujystę gydytojai buvo pripažinę, ir labai skanių vaistų, turinčių daug hemoglobino, buvo išrašę ... Čia laksčiau po sniegą basas, pusnuogis, pusalkanis, o kartais ir iki silpnumo alkanas, bet ligos prie manęs nekibo.

Basas kojas dažnai nubrozdingdavau, prisivarydavau į jas rakščių, bet rakštis ištraukdavau bei iškrapštydavau, o žaizdelės ir nubrozdinimai kaipmat užgydavo be jokių jodų ir bintų.

Porą kartų buvo pasitaikę, kad užsižiopsojęs taigoje užlipau ant nesuspėjusios pasislėpti gyvatės ir ji man įkirtu. Virvute, kurią aš kaip ir visi kiti, einantys į taigą, nešiojau su savimi, užveržiau koją aukščiau įkirtimo vietos, o pačią žaizdelę iščiulpiu, išspjoviau užnuodytą kraują. Koją šiek tiek ištino, bet patinimas praėjo ir liko tik nedidelė dėmelė, kuri ilgainiui irgi išnyko ar pasimetė tarp daugybės kitų dėmelių, atsiradusių nuo sumušimų ir nubrozdinimų.

Nors gyvačių įkandimai čia aprašomose gyvenvietėse nebuvo labai dažni, bet nebuvo ir išskirtinė retenybė, tačiau nė vienam nė vienas toks įkandimas nebuvo ne tik mirtinas, bet neturėjo ir kokių nors rimtesnių pasekmių. Matyt, mūsų taigos gyvačių nuodai nebuvo stiprūs. Vietiniai gyventojai sakydavo, kad Vidurinės Azijos gyvatės daug pavojingesnės.

Taigos gyvates mes, 69-ojo ir 67-ojo kvartalų gyvenviečių berniūkščiai, net gaudydavome, užmušinėdavome ir kepdavome laužuose, gyvačių galvas su nuodingais dantimis atiduodami moterims, kurias jos panaudodavo, gamindamos sau vaistus nuo reumato.

Gyvačių taigoje buvo žymiai mažiau nei žalčių. Mums patikdavo jų geltonai, lyg auksu papuoštos galvytės ir mes tų gyvūnų nenaikindavome, nes iš suaugusiųjų buvome girdėję, jog nuskriausti žaltį yra nuodėmė ir už tokį poelgį Dievas skriaudėją skaudžiai baudžiąs. Kartais tik pasigaudavome vieną kitą žaltį jo nesužalodami, kad pagąsdintume jais tas mergaites bei moteris, kurios nesugeba atskirti žalčio nuo gyvatės ir dreba, pamačiusios bet kokį šliužą, bei nežmoniškai klykdamos šoka iš patalo, pajutusios šalto ir slidaus žalčio prisilietimą prie kūno.

Ypatingai bijodavo gyvačių ir žalčių Onutė Katinienė, rinkusi „živicą“ iš ant pušų pakabintų skardinių kaušelių miško bare, taip vadinamoje „deliankoje“, esančioje greta kito baro, kuriame jai skirtoje „deliankoje“ rinko „živicą“ ir mano motina. Kadangi abi tos „deliankos“ buvo gana toli nuo 69-ojo kvartalo barako, tai abiejose tose „deliankose“ buvo išraustos žeminės, kuriose buvo galima pasislėpti nuo uodų pietaujant, o reikalui esant – ir pernaktoti. Tų žeminių apsamanojusiųose ir pušų spyglių apibertuose stogeliuose buvo įtaisyti kaminėliai dūmams išeiti, nes tose žeminėse pietų metu buvo sukuriami lauželiai. Lauželių dūmai atbaidydavo uodus, dėlto į lauželius buvo specialiai

primėtoma tokių puzrų, kurie ne tiek degdavo, kiek dūmydavo. Be to, lauželyje buvo galima išsikepti bulvyčių bei aliuminiame puodelyje ar dubenėlyje išsivirti arbatos ar net sriubos. Tokiomis galimybėmis ir Onutė Katinienė, ir mano motina, ir kitos miško darbininkės, kurių „deliankos“ buvo tolokai nuo 69-ojo kvartalo barako, visada naudodavosi. Visos moterys buvo vyresnės ir ne tokios baikščios, o Onutė Katinienė buvo jauna ir bijojo net varlių. Tai žinodami mes, 69-ojo ir 67-ojo kvartalų berniūkščiai, kai grybaudavome ar uogaudavome netoli Katinienės „deliankos“, pamatę, kad iš Onutės žeminės kaminėlio rūksta dūmai, artimiausioje pelkėtoje lomelėje pagaudavome keletą žalčių ir, sudėję tuos žalčius į iš vytelių ir viksvų nupintą krepšelį, palengva nuleisdavome jį pro kaminėlį į žeminės vidų. Vos suspėdavome pasislėpti už netoliese augusių storų pušų kamienų, kad galėtume, vos vos sugebėdami tramdyti juoką, stebėti „atrakciją“ – su klyksmu iš žeminės iššokančią Onutę. Po poros tokių „spektaklių“ ir Onutė priprato prie žalčių ir jau nebeklykdavo juos pamačiusi. Mums nebeliko stimulo, skatinusio leisti žalčius į jos žeminę.

Gyvendama 67-ajame kvartale mūsų šeima jau buvo išsikasusi bei apsitvėrusi nedidelį daržą ir 1942-ųjų metų rudenį nuėmusi kad ir menką, bet vis dėlto šokių tokį derlių, prie kurio prisidūrėme atsivežę iš stepių kaimų žiemos keliais porą kartų po maišą sušalusius bulvių. Todėl 1942-ųjų – 1943-ųjų metų žiemą mes jau buvome gerokai sotesni negu pirmąją tremties žiemą, tuo labiau, kad 1942-ųjų metų vasarą ir rudenį mes buvome prisirinkę ir prisidžiovinę bei prisisūdę grybų, prisišaldę nedidelį kubiliuką bruknių. Atsirado galimybė galvoti ne vien tik apie valgi.

Antrojoje vasaros pusėje, kai daržuose atsirasdavo šviežių ankstyvųjų bulvių, ridikėlių, agurkų bei kitų daržovių, o tuo labiau – rudenį, kada derlius daržuose jau būdavo nuimtas ir žmonės galėdavo sočiau pavalgyti, pralinksmedavo ir vietinis jaunimas bei vaikai. Merginos ir dar užsilikę nemobilizuoti jaunuoliai, paaugliai ir vaikai rinkdavosi 67-ojo kvartalo gyvenvietės centre prie ant kalvelės pastatyto barako, kuris skyrėsi nuo eilinių barakų tuo, jog jo fasado viduryje esantį prieangį puošė medinės kolonėlės, prilaikančios prieangio stogelį, pagražintą medžio raižiniais.

Tame barake buvo gyvenvietės kultūros klubas – skaitykla su „raudonuoju kampeliu“, kuriame virš sukryžiuotų raudonų vėliavų kabėjo Stalino portretas, buvo ir salikė, kurioje vykdavo gyventojų susirinkimai ir jaunimo šokiai. Tie šokiai vadindavosi ne „tancami“, o „pliaskami“, nes žodžiai „tancevatj“ ir „pliasatj“ rusų kalba turi šiek tiek skirtingas reikšmes: „tancevatj“ reiškia šokti tokius šokius, kaip mums Lietuvoje žinomi šokiai „valsas“ ar „fokstrotas“ bei „tango“, o „pliasatj“ reiškia šokti šokius, šiek tiek panašius į mūsų lietuviškąjį „ratelį“ bei į kitus šokius, vadinamus „tautiniais“.

Šiltuoju metų laiku, kai būdavo giedras oras (o Sibire giedrų dienų žymiai daugiau negu lietingų), šokiai vykdavo ne salikėje, o šalia klubo esančioje aikštelėje, kurios pakraščiuose stovėjo suoliukai.

Tų šokių pasižiūrėti retkarčiais ateidavome ir mes, tremtinukai-paaugliai, o kartais – ir mūsų motinos, nes tie šokiai – „pliaskos“ – vykdavo savotiškai įdomiai ir būdavo panašūs į mažus vaidinimus.

Kadangi antraisiais ir trečiaisiais karo metais nemobilizuotų vyrų ir vaikų buvo likę labai mažai ir vis mažėjo, tai dažniausiai šokdavo vienos merginos. Ir tik retkarčiais į aikštelės ar salikės vidurį įšokdavo (savo iniciatyva ar kurios nors merginos asmeniškai iškviestas) koks nors vaikinys ar paauglys ir sušokdavo „kazačioką“. Taip vadinosi vieno ar kelių vaikų labai greito ritmo šokis su dažnais pritūpimais bei prisėdimais ant vienos kojos, kitą koją išmetant į priekį, stipriai trypiant į taktą batais ir skėsčiojant rankomis bei pliaukšint delnais į savo kelius. Šį gana sudėtingą šokį – „pliaską“ – greitu tempu šokti tikrai nebūdavo lengva, ir vaikinai, jį atlikę, grįždavo iš aikštelės vidurio, žiūrovams plojant, visas suprakaitavę ir įraudę.

Merginų šokiai būdavo kiek kitokie. Bajanui užgrojus, kuri nors mergina grakščiu smulkiu šokio žingsneliu, prisitaikančiu prie grojančios muzikos ritmo, tarsi išplaukdavo lyg kokia gublė iš žiūrovų rato į aikštelės ar salikės vidurį ir, dešine iškelta ranka mosuodama nosinaite ar nedidele lengva skarele, o kaire ranka remdamasi į savo klubus ar taliją, pradėdavo eiti ratu, dainuodama kokią nors prisimintą ar jos pačios sukurtą „čiasušką“ („dažnutę“) – lyrinę ar humoristinę dainelę, susidedančią iš surimuotų ketureilių, irgi pritaikytų prie grojamos muzikos. Pavyzdžiui:

Moj milionok kak telionok,

Toljko vieniki ževatj:

Provodiv menia do domu,

Ne sumiel pocelovatj.

(„Mano mielas kaip veršelis, tik šaleles jam graužti, palydėjęs mane lig namų nesugebėjo pabučiuoti“ – pažodinis vertimas).

Eidama šokio žingsniu ratu ir dainuodama, mergina galėdavo sustoti prie kurio nors žiūrovo ir atitinkamu ketureiliu bei rankos mostu ar suplodama delnais iškviesti jį šokti į aikštelės vidurį.

Jei iškviestasis būdavo vaikinai, tai jis, šokančiajai merginai dainuojant, sušokdavo „kazačioką“, apeidamas tą merginą ratu, o jei būdavo iškviečiama mergina – taip vadinamoji „sopiernica“ („varžovė“), tai prasidėdavo dviejų šokančiųjų merginų žodinė „dvikova“, pasirenkant ar šokio metu sukuriant atitinkamas „čiasuškas“.

Merginų šokis baigdavosi joms sudainavus „garmonistui“, t.y., armonininkui, skirtą padėkos ktureilį.

Po to į aikštelės vidurį išeidavo jau kuri nors kita mergina ir šokio scenarijus kartodavosi, tik „čiasuškos“ būdavo jau kitos, o ir šokimo maniera galėdavo būti ir dažniausiai būdavo jau šiek tiek kitokia.

Vakaronei pasibaigus, jaunimas grupėmis traukdavo namo. Paaugliai – berniūkščiai grupuodavosi pagal gimimo metus bei pagal gyvenvietės gatveles. Berniūkščių grupavimosi pagal gimimo metus tradicija atsirado ir sustiprėjo karo metais, nes vienmečiai jaunuoliai, žinodami, jog bus visi kartu vienu metu mobilizuoti ir išlydėti iš gyvenvietės į frontą, jau iš anksto, beveik savaime, susibičiuliaudavo. Tos grupės taip ir vadindavosi: „dvidešimt sedjmoj god“, „dvidešimt vosjmoj god“, „dvidešimt deviatyj god“, „tridcatyj god“, „tridcatyj piervyj god“ („dvidešimt septintieji metai“, „dvidešimts aštuntieji metai“, „dvidešimt devintieji metai“, „trisdešimtieji metai“, „trisdešimt pirmieji metai“) ... Vyresniesiems išėjus į frontą, juos pakeisdavo jaunesni „vyresnieji“, stengdamiesi vaidinti „tikrus vyrus“, nors iš tikrųjų buvo dar tik paaugliai.

Stengdamiesi vyriškumo įvaizdį įtvirtinti ir sustiprinti stengdavosi elgtis iššaukiamai, stačiokiškai ir dainuodavo iš Siblago (kurių skyrių Altajaus krašte, kaip ir kituose Sibiro kraštuose, buvo gausu) kalinių pasiskolintu žargonu tų kalinių sukurtų dainų posmus, vaizduodami save esant žymiai didesniais chuliganais negu buvo iš tikrųjų. Pavyzdžiui, norėdami pabrėžti savo ištvermingumą muštynėse, pastorintais balsais skelbdavo:

Menia bili kolotili -

Tri noža, četyre giri...

Ja i tam ne unyval,

Vsiem im sdači nadaval...

(„Mane mušė daužė – trys peiliai, keturi svarmenys, bet aš nenusileidau ir visiems jiems gražos daviau“ – pažodinis vertimas).

Gera prisimenu, kaip mano amžiaus ir jaunesni paaugliai, eidami iš vakaruškų namo, traukdavo:

Šire ulica razdajsia,

Šajka žulikov idiot.

Kto na žulikov narviotsia,

Biez štanov domoj pojdiot.

(„Plėskis, gatve, chuliganų būrys eina. Kas jeims pasipainioja, tas namo be kelnių pareina: - pažodinis vertimas).

Tačiau nè karto neteko girdėti, kad tokia „žulikų šaika“ būtų kada nors ką nors apiplėšusi, nors muštynių tarp tų „šaikų“, žinoma, pasitaikydavo. Būdavo, vienos gatvės paaugliai kariaudavo prieš kitos gatvės paauglius, tačiau dažniausiai net nežinodavo, kodėl kariauja ir dėl ko tas karas kilo. Tiesiog galvodavo, jog jei kažkas kažkur kariauja, tai ir jiems būtina kariauti.

Aršiausios muštynės dažniausiai įvykdavo tada, kai, išlydėdamas į frontą eilinių metų „novobrancus“ („šauktinius“), artimiausiųjų metų jaunimas nujausdamas, kad netrukus ateis ir jo eilė, pasigerdavo ir prarasdavo sveiką protą bei savitvardą.

Šiaip tų taigos gyvenviečių, kuriose mes gyvenome, paaugliai nebuvo agresyvūs, nors pasišaipyti ir „pablevyzgoti“ mėgdavo.

Pavyzdžiui, eidami iš vakaruškų namo pro tvirto sudėjimo aukštaūgio senio Barabanovo ir jo mažutės smulkutės žmonelės – „babuškos Anuškos“ – namuką, užplėsdavo:

Kak u babki Barabanichi

U dieda puška:

Zabavlialisj cėlu nočj,-

Dumali igruška...

Kartais įsidrąsindavo žodį „zabavlialisj“ pakeisti į panašiai skambantį, bet padorioje kalboje vengiamą vartoti „proje...lisj“.

Arba, eidami pro baraką – bendrabutį, kuriame gyveno nemažai suaugusių merginų, žiūrėk, ir uždainuoja:

Vieter dujet i bušujet,

Nizko chodiat oblaka...

Vosiemj dievok počinajut,-

Najiedimsia moloka.

Kartais ir merginos savo „čiastuškos“ leisdavo sau pavartoti vieną kitą necenzūrinį žodį.

Prisimenu, kai viena mergina, norėdama šiek tiek „įkąsti“ savo „sopiernicai“ („konkurentei“), draugavusiai su gerokai jaunesniu už save vaikėzu („pacanu“), „pliaskos“ metu uždainavo:

Tvoj milionok – pacanionok,

Liš gusej jemu pasti...

Začiem taščiš jevo v lože?

Parnia ne mogla najti?,

tai pastaroji tuoj pat atsakė:

Lietiat utki

I dva gusia...

Kovo liubliu,

S tiem je...sia...

A tebie – kakoje dielo...

Razve zavistj tak zajiela?

Mūsų, tremtinių, nei berniūkščiai, nei merginos savo dainuškėmis ir „čiastuškėmis“ neužkabinėdavo, nors apie Dominyką Pliateriuką, kuris buvo labai susidraugavęs su vietiniais berniūkščiais ir priimtas į vieną jų „šaikų“, buvo sudėję nepiktą humoristinę dainelę, kuri, kiek prisimenu, prasidėdavo žodžiais:

„Miška Pliater, kovo priatal...“ („Miška Pliateri, ką slėpei...“)

Aš 67-ojo kvartalo gyvenvietėje tarp vietinių berniūkščių nebuvau įsigijęs tokio artimo draugo, koks Barnaule buvo išmintingojo senelio Lauro vaikaitis Miša, bet su jais sugyvenau gana draugiškai: jie man papasakojo apie stepių kaimus ir galimybę juose už „sierą“ įsigyti bulvių, išmokė tą „sierą“ virti, paskolindavo man savo rogutes ne tik malkoms iš miško, bet ir bulvėms iš stepių kaimų parsivežti. Iš jų aš sužinojau ir apie netoliese esantį ežerą, kuriame galima pažvejoti, ir apie vietas, kur auga „slezūnai“, mėlynės ir bruknės bei dygsta gruzdžiai ir kiti grybai, kur savo urvuose gyvena barsukai. Tačiau man nė vieno barsuko ne tik pagauti, bet net ir pamatyti nepavyko. Tik prie ežero esančiame tankiame dideliame avietyne berenkant avietes teko pamatyti kitame avietyno krašte beaviečiauiančią didelę rudąją mešką. Taip tada ir nesupratom, kas nuo ko tuomet spruko: ar tik mes nuo meškos, garsiai šaukdami „Meška, meška!!!“, ar ir meška nuo mūsų...

Daug vėliau, jau po antrosios tremties, kai į Altajų, į svečius pas mane buvo atvykusi mėgstanti turizmą mano giminaičių Baranauskų šeima, ir mes visi kartu buvome nuvykę į turistinį žygį prie Telecko ežero ir į Altajaus kalnus už jo, tai vieną naktį, mums benakvojant iš Lietuvos atsivežtose ir vietinėje turistinėje bazėje išsinuomotose palapinėse, viena smalsi meška išvogė iš mūsų palapinių dėžutes su sutirštintu pasaldintu pienu, sutraiškė jas, o tirštą saldžią pieno masę sulaižė. Mes patys jai, matyt, nė kiek nerūpėjome ir ramiai miegojome. Tik rytą, suradę sutraiškytas dėžutes ir dideles meškos pėdas, supratome, koks svečias mus buvo aplankęs.

Dar prieš tai, dirbant Altajaus mokytojų tobulinimo institute ir lankantis Altajaus krašto mokyklose, Altajaus kalnuose teko pamatyti įdomų įrenginį, skirtą tam, kad apgintų nuo meškų medžių drevėse įsikūrusias bites.

Kad sutrukdytų meškai, lipančiai medžiu, pasiekti drevę ir iškopinėti medų, vietiniai gyventojai pakabina ant to medžio sunkų rąstą taip, kad jis, pastumtas į šoną, pradėtų švytuoti kaip sieninio švytuoklinio laikrodžio švytuoklė. Meška, užuodusi medų, lipdama į medį, savo letena atstumia jai trukdantį rąstą, ir tas rąstas, grįždamas į pradinę padėtį, stukteli lipančią mešką. Pastaroji, užpykusi ant rąsto, stumteli jį jau žymiai stipriau ir sulaukia dar stipresnio grįžtamojo smūgio. Kova tarp meškos ir rąsto tęsiasi iki tol, kol meška pavargsta ir bejėgiškai nuslysta žemyn, užsimaudama ant po medžiu specialiai įkastų aštriai nusmailintų kuolų.

O toje taigoje, kuri supo 67-ąją ir 69-ąją kvartalus, pavojingi žmonėms žvėrys nesiveisė. Matyt, ir toji aviečiavusi meška iš kažkur buvo užklydusi. Senbuviai pasakojo, jog seniau toje taigoje galima buvo sutikti ir meškų, ir vilkų, tačiau dar prieš karą, kai taigoje pradėjo kurtis „chimlieschozai“ ir „liespromchozai“, žvėris išbaidė pjūklų dūzgas, kirvių kaukšėjimas ir miškavežių motorų burzgas bei nukirstų medžių šakas deginusių laužų ugnis ir dūmai. Mes gyvenome toje taigoje beveik ketvertą metų, tačiau nebuvome sutikę joje nei stirnų, nei briedžių, nei vilkų.

Visai kas kita buvo kitoje Obės pusėje plytinčiose stepėse. Ten karo metais buvo privisę ne tik lapių, bet ir gana daug vilkų. Pastarieji būdavo ypač pavojingi žiemą rujos metu, kai gaujomis bastydavosi po stepę, užsukdami į joje įsikūrusių kaimų pakraščius. Tos gaujos užpuldinėdavo ne tik avis, šunis, galvijus ir arklius, bet ir žmones.

Su jais bekeliaujant po Altajaus krašto kaimus buvo tekę susidurti ir man. Apie tai papasakosiu šiek tiek vėliau, o dabar grįšiu prie pasakojimo apie trečiuosius mūsų tremties metus, nepašykštėjusius mūsų šeimai naujų išbandymų.

Persikėlus į 69-ąją kvartalą, 1943-ųjų metų pavasarį teko susikasti ir apsitverti naują daržą jau kitoje vietoje. Netoli nuo 69-ojo kvartalo barako jau iškirstame miške mes suradome nemažą lomekę, kurioje augo tik nedideli medeliai ir krūmokšniai. Kadangi mūsų mamos miško baras („delianka“), kuriame ji rinkdavo „živicą“, buvo gana toli nuo barako, kuriame mes gyvenome, tai ji grįždavo iš darbo jau gana vėlai. Kartais, kai „živicos“ per naktį mažai pribėgdavo į kaušelius ir todėl, norint įvykdyti „živicos“ surinkimo dienos normą (berods, apie keturias dešimtis kilogramų), tekdavo dirbti iki vėlumos, pasiliekanč nakvoti tame miško bare esančioje žeminėje. Todėl šeimos daržo sukasimo ir aptvėrimo rūpesčiai atiteko mums – man ir Danutei. Aš vilkau iš miško kartis ir tvėriau tvorą, padėjau sesei išrauti didesnius krūmus ir kelmus, o Danutė kasė dar niekada kastuvo neregėjusią smėlėtą buvusio pušyno žemę. Tą pavasarį susikasėme ir apsitvėrėme trigubai didesnę daržą negu buvome turėję 67-ajame kvartale. Gaila tik, kad čia žemė buvo dar mažiau tinkama daržovėms auginti ir aplinkui niekur nebuvo vandens daržui laistyti. Tiesa, mums pavyko gauti ruoželį kiek geresnės žemės jau aplink baraką aptvėrtoje

teritorijoje, kurioje pasisėjome tris ežias griežčių. Bet iš tų sėklų sudygę griežčiai kažkodėl išaugo tik į lapus ir žydinčius stiebus, neturinčius šakniavaisių, kurių mes taip tikėjomės sulaukti.

Nors mūsų daržas buvo gana didelis, bet 1943-ųjų metų vasara buvo karšta ir lietaus buvo mažai, todėl derlius buvo dar menkesnis negu 67-ajame kvartale. Buvo aišku, kad teks žiemą keliauti į stepių kaimus ir atsivežti iš ten bulvių. Kad turėtume už ką tų bulvių gauti, mes, 69-ojo barako vaikai, dar vasarą prisirinkome iš ant pušų kabėjusių kaušelių „živicos“ ir prisivirėme kramtyti tinkančios „sieros“, kad vėliau būtų galima iškeisti ją į bulves. Tais laikais stepių kaimuose „siera“ turėjo nemažą paklausą, kadangi „sieros“ kramtymas buvo ne tik malonumas, bet ir priemonė, padedanti apsisaugoti nuo dėl vitamino „C“ stokos siautėjusio skorbuto, kurį vietiniai žmonės vadindavo „cynga“.

Prasidėjus trečiajai mūsų tremties žiemai, pirmieji du žygiai į stepių kaimus buvo sėkmingi: abu kartus parsivežiau po maišą sušalusių bulvių. Jas valgydami, galėjome patausoti kambarėlio rūsyje laikomas smulkias bulvytes, rudenį prisikastas nuosavame darže, palikdami jas sėklai. Mat buvo kalbama, kad smėlėtoje pušynų žemėje užaugusios bulvytės yra geriau prisitaikiusios prie vietinių sąlygų ir geriau dera nederlingoje dirvoje bei mažiau nukenčia nuo sausrų. Tačiau išsaugoti jų tiek daug, kad pavasarį užtektų dideliems daržams apsodinti, nepavykdavo, nes dalį bulvyčių, siaučiant pūgoms („buranams“) ar spaudžiant dideliems šalčiams, vis tiek tekdavo suvalgyti. Todėl pavasarį tekdavo keliauti jau be rogučių ir atsinešti ar atsivežti bulvių ne tik valgyti, bet ir sėklai.

Buvo jau pats viduržiemis, kai aš išsiruošiau į trečiąją kelionę. Kadangi buvo prisnigta labai daug sniego ir su rogutėmis brautis per pusnis apeinant Navodkino eiguvą buvo beveik neįmanomai sunku, tai aš nutariau surizikuoti ir eiti pro eiguvą einančiu keliu. Tokiai rizikai ryžausi todėl, kad pro tą eiguvą jau buvau ėjęs ne vieną sykį ir niekas į mane nekreipdavo dėmesio, išskyrus didelius gauruotus eiguvos šunis, kurie kiekvieną kartą mane aplodavo, palydėdami už eiguvos ribų.

Tačiau šį kartą laimė mane aplenkė. Einant pro eiguvą, eiguliai ir su jais buvęs man nepažįstamas milicininkas mane sustabdė ir apieškojo mano vežamą prie rogučių pririštą maišelį. Suradą jame „sierą“, ją konfiskavo, surašė sulaikymo ir konfiskavimo protokolą. Nepadėjo nei mano prašymai, nei ašaros. Dar blogiau: su manimi nuvykęs į 69-ąjį baraką milicininkas padarė kratą mūsų kambarėlyje ir, radęs po mano lova kelis gabalėlius dar vasarą atsineštos ir jau sudžiūvusios „živicos“ bei maišelį jau išvirtos „sieros“, areštavo mūsų motiną, nekreipdamas dėmesio į mano maldavimus, kad mama čia niekuo dėta, kadangi „živicą“ iš miško atsinešiau ir viriau aš, o ne mama.

Pasirodė, jog vyko speciali „kovos su socialistinio turto grobstytojais“ kampanija, ir buvo labai reikalingi „įrodymai“, jog kovojama „labai ryžtingai“.

Mūsų mama buvo prijungta prie grupės tą dieną areštuotų moterų, kurias ginkluoti sargybiniai varė į kažkokią „kontorą“, kurioje turėjo būti atliktas tardymas ir parodomasis teismas.

Po kurio laiko į 69-ojo kvartalo baraką atėjo gandas, jog mūsų mama pabėgusi iš etapo ir dingusi taigoje. Sugauti jos, esą, nepavyko: nežinia, ar jai pavyko kur nors pasislėpti, ar ji sušalo taigos pusnynuose, nes tuomet laikėsi labai stiprūs taip vadinamieji „kreščenskijie morozy“ („Trijų karalių šalčiai“, kurie pagal pravoslavų cerkvės naudojamą Julijaus kalendorių priklauso sausio mėnesio pabaigai).

Po mūsų motinos suėmimo mes (Danutė ir aš) grįžome į 67-ąjį kvartalą, kur žemė buvo šiek tiek derlingesnė ir gyvenimo sąlygos šiek tiek geresnės, nes tas kvartalas visgi buvo šiokia tokia gyvenvietė, kurioje buvo ir pirtis, ir felčerio aptarnaujamas medicinos punktas, kur buvo ir maža vaistinė. Toje gyvenvietėje buvo ir lentpjūvė, ir deguto fabrikėlis, ir net klubas-skaitykla bei pradinė mokyklėlė.

Kadangi visi gyventojai žinojo apie mūsų motinos areštą, tai mums, likusiems savotiškais našlaičiais, dauguma žmonių stengėsi padėti.

Iš pradžioje mus globoti ėmėsi šešių vaikų motina Veronika Stundžienė, sakydama, jog didelio skirtumo tarp to, ar vaikų yra šeši, ar aštuoni, nėra. Ji mums užleido to namuko, kuriame gyveno jos šeima, antrąją pusę, turinčią net atskirą įėjimą ir atskirą rūšį po grindimis. Į jį mes susipylėme 69-ojo kvartalo darže nusikastas bulvytes ir pasidėjome keletą moliūgų, kuriuos vietos gyventojai vadindavo „tykvomis“. Tame bute buvo net atskira priemenėlė, kurioje laikėme kirvį, pjūklą, kastuvus ir rogutes. Su malkomis problemų nebuvo, nes miškas buvo čia pat ir jame buvo pilna nudžiūvusių medžių. Nusipjauni tokį sausuolį, susipjaustai į rąstelius, susikrauni į rogutes, parsiveži namo – ir tu jau visai savaitei apsirūpinai kuru. Kad jo nepritrūktų ir pūgos atveju, kada medžius versti pavojinga, nes neaišku, į kurią pusę viesulas gali juos nugriauti, giedromis dienomis prisiveždavome malkų visam mėnesiui.

Mūsų gyvenimo sąlygos dar pagerėjo, kai šalia mūsų nuosavame namelyje gyvenusi Kozlovų šeima, persikeldama į kitą gyvenvietę, paliko mums tą namelį su prie jo pristatytu tvartuku, kuriame žiemą Kozlovai laikydavo savo karvutę ir vištas, bei šalia namelio aptvertą nemažą daržą.

Dar mums tebegyvenant Stundžienės namuko antrojoje pusėje, aš dažnai iškeliaudavau į stepių rajonų kaimus, tikėdamasis surasti savo motiną, jei jai, pabėgus iš etapo, pavyko išgyventi ir, išėjus iš taigos, nusigauti iki kokio nors didelio kaimo. Aš apkeliavau beveik visus artimiausius Učj-Pristanės ir Bystryj-Istoko rajonų kaimus (Ustj-Čaryšą, Nižneozernoje, Korobeinikovo, Elbanką, Krasnojarką, Žuravlichą, Česnokovo, Novoobinką, Pautovo), atsilygindamas „siera“ mane apnakvydinusiems žmonėms už maistą ir nakvynę, tačiau į dar tolimesnį Ustj-Kalmankos rajoną, į kurį, kaip vėliau paaiškėjo, buvo nukeliavusi

mano mama, norėdama kuo patikimiau pasislėpti, aš nusigavęs nebuvau, todėl nieko taip ir nesužinojau. Visą laiką galvoje kirbėjo baidanti mintis: „Nejaugi mama taigoje sušalo?“.

Bandžiau jos ieškoti ne tik stepių kaimuose, bet ir taigos gyvenvietėse. Sužinojęs, jog Akutichos stiklo fabrike, gaminančiame įvairių stiklo tarą ir stiklo lakštus, dirba 1941-ųjų metų vasarą atitremtų lietuvių šeimos, buvau nukeliavęs ir į tą dešiniajame Obės krante dar caro laikais įkurtą gyvenvietę. Lietuvių šeimas, ištremtas iš Suvalkijos ir per Bijską patekusias į Akutichą, radau, tačiau nei savo motinos, nei jos pėdsakų ir čia aptikti nepavyko. Bet įsitikinau, jog į Akutichą mano motina užėjusi nebuvo, nes lietuviai tremtiniai apie tai tikrai būtų žinoję. Lyginant su 67-ojo ir 69-ojo kvartalų gyvenvietėmis, Akuticha atrodė daug patraukliau. Čia buvo ne tik stiklo fabrikas, bet ir dviaukštė mokykla, ligoninė, vaikų darželis, pagrindinės – Lenino - gatvės namuose buvo įvesta elektra. Šiek tiek su pavydu pagalvojau, jog suvalkiečiams labiau pasisekė negu mums. Ne tik gyvenvietė daug civilizOTESNĖ, bet ir vieta daug patogesnė: čia pat Obės upė ir į ją įtekantis Amurkos upelis, kitame Obės krante – stepių kaimai ir pats rajono centras Bystryj Istok, o ir pačioje Akutichoje, nors ir apsuptoje pušynų, žemė daug derlingesnė negu mūsų kvartaluose.

Kadangi aš buvau užimtas motinos paieška, tai pareiga atsivežti iš kaimų valgiui reikalingų bulvių perėjo Danutei. Ji išsiruošė į kelionę kartu su Stundžienės sūnumis Vytautu ir Edmundu. Bulvių ji atsivežė, tačiau kelionės metu užsikrėtė ir grįžusi į 67-ąjį kvartalą susirgo dėmėtąja šiltine. Pakilo gana aukšta temperatūra ir Danutė pradėjo net kliedėti, šaukdamasi motinos, pamiršdama, jog ji areštuota ir nežinia, ar dar gyva. Gera bent tik tiek, kad jos liga prasidėjo tada, kai aš buvau grįžęs iš eilinės kelionės, skirtos mamos paieškai.

Padedant Stundžienei, 67-ojo kvartalo felčerei ir vaistininkei, pavyko išsirūpinti į roges, prikrautas šieno, įkinkytą arklių, kad aš savo karščiuojančią, sąmonės netekusią seserį, suvyniotą į patalus, jog neperšaltų ir nepasigautų dar ir plaučių uždegimo, galėčiau nuvežti į už keliolikos kilometrų Červiankos gyvenvietėje esančią „Liespromchozo“ ligoninę. Felčerė išrašė siuntimą, sugirdė Danutei kažkokias tabletes ir visos trys moteriškos, Stundžienė, feldšerė ir vaistininė, išaiškinusios man, kaip reikia važiuoti, kad patekčiau į Červianką, išlydėjo mane iš 67-ojo kvartalo.

Į Červianką patekau jau vakare, bet seserį tuoj pat paguldė į ligoninę, nuramindami mane, kad ji po poros savaičių bus sveika, tik, va, su ilgomis kasomis teks atsisveikinti. Bet tai – ne bėda: plaukai ataugės ir bus dar gražesni, net nereikės jų garbanoti – patys raitysis.

Červiankoje mane apnakvindino medicinos seserimi ligoninėje dirbusi lietuvė Jadvyga, kadaise gyvenusi Leningrade ir per 1937 – 38-ųjų metų „kadru

valymus“ patekusi į Sibirą. Ji pasižadėjo prižiūrėti Danutę ir padėti jai kuo greičiau atsistoti ant kojų, kad iki pavasario darbymečio atgautų jėgas.

Iš Červiankos namo išvažiavau jau žymiai skaidresnės nuotaikos: ir gydytojų prognozės nežadėjo nieko blogo, ir sesutę palikau ne vien tik tarp svetimų. „Kaip gerai, kad ją globos savas žmogus“, - galvojau sėdėdamas rogėse ir žiūrėdamas į skubantį namo arkliuką.

Vis dėlto stebėtina, kaip plačiai nenuspėjamos gyvenimo peripetijos išblaškė mūsų mažytės tautos atstovus po platųjį pasaulį. Kur tik jų nesutiksi... Mus nustebino, kai Barnaulo „baracholkėje“ priėjusi vietinė gyventoja prabilo lietuviškai su rusišku akcentu ir pasiūlė savo pagalbą. Bet Barnaulas – vis dėlto didelis miestas, turintis kelis šimtus tūkstančių gyventojų. Tačiau kas galėjo pagalvoti, kad čia, Červiankoje, taigos glūdumoje įkurtoje mažoje miško darbininkų gyvenvietėje, gali sutikti kadaise į Petrapilį uždarbiauti atvykusios lietuvių šeimos palikuonę?

Po poros savaitžių, jau sniegui tirpstant, vėl iškeliavau į Červianką. Ši kelionė ypač įsiminė tuo, kad jos metu man teko rimtai padiskutuoti su žingeidžiu vietinės inteligentijos atstovu seniai mane dominusiais ir mums, tremtiniais, labai aktualiais žmogaus ir valstybės santykių klausimais. Prie šios svarbios temos mano atsiminimuose teks grįžti dar ne kartą, todėl tos visą pusdienį užsitęsios diskusijos turinio dabar neaprašinėsiu, nes to įdomaus pokalbio metu kilusiems klausimams rimtai apmąstyti pakankamai laiko galėjau skirti žymiai vėliau - tik po gero pusmečio – kelionės į Beriozovką metu.

Į Červianką atėjau jau dienai baigiantis, bet aplankyti Danutę ligoninėje dar suspėjau. Kaip ir pirmąjį kartą, taip ir dabar mane apnakvindino lietuvė Jadvyga. Kitą rytą Danutę išrašė iš ligoninės ir aš išsivedžiau jau pasveikusią plikai nukirptą savo sesutę namo tiesiausiu keliu – per dar užšalusio Utkino ežero ledą, kuris prie krantų jau trūkinėjo ir buvo apsemtas upeliukais plūstančio į ežerą vandens. Einant per pelkę, teko šokinėti nuo vieno kuokšto ant kito, peršokant vandens balutes. Kad bešokinėdami nesugriūtumėme ir neįkristumėme į balą, taigoje išsipjovėme ilgas lazdas, kuriomis pasiramsčiuodami linksmi žygiavome namų link. O virš mūsų galvų skaisčiai švietė pavasario saulė ir iš dangaus mėlynės sklido skardus vyturių čirenimas. Būtų buvę visiškai puiku, jei ne niūrios mintys apie motiną, apie kurią jau keli mėnesiai nebuvo jokių žinių.

Eidamas su sesute nejučiomis prisiminiau tokią pat skaisčią dieną praėjusios žiemos pradžioje, kada mama dar nebuvo areštuota, kai man teko lydėti 69-ojo kvartalo barako kaimynės Terentjevovos dukterį į 136-ąjį kvartalą, kur gyveno jos senelis, gaminęs statines ir puskubilius surinktai „živicai“ supilti.

Palydėti mergaitę į tą kelionę taiga paprašė mergaitės motina, rinkusi „živicą“ gretimame bare su mano mama. Ruošdama mane šiai kelionei, mano mama pasiuvo man naują kepurę, apsiūdama ją kažkokio žvėrelio kailiuku, apaugusiu

rudais, labai švelniais ir trumpučiais blizgančiais plaukeliais. Kepurė atrodė labai puošniai ir mama pasakė, jog su tokia kepure nebus gėda lydėti mergaitę į svečius.

Mesėjome mišku, pasipuošusiu pirmuoju dar negiliu sniegu, pro pušų viršūnes iš žydro dangaus mums šypsojosi skaidrus saulės veidas, jos spinduliai, atspindėdami ant pušų šakų pakibusiose snaigėse, žaižaravo visomis vaivorykštės spalvomis, paversdami sniego kruopelytes mažyčiais deimančiukais. Aš pasakojau Taniai (tos mergaitės vardas buvo Tatjana, ir jis man priminė neseniai perskaitytos Puškino poemos „Eugenijus Oneginas“ Tatjaną) apie Lietuvą, ir mums abiems buvo įdomu ir linksmu. Tania svajojo apie tuos laikus, kai baigsis karas ir ji galės aplankyti mūsų šeimą, jau grįžusią į savo Tėvynę, ir galės pamatyti, kaip atrodo Baltijos jūra, nes „gyvos“ jūros ji dar niekada nebuvo regėjusi. Jokių niūrių minčių mano galvoje tada dar nebuvo, tuo labiau, kad prieš kelionę aš buvau gana sočiai pavalgydintas ne tik savo, bet ir Tanios motinos. Mūsų abiejų nuotaika buvo pakili dar ir todėl, kad į šią kelionę mudviejų motinos išlydėjo labai linksmi, apkabindamos ir pabučiuodamos.

Tanios senelį radome beobliuojantį lenteles naujam puskubiliui. Jis su džiaugsmu priėmė mūsų atneštą dovaną ir sveikinimus savo gimtadienio proga, aprodė savo dirbtuvėlę ir pakvietė mus į savo namelį. Ten mus labai svetingai sutiko žilaplaukė nuolat besišypsanti apskritaveidė žvitri senutė, Tanios senelio žmona, ir pavaišino laukinių bičių medum. Senelis pasirodė besąs ne tik dailidė, bet ir bitininkas, turintis net keturias laukinių bičių dreves. Senelė – uoli uogautoja ir grybautoja. Besisvečiuodamas pas juos aš pirmą kartą paragavau rusiškoje krosnyje troškinto moliūgo, kurio vidus, prieš pašauinant į krosnį, buvo išskobtas ir pripildytas putino uogų. Tos uogos betroškindamos iš skaisčiai raudonų tapo rudos ir labai tiko savo skoniu prie ir taip saldaus, bet dar ir medum pasaldinto troškinto moliūgo ir sušaldytų bruknių, kurių senelis kirvuku prikapojo iš priemenėje stovėjusio puskubilio.

Iš kito puskubilio, stovėjusio jau ne priemenėje, o po kambario grindimis esančiame rūsyje, kuriame buvo laikomos ir bulvės, senelė atnešė baltų plokščių ir didelių kaip lėkštutės sūdytų „gruzdžių“, panašių į lietuviškas paliepes ar paberžius, kurie savo skoniu labai tiko prie smėlingoje dirvoje augusių ir ką tik išvirtų, todėl dar karštų labai miltingų bulvių.

Aplink 136-ąją kvartalą nebuvo miško aikštelių, kuriose būtų galima prisišienauti šieno, todėl Tanios seneliai vietoj karvės laikė ožkas, kurios vietoj šieno galėjo graužti net šluotražius. Senelė pavaišino mus džiovintu ožkos sūriu, kuris labai tiko prie laukinių bičių medum pasaldintos čibrelių arbatos. Duonos Tanios seneliai gaudavo kaip ir mes – tik normą. Tai žinodami, ir Tania, ir aš, jos pasiėmėme tik po mažą riekutę, nors ant lėkštutės jų gulėjo gal kokios aštuonios.

Pernakvoję sakais ir džiovintomis miško žolelėmis kvepiančiame kambarėlyje ant „polačių“ (taip vadinami aukštai – prie pat lubų – įrengti lentiniai gultai, ant kurių užsilipama kopetėlėmis) ir papusryčiavę, giedrą ir saulėtą žiemos rytą iškeliavome namo – į 69-ąjį kvartalą. Tania pasakojo apie savo ir savo senelių gyvenimą, apie mokyklą, kurią ji lankė. O aš – apie mokyklą, kurioje mokytojavo mano tėvas, ir apie Panevėžio gimnaziją, kurioje man teko mokytis prieš tremtį. Tania taip ir nesuprato, kodėl mus reikėjo ištremti. Jai atrodė, jog mus evakuavo, gelbėdami nuo prasidedančio karo. Aš bandžiau jai išaiškinti, jog buvo ne taip, tačiau tai padaryti man nelabai sekėsi, nes aš ir pats sau negalėjau paaiškinti, kodėl buvo reikalingas vaikų ir jų motinų bei senelių trėmimas. Juk mes tikrai nebuvome „liaudies priešai“.

Grįžome į 69-ojo kvartalo baraką linksmi ir labai patenkinti savo kelione. Vakare su malonumu dalijomės savo įspūdžiais su namiškiais. Man buvo malonu, jog Tania žinojo apie mano „nuotyki“ su Medviedevų vištomis, tačiau dabar nebelaikė jo reikšmingu. Jos žodžiais: „A razve možet čeloviek prožitj žiznj, ne natvoriv glupostei? Važno, osoznajot on ich potom, ili net.“ („Ar gali žmogus nugyventi gyvenimą nepadaręs kvailysčių? Svarbu, ar suvokia jis tai vėliau, ar ne.“).

Kaip tolima ir laiminga atrodė ta visai netolima praeitis dabar, tą skaisčią artėjančio pavasario dieną, grįžtant su pasveikusia sesute iš Červiankos ligoninės namo. Nors iš visų kampų dvelkė pavasariu, galvos neapleido sunkios mintys: „Mama, mamyte, kur Tu? Ar Tu dar gyva? Juk mes netekome Tavęs dėl mano neapdairumo. Jei būčiau „živicą“ ir „sierą“ laikęs ne namie, o miške, po vėtros išverstu medžiu, kaip dabar, niekas nebūtų jos radęs ir Tavęs nebūtų suėmęs...“, – graužė mano sąžinę niekaip nenurimstantis kaltės jausmas dėl padarytos apmaudžios klaidos.

Sugrįžusi iš ligoninės Danutė greitai taisėsi ir energingai kibo į darbą. O darbo buvo daug: reikėjo pasitvarkyti mums ką tik perleistoje Kozlovų sodyboje, reikėjo pradėti rūpintis daržais.

Kozlovų mums padovanotas daržas buvo geras, gerai aptvertas, bet mums pasirodė per mažas, kad galėtų mus aprūpinti produktais visus metus. Taigos skynimuose mes (aš ir Danutė) išsikasėme ir aptvėrėme dar kitą, daug didesnę, daržą. Reikėjo pasirūpinti sėklomis, nes turimų bulvyčių, likusių iš derliaus, nuimto 69-ojo kvartalo darže, aiškiai buvo per mažai.

Bulvių sėklai trūko ne tik mums, bet ir Stundžienės bei Šapokų šeimoms. Į kelionę susiruošėme trise: aš ir du Vytautai – Stundžia ir Šapoka, abu 1930-ųjų – jubiliejinių Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto – metų gimimo, kuo labai didžiavosi, nuolat tai pabrėždami. Visi trys laikėme save jau pakankamai patyrusiais ir „živicą“ bei „sierą“ saugojome tik mums patiems žinomose slėptuvėse giliai taigoje, nebekartodami kadaise mano padarytos klaidos.

Kai man vėliau teko staigiai palikti 67-ąjį kvartalą, tai mano slėptuvė, kurioje buvo paslėpta gal pora kibirų „živicos“, taip ir liko neištuštinta. Įdomu, kuo virto šis suakmenėjęs lobis dabar, kai praėjo daugiau nei 65-eri metai nuo tų dienų? Ar taps jis kada nors dideliu gintaro gabalu?

O tada buvo pavasario pradžia, sniegas plynėse buvo jau ištirpęs, o miške buvo jau nusėdęs, todėl apeiti eiguvas, nešant su savimi jau išvirtą „sierą“, buvo paprasčiau negu paprasta.

Pasiekę Čekanichą ir ten pernakvoję pas tokius pat lietuvius tremtinius kaip ir mes, Obę perėjom jau skilinėjant ją dengusiam ledui. Aplenkę Ustj-Čaryšo kaimą, kurio gyventojai „siera“ buvo aprūpinti, galima sakyti „su kaupu“, nuvykome į du labai didelius vienas šalia kito įsikūrusius kaimus: Nižneozernoje ir Korobeinikovo. Savo „baze“, kurioje turėjo būti kaupiamos mūsų bulvės, pasirinkome vietovėje, vadinamojoje „Kalovyj Mys“, ant Čiaryšo upės kranto jo iškyšulyje gyvenusio bakenų prižiūrėtojo sodybą, nes prie jos sustodavo Čiaryšo upe kursuojantys upiniai tramvajai, plaukiantys iš Ustj-Kalmankos į prie dešiniojo Obės kranto esančias Čekanichą bei Akutichą, o po to į Bijską.

Visi trys gana greitai, keisdami „sierą“ į bulves, prisirinkome po tris maišus puikios sėklos kiekvienas ir, pasiskolinę iš bakenų prižiūrėtojo dviratį vežimėlį, visus devynis maišus suvežėme į bakenų prižiūrėtojo būdelę, stovinčią ant Čiaryšo upės kranto.

Tuo metu Čiaryšas jau buvo pradėjęs nešti ledus ir po poros dienų prasidėjo didžiulis potvynis. Bakenų prižiūrėtojo sodyba, stovinti ant kalvos stataus Čiaryšo kranto iškyšulyje, tapo savotiška sala bekraštėje vandens jūroje, užliejusioje visą Čiaryšo žemupį nuo Nižneozernojos kaimo iki Čiaryšo žiočių, t.y. iki pat Obės.

Kadangi dėl vis dar gausiai plaukiančių ledo lyčių laivyba Čiaryšo upe prasidėti dar negalėjo, tai mes visi trys, gyvendami pas bakenų prižiūrėtoją, gana greitai tapome jo pagalbininkais: padėjome jam tikrinti ir prižiūrėti bakenus, matuoti vandens lygį upėje, o likusį laisvą laiką – žvejoti kartu su juo tinklais ir meškerėmis, virti žuvienę ir kepti bulves, dalinantis nuomonėmis „apie gyvenimą“ ir apie žūklę.

Bakenų prižiūrėtojas, barzdotas, tvirtas kokių 65-erių metų vyras, pasirodė esąs žingeidus ir įdomus žmogus. Per Pirmąjį pasaulinį karą jam buvo tekę pabuvoti Lietuvoje, ir, sužinojęs, jog mes esame iš Lietuvos atvežti į Altajų tremtiniai, mums šiek tiek simpatizavo.

Kai mes, ilgai nesulaukdami tramvajaus, pradėjome nerimauti, kad, kol pasieksime savo namus taigoje, labai suvėluosime pasodinti bulves, jis mums pasiūlė pasinaudoti viena iš jo valčių, nuplukdyti ją bulves pasroviui Čiaryšo upe iki Obės, o po to, tik kelis kilometrus pasiyrus Obe prieš srovę, pasiekti

Mochovoje gyvenvietę. Ten valtį palikti jo senam draugui, Mochovoje bakenščikui, ir vietinio eigulio paprašyti vežimo ir arklio, kad savo bulves galėtų parsivežti į savo kvartalus taigoje. Jis, esą galėtų net raštelį parašyti kitam savo senam draugui – Mochovoje eiguvos eiguliui, kad jis mums padėtų, duodamas kokiai porai parų savo arklį.

Mes labai nudžiugome išgirdę tokį pasiūlymą, nes tokio puikaus varianto mums net sapne susisapnuoti negalėjo. Juk tiesiog neįtikėtina, kad žmogus pirmąsyk sutiktiems visiškai nepažįstamiems, iš kažkur atsibasčiusiems berniūkščiams patikėtų savo valtį ir dar prašytų savo draugo patikėti mums pakinkytą į vežimą arklį devyniems maišams bulvių nuvežti į už beveik trijų dešimčių kilometrų taigoje stovinčius barakus. Ir už tai ne tik neprašytų kokio nors užmokesčio, bet mums kelionei dar ir rūkytos žuvies įdėtų.

Mes norėjome atsidėkodami palikti jam dalį savo bulvių, bet jis pasakė, jog turi pakankamai daug savų, o mums taigoje jos labiau reikalingos.

Palydėdamas mus, dėdė Kolia (taip jis mums prisistatė, kai mes, Nižneozernijos kaimo gyventojų pamokyti, kreipėmės į jį, prašydami priimti mūsų bulves iki tol, kol atvyks pirmasis tramvajus) paaiškino, kaip mes, laikydamiesi bakenų, galėtume neišklysti iš Čiaryšo vagos ir nepasiklysti išsiliejusio į bekraštę jūrą potvynio vandenyse, ir palinkėjo laimingos kelionės.

Mes išplaukėme be galo laimingi ir dėkingi tam mūsų gyvenimo kelyje atsitiktinai sutiktam tikrai geram žmogui. Mūsų nuotaika dar labiau pagerėjo, kai išsisklaidžius ryto rūkui, plačius bekraščius vandenis užliejo šilti saulės spinduliai, raibuliuodami palengva tekančio vandens bangelėse. Vanduo pats nešė mūsų valtį reikiama kryptimi ir beveik nereikėjo irtis. Prisimindami dėdės Kolios patarimą, kad tausotume savo jėgas tam atvejui, kai reikės irtis prieš Obės srovę, mes, plaukdami Čiaryšo vaga, irklais tik palaikėme valties judėjimo kryptį, atsistumdami nuo vis dar retkarčiais pasitaikančių už ko nors užkliuvusių ledo luitų.

Aplinkui buvo taip erdvi ir tylu, girdėjosi tik vandens bangelių, atsimušančių į mūsų valties bortus, glostančiai raminantis šnarėjimas, kad, žvelgiant į akimis neaprėpiamas, beveik lygias kaip veidrodžio stiklas, vandens platybes, savaime prisiminė girdėtos dainos melodija, tokia pat plati, ramiai ir lygiai tekanti kaip mus supantys vandenys:

„Raskinulisj rieki, zierkaljnyje vody, gdie s milym sidieli v dvojom...“

(„Atsiveria užės, veidrodiniai veidrodžiai, kur su mielu sėdėjom kartu“ – pažodinis vertimas).

Buvo giedra ne tik akyse, bet ir mintyse, buvo gera žiūrėti į vandens paviršiuje atspindinčius retkarčiais praplaukiančių baltų lengvų debesėlių atvaizdus... Net kalbėtis nesinorėjo, nebent retkarčiais mestelėjant nuostabos ir dėkingumo žodelį, kad puiku, jog pasaulyje pasitaiko žmonių, sugebančių gamtos jiems

dovanojamą grožį ir gerumą dalinti kitiems, jų gyvenimo kelyje atsitiktinai sutiktiems žmonėms. Kaip nuostabu būtų gyventi, jei visi žmonės būtų tokie, kaip tas barzdotas žilstantis bakenų prižiūrėtojas, taip mėgstantis tyliais vakarais, žiūrėdamas į besileidžiantį į vandenį, paraudusį saulės diską, brazdinti gitara, pritardamas jai prikimusiu balsu...

Papietavę valtyje dėdės Kolios įdėtų rūkytų žuvų ir bulvių, užsigerdami jo paties daryta gira, praplaukėme dešinėje pusėje, atrodo, lyg iš vandens tolumoje išnirusius Ustj-Čiaryšo kaimo trobų stogus. Po kurio laiko Čiaryšas išnešė mūsų valtį į Obę, kuri pradėjo nešti mus Učj-Pristanės link.

Teko griebtis irklų ir, kaip buvo pamokęs dėdė Kolia, irtis prie dešiniojo Obės kranto, kur srovė ne tokia stipri ir krantas vietomis beveik plokščias. Laikydami to kranto ir stipriai dirbdami irklais bei kartas nuo karto iššokdami iš valties ir stumdami ją rankomis, palengva slinkome Čekanichos link, artėdami prie Mochovoje gyvenvietės, kuri, kaip mums buvo nupiešęs dėdė Kolia, turėjo pasirodyti anksčiau negu Čekanicha.

Taip beplūšant atėjo ir vakaras, o Mochovoje pasiekėme jau visai sutemus. Buvome labai pavargę ir jau miegančių žmonių žadinti nedrįsime. Ištempėme valtį į krantą, iškrovėme bulvių maišus, sugulėme ant jų patys ir, prisidengę vatinukais bei užsivertę ant savęs valtį, sumigome.

Pavasario naktis buvo dar šaltoka, bet šalnų, ačiū Dievui, tą rytą nebuvo. Gulėdami ant bulvių susiglaudę ir po vatinukais bei po valtimi irgi stipriai nesusalome, tik šiek tiek sustingo pavargę nuo įtempto darbo sąnariai. Tačiau intensyvi rytinė mankšta ir apsiprausimas šaltu Obės vandeniu bemat mus atgaivino.

Palikę Stundžių Vytautą saugoti bulves ir valtį, su Vytautu Šapoka pakilome į statų skardį, ant kurio stovėjo dėdės Kolios piešinėlyje pavaizduoti mums reikalingi namukai.

Gyvenvietė jau nemiegojo, ir žmonės šiek tiek su nuostaba sužiuro į nežinia iš kur taip anksti atsiradusius nepažįstamus paauglius. Bet reikėjo matyti, kaip pasikeitė jų veidų išraiška, kai mes, paminėję dėdės Kolios iš Kolovyj Myso vardą, padavėme jo ranka rašytą laiškėlį.

Tuo pat buvo pasiūlyta mums papusryčiauti ir buvome pasodinti už stalo. Kai pasakėme, jog dar vienas iš mūsų paliktas saugoti valtį ir bulvių, mums buvo užtikrinta, kad šioje mažytėje gyvenvietėje visi savi ir nei valtį, nei bulvių niekas nepavogs.

Pasikvietę Vytautą Stundžią ir atsinešę mūsų atsivežtas rūkytas žuvis, papusryčiavome kartu su vaišingais šeimininkais, kurie tuo pat po pusryčių pakinkė mums arklių ir padėjo pakelti į skardį ir sukelti į vežimą mūsų bulves. Į vežimą įdėjo dar ir šieno, kad turėtume kuo pašerti arklius kelyje.

Sutarėme, jog vienas iš mūsų po poros dienų grąžins ir arklį, ir vežimą.

Kol visa tai sutvarkėme ir vingiuotų pamiškės keliuku pasiekėme Čekanichą, saulė pakilo jau gana aukštai. Nenorėdami gaišti laiko, nes kelias iki 67-ojo kvartalo buvo gana tolimas – daugiau nei pora dešimčių kilometrų, ir gaišinti pavasario darbais užimtų žmonių, nutarėme Čekanichoje pas nieką nebeužvažiuoti, nors, žinoma, labai norėjosi pasigirti savo sėkme ir mums parodytu pasitikėjimu.

Čekanichos pakraštyje šalia didelės duobės, iš kurios buvo kasamas žvyras, dabar, po pavasario polaidžių, pilnos vandens, susikūrė lauželį ir nutarėme išsikepti bulvių, kurių prireiks ir kelyje, nes 67-ąjį kvartalą duobėtu miško keliu galėsime pasiekti tik vakare. Arkliui pamėtėję šieno ir parovę jau sužaliavusios žolės, patys susėdome prie lauželio. Kol kepėme ir valgėme bulves, nuo laužo ir nuo kaitrios pavasario saulės gana stipriai sušilome, todėl prieš kelionę nutarėme nusimaudyti, nuplauti vakarykštį prakaitą ir dulkes... Vanduo duobėje buvo dar šaltokas ir „degino“ kūną, bet, iššokus į krantą, saulės ir laužo šiluma buvo ypatingai maloni.

Taip bešokinėjant vos nenutiko nelaimė, dėl kurios aš dabar negalėčiau čia aprašinėti savo gyvenimo nuotykių.

Kaip vėliau sužinojome, tos žvyroduobės dugne buvo iškasta kita, daug gilesnė, duobė, savotiškas šulinys, kuriame ir vidurvasaryje, kai žvyroduobė išdžiūdavo, likdavo vandens.

Ir reikėjo taip nutikti, kad aš, nieko apie tą šulinį nežinodamas, netyčia pataikiau į jį. Netikėtai pasinėrus į jį, labai šaltas vanduo staiga sukaustė mano sąnarius ir aš nebepajėgiau jų valdyti, todėl net ir mokėdamas plaukti, vargu ar būčiau iš to šulinio išplaukęs. O aš juk nemokėjau plaukti!

Po pirmojo pasinėrimo aš dar iškilau į paviršių ir suspėjau burna pagauti oro, po antro pasinėrimo iškilęs į paviršių aš kartu su oru jau gurkštelėjau vandens. Kildamas į paviršių trečią kartą ir matydamas pro žalsvą vandens šydą pažaliavusį dangų ir šalia žvyroduobės augusios pušies viršūnę, aš dar spėjau pagalvoti, jog visa tai matau paskutinį kartą ir kaip baisu bus sužinoti Danutei, kad ji neteko ne tik motinos, bet ir brolio... Staiga pajutau, kad kažkas sugriebė mano ranką ir stipriai trūktelėjo. Visas mano kūnas pasidavė į šoną ir mano kojos atsirėmė į šulinio kraštą. Aš žengiau žingsnį ir atsirėmiau į žemę. Svirduliuodamas, Vytauto Stundžios vedamas už rankos, išbridau iš žvyroduobės į krantą ir kritau ant žvyro veidu į jį. Abu Vytautai ėmė stipriai spaudyti mano nugarą ir šonus. Jie paskui papasakojo, jog jiems taip darant, iš mano nosies ir gerklės tekėjo vanduo. Aš šito neatsimenu, tik žinau, kad po to, kai atsigaivelėjau, dar ilgai skaudėjo smilkinius ir purtė drebulys.

Ir tik tada, kai visai atsipeikėjau ir suvokiau, kokioje situacijoje ką tik buvau atsidūręs, jau tikrai išsigandau, kaip rusai sako, „zadnim čislom“ („atgaline data“).

Išvažiaavę iš Čekanichos, dar ilgai svarstėme, ar papasakosime namie apie galėjusią įvykti nelaimę, ir nutarėme, jog, jei kada nors tai ir padarysime, tai žymiai vėliau, o dabar negąsdinsime ir neįaudinsime savo artimųjų.

Šis skendimas buvo antrasis mano gyvenime. Pirmą kartą skendau, kai, nešdami iš Klepikovo miltus į 69-ąjį kvartalą, vieną karštą vasaros dieną prie Listviankos gyvenvietės esančiame ežerėlyje buvome nutarę nusimaudyti. Ežerėlis atrodė negilus, bet jo dugnas pasirodė klastingas. Įšokęs į tą ežerėlį ir pabandęs paplaukti keletą žingsnių, aš matydamas, kad dugnas visai arti, pabandžiau atsistoti ir pradėjau lėtai klimpti į dumblą vis gilyn ir gilyn. Bandymas ištraukti kojas mušant į vandenį rankomis nepadėjo, o tik sudrumstė pradžioje buvusį skaidrų vandenį, paversdamas jį purvina tyrele.

Aš tikrai būčiau tame purve uždusęs, jei ne Tasios man pamėtėta liepto, nuo kurio šokinėjome į ežerėlį, lenta, į kurią įsikibęs ir ant kurios užsiropštęs aš galų gale išsikapanojau iš to nelemto dumblo. Kai tą lentą vėl gražinome į vietą, mes, pasiėmę ilgą kartį, pamatavome dumblo sluoksnio storį ir įsitikinome, jog jo man būtų užtekę iki akių. O juk virš dumblo buvo dar apie pusės metro vandens sluoksnis. Žodžiu, būtų visai užtekę „padengti“ ir gerokai aukštesnį už mane žmogų. Iki galimybės prigerti aš buvau labai arti dar ir trečią kartą, bet apie tai papasakosiu šiek tiek vėliau, o dabar grįšiu prie mūsų kelionės su bulvėmis iš Čekanichos namo.

Iki Supsinskio keliavome be ypatingų nuotykių. Tik kelis kartus buvome įklimpę į kelyje išmuštas galias duobes, pilnas vandens ir lipnaus dumblo. Labai protingai padarė vežimo šeimininkai, įdėdami mums į vežėčias kirvuką ir dalbą. Šie instrumentai labai padėjo ištraukiant iš duobių įklimpusį vežimą: su kirvuku prisikirsdavome šakų, kurių pamėtydavome po įklimpusiu į purvo duobę ratu, šiek tiek pakeldami jį dalbos pagalba. Po to, paraginusi arklį ir mums stumiant vežimą, būdavo galima išriedėti iš duobės, neiškraunant iš vežimo maišų su bulvėmis.

Kad arklys labai nepavargtų, patys į vežimą nesėsdavome, o eidavome greta arba pirma vežimo žiūrėdami į kelią ir spręsdami, kaip būtų galima juo pravažiuoti, neįklimpstant.

Supsinske suvalgėme Čekanichoje išsikeptas bulves su rūkytos žuvies likučiais ir pagirdėme savo arklį, leidome jam šiek tiek pailsėti ir paėsti šieno, nes žinojome, kad kelyje iki Navodkino mūsų laukia gabalas labai sunkaus kelio tašytais rąstais, nutiestais per pelkę. Kadaisie tie rąstai buvo stipriai sukabinti geležiniais kabliais, bet, laikui bėgant ir nebesant kam kelius reguliariai remontuoti, rąstų sukabinimai išgvero, o kai kurie – ir visai iškritę. Todėl rąstai, jais važiuojant, slydinėjo į šalis, ir buvo labai didelė tikimybė vežimo ratui

nuslysti nuo rąsto ir patekti į tarpuose tarp rąstų telkšančią pelkę. Taip nutikus, vežimas pakimba ant rąstų, ir įstrigusį vežimą, neiškrovus krovinio ir neiškinkius arklio, ištraukti tampa neįmanoma.

Nežiūrint į tai, kad mes labai stengėmės išvengti tokios pavojingos avarijos, kurios metu, esant sunkiam kroviniui, gali sulūžti ir pats vežimas, vienas kartas vis dėlto nemelavo: mūsų vežimas pakibo ant rąstų, bet ačiū Dievui, nesulūžo. Sugaišom daugiau nei pusvalandį, kol iškrovėm iš vežimo bulvių maišus, iškinkėm arklių, vargais negalais iškėlėm įstrigusį vežimą ir, patys į jį įsikinkę, užvežėme ant kalniuko, sunešėme ir sukrovėme į jį bulvių maišus ir, vėl pasikinkę arklių, pratęsėme kelionę. Gerai, kad buvo ankstyvas pavasaris ir dar nebuvo nei uodų, nei mašalų, kurie mus, toje pelkėje besimurkdančius, ir mūsų arklių, pririštą prie medžio, būtų beveik mirtinai sukandžioję.

Navodkino eiguvą pasiekėm jau vakarėjant. Nesusilaikėme nuo pagundos pasipuikuoti ir parodyti, jog yra pasaulyje ir tokių žmonių, kurie mumis pasitiki ir mus gerbia: visi trys ta proga susėdome ant vežime sukrautų maišų ir lėta iškilminga žingine pravažiavome pro eiguvos langus, garsiai tarpusavyje kalbėdamiesi ir ragindami mus vežantį arklių. Piktai lodami išsoko eiguvos šunys, tačiau iš eiguvos niekas neišėjo ir nepaklausė, iš kur mes gavome arklių ir vežimą. O mes tokio klausimo taip laukėme ir buvome paruošę kandų atsakymą...

Tada ryžomės dar vienai „provokacijai“, turėjusiai atkreipti į mus Navodkino eigulių dėmesį. Mes privažiavome prie ant kalvelės stovėjusio stebėjimo bokšto, pririšome vadeles prie jo „kojos“, kad arklys nesugalvotų nuvažiuoti nuo bokšto, kol mes po jį laipiosime, visi trys užsikorėme į bokšto viršūnėje įrengtą stebėjimo aikštelę ir pradėjome, mosikuodami rankomis, garsiai vienas kitam aiškinti, ką matome aplinkui, gėrėtis prieš mūsų akis atsivėrusia panorama.

Bet ir šį kartą niekas iš eiguvos neišėjo ir nepaklausė, iš kur ir kaip su vežimu čia atsiradome. Gal nė vieno eigulio namie nebuvo. Bet buvo jau vakaras, saulė jau leidosi, rausvai nudažydama pušų viršūnes ir dangaus pakraštyje besirenkančius auksinius debesėlius. Eiguliai jau turėjo būti sugrįžę namo.

Nesimatė nė vieno žmogaus nei languose, nei dideliame darže, nei aplinkui. Dar šiek tiek pasidairę, skubiai nulipome nuo bokšto ir nuvažiavome 67-ojo kvartalo link, nes norėjome pravažiuoti jo gatvelėmis dar nesutemus, kad kvartalo gyventojai mus pamatytų.

Ir Danutė, ir Stundžienė labai nustebo, kai mes, privažiavę prie vienas šalia kito stovėjusių mūsų namukų, pradėjome krauti bulvių maišus iš vežimo, tačiau mes pasakėme, kad viską papasakosime vėliau, nes reikėjo skubėti, kad Vytautas Šapoka dar iki nakties pasiektų 69-ojo kvartalo baraką.

Kitą dieną, kaip buvome sutarę, arklių ir vežimą grąžinome į Mochovoje gyvenvietę. Iš visos širdies padėkojome arklio šeimininkams už tokią

reikšmingą pagalbą, padėjusią mums taip greitai pristatyti į namus taip reikalingas bulves. Sunku net įsivaizduoti, kiek laiko mes būtume sugaišę laukdami tramvajaus, o po to dalimis nešiodami atsivežtas į Čekanichą bulves iki savo kvartalų taigoje. Juk per vieną ėjimą galėjome atnešti tik apie porą kibirų kiekvienas, paaukodami kiekvienam ėjimui ten ir atgal po dvi dienas. O juk kiekviena diena buvo aukso vertės: per taigą septynmyliais žingsniais skubėjo pavasaris, budindamas iš žiemos miego visa, kas gali augti ir žydėti. Į atšilusią ir dar drėgną žemę, kol ji dar neišdžiūvo ir nesukietėjo, reikėjo viską kuo skubiau sėti ir sodinti, laukti pirmųjų daigelių, ir po to saugoti juos nuo pirmųjų šalnų.

Mums tiesiog stebėtinai pasisekė, kad Kalovyj Myso bakenų prižiūrėtojas pasiūlė savo valtį ir Mochovoje eigulys patikėjo mums savo arklių ir vežimą, nepaimdamas už tai nė rublio ir atsisakęs mūsų siūlomo atsilyginimo bulvėmis, sakydamas, kad jis turįs jų daugiau negu mes, nes Mochovoje gyvenvietėje žemė žymiai derlingesnė negu taigoje. O arklių ir vežimą jis mums davęs todėl, kad miškavežiai tarp Čekanichos ir 67-ojo kvartalo jau seniai nebevažinėja ir sąžinė jam neleidusi mums nepadėti.

Atsivežtų bulvių mums užteko ne tik didelį daržą užsodinti, bet ir valgiui beveik iki naujo derliaus. Tai buvo labai didelė parama, nes, areštavus mūsų motiną, niekas iš mūsų šeimos jau nebedirbo valdiško darbo, todėl ir duonos kortelių mes jau nebegaudavome.

Turėdami bulvių ir džiovintų grybų, kurių mes buvome prisidžiovinę gerą pusmaišį, nebadavome, tačiau duonos stygių labai jautėme: net, rodos, ir sočiai pavalgę, jausdavome silpnumą, o kartais – ir šleikštulį. Pasirodė, kad, nuolat valgant daug grybų, galima ir apsinuodyti.

Todėl savo darže šįkart jau neapsiribojome tik didelio ploto užsodinimu bulvėmis. Pasėjome ir kokią penketą arų sorų, kokius du arus kukurūzų, po ilgą ežią žirnių, pupų bei pupelių. Šiai sėjai reikalingų sėklų buvau prisikaupęs dar 1942 - 43-ųjų metų žiemą klajodamas po kaimus, kai ieškojau iš etapo pabėgusios mūsų motinos pėdsakų. Tada, kad galėčiau lengvai keliauti iš kaimo į kaimą (o nuotoliai tarp kaimų – ne tokie kaip Lietuvoje, nes Sibire kelių dešimčių kilometrų atstumą vadina „riodom“, t.y., „šalia“), „sieros“ į bulves nekeisdavau, nebent tik pavalgyti, tačiau rogutes turėjau ir įvairių sėklų prisirinkau nemažą maišelį. Grįždamas į taigą net pusę maišo pieno Danutei atvežiau. Sibire žiemą tais laikais pieną šaldydavo: supila jį į dubenis ir išneša į priemenę, ten pienas sušąla į ledą, tuomet iškrato baltus apskritus ritinius ir pardavinėja juos turguose kaip kokius šveicariškus sūrius, kirvukais skaldydami juos į gabalus, jei kam nors viso ritinio nereikia. Net ir namuose vartojamą pieną dažnai šaldydavo. Negaliu pasakyti, ar nuo to jo skonis keisdavosi, nes aš normalaus pieno skonį buvau pamiršęs, ir man tuomet iš ištirpdyto ledinio luito gautas pienas atrodė labai skanus.

Kaip tik savo klajonių metu ir patekau pas moterį, kuri turėjo ne tik karvę, bet ir telyčaitę, besiruošiančią pavasarį apsiveršiuoti ir tapti karve. Kadangi turėti po dvi karves buvo leidžiama tik daugiavaikėms kolūkiečių šeimoms, tai tos karvės šeimninė – dar visai jauna moteriškė, išlydėjusi savo vyrą į frontą netrukus po vestuvių ir dar nespėjusi pagimdyti nė vieno vaiko, susidūrė su problema, kur dėti atsirasiančią antrąją karvę. Skersti mieląją savo telyčaitę jai buvo gaila, pusvelčiui atiduoti kolūkiui – irgi gaila, nes visiškai neapsimoka; parduoti – savam kaime nėra kam, nes visi turi karves, o po dvi turėti neleidžiama; nuvaryti į Učj-Pristanės turgų – irgi ne išeitis, nes pinigai jau ir dabar beveik beverčiai ir aišku, jog jų vertė ir toliau smuks, nes parduotuvėse tuščia. Jei kas ir parduodama, tai pagal korteles, o tam pinigų daug nereikia.

Taip jau atsitiko, kad aš, ieškodamas savo mamos Korobeinikovo kaime, pamatęs viename kieme vakare besitvarkančią jauną, malonaus veido moterį, paklausiau jos patarimo, į kurią trobą man reikėtų pasibelsti, kad kokie nors senukai priimtų mane pernaktvoti. Moteris pasižiūrėjo į mane, paklausė, kas aš toks ir kaip jų kaime atsiradęs, ir atsakė, kad visai netoliese, per keturias trobas kitoje gatvės pusėje, gyvena tokie senukai, bet, kai senukas neseniai pasimirė, tai likusi viena močiutė vargu ar išdrįsianti priimti: visokių žmonių dabar vaikšto.

Dar kartą žvilgtelėjusi į mano kiek sutrikusį veidą ir minutėlę pamąsčiusi, moteris šyptelėjo ir tarė, jog man vietos ir pas ją pačią atsirasią, nes vyras, karui tik prasidėjus, buvo mobilizuotas ir dabar ji viena vakarojanti. Bus net ne taip ilgu: tu man apie savo Lietuvą papasakosi, aš juk toliau Učj-Pristanės dar niekur nesu buvusi.

Mane toks pasiūlymas labai nudžiugino, nes tos moters balsas skambėjo maloniai ir šiltai, o ir žvilgsnis, būdamas įdėmus ir tiriantis, atrodė geranoriškai.

Bevakarienaujant ir bevakarojant, Viera Ignatjevna, taip ji prisistatė, nuoširdžiai susidomėjusi išklausinėjo ir išklausė mūsų šeimos istoriją bei mano pasakojimą apie Lietuvą ir pati papasakojo apie savo gyvenimą ir rūpesčius. Besikalbant kažkaip savaime išėjo, jog, kad ir kaip bebūtų keista, mes galime būti vienas kitam naudingi: ji galėtų mums atiduoti savo telyčaitę Zoją, kai ji apsiveršiuos ir taps karvyte, už tą medžiagą mūsų tėvelio paltui, kurią mes vis dar turime, jei ta medžiaga tikrai tokia puiki, kaip aš nupasakojau. Viera Ignatjevna, žvilgtelėjusi į trobos kampe virš stalo kabančią ikoną, o po to į mane, šyptelėjo ir garsiai nusijuokė: „Matyt, Dievas tave pas mane atsiuntė. Aš ir pati nežinau, kodėl man dingtelėjo mintis pasiūlyti tau nakvynę pas mane. Jaučiu, kad mes dar susitiksimė.“

Apsvarstę galimus mainus, nutarėme, jog aš namie pasitarsiu su savo sesute bei globėja ir, jei nutarsime, kad tokie mainai mums tinka, vasaros pradžioje atkeliausiu į Korobeinikovo kaimą su palto medžiaga, ir tada bus galima galutinai apsispręsti, ką ir kaip daryti.

Kitą rytą, kai kaimo kerdžius su piemenukais – kerdžiaus pagalbininkais – rinko ir varė kolūkiečių karves į ganyklą, Viera Ignatjevna parodė man savo karvę Ziną ir būsimąją karvytę Zoją, kuri man pasirodė gana daili bei labai patikli ir lipšni, savo charakteriu panaši į savo šeimnininkę. Po skanių ir sočių pusryčių moteris skubėjo į darbą kolūkyje, išlydėjo mane, palinkėdama man kuo greičiau surasti savo motiną.

Motinos pėdsakų, kaip jau esu minėjęs, man tą žiemą nei Korobeinikovo, nei kituose kaimuose aptikti nepavyko, tačiau Vieros Ignatjevnos pasiūlymo nepamiršau. Pasitaręs su Danute ir Veronika Stundžiene ir sulaukęs jų pritarimo, dar tų pačių metų pavasarį, pasibaigus bulvių sodinimui ir sėjai mūsų dideliame darže, nuvykau į Korobeinikovo jau trečią kartą tais metais. Apžiūrėjusi mano atsineštą palto medžiagą, jau apsiveršiavusios telyčaitės Zojos šeimnininkė ne tik sutiko už tą medžiagą atiduoti karvytę, bet dar pridėjo ir maišą bulvių.

Vakare, kai kolūkio piemenys parginė karves iš ganyklos, Viera Ignatjevna prie manęs pamelžė Zoją ir parodė, kiek daug pieno ji duoda jau dabar. Dalį to pieno šeimnininkė sugirdė labai panašiam į savo motiną juodmargiam su balta žvaigždute kaktoje veršeliui, kol kas dar laikomam virtuvės kampe*, kur ant dažytų grindų buvo pamestas glėbys šiaudų. Kitą pieno dalį supylė į stiklines puodynes, gaminamas jau mano minėtame Akutichos stiklo fabrike, kad rytojaus dieną aš galėčiau pamatyti, koks Zojos duodamo pieno riebumas.

Pernakvojęs pas Vierą Ignatjevną, kitą rytą, pasiskolinęs jos dviračius ratukus, nusivežiau tas bulves į Kolovyj Mys pas ir man, ir Vierai Ignatjevnai gerai pažįstamą bakenų prižiūrėtoją dėdę Kolią, kartu nusivedžiau ir karvytę Zoją.

Bakenų prižiūrėtojas sutiko mane kaip seną pažįstamą, pagyrė už tai, kad aš, įsigydamas karvę, tampu tikru šeimnininku, ir pažadėjo padėti man susitarti su upinio tramvajaus kapitonu, kad pastarasis sutiktų nuvežti mane su mano karvyte ir bulvėmis į Čekanichą.

* Sibire žiemą ir pavasario pradžioje tvarteliuose šalta, todėl tokiu metų laiku gimusius veršelius žmonės laiko savo trobose. Gal tai buvo viena iš priežasčių, dėl kurios kaimų trobose grindis stengdavosi dažyti.

Kai upinis tramvajus prisišvartavo prie Kolovyj Mys prieplaukoje įrengtos krantinės ir dėdė Kolia susitarė su tramvajaus kapitonu, susidūrėme su

problema: Zoja nenorėjo (matyt, bijojo) eiti nuo kranto nutiestu trapu į tramvajų. Vedama spyriojosi, ir nors ją ne tik tempė, bet ir stūmė dėdė Kolia ir tramvajaus komandos vyrai, užvesti ją ant tramvajaus denio niekaip nesisekė. Vargšelei iš baimės net vidurius paleido.

Tada dėdė Kolia sugalvojo užrišti Zojai akis juostele ir, uždėjus apynasrį, pavedžioti po kiemą, maitinant iš rankos bulvėmis, kurias Zoja labai mėgo. Taip bevedžiojant, Zoja buvo užvesta per trapą ir ant tramvajaus denio, kur buvo pririšta prie denį juosiančios metalinės tvorelės. Kai juostelė buvo nuimta nuo karvytės akių ir tramvajus pradėjo plaukti Čiaryšo upe, Zoja į visa tai reagavo visiškai ramiai, ir ją iki tol iš šonų prilaukę vyrai nuėjo, palikdami mane su savo įnoringąja pakeleive vienu du.

Kelionės metu jokių incidentų neįvyko ir, kas keisčiausia, iš tramvajaus į krantą Čekanichoje Zoja, mano vedama, per permestą iki kranto trapą nužingsniavo net skubėdama, nereikėjo nei akių užrišti, nei stumti. Čekanichoje pernakvojau pas Zabielskį, kurių mergaitės labai apsidžiaugė galimybe parodyti, kad jos moka melžti. Patys Zabielskiai Sibire karvės neturėjo.

Kitą rytą, uždėjęs ant Zojos šiek tiek pratuštėjusį bulvių maišą kaip kokį balną, aš ją palengva parsivariau į 67-ąjį kvartalą, Supsinskio gyvenvietėje paprašiau pamelžti mano karvytę ir pieną palikau eiguvos šeimininkei.

Vakare Zoją melžė jau Danutė, džiaugdamasi, kad mūsų karvytė duoda gana daug labai skanaus pieno. Jo užteko ne tik mums, bet ir Stundžienės vaikams.

Tai, kad mes įsigijome karvytę, labai palankiai įvertino ir vietiniai gyventojai – mūsų kaimynai, turėjusieji nuosavas karves. Kurį laiką Zoją mes laikėme Kozlovų tvartelyje, išvesdami pasiganyti į pamiškę, kurioje ganėsi vietinės karvės. Tačiau tai tęsėsi neilgai: Zoja gana greitai apsiprato naujoje vietoje ir jau pati viena rasdavo naujus savo namus, kai ateidavo laikas ją melžti. Nors vietinės karvės ir naktį bastydavosi po mišką, mes savo Zoją naktį laikydavome tvartelyje, pripjaudavome jai žolės, nes mums atrodė, kad mūsų karvytė dar gali pasiklysti nepažįstamoje vietovėje ir kur nors nuklysti.

Suprasdami, kad žiemos metui mums prireiks šieno, pradėjome ieškoti miške aikštelių, kuriose auga vietinių gyventojų dar nešienaujama žolė. Kadangi visos arti 67-ojo kvartalo gyvenvietės esančios aikštelės jau turėjo savo šeimininkus – vietinius gyventojus, karvių ir arklio (jį turėjo vietinis eigulys Utkinas) savininkus, tai mums pjauti šieno savo karvutei tekdavo eiti gana toli.

Mes dar nesuspėjome prisišienauti pakankamai šieno, kai vieną naktį Veronika Stundžienė atvedė į mūsų trobelę mūsų motiną, kuri, žinodama kur gyvena Stundžių šeima, eidama taiga ir stengdamasi nepakliūti niekam į akis, atėjo iki 67-ojo kvartalo gyvenvietės ir, išlaukusi nakties, pasibeldė į Stundžienės langą. Tą pačią naktį, tik trumpai papasakojusi apie savo pabėgimą ir savo klajones, mama išsivedė mane parodyti, kur ji dabar yra apsistojusi, kad aš, reikalui esant,

galėčiau ją surasti. Man ir Danutei buvo labai malonu, kad mūsų motina labai nustebo ir labai apsidžiaugė, kai sužinojo, jog mes turime mums Kozlovų paliktą trobelę, didelį daržą ir net karvę, t.y., „gyvename kaip tikri fermeriai“. O svarbiausia – mums ir Veronikai Stundžienei buvo neapsakomai gera, jog mūsų mama gyva ir sveika. Džiaugėmės, jog Dievas mūsų pasigailėjo ir išklausė mūsų maldų.

Einant naktį Čekanichos link, mama man papasakojo apie savo nuotykius jau gerokai detaliau.

Etapo metu vienoje taigos gyvenvietėje, kurios nei pavadinimo, nei numerio mama nežinanti, moteris variusieji sargybiniai iš kažkur gavo nemažai samagono ir pasigėrė iki žemės graibymo. Pasinaudojus ta proga, motinai ir dar kelioms kitoms areštuotoms moteriškaitėms pavyko pasprukti. Kelias dienas ir naktis paklajojusios po taigą viduržiemyje, nakvodamos žvėrių išraustose olose (susikurti laužą jos bijojo, nors degtukų ir turėjo, nes dūmus galėjo pastebėti jų pasigedusi ir ieškanti išsipagiriojusi sargyba, o nakvoti gryname lauke – reiškė mirtį, nes laikėsi tokie šalčiai, kad net tvoros poškėjo), jos galų gale priėjo taigos kraštą. Prisiminusi mano pasakojimą apie kaimus stepėse, kuriuose aš mainydavau „sierą“ į bulves, mama stengėsi, eidama taiga, laikytis pietvakarių krypties. Ir tai buvo teisingas sprendimas, kuriam pritarė ir kitos kartu pabėgusios moterys. Tai leido visoms bėglėms pasiekti stepių rajonus, kur jos išsiskirstė, nes apgyventomis vietomis eiti grupe buvo pavojinga.

Nuėjusi stepė kelis šimtus kilometrų, nakvodama pakeliui pasitaikiusių kaimų nuošalesnėse pirtelėse bei tvarteliuose, mama nutarė pagaliau sustoti, tikėdamasi, kad taip toli jos nebeieškos – ne tokia svarbi „persona“ ji esanti. Apsistojo Ustj-Kalmankos rajono Tolstuchinos kaime pas vieną pusiau rusę, pusiau ukrainietę, kuri, norėdama sužinoti, ar ji jau našlė, ar dar ne, ar dar gyvas jos sūnus, paimtas į kariuomenę beveik kartu su tėvu, prašydavo burti ir aiškinti sapnus kiekvieną pakeleivę, užsukusią į jos sodybą. Pas ją, tos sodybos šeimininkę, mes dabar irėjome.

Pernakvoję miške, mamos skarele prisidengę veidus nuo mus debesimis puolusių uodų ir rytą užkandę su savimi pasiimtų virtų bulvių, dieną pasiekėme Čekanichą ir, nusipirkę bilietus, įsėdome į upinį tramvajų, plaukusį į Ustj-Kalmanką.

Mama tramvajaus kajutėje įsispraudė kamputyje ant suoliuko, nes vis dar bijojo, kad kas nors jos neatpažintų (net bilietus į tramvajų pirkau aš, o ne ji), ir tuoj pat užmigo, o aš pakilau į viršų pasižiūrėti, ar neplaukia su mumis kokie nors uniformuoti pareigūnai.

Nusiraminau, nes jokių uniformuotų žmonių, išskyrus tramvajaus įgulą, nebuvo. Vienas berniukas bandė žvejoti nuo tramvajaus denio. Jo kibirėlyje jau plaukiojo kelios nedidelės, sidabriniais žvyneliais blizgančios kuojytės. Pagaliau tam berniukui žvejoti nusibodo ir jis, padėjęs meškerę į šalį, pradėjo

stebėti praplaukiančius krantus. Pastebėjęs, kad berniuko skardinėlėje dar raitosi keletas sliėkų, aš paprašiau meškerės savininko, kad leistų man pabandyti pažvejoti.

Kai aš, pagavęs pirmąją kuoįytę, ruošiausi ją įmesti į berniuko kibirėlį, jis pasakė, jog ši žuvytė – mano laimikis, ir aš galįs ją pasiimti sau. Aš atsinešiau puslitrinį stiklainiuką, kuris buvo mano mamos krepšelyje, ir, persisvėręs per tramvajaus bortą, pabandžiau pasisemti vandens, kad galėčiau į jį paleisti savo pagautą žuvytę. Tramvajus tuo metu, artėdamas prie nedidelės prieplaukos, kur jo laukė keli keleiviai, staigiai trūktelėjo ir pasisuko. Aš nuslydau nuo tramvajaus borto ir plumptelėjau į vandenį. Tai pamatę prieplaukoje stovėję žmonės pradėjo šaukti. Visa laimė, kad tą šauksmą išgirdo tramvajaus įgulos narys, stovėjęs netoliese su kobiniu rankoje, nes tramvajus jau švartavosi, ir, to kobinio kabliu užkabinęs už mano marškinių, patraukė mane nuo tramvajaus, pastumdamas kranto link, kur mane pagriebė prie kranto buvęs vyras. Visą šlapia, nespėjusį net išsigąsti, su stiklainiu rankoje, bet jau spėjusį prisiryti vandens, mane sugrąžino į tramvajų, sakydami, kad man labai pasisekė, nes tramvajaus sraigto sukelta srovė galėjo mane patraukti po tramvajumi ir tada man būtų buvęs jau galas. Tik tada aš iš tikrųjų išsigandau, įsivaizduodamas, kas būtų su manimi nutikę ir ką būtų tekę išgyventi mano motinai.

Išsigrėžiau šlapius savo drabužėlius ir, kadangi vasaros diena buvo saulėta ir karšta, gana greitai juos išsidžiovinau. Mama vis dar nebuvo pabudusi, o ir po to į dieną pakilti nedrįso, todėl taip ir nieko nesužinojo apie šį – trečiąjį – mano skendimą. Tik gerokai vėliau, kai mes jau gyvenome Čiaryšo tarybiniam ūkyje, aš jai papasakojau apie tokį neeilinį savo nuotykį ir apie kitus du anksčiau buvusius skendimus.

Į Ustj-Kalmanką atplaukėme tik kitos dienos rytą, nes Čiaryšo upe teko plaukti prieš srovę, kuri buvo gana stipri. Tą naktį aš išsimiegojau ir už beveik nemiegotą naktį, einant iš 67-ojo kvartalo gyvenvietės į Čėkanichą, nes tramvajaus kajutėje uodų nebuvo ir ant suoliuko buvo galima išsitiesti.

Išlipę iš tramvajaus, nes jis toliau Ustj-Kalmankos nebeplaukė, eidami dešiniąja Čiaryšo upės pakrante aukštyn, perbridome į Čiaryšą įtekantį Kalmankos upelį ir, jau saulei sukant vakarop, pasiekėme Tolstuchiną. Mama mane pristatė kaip savo sūnėną, atvykusį kuriam laikui pasisvečiuoti. Ustj-Kalmankos rajone lietuvių nebuvo, bet buvo nemažai lenkų, todėl mama savo šeimininkei buvo prisistačiusi vieniša lenke. Aišku, kad šeimninė nieko nežinojo apie mamos pabėgimą iš etapo. Mama buvo pas ją pasilikusi gyventi pačios šeimninės pasiūlymu, nes padėjo jai tvarkytis ūkyje, mokėjo gražiai megzti ir siūti, o šeimninė laikė ne tik karvę, bet ir avis, ir turėjo sukaupusi nemažai vilnos. Mano mama ją verpė, siūlus dažė ir iš jų mezgė įvairius spalvingus mezginius. Jie labai patiko ne tik Marijai Timofėjevnai (taip vadinosi to namo, kuriame buvo apsistojusi mano motina, šeimninė), bet ir jos draugėms bei kaimynėms.

Todėl užsakymų pas Mariją Timofejevną apsigyvenusiai „lenkei mezgėjai ir siuvėjai“ netrūko. Už darbą mūsų mama gaudavo ne tik bulvių, pieno ir grūdų, bet ir kiaušinių bei mėsos. Todėl maistu mūsų motina galėdavo net dalintis su savo šeimininke.

Mama labai apgailestavo, kad visame kaime niekas neturėjo audimo staklių ir todėl ji negalėjo pademonstruoti savo dar vaikystėje išmokto ir jaunystėje išstobulinto audimo meno, kuris buvo net parodose gerai įvertintas. Išklusęs tą jos apgailestavimą, aš pridūriau, kad trūksta ne tik staklių, bet dar ir linų, nes Altajaus krašto stepėse niekas linų neaugino. Buvo auginamos tik kanapės, kurių pluoštas buvo naudojamas virvių gamybai.

Atvykęs su mama į Tolstuchiną, aš pasistengiau nusipelnyti Marijos Timofejevnos dėkingumo: padėjau jai sutvarkyti didelio jos daržo tvoras, prisigaminti „kiziakų“ iš tvartelyje susikaupusio mėšlo, prisikirsti paupyje augusių karklų ir kitokių krūmokšnių, tose vietose vadinamų bendru pavadinimu „čiašča“, suvežti dviračiu vežimėliu tą kurui skirtą medžiagą namo ir prigaminti iš jos kūlelių.

Marija Timofejevna buvo patenkinta mano darbštumu ir net pagyrė mane mano motinai sakydama, kad ji turinti puikų sūnėną.

Dar pavasarį mano motina ir Marija Timofejevna kolchozo laukuose buvo prisirinkusios derliaus nuėmimo metu nukritusių ir peržiemojusių varpų, tai vakarais aš didelėje medinėje grūstuvėje grūdavau prikultus iš tų varpų grūdus, tokiu būdu gamindamas kruopas košei ir miltus paplotėliams, kuriuos vartodavome vietoj duonos, nes duonos kortelių kolchozininkai negaudavo ir kaimo parduotuvėje jos nusipirkti negalėdavo. Korteles gaudavo tik kaimo mokyklos mokytojai, med.punkto ir pašto darbuotojai bei kiti tarnautojai.

Visi mes buvome girdėję apie peržiemojusių po sniegu grūdų nuodingumą, bet nekreipėme į tai dėmesio, nes iki tol niekas iš vartojusių tokius grūdus nebuvo nei susirgęs, nei miręs.

Eidamas su mama iš 67-ojo kvartalo gyvenvietės į Čekanichą, aš buvau pasiėmęs iš savo slėptuvės nemažą maišelį virtų pušies sākų, kurie, kaip jau esu minėjęs, vietos gyventojų buvo vadinami „siera“ ir stepių rajonuose galėjo atlikti lyg ir tam tikros „valiutos“, populiareesnės negu tuometiniai rubliai, vaidmenį.

Užsiimti „sieros“ mainais tame pačiame kaime, kuriame dabar buvo apsistojusi iš etapo pabėgusi mano mama, būtų buvę per daug rizikinga, nes kaimynams galėtų kilti mums nepageidautinas ir net pavojingas klausimas: „Iš kur ta iš kažin kur atvykusi lenkė ir jos atsivestas sūnėnas galėjo turėti tokios tolimos taigos produkto?“

Todėl šiek tiek aptvarkęs Marijos Timofejevnos ūkį bei sodybą ir sužinojęs, kad gana toli nuo Tolstuchinos yra didelis, senas ir turtingas Beriozovkos kaimas,

išsidėstęs išilgai to paties vardo upės vaizdingoje vietovėje, kurioje prasideda žalios kalvos, palaipsniui pereinančios į už poros šimtų kilometrų stūksančius kalnus, susiruošiau į kelionę.

Kadangi buvo pats vidurvasaris ir mama dar turėjo pakankamai daug pernykščio derliaus bulvių, tai nutarėme, jog tempti ant savo pečių iš Beriozovkos į Tolstuchiną didelį kiekį tokių pačių, jau suspėjusių prarasti savo pirminę kokybę, bulvių, tikrai neapsimoka.

Todėl nusprendžiau Beriozovkoje „sieros“ į bulves nekeisti, nebent tik pavalgyti, o stengtis įsigyti įvairių sėklų bei grūdų, tarp jų ir daržuose auginamų pupų, pupelių, žirnių ir kukurūzų, ką tikrai būtų verta parsinešti į Tolstuchiną, o po to – ir į 67-ojo kvartalo gyvenvietę.

Kelias nuo Tolstuchinos iki Beriozovkos buvo tolimas, todėl atsikėliau vos pradėjus švisti. Nusiprausiau, suvalgiau mamos jau paruoštus sočius pusryčius ir, įsidėjęs į maišą „sieros“ maišelį bei lauknešėlį pietums, motinos peržegnotas ir palaimintas, sparčiai nužingsniavau per dar tebemiegantį kaimą vieškelio, vedančio į Beriozovką, link.

Buvo ankstyvas vidurvasario rytas. Kairėje vieškelio pusėje virš toli toli nusidriekusios ašuočių šluotelėmis vilnijančios bundančios rasotos stepės palengva kilo skaisčiai rausvas saulės diskas, kuris slinkdamas virš lengvai padūmavusio horizonto po truputį gelsvėjo ir visas dangus vis labiau šviesėjo. Tekančios saulės spinduliai, atsispindėdami rasos lašeliuose, mirguliavo vaiskiomis vaivorykštės spalvomis, o patys lašeliai žėrėjo kaip tūkstančiai mažų saulyčių. Per naktį šiek tiek atvėsęs oras buvo gaivus ir gana greitai išblaškė paskutinius mieguistumo likučius.

Mano nuotaika buvo pakili, net džiugi, nes ašėjau į man dar nepažįstamą tolimą kaimą ne dingusios motinos pėdsakų ieškodamas ir net ne alkio verčiamas, o greičiau smalsumo ir naujų nuotykių troškimo vedamas,ėjau ne kaip elgeta, o greičiau kaip savotiškas turistas. Dabar, keliaujant į Beriozovką, mano savijauta buvo labai panaši į tą, su kuria aš, dar prieš motinos suėmimą lydėjau mūsų barako kaimynės Terentjevės dukrelę Tanią iš 69-ojo į 136-ąjį kvartalą. Ir tada, ir dabar ašėjau ne sunkių gyvenimo aplinkybių vejamas, alkio, šalčio ar baimės genamas, niūrių minčių spaudžiamas, oėjau kaip laisvas ir orus žmogus, einąs todėl, kad pats to noriu, kad elgiuosi dabar taip, kaip elgiuosi, ne tik todėl, kad taip reikia elgtis, bet ir todėl, kad taip elgtis man malonu ir gera, kad eidamas galiu grožėtis ir džiaugtis mane supančiu pasauliu.

O juk taip didžiąją savo gyvenimo dalį galėtų leisti beveik visi žmonės, jei nebūtų karų, okupacijų, trėmimų ir kitų niekšybių, kurias sukelia bei sukuria klaidingos idėjos bei nesveikos ambicijos tokių prasibrovusių į valdžią ir todėl sugebančių primesti savo valią kitiems piktavalių diktatorių kaip Hitleris, Stalinas ir daugybė kitų smulkesnio kalibro niekšelių bei dorų žmonių engėjų. Juk mūsų planetos gamta tokia turtinga, kad žmonės, protingai ja naudodamiesi

ir, remdamiesi mokslo ir technikos pasiekimais, savo sąžiningu darbu galėtų be vargo aprūpinti save viskuo, ko reikia saikingam ir sveikam jų gyvenimui. Ką reikia padaryti, kad žmonija taptų išmintingesnė ir nebedarytų jai pačiai kenkiančių kvailysčių? Kas ir kaip tai galėtų ir privalėtų padaryti? Manau, jog niekas kitas, kaip pati visuomenė, tapusi pakankamai apsišvietusi ir pakankamai išmintinga.

Per tą porą savaitių, kurias praleidau Tolstuchinoje su motina, nuo gero ir sotaus maisto buvau gerokai pasitaisęs ir net, nuolat dirbdamas šviečiant kaitriai stepių saulei buvau stipriai įdegęs, veidas buvo parausvėjęs. Tai pastebėjo ir Marija Timofejevna, kai, pabaigę krauti prisipjautą ir išdžiūvusį šieną į didelę stirtą, visi trysėjome namo ir, pakeliui prieję Čiaryšo upę, nusimaudėme, atvėsindami ir nuplaudami prakaituotus ir dulkėtus kūnus. Apžvelgusi mane, ką tik išlipusį iš vandens ir purtantį vandens lašus nuo sušlapusių trumpai kirptos mano galvos plaukų, ji pasakė: „Dėkok savo tetai Marijai Petrovnai (taip ji vadindavo mano motiną), kad ji tave taip gerai maitina: per porą savaitių ir skruostai suapvalėjo, ir veidas pašviesėjo. Tavęs net neatpažins, kai iš mūsų grįši namo.“

Vieškeliukas, kuriuoėjau, palengva kilo aukštyn, todėl mano apžvelgiamas akiratis vis plėtėsi, o horizonto linija prieš mane ir už manęs, iš kairės ir iš dešinės pamažu tolo. Tolstuchinos namukai vis mažėjo, kol pagaliau, prieš tai susilieję į pilką ruoželį, visai išnyko. Aplink mane, kiek akys užmato, buvo lygi, šiek tiek išgaubta stepė, vilnijanti ašuočiais ir pelynais, kurių jūroje nebuvo jokio medelio ar krūmelio, jokios trobelės ar stulpelio, ir tik vieškeliukas po mano kojomis liudijo apie žmogaus buvimą šiose vietovėse. Bet ir jis šį rytmetį buvo tuščias. Toli toli, pietų ir pietryčių pusėje, virš padūmavusios ir balzganoje migloje skęstančios horizonto linijos kabojo snieguotos, melsvais šešėliais išmargintos kalnų viršūnės...

Jau buvo gerokai įdienoje, kai vieškeliukas, kuriuoėjau, atvedė mane į platesnį ir labiau išvažinėtą kelią. Pasitaikančios tame kelyje plačios provėžos rodė, jog juo važinėja ne tik arklio ar jaučio traukiami vežimai, bet ir sunkvežimiai. Pagalvojau, kad būtų puiku, jei koks nors sunkvežimis mane pasivytų ir pavežėtų bent iki Novokalmankos ar didelio kaimo, turinčio įdomų pavadinimą – Ogni (ugnis). Tada aš galėčiau tikėtis pasiekti Beriozovką dar šiandien, be tarpinės nakvynės.

Ši puiki diena buvo man tikrai laiminga: po kokio pusvalandžio mane pasivijo ir pralenkė senutė „polutorka“. Praleisdamas mašiną aš pasitraukiau į šalikelę ir draugiškai pamojavau vairuotojui. Sunkvežimis, kiek pavažiavęs, sustojo. Kai aš pribėgau prie jo, mašinos šoferis, kuris pasirodė besąs mano metų (ar dar jaunesnis) vaikinukas, atidarė kabinos duris ir paklausė, kur aš keliauju. Išklauses mano atsakymą, pasiūlė man sėstis šalia, sakydamas: „Mnie po puti. Podbrošu až do Sliudianki.“ („Man pakeliui. Pametėsiu net iki Sliudiankos.“)

Tai mane labai nudžiugino, nes viršijo net pačius geriausius mano lūkesčius: nuo Sliudiankos iki Beriozovkos man liktų net šiek tiek mažiau negu pusė viso to kelio, kurį aš turėjau nueiti šios savo kelionės metu.

Nors mašinėlė buvo sena ir braškėjo šokinėdama duobėtu keliu, bet vaikinukas vairavo šauniai ir linksmi. Kai aš paklausiau, kada ir kur jis išmoko taip vairuoti, šis nusijuokė ir pasakė, kad šioje kabinoje jis sėdi jau nuo vaikystės, nes važinėdavęs kartu su tėvu, kol to nepašaukė į frontą, ir jau tada išmokęs ne tik vairuoti, bet ir remontuoti savo „gaziką“. Dabar dirbęs vietoj tėvo ir net geriau negu kai kurios moterys-vairuotojos, nesugebančios pašalinti net smulkaus gedimo, dėl kurio jų mašinos kelyje pradėdavo čiaudėti ir springdavo.

Nesustodami pralėkėme Novokalmanką ir Ogni. Ar galėjau aš tada pagalvoti, kad po trylikos metų, jau po antrosios tremties, man teks dalyvauti pastarojo kaimo mokyklos baigiamųjų egzaminų komisijos darbe kaip Ustj-Kalmankos rajono švietimo skyriaus atstovui? Koks nenuspėjamai margas tas mūsų gyvenimas...

Nuo Ogni kaimo išsukę į mažiau išvažinėtą vieškeliuką, pasiekėme Sliudiankos gyvenvietę. Ten atsisveikinau su šauniuoju vairuotoju, nuoširdžiai padėkodamas už pavėžinimą ir padovanodamas jam rieškutes „sieros“ „saldainiukų“. Vaikinukas pradžioje bandė atsisakyti dovanos, pareikšdamas, jog jis tęsiasi savo tėvo tradiciją neimti užmokesčio iš pavežamų pakeleivių, bet po to, kai aš pasakiau, kad ši „siera“ – mano paties pagaminta produkcija ir yra ne užmokestis, o „ugoščenije“ („pavaišinimas“), pagaliau sutiko, sakydamas, jog dabar jis galėsias savo draugus ir drauges pavaišinti retais šiose vietovėse „taigos saldainiais“.

Nuo Sliudiankos palengva kylančiu vis aukštyn ir aukštyn silpnai pravažinėtu, žole apaugusiu keliuku iškeliavau į Beriozovką. Tolstant nuo Sliudiankos aplinka darėsi vis labiau laukinė: kiek tik akys užmatė, plytėjo šiurkščia žole apaugę niekada plūgo nematę žemės plotai, kurie, atrodo, net ganykla niekada nėra buvę. Sparčiai žingsniuojant keliuku, akiratis vis platėjo, horizonto linija vis tolo ir tolo, tik melsvai baltos kalnų viršūnės, kabojusios virš tos linijos, liko toje pačioje vietoje kaip ir ryte. Atrodė, jog aš, nukeliavęs tiek kilometrų, prie tų kalnų snieguotų viršūnių nė trupučiu nepriartėjau.

Atėjus pietų metui man pasirodė, jog mano kilimas baigėsi ir kelias, perbridus upelį, palengva pradėjo leistis žemyn. Vadinas, šiose vietovėse stepė nebuvo visiškai plyna, kaip Učj-Pristanės rajono kairiajame Obės krante, o jau šiek tiek vilnijanti, ir aš dabar buvau atsidūręs vienos tokių „bangų“ viršūnėje. Stovėjau tokioje viršūnėje, dairiausi į žalias, šiek tiek jau gelsvėjančias platybes, o virš manęs kybojo aukšto žydro dangaus didžiulis gaubtas, kuriuo vėjo genami kažkur skubėjo nedideli balti debesėliai... Iš kur ir kur jie plaukia? O aš čia stoviu vienui vienas ir atrodo, jog visame dabar mano akimis apžvelgiamame didžiuliame stepių plote aš vienas ir tesu. Toli liko net mano mama, dar toliau –

sesuo Danutė ir kiti mūsų kaimynai, kažkur neįsivaizduojamai toli liko mūsų Tėvynė Lietuva su mūsų tėveliu, jei jam pavyko išlikti gyvam karo sūkuryje... O juk yra dar ir kiti žemynai bei vandenynai... Koks didelis tas mūsų Žemės rutulys ir koks mažas aš esu jame, stovėdamas plačioje tuščioje stepėje ant jos paviršiaus pakilimo viršūnės...

Iš kažkur atsirado niekaip nepaaiškinamas noras bėgti tuo pakilimu, garsiai šaukiant ir lietuviškai dainuojant „Mano luotas naujas, ažuolinės sienos, viesulai sukaukia, kai aš plaukiu vienas... Baltos burės plazda, bangos, duokit kelią, pasakyk, kur plaukti, jūra-motinėlė...“ Nors čia buvo plati plati stepė, bet jaučiausi lyg būčiau vienuj vienas jūros platybėse...

Bėgu garsiai dainuodamas, lyg ir norėdamas, kad mane kažkas, vis dėlto esantis šiame tuščiam pasaulyje, išgirstų, nors žinau, jog tikrai susigėdyčiau dėl tokio savo niekaip nepaaiškinamo bėgimo ir garsių šūkalių, jei pasirodytų, jog dabar mane mato ir girdi koks nors, kad ir visai nepažįstamas, žmogus.

Bėgu, kol uždūstu ir pavargstu... Tada atsisėdu ant žolės, nusiimu nuo kupros maišą, išsitraikiu lauknešėlį, kuriame randu iš dar vakar mano sugrūstų kviečių iškeptą paplotėlį, kelias virtas bulves, kiaušinį, truputėlį druskos, ryšulėlį sultingų svogūnų laiškų ir puslitrinį butelį pieno. Viską švariai „sukertu“ ir atsistojęs dar kartą apsižvalgau. Nejučiomis prisimenu per Lietuvos radiją jau tarybiniais metais girdėtos dainos žodžius: „Platus mūsų Tarybų pasaulis, skambi mūsų laisvės giesmė...“. Ir tuoj pat kipšiukas pakiša mintį: „O ar galima suderinti laisvę ir kalėjimus bei lagerius, skambius lozungus ir žiaurią tikrovę?“ Ar nemeluoja populiarios dainos pirmojo ketureilio antroji pusė:

Široka strana moja rodnaja,
Mnogo v nej liesov, polej i riek...
Ja drugoj takoj strany ne znaju,
Gdie tak voljno dyšet čeloviek.

(„Ir platus gi kraštas mūsų gimtasis, šitiek girių, upių ir laukų. Ir kitos tokios šalies nerasi, kur taip gera žmogui ir jauku“ – lietuviško teksto autoriaus nežinau).

Kodėl taip daug ir taip dažnai meluojama?

Įsuku į vieškeliuką ir, tęsdamas kelionę Beriozovkos link, tiesiu kilusių minčių „siūlą“.

Kažkaip savaime prisiminė pokalbis, įvykęs ką tik praėjusios, taip „turtingos“ liūdnu įvykių žiemos pabaigoje, kai ašėjau iš 67-ojo kvartalo gyvenvietės į Červianką parsivesti dėmėtąją šiltinę sirgusios ir jau pagijusios savo sesers.

Buvo giedra saulėta diena. Pakelėje pasitaikančiose laisvose nuo medžių laukymėlėse jau buvo pradėjęs tirpti sniegas ir pakelės grioviais jau čiurleno pavasario pradžių skelbiantys upeliukai.

Kai pasiekiau Baidono gyvenvietę, kaitri kovo saulė buvo pakilusi jau aukštokai ir nuo šalia kelio stovėjusių namų stogų garsiai kapsėdami krito stambūs vandeniu virstančio sniego lašai. Nuo greito ėjimo ir į nugarą kaitinusios saulės aš sušilau ir labai įsinorėjau gerti. Pastebėjęs vieno namo gonkelyje stovėjusį gana inteligentiškos išvaizdos gražiai žilą vyriškį, aš paklausiau, ar neatsirastų jų troboje puodelis šalto vandens troškuliui numalšinti. Vyriškis pasiūlė užėti į vidų ir iš priemenėje ant plataus storo suolo stovėjusio kibiro pasėmęs didelį kaušą vandens padavė man. Vanduo buvo skanus ir aš godžiai išgėriau visą kaušą. Padėkojau ir jau norėjau eiti savo keliu, bet vyriškis paklausė, kas aš esąs ir kur einąs. Kaip vėliau paaiškėjo, jį sudomino mano apranga, nebūdinga vietiniams gyventojams, bei mano akcento ypatumai, pasireiškiantys kai kurių priebalsių minkštinimu. Kai aš pasisakiau, jog esu tremtinys iš Lietuvos, gyvenantis 67-ojo kvartalo gyvenvietėje, ir einu į Červiankos ligoninę pagijusios sesers parsivesti, žingeidusis vyriškis pareiškė, jog apie į taigą atvežtus lietuvius jis yra girdėjęs, ir pasisakė, jog pats jis esąs vietinės mokyklos mokytojas. Po to pasiteiravo, kiek klasių aš esu baigęs ir ar dabar lankąs kokią nors mokyklą. Kai aš pasakiau, jog esu baigęs šešis pradinės mokyklos skyrius ir dvi Panevėžio gimnazijos klases, jis dar labai susidomėjo ir paklausė, ar aš nesutikčiau išgerti su juo stiklinę juodųjų serbentų arbatos ir nors trumpai papasakoti apie tai, ką ir kaip mokė Lietuvos mokyklose, kai Lietuva buvo dar savarankiška, t.y., kai ji dar nebuvo Sovietų Sąjungos sudėtyje.

Mane suintrigavo žodis „savarankiška“, pavartotas taip, lyg pripažintų, jog Sovietų Sąjungos sudėtyje Lietuva jau nėra savarankiška, bei imponavo pats šio mokytojo domėjimasis Lietuva ir jos mokyklomis. Todėl aš, žinodamas, jog Danutę iš ligoninės išrašys tik rytojaus rytą, o iki vakaro pasiekti Červianką tikrai suspėsiu, mielai sutikau valandėlę pasėdėti su taip manimi ir Lietuva susidomėjusiu mokytoju. Juk tais laikais jau pats žodis „mokytojas“ skambėdavo pagarbiai.

Susėdę prie stalo ir siurbčiodami kvapnią karštą arbatą mes pratęsėme pokalbį. Lietuviškosios ir sovietinės mokyklų palyginimas savaime privedė ir prie santvarkų savarankiškoje Lietuvoje ir Sovietų Sąjungoje palyginimo. Aš negalėjau nepastebėti, kaip surimtėjo mokytojo, iki šiol klausiusio mano pasakojimo su malonia šypsena lūpų kampučiuose, veido išraiška, kai aš pasakiau, jog Sovietų Sąjungoje jokio tikro socializmo nėra ir būti negali, nes Sovietų Sąjunga yra kraštutinio monopolistinio kapitalizmo šalis, kurioje visa nuosavybė priklauso tik vienam vieninteliam monopolistui – valstybei, kurią diktatoriškais metodais valdo nedidelė grupė žmonių, sudaranti vienintelės ir vienvaldės partijos centrinio komiteto politinį biurą.

Iš pradžių mokytojas su tokia mano nuomone niekaip nenorėjo sutikti, bet kai aš šiek tiek sušvelninau savo vertinimą ir, sutikdamas, jog Sovietų Sąjungą valdančios partijos skelbiami tikslai sukurti visuomenę, kurioje nebebus nei engiančiųjų, nei engiamųjų, tikrai yra kilnūs ir gražūs, dėl ko egzistuojančiam dabar Sovietų Sąjungoje gyvenimui yra būdingi kai kurie bruožai, kuriuos būtų galima priskirti socializmui (pavyzdžiui, nemokamas, t.y., atliekamas už visos visuomenės bendras lėšas, gydymas, nemokamas mokslas, stambių įmonių, žemės, miškų ir kitų gamtos turtų nepriklausymas privatiems savininkams), pasakiau, kad visa tai vis dėlto dar nėra tikras socializmas, nes visas turtas priklauso ne pačios visuomenės susikurtoms bendruomenėms, o valstybei, t.y., valdžiai, mano pašnekovas pareiškė, jog mano nuomonėje, nors ji dar labai diskutuotina, yra racijos. Tęsdamas šią savo mintį, jis pridėjo: „Gal mums tik atrodo, jog išpažįstame skirtingus „tikėjimus“, o iš tikrųjų esame vieno ir to paties „tikėjimo“: juk mano ir Jūsų (jis taip ir pasakė: ne „tavo“, o „Jūsų“, iš ko aš padariau išvadą, kad mokytojas į mane žiūri kaip į lygiavertį rimto pokalbio dalyvį) idėjiniai tikslai sutampa ir skiriasi tik mūsų požiūriai į galimus tų tikslų pasiekimo būdus“.

Ir iš tikrųjų, mūsų diskusija gana greitai susikoncentravo ties klausimu: „Ar įmanoma sukurti intensyviai besivystančio mokslo pasiekimais pagrįstą teisingesnę ir demokratiškesnę ekonomiškai efektyvią santvarką, sugebančią užtikrinti visiems piliečiams pilnavertį materialinį ir dvasinį gyvenimą, prievarta diegiant naujas progresyvias idėjas ir net taikant smurtą tų piliečių, kurie tų idėjų prievartiniam diegimui priešinosi, atžvilgiu?“

Aš teigiau, kad smurtas ir neapykanta kitaminčiams gimdo naują, kartais net didesnę, smurtą bei neapykantą ir todėl per prievartą, per jėgą meilės neįgys ir teisingumo nepasieksi, kad naują, geresnę santvarką įmanoma sukurti tik kartu su visa visuomene ieškant jai iškylančių problemų sprendimo, tik tos paieškos metu palaipsniui ugdant pilietinį sąmoningumą ir atsakomybės už bendrai priimamus sprendimus bei jų įgyvendinimo pasekmes jausmą, tik suteikiant kiekvienam žmogui reikalingas sąlygas ir laisvę maksimaliai panaudoti savo kūrybines galias, nepažeidžiant kitų žmonių teisių ir analogiškos laisvės. Mano oponentas abejojo, ar įmanoma priversti visus žmones sąžiningai dirbti visos visuomenės labui, nepavartojus prievartos kai kurių nepakankamai sąžiningų piliečių atžvilgiu. Juk norinčių gyventi kitų sąskaita visada būsią. Todėl visais laikais egzistavo kalėjimai ir vargu ar kada nors ateityje galėsime apsieiti be jų. Su tokios abejonės pagrįstumu aš negalėjau nesutikti.

Galų gale priėjome prie išvados, kad mano siūlomas žmonijos socialinės evoliucijos kelias yra humaniškesnis ir demokratiškesnis, negu tas, kuriuo dabar eina Sovietų Sąjunga, tačiau, matyt, pareikalausiantis daug daugiau laiko ugdant žmonių pilietinį sąmoningumą bei jų supratimą, kad bendromis jėgomis, padėdami vienas kitam, o ne kovodami vienas prieš kitą, visi mes ir kiekvienas iš mūsų atskirai sugebės pasiekti geresnių rezultatų ir bus asmeniškai labiau

laimingas, nei pavieniui siekdamas asmeninės gerovės ir laimės, neatsižvelgdamas į kitus ar net kitų žmonių gerovės ir laimės sąskaita. Mokytojo nuomone, Sovietų Sąjungoje pasirinktas kelias yra mažiau humaniškas, bet spartesnis.

Kai aš pajutau, kad jau laikas baigti įdomią diskusiją, ir tęsti kelionę į Červianką, mokytojas palydėjo mane iki nedidelės Baidono gyvenvietės ribų, atsisveikindamas paspaudė man ranką, palinkėjo sėkmės parsivedant seserį ir patarė man būtinai surasti galimybę pratęsti nutrūkusį mokymąsi, nes esą, iš manęs, jei nepasiklysiu gyvenimo kelyje ir uoliai mokysiuosi, išaugs neeilinis mąstytojas.

Atsisveikindamas mokytojas davė dar vieną (kaip jis pats pasakė – „tėvišką“) patarimą, kad aš būčiau atsargesnis dėstydamas savo idėjas, nes nesugebančių įsigilinti į tų idėjų esmę žmonių aš galiu būti neteisingai suprastas ir šiais žiauriais žiauraus karo laikais galiu žiauriai nukentėti.

Kadangi nuo Baidono iki Červiankos buvo dar gana ilgas kelio gabalas, tai buvo laiko prisiminti pokalbio, vykusio su Baidono mokyklos vedėju (tai paaiškėjo pokalbio metu), detales ir net pačiam šiek tiek nustebti: „Kaip čia atsitiko, kad aš išdrįsau nepažįstamam vietiniam gyventojui ir net Komunistų partijos nariui (tai irgi paaiškėjo to pokalbio metu) taip atvirai išsakyti savo nuomonę apie sovietinę santvarką, kokios nebuvau išsakęs nė vienam suaugusiam lietuviui tremtiniui?“ Juk tik tokių pat kaip aš paauglių būryje, kai mes, bastydami po taigą, dalindavomės savo žiniomis „apie viską“, buvau išsakęs mintį, jog „Sovietų Sąjungoje joks socializmas, o pats monopolistiškiausias kapitalizmas: viskas viskas (net mes patys) priklauso vieninteliui savininkui – valstybei, kuri gali su mumis daryti, ką nori. Ir ištremti, ir į kalėjimus sodinti, ir darbo užmokesčio bei duonos normos tau dydį savavališkai keisti“. Ši tiesa visiems mums buvo akivaizdi ir todėl diskusijų šiuo klausimu tarp mūsų nekildavo. Juk nėra ko ginčytis dėl to, kas visiems ir taip aišku. O štai pokalbyje su mokytoju vyko diskusija, ir ji man pačiam buvo netikėta ir įdomi, nes man patiko ieškoti ir rasti atsakymus į mokytojo klausimus. Net į tuos, kurie man pačiam niekada nebuvo iškilę. Todėl šiuo atžvilgiu aš buvau patenkintas savimi ir abejoju tik tuo, ar buvo verta taip pavojingai atvirauti. Juk areštavo Praną Janušauską už panašius pokalbius. O kas bus, jei areštuos ir mane? Ką darys viena likusi Danutė? Juk mamos šalia irgi jau nebėra ir nežinia, ar ji iš viso dar gyva. Na, bet tas mokytojas iš Baidono neatrodo panašus į tuos, kurie siektų susodinti žmones į kalėjimus. Jis juk nei mano pavardės, nei vardo nepaklausė. Matyt, šįkart nieko baisaus neatsitiks, tačiau ateityje reikia būti atsargesniam. Juk ir pats mokytojas tai patarė. Man atrodo, kad jis – doras žmogus, panašus į mano barnaulietį draugą Mišą ir jo senelį Laurą. Tokie žmonės, ieškodami savo tiesos patys, supranta ir kitus tiesos ieškotojus. Tokie „stukačiais“ netampa. Galbūt kaip tik todėl, kad aš tai jaučiau, ir išdrįsau taip atvirauti pokalbyje su mokytoju.

Kol pasiekiau Červianką, visai nusiraminau, o pačioje Červiankoje – tuo labiau, nes atsirado daug kalbų su Jadvyga, pas kurią apsistojuo nakvoti, o ryte užgriuvo nauji rūpesčiai: Danutės išrašymas iš ligoninės ir pasiruošimas kelionei trumpesniu maršrutu – per Utkino ežero tirpstantį, bet dar neištirpusį ledą. Apie tokį maršrutą sužinojau tik pačioje Červiankoje, pokalbio ligoninės registratūroje metu.

Sugrįžus į 67-ojo kvartalo gyvenvietę irgi reikėjo tik spėti suktis: reikėjo keliauti į Ozernoje ir Korobeinikovo atsivežti bulvių sėklai, reikėjo sodinti ir prižiūrėti daržą, po to – karvytės Zojos pirkimas ir šienapjūtė, dar po to – netikėtas mamos atsiradimas ir kelionė su ja į Tolstuchiną, – visą tą laiką ne tik rankos ir kojos, bet ir galva turėjo tiek daug darbo, kad nelikdavo laiko „visokioms filosofijoms“. Šiek tiek „pafilosofuodavome“ tik tada, kai kelias dienas Kolovyj Myse laukėme ir nesulaukėme upinio tramvajaus. Tačiau dėdė Kolia vengdavo pokalbių apie politiką, sakydamas, kad tai „ne naševo uma dielo“ („ne mūsų protui“), ir labiau domėjosi visos Visatos sandara nei sovietinės santvarkos tobulinimu.

Todėl apie pokalbį su Baidono mokyklos vedėju paliečius klausimus rimčiau susimąstyti atsirado proga tik dabar – keliaujant į Beriozovką, kai dauguma asmeninių ir mūsų šeimos aktualių problemų buvo daugiau ar mažiau išspręstos ir galva tiek atsilaisvino, jog buvo galima pasižvalgyti ir plačiau. Tuo labiau, kad stepėje stovint ant kalvos viršūnės ir dairantis po neaprėpiamas platybes, kai virš tavęs – tokio mažyčio – aukštai danguje nerūpestingai plaukia lengvučių debesėlių karavanai, primenantys eilėraščio „Tučki nebiesnyje, viečnyje stranniki“ („Dangaus debesėliai, amžini keliautojai“) posmus, pati aplinka nuteikia žmogų gilesniam susimąstymui apie save ir ne tik apie save.

Kadangi aš, linksmi žingsniuodamas visiškai neapgyvendintos stepės platybėmis (ta stepė buvo pradėta arti tik Nikitos Chruščiovo laikais, prasidėjus „plėšinių įsisavinimo erai“, atvedusiai tose vietovėse, kur nebuvo miško juostų, prie „žemės audrų“), nežiūrint į tai, kad buvau tremtinukas ir todėl mano teisės buvo labai suvaržytos, jaučiau tiek daug niekuo nevaržomos laukinės laisvės džiaugsmo, tai natūralu, kad, susimąstęs apie laisvę, prisiminiau Baidono mokyklos vedėjui mano iškeltą ir diskusijos metu taip iki galo neišspręstą klausimą: „Ar turi teisę valstybė varžyti žmogaus laisvę daryti tai, ką jis sugeba ir nori, kai ta jo veikla ne tik niekam nekenkia, bet, būdama naudinga pačiam žmogui, gali atnešti naudos ir kitiems? Kas prigimtinės teisės atžvilgiu yra labiau pirminis: žmogus ar valstybė?“ Tokį rimtą klausimą aš sugebėjau užduoti, nes, dar gyvendamas Lietuvoje, tėvo bibliotekoje buvau radęs Petro Leono dviejų tomų „Teisės filosofijos istoriją“ ir su susidomėjimu paskaitęs kai kuriuos jos skyrius, paskatinusius mane susimąstyti apie tai, apie ką iki tol nebuvau mąstęs.

Šią knygą buvau radęs ir ja susidomėjau ne atsitiktinai, o todėl, kad viename iš pokalbių su kolegomis mano tėvas paminėjo man patikusią ir mano atmintyje įstrigusią Petro Leono mintį, teigusią, jog kiekvienam normaliam žmogui turi būti nesvetimas natūralus teisingumo jausmas: pastebėjus kokią nors neteisybę, nesvarbu, ar ji liečia tą žmogų asmeniškai, ar liečia tik kitus, jam tai turėtų būti nepriimtina, turėtų skaudėti. Ir tas skausmas turėtų jam neduoti ramybės, turėtų jį skatinti daryti ką nors, kad ta neteisybė išnyktų ar bent pasidarytų jos šiek tiek mažiau.

Negaliu būti visiškai tikras, kad čia pacituoti mano tėvo žodžiai buvo būtent tokie, tačiau tada išsakytos minties esmę jie perteikia tiksliai. Tuo neabejoju, nes tą mintį aš po to pats minėtoje knygoje buvau radęs.

Gaila, kad tremties metu tėvo biblioteka „išsivaikščiojo“. Tik kai kurias knygas jau po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo man, grįžusiam iš apie keturis dešimtmečius užsitęsios tremties, atnešė jas išsaugoję buvę mūsų kaimynai.

Iki šiol esu labai dėkingas buvusių mūsų kaimynų Kunkulių dukrai Emilijai Kunkulytei, išsaugojusiai ir sugrąžinusiai mūsų šeimai tėvo prenumeruotus prieškarinės „Lietuviškosios enciklopedijos“ tomus.

Tačiau Petro Leono tomų niekas neatnešė, todėl negaliu patikslinti ką tik mano atpasakotos minties žodžių. Gali būti, jog jie ne visai tokie patys, kaip čia mano pacituotieji. Aš jau, berods, esu minėjęs, jog mano girdimoji atmintis gerokai silpnesnė už regimąją. Dar ir dabar, kai užsimerkiu ir stengiuosi prisiminti tą vakarą, rodos, matau didelį ilgą stalą mūsų buto kambaryje, kurį vadindavome „valgomuoju“, o už jo – savo tėvą, jo kolegą – kaimyninės Deglėnų mokyklos vedėją Stasiūną, Valmonių mokyklos vedėją Kaminską, mūsų apylinkės seniūną Tribulą iš Jusėnų kaimo, mūsų kaimyną Židonį ir iš Panevėžio atvykusį kovoti su difterito epidemija gydytoją Uldukį. Šis gydytojas išgelbėjo net kelių mūsų mokyklos mokinių gyvybes, nemokamai dalindamas savo atsivežtus brangius vaistus, kurių tų mokinių mažžemiai tėvai nebuvo pajėgūs nusipirkti. Dėl to ir užsimezgė kalba apie skurdą ir neteisybę.

Man būdavo įdomūs rimti suaugusiųjų pokalbiai, kurie būdavo gana dažni. Subatvakariais ir sekmadieniais pas mus mėgdavo svečiuotis kolegos iš gretimų mokyklų ir šiaip susirinkdavo kaimynai radijo pasiklausyti, nes tais laikais radijas kaime buvo dar retas daiktas. Tėvas su kuriuo nors kaimynu, nuėjęs į kampinį raudonomis plytomis grįstą kambarį, kurį mes vadindavome „malkine“, nors laikėme jame ne malkas, o uogienes, įvairius konservus ir alaus bačkutes, prileisdavo didelį ašotį putojančio alaus, kurį pats ir darydavo, nes buvo iš savo tėvo to amato išmokęs, o mama išdėliodavo ant stalo lėkštutes, ant kurių padėdavo papjaustyto džiovinto naminio sūrio, savo išvaizda šiek tiek panašaus į „šveicarišką“, su tokia pat žvilgančia luobele, bet kietesnio, trapesnio ir sūresnio (tokį sūrį gaminti ją buvo išmokiusi jos mama – senelė Domicelė), ir susėdusieji už stalo, neskubiai gurkšnodami naminį alų ir pakrimsdami naminio

sūrio, aptarinėdavo jiems rūpimas problemas, dalindamiesi savo pastebėjimais bei mintimis, komentodavo ką tik išklaustas radijo laidas.

Aš įsitaisydavau ne prie didžiojo stalo, nes to padaryti nepakviestas niekada nebūčiau išdrįšęs, o ant kėdės prie nedidelio staliuko, pastatyto „valgomojo“ kampe netoli didelio lango, pro kurio rėmą buvo prakištas guminis vamzdelis atvestai nuo mokyklos stogo lauko antenai. Vidinis tos antenos galas buvo prijungtas prie ant lango rėmo įtaisyto „jungiklio“, kuriuo anteną išjungdavome, pasigirdus griautiniui bei pradėjus žaibuoti ir eidami miegoti. Išorinis tos varinės blizgančios antenos galas per ant mokyklos stogo iškeltas kartis pasiekdavo mokyklos kieme augusias senas dideles liepas, kurių viršūnėmis antena buvo nutempta iki pat kraštinės kiemo kampe augusios liepos.

„Jungiklis“ buvo sujungtas su ant jau minėtojo staliuko pastatytu dideliu firmos „Philips“ radijo imtuvu, kurį įjungus pradėdavo švytėti ekranas su daugelio miestų pavadinimais. Ant to paties staliuko stovėjo dar ir gana didelė aukštos įtampos anodinė baterėja, panaši į geltoną batų dėžutę, o po stalu – didelis ir sunkus tamsiai pilkas stiklinis akumulatorius radijo lempoms kaitinti.

Aš jau buvau išbandęs, jog, prijungus prie akumulatoriaus polių mano prožektoriuko lemputę, ji pradeda šviesti, o, jungiant ją prie žymiai didesnės įtampos anodinės baterėjos, kontaktų vietose šokinėja kibirkštėlės, bet lemputė taip ir nesusvinta. Šiek tiek vėliau išsiaiškinau, kodėl taip nutinka. Tada supratau ir tai, kodėl įkaista ir pradeda lydytis arbatinis šaukštelis, uždėtas ant akumulatoriaus taip, kad jo galai atsidurtų ant skirtingų akumulatoriaus polių, o supratęs daugiau šio eksperimento nebekartojau.

Man patikdavo sėdėti prie to staliuko ir, įsijungus radijo aparatą, sukioti priekinės aparato sienelės apačioje esančias aparatui valdyti skirtas galvutes, stebint, kas atsitinka pasukus tą ar kitą galvutę.

Bet dar labiau patikdavo šeštadienių vakarais bei sekmadieniais, sėdint prie to staliuko, klausytis, apie ką kalba už didžiojo stalo susėdę suaugusieji. Jų klausydamas aš sužinodavau labai daug, neretai net tai, ko nerasdavau mokyklos ir tėvo bibliotekų knygose bei daugybėje laikraščių ir žurnalų, kuriuos prenumerodavo mano tėvas.

Turint galimybę lankyti tokius „universitetus“, man buvo labai lengva mokytis mokykloje, nes gana dažnai žinodavau žymiai daugiau negu buvo parašyta mokykliniuose vadovėliuose. Turėdamas daug laisvo laiko, aš gana anksti pradėjau domėtis tuo, kuo domisi suaugusieji. Pavyzdžiui, man buvo liūdna, kad Etiopijai, kurią tuomet dažnai vadindavo Abisinija, nesiseka kare su į jos teritoriją įsiveržusia Italijos kariuomene. Šiek tiek sunkiau buvo susigaudyti, kurią pusę palaikyti Ispanijoje vykstančiame pilietiniame kare, nes katalikiškos pakraipos ir apskritai dešinieji laikraščiai simpatizavo generolo Franko vadovaujamiems sukilėliams ir šlovino Alcazaro ir Toledo didvyrių narsą, o kairiosios pakraipos spauda palaikė respublikonų vyriausybę ir aprašinėjo

internacionalinių brigadų kovotojų žygdarbius. Neturėjo vieningos nuomonės apie šį karą ir suaugusieji, už stalo mūsų „valgomajame“ aptarinėjantys įvykių Ispanijoje eigą: iš vienos pusės juos jaudino Hitlerio Vokietijos agresyvi politika, iš kitos – baugino ir Kominterno planai. Jautėsi, kad šios jėgos anksčiau ar vėliau susidurs ir mūsų mažytė Lietuva atsidurs tarp dviejų girnapių.

Tie nuogastavimai netrukus pasitvirtino: Čekoslovakijos paaukojimas tik padidino Hitlerio apetitą bei galias ir jis, susitaręs su Sovietų Sąjunga, nutarė su ja pasidalinti Europą. Taip prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, kurio metu stipriai keitėsi Europos žemėlapis, daugelis valstybių prarado savo nepriklausomybę, tarp jų ir Lietuva, o mūsų šeima, kaip ir daugelis kitų tautiečių, atsidūrė tremtyje.

Visi tie įvykiai, vykę mano akyse, paliko gilų pėdsaką mano vaikiškoje ir paaugliškoje sąmonėje, paspartino jos brendimą ir aš daugeliu klausimų jau galėdavau diskutuoti su suaugusiais, mano nuomone, beveik kaip lygus su lygiais. O kadangi dar iki 1940-aisiais metais įvykdytos Lietuvos okupacijos aš tėvo bibliotekoje buvau radęs ir perskaitęs Lietuvos valstybės saugumo departamento direktoriaus Augustino Povilaičio brošiūrą apie komunizmą ir nacionalizmą bei Žano Žako Russo veikalą „Apie visuomenės sutartį, arba Politinės teisės principai“, kuriuose išdėstyta mintis po to buvau ne kartą permąstęs, bandydamas padaryti išvadas, kurias būtų galima pritaikyti audringai ir žiauriai XX a. antrojo ketvirčio tikrovei, tai man nebuvo sunku socialinės politikos klausimais argumentuotai diskutuoti su savo oponentais, kartais net įveikiant juos ir įrodant savo teisumą. Tokios diskusijos dažnai vykdavo 1940 - 41-aisiais mokslo metais Panevėžio gimnazijoje ir aš jose aktyviai dalyvaudavau. Tais laikais net negalėjau pasakyti, kas mane labiau domina: tikslieji gamtos mokslai ir matematika, kurie man puikiai sekėsi, ar visuomeniniai mokslai, nagrinėjantys socialines problemas, ir filosofija. Man atrodė, jog man labiausiai patiktų visų tų mokslų sintezė, kuri, tiems mokslams vienas kitą papildant ir sąveikaujant, galėtų duoti daug naujų naudingų rezultatų. Dabar, praėjus daugeliui dešimtmečių, aš kartais net stebiuosi, kokia teisinga buvo mano paaugliška (o po to ir jaunatviška) nuojauta.

O tada, artėdamas prie Beriozovkos kaimo ir matydamas tiek daug derlingos nederbamos žemės, aš niekaip negalėjau suprasti ir pateisinti draudimo kolchozininkams turėti daržus, kurių plotas viršytų šešias dešimtis arų. Tuo labiau aš negalėjau laikyti racionalių dar griežtesnio apribojimo, taikomo tarybinių ūkių darbininkams ir įvairiems tarnautojams, kuriems išskiriami žemės sklypeliai negalėjo viršyti 25 ir 15 arų.

Man atrodė, kad esant tokiems dideliems nenaudojamos žemės plotams ir esant tokiam dideliame žemės ūkio produktų trūkumui, dėl kurio nemaža dalis žmonių yra alkana ir pasaulyje kasmet milijonai miršta badu, tokie apribojimai yra ne

tik neprotingi ir neleistini, bet dar daugiau – yra nusikaltimas, už kurį reikėtų griežtai bausti kaip už nusikalstamą savo teisių viršijimą, pažeidžiantį daugybės žmonių, norinčių normaliai gyventi ir patiems savo darbo vaisiais save bei kitus aprūpinti, prigimtines teises. Kaip galima neleisti žmogui naudotis laukinės gamtos padovanota bergždžiai dirvonuojančia žeme, kad pasigamintų maisto sau ir savo vaikams? Kas suteikė draudėjui tokią teisę?

Taip besamprotaujant, man pasirodė, jog radau įtikinamą ir gerai argumentuotą atsakymą į Baidono diskusijos metu iškilusį klausimą: „Kas prigimtinių teisių atžvilgiu yra labiau pirminis: žmogus ar valstybė?“

Man tapo visiškai aišku, kad šiuo aspektu pirminis yra (ir turi būti) žmogus.

Juk žmogus atsirado anksčiau už valstybę ir žmogus sukūrė valstybę, o ne valstybė – žmogų. Todėl valstybės, kaip žmonių susikurtos organizacijos, turėtų tarnauti žmonėms, o ne žmonės valstybėms, tiksliau toms grupėms žmonių, kurie, užvaldę valstybių valdymo „mechanizmus“, pavertė tuos „mechanizmus“ visų kitų valstybės piliečių įteisinto reketavimo, o neretai – ir pavergimo instrumentu.

Tokia santvarka man atrodė nelogiška ir neteisinga. Juk žmogaus sukurta technika tarnauja žmogui, o ne žmogus technikai. O kodėl valstybėse dažnai būna atvirkščiai ir kai kurie žmonės tampa kitų žmonių gyvybių šeimininkais: prisiskiria sau teisę skelbti karus ir priversti savo pavaldinius eiti žudyti kitos valstybės niekuo neprasikaltusius piliečius, rizikuojant patiems tapti žudynių aukomis?

Atsakymą į klausimą, kodėl taip neteisingai ir neracionaliai atsitinka, aš buvau radęs dar būdamas Lietuvoje, skaitydamas knygas apie mūsų civilizacijos atsiradimo ir jos evoliucijos istoriją. Buvau net susikūręs „teoriją“, paaiškinančią, kodėl taip yra ir kaip galėtų bei turėtų būti, jei žmonės būtų išmintingi ir teisingi.

Sovietinės okupacijos ir tremties metais, susidūręs su brutalia prievarta, niekaip nesuderinama su teisingumo samprata, aš tą savo „teoriją“, kai turėdavau laisvesnio laiko, pavyzdžiui, kelionių su mano tempiamomis rogutėmis į kaimus ir iš kaimų metu, palaipsniui tobulinau, nes supratau, jog per prievartą primetant visuomenei vadovų bei valdovų valią teisingo ir padoraus gyvenimo sukurti neįmanoma.

Kelionės į Beriozovką metu tos „teorijos“ metmenys formavosi toliau ir atrodė taip.

Valstybės atsirado sujungiant bei prijungiant atskiras gentis ir tokiu būdu sukuriant vis stambesnius darinius, sugebančius atlikti tokius veiksmus, kurių pavieniai žmonės ir pavienės gentys atlikti negalėtų. Juk ir pačios gentys atsirado todėl, kad nesiburiant į gentis pavieniams individams išgyventi būtų

buvę žymiai sunkiau, jei iš viso įmanoma. Juk ir laukiniai gyvūnai buriasi į bandas ir gaujas.

Žmonių jungimosi bei jungimo į vis didesnius kolektyvus metu veikė du principai: kooperacijos ir stipresniojo valios primetimo silpnesniesiems. Abu šie principai skatino ir spartino atskirų individų veiklos sujungimą į vis didesnių kolektyvų veiklą, siekiant besiformuojančioms bendruomenėms ir jų vadovams aktualių vidinių ir išorinių tikslų.

Vadovai, vėliau tapę valdovais, atsirado todėl, kad veikiant kolektyviai reikalingas koordinatorius, derinantis atskirų individų bei jų kolektyvų veiklą, panašiai kaip chorui reikalingas dirigentas, kuris pats, chorui dainuojant, gali ir nedainuoti.

Kadangi istoriškai susiklostė taip, jog susikooperavę kolektyvinei veiklai individai, nebūdami pakankamai išmintingi ir toliaregiški, leido savo išrinktiems ar stichiškai iškilusiems vadovams jiems labai parankų stipresniojo valios primetimo silpnesniesiems principą pastatyti aukščiau savanoriškos kooperacijos principo, tai ilgainiui prievartos „mechanizmai“ tapo pagrindiniais tvarkos palaikymo ir valstybių valdymo sistemų funkcionavimo „mechanizmais“.

Reketas, kuris iš pradžių buvo taikomas svetimiems – nugalėtoms gentims ir jų atstovams, kurios ir kurie būdavo priversti mokėti įvairias duokles nugalėtojams, o kartais patekdavo net į jų vergiją, gana greitai buvo pradėtas taikyti ir saviesiems: valdovai ir jų parankiniai įvairių mokesčių pavidalu pradėjo rinkti duokles ir iš savo piliečių, jėga priversdami paklusti tuos, kurie išdrįsdavo priešintis šiai valdovų savivalei. Ir tai tęsiasi iki šiol, nes apsukrūs vadovai ir valdovai visada sugeba sukurti pataikūniškai nusiteikusių godžių parankinių komandą, pasiruošusią sočiai maitintis prie valstybės lovio bei geidžiančią saldžių trupinių nuo valdovų stalo. Tų parankinių rankomis ir realizuojamas „aukščiau stovinčiųjų“ diktatas „žemiau stovintiesiems“. Jei neatsirastų tokių sąžinę praradusių parankinių, vargu ar galėtų ilgai egzistuoti despotiškos diktatūros.

Tačiau juk galėtų ir turėtų būti kitaip. Valstybės valdymo sistema galėtų ir turėtų kurtis ne „iš viršaus“, kaip yra dabar, primetant stipresniojo valią silpnesniesiems, o „nuo apačios“, t.y., nuo eilinių piliečių, vadovaujantis jų laisvavališkos kooperacijos principu, kiekvienai asmenybei ir kiekvienam kolektyvui pripažįstant pirminę jų teisę laisvai pasirinkti: ar jungtis į kolektyvus, o šiems – į dar didesnius kolektyvus, ar pasilikti už kolektyvų ribų ir verstis savarankiškai, bet nepažeidžiant kitų individų teisių taip pat laisvai rinktis ir taip pat laisvai veikti.

Ar galėtų visuomenė turėti tik jai tarnaujančius bendros veiklos organizatorius ir apseiti be valdovų? Galėtų, jei galėtų egzistuoti tiesioginė demokratija. Juk egzistavo kažkas panašaus Periklio Atėnuose, panašiai veikė ir Novgorodo

respublikos viečė, tiesa, pirmuoju atveju – tik patricijų, antruoju – tik bajorų lygyje, nes nepatricijai ir nebajorai tuomet buvo dar vergai ir nebuvo tikri piliečiai.

Kad tiesioginė demokratija yra įmanoma, įrodo ir tai, jog net tokia labai sudėtinga sistema kaip smegenys, kurias sudaro milijardai milijardų neuronų, puikiai funkcionuoja ir priima protingus sprendimus neturėdama „vyriausiojo neurono“ – „neuronų karaliaus“ ar „neuronų prezidento“. Matyt, ateis laikas, kai labai sparčiai besivystanti ryšių technika visuomenėje pasieks tokį tobulumo lygį kaip gyvųjų organizmų nervų sistema, ir žmonių visuomenėje pradės veikti tiesioginės demokratijos mechanizmai, o dabar, bent jau kol kas, reikėtų, pradedant „nuo apačios“, kurti tikrąją atstovaujamosios demokratijos sistemą (o ne jos imitaciją, kaip kol kas yra dabar), tobulinant Islandijoje, Anglijoje, Jungtinėse Amerikos Valstijose, Šveicarijoje ir kitose šalyse jau atsiradusias ir veikiančias parlamentines sistemas.

Paties žemiausio lygio bendruomenių nariai galėtų, vadovaudamiesi tiesioginės demokratijos principu, rinkti savo vadovybę ir laisvu kolektyvo narių susitarimu suteikti jai (deleguoti „iš apačios į viršų“) tam tikras papildomas teises bei priimti laisva valia tam tikrus įsipareigojimus viso kolektyvo ir jo vadovų atžvilgiu, užtikrinančius viso kolektyvo ir kiekvieno jo nario efektyvią veiklą, pasiliekančią teisę keisti (perrinkti) kolektyvų vadovus, jei pasirodytų, jog šie nevykdo ar nesugeba vykdyti tų priesakų, kuriuos įpareigojo vykdyti juos išrinkę kolektyvas.

Pirmojo (paties žemiausiojo) lygio kolektyvai bei jų vadovybės deleguotų savo atstovus į antrojo lygio kolektyvų, jungiančių pirmojo lygio kolektyvus, vadovybes, pasilikdami teisę juos pakeisti naujai išsirinktais savo patikėtiniais, jei pastebėtų, jog anksčiau išrinktieji nepakankamai gerai atlieka savo pareigas.

Antrojo lygio kolektyvų vadovybės išsirinktų iš saviškių ir deleguotų savo atstovus į dar stambesnio trečiojo lygio kolektyvo vadovybę, pasilikdami teisę keisti juos, jei jų ataskaitos apie savo veiklą, vykstančios, pavyzdžiui, kas pusmetį, netenkintų juos delegavusių antrojo lygio kolektyvų vadovų daugumos.

Analogiškai, toliau kylant nuo apačios į viršų, galėtų būti formuojamos vis didesnių ir vis aukštesnio lygio kolektyvų vadovybės bei, galų gale, ir kandidatų į įstatymus leidžiančiąją valdžią – visos valstybės parlamentą (Aukščiausiąją Tarybą) bei kandidatų į valstybės prezidento postą sąrašai.

Į tuos sąrašus galėtų siūlyti savo kandidatus ir politinės partijos, jei tokios susiburtų ir turėtų pakankamą narių skaičių. Galėtų siūlyti savo kandidatūras į parlamentą bei į prezidento postą ir pavieniai asmenys bei jų grupės, surinkę pakankamai didelį skaičių savo rėmėjų parašų.

Tie skaičiai turėtų būti nustatyti iš anksto, atsižvelgiant į valstybės piliečių skaičių, ir įrašyti į valstybės konstituciją.

Įstatymus leidžiančios valdžios narius ir prezidentą, visos visuomenės vardu atstovaujantį visai valstybei ir nuolat kontroliuojantį parlamento suformuotos visos valstybės vykdomosios valdžios veiklą bei savo parašu tvirtinantį (ar netvirtinantį) parlamento sukurtų bei priimtų įstatymų įsigaliojimą, rinktų iš anksčiau aprašytu būdu sudarytų kandidatų sąrašų tiesioginiu balsavimu visa visuomenė, pasilikdama sau teisę rengti referendumus ir, tų referendumų dalyvių daugumai reikalaujant, atšaukti tą ar kitą anksčiau išrinktą parlamento narį ar net patį prezidentą bei paskelbti naujus parlamento ar prezidento rinkimus.

Pasinaudodama referendumų rengimo teise, visuomenė galėtų tobulinti čia aprašytąją savivaldos sistemą, keisdama, reikalui esant, valstybės konstituciją ir įstatymus leidžiančios valdžios rinkimų bei vykdomosios valdžios skyrimo įstatymus.

Pasitelkdama mokslą ir švietimą ir suteikdama laisvę kiekvieno piliečio naudingai iniciatyvai bei kūrybai, nepažeidžiančiai kitų piliečių įstatymu garantuotų teisių, visuomenė, aktyviai dalyvaudama savivaldos sistemos veikloje bei ją tobulindama ir jausdama atsakomybę už savo veiklą ir jos rezultatus, pati tobulintų save ir galėtų pasiekti panašių laimėjimų socialinių sistemų kūrimo srityje, kokių žmonija pasiekė, konstruodama technines sistemas ir naudodamasi jomis.

Vystantis technikai bei augant visuomenės pilietinio sąmoningumo ir atsakomybės jausmui, vis stiprėjant visos visuomenės dalyvavimui priimant visai valstybei svarbius sprendimus, ateityje būtų jau galima palaipsniui pereiti nuo atstovaujamosios prie tiesioginės demokratijos. Tuomet pati visuomenė taptų visiškai atsakinga už savo materialinio ir dvasinio gyvenimo kokybę ir tolimesnę savo pačios raidą, pati būtų pajėgi būti sau šeimininkė.

Tokią visuomenės savivaldos sistemos galimos raidos viziją aš bandžiau nupiešti jau pokalbio Baidone metu, tik, žinoma, šiek tiek kitais žodžiais ir fragmentiškiau, nes dialogo metu minties eiga dažnai trūkinėja bei šuoliuoja ir todėl mintis rutuliojasi ne taip nuosekliai negu iš anksto apgalvotame monologe, kuris formavosi sparčiai žingsniuojant Beriozovkos link ir tuo pat metu laisva nuo bet kokių rūpesčių galva ramiai apmąstant bei papildant Baidono diskusijoje išsakytas tezes, kurias tuomet teigiamai įvertino žymiai labiau už mane patyręs ir aukštąjį mokslą baigęs mano oponentas, Baidono mokyklos vedėjas ir gyvenvietės Tarybos narys.

Man tada atrodė, jog jei toje diskusijoje man pavyko įrodyti savo tiesą visai kitokių įsitikinimų žmogui, tai ją pavyks įrodyti ir visiems kitiems žmonėms. Juk žmonės nėra ir neturi būti sau priešai. Jie turėtų palaikyti kelio į geresnę santvarką ir į geresnį gyvenimą paieškas, kaip Barnaule didžiulėje eilėje prie

duonos stovinčių žmonių minia palaikė mano bandymus įvesti tvarką toje eilėje. Ir tvarka buvo įvesta. Ji visiems patiko ir todėl visi ją palaikė.

Taip bemąstydamas net nepastebėjau, kad Beriozovkos kaimas jau visai netoli. Prieš akis atsivėrusiame slėnyje matėsi siaura žalių medžių juosta, kuri, priėjus arčiau, pasirodė esanti aukštais beržais ir gluosniais bei karklais apsupta neplačios upės vaga.

Toje šio plataus slėnio pusėje, į kurią dabar leidausi, neseniai nušienautoje pievoje darbavosi būrys žmonių ir keletas nepabalnotų arklių, ant kurių jodinėjo pradinukų bei šiek tiek vyresnio amžiaus berniūkščiai. Keliolika šviesiomis skarelėmis ryšinių moterų ir mergaičių grėbė jau išdžiūvusį šieną ir grėbliais stumdė jį į kupetaites. Raiti berniokėliai, apjuosdami tas kupetaites prie arklio pavalkų pririštomis virvėmis, vilko jas į pievos centrą, kur kelios moterys ir keli paaugliai atvilkta šieną šakėmis krovė į didelę stirtą, panašią į ilgą ir aukštą lietuvišką klojimą.

Tokios stirtos buvo vadinamos „zarodais“ ir stovėdavo Sibiro laukuose iki žiemos. Žiemą, iškritus pirmajam sniegui, tuos „zarodus“ traktoriais parvilkdavo prie fermų. Karo metais, kai dauguma traktorių buvo rekvizuoti fronto reikalams, o likusieji ūkiuose seni traktoriai beveik visi buvo sugedę, šieną iš „zarodų“ veždavo į jungą įkinkytais jaučiais. Apie tai, kad ir man teko tokių darbų padirbėti, jau esu užsiminęs šių prisiminimų antrajame skyrelyje, kai bandžiau paaiškinti, kokią naudą kartais gali duoti daugiaaukščiai keiksmazodžiai. Prie šio savo darbo su jaučiais aprašymo teks dar grįžti, bet tai įvyks žymiai vėliau, nes tą darbą aš dirbau jau antrosios tremties metais, kai dieną lankydavau Ustj-Kalmankos vidurinės mokyklos dešimtąją klasę, o naktį veždavau iš stepėje stūksančių „zarodų“ šieną. Tada savo kailiu patyriau, kas yra „buranas“.

Dabar, eidamas keliuku į Beriozovką, aš pirmą kartą pamačiau, kaip tokie „zarodai“ atsiranda. Tada dar nežinojau, kad toks „klojimas“ iš šieno liks stovėti iki žiemos. Todėl mintyse nusistebėjau, kam žmonės taip vargsta, kraudami šieną į tokias dideles stirtas. Jau ruošiausi to paklausti prie keliuko prijojusio ir ką tik nuo arklio nulipusio berniūkščio, bet pamatęs, kaip jis iš tošinukės godžiai geria vandenį, pats labai įsinorėjau gerti ir jau paruoštą klausimą pakeičiau į prašymą. Vaikis ištiesė man tošinukę, pasakęs, kad joje (tošinukę jis pavadino man nauju žodžiu „tujesok“) yra ne vanduo, o rauginta beržų sula („bieriozovyj sok“), kuri skanesnė už vandenį. Atsigėręs aš patvirtinau, jog berniukas buvo teisus – rauginta sula tikrai buvo skanesnė už vandenį – ir atsidėkodamas padovanojau jam trejetą „sieros“ „gintarėlių“. Berniukas apsidžiaugė gavęs tokią netikėtą dovaną, vieną gabaliuką tuoj pat įsimetė į burną ir linksmas nujojo prie savo draugų, vežiojusių kupetaites, o aš nužingsniavau upės ir už jos esančio kaimo link, taip ir nepaklausęs, kam

reikalinga krauti šieną į tokias dideles stirtas. Juk iš tokių stirtų krauti šieną į vežimus daug nepatogiau negu iš nedidelių kupetų.

Perėjęs medinį tiltą, atsidūriau kitame upės krante, kur vingiavo platus kelias, kertantis vieškeliuką, kuriuo ašėjau. Tas kelias buvo ir pagrindinė labai ilgo Beriozovkos kaimo gatvė.

Nors saulė buvo dar gana aukštokai, tačiau Beriozovkos kaime buvau pirmąsyk ir nieko jame nepažinojau, todėl nutariau pirmiausia apsirūpinti nakvyne ir produktais vakarienei bei pusryčiams, o tik po to, jei liks laiko, pasidairyti po kaimą.

Jau pirmoje troboje manęs paklausė, iš kur mano „siera“: „S gor ili s boru?“ („Iš kalnų ar iš girios?“). Ir nusistebėjo, kad mano „siera“ yra „girinė“. Nes į jų kaimą dažniau ateidavę žmonės iš kalnų ir atnešdavę rausvos maumedžio „sieros“, kuri, esą, yra skanesnė už pušų „sierą“, tačiau silpniau ginanti nuo skorbuto. „Girinė siera“ Beriozovkos kaime, esančiame gana toli nuo taigos, to kaimo gyventojų žodžiais, pasirodanti labai retai ir todėl kaimo žmonės stengiasi tuomet, kai kas nors jos atneša, pasinaudoti proga ir įsigyti šio veiksmingo vaisto.

Matyt, dėl šios priežasties mano mainai Beriozovkoje jau nuo pat pradžios vyko gana sėkmingai. Aplankęs tik kelias sodybas, aš visiškai apsirūpinau valgiu tos dienos vakarui ir kitos dienos rytui. Beliko rasti vietą nakvynei.

Moteriškė, pas kurią aš už „sierą“ išsimainiau puslitrį pieno (butelio, kurį man buvo įdėjusi mama, aš nebuvo išmetęs), porą kiaušinių ir keletą didelių, dar pernykščio derliaus, bet gerai išsilaikiusių bulvių, nurodė man penkiasienį namą, kuriame mane, jos žodžiais, tikrai priimsią, nes Halia, jos kaimynės dukra, atidurbusi pamainą kaimo ligoninėje, dabar kaip tik esanti namie. Ir vietos ten man tikrai atsirasia, nes Halios motina, kolūkio melžėja, su visa brigada išvykusi į vasaros ganyklas, todėl namai beveik tušti. Haliai netgi linksmiau bus. Ir jaučiau, nes vakarais ir naktį vienai nyku tokiam dideliame name. Juk ji dar visai jaunutė. Gal tik kokia pora metų esanti vyresnė už mane.

Pasinaudodamas tuo patarimu, aš ir nuėjau to namo link. Atkėlus vartelius ir įėjus į kiemą, mane pasitiko iš būdos išlindęs kudlius, linksmi vizgindamas uodegą. Kadangi kieme žmonių nebuvo, tai aš pakilau laiptukais ir pasibeldžiau į duris. Į mano beldimą niekas neatsakė. Tik šuo, sėdėjęs prie savo būdos, pakreipęs galvą, pasižiūrėjo mano pusėn ir ne tik nesulojo, bet net nesuurzgė, tuo tarsi parodydamas, jog galiu įeiti į trobą. Aš atidariau duris ir įėjau į priemenę. Durys į dešinią namo galą, kur stovėjo didelė rusiška krosnis ir stalas, buvo praviros ir ten nieko nebuvo. Todėl aš pasibeldžiau į duris, vedančias į kairią trobos galą. Irgi jokio garso. Pravėręs duris aš pamačiau lovoje gulinti merginą ar moterį, kurios išsidraikę ilgi tamsūs plaukai dengė beveik visą veidą ir iš po plaukų kyšojo tik nosis, pagal kurią nebuvo galima nustatyti moters amžiaus. Ji miegojo. Aš nesiryžau jos žadinti ir jau ruošiausi

uždaryti duris, nutaręs ieškoti nakvynės kituose namuose, bet pro atidarytą langą siūbtelėjęs vėjo gūsis, suplevenęs užuolaida, nubloškė gulinčios moters plaukus nuo jos veido. Ji pravėrė akis ir dar mieguistu, bet jau nustebusiu žvilgsniu dėbtelėjo į mane. Man nebeliko nieko kita, kaip pasisveikinus atsiprašyti gulinčios, kuri pasirodė esanti jauna mergina, kad ją pažadinau. Ji, neišlipdama iš lovos, atsisėdo ir, paprašiusi priverti duris, kad liautųsi skersvėjis, paklausė, kas aš ir ko aš atėjęs į jos namus. Kai prisistačiau ir pasakiau, jog aš, matyt, kalbuosi su ta Halina, pas kurią netoliese gyvenanti kaimynė man yra patarusi pasiprašyti leidimo pernaktoti, iki tol žvelgusi į mane užmiegotomis akimis mergina galutinai išsibudino ir nusišypsojusi patvirtino, jog tikrai esanti „ta Halina“. Po to pridūrė, kad ją galima vadinti dar paprasčiau – tiesiog Halia, arba rusiškai – Galia. O tai, kad aš, pradaręs duris ir sukėlęs skersvėjų, ją pažadinau – nieko tokio: vis tiek būtų reikėję keltis vakarieniauti, nes ji ir taip buvo per ilgai užsimiegojusi po budėjimo ligoninėje.

- Na, ką gi, dabar pavakarieniausim dviese, - linksmi šūktelėjo ji ir, užsimetusi šalia lovos ant kėdės kabėjusį chalatuką, vienmarškinė ir basa stryktelėjo iš lovos. Pasiūliusi man sėsti prie stalo ir būti „kaip namie“, pati išbėgo iš kambario nusiprausti ir apsirengti.

Aš atsisėdau ant plataus ilgo suolo prie siuvinėta staltiese padengto stalo ir apžiūrėjau kambarį. Sienos buvo nukabinėtos ikonomis ir fotografijomis. Atvirus, smulkiais žiedeliais pasipuošusių gėlių vazonėliais apstatytus keturis langus – du galinėje sienoje ir po vieną iš šonų – dengė gėlėtos užuolaidėlės, o ant vidinės sienos į dešinę ir į kairę nuo tos sienos viduryje esančių durų buvo pakabinta po ilgą drobinį rankšluostį, kurie buvo papuošti išaustais ar išsiuvinėtais raudonais gaidžiukais bei gėlytėmis. Šoninių ir vidinės sienos kampuose stovėjo po spintą ir šalia jų prie šoninių sienų – po lovą. Viena iš jų buvo paklota, o iš kitos patalo prieš keletą minučių buvo iššokusi joje iki tol miegojusi Halia.

Man dar nespėjus kaip reikiant apžiūrėti kambario, pravėrusi duris jaunoji namų šeimininkė, jau apsirengusi margaspalviu sarafanu, paklausė, ar aš nenorėčiau po ilgos kelionės prieš vakarienę nusimaudyti upėje. Ji pati irgi norinti išsimaudyti, nes po ištisos paros budėjimo iš karto kritusi miegoti net neapsipraususi.

Aš atsakiau, jog mielai išsimaudyčiau, bet nemoku plaukti ir po maudynių neturėsiu kuo pakeisti šlapių trumpikių. Halia tuoj pat išsklaidė mano abejones, pranešdama, kad jų šeima turinti valtį, pririštą prie kranto kiemo gale, kuria galima nuplaukti iki kitame upės krante esančios seklumos, kur, ir nemokant plaukti, galima išsimaudyti, o dėl persirengimo – jokių problemų nėra: jos brolius mobilizavus, visi jų drabužiai likę namie. Gal būsią man šiek tiek per dideli, bet iki ryto ir manieji išdžiūsią. Ta pačia proga ir mano marškinius, ilgos kelionės metu prisigėrusius dulkių, būsią galima išskalbti.

Daugiau nebeatsikalbinėdamas, aš nusimečiau nuo pečių maišą su „siera“ ir produktais, kurio iki tol vis dar nebuvo susipratęs nusiimti, ir nusekiau paskui merginą į ilgo kiemo galą, kur beveik iki trečdaliao ištraukta iš upės į krantą plūduriavo dviirklė valtys. Dar mums nespėjus atrišti ir nustumti nuo kranto tos valtys, į ją išoko paskui mus atsekęs kudlius. Jį Halia, norėdama irgi išmaudyti, buvo atsegusi nuo grandinės, kuria šuo buvo pririštas prie savo būdos. Pasodinusi mane valtyje ant suoliuko, pati mergina atsisėdo ant kito suoliuko ir nusiyrė upe pro palinkusias karklų ir gluosnių šakas, beveik siekusias mūsų galvas.

Praplaukiant jau man pažįstamos kaimynės sodybą, jos šeimininkė, ant lieptuko skalavusi žlugtą, pavymui šūktelėjo: „Na, kaip, Halia, ar tinkamą jaunikį tau įpiršau? Nors ir ne užjūrinį prinčą, bet vis dėlto ne mūsiškį pienburnį...“ Į tai irkluoja nusikvatojo: „Pagyvensim – pamatysim... O už rūpestį dėkoju. Ko taip skubi mane supiršti? Gal aš laukiu, kol tavo sūnūs ūgtels...“

Dar šiek tiek praplaukę pasiekėme vietą, kur, upei darant posūkį į kairę, jos lėkštajame krante buvo susidariusi lomalė, panaši į nedidelį paplūdimėlį. Halia pasuko valtį į tą lomalę ir, vos tik valtys priekis pradėjo čiuožti pakrantės žvirgždu, šuo nieko nelaukęs iššoko iš valtys į krantą ir, atsigręžęs į mus, rodos, net virpėjo iš džiaugsmo.

Merginai sukėlus irklus į valtį ir iš jos išlipus, aš užtempiau valtys priekį ant kranto, kad tekantis upės vanduo jos nenuplukdytų. Nusimetęs marškinius bei nusimovęs kelnes ir likęs tik su trumpikėmis, įbridau į vandenį. Visą dieną kaitriai spiginusi saulė jau artėjo prie laidos ir maloni vandens vėsa gaivino ilgos kelionės metu apdulkėjusias ir šiek tiek pavargusias kojas. O lomalėje iš tikrųjų buvo seklu ir, brendant upės vidurio link, upės dugnas tik labai palengva leidosi žemyn. Įsibridęs iki juosmens apsidairiau. Nei Halios, nei šuns niekur nesimatė. Tik staiga šiek tiek tolėliau nuo upės posūkio iš krūmų švystelėjo nuogas kūnas, plekštelėjo nerdamas į vandenį ir po minutėlės upės viduryje išnirusi merginos galva, upės srovės nešama, ėmė artėti link upės posūkio, kur stovėjo mūsų valtys.

Žengęs dar keletą žingsnių, įsibridau iki krūtinės ir ėmiau plauti rankas, kaklą ir galvą. Halia priplaukusi upės viduriu beveik iki manęs, iškėlė rankas į viršų ir pabandė kojomis pasiekti upės dugną. Į vandenį paniro beveik visa jos galva, kyšojo tik viršugalvis. Tas viršugalvis dar šiek tiek pasislinko lomalės, kurioje aš stovėjau, link ir pagaliau iš vandens išniro visa galva. Mergina stovėjo ant upės dugno, panirusi į vandenį beveik iki smakro.

Pasisiūliusi pamokyti plaukti, ji pakvietė mane paėjėti upės dugnu jos link. Kadangi Halia buvo šiek tiek aukštesnė už mane, tai toje vietoje, kur ji stovėjo, vanduo būtų siekęs mano nosį.

Atsisakiau nuo tokio eksperimento paaiškindamas, jog jau esu skendęs tris kartus ir tampyti likimą už ūsų ketvirtąjį kartą būtų per daug rizikinga. Šiek tiek

nepatenkintu balsu mestelėjusi, kad nerizikuodamas aš taip niekada ir neišmoksiu plaukti, Halia nuplaukė tų krūmų, iš kurių buvo iššokusi, link ir, pasigavusi jos ten laukusį šunį, ėmė jį murkdyti į vandenį, kedendama šlapius jo gaurus.

Tuo metu aš paėjėjau lommelės dugnu gilyn, kol vanduo pasiekė mano kaklą ir, pasisukęs veidu į krantą, pradėjau bandyti plaukti, plakdamas rankomis ir kojomis. Kai maskatuojančiomis rankomis pasiekiau lommelės dugną, atsistoju ir, šiek tiek uždusęs, bet patenkintas, jog vis dėlto praplaukiau keletą metrų, išbridau į krantą. Prie valtės nieko nebuvo ir aš, pasukęs į priešingą pusę nuo tų krūmų, už kurių turėjo apsirenginėti valtės šeimininkė, nuėjau ieškoti tinkamos vietos, kur galėčiau išgręžti savo trumpikes. Kai sugrižau, radau jau valtyje tupintį dar šlapią šunį ir jau apsirengusią Halią, skalbiančią mano marškinius. Pamačiusi mane, ji nepraleido progos pasišaipyti, jog, norint plaukti, nebūtina sukelti tokias dideles bangas, kad visas upės žuvis išbaidyčiau. Tas pasišaipymas buvo išsakytas tokiu linksmu tonu, kad man nesinorėjo atsikirsti ir neliko nieko kita, kaip nuoširdžiai padėkoti už rūpestį mano marškinių švara.

Plaukiant atgal, yriausi jau aš. Ne tik todėl, kad jau žinojau kelią, bet ir todėl, kad plaukti reikėjo prieš srovę. Halia, turėdama laisvas rankas, pakeliui nuskynė trejetą vandens lelijų, plūduriavusių upėje, sakydama, kad bus visiems trims po žiedą.

Kai atplaukę namo užtraukėme valtį ant kranto ir pririšome ją prie kuolo, kaitros jau nebebuvo, nes saulė jau slėpėsi už prie upės augusių medžių ir krūmų. Tačiau per dieną įkaitusi žemė bei kiemo mediniai trobesiai skleidė tokią šilumą, kad rengtis Halios pasiūlytais jos brolio marškiniais visai nesinorėjo. Tuo labiau, kad jie tikrai man buvo per dideli ir net dengė kelius. Todėl po kiemą ir namus vaikštinėjau pusnuogis, vien tik su dar šlapiomis trumpikėmis, kurios palengva džiūvo ant mano kūno. O Halios išskalbti mano marškiniai ir kelnės džiūvo ant kieme ištemptos virvutės.

Kad nešildytume ir taip per dieną prišilusio kambario, kuriame stovėjo krosnis ir prie jos primūryta plytelė, kurią Halia vadino „plytka“, vakarienę nutarėme gaminti lauke, ant kieme įsirengtos „lauko virtuvės“ – greta sustatytų dviejų porų raudonų plytų, ant kurių buvo galima pastatyti keptuvę ar puodą, užkuriant po jais lauželį.

Kai aš pasiūliau Haliai, kad ji vakarienei panaudotų mano už „sierą“ išsimainytus produktus, ji iš jų išsirinko tik pieną, sakydama, jog jį reikia suvartoti, kol dar nepradėjo rūgti, ir tą porą kiaušinių, kuriuos buvau gavęs iš jos kaimynės. Nuėjusi į tvartelį, kuriame buvo laikomos vištos, Halia atsinešė dar keturis šviežiai sudėtus kiaušinius ir, suplakusi juos piene, pradėjo kepti omletą.

Kadangi vakaras buvo labai šiltas, tai atsigaivinimui ji iš po gyvenamojo namo grindimis įrengto rūšio atnešė didelę puodynę labai skanaus šalto „vareneco“ (gėrimas, gaminamas iš sterilizuoto pieno, jo savybės panašios į rūgpienio).

Kartu atsinešė ir puodynėlę medaus, paaiškindama, jog jį sunešė šalia namo esančio sklypo pakraštyje gyvenančios bitės.

Dar plaukdamas upe aš buvau pastebėjęs keturis geltonus avilius, stovinčius po medžiais, augusiais šalia upės, bet man net mintis nebuvo kilusi, kad tie aviliai galėtų priklausyti Halios šeimai. Todėl skanaudamas „varenecą“ ir žiūrėdamas kaip mergina pila gintarinį medų iš stiklinės puodynės į molinį dubenėlį, paklausiau, iš kur tos bitės atsirado ir kas jas prižiūri.

Pagal Halinos pasakojimą, bitės pas juos gyvenusios visada. Kai ji buvusi dar visai maža, jas prižiūrėjęs jos senelis, o šiam mirus – jo sūnus, Halios tėvas. Kai prasidėjus karui tėvą mobilizavo, jo bitėmis teko rūpintis merginos motinai. Ji prižiūrinti jas ir dabar ne tiek iš meilės bitėms, kiek iš pagarbos dabar jau žuvusiam mūšiuose dėl Stalingrado savo vyrui, kuris, rašydamas laiškus iš fronto, niekada neužmiršdavęs pasiteirauti, kaip gyvuoja jo bitės.

Halinos atneštas medus, matyt, buvo dar visai neseniai išsuktas, nes dar nebuvo spėjęs susicukruoti, ir, jos žodžiais, tinkantis ne tik lauko žolelių arbatai pasaldinti, bet ir valgyti su dar nesuspėjusiais visiškai užaugti agurkėliais. Tai pasakiusi, Halia tuoj pat čiupo priemenėje kabėjusią kraitelę ir nuskubėjo į daržą, iš kurio grįžo nešina ką tik nuskintais tamsiai žaliais, dar rauplėtais agurkiukais.

Kadangi omletas buvo jau iškepęs, tai mes pradėjome jį valgyti čia pat kieme, nes gryname ore buvo maloniau negu saulės prišildytuose kambariuose.

Nukėlusi nuo karštų plytų keptuvę, Halia vietoj jos pastatė puodą, kurio vidus buvo emaliuotas, sakydama, kad tokiam puode virta žolelių arbata yra skanesnė už arbatą, užvirintą aliuminiame virdulyje.

Kol valgėme omletą ir agurkus su medumi, vanduo puode užvirė ir mergina į jį įbėrė po saujelę iš klėtelės atsineštų džiovintų čiobrelių, jonažolių ir mėtų. Pasklido malonus pievų žiedų kvapas.

Buvo smagu žiūrėti, kaip vikriai sukosi jaunoji šeimininkė, suspėdama kartu ir gaminti vakarienę, ir valgyti, ir vis ką nors pasakoti, lyg ir bijodama, jog, jai tylint, jos svečiui gali būti nejauku.

Saulei leidžiantis pradėjo zyzti nuo upės atskridę uodai. Nors jų buvo tik vienetai ir nepuolė taip įnirtingai, kaip pulkai taigos pelkių uodų, tačiau ir jie vis dėlto privertė mus persikraustyti į kambarį dešiniojoje namo pusėje, kuriame, kaip jau esu minėjęs, stovėjo krosnis, plytelė ir didelis stalas. Už jo ir susėdome, pratešdami dar kieme pradėtą laukų žiedais ir medumi kvepiančios arbatos skanavimą.

Mane nustebino tai, kad Halia pasodino mane užstalėje pačioje garbingiausioje vietoje – po ikonomis, lyg aš būčiau ne atsitiktinai užėjęs pakeleivis, o

garbingas ir seniai lauktas svečias. Net šiek tiek susinepatoginau, bet ir ginčytis neišdrįsau.

Pati jaunoji šeimininkė atsisėdo kitoje stalo pusėje – priešais mane, paaiškindama, jog ji, kalbėdamasi su žmogumi, mėgstanti matyti pašnekovo akis. Anot jos, kartais žvilgsniai pasako net daugiau negu žodžiai.

Arbatą gurkšnojome neskubėdami, mėgaudamiesi, tęsdami mums abiems mielą pokalbį, nes Haliai buvo įdomu, kaip ir kodėl Sibiro taigoje atsirado lietuvių šeimos, o mane domino man dar nežinomo Beriozovkos kaimo, kuriame aš jau buvau sutikęs net kelias ukrainiečių šeimas, istorija ir gyvenimo jame ypatumai.

Pamažu į kambarį įslinko vis pilkėjanti vasaros vakaro prieblanda, virstanti nakties tamsa. Buvo savotiškai jauku, sėdint už stalo vienas priešais kitą ir beveik nematant veidų išraiškų, o tik prieblandos prigesintą vienas kito akių spindesį, kalbėtis taip nuoširdžiai, lyg mes abu būtume ilgai nesimatę ir dabar atsitiktinai susitikę seni draugai. Halia neslėpė savo simpatijų man, o ir aš jaučiau, kad nesu jai abejingas. Man ji patiko, nes joje viskas buvo darnu: ir išvaizda, ir elgesys.

Mergina papasakojo apie savo šeimą, kuri, kaip buvo girdėjusi iš savo senelių, šie – iš savo tėvų, dar caro laikais atsikėlė iš Ukrainos į Beriozovką kartu su keliomis kitomis ukrainiečių šeimomis, nes čia, Altajaus stepėse ir priekalnėse, buvo daug laisvos derlingos žemės ir nebuvo jokios baudžiavos. Keliavo gana ilgai niekeno žemę, ieškodami patogesnės vietos, kol atsidūrė prie medžių paunksmėje tekančios neplačios upės, panašios į Ukrainos upes. Prie jos įsikūrusio kaimo gyventojai sutiko priimti į savo bendruomenę atvykusius naujus narius, nes laisvos žemės visiems užteko.

Atkeliavę žmonės kūrėsi taip, kad upė būtų šalia, todėl kaimas vis ilgėjo ir dabar tęsiasi jau net kelis kilometrus. Gyventi čia patogiu, jauku ir gera, nes žemė derlinga, daržuose auginamoms daržovėms laistyti reikalingas vanduo čia pat, prie sodybos auga medžiai ir dūzgia bitės, ant netoliese prasidedančių priekalnės kalvų pilna laukinių braškių. Žmonės jas kibirais velka: ir džiovina, ir uogienes verda. Ji pati irgi mėgstanti pabraškiauti. Rytoj pusryčiams ji duosianti ir man paragauti džiovintų braškių arbatos ir braškių uogienės su medumi. Ta uogienė labai tinka ir prie „vareneco“. Tiesa, prie „vareneco“ puikiai tinka ir juodųjų serbentų uogienė. Keli tų serbentų krūmai auga šalia avilių, bet, kai prireikia tų uogų daugiau, su dviračiu važiuojanti Čiaryšo rajonan. Ten prasideda kalnai ir tų serbentų pilna. Prisirenkanti pilną maišą, pakraunanti ant bagažinės ir parsivežanti namo. Jei pageidaučiau, ji galinti pavaišinti mane ne tik serbentų uogiene, bet ir jų lapų arbata. Gana malonūs ir skonis, ir kvapas.

- Patogu čia, Beriozovkoje, ir tai, kad upė šalia: ir nusimaudyti yra kur, ir vieną kitą žuvytę sugauti, turint laiko, galima. Todėl Beriozovkoje gyventi yra žymiai

maloniau ir linksmiau, negu kokiam nors nuogoje stepėje įsikūrusiame kaime ar tavo taigoje, kur žmonės dabar badu vaduojasi.

Seniau Beriozovkoje buvę ypač linksma. Buvo daug jaunimo, daug gerų bajanistų. Šokiai vykdavo ne tik kaimo klube, bet ir šiaip sodybose, ne tik vestuvių, kurios būdavo gana dažnos, bet ir įvairių švenčių proga.

Halia prisipažino, kad ir pati mėgstanti ir pašokti, ir padainuoti, mokanti daug „čiasušų“, esant progai galinti sugalvoti ir savų, taikliai pasiekiančių pasirinktą taikinį. Todėl jai dabar labai trūksta neseniai buvusių jaunimo suėjimų. Viską sujaukė tas prakeiktas karas. Beveik visus vyrus – ir jaunus, ir jaunų šeimų galvas, ir net žilstančius seniokus – mobilizavo ir išsiuntinėjo: ką – į frontą, ką – į „darbo armijos“ būrius, aptarnaujančius frontą. Kaime beliko vienos moterys, maži vaikai ir visiškai nukaršę seniai. Todėl visi darbai kolūkyje ir namuose, savo ūkelyje, be kurio iš už darbadienius gaunamų trupinių niekaip neišgyvensi, ant moterų pečių. Tai tęsiasi jau treji metai, ir galo nematyti.

Paklausius, ką skelbia radijas, atrodo, jog kare lūžis jau įvyko: fronto linija jau pakeitė judėjimo kryptį ir mūsų kariuomenė jau atsiiminėja tai, ką buvo praradusi, tačiau mums čia, Sibiro kaimuose, gyvenimas ne tik nepalengvėjo, bet vis sunkėja ir sunkėja: iš kolchozo mama beveik nieko negaunanti, išskyrus pieną, todėl gyventi tenka iš namų ūkio, bet ir tas apkrautas pyliavomis (mokesčiai), reikia atiduoti ne tik gana daug pieno ar sviesto, bet ir kiaušinių, ir net mėsos. O dar tos „pochoronkės“ (pranešimai apie žuvusį kare artimą žmogų) plaukia viena po kitos taip dažnai kaip niekad.

Prabilusi apie „pochoronkes“, Halia net apsiašarojo, nes jos šeima šiame kare prarado visus tris savo vyrus – ir merginos tėvą, ir abu jos brolius. Jos motina po tų „pochoronkių“ gavimo, kurios visos trys viena po kitos atėjo pernai, pajuodo kaip žemė, visas akis išverkė. Tik darbas ją ir gelbsti, kitaip būtų visai išprotėjusi. Ir pati Halina dabar dažnai paverkianti. Bet gyventi reikia. Tačiau kaip gyventi, kai taip trūksta vyriškų rankų ir ne tik rankų, bet ir vyriško peties, ant kurio būtų galima išsiverkti ir širdį nuraminti.

Argi gali jų, moteriškių, keturios rankos nuveikti tiek, kiek seniau nuveikdavo dešimt rankų, iš kurių šešios buvo vyriškos?

Halios motina dabar vasaros ganyklose melžianti kolūkio karves. Į tas ganyklas ji nusivarė ir savo karvutę, nes mergina, išeidama budėti visai parai, savo karvės pamelžti ne visada galėtų.

Laisvu nuo darbų kolchozo fermoje laiku, Halinos mama pjauna sau šieną, kad žiemą, pasikinkius nuosavą karvutę, būtų galima susivežti jį namo.

Ji, Halia, tomis dienomis, kai nebudi ligoninėje, dviračiu važinėjanti pas motiną ir kaskart parsivežanti pilną bidoną pieno, kurio dalį tenka nuvežti į pieno priėmimo punktą, vykdant pieno pristatymo prievolę už nuosavame namų ūkyje

turimą nuosavą karvę. Likusios pieno dalies viena suvalgyti ji nepajėgianti, todėl gamina iš jo sviestą ir sūrius, kurie pravers, kai karvė užtrūks. Grįžusi iš fermos, kurioje dirba jos motina, Halia turinti suspėti palaistyti gana didelį daržą, nuravėti tam tikrą jo dalį, nes visokios piktžolės auga ne dienomis, o tiesiog valandomis: vos spėji ravėdama pasiekti daržo kraštą, žiūrėk, kitas jo kraštas, nuo kurio pradėjai ravėti, jau suspėjo vėl apželti.

O kartais reikia dar ir tvoras pataisyti, kad kaimynų karvės į daržą neįlįstų, ir lentą, kurią vėjas nuplėšė nuo stogo, iš naujo prikalti, ir grūdų duonai ir košei susimalti.

Yra dar ir vištos, ir antys, ir paršas, ir šuo, ir katė, ir bitės... Visais gyvais padarais, kurie tau priklauso, irgi reikia pasirūpinti. Bites, žinoma, prižiūri pati mama, ji ir korius iš avilių išima, ir atgal sudeda, bet medų išsukti ir sutvarkyti, taip pat kaip ir uogienes virti – jau vienturtės dukrelės darbas.

Tokie darbai nėra sunkūs ir juos dirbti net malonu, bet vis vien reikalauja laiko. O jo dažnai labai trūksta.

Malonus darbas yra ir įvairių žolelių arbatoms ir vaistams rinkimas, bet čia Halina esanti dar tik stropi mokinukė, besimokanti iš savo motinos ir kaimo senučių, iš kurių iki šiol tebesimoko daugelis jaunesnių moteriškių, tarp jų – ir Halios mama.

Bet tenka dirbti ir tokius darbus, kurie merginai sunkūs ir nemalonūs.

Seniau, kai šeimos vyrai dar nebuvo mobilizuoti, daržo kasti nereikėdavo: jį suardavo traktoriumi vyresnysis brolis arba tėvas, įkinkęs kolchozo arklį į plūgą, kuris užsilikęs dar nuo tų laikų, kai ūkyje šeimininkavo Halinos senelis. Tas plūgas ir dabar dar tebeguli pašiūrėje, kur sudėti kastuvai ir pjūklai, sukabinti dalgiai.

Dabar, kai nė vieno vyro namuose jau nebėra, daržą tenka kasti. Tą sunkų darbą Halina ir jos motina atlieka po darbo ligoninėje ir kolūkyje.

- Ne juokai per trumpą laiką perversti kastuvėliais šešias dešimtis arų, kai grįžti iš valdiško darbo irgi jau gerokai pavargusi. Net dirbant su pirštinėmis, grubi jų medžiaga ir delnų oda neišlaiko: pirštinės suplyšta, o delnuose ir pirštuose kastuvo kotas pritrina pūslių. Tačiau mes, moterys, nors ir ne geležinės, bet išlaikome, nes nėra kur dėtis: niekas už mus mūsų darbų nepadarys.

Seniau iš tvartelio mėšlą išmėždavo vyrai. Taip pat vyrai, varinėdami po mėšlą arklius, velkančius sunkų volą, susmulkindavo ir suminkydavo jį taip, kad tiktų „kiziakų“ gamybai. Mes, moterys, tik kraudavome tą mėšlą į formas. Dabar visą šitą mėšliną darbą ir už vyrus, ir už arklius atliekame mes, moterys: pačios mėžiame mėšlą, pačios savo kojomis jį minkome, pačios savo rankomis jį į formas krauname, pačios tas sunkias formas iki pievutės nešame ir ten iškratome, kad mėšlo plytas saulė ir vėjas išdžiovintų ir „kiziakais“ paverstų,

pačios tuos „kiziakus“ į stirtas sukrauname, pačios žiemą juos į trobą nešame ir kūrename krosnis.

- Matyt, ir statybininkais mes, moterys, netrukus tapti turėsime: pirtelės stogas jau prakiuro ir dar senelio išsikasto šulinio medinis rentinys jau visai sutrūnijo... Ir svirtį pakeisti reikėtų... – sunkiai atsiduso Halia, baigdama savo pasakojimą apie karčią moterų, nesulauksiančių iš karo grįžtančių savo vyrų, tėvų ir sūnų bei brolių, dalį.

- Net pasiguosti nėra kam: nežinia kur žemelė mano brolelių ir tėvelio kaulelius priglaudė. Tiek ir tesužinojome, kad „geroičeski pali za Rodinu smiertju chrabrych“ („didvyriškai krito už Tėvynę drąsuolių mirtimi“)... Štai ir išsiverčiau, sutikusi sugebantį atjausti žmogų, kurio gyvenimas irgi nepagailėjo. Dovanok man, nuodėmingajai, kad dar ir dalį savo naštos ant tavęs užkroviau... Bet, žinai, man dabar lyg ir lengviau pasidarė. Apie tavo, tremtinio, našlaitelišką dalį jau girdėjau. Papasakok apie savo Lietuvą, gal abiems truputį linksmiau pasidarys...

Halina mane pavadino našlaitėliu todėl, kad aš, mūsų pažinties pradžioje pasakodamas apie save, pakartojau mūsų mamos susikurtą „legendą“, jog esu jos mirusios sesers sūnus. Tą „legendą“ mano motina buvo papasakojusi namo, kuriame dabar gyveno, šeimininkei Marijai Timofejevnei, pristatydama jai mane.

Suprantu, kad mūsų motinai kitos išeities nebuvo: kaip ji būtų galėjusi paaiškinti Marijai Timofejevnei, pas kurią buvo jau gyvenusi apie pusmetį, kodėl paliko savo vaikus ir tik praėjus pusmečiui juos prisiminė. Tokie dalykai būtinai būtų sukėlę įtarimą ir gandus, kad čia kažkas „ne taip“, o to mama, būdama besislapstanti pabėgėlė, labai bijojo. Visai kas kita atsivesti pas save į svečius mirusios sesers sūnų. Tai atrodė visai natūralu.

Po to, kai mano motina tai paskelbė Marijai Timofejevnei, aš jau privalėjau ta jos „legendą“ vadovautis visą laiką, kol gyvenau pas ją. Tai nebuvo lengva, nes reikėjo visą laiką stebėti save, kad užsimiršęs nelepteltum to, ko nereikia.

Dar man tebeviešint Tolstuchinoje, viename pokalbyje su mama mes jau buvome aptarę šeimos susijungimo variantą: mama turėtų kur nors, pakankamai toli nuo Tolstuchinos, susirasti sau naują gyvenamąją vietą, ten iškart paskelbdama, jog nori persikelti kartu su savo vaikais, kurie dabar kol kas glaudžiasi pas giminaičius. Prieš iškeldijant man į Beriozovką, ji buvo pažadėjusi tuoj pat pradėti tokios vietos paieškas ir tikėjosi, jog iki to laiko, kol aš grįšiu, jai pavyks tokią vietą rasti. O čia, kol į tą naują vietą nepersikėlėme, privalome abu tvirtai laikytis vieną kartą jau išsakytos „legendos“.

Todėl Halios akyse, o dar anksčiau – ir jos kaimynės, parekomendavusios man pas Halią pasiprašyti nakvynės, akyse, aš buvau našlaitėlis – tremtinys iš

Lietuvos, čia, Altajuje, palaidojęs savo motiną, atvykęs pasisvečiuoti pas savo tetą į Tolstuchiną ir po viešnagės pas ją turintis grįžti į taigą pas savo seserį.

Visa tai Halia jau žinojo, todėl ją labiau domino mano gyvenimas Lietuvoje. Tad, merginai pabaigus savo pasakojimą apie save ir perleidus pokalbio vairą į mano rankas, man teko pereiti prie prisiminimų apie savo vaikystę. Čia aš jų nebekartosiu, nes jie, kaip jau minėjau šių prisiminimų apie tremtį įžangoje, yra jau aprašyti ir perduoti kraštiečių klubui „Vilniaus kupiškėnai“.

Kadangi Halina beveik nieko nežinojo apie Lietuvą, nes tebuvo girdėjusi tik tiek, kad „1940-aisiais metais Lietuvos darbo žmonės, nuvertę vietinės buržuazijos valdžią, pasiprašė būti priimti į broliškų sovietinių socialistinių respublikų Sąjungą“, tai man teko šiek tiek papasakoti apie Lietuvos istoriją, pradedant nuo LDK laikų.

Haliną ypatingai nustebino ir sudomino tai, kad buvo tokie laikai, kai Kijevas ir didžioji dalis Ukrainos buvo LDK sudėtyje, kad lietuviai ir ukrainiečiai tuomet gana gerai sutarė, o kai kurios didikų šeimos buvo net susigiminiavusios. Ji pareiškė, jog apie tai girdinti pirmą kartą ir tai, esą, labai įdomu.

Buvo jau vėlyva naktis, kai Halia, pastebėjusi mano balse mieguistumo gaidėles, tarė:

- Viskas labai įdomu, bet per vieną vakarą visko neišpasakosi. Pratęsim šį mūsų pokalbį kitą vakarą, o dabar aš matau, kad tu jau labai nori miego. Dovanok, kad aš, miegojusi beveik visą dieną ir dabar dar nenorinti miego, taip ilgai to nepastebėjau. O juk reikėjo man susiprasti, kad tu po tokios ilgos kelionės, į kurią susiruošei su patamsėliu, esi gerokai pavargęs. Eisiu, paruošiu tau lovą.

Ji atsistojo, nukabino virš stalo kabėjusią žibalinę lempą, uždegę ją ir su ja išėjo į tą kambarį, kuriame buvau radęs ją miegančią.

Po valandėlės ji šūktelėjo, jog lova paklota ir aš jau galįs eiti miegoti.

Kadangi buvo gana tamsu ir kambarys man dar nebuvo gerai žinomas, tai aš ne iškart radau duris, vedančias iš kambario į priemenę, o pastarojoje užkliuvau už suoliuko, ant kurio stovėjo kažkoks pintas krepšys. Šis nukrito ant priemenės grindų. Halia, išgirdusi mano baladojimąsi, pradėjo juoktis ir pravėrė savo kambario duris, kad lempos šviesa apšviestų man kelią.

Įėjęs į kambarį pamačiau šalia ant stalo pastatytos lempos šotėlį, kuriame buvo pamerkto upėje nuskintos vandens lelijos. Mergina, parodžiusi į naujai paklotą lovą, kurioje aš, atėjęs į jos namus, radau ją miegančią, tarė:

- Patalynę pakeičiau. Tikiuosi, kad po tokios kelionės galėsi gerai išsimiegoti.

Tai išgirdęs aš paklausiau, o kur ji pati miegosianti, atidavusi man savo lovą. Mergina šypstelėjo ir pasakė, jog ji šiuose namuose šeiminkė ir tikrai rasianti, kur prisiglausti. O kol kas ji miego dar nenorinti, nes neblogai išsimiegojusi dieną. Po to, valiūkiškai žvilgtelėjusi į mane, pridūrė:

- O kai įsinorėsiu, tai gal ir pas tave ateisiu. Juk lova senovinė, plati. Ar priimsi?

Aš šiek tiek sumišau ir iškart nesugalvojau, ką man atsakyti į tokį dviprasmią merginos klausimą. Mintyse beieškodamas tinkamo atsakymo dar kartą žvilgtelėjau į lovą ir nusistebėjęs, kokią baltą ir kokią naują patalynę Halia man paklojo, staiga prisiminiau, kad mano basos kojos po maudynių upėje spėjo kieme vėl susipurvinti ir apdulkėti.

Parodęs merginai pirštu į savo kojas, aš pasakiau, kad su tokiomis kojomis negaliu lipti į tokią švarią lovą.

Paprašiusi manęs minutėlę luktelėti, Halina išskubėjo iš kambario ir netrukus grįžo nešina minkštu rankšluosčiu, kurio vienas galas buvo sudrėkintas, o kitas – sausas, ir padavė jį man atsiprašydama, kad iškart to padaryti nesusiprato. Palaukusi, kol aš nusitryniau ir nusišluosčiau kojas, ji pasiėmė nuo stalo lempą ir, palinkėjusi saldžių sapnų, išėjo iš kambario, palikdama praviras duris. Kambaryje tapo tamsu, nors į akį durk.

Prieš įlisdamas į lovą aš rankomis patikrinau savo trumpikes, ar šios jau pakankamai išdžiūvusios. Man pasirodė, jog kai kurios jų vietos dar drėgnokos. Be to, prisiminiau, kad aš, kai kieme prie lauželio valgiau omletą ir agurkus su medumi, nesugebėjau jų neaptaškyti. O ir kaladė, ant kurios sėdėjau, galėjo būti nepakankamai švari. Todėl nutariau, jog man miegosis ramiau, jei trumpikes nusimausiu ir padžiausiu ant lovos galo. Taip padaręs į lovą įlipau visiškai nuogas. Nors buvo padėta ir antklodė, apsiklojau tik paklode, nes naktis buvo šilta, o ir kambarys dar nebuvo atvėsęs po karštos dienos.

Dvi pagalvės kvėpėjo kažkokiomis žolelėmis ir atrodė, jog aš guliu ant neseniai nupjauto ir baigiančio džiūti šieno. Nors ir norėjosi miego, bet, užmerkus akis, prieš jas vienas po kito kilo, kaleidoskopiškai keisdami vienas kitą, besibaigiančios ilgos ir ypatingai turtingos įvairių įspūdžių dienos vaizdai: atsisveikinimas su motina ir gaudus jos palaiminimas, mane peržegnojant; šauni kelionė su Vasia (toks buvo to vaikinuko vardas) sunkvežimiu, šokinėjančiu duobėtais keliais; po aukštu ir neaprėpiamai dideliu dangaus skliautu atsidūrusio ir laukinės džiaugsmingos laisvės apimto mažyčio žmogučio spontaniškas bėgimas neapgyventos laukinės stepės platybėmis; netikėtai pažadintos merginos bundantį veidą nušviečianti giedra šypsena, svetingai padrąsinanti atsitiktinį atklydėlį; romantiškas plaukimas valtimi su jaunute jos šeimininke ir vakarinės maudynės dviese jaukiame užutėkyje; besileidžiančios saulės apšviesta grakščiai išsilenkusi baltas vandens lelijas skinančios Halinos figūra; stebėtinai puiki ir linksma vakarienė prie lauželio ir lyg vogčiomis retkarčiais man dovanojami šilti valiūkiški, kažką slapta žadantys dosnios namų fėjos žvilgsniai; nuoširdus pokalbis jaukioje vakaro prieblandoje ir abipusės simpatijos bei ką tik gimusio dvasinio artumo jausmo vis greitėjantis stiprėjimas; mane sutrikdęs savo netikėtumu šventiškai paklotos lovos,

priklausančios pačiai merginai, perleidimas man ir tą perleidimą palydėjusi išdykėliška užuomina...

Galvoje sukosi įvairios mintys. Buvo aišku, kad kažkokia stipri jėga mus abu traukia vieną prie kito, ir tai, jog ta trauka nenumaldomai stiprėja. Buvo džiugu, bet kartu ir baisoka, ir neramu. Kuo visa tai baigsis? Tačiau dabar nesinorėjo mąstyti apie tai, kas bus rytoj ar poryt, o galvjos tik apie tai, kas gali įvykti dabar. Aš dar nebuvau bučiavęs nė vienos merginos, nors tam progų ir buvo. Tik nebuvo nei ypatingo noro, nei tokiam poelgiui reikalingo tam tikro įžūlumo. Dabar jaučiau, kad Halią pabučiuoti norėčiau, ir buvau įsitikinęs, kad ji mano bučinio neatstumtų. Apie tai ji tiesiogiai pasakiusi nebuvo, bet jos akys ir kelios netiesioginės užuominos buvo iškalbesnės už tiesioginį „Taip“. Halios akys ir užuominos skatino: „Ryžkis! Juk mums abiems to reikia. Būk vyras ir tark savo žodį pirmas“.

Taip mintyse man besigalynėjęs su pačiu savimi, praviros kambario durys atsidarė plačiau ir Halinos ištiestoje rankoje nešama žibalinė lempa apšvietė kambarį. Aš užsimerkiau ir apsimečiau miegančiu. Girdėjau, kaip mergina nuėjo prie stalo ir, pastačiusi lempą, priėjo prie lovos. Pasilenkusi švelniai pabučiavo mano akių vokus ir sušnabždėjo:

- Ne prikidyvaisia. Tebe tože ne spitsa kak i mnje. Ne budem mučitj drug druga... („Neapsimetinėk. Tau taip pat nesimiega kaip ir man. Nekankime vienas kito...“)

Ji savo karštomis medumi kvepiančiomis lūpomis palietė mano lūpas ir aš atmerkiau akis. Prieš save išvydau velniukiškai besišypsančias jos akis ir, kai ji šiek tiek pakėlė galvą, pro prasiskleidusį chalatlį – nuogas jos krūtis. (Jų vaizdas mane stipriai paveikė, nes nuogas moteriškas krūtis buvau matęs tik ankstyvoje vaikystėje, kai į pirtį eidavau kartu su mama ir Danute. Bet tuomet jos manęs nei stebino, nei jaudino). Pastebėjusi tai, kur nukrypo mano žvilgsnis, Halia atsistojo visu savo ūgiu, nusimetė chalatlį, ir aš net atsisėdau lovoje, išvydęs prieš save nuogut nuogutėlę antikinę deivę.

Prisuktos žibalinės lempos gelsvoje šviesoje didelio smuiko formos nuogas Halios kūnas blausiai švytėjo, neryškiai išsiskirdamas silpnai apšviesto kambario fone. Dešinė merginos ranka, uždėta skersai ritmingai besikilnojančios krūtinės, dengė Halinos krūtų viršutinę dalį, o žemyn nuleista kairė ranka – dailaus pilvuko apačią.

Aš pirmą kartą savo gyvenime regėjau prieš save suaugusią visiškai nuogą merginą, gundančiai demonstruojančią savo jauno grakštaus kūno grožį. Visi mano mieguistumo likučiai, kurie iki šiol dar buvo likę, akimirksniu išgaravo.

Keldamas savo žvilgsnį aukštyn, aš nespėjau juo pasiekti Halinos veido, kad pamatyčiau, ką dabar man sako jos iškalbingos akys, kai mergina staiga pakėlė aukštyn abi rankas, kad paleistų susuktus į kuodą savo plaukus.

Atsidengė tamsus trikampėlis pilvuko apačioje, įrėmintas tarp dailiai apvalių, tarsi nutekintų, šlaunų, ir rusvi skrituliai smailių krūtų viršūnėse. Tie skrituliai buvo gerokai didesni už vyriškus ir skyrėsi nuo pastarųjų tuo, kad jų centruose įžūliai stirksojo statūs rusvi speneliai.

Tą mane tiesiog apsvaiginusį savo viliojančiu žavesiu vaizdą aš galėjau stebėti gal tik kelias akimirkas, nes Halinos paleisti ilgi žvilgantys plaukai, stambiomis bangomis krisdami žemyn, uždengė ne tik apvalius merginos pečius, bet ir jos krūtų spenelius. Tačiau taip man į akis kritęs žavusis trikampėlis liko neuždengtas ir tapo dar labiau viliojantis. Jis atrodė toks švelnutis, kad labai norėjosi jį paglostyti.

Halia truputį palinko į mano pusę, tuo pačiu metu pakeldama aukštyrą savo krūtinę ir dailią galvutę, apgaubtą tamsių ilgų plaukų bangomis, kažkaip provokuojančiai įrėmė rankas į apvalius savo klubus ir, įsisiurbdama savo akimis į mano akis, negarsiai, bet aiškiai, lyg prisiekdama ar skanduodama, ištarė:

- Vot ja vsia piered toboj! Takaja, kakoj menia matj rodila. Ja tepierj – tvoja! Beri menia takuju, kakaja ja jestj! („Štai aš visa priešais tave! Tokia, kokią mane motina pagimdė. Dabar aš – tavo! Imk mane tokią, kokia esu!”)

Tai pasakiusi, ji nuėjo prie stalo, užpūtė lempą ir grįžusi prie lovos vikriai paniro po paklode, stipriai apkabindama mane. Aš pajutau, kaip į mano krūtinę įsirėmė stangrių jos krūtų speneliai ir glotnios jos šlaunys švelniai apglobė mano šlaunis. Ramunėlėmis, kurių nuoviru Halia po maudynių buvo išplovusi savo galvą, kvepiantys jos plaukai uždengė mano veidą. Praskyrusi tą plaukų vėduoklę, ji priglaudė savo karštas lūpas prie manųjų. Vis stipriau spausdama mane prie savęs, ji džiugiai sušnabždėjo: „I ty soveršenno golyj kak ja! Kak slavno čuvstvovatj tebia blizko-blizko...Obnimi menia krepče. Celuj menia, budj smeleje. Dielaj so mnoj vsio, čto chočeš. Ja – vsia tvoja. I choču tvojej ostatjsia navieki!“ („Ir tu visiškai nuogas kaip aš! Kaip puiku jausti tave arti arti... Apkabink mane stipriau. Bučiuok mane, būk drąsesnis. Daryk su manimi viską, ką tik nori. Aš – visa tavo. Ir noriu likti tava amžinai!”).

Nelaukdama, kada aš susiruošiu ką nors daryti, ji apglėbė drėgnomis savo lūpomis mano lūpas. Švelnus, bet stangrus jos liežuvis vikriai įslinko į mano burną ir, suradęs mano liežuvį, pradėjo ritmingai jį siūbuoti. Tokiu pat ritmu savo rankomis ir šlaunimis Halina, vis stipriau spausdama mane prie savęs, įsiūbavo mūsų abiejų susikibusius kūnus. Visą mane užliejo ritmingos karščio bangos, kurių ritmas sutapo su siūbavimo ritmu. Besiūbuodami mūsų kūnai apsvirtė, ir aš, iki tol buvęs apačioje, atsidūriau viršuj, pasijusdamas lyg kokiame lopšyje, apglėbtas standžių, bet švelnių ir glotnių merginos šlaunų ir karštų jos rankų, spaudžiančių mane prie savęs. Mano rankos atsidūrė prie jos pečių, o Halinos lūpos, nuslydusios nuo mano lūpų, prigludo prie mano kaklo. Dešiniąją ranką per mano juosmenį stipriai spausdama mane prie savęs, savo

kairiąja ranka, nuslydusia nuo mano nugaros, ji švelniai paėmė mano dešiniąją ranką ir uždėjo ant savo krūtinės, dusliai sušnabždėjusi: „Pogladj moi grudi. Oni toskujut po tebe...“ („Paglostyk mano krūtis. Jos ilgisi tavęs...“).

Drebančiais nuo jaudulio pirštais aš pradėjau slinkti jos karštomis stangriomis krūtimis. Jų oda buvo švelnutė kaip aksomas, tik ties speneliais truputį šiurkštesnė. Kai mano pirštai palietė merginos kairiosios krūties spenelį, pajutau kaip suvirpėjo visas jos kūnas. Tas virpulys persidavė ir man. Halinos šlaunys dar labiau suspaudė manąsias, o jos lūpos, kutendamos mano kaklą, vos girdimai paprašė: „Poceluj ich, ne bojsia... Počemu ty takoj nesmielyj..?“ („Pabučiuok jas, nebijok... Kodėl tu toks nedrąsus..?“)

Švelniai nuėmęs virpančią savo dešiniąją ranką nuo merginos krūtų ir abiem rankom įsiremęs į patalą, aš šiek tiek atsilošiau ir truputį sudrėkysiu nuo prakaito ir todėl tapysiu slidžiu Halinos kūnu pasislinkau atgal, kad mano lūpos galėtų pasiekti jos krūtis. Savo lūpomis švelniai palietęs įsiau drinusios Altajaus stepių amazonės krūties spenelį, o po to stengdamasis apgaubti visą aplink spenelį plytintį gruoblėtąjį skritulį, aš pajutau melžiamo šilto pieno kvapą ir abiejų mūsų kūnus apėmusį vis stiprėjantį virpulį. Staiga kažkokia karšta srovė siūbtelėjo mano kūnu nuo pečių žemyn ir aš pajutau norą į lauką „mažojo“. Noras tapo toks stiprus, kad aš, bijodamas, jog galiu neišlaikyti, pabandžiau ranka užspausti savo varputę. Ji buvo labai padidėjusi ir kieta. Mano ranka, dar prieš pasiekdama varputę, skubiai slysdama abiejų mūsų kūnais palietė švelnius Halinos tamsiojo trikampėlio plaukelius, kurie buvo, matyt, nuo prakaito šiek tiek sudrėkę. Mergina, man tik prisilietus prie trikampėlio, staiga labai stipriai trūktelėjo, abiem rankom apglėbė mane ir, visa virpėdama, savo rankomis ir šlaunimis taip stipriai prispaudė save prie manęs, kaip dar nebuvo spaudusi. Aš nebeišlaikiau ir pajutau, kaip iš manęs nebesulaikomai plūsta karšta srovė. Halia įsisiurbė į mano kaklą ne tik lūpomis, bet ir dantimis, įsispyrusi kojomis išsilenkė ir prispaudė savo dubenį ir pilvuką prie manęs taip stipriai, kad aš pajutau jos trikampėlio šlapių plaukelių prisilietimą prie mano irgi jau šlapio ir lipnaus kūno. Kilnodama savo dubenį aukštyr ir žemyn, ji įsiūbavo ir mane. Aš, būdamas stipriai prispaustas prie jos kūno, irgi stipriai apglėbiau merginą ir pradėjau kartu su ja siūbuoti, ne tik nebeįstengdamas, bet ir nebesistengdamas sulaikyti iš manęs besiveržiančios srovės, kurios pliūpsniai kartojo siūbavimų taktą. Man buvo neišpasakytai gėda, kad aš nesugebėjau susilaikyti, ko anksčiau niekada nebūdavo, ir begėdiškai apšlapinau merginą, kuri man simpatizavo ir kuriai aš tikrai nebuvau abejingas. Bet Halia, nekreipdama dėmesio į tai, kas nutiko, visa vipėdama ir stipriai spausdama save prie manęs, įnirtingai tęsė mūsų kūnų siūbavimą, padėdama jiems ritmingais savo stiprių šlaunų trūkčiojimais, suspaudžiančiais mane net stipriau negu spaudė jos virpančios rankos. Atrodė, jog ta įsikarščiavusi laukinė amazonė išprotėjo ir stengiasi iš manęs išspausti viską, kas mano viduje yra, nors manyje jau nieko nebebuvo. Net pilvas atrodė visiškai tuščias.

Halina, besisiūbuodama dar kartą stipriai trūktelėjo, ir jautėsi, kaip jos stangriu kūnu nuvilnijo virpuly, žymiai didesnio dažnio negu iki tol vykę ritmingi abiejų mūsų kūnų siūbavimai, kurių metu mūsų pilvukai tai sulipdavo, tai šiek tiek atitoldavo.

Pasibaigus tam virpuliui, manoji išprotėjusi fėja staiga nurimo, abiem rankom nustumė mane nuo savęs ir liko gulėti kryžium atmetusi rankas ir truputį praskėtusi savo ilgas dailias kojas su intymiuoju trikampėliu tarp jų.

Nors langai buvo uždengti, bet pasirodė, jog ne visiškai. Pro likusius tarpus jau skverbėsi nuo pašviesėjusio dangaus sklindanti priešaušrio prieblanda. Todėl jau buvo galima įžiūrėti užmerktas Halinos akis, jos praviras lūpas, stipriai besikilnojančią ir po truputėlį jau rimstančią krūtinę, kurios kilnojimosi ritmu kilnojosi ir paslaptینگasis, dabar man jau truputį pažįstamas tamsusis trikampėlis.

Aš irgi buvau uždusęs nuo siūbavimų ir jaučiausi truputį pavargęs, bet kartu jaučiau kažkokį nuostabų lengvumą, šiek tiek panašų į tą, kurį pajunti ilgai kentėjęs ir pagaliau nusišlapinęs. Pagalvojęs apie tai, prisiminiau ką tik įvykusį savo nesusilaikymą ir mane vėl užliejo didžiulis niekuo nenuplaunamos gėdos ir juodo beviltiškumo jausmas. Palietęs patalynę, pajutau, jog vietomis ji ne tik drėgna, bet ir kažkodėl slidoka. Jau norėjau keltis, bet tai pro jau pramerktus akių vokus pastebėjusi lovos savininkė uždėjo savo ranką ant mano krūtinės, tuo uždrausdama palikti man savo guolį.

Aš nužemintu balsu puoliau aiškintis ir atsiprašinėti už tai, kas įvyko, sakydamas, jog tai pirmas ir labai netikėtas toks gėdingas įvykis mano gyvenime, nes aš po to, kai palikau vystykus, niekada nebuvau prišlapinęs lovą.

Išgirdusi šiuos labai prasikaltusio vaiko tonu praveblentus mano vapaliojimus, Halia net pakėlė galvą, įdėmiai pažiūrėjo į mane ir pradėjo kvatoti: „Ty, što, sovsiem ne ponimaeš, što s toboj slučilosj? Neuželi do sich por ty s dievčatami diela ne imel?“ („Tu, ką, visai nesupranti, kas tau nutiko? Nejaugi tu iki šiol neturėjai reikalų su merginomis?“).

Aš pasakiau, kad ji, Halina, yra pirmoji mergaitė, kurią aš pabučiavau ne kaip giminaitę, o kaip panelę. O apie gulėjimą su panelėmis esu girdėjęs, tačiau apie tai, kaip ir kas tarp tų gulinčiųjų vyksta, įsivaizduoju labai miglotai ir niekada nesu girdėjęs, kad tuo metu būtų kas nors apsišlapinęs.

Tai išklausiusi Halia nusikvatojo dar linksmiau ir paklausė: „Što, u vas, v Litvie, vsie takyje, kak ty? Ty, možet, i dievčonku domoi nikogda ne provožal?“ („Ką, ar pas jus Lietuvoje visi tokie, kaip tu? Tu galbūt ir mergaitės niekada nesi į namus palydėjęs?“).

Į tai aš atsakiau, jog aš čia kalbėjau tik apie save ir negaliu teigti, kad Lietuvoje visi yra tokie, kaip aš. Bet žinau, kad tokių kaip aš Lietuvoje yra nemažai. O dėl palydėjimų, tai, būdamas klasės seniūnu, esu trejetą kartų palydėjęs savo

pavarduotoją Adelę, kai puošdami savo klasę užsibūdavome gimnazijoje iki vėlyvo vakaro ir Adelei vienai būdavo baugu sutemus eiti namo. Tačiau, kad palydėtą mergaitę galima ir reikia pabučiuoti, kaip čia, Sibire, priimta, man net mintis tokia nekildavusi. Tiesa, Adelė man buvo atsiuntusi šventinį sveikinimo atviruką ir aš į tai atsakiau irgi atviruku. Bet tokius atvirukus daugelis gimnazistų vienas kitam siuntinėjo tiesiog iš pagarbos ir mandagumo, nesuteikdami tam jokios ypatingos reikšmės.

Pastebėjau, kad šie mano atsakymai Halinai patiko, nes ji patenkinta nusišypsojo ir, ištarusi „Značit, ja u tebia piervaja! Postarajusj, štoby byla i posliednej.“ („Vadinasi, aš tau pirmoji! Pasistengsiu, kad būčiau ir paskutinė.“), apkabino mane ir švelniai pabučiavo. Po to, pasakiusi, jog tai, kas atsitiko su manimi, atsitinka daugeliui vaikinių, pirmą kartą besimylint su mergaite, giliamintiškai ištarė:

- Utro viečera mudrenneje. Zavtra budeš užė opytneje i vsio polučitsia što nado. Mne ne za što tebia proščiatj. Skoreje ja dolžna prositj tebia proščenija za svoj dierzostno smielyj postupok. Viedj ne ty ko mnje, a ja k tebie sama prišla i javilasj v čiom menia matj rodila. No ja, vidia tvoju neriešiteljnost, ne mogla postupitj inache. Viedj potom vsiu žiznj by proklinala sebia za to, čto upustila svoj šans, kotoryj milostivij Bog, vyslušav moi molitvy, poslal mnje v tvojom lice. Ty mnje srazu očenj ponravilsia. Glaza tovi takie laskovyje, biez naglosti. I sam ty viežlivij, obchoditeljnij. A što čutj molože menia, beda ne velika. Ne obiessudj menia, griešnuju, što golovu poteriala i opromietju kinulasj kak v omut. Pan ili propal! („Rytas už vakarą išmintingesnis. Rytoj būsi jau daugiau patyręs ir viskas vyks kaip reikia. Man nėra už ką tau atleisti. Greičiau aš privalau atsiprašyti tavęs už savo įžūliai drąsų poelgį. Juk ne tu pas mane, o aš pati pas tave atėjau, prisistatydama tokia, kokią mane motina pagimdė. Bet juk aš, matydama tavo neryžtingumą, negalėjau pasielgti kitaip. Juk po to visą gyvenimą keikčiau save už tai, kad pražiopsojau savo šansą, kurį mielaširdingasis Dievas, išklauses mano maldas, man pasiuntė tavo asmenyje. Tu man iškart labai patikai. Tavo akys tokios lipšnios, glamonėjančios, be įžūlumo. Ir pats tu mandagus, elgiesi pagarbiai. O tai, kad truputį jaunesnis už mane – beda nedidelė. Neteisk manęs, nuodėmingos, kad praradau galvą ir paknopstomis mečiausi kaip į liūną. Arba viską laimėsiu, arba bedugnėn nugarmėsiu!“).

Tai pasakiusi ji nuogutėlė stryktelėjo iš lovos, užsimetė chalatėlį ir pasiūlė man pasiėmus trumpikes nubėgti prie praustuvo ir apsiplovus grįžti. O ji per tą laiką pakeisianti paklodes. Besiplaudamas ir galvodamas apie tai, kas man buvo ką tik nutikę, prisiminiau atsitiktinai nugirstą Algės Janušauskaitės ir mūsų Danutės pokalbį, kurio tada taip ir nebuvau iki galo supratęs ir kurį supratau tik dabar. O buvo taip. Vieną saulėtą, o todėl dar gana šiltą praėjusių metų rudens dieną mes visi trys išsiruošėme į tolimą taigos kvartalą pasirinkti vėlyvųjų bruknių, jau ne priduoti „zagotpunkte“, o sau – atsargoms žiemai. Todėl

ieškojome tokių bruknienojų, kuriuose uogos buvo stambios ir tiek prisirpusios, jog jų spalva buvo tamsiai vyšninė. Palinkusios prie vienos tokios bruknienojų salelės, Algė ir Danutė mikliai skabė spanguolių dydžio bruknes ir bėrė jas į savo kibirus, pusbalsiai apie kažką su dideliu susidomėjimu šnekėdamos. Aš netoliese suradau nemažą plotą vešlių bruknienojų, kuriame uogos, kaip man pasirodė, buvo dar puikesnės. Jau norėjau šūktelėti mergaitėms, pasigirti savo radiniu, bet buvau suintriguotas nugirstomis jų pokalbio nuotrupomis ir ypač – suokalbiškai prislopintu Algės balso tonu. Todėl susilaikiau ir įsiklausiau. Nugirdau ne viską, bet supratau, jog Algė, kuri buvo trejais metais vyresnė už Danutę, pasakojo apie kažkokį vaikiną, turėjusį keistą įprotį sveikinantis su jam patikusiomis merginomis ilgokai užlaikyti jų ranką savojoje. Jis, esą, tol laikydavęs merginos ranką, švelniai ją spausdamas ir spigindamas akis į tą merginą, kol „susileisdavo“. Aš tada nesupratau, ką reiškia žodis „susileisdavo“, bet supratau, kad tai kažkas tokio, apie ką garsiai kalbėti ir tuo labiau klausinėti – nepridera. Dabar, rieškutėmis pildamas ant savęs praustuvo vandenį, supratau, kad mergaitės tokiomis „uždraustomis temomis“ pradeda domėtis anksčiau už savo bendraamžius berniukus. „Štai ir Halia, nors ji už mane tik šiek tiek vyresnė, yra nepalyginamai labiau išprususi šioje srityje“, - pagalvojau.

Kai aš grįžau, patalas buvo paklotas iš naujo ir Halina, palinkėjusi man dabar tikrai ramaus miego bei dar kartą pakartojusi giliamintišką „Utro viečera mudrennieje“, išėjo.

Aš nusitrynęs ir nusišluostęs kojas į ant kilimėlio Halios paliktą rankšluostėlį, įvirtau į lovą ir tuoj pat užmigau. Miegojau kaip užmuštas, todėl negaliu dabar pasakyti, ar mane miegantį kažkokia mergina glamonėjo ir bučiavo iš tikrųjų, ar sapne.

Kai aš nubudau, saulė buvo jau aukštai, bet kambaryje tvyrojo prieblanda, nes langai buvo uždengti naktinėmis užuolaidomis. Halios šalia manęs nebuvo. Ant kėdės, pastatytos šalia mano lovos, buvo permestos išlygintos mano kelnės ir marškiniai. Aš apsirengiau ir išėjau iš kambario. Halią radau kieme prie „lauko virtuvės“ bebaigiančią gaminti pusryčius. Ji tiesiog visa švytėjo ir džiaugsmingai pasveikino mane su nauja diena. O prasidėjusi nauja diena tikrai žadėjo būti puiki: žydrame danguje – nė debesėlio, lengvas vėjelis šiurena per naktį palijusio lietučio nuplautus medžių lapus, dar nesuspėjusioje išdžiūti žolėje pasitaikančios tamsiai žalios taurelės dar pilnos tyro vandens ir todėl, įbridus į pievą ir perbraukus rankomis per žolę, galima nusiplauti ne tik rankas, bet ir veidą, nekalbant jau apie basas kojas.

Pusryčiams, kaip ir buvo žadėta, Halia pateikė laukinių braškių („klubnykos“) ir juodųjų serbentų uogienių su saldžiu sūriu bei džiovintų „klubnikų“ ir juodųjų serbentų lapų arbatų, o pietums iš anksto išvirė ukrainietiškus barščius, nes pati ruošėsi dviračiu važiuoti pas motiną atsivežti bidonėlį pieno.

Prieš išvažiuodama aprodė man visą jų šeimos ūkį, siūlydama, kad aš ir Danutė persikeltumėme gyventi į jų namus, kurie, jos žodžiais, „pakankamai dideli ir erdvūs, kad galėtų gyventi dvi šeimos“. Galėtume atsivesti ir savo karvutę, nes pagal tada egzistavusias taisykles kiekviena šeima galėjo turėti po vieną ir tik po vieną karvę. Po mūsų šeimos persikėlimo sodyboje, kurioje dabar gyvena Halia su savo motina, gyventų jau dvi šeimos ir galėtų turėti dvi karves. Daržą, turimą 67-ajame kvartale, ir ten pripjautą šieną galėtume parduoti, o šieno Danutės karvutei galima dar suspėti prisipjauti ir prisidžiovinti ir čia – Beriozovkoje. Tai padaryti padėtų jos mama, ir Halia su ja dar šiandien apie tai pasikalbėsianti.

Jai paminėjus motiną ir pokalbį su ja mūsų šeimos persikėlimo į Beriozovką tema, aš paklausiau, ar ji, Halina, esanti tikra, kad jos motinai tai bus priimtina.

Atsakydama į šį mano klausimą, mergina su užsidegimu ėmė įrodinėti, jog jos mama bus labai laiminga, kad jos viena belikusi vienturtė dukrelė pagaliau sutiko savo laimę ir, kaip sakoma, „opredelilasj“ („apsisprendė“). Halia tuoj pat pasiūlė, jei aš noriu ir sutinku, dabar kartu su ja ir man važiuoti pas jos mamą ir gauti jos motiniškąjį palaiminimą. Jei aš moku važiuoti dviračiu, tai Halia iš klėtelės išvestų antrą dviratį, anksčiau priklausiusį jos žuvusiam broliui, o jei nemoku, tai ji galinti nuvežti mane ir ant savo dviračio.

Halia apsidžiaugė, kai aš pasakiau, jog Lietuvoje visi keturi mūsų šeimos nariai turėjome po dviratį ir todėl aš buvau išmokęs juo važiuoti. Ji tuoj pat pareiškė, jog bus daug solidžiau ir jos motinai bus malonu, kai mes abu, jos dukra ir jos būsimasis vyras, atvyksime pas ją kiekvienas su savo dviračiu.

Aš nebuvau pasiruošęs tokiai sparčiai svarbių mūsų šeimos gyvenimui įvykių evoliucijai ir mandagiai, kad jos neužgaučiau, pasakiau ryžtingajai stepių amazonei, kad tokius rimtus dalykus reikėtų spręsti neskubant, pasitarus su sesute bei mūsų šeimos globėja Veronika ir mūsų teta Marija.

Halina nė kiek neužsigavo ir sutiko su mano nuomone: „Ja tebia ne nevoliū. Posovietijsia, vsio obdumaj. A raspisatjsia i svadjbu sygratj vseгда uspejem. Važno, štoby mir da liubovj byli. Poživi u nas, prismotrisj. I menia polučše uznaješ, a ja – tebia. Sevodnia viečerom, kogda vernusj ot materi, istopliu banjku. Schodim vmieste, kak muž i žena. Pustj sosedki pozavidujut. Ja popariu tebia, ty – menia. Drug druga polučše rassmotrim. A to nočju, v temnote, ja tebia, moj liubimyj, vsevo tolkom ješčio ne osmotrela. Očenj žalj, što sevodnia nočju mnie na dežurstvo v boljnice. No ničevo, kak nibudj vyterpliu bez tebia. V peredi ješčio mnogo nočei i dnei. I vsie oni – naši!“ („Aš tavęs neprievartauju. Pasitark, viską apgalvok. O susirašyti ir vestuves atšvęsti visada suspėsime. Svarbu, kad taika ir meilė būtų. Pagyvenk pas mus, apsižiūrėk. Ir mane geriau pažinsi, o aš - tave. Šiandien vakare, kai grįšiu iš motinos, iškūrensiu pirtelę. Nueisim kartu kaip vyras ir žmona. Tegu kaimynės pavyduliauja. Aš tave pavanosiu, tu – mane. Vienas kitą geriau apžiūrėsime. O

tai naktį tamsoje aš tavęs, mano numylėtini, kaip reikiant ir neapžiūrėjau. Labai gaila, kad šiąnakt aš budžiu ligoninėje. Bet nieko, kaip nors iškęsiu be tavęs. Prieš akis dar daug naktų ir dienų. Ir visos jos – mūsų!”).

Kai mergina vedžiojo mane po savo sodybą ir pasakojo apie mūsų būsimo bendro gyvenimo planus, teigdama, jog viskas, ką jų šeima turi ir ką aš matau, jau dabar yra ne tik jos, bet, galima sakyti, ir mano, tiksliau, mūsų abiejų bendras turtas, nes jos motina yra jau viską užrašiusi jai, savo dukrai, aš, žiūrėdamas į švytėtę švytintį, giedra laime ir entuziazmu trykštantį jos veidą, negalėjau ja nesigėrėti.

Akimis rydamas tai pasilenkiančios, tai grakščiai atsitiesiančios savo amazonės (kažkodėl aš ją laikiau, nors ir laukine, bet jau sava amazone) figūrą, aš jau mačiau ją kitokią negu vakar. Vakar aš mačiau ją grakščią, linksmą, simpatišką, kartais net žavingą, bet tokią, kokią galėtų matyti ir fotoaparato objektyvas. Šiandien, po praleistos su ja nakties, mano akys matė žymiai daugiau, nes mintyse aš ją nurenginėjau ir mačiau nuogut nuogutėlę. Ir nuo tokių vaizdų lengvai svaigo mano galva, stipriau plakė širdis, ir aš jau geidžiau jos taip, kaip vyras geidžia mylimos moters, ko vakar net slapčiausiose mintyse dar nebuvo. Iki ką tik praėjusios lemtingosios nakties aš dar nebuvau geidęs nė vienos moters ir net nelabai suvokiau, koks yra tas jausmas. Nors devintąjį Dievo įsakymą, žinoma, žinojau, bet to įsakymo supratimas buvo formalus.

Tokių mintyse išskylančių vaizdų ir tokio jausmo atsiradimą skatino ne tik atmintis, bet ir Halios gundanti apranga. Ruošdamasi kelionei dviračiu pas savo motiną, mergina buvo apsivilkusi plonutę, beveik peršviečiamą, palaidinę, kuri, matyt, merginai vis dar augant ir pilnėjant, buvo tapusi jau truputį ankštoka. Truputį per siauras jai buvo ir tamsiai mėlynas sijonukas su skeltuku. Todėl Halinos drabužėliai, tampriai prigludę prie jos jaunystės ir sveikatos trykštančio kūno, pabrėžtinai ryškino patrauklius to kūno apvalumus. Į akis krito ne tik plona palaidinė pridengtų mergaitiškų krūtų į viršų besistiepiantys kūgiukai, bet ir smailučiai tos palaidinukės išgaubimai tų kūgiukų viršūnėse, slepiantys krūtų spenelių stangrumą, bet negalintys jo nuslėpti.

Žiūrėdamas į jos apvalius šiek tiek pailgus klubus aptempusį sijonuką ir į grakščias, gražiai įdegusias šėivų formos merginos blauzdas, mintyse aš mačiau ne tik tai, bet ir meniškai nutekintas virpančias Halinos šlaunis ir naktį matytą tamsų trikampėlį tarp jų. Rodos, ne tik matau, bet ir jaučiu to trikampėlio šilkinį plaukelių aksominį švelnumą.

Jaudino ne tik tokie vaizdai, bet ir merginos žodžiai, kai ji, svajingai žvelgdama man į akis, įvardydavo mane ir save kaip vyrą ir žmoną, tardama tuos žodžius su tokiu tyru ir nuoširdžiu džiaugsmu bei šventumu dvelkiančia pagarba, kad ir aš pats tuo beveik įtikėjau, nors tokia perspektyva mane ne tik viliojo, bet ir gąsdino.

Ypatingai mane sujaudino su giliu, net mistika persmelktu įsitikinimu Halinos išsakyta pastaba į mano patikslinimą, jog oficialiai mes dar nesame susieti Himenėjo ryšiais, o dar tik ruošiamės ir norime jais būti susieti.

„Po bumažke – da, ty prav – my ješčio ne raspisalis, no pered Bogom my – uže muž i žena. I ne toljko posle prošedšej noči... Ja znaju i vieriu, što pered Bogom my – uže davno muž i žena. Takie dela na nebesach sveršajutsa ranjše čiem na zemlie“. („Pagal popieriuką – taip, tu teigus, – mes dar nesusirašėme, bet prieš Dievą mes – jau vyras ir žmona. Ir ne tik po praėjusios nakties... Aš žinau ir tikiu, kad prieš Dievą mes – jau seniai vyras ir žmona. Tokie dalykai danguje įvyksta anksčiau negu žemėje“).

Negalėjo nejaudinti ir jos noras bei pasiūlymas tuojau pat važiuoti pas jos motiną ir prašyti palaiminimo, taip pat jos svajonė apie šviesią bendrą mūsų ateitį, kai, anot jos, „visos dienos ir naktys bus mūsų...“

Kai ji pradėjo piešti mūsų bendro maudymosi sodybos pirtelėje vaizdą*, tai tas vaizdas taip įaudrino mane, jog mintyse aš, rodos, jau mačiau mano vanojamą ir glostomą įraudusį liekną Halinos kūną, jos smailias stangrias krūtis, jos dailiai išlenktą taliją ir simpatišką pilvuką, užsibaigiantį žaviuoju trikampėliu, jos laimingas besišypsančias akis ir ilgus palaidus plaukus, bangomis krintančius ant pečių, jos vylingai pravertas gundančias lūpas, šnabždančias: „Ja – tvoja žena, ty – moj muž... idi ko mnie, moj mylj...“ („Aš – tavo žmona, tu – mano vyras... Eikš pas mane, mano mielas...“). Ir man jau norėjosi, kad tas laikas, kada šios vizijos taps realybe, ateitų kuo greičiau.

Prieš išvažiuodama Halia parodė man į rankšluostį ir į antklodę suvyniotą puodą su išvirtais barščiais pietums ir pareiškė pageidavimą, jog aš pasilikčiau namie ir laukčiau jos, parvažiuojančios su pienu.

- Sibiro kaimuose tais laikais egzistavo paprotys, kad į sodyboje esančią nuosavą pirtelę vyras ir žmona (ypač, jei jie būdavo dar jauni ir dar neturėdavo vaikų) eidavo kartu ir vanodavo vienas kitą bei patrindavo vienas kitam nugaras. Kartais taip besimaudydami net vaikus ten pradėdavo. Jei šeima jau turėdavo vaikų, tai abiems tėvams išsimaudžius, motina dar pasilikdavo pirtyje ir tėvas pas ją atvesdavo mažus vaikus. Vaikams paūgėjus, su motina maudydavosi tik mergaitės. Berniukai maudydavosi su tėvu.

- Tvoja „siera“ i nam samim prigoditsa, začiem jejo vymienivatj na to, što u nas uže jestj. Lučše oboidi vsiu našu usadjbu, ješčio raz vsio osmotri ne speša. Jesli zachočeš po selu proguljatsa, vozjmi kľuč ot doma, on visit u dvieri na gvozdie. Kogda jejo zakroješ, položi evo pod sobačju budku. Tuzik čužovo ne podпустit,

a tebia on srazu za svojevo prinial... Eto tože što-to značit... A tepierj, davai, poproščajemsia na vremia... Znal by ty, kak mne sejčas ne chočetsia s tobój rasstavatjsia daže na nieskoljko čiasikov... Mnie tak ujutno i vieselo s tobój, što sidiela by s tobój v obnimku, ne otryvajasj ni na minutku... („Tavo „siera“ mums patiemš pravers, kam ją keisti i tai, ką mes jau turim. Geriau apeik visą mūsų sodybą, dar kartą viską apžiūrėk neskubėdamas. Jeigu užsimanysi po kaimą pasidairyti, pasiimk namų raktą, jis kaba ant vinies šalia durų. Kai jas užrakinsi, pakišk jį po šuns būda. Tuzikas svetimo neprileis, o tave jis iškart priėmė kaip savą... Tai irgi kai ką reiškia... O dabar atsisveikinkim kuriam laikui... Kad tu žinotum, kaip man dabar nesinori su tavim skirtis net keletui valandėlių... Man taip jauku ir linksma su tavimi, kad sėdėčiau tave apsikabinusi, nė minutėlei neatsitraukdama...“).

Mano amazonė pribėgo prie manęs, apkabino, prisiglaudė ir staiga tapo nelaiminga nuskriausta mergyte. Jos akys prisipildė ašarų ir matėsi, jog mergina tuoj tuoj pravirks.

Aš pradėjau ją guosti ir bučiuoti drėgną nuo ašarų Halios veidą. Ji taip stipriai prisiglaudė prie manęs, kaip tada, naktį, ir aš pajutau, kaip mano varputė sukietėjo ir pakilo. Matyt, tai pajuto ir mergina, nes ji pro ašaras šelmiškai nusišypsojo ir, vyliūgiškai pažvelgusi man į akis, vos girdimai, lyg bijodama, kad kas nors kitas neišgirstų, sušnabždėjo: „Poterpi, dorogoj, do viečera... Ja vedj tože vsia goriu... Znaješ, što ja seičas pridumala?... Dogovorijusj s podrugoj, štoby ona menia v boljnice na eti sutki podmenila. Uviereną, što ona pojmiot menia i soglasitsia. Togda vesj sevodniašnjij viečer, vsia nočj i vesj zavtrašnjij dienj budut naši... U menia specialjno chranjatsa sviečki... Osviaščionnyje... Ja raz uže obžigalacj, očenj boljno obožglasj... Eto dlinnaja istorija, rasskažu, kogda viernusj... Posle bani nadienu bieloje dlinnoje platje. Ja jevo beregla dlia takovo toržestvennovo slučaja... Zažgu sviečki, postavliu ikonų piered nimi. Našu, diedovskuju, unitskiju... Moji pradiedy, kogda žili na Ukraine, byli unity. Papu rimskovo, kak i vy, v Litvie, priznavali... Tak što naša i tvoja viery – očenj blizkije. Papa u nas oboich obščij i obvienčal by nas, jesli by my k nemu prijiechali... Ty že sam rasskazyval, što byli vremena, kogda litovskije i ukrainiskije bojare ne toljko družili, no i ženili svojich detej... Poklianiomsia piered Bogom v viečnoj liubvi i viernosti drug drugu i stanem zakonnyimi mužem i ženoj. Togda ty vozmioš menia soveršenno zakonno, a ja soveršenno zakonno otdamsia tebie... My viedj liudi, a ne koški kakije-nibudj...

Božji angely chraniat nas, potomu prošloj nočju oni nas toljko sblizili i dali vremia, štoby my nadliežašče podgotovilisj k venčaniju...“ („Pakentėk, brangusis, iki vakaro... Aš juk irgi visa degu... Žinai, ką aš dabar sugalvojau?... Susitarsiu su drauge, kad ji mane šią parą ligoninėje pakeistų. Esu įsitikinusi, kad ji supras mane ir sutiks. Tada šiandien visas vakaras, visa naktis ir visa rytojaus diena bus mūsų... Aš specialiai saugau žvakutes... Pašventintas... Aš jau kartą nusvilau. Labai skaudžiai... Tai ilga istorija, papasakosiu, kai grįšiu... Po

pirties apsilvksiu baltą ilgą suknelę. Aš ją saugojau tokiam iškilmingam įvykiui... Uždegsiu žvakutes, pastatysiu prieš jas ikoną. Mūsiškę, iš senelių paveldėtą, unitišką... Mano proseneliai, kai gyveno Ukrainoje, buvo unitai. Romos popiežių, kaip ir jūs Lietuvoje, pripažino... Taip, kad mūsų ir tavo tikėjimai – labai artimi. Popiežius mūsų abiejų bendras, ir jis mus sutuoktų, jei mes pas jį nuvažiuotumėme... Tu juk pats pasakojai, kad buvo tokie laikai, kai Lietuvos ir Ukrainos bajorai ne tik draugavo, bet ir giminiavosi... Prisieksime prieš Dievą amžiną meilę ir ištikimybę vienas kitam ir tapsime teisetais vyru ir žmona... Tada tu paimsi mane visiškai teisetai ir aš visiškai teisetai atsiduosiu tau... Mes juk žmonės, o ne kokios nors katės... Mus saugo Dievo angelai, todėl praėjusią naktį jie mus tik suartino ir davė laiko, kad mes tinkamai pasiruoštumėme sutuoktuvėms...“).

Kol Halina visa tai man suokalbiškai šnabždėjo, ji pati suspėjo nusiraminti ir pralinksėti. Ašaros išdžiūvo ir jos kaštoninės akys vėl švietė džiaugsmu ir laime. Mergina mane vėl pabučiavo, šikart švelniai švelniai, vos prisiliesdama prie mano lūpų savo karštomis pravertomis lūpomis, ir, pasakiusi, jog jai reikia kuo greičiau išvažiuoti, kol vėl nepravirko, sėdo ant dviračio. Pasiuntusi oro bučinį ir pamojavusi ranka, išvažiavo pro vartelius ir pasuko į gatvę.

Aš, palinkėjęs jai gero kelio ir greito sugrįžimo, mojuodamas ir siųsdamas oro bučinius, lydėjau ją akimis, kol daili jos figūrėlė išnyko už gatvės posūkio. Iki tol Halia suspėjo dar porą kartų pasukti savo galvutę į mane, pasiųsti oro bučinį ir pamojuoti...

Aš uždariau vartelius ir staiga pajutau, kaip liūdna ir vieniša be merginos, su kuria tik vakar vakare susipažinau. O juk kaip ilgai mes gyvenome, nieko nežinodami vienas apie kitą ir bent jau aš tikrai nejaučiau, kad man būtų taip reikalinga kokia nors mergina.

Grįždamas nuo vartelių, pažiūrėjau į prie būdos tupintį Tuziką. Jis man pavizgino uodegą, bet ir jo akys buvo liūdnos. Vadinasi, ir jam buvo ilgu ir liūdna be jaunosios šių didelių namų šeiminkės, be jos geranoriškų žvilgsnių ir nuoširdaus juoko.

Kadangi pietauti buvo dar ankstoka, tai nuėjau prie upės. Jos pakraštyje po pasvirusiomis karklų šakomis turškė būrelis ančių, prie kito jos kranto plūduriavo kelios vandens lelijos, o upės viduriu palengva plaukė baltų debesėlių atspindžiai. Nebuvo jokio vėjelio ir nejudėjo ne tik medžių šakos, bet ir jų lapai. Jau aukštai pakilusi saulė dosniai žarstė kaitrius savo spindulius. Šalia avilių augusioje liepoje dūzgė bitės. Gamtoje virė gyvenimas. Upė buvo graži kaip ir vakar, bet trūko Jos – mano Halios.

O kodėl mano? Nuo kada ji tapo mano? Ar tikrai ji mano? Kuo aš geresnis už kitus? Juk savo išvaizda niekada nepasižymėjau. Ir dabar Haliai kritau į akį tik todėl, kad, vietinius vaikus mobilizavus, kaime liko tik paaugliukai, dar jaunesni už mane. Todėl Halia ir pastebėjo mane. Kaip sako rusų patarlė: „Na

bezrybje i rak – ryba“. („Kai nėra žuvies, ir vėžys – žuvis“). Ar ilgai aš Halinai būsiu reikalingas? Ką aš sugebu? Jokios profesijos dar neturiu. Man juk dar tik septyniolika metų. Halia apie tai žino. Aš jai pasakiau tikruosius savo metus. Oficialiai man – tik keturiolika. Ir žmonės tuo tiki, nes beveik toks ir atrodau: nedidukas, liesutis, tik čia – svečiuose pas mamą – šiek tiek pasitaisiau, net skruostai suapvalėjo. Gal todėl ir Haliai pasirodžiau šiek tiek gražesnis už giltinę?

Ar ne per anksti man jau dabar pradėti šeimyninį gyvenimą kad ir su tokia šaunia mergina kaip Halia. Juk man dar mokytis ir mokytis reikia. Taip visą laiką kalba mano mama. Ir mokytojas iš Baidono tą patį pakartojo. O ir aš pats to labai norėčiau. Juk mokslai man visada puikiai sekėsi. Tik tremtyje tam sąlygų nėra. Juk negi eisi į pradinę 67-ojo kvartalo mokyklą, kai esi baigęs dvi gimnazijos klases. Bet karas kada nors baigsis. Gal po karo, kaip daugelis kalba, gyvenimas pasikeis ir visokios tremtys baigsis. Tada ir man galimybė mokytis galbūt atsiras? Gal ir į Lietuvą sugrįžti galėsime? O kaip aš galėsiu mokytis ir grįžti į Lietuvą, jei čia jau turėsiu šeimą? Nors ir labai man patinka ši Beriozovkos karalaitė, sugebanti būti kartu ir Antikos deive, ir stepių amazone, ir čia tuoj pat ašarojančia bei tuoj pat kvatojančia mergyte džiaugsmu ir laime švytinčiomis akimis, į kurią per beveik parą suspėjau iki ausų įsimylėti ir dabar jau geidžiu jos kaip mylimos moters, bet ar ne per sparčiai, ne per greitai tokie svarbūs mūsų abiejų gyvenime įvykiai vyksta? Vis dėlto reikėtų pasitarti su mama. Tokia puiki mergaitė kaip Halina jai, žinoma, patiktų, tačiau ji – ne lietuvaitė, o mano mama – arši mišrių šeimų priešininkė ir tokių šeimų kūrimą laiko beveik Tėvynės išdavyste. Žinoma, galima būtų pasinaudoti Halinos pasiūlymu ir persikelti visai mūsų šeimai – ir Danutei su karvute Zoja, ir mano motinai į Beriozovką, pas Halią... Bet, pala pala, kaip aš galėsiu jai pasakyti, kad Marija Petrovna – ne mano teta, o mano motina? Juk aš jau pačioje mūsų pažinties su savo dabartine mylimąja pradžioje papasakojau jai mano motinos sukurtą „legendą“, pagal kurią mano motina jau yra mirusi, o mes su Danute – našlaičiai. Vadinas, tokia puiki visos mūsų šeimos susijungimo galimybė, apie kurią su mama visai neseniai svajojome, griūva kaip kortų namelis. Juk, atsivedęs pas Halią ne tik Danutę, bet ir savo motiną, aš negalėsiu visą gyvenimą meluoti savo mylimajai, kad mano motina yra ne mano motina, o tik teta. Kankinsiuos ne tik aš. Kankinsis ir Danutė, ir mūsų mama. Argi čia gyvenimas? Ar gali melu persunktas gyvenimas būti laimingas? Kaip aš galėsiu žiūrėti savo mylimajai žmonai į akis, taip žiauriai meluodamas?

Prisipažinti Haliai dabar, kad aš sakiau jai netiesą? Ar galės ji po to visiškai pasitikėti manimi po tokio prisipažinimo?

Ir čia tuoj pat prisiminiau Panevėžio gimnazijoje per vokiečių kalbos pamokas išmoktą Johano Volfgango Gėtės eilėrašį apie piemenuką, ganiusį avis ir kartą apgavusį kaimo vyrus savo melagingu pagalbos šauksmu „Vilkai, vilkai!“, kai

jokių vilkų nebuvo. Kai kitą kartą iš tikrųjų vilkai užpuolė jo ganomas avis, niekas jo pagalbos šauksmu jau nebepatikėjo ir avių nuo vilkų neapgynė.

J.V.Gėtė tą eilėraštką baigia man visiems laikams įsiminusia pamokančia sentencija:

Wer einmal lügt, dem glaubt man nicht,

Und wenn er eine Wahrheit spricht.

(„Kas kartą sumeluoja, tuo nebetikima ir tada, kada jis sako tiesą“).

Tos sentencijos poveikis mano tada – mokymosi pirmojoje gimnazijos klasėje metais – dar vaikiškai sąmonei buvo toks didelis ir gilus, jog aš visiems laikams įtikėjau, kad niekada negalima meluoti, kad bet koks melas visiškai sugriaua pasitikėjimą žmogumi, kuris leido sau bent kartą pameluoti. Todėl ir praėjus beveik penkeriems metams po susipažinimo su tuo eilėraščiu aš, galvodamas apie prisipažinimą Haliai, kad esu jai sumelavęs, negalėjau net įsivaizduoti, kaip aš galėčiau tokiu būdu nesugriauti jos pasitikėjimo manimi.

Su pasibaisėjimu supratau, kad beviltiškai žlugo tokia puiki galimybė suderinti mūsų šeimos susijungimą su buvimu kartu su taip staigiai ir taip stipriai pamilta mergina. Tai dar labiau sustiprino mano įsitikinimą, kad bet koks melas, bet kokia apgaulė anksčiau ar vėliau bumerangu sugrįžta pas melavusįjį ir atneša jam nelaimės ir gėdą.

Tas įsitikinimas tapo toks fatališkai tvirtas, kad net praėjus penkiolikai metų nuo tos dienos – jau antrosios tremties metu - 1959-aisiais metais, kai paaiškėjo, jog pirmoji mano žmona Valentina, su kuria aš buvau susituokęs tik prieš pusantų metų, mane apgaudinėjo, aš jai tuoj pat kategoriškai pareiškiau, kad nebegalime gyventi kartu, nes apgaulė sunaikino pasitikėjimą vienas kitu, o be pasitikėjimo šeimyninis gyvenimas nėra įmanomas. O juk mes, atrodo, irgi labai mylėjome vienas kitą ir išsiskyrimas abiem buvo labai skausmingas.

Bet grįžkime prie pasakojimo apie kelionę į Beriozovką ir apie Halią.

Suvokęs, kad dėl mano pasakytos jai netiesos dabar sujungti dviejų šeimų į vieną šeimą tampa nebeįmanoma, aš privalėjau rinktis tarp Halios ir motinos.

Savaime suprantama, jog aš pasirinkau motiną, nors Halia man tikrai labai patiko, o nuo minčių apie ją svaigo galva. Supratau ir tai, jog jei aš šiandien pasiliksiu pas Halią iki vakaro, tai po to, kas tarp mūsų neišvengiamai įvyks, turėsiu būtinai ją vesti. Juk po to pabėgti būtų tikrai niekšiška. Negalėdamas dabar staigiai priimti mano lūkesčius tenkinančio sprendimo, aš prisiminiau Halinos giliamintišką sentenciją „Utro viečera mudriennieje“ ir nusprendžiau, jog man dabar būtina kuo skubiau palikti Halios namus, nes jei aš, dar būdamas jos namuose, sulauksiu sugrįžusios iš kelionės pas savo motiną pirmosios mano gyvenime mylimosios, ištrūkti iš jos kerų jau nebepajėgsiu ir tada įkliūsiu į dar didesnę painiavą negu dabar.

Skubiai sugrįžau nuo upės į namus ir suradęs juose cheminį pieštuką ir mokyklinį sąsiuvinį, išsegiau iš jo dvigubą lapą ir parašiau Halinai ilgą laišką, kuriame nuoširdžiai padėkojau jai už viską, ką ji man padovanojo, prisipažinau, kad ją beprotiškai myliu, bet kartu paaiškinau, jog priimti tokį svarbų mūsų abiejų gyvenime sprendimą, nepasitarus su sesute, teta ir globėja, būtų labai neetiška ir žiauru jų atžvilgiu. Todėl aš esu priverstas skubiai išvykti, kol mes dar netapome „teisėtais vyru ir žmona“, nes po to pasitarimas taptų jau nebe pasitarimu, o pasitarimo vaidinimu, jo parodija, ko aš sau leisti irgi negaliu.

Dar kartą atsiprašiau dėl skubaus mano išvykimo net neatsisveikinus, motyvuodamas tą išvykimą be atsisveikinimo tuo, kad jei mes dabar susitiktume ir pradėtume atsisveikinti, tai išsiskirti jau nebepajėgtume.

Laiško pabaigoje pridėjau: jei malonus jos pasiūlymas persikelti pas ją visai mūsų šeimai bus visos mūsų šeimos narių priimtas ir jei speckomendatūra nesutrukdytų tokį persikėlimą įgyvendinti, tai mes tokia žavia galimybe būtinai pasinaudosime. Tai rašydamas, aš vis dar puoselėjau mažytę viltį, kad man gali pavykti susitarti su savo motina dėl persikėlimo pas Halią ir surasti kokią nors išeitį iš tos painiavos, į kurią buvau pakliuvęs, nusišlapdamas nuo Halinos tiesą apie savo motinos pabėgimą iš etapo.

Baigęs savo laišką, pasirašiau „Tave beprotiškai mylintis ir Tavęs beprotiškai besiilgintis Algirdas“ ir padėjau ant stalo šalia ąsotėlio su trimis vandens lelijomis, prispausdamas tą laišką lėkšte, kurią pripildžiau „sieros gintarėliais“ – savo dovana Halinai.

Bijodamas, kad jaunoji šių vaišingų namų šeimininkė neužkluptų manęs dar neišėjusio, aš nutariau net nebevalgyti jos paruoštų skaniai kvepiančių barščių. Nenorėdamas, kad Halina dėl to įsižeistų, aš dalį tų barščių išpyliau į Tuziko dubenėlį ir jis momentaliai viską sulapnojo. Aš pats prarijau tik vieną samtelį. Buvo nuostabiai gardu, bet nebebuvo laiko. Skubiai susirinkau savo daiktus, užrakinau duris ir pakišęs raktus po Tuziko būda bei atsisveikindamas paglostęs jo kudlotą galvą išėjau iš kiemo uždarydamas vartelius.

Ilgaiėjau kaimo gatve neatsigręždamas, draskomas prieštarinių jausmų: juk bėgau nuo merginos, su kuria buvo taip gera ir su kuria taip norėjosi būti kartu. Abu mus traukė vieną prie kito, o linkusi į mistiką Halia dar buvo įtikinusi save, kad aš esu jai atsiųstas paties Dievo, išklausiusio karštas jos maldas, kad likimas, atėmęs iš jos tėvą ir du brolius, o po to dar kažkuo ją pačią skaudžiai nudeginęs, galų gale jos pasigailėjo ir padovanojo jai našlaitį tremtinuką iš Lietuvos. Aš tikrai nenorėjau įskaudinti tokios puikios merginos ir labai norėjau tikėti, kad man pavyks rasti tokį sprendimą, kad kaip rusai sako, „i volki byli syti, i ovcy – cely“ („ir vilkai būtų sotūs, ir avys – sveikos“). Dabar aš tokio sprendimo dar nebuvau radęs ir mintyse nuoširdžiai meldžiau Dievą, kad apšviestų mano protą ir leistų tokį sprendimą sugalvoti.

Kai nuėjau gana toli ir šiek tiek apsiraminęs pajutau alkį, staiga suvokiau, kad aš jau nebe toks, koks buvau iki vakar dienos vakaro. Nebe keturiolikos metų paauglys, galintis labai paprastai užėti į bet kuriuos namus ir pasiūlyti „sieros“ mainais į ką nors valgomo, o septyniolikos metų ar dar vyresnis jaunuolis, kuriam tai daryti jau nebepatogu, tuo labiau, kad šiandien savo metų merginose aš jau mačiau ne tik suinteresuotą pirkėją, bet ir būtybę, prieš kurią labai nesinorėtų jaustis pusiau elgeta, pusiau valkata. Todėlėjau pro namus ir niekaip nesiryžau į juos užėti. Nežinau, kiek ilgai tai būtų galėję tęstis, jei ne vienas atsitiktinumas, kuris dar kartą parodė, kaip viskas gyvenime yra susieta kartais net pačiais netikėčiausiais, pačiais keisčiausiais ryšiais.

Beeidamas vis tolyn ir tolyn nuo Halios namų, priėjau kaimo mokyklą. Prie jos esančioje aikštelėje dvi vaikų komandos žaidė futbolą, o dar keliolika berniūkščių, kas stovėdami, kas tupėdami ant tvoros, stebėjo rungtynių eigą, garsiai ją komentuodami bei palaikydami ir ragindami tuos ar kitus žaidėjus. Staiga vienas berniukas, tupėjęs ant tvoros ir pastebėjęs mane, garsiai pasigyrė savo draugams, kad aš vakar esu jį apdovanojęs trimis akmenėliais (taip ir pasakė „tremia kamočkami“) „sieros“ už tai, kad jis davęs man atsigerti raugintos sulos.

Po tokios „reklamos“ tuoj pat sulaukiau klausimo, ar aš šiandien savo maišelyje, kurį nešiau užsikabinęs kaip kuprinę, dar turįs „sieros“, o jei turiu, tai už ką ir kaip ją mainau.

Kai aš atsakiau, jog „sieros“ dar turiu ir dabar mainau už pavalgymą ir įvairias sėklas bei grūdus, bematant pasipylė daug kvietimų į namus. Kad būtų nustatytas koks nors eiliškumas, patenkinant gausius gautus pasiūlymus, aš pareiškiau, jog būtų tikslinga pradėti nuo artimiausių namų ir toliau tęsti namų lankymą didinant atstumą ta kryptimi, kuriaėjau. Tuoju buvau paklaustas, kuo blogesnė atgalinė kryptis, į ką aš atsakiau pusiau juokais, pusiau rimtai, kad pas mus, „sieros“ pardavinėtojus, gyvuoja prietaras eiti tik pirmyn ir negrįžti atgal, nes tik tada prekyba gali sektis. Iš tikrųjų tokio prietaro nebuvo, aš jį pats čia buvau sugalvojęs, kad netektų grįžti prie Halios namų, tačiau toks mano paaiškinimas berniukams pasirodė visiškai normalus, ir jie pareiškė, jog tie, kurie gyvena toje kaimo pusėje, iš kur aš atėjau, kol aš čia valgysiu, patys gali subėgioti namo ir atsinešti grūdų, kukurūzų burbuolių, saulėgrąžų galvų ar kokių nors sėklų.

Tokiu būdu mane kankinusi problema išsisprendė savaime ir labai paprastai: man nebereikėjo prievartauti savęs nedrąsiai pasibeldus užėti į visai nepažįstamų žmonių namus ir užėjus nei iš šio, nei iš to pradėti aiškinti, dėl ko aš atėjau ir kas aš toks, bei siūlyti jiems mano atsineštą „sierą“. Dabar patys vaikai nešė man kukurūzų burbuoles, saulėgrąžų galvas, puodelius grūdų, pupų, pupelių bei žirnių, o jei ir tekdavo užėti į jų namus, tai į juos atvedę tų namų šeimininkų vaikai patys viską išaiškino. Man belikdavo tik papildyti jų

pasakojimus tuo, ko, mano nuomone, juose pritrūkdavo. Tai buvo žymiai lengviau, negu pačiam įėjus į namus ir susidūrus su namų šeimininkų klausiančiais žvilgsniais, pradėti kalbą.

Kadangi arčiausiai mokyklos buvo didelis medinis namas, kuriame gyveno kelios mokytojų, dirbusių toje mokykloje, šeimos, tai pirmiausia aš į tą namą ir patekau. Mane į tą namą nusivedė guvus berniukas, sakydamas, jog aš galėsiąs gauti pavalgyti pas jo senelius, nes jo senelė, Antonina Trofimovna, visada prigamina per daug valgio ir po to reikalauja, kad jis viską suvalgytų. Jo mama, su kuria jis gyvena Rubcovske, niekada taip nedaranti.

Nepatogumo jausmas man tada dar nebuvo galutinai nuslopęs, todėl aš, priėjęs prie namo, net berniuko vedamas, dar neišdrįsau iškart nei iš šio, nei iš to į jį įeiti. Atsisėdau ant šalia įėjimo stovėjusio suoliuko ir paprašiau savo vedlio, kad iš pradžių jis pats paklaustų senelių, ar jie sutiktų mainais už berniuko geidžiamą „sierą“, surasti ką nors valgomą.

Po kelių minučių mano vedlys grįžo jau apie viską susitaręs ir pakvietė mane į vidų, sakydamas, jog močiutė jau deda pietus ant stalo.

Įvestas į virtuvę, aš pasisveikinau su namų šeimininke, šiek tiek žilstelėjusia moteriške, kuri man pasirodė dar nepanaši į senelę, kokią aš įsivaizdavau. Ji tuo metu traukė iš krosnies juodą ketinį puodą, nuo kurio virtuvėje tuoj pat pasklido malonus kopūstienės kvapas. Ant stalo dubenyje jau garavo karštos bulvės.

Kai Antonina Trofimovna man pasiūlė sėstis prie stalo, aš susinepatoginau ir paklausiau, kur galėčiau nusiplauti rankas. Moteriškė, paprašiusi savo anūkėlio nuvesti mane prie praustuvo, pagyrė mane ir, pasinaudodama ta proga, papriekaištavo savo vaikaičiui, jog jis iki šiol vis dar nesusiprantąs be priminimo plauti rankas prieš valgį. Mums beišeinant iš virtuvės, pridūrė, kad gal bent šį kartą, sekdamas mano pavyzdžiu, jis tai padarysiąs, nes ir pačiam jam jau seniai laikas pietauti. Ji ir Anatolijus Vasiljevičius, jo nesulaukdami, jau kuris laikas kaip papietavę.

Vaikas nuvedė mane į namo vidinį kiemą, kur ant tvoros stulpo kabėjo praustuvas, vienų vadinamas „umyvaljniku“, kitų – „rukomojniku“. Tai buvo pusės varpo formos bakelis, turintis savo apačioje slankiojantį stūmokliuką. Pastumi tą stūmokliuką į viršų, kartu pasikelia ir prie jo viršutinio galo pritaisytas dangtelis, atsidaro angelė „rukomojniko“ apačioje ir pro tarpus tarp angelės kraštų ir stūmokliuko stiebo pradeda tekėti vanduo ant stūmokliuką stumiančių rankų. Atitrauki rankas, stūmokliukas, savo svorio veikiamas, pats nusileidžia žemyn ir dangtelis uždaro angelę, pro kurią tekėjo vanduo. Ištekėjęs iš „rukomojniko“ vanduo ne tik nuplauna rankas, bet, nutekėjęs į po „rukomojniku“ padėtą „taziką“, gali būti panaudotas dar ir antrą kartą – grindims plauti ar daržui laistyti.

Patogu ir ekonomiška. Ir beveik iki genialumo paprasta. Kaip ratas, kirvis ar dalba. Blieka tik laikas nuo laiko į tą bakelį įpilti vandens, kurį reikia taupyti, nes jo tenka atsinešti iš upės ar iš dar toliau esančio šulinio.

Pastebėjau, jog vietiniai gyventojai vandenį iš upės ir iš šulinio neša skirtingais kibirais ir tų kibirų niekada nesupainioja. Nesupainioja ir puodelių, kuriais semia vandenį iš tų kibirų, o iš to „tazo“, kuriame plauna kojas, niekada neplauna veido. Tuos indus, kuriuose buvo plaunamos kojos, jie vadina „pagannymi“.

Nusišluostę rankas į ant to paties stulpo kabojusį rankšluostėlį, abu grįžome į virtuvę. Virtuvėje ant stalo jau stovėjo dvi lėkštės kvapnios kopūstienės. Ją srėbėme užsikąsdami karštomis bulvėmis, kurias kabinome šaukštais, nes jos buvo labai trapios.

Pavalgęs ir iš mandagumo atsisakęs pasiūlytos antrosios lėkštės, padėkojau ir paprašiau kokio nors indelio, į kurį galėčiau sudėti „sierą“, dėl kurios berniukas ir buvo mane atsivedęs. Kai aš iš savo drobinio maišelio išbėriau į lėkštutę keliolika gintarinių „akmenėlių“ ir pasiūliau patikrinti „sieros“ kokybę, vaikas pasiėmė du gabalėlius: vieną tuoj pat pradėjo kramtyti pats, o kitą padavė savo senelei. Ji pavartė tą „akmenėlį“, pažiūrėjo pro jį į langą ir pasakė, jog iki šiol tokio gintaro, kurį galima kramtyti, ji nėra mačiusi, kadangi jų šeima gyvenanti čia, Sibire, tik dveji metai, kai po evakuacijos iš Leningrado gavo paskyrimą į šio kaimo mokyklą.

Taip ir nesiryžusi įsimesti tą „gintarėlį“ į burną, ji paklausė, kaip ta „siera“ gaminama ir iš kur aš ją gavęs bei iš kur atvykęs. Pasakiau, jog ir aš nesu tikras „sibiriakas“, nes atsiradau Altajaus krašto taigoje, kai mane su sesute ir motina prieš patį karą ištrėmė iš Lietuvos. Kai pradėjau pasakoti apie kaušelius ant pušų, į kuriuos teka pušų saka, vadinami „živica“, atsidarė virtuvės šoninės durys, vedusios į kitą kambarį, ir tarpduryje pasirodė aukštas žilas vyriškis. Tai buvo Toliko (toks buvo mane atvedusio berniuko vardas) senelis. Išklaušęs mano „instruktažą“ apie „sieros“ gamybą, jis pasiteiravo, kuo užsiiminėjo mano tėvai iki mūsų šeimos ištrėmimo.

Išgirdęs, kad mano tėvas buvo kaimo pradinės mokyklos mokytojas, o mama – paprasta namų šeimininkė, tvarkiusi mūsų šeimos ūkį ir padėdavusi tėvui, tvarkydama mokyklos bibliotekėlę, išdavinėdama knygas mokiniams bei suaugusiems, o vakarais mokydama vaikus šokti ir dainuoti bei vaidinti vakarėliuose, į kuriuos susirinkdavo ne tik mokiniai bei mokinių tėvai, bet ir daugelis kitų kaimo gyventojų, jis pasidomėjo, kokią dalį ištremtų iš Lietuvos šeimų sudaro mokytojų šeimos. Kai aš prisipažinau, jog to tiksliai nežinau, bet galiu patvirtinti, kad tarp ištremtųjų mokytojo profesija pasitaiko dažniausiai, ir pradėjau vardyti pavardėmis: Janušauskų šeima, dar kita Janušauskienė, Alksnienė, Šapokienė..., jis, nepertraukdamas manęs, lyg tarp kitko mestelėjo

savo žmonai: „produmanno dejstvovali. Znali, s kovo načinatj... S učitelja...“ („Apgalvotai veikė. Žinojo, nuo ko pradėti... Nuo mokytojo...“).

Dar šiek tiek paklausinėjęs apie tai, kokius darbus taigoje mes dirbame, Toliko senelis pabandė paguosti mane, kad mums jau nebeilgai teks vargti Sibire ir, matyt, kitais metais jau galėsime grįžti namo, nes „vakar sovietų kariuomenės padaliniai jau užėmė Lietuvos sostinę Vilnių ir sparčiai juda pirmyn, išlaisvindami kitus Lietuvos miestus ir miestelius“.

Aš žvilgtelėjau į kabantį ant sienos kalendorių. Jis rodė, kad šiandien – 1944-ųjų metų liepos 14-oji. Vadinasi, Vilnius „išvaduotas“ liepos 13-ją. O aš apie tai, jog sovietų armija jau įžengė į Lietuvą, net nežinojau. Padėkojęs už tokią žinią, išreiškiau abejonę, jog mums po karo pabaigos leis grįžti į Tėvynę, kadangi mus ištrėmė tada, kai karo Lietuvoje dar nebuvo. Mano pašnekovas sutiko su tuo, jog tokios abejonės turi pagrindą, tačiau dar kartą pabandė mane paguosti, pasakydamas, kad, jo nuomone, po karo daug kas turėsį pasikeisti. Iš gana kompetentingų šaltinių jis, esą, girdėjęs, jog ruošiamasi antrai antihitlerinės koalicijos valstybių vadovų konferencijai, kuri, pratęsdamą Teherano konferencijoje pradėtą valstybių bendradarbiavimą, aptars ne tik hitlerinės Vokietijos galutinio sutriuškinimo planą, bet ir pasaulio valstybių gyvenimo po karo perspektyvas. Mano pašnekovo nuomone, prasidėjęs Sovietų Sąjungos bendradarbiavimas su JAV ir Didžiąja Britanija tęsis ir po fašistinių santvarkų sutriuškinimo, ir tai neišvengiamai turėsį privesti prie pokyčių didžiųjų valstybių vidaus politikose. Jos turėsiančios suartėti ir todėl karo metu veikusių režimų politikos sušvelnėjimas – neišvengiamas. Po tokio baisaus karo humanizmo pasaulyje turėsį padaugėti ir, nuteisus karo nusikaltėlius, turėtų būti priimti sprendimai, pasmerkiantys smurtą ir masines represijas, privalės būti ištaisytos padarytos klaidos.

Pritardamas seno ir išmintingo mokytojo nuomonei, kad po karo pasaulis, pasimokęs iš klaidų, turėjusių tokias skaudžias pasekmes, galėtų ir turėtų būti protingesnis, teisingesnis ir humaniškesnis, aš pradėjau dėstyti savo „protingesnės ir teisingesnės santvarkos teoriją“, apie kurią jau buvau kalbėjęs su Baidono mokyklos mokytoju ir kurią mintyse tobulinau žingsniuodamas į Beriozovką. Mano „teorija“ sudomino senąjį mokytoją ir jo žmoną. Nežinau, ar greitai tas įdomus pokalbis būtų pasibaigęs, jei nebūtų iš kiemo sugrįžęs Tolikas, kuris jau buvo suspėjęs pasikalbėti su susirinkusiais savo draugais, laukiančiais, kada aš baigsiu svečiuotis jo senelių šeimoje. Kai anūkas pranešė, kad manęs jau seniai laukia daug vaikų, jo senelis pasakė, kad pažadus reikia tesėti, o pokalbį galima būtų pratęsti vakare, jei aš dar nesu susitaręs su kuo nors dėl nakvynės. Aš labai apsidžiaugiau tokiu malonių pasiūlymu ir padėkojęs pažadėjau, jog juo būtinai pasinaudosiu. Po to, taręs „Iki greito pasimatymo“, išskubėjau pas manęs užsilaukusius „klientus“.

Kadangi manęs taip ilgai belaukdami prie mokyklos susirinko vaikai ne tik iš tos kaimo pusės, iš kurios aš buvau atėjęs prie mokyklos, bet ir nemažai vaikų iš kitos pusės, nes jiems pasirodė, jog „sieros“ visiems gali ir neužtekti, tai mainai vyko labai sparčiai. Pirmasis drobinis maišelis greitai ištuštėjo ir teko pradėti antrąjį. Tuo metu sparčiai pilnėjo mano maišas, skirtas grūdams ir sėkloms. Dar labiau jis papilnėjo, kai manęs laukusių vaikų vedamas, aplankiau jų namus. Pamažu išnyko ir nepatogumo jausmas, kuris buvo mane užplūdęs po to, kai išskubėjau iš Halios namų. Tačiau nauji įspūdžiai minčių apie Halią visiškai išstumti iš mano galvos buvo nepajėgūs. Kai vaikų (manęs laukusių berniukščių būryje atsirado ir kelios žvitrūs mergiukštės) vedamas patekdavau į namus, kuriuose rasdavau jau spėjusią po darbo grįžti namo kokią nors merginą ar jauną moterį, ją pamatęs visuomet prisimindavau Halią ir mintimis nevalingai palygindavau abi moteriškosios lyties atstoves. Kai kurios merginos buvo gal net ir dailesnės už Haliną, bet nė viena neturėjo tokio kerinčio ir džiaugsmu bei meile spinduliuojančio žvilgsnio.

Kai vakare, išmainęs beveik visą „sierą“ ir pasilikęs sau tik tiek, kiek prireiktų atsilyginti už nakvybę ir grįžti į Tolstuchiną, žingsniavau Toliko senelių namų link, nešdamas ant pečių jau gana sunkų maišą, galvojau ne tik apie tai, jog rytoj reiktų nukulti prisirinktas saulėgrąžų galvas bei kukurūzų burbuoles, kad sumažėtų maišo svoris ir tūris, bet ir apie Halią. Ir negalėjau nepadaryti išvados, kad Halina – vis dėlto išskirtinė mergina. Bent jau man. Gal ji ir teisi sakydama, kad mes esame skirti vienas kitam.

Matyt, aš tikrai buvau stipriai ja susižavėjęs ir ją įsimylėjęs. Bet tuo pačiu metu man atrodė, jog pasielgiau teisingai, nepasilikdamas šį vakarą jos namuose. Būtų buvę neprotinga ir nedora, nepasitarus su motina ir negavus jos sutikimo, pradėti šeimyninį gyvenimą su ką tik sutikta mergina, nesvarbu, kokia puiki ir geidžiama ji bebūtų. Jei ji mane tikrai myli ir aš jai tikrai reikalingas, tai mane supras ir sutiks kurį laiką palūkėti, tikėdamasi, jog man pavyks susitarti su namiškiais. Aš irgi tokia galimybė dar truputį tikėjau, nors tas tikėjimas buvo žymiai susilpnėjęs, išgirdus iš Toliko senelio žinią apie Vilniaus „išvadavimą“ ir apmaščius jo samprotavimus apie tai, kad, pasibaigus karui, mūsų sugrįžimas į Tėvynę tikrai gali tapti įmanomas.

„Visko dar gali būti,“ – galvojau. „Ir su vedybomis tikrai nėra ko nutrūktgalviškai skubėti, nes aš tikrai dar nepasiruošęs kurti šeimą. Juk iki susitikimo su Halia apie tai niekada man net ir mintis tokia nebuvo kilusi. Tai ne mano, o Halinos idėja, kuri mums abiems susuko galvas. Juk ir ji dar jaunutė: abu galime dar palaukti. Pats gyvenimas parodys, ką reikia daryti. Juk ji pati yra pasakiusi: „Utro viečera mudrinnieje!“. Ir tai šventa tiesa.“

Ši mintis mane nuramino ir aš, patenkintas ne tik mainų rezultatais, bet ir savo sprendimais, pasiekiau mokytojų namą. Ten manęs jau laukė vakarienė ir įdomus pokalbis. Jo metu sužinojau, jog Antonina Trofimovna susipažino su

būsimuoju savo vyru, kai, baigusi Leningrado valstybinio A.Gerceno pedagoginio instituto rusų kalbos ir literatūros fakultetą, buvo paskirta į mokyklą, kurios direktoriumi ir istorijos mokytoju jau keletą metų dirbo Leningrado universiteto istorijos fakultetą baigęs Anatolijus Vasiljevičius. Po poros metų jie ir susituokė. Susilaukė dviejų sūnų ir dukros. Vienas sūnus jau žuvęs, kitas, ačiū Dievui, dar gyvas. Žuvusiojo sūnaus žmona po evakuacijos dirba Rubcovske inžiniere-technologe, o jos sūnelis, Anatolijaus Vasiljevičiaus garbei pavadintas savo senelio vardu, vasaros atostogų metu svečiuojasi pas juos. Toks pats nepasėda kaip ir žuvęs jo tėvas Vladimiras vaikystės metais. Visa tai man papasakojo nuoširdžioji namų šeimininkė, išklausiusi jau žymiai detalesnę mano ir mano šeimos istoriją. Po to Anatolijus Vasiljevičius, išklausinęs, ko ir kaip buvo mokama Lietuvos mokyklose ir gimnazijose, pagyrė mano žinias ir sugebėjimą mąstyti, pasakydamas, jog aš samprotaujās brandžiau negu dauguma jo dešimtokų, nors pagal prasimokytų pradžios mokykloje ir gimnazijoje metų skaičių turėčiau būti baigęs tik aštuonias vidurinės mokyklos klases. Jį nustebino, jog aš esu skaitęs Ž.Ž.Ruso „Apie visuomenės sutartį“. Paklausė, ar aš nesu susipažinęs su A.Gerceno „Byloje i dūmy“ („Tikrovė ir mintys“). Sužinojęs, jog aš to veikalo nesu skaitęs, patarė man būtinai jį paskaityti, nes, jo žodžiais, mano „filosofija“ gana artima Aleksandro Gerceno filosofijai. Kad ta stora knyga tikrai vertinga ir kad A.Gerceno mintys yra gana artimos manosioms, aš įsitikinau gerokai vėliau, kai, apkaltintas pabėgimu iš pirmosios tremties į Lietuvą, sėdėjau kalėjime ir jos bibliotekoje radau tą kapitalinį veikalą.

Dar kartą išklausęs ir aptaręs su manimi mano „teisingesnės ir išmintingesnės visuomeninės santvarkos teoriją“, senasis mokytojas pagyrė mane už „tiesos paieškas“ ir patarė tuos ieškojimus tęsti toliau, nes dabar mano išvados esančios, jo žodžiais, „dar gana jaunatviškos“. Kaip ir Baidono mokyklos vedėjas, jis įspėjo mane, jog, dalinantis savo samprotavimais, derėtų būti atsargesniam, nes galiu būti neteisingai suprastas ir apkaltintas kautskizmu, plechanovščina ir net revizionizmu, nors pats, jo žodžiais, „tikriausiai dar esi ne tik neskaitęs Karlo Kautskio, Georgijaus Plechanovo ir Eduardo Bernšteino veikalų, bet ir nieko apie juos negirdėjęs“. Kad nenuklysciau nepageidautina kryptimi ir už savo „tiesos paieškas“ be reikalo „nenudegčiau“, Anatolijus Vasiljevičius patarė man išstudijuoti Lenino „Gosudarstvo i revoliucija“ („Valstybė ir revoliucija“) bei „Proletarskaja revoliucija i renegat Kautskij“ („Proletarinė revoliucija ir renegatas Kautskis“) ir Stalino „Voprosy leninizma“ („Dėl leninizmo klausimų“) bei „Trockizm i leninizm“ („Trockizmas ir leninizmas“).

Reikia pasakyti, kad antrosios tremties metu, besimokydamas Barnaulo pedagoginiame institute, aš šias rekomendacijas įvykdžiau su kaupu: teko išstudijuoti ne tik šiuos, bet ir daug kitų Lenino ir Stalino veikalų, net ir Stalino „Marksizm i voprosy jazykoznanija“ („Marksizmas ir kalbotyros klausimai“) ir

susiginčyti dėl ten paskelbtų kai kurių, man pasirodžiusių abejotinomis, tezių su „VKP(b) istorijos kurso ir marksizmo ir leninizmo pagrindų“ dėstytoja Viera Kuvšinova.

Nepasakyčiau, kad tos studijos nieko nedavė. Lenino „Materializm i empiriokriticizm“ („Materializmas ir empiriokriticizmas“) net sudomino, nes buvo artimas mano pasirinktoms fizikos ir matematikos studijoms. Aš net referatą, skirtą tai Lenino knygai, buvau parašęs ir tas referatas buvo įvertintas aukščiausiu balu bei pristatytas kaip pavyzdinis kitiems studentams. Tačiau net ir po tų studijų, kurių metu teko išstudijuoti dar ir K.Markso „Kapitalą“ bei F.Engelso „Gamtos dialektiką“, „Anti-Diuringą“ ir „Šeimos, privačios nuosavybės ir valstybės kilmę“, mano įsitikinimas, jog Karlas Marksas, paskelbdamas vieną iš savo sukurtos teorijos dogmų, „proletariato diktatūros“ dogmą, padarė didelę klaidą - diktatūra nepasikeitė. Diktatūra, kokia ji bebūtų, išlieka diktatūra, nes prievarta neišvengiamai sukelia pasipriešinimą, diktatoriaus ir jo „svitos“ pastangos tą pasipriešinimą nuslopinti jėga – smurtą, smurtas – abipusę neapykantą ir priešpriešinį smurtą.

Šitas mano įsitikinimas buvo gana tvirtas, nes jis buvo pagrįstas ne tik teoriškai, bet ir patvirtintas praktiškai būtent paties Lenino eksperimentu: pertvarkydamas carinės Rusijos imperiją į bolševikinę Sovietų Sąjungą ir keisdamas caro, jo valdininkų, dvarininkų, bankininkų ir kitų feodalų bei kapitalistų valdžią į taip vadinamąją „darbininkų, valstiečių ir kareivių valdžią“, jis aristokratiškąją ir buržuazinę diktatūrą pakeitė į dar žiauresnę, dar nežmoniškesnę įtūžusių nuskriaustųjų varguolių minios, nuskurdintos ne tik materialiaja, bet ir dvasinės kultūros prasme, diktatūrą, kuri gana greitai tapo vienos partijos diktatūra, o Stalino laikais išsigimė į vieno asmens diktatūrą. Taip Markso teorinė klaida, kurią Leninas stipriai pagilino, praktikoje privedė prie žiaurių nusikaltimų, dešimtims milijonų žmonių sulaužiusių gyvenimą, o milijonams kainavusių gyvybę.

Dėl šios klaidos Lenino eksperimentas ne tik nepriartino pasaulio visuomenės prie patraukliai skambančių komunizmo idealų, kuriuos skelbė Tomas Moras, Campanella, Saint-Simonas, Furje, Ovenas ir kiti humanistinių idėjų skleidėjai, bet diskreditavo tuos idealus taip, kad daugeliui jie pradėjo atrodyti nusikalstami.

Todėl Baidono mokyklos vedėjas buvo neteisus, teigdamas, jog kelias, kuriuo Sovietų Sąjungos visuomenę veda bolševikų partijos vadai, veda ten pat, kur turėtų nuvesti ir mano propaguojamas kelias. Tuo labiau tas Baidono mokytojas buvo neteisus, manydamas ir teigdamas, kad bolševikų pasirinktas kelias, kuriuo einant, sovietų valdžia, pasitelkdama jėgos struktūras, spartina bolševikų partijos suplanuotus procesus, leis komunizmo tikslus įgyvendinti žymiai greičiau, negu einant taikiu visuomenės švietimo, jos pilietiškumo ugdymo bei

mokslo ir technikos pasiekimų panaudojimo keliu, keliant visuomenės kultūros ir materialinės gerovės lygį.

Iš tikrųjų tas kelias, kurį Baidono mokytojas laikė pranašesniu už mano siūlomą „humanistiškesnįjį kelią“, ne tik negalėjo paspartinti visuomenės progreso, bet vedė į aklavietę, į gal ir kilniais tikslais pradėto eksperimento sužlugdymą.

Prisimindamas savo tėvo diskusiją su jau minėtuoju gydytoju Uldukiu, dar kartą apsilankiusiu pas mus kartu su kitu savo kolega, kuris padovanojo mano tėvui tais laikais Lietuvoje uždrausto komunistinio žurnalo „Priekalas“ keletą numerių, aš ir pirmosios, ir antrosios tremties metais dažnai pagalvodavau, koks teisus buvo mano tėvas, toje diskusijoje teigdamas, jog bolševikinė revoliucija Rusijoje yra komunistinio judėjimo tragedija, padariusi didžiulę žalą tam judėjimui. Tada mano tėvas pareiškė, jog socialistinė revoliucija būtų privedusi prie žymiai demokratiškesnės santvarkos, jeigu būtų įvykusi Didžiojoje Britanijoje ar Skandinavijos šalyse, turinčiose galias parlamentarizmo ir visuomenės savivaldos tradicijas. Nebūtų buvę pralieta tiek kraujo ir pati santvarka būtų žymiai humaniškesnė.

Lygindamas tą diskusiją, kuri užsitęsė iki vėlumos ir buvo pratęsta dar ir kitą dieną – jau sekmadienį iki pietų, po kurių abu mūsų svečiai, sėdę ant dviračių, išvažiavo, su diskusijomis, vykstančiomis dabar mūsų Seime tarp valdančiosios koalicijos ir opozicijos atstovų, aš matau didelį skirtumą. Visų pirma skiriasi diskusijų tikslai.

Mano čia minimoje diskusijoje skirtingų pažiūrų ir skirtingų partijų atstovai (mano tėvas tuomet buvo Lietuvos tautininkų sąjungos Pušaloto valsčiaus skyriaus pirmininkas, o gydytojo Uldukio kolega, kaip aš supratau iš pokalbio, buvo tuomet pagrindinės Lietuvos komunistų partijos narys) nesistengė paneigti vienas kito pažiūrų, bet siekė bendro tikslo – ieškojo tiesos, suprasdami, jog nė vienas iš jų nėra pilnai teisus ir tikrosios tiesos dar nežino, todėl jų pokalbis buvo konstruktyvus ir informatyvus. To pokalbio metu aš pirmą kartą sužinojau apie „raudonąjį“ ir „baltąjį“ komunizmą, apie „revoliucinę“ ir „evoliucinę“ visuomenės raidos paradigmas ir jų sintezę, apie tai, ką turi bendro ir kuo skiriasi vokiškasis nacionalsocializmas ir rusiškasis bolševizmas, ką turi bendro ir kuo skiriasi šovinizmas nuo patriotizmo.

Toje diskusijoje nebuvo priešiško, o buvo bendradarbiavimas, joje buvo labai mažai neigiama, siekiant „sutriuškinti“ oponentą, ir žymiai daugiau teigiama, siekiant surasti visiems diskusijos dalyviams svarbios problemos sprendimą – kaip reikėtų elgtis Lietuvos visuomenei, esant galingų ir agresyvių valstybių kaimynystėje.

Šitokios konstruktyvaus bendradarbiavimo ir tiesos ieškojimo dvasios labai pasigendu, klausydamas, kaip vyksta diskusijos dabartiniame mūsų Seime. Labai dažnai tų diskusijų tikslas – ne surasti tiesą, o „įrodyti“, koks neteisus ar net nedoras yra mano oponentas bei koks teisus, išmintingas ir doras esu aš pats.

Net nesusimąstoma, ar duoda tokia „diskusija“ ir „pergalė“ joje kokią nors naudą tos diskusijos dalyvius delegavusiems į Seimą Lietuvos žmonėms, kurių darbu ir lėšomis išlaikomas visas neracionaliai išpūstas valstybės valdymo aparatas, nustojęs tarnauti ji išlaikantiems žmonėms ir verčiantis tuos žmones tarnauti jam.

Tačiau laikas grįžti nuo skaudžių dabarties problemų į tuos laikus, kai aš buvau apsistojęs nakvynės Beriozovkos mokyklos mokytojų šeimoje. Anatolijus Vasiljevičius, skirtingai nuo Baidono mokyklos mokytojo, nedėstė savo pažiūrų ir nei gynė, nei kritikavo sovietinę santvarką. Jis daugiau klausinėjo manęs ir klausėsi mano samprotavimų, retkarčiais atkreipdamas mano dėmesį į kai kurias silpnas tų samprotavimų vietas bei patardamas, kur aš galėčiau rasti man naudingos papildomos informacijos. Jautėsi, jog šis Beriozovkos mokytojas yra žymiai labiau patyręs pedagogas ir platesnės bei gilesnės erudicijos žmogus, nei Baidono mokytojas. Tik iš kai kurių jo ir Antoninos Trofimovnos pastabų, kuriomis jie kartais nuo karto apsisekdavo mūsų pokalbio metu, buvo galima suprasti, kad abu jie su didele atjauta žiūri į mane ir apskritai į žmones, nepagrįstai nukentėjusius nuo, jų žodžiais, „biurokratų užgaidų“ (rusiškai tai skamba išraiškingiau: „ot proizvola činovnikov“) ir nelaiko prievartos tobulu santvarkos pagrindu.

Tačiau tos jų pastabos buvo tokios „aptakios“, o kartais ir tokios miglotos, matyt, tik jiems abiems suprantamos, jog jokių toli siekiančių išvadų iš jų padaryti nebuvo įmanoma. Išskyrus vieną: ši jau gana senyvo amžiaus žmonių šeima savo gyvenime yra daug ko mačiusi, daug ką supranta giliau negu pasako ir per savo ilgą gyvenimą yra išmokusi atsargumo. Apie tai aš mažiau jau gulėdamas ant „raskladuškės“ (sudedamosios lovelės). Bet didžioji dalis minčių buvo vis dėlto ne tik apie ką tik pasibaigusį man labai įdomų ir svarbų pokalbį, bet ir apie Halią.

„Ką ji dabar veikia, apie ką galvoja?“ – mažiau aš. „Aišku, kad ji dabar budi ligoninėje, nes, neberadusi manęs ir perskaičiusi mano laišką, ji jau nebeturėjo priežasties prašyti draugės, kad ši ją pakeistų darbe. Vadinasi, rytoj jos visą dieną nebus namie. Todėl rytoj aš galėsiu, grįždamas namo, drąsiai praeiti pro jos namus, nerizikuodamas būti jos pastebėtas. Šiandien, eidamas kaimo gatve, aš nemačiau tokio pastato, kuris būtų panašus į ligoninę. Vadinasi, ligoninės aš dar nesu priėjęs. Ji kažkur dar toliau. Todėl Halina negalės pamatyti manęs ir pro ligoninės langą.“

Dabar, praėjus jau daugiau nei dešimčiai valandų nuo išsiskyrimo su ja, kai šiek tiek išsisklaidė jos kerai, ypač po pokalbio su Anatolijumi Vasiljevičiumi, įtikinusiu mane, kad visai gali būti, jog mes po metų ar dvejų galėsime grįžti į Lietuvą, man mano sprendimas neskubėti su vedybomis ir išeiti iš Halios namų prieš jai sugrįžtant, atrodė tikrai išmintingas. Juk jei būčiau pasilikęs, būčiau visiems laikams įsipainiojęs į malonią, bet labai keblią padėtį, iš kurios

išsikapstyti, neįskaudinus kurio nors iš man brangių žmonių – motinos ar Halinos – būtų buvę jau neįmanoma. Dabar Halios atžvilgiu aš pasielgiau, gali būti, ir žiaurokai, bet ne niekšišškai. Juk ji pati man buvo pasakiusi, kad manęs neskubinanti ir leidžianti man aptarti su man artimais žmonėmis galimas mūsų vedybas. Ir jei mano motina sutiks, kuo aš sunkiai tikiu, tai aš pas Haliną tikrai sugrįšiu ir aptarsiu su ja klausimą, ar ji sutiksianti su manimi važiuoti į Lietuvą, jei mums atsirastų tokia galimybė. Vadinasi, yra, nors ir nedidelis, bet vis dėlto šansas, kad „ir vilkai bus sotūs, ir avys sveikos“. Reikia tik padėkoti Dievui, kad apšvietė man protą. Todėl dabar, kol dar nepasikalbėjau su motina, nesu pasiruošęs pokalbiui su Halia ir todėl labai nenorėčiau, kad dabar ji mane pamatytų. Tačiau aš pats ją pamatyti taip, kad ji tuo metu manęs nematytų ir net nežinotų, kad aš netoli jos ir ją matau, labai norėčiau. Bet juk tai neįmanoma. Todėl belieka tenkintis dar visai šviežiais prisiminimais...

Be jokių mano pastangų patys savaime pradėjo plaukti praėjusios nakties vaizdai. Su jais ir užmigau...

Rytą atsibudau gana anksti ir dar iki pusryčių iškūliau saulėgrąžų galvutes ir kukurūzų burbuoles. Maišo tūris gerokai sumažėjo. Šiek tiek sumažėjo ir jo svoris. Perrišdamas maišą virvutėmis, suskirsčiau jo tūrį į keturis skyrius, tokiu būdu „vienu šūviu nušaudamas du zuikius“. Pirmas „zuikis“: atsirado galimybė nesumaišyti į vieną krūvą kukurūzų, saulėgrąžų ir kviečių grūdų, o ketvirtąjį skyrelį palikti ryšulėliams su kitomis sėklomis. Antras „zuikis“: atsirado galimybė maišo svorį paskirstyti taip, kad, užsidėjus jį ant pečių ir prakišus rankas pro iš virvučių padarytas kilpas, dvi dalys svorio atiteko nugaros dešiniajai ir kairiajai pusėms ir dvi šiek tiek lengvesnės svorio dalys nusviro ant krūtinės dešinėsios ir kairiosios pusių. Taip padalijus maišo svorį ir tūrį, sunkų maišą nešti tapo žymiai patogiau ir, kas svarbiausia, rankos liko visiškai laisvos. Jomis galėjai, atsiradus reikalui, pataisyti bei prilaikyti nuslinkusią maišo dalį, o atėjus pietų metui – pavalgyti, nenusiimant maišo nuo pečių, kurį po to vienas vargu ar neužsidėčiau.

Papusryčiavęs ir sužinojęs, kad vakar, t.y. liepos 14-ąją, sovietų kariniai daliniai užėmė Druskininkus ir juda Alytaus bei Kaišiadorių kryptimis, atsisveikinau su svetingais šeimininkais, padėkojau jiems už puikią ir labai įdomią viešnagę bei padovanojau Tolikui naują porciją „sieros“. Jo palydėtas iki Beriozovkos kaimo ribų, išėjau Ognių kaimo link. Tame kaime pernakvojęs, kitą dieną pasiekiau Tolstuchiną.

Iš mamos sužinojau apie jos bandymą susitarti su Čiaryšo tarybiniame ūkyje gyvenančiais lenkais – buvusiais tremtiniais iš Vilniaus krašto – dėl mūsų šeimos persikėlimo į tą gyvenvietę. Lozovickių ir Žeimų šeimos sutiko priimti mūsų šeimą į barako kambarį, kuriame jos gyvena, tačiau iškilo problema, kaip mus, nepriklausančius lenkų sąrašui, ten priregistruoti. Senuko Lozovickio dukra Bronka, dirbanti tarybinio ūkio kontoroje, yra pažadėjusi pabandyti

priregistruoti mūsų motiną vietoj ką tik mirusios savo motinos, dar neišregistruotos iš tame tarybiniame ūkyje gyvenančių lenkų sąrašo, tačiau nesanti tikra, jog jai būtinai pavyksią tai padaryti. Todėl kol kas dar neaišku, ar pasiseks įgyvendinti šį mūsų šeimos persikėlimo iš taigos ir susijungimo variantą. Aš papasakojau savo motinai apie kitą galimą variantą, kurį buvo pasiūliusi Halia. Tačiau nuo to varianto, kuriam įgyvendinti jokių rimtų išorinių kliūčių nebuvo, mano motina griežtai atsisakė. Ir ne todėl, kad tuomet man būtų reikėję prisipažinti Halinai, jog aš jai buvau pasakęs netiesą apie savo motinos mirtį, ir tektų jai papasakoti apie pabėgimą iš etapo, o todėl, kad toks persikėlimas neišvengiamai reikštų mano ir Halinos vedybas, su kuo mano motina kategoriškai nesutiko, sakydama, jog man dar per anksti apie tai galvoti net ir tuo atveju, jei ta, kaip man atrodo, nuostabiai puiki mergina būtų lietuvaitė. Mano motinos nuomone, man, kuriam mokslai mokykloje ir gimnazijoje taip puikiai sekėsi, būtinai reikėtų toliau mokytis ir įgyti specialybę bei gauti darbą, leidžiantį išlaikyti šeimą ir tik tada pradėti galvoti apie vedybas. Dabar apie tai negali būti jokių kalbų, tuo labiau, kad Halia – ne lietuvaitė. Nesvarbu, kad ji – beveik katalikė. Lenkaitės, gyvenančios Čiaryšo tarybiniame ūkyje, į kurį mūsų šeima norėtų persikelti, yra tikros katalikės ir kai kurios irgi labai gražios, bet ji, mano motina, labai nenorėtų, kad aš dabar dėl jų pamesčiau galvą.

„Kuo tada būtų tavo šeimos vaikai: lietuviukai ar lenkiukai? Bepigu didelėms tautoms: joms ne tik nepavojingas, bet net naudingas mišrių šeimų kūrimas. Nuo to tos tautos dažniausiai tik didėja. O tokioms mažoms tautoms kaip mūsų – mišrių šeimų kūrimas yra pavojingas ir gali būti net pražūtingas: ištirpsime, kaip ištirpo prūsai tarp vokiečių. Mums, lietuviams, reikėtų pasimokyti iš žydų: kiek šimtmečių gyvena išsibarstę po visą pasaulį, o neištirpo, nes tvirtai laikosi tradicijos kurti grynai žydiškas šeimas“.

Išdėsčiusi šiuos savo argumentus, kodėl ji prieš mūsų šeimos persikėlimą į Beriozovką pas Haliną, kur mums būtų sudarytos tokios geros sąlygos kaip niekur kitur, mano motina labai kategoriškai pareiškė: „Jei manai, jog jau nebegali be tos merginos gyventi, tai rinkis: mane, savo motiną, ar Haliną, merginą, kurią tu pažįsti tik vieną parą; savo Tėvynę – Lietuvą ar Sibirą – tremties kraštą; tolimesnį mokymąsi gimnazijoje, kam sąlygos, manau, netrukus atsiras, nes mokslas dabar nemokamas, o vėliau – ir jo tęsimą aukštojoje mokykloje, ar neturinčio jokios profesijos ir jokios kvalifikacijos juodadarbio darbą kolchoze ir Halinos sodyboje.“

Nepadėjo ir mano aiškinimai, jog Halia sutiktų važiuoti kartu su mumis į Lietuvą ir mokytis kalbėti lietuviškai.

Kai aš pasakiau, jog Raudonoji Armija jau Lietuvoje ir jau užėmė Vilnių, mano motina tuoj pat sėdo rašyti laiškus savo broliams ir seseriai, sakydama, jog, kol jos laišakai pasieks Lietuvą, ir Kupiškyje, ir Panevėžyje jau bus rusai. Ji buvo

teisi ir šį kartą: Kupiškį sovietų kariuomenė užėmė liepos 21-ąją, o Panevėžį – liepos 22-ąją.

Mano motina nebuvo baigusi jokios oficialios mokyklos, nes jos laikais retos ūkininkų šeimos leisdavo į mokyklą mergaites. Neleido į mokyklą savo dukterų ir gausi Petrylų šeima, kurioje buvo dvylika vaikų. Mergaitės savarankiškai mokinosi namie iš savo broliukų vadovėlių, o po to, kai Migonyse pradėjo mokytojauti mano tėvas, – ir vakariniuose jaunimo kursuose. Ten ir pastebėjo mokytojas Aleksandras Šukys gabią ir smalsią mergaitę Marytę Petrylaitę, kurią netrukus ir vedė. O kai jauną šeimą iš Migonių kaimo mokyklos perkėlė į arčiau Kupiškio esantį Kuosėnų kaimą, ten ji pagausėjo, nes gimiau aš. Apie tai jau minėjau šių atsiminimų pradžioje.

Mūsų šeima, iki pirmosios tremties gyvendama mokyklų pastatuose (tuomet pradinių klasių mokytojų šeimų butai dažniausiai būdavo įrengti tuose pačiuose pastatuose, kuriuose mokytojai vedavo pamokas, susodindami visų keturių skyrių pradinukus į vieną didelę bendrą klasę ir organizuodami kiekvieną pamoką taip, kad vienas mokytojas vienu metu vestų keturių skirtingų skyrių mokinių užsiėmimus), turėjo rūpintis ne tik kaimų vaikų mokymu ir nemažu mūsų šeimos ūkiu (prie Jakūbonių mokyklos buvo šešių hektarų žemės sklypas), bet ir visais mokyklos - kaip ją supusių kaimų kultūros centro - reikalais. Ir tuo švietėjišku darbu užsiimdavo ne tik mūsų tėvas, bet ir mūsų motina.

Gyvenimą Kuosėnų ir Punkiškių mokyklose aš prisimenu tik fragmentiškai, nes tada dar buvau visai mažas, o gyvenimą Jakūbonių mokykloje prisimenu jau pakankamai gerai. Ta mokykla turėjo dar nuo buvusio dvaro laikų jos pastate užsilikusią biblioteką, kurioje buvo rusiškų, lenkiškų ir vokiškų knygų ir kuri jau Nepriklausomos Lietuvos laikais, kai tame pastate pradėjo veikti lietuviška mokykla, pasipildydavo nuolat gaunamomis lietuviškomis knygomis. Visas tas knygas ir knygas, priklausančias mūsų šeimos bibliotekai, kuri irgi nuolat pildėsi mūsų tėvo perkamomis knygomis bei prenumeruojamais žurnalais ir laikraščiais, kaip jau esu minėjęs anksčiau, tvarkė mūsų mama. Ji jas registruodavo, katalogizavo, vedė apskaitą knygų, išduodamų ne tik mokyklos mokiniams, bet ir kitiems Jakūbonių, Mickaičių, Šarkaičių, Šermukšnių, Jusėnų ir Puziniškio kaimų gyventojams, kurie, išsaugoję dar mokykloje įgytą pomėgį skaityti knygas, užsukdavo į mokyklos biblioteką ir po mokyklos baigimo.

Kad galėtų rekomenduoti skaitytojams tą ar kitą knygą, pati jas perskaitydavo pirma. Todėl buvo gana apsiskaičiusi ir mokėdavo įdomiai pasakoti. Pasekusi mums kokią nors įdomią pasaką, prašydavo, jog dabar ir mes jai tą pasaką papasakotume. Taip mes buvome išmokę daug pasakų bei pasakojimų, net tokių ilgų kaip „Robinzonas“ ir daugybę eilėraščių. Per jos rankas pereidavo ir tos knygos, kurias tėvas atveždavo iš Pušaloto miestelyje veikusios Pušaloto valsčiaus bibliotekos, nes mūsų mokykla buvo tos bibliotekos abonentas. Mūsų

mama padėdavo tėvui ir popamokinėje veikloje, nes dirbdavo su vaikais, mokydama juos šokti tautinius šokius, dainuoti, deklamuoti eilėraščius ir vaidinti. Turėdama gerą atmintį, ji išmokdavo eilėraščių ir vaidinamų vaidmenų tekstus net greičiau už daugelį mokinukų. Ir dažnai pati vaidindavo kaimo jaunimo rengiamuose vakarėliuose, kartais net juos organizuodavo.

Prisimindamas jos veiklą ir pasisakymus gana įvairiomis temomis, galiu pasakyti, jog mano motina, nors buvo savamokslė, buvo palyginti neblogai išsilavinusi ir, turėdama blaivų protą, buvo pakankamai įžvalgi: jos priimami sprendimai dažniausiai būdavo stebėtinai toliaregiški, o prognozės dažniausiai pasitvirtindavo. Todėl mes, jos vaikai (ir ne tik mes), labai vertindavome jos patarimus ir nedrįsdavome nesiskaityti su jos gerai argumentuotais ir, matyt, jau iš anksto ne kartą gerai apmąstytais reikalavimais bei pasiūlymais.

Todėl ir šį kartą, bandydamas paveikti savo motinos nuomonę Halinos ir savo, kaip man tada atrodė, naudai, jaučiau, jog mano mama vis dėlto teisesnė negu aš ir Halia, besivadovaujantys ne tiek sveiku protu, kiek tuo metu mus užvaldžiusiais stipriais jausmais, jauniems žmonėms dovanota trauka tarp skirtingų lyčių atstovų. Teko sutikti su savo motina ir santuoką su Halia atidėti, vadovaujantis pačios Halinos išsakyta išmintinga mintimi: „Utro viečera mudrennieje“.

Tuomet susidūriau su problema, kaip apie šį mūsų šeimos sprendimą pranešti to sprendimo laukiančiai merginai. Aš juk net jos pavardės nežinojau. Šiek tiek pagalvojęs, radau išeitį, užrašęs ant voko tokį adresą: „Altaijskij kraj, Krasnoščiovskij rajon, sielo Beriozovka, boljnica, peredatj medsestrie Galine“ („Altajaus kraštas, Krasnoščiovko rajonas, Beriozovkos kaimas, ligoninė, perduoti medicinos seseriai Halinai“). Į voką įdėjau savo laiškėlį, pranešantį, jog, mano šeimos nuomone, mūsų santuoka dėl abiejų mūsų labai jauno amžiaus yra dar per ankstyva, jog man ir Halinai dabar būtina dar tęsti mokslus, ką daryti, sukūrus šeimą ir susilaukus vaikų, vargu ar bebus įmanoma. Mūsų šeimai persikelti į Beriozovką būtų įmanoma tik mums, tremtiniais, pabėgant iš tremties vietos. Už tokį pabėgimą, jei mus surastų, žiauriai nukentėtų ne tik mūsų, bet ir mus priglaudusi Halinos šeima, kuo rizikuoti mes nedrįstame. Dėkodami už tokį malonų pasiūlymą, mes pasilieiname sau viltį juo pasinaudoti, jei aplinkybės pasikeistų ir toks mūsų šeimos persikėlimas taptų galimas be rizikos užsitraukti sunkią bausmę.

Pasirašiau: „Tave mylintis ir apie Tave nuolat svajojantis Algirdas“. Ir toks parašas buvo ne tik duoklė mandagumui, bet ir tikra tiesa: kerintys vaizdai iš to tokio trumpo mūsų buvimo kartu nuolat iškildavo prieš mano akis, kai tik atsirasdavo laiko pagalvoti ne tik apie tai, kas būtina šiuo momentu. O tokio laiko, būnant pas savo motiną svečiuose, dažnai atsirasdavo.

Prieš nunešant tą savo laiškėlį į paštą, iškilo dar vienas klausimas: nurodyti ar nenurodyti savo gyvenamosios vietos adresą, kur aš turėjau po kelių dienų grįžti

iš Tolstuchinos, kad, reikalui iškilus, Halina galėtų parašyti laiškutį ir man. Juk ir man nesinorėjo visiškai nutraukti santykių su ja. O, be to, jei aš nenurodyčiau savo adreso, Halina tai galėtų suprasti kaip mano nenorą su ja bendrauti ir tai ją galėtų įskaudinti. O aš to labai nenorėjau, nes galėjau būti jai tik dėkingas ir negalėjau sau leisti taip žiauriai „atsidėkoti“ už taip dosniai suteiktas man laimės valandas. Bet nurodyti savo adresą – 67-ąją taigos kvartalą Ust-Čiaryšo Pristanės rajone – buvo pavojinga, nes, jei Halia atsiųstų mums laišką tuo adresu, tai speckomendatūra, vis dar tebeieškanti iš etapo pabėgusios mūsų mamos, galėtų susidomėti, kodėl mes gauname laiškus iš vietovės, kur jokių mums pažįstamų žmonių būti negali, ir pabandytų tuo adresu paieškoti mūsų pabėgusios mamos pėdsakų.

Todėl savo laiške nurodžiau Marijos Timofejevnos adresą Tolstuchinos kaime, iš kurio išsiunčiau tą savo laišką, su nuoroda perduoti Marijai Petrovnai ar Algirdui. Iki šiol nežinau, ar Halina gavo mano laišką, ir ar, gavusi tą laišką, ką nors man parašė, nes mano mama netrukus išsikėlė iš Tolstuchinos kaimo į Čiaryšo tarybinį ūkį pas lenkus, buvusius tremtinius iš Vilniaus krašto, tapdama ką tik mirusiaja, bet neužregistruota ir dokumentuose tebelikusia gyva Marija Petrovna Lozovitskaja, Česlovo Lozovitskio „žmona“ ir Bronkos Lozovitskajos, dirbusios Čiaryšo tarybinio ūkio kontoroje ir sugebėjusios sutvarkyti tokiai „metamorfozei“ reikalingus dokumentus, „motina“. Išsikėlė, nepalikdama Marijai Timofejevnei savo naujo adreso. Tai ji padarė, savaime suprantama, sąmoningai, pasinaudodama tuo, kad Marija Timofejevna iš mano motinos jos naujo adreso nepaprašė. Kai aš, 1945-ųjų metų pabaigoje persikėliau pas motiną ir parašiau laiškutį Marijai Timofejevnei bei paklausiau, ar ji negavo man skirto laiško, atsakymo į jį nesulaukiau.

Todėl, jei Halina ir parašė man laiškutį, adresato pasiekti jis jau nebegalėjo.

Šių mano atsiminimų skaitytojui gali kilti klausimas, kodėl aš juose tiek daug vietos skyriau prisiminimams apie kelionę į Beriozovką ir apie beužsimezgantį mano „romaną“ su to kaimo mergina. Ar, rašant prisiminimus, skirtus aprašyti mūsų šeimos tremtį, taip jau svarbu ir būtina aprašinėti grynai asmeninius santykius su šių atsiminimų autorių sužavėjusia ukrainietiškos kilmės Sibiro viliokle? Atsakydamas į šį klausimą, nurodysiu priežastis, dėl kurių nusprendžiau nepagailėti vietos ir laiko tokiam detaliam savo nuotykių Beriozovkoje atvaizdavimui.

Iš pradžių atsakysiu į klausimą, kodėl rašydamas apie tremtį aš nusprendžiau įtraukti į savo prisiminimus šį „lyrinį“ nukrypimą nuo temos. Ogi todėl, kad, tik paviršutiniškai žiūrint, šitas „nukrypimas“ atrodo kaip nukrypimas nuo temos. Jeigu Stalinas būtų dar gyvas ir būtų apie tai taip paklaustas, jis, manau, net įsižeistų už tai, jog klausėjas taip menkai vertina jo protinius sugebėjimus mąstyti globaliai ir numatyti savo sprendimų tolimas pasekmes.

Kai kurie buvę Lietuvos tremtiniai savo atsiminimuose rašo, jog Stalinas trėmė lietuvius į Sibirą, kad juos ten kuo greičiau sunaikintų. Man atrodo, jog taip rašydami mano bendro vargo broliai šiek tiek per siaurai žiūri į Stalino tikslus ir todėl nėra pakankamai teisūs. Tuos, kuriuos Stalinas laikė sunaikintinais, jis ir sunaikino. Tam priemonių jis turėjo pakankamai. Prisiminkime, kiek žmonių buvo sušaudyta bei nukankinta kalėjimuose tardymų metu. Prisiminkime garsiąją Stalino tezę: „Yra žmogus – yra problema, nėra žmogaus – ir problemos nebėra“. Nusprendė Stalinas, kad internuoti Lenkijos karininkai gali būti pavojingi, tuoj pat juos ir sunaikino, o po to dar paskelbė, jog tai – nacių darbas. O tremdamas šeimas iš Lietuvos, Stalinas siekė sudėtingesnių tikslų nei paprastas jam nepageidautino kontingento sunaikinimas.

Pirmas tikslas, kurio buvo siekiama tremiant iš Lietuvos šeimas, buvo „dirvos paruošimas tiems sovietų valdžios veiksams, kurie buvo planuojami“. Kad tų planų įgyvendinimas eitų sklandžiai ir būtų susilpnintas galimas pasipriešinimas tiems veiksams, kurie skaudžiai palies daugelį šeimų, reikėjo eliminuoti tuos žmones, kurie galėtų priešintis ne tik asmeniškai, bet ir organizuoti kitų nuskriaustų žmonių pasipriešinimą. Todėl vienas pagrindinių pirmojo Lietuvos šeimų trėmimo, įvykdyto 1941-ųjų metų birželio mėnesį, buvo „aktyvių kontrrevoliucinių elementų“ iškėlimas iš vietovių, kuriose buvo planuojami numatyti „pertvarkymai“. Tas tikslas nebuvo slepiamas. Jis buvo viešai deklaruojamas – paskelbiamas ištremiamiems ir tiems gyventojams, kurių ši kartą trėmimas nelietė, tuo juos įbauginant: parodant, kas lauktų ir jų, jei pabandytų būti nepakankamai paklusnūs okupantų valdžiai. Ši priemonė Stalino ir jo bendrininkų terminologijoje vadinosi „obiezglavitj vozmožnoje soprotivlenije, ustraniv vozmožnych aktivnych protivnikov, i ustrašitj ostavšijesia nedovoljnyje massy“ („palikti be vadovų galimą pasipriešinimą, pašalinant galimus aktyvius priešininkus ir įbauginti likusias nepatenkintas mases“).

Bet šis tikslas nebuvo vienintelis. Jei Stalinas būtų siekęs vien tik šio tikslo, jis būtų galėjęs pasielgti žymiai paprasčiau: areštuoti ir po to sušaudyti galimus pasipriešinimo vadovus, kaip, pavyzdžiui, jau pačioje okupacijos pradžioje buvo areštuoti ir vėliau sušaudyti Augustinas Povilaitis, Kazys Skučas ir kiti aktyvūs smetoninės Lietuvos veikėjai.

Tačiau Stalinas nebūtų Stalinas, jeigu nebūtų mąstęs plačiau ir, sprendamas vieną problemą, nebūtų sprendęs ir kitų. Juk jei koks nors nepageidautinas kontingentas nėra tiek pavojingas, kad jį reikėtų nedelsiant sunaikinti, tai kam papildomos išlaidos ir papildomas vargas specialiai jį naikinant, kai tą kontingentą galima priversti padirbėti sovietų valdžios naudai. Tai – žymiai „ekonomiškiau“: išvengiama bereikalingų išlaidų bei bereikalingo kraujo praliejimo ir gaunama papildoma nauda. Kad ši „priemonė“ buvo efektyvi, galima lengvai įsitikinti, paanalizavus, kiek svarbių Sovietų Sąjungai statybų ir kitų sunkių darbų buvo atlikta, panaudojant labai pigią kalinių ir tremtinių darbo

jėgą. Ši darbo jėga buvo tapusi tokiu svarbiu sovietų ekonomikos faktoriumi, kad tais atvejais, kai staiga prireikdavo kokiuose nors tolimuose didžiulės šalies rajonuose, kuriuose gyventojų buvo mažokai, o darbo jėgos verbavimas iš tankiau gyvenamų rajonų buvo per brangi ir per daug sudėtinga bei per daug lėta priemonė, Stalino laikais buvo išleidžiami specialūs „ukazai“ („įsakai“), sugriežtinantys bausmes ne tik už nusikaltimus, bet ir už prasižengimus sovietų valdžiai, bei pailginantys buvimo kalėjimuose ir lageriuose laiką.

Taigi, pigios darbo jėgos mobilizavimas ir pristatymas jos ten, kur jos trūksta, – antrasis trėmimų ir įkalinimų lageriuose tikslas.

Bet Stalinas nebūtų buvęs Stalinas, jei būtų domėjęsis tik šia diena ir nebūtų mąstęs ir apie ateitį. Jis žinojo, kad Sibiro ir kitos azijinės Sovietų Sąjungos dalies platybės yra retai apgyvendintos ir todėl ten visuomet jaučiamas darbo jėgos stygius. Kad žmonės į tas vietas, kur klimatas atšiauresnis ir gyvenimo sąlygos sunkesnės, laisva valia važiuotų ir sutiktų ten kurtis ir pasilikti visam laikui, reikia jiems tose vietovėse mokėti žymiai didesnes algas negu ten, kur jie dabar gyvena. Ir tai buvo daroma, bet tai reikalavo didelių papildomų lėšų. Daug pigesnis šios problemos sprendimo būdas, atrastas dar carinės Rusijos laikais, – trėmimas į tas vietas. Tai - trečiasis Stalino organizuotų masinių trėmimų tikslas.

Bet Stalinas matė dar toliau ir mąstė dar giliau. Jis skyrėsi nuo daugelio dabartinių ne tik Lietuvos, bet ir kitų kapitalistinių valstybių valdžios vyrų, susirūpinusių pirmiausia asmenine karjera bei asmenine savo ir savo artimųjų gerove ir dažnai ne tiek tarnaujančių savo valstybei ir jos žmonėms, kiek priverčiančių valstybę ir jos žmones tarnauti sau bei savo artimiesiems.

Stalinas buvo labai žiaurus ir labai klastingas, bet buvo valstybininkas. Jis rūpinosi ta valstybe, valdžią kurioje jam pavyko užgrobti, ir tos valstybės ateitimi. Iš to, kaip jis simpatizavo Rusijos carui Petrui Pirmajam, galima spręsti, jog jis savo asmenyje matė antrąjį Petrą Pirmąjį, kuris, jo nuomone, gali ir turi padaryti net daugiau negu šis jo pirmtakas.

Stalinui rūpėjo ir valstybės, kurią jis laikė „savo valstybe“, asmeniškai priklausanti jam, ir už kurią jis, jo nuomone, asmeniškai atsakingas, visos šalies ir jos azijinės dalies genofondas. Tremdamas į tą „savo valstybės dalį“ aktyviąją jos visuomenės dalį, kuri dėl savo aktyvumo galėjo trukdyti jo planų įgyvendinimui tankiau apgyvendintose šalies vietovėse, jis didino silpnai apgyvendintų teritorijų gyventojų aktyvumo lygį, gerindamas genofondo kokybę. Jis mąstė maždaug taip: ten, šalies azijinės dalies platybėse, reikia aktyvių darbščių žmonių, kurie norėtų ir pajėgtų greičiau įsisavinti dabar dar neišnaudojamas didžiules galimybes. Ten jie tegul ir panaudoja didelius savo energijos ir kūrybingumo išteklius šalies, o tuo pačiu – ir savo labui. Štai ir ketvirtasis Stalino tikslas, kurio siekdamas jis stengėsi prievarta perkelti aktyviąją visuomenės dalį į dar nepakankamai apgyventus šalies rajonus.

Buvo dar ir penktasis tokio perkėlimo tikslas. Stalinas juk laikė save nacionalinės politikos specialistu. Dar 1913-aisiais metais jis parašė teorinį veikalą „Marksizmas ir nacionalinis klausimas“, kurį visumoje teigiamai įvertino pats Leninas.

Todėl Stalinas nebūtų buvęs Stalinas, jeigu, tremdamas iš įvairių respublikų įvairių tautybių žmones ir vietoje ištremtųjų atsiųsdamas į tas respublikas „internacionalinę broliškąją pagalbą“, nebūtų sprendęs ir „nacionalinio klausimo“. Pats būdamas gruzinas, jis buvo didelis ir aršus visų Sovietų Sąjungos tautų aktyvios rusinimo politikos šalininkas. Tai pastebėjo net ir Leninas, kuris teigė, jog Stalinas kaip ir daugelis kitų surusėjusių kitataučių neišvengė „lazdos perlenkimo klaidos“ visuomenės rusinimo politikoje. Sumaišydamas „tautų katilė“ įvairių tautybių žmones, Stalinas siekė, kad mažų ir nepakankamai „patikimų“ tautų (tokių kaip Pabaltijo tautos, čečėnai, Krymo totoriai ir kt.) atstovai kuo greičiau tame „katilė“ ištirptų.

Buvo išleisti net specialūs įsakai, skatinantys mišrių šeimų kūrimąsi. Pavyzdžiui, mišriose tremtinių ir netremtinių šeimose gimę ir sulaukę 16 metų vaikai gavo teisę pasirinkti tėvo arba motinos tautybę. Vaikai, pasirinkę tėvo-tremtinio arba motinos-tremtinės tautybę, buvo laikomi tremtiniais ir įrašomi į tremtinių įskaitos sąrašus, o vaikai, pasirinkę to iš tėvų, kuris nebuvo tremtinys, tautybę, į tremtinių sąrašus jau nebūdavo įtraukiami. Tuo tarpu rusų tautybės tremtinių (pavyzdžiui, „vlasovcų“ ar „ukaznikų“) vaikai, nors ir buvo gimę tremtinių šeimose, jau nebebūdavo laikomi tremtiniais.

Mišrios šeimos, sudarytos iš tremtinių ir vietinių gyventojų, atsirasdavo ir be skatinimo: skirtingų tautybių jaunimas, dirbdamas kartu bei šiaip bendraudamas, susidraugaudavo ir įsimylėdavo. Įsimylėjimai dažnai privesdavo prie vedybų ir susigiminiavimo su vietiniais gyventojais. Todėl nemaža dalis ištremtųjų, kai po Stalino mirties, prasidėjus taip vadinamajam „atšilimui“, atsirado galimybė jau legaliai grįžti į Tėvynę, į ją negrįžo ne tik todėl, jog tremtyje žuvo ar mirė, bet ir todėl, kad sukūrė mišrias šeimas ir nebepajėgė, o kartais ir nebenorėjo nutraukti giminystės ryšių su jiems brangiais žmonėmis bei prarasti sukaupią bendrą turtą ir užimamas pareigas.

Aš neturiu statistinių duomenų, kiek ištremtų iš Lietuvos žmonių bei jų vaikų, gimusių mišriose šeimose, negrįžo į Lietuvą dėl šios priežasties, ir nesu girdėjęs, jog kas nors būtų atlikęs šio reiškinio mokslinį tyrimą, bet iš savo patirties drįstu teigti, jog tokių ten, buvusios tremties vietose, pasilikusių lietuvių yra gana daug. Juk jauniems žmonėms atsilaikyti prieš įsimylėjimo ir mišrios šeimos sukūrimo pagundą tikrai buvo nelengva, ką aš pats asmeniškai patyriau savo kailiu ir, jei ne mano motinos ryžtingas pasipriešinimas tokiam mano žingsniui, tikriausiai prieš tokią pagundą nebūčiau atsilaikęs. Kas žino, kaip po to būtų susiklostęs mano likimas? O juk daugelis įsimylėjėlių buvo šalia

vienas kito ne vieną parą, o po kelis mėnesius ir net metus. Ir ne visi turėjo griežtas motinas, sugėbančias sulaikyti nuo skubotų žingsnių...

Ši problema dar aktualesnė mūsų visuomenei šiandien, kai mūsų jaunimas emigruoja į užsienį dar gausiau negu sovietmečiu buvo tremiamas bei verbuojamas į Sovietų Sąjungos gilumą. Tuo labiau, kad atsilaikyti prieš mišrių šeimų sukūrimo pagundą šiandien dar sunkiau, nes barjerų, trukdančių tokiam veiksmui, beveik nebeliko. Atvirkščiai, daugelis mūsų merginų tiesiog svajoja, kaip susukus galvą kokiam nors turtingam užsieniečiui, kuo greičiau ištekti už jo. O ir mūsų vaikinai nevengia intymios draugystės su žaviomis kitų tautų atstovėmis. Sąlygos mišrių šeimų kūrimuisi darosi vis palankesnės, nes kai kurie didžiųjų tautų įtakingi atstovai ir pats Europos Sąjungos prezidentas neslepia savo suinteresuotumo šio proceso aktyvėjimu ir stengiasi jį skatinti, laikydami, jog tautybės sąvoka – jau atgyvenusi sąvoka, kurią pageidautina kuo greičiau išstumti iš dabartinės visuomenės gyvenimo ir todėl ji neturi būti minima nei asmens dokumentuose, nei piliečių apklausų anketose.

Esant tokiam politiniam klimatui, mažųjų tautų ištirpimo didžiųjų tautų verdamame „visuomenės liberalizavimo ir modernizavimo katilė“ pavojus tampa grėsmingai realus. Jo nematyti jau nebeįmanoma. Ar neatsitiks taip, kaip atsitiko su kai kuriomis gyvūnų ir augalų rūšimis, kurias žmonės išnaikino ir dabar, nors ir norėtų atstatyti, jau nebesugeba to padaryti. Nykstant tautoms, nyksta ir jų sukauptas kultūrinis palikimas. Todėl tautos tapatybės išsaugojimo problema, su kuria mūsų mažos tautos atstovams teko susidurti tremčių metais ir su kuria mes dar aštriau susiduriame dabar, „tautos išsivaikščiojimo“ ir „sueuropėjimo“ metais, nėra šių mano atsiminimų „lyrinis nukrypimas“, o svarbi ir aktuali tų atsiminimų dalis, iki šiol dar nesulaukusi jai verto dėmesio kitų tremtinių atsiminimuose.

Tos problemos svarbos ir aktualumo supratimas bei siekimas atkreipti į ją jaunimo dėmesį ir buvo pirmoji priežastis, dėl kurios aš nusprendžiau savo atsiminimuose skirti tiek daug dėmesio ir vietos savo pirmajam susižavėjimui, peraugusiam į įsimylėjimą. Kitaip tariant, aš taip detalčiai aprašinėju savo pirmąjį „romaną“, laikydamas jį svarbiu ne tik man asmeniškai, bet ir gyvenimiškos patirties stokojančiam dabartiniam mūsų jaunimui, kuriam irgi tenka susidurti su panašiomis „dramomis“.

Antroji priežastis: aš ne tik norėjau, bet ir galėjau viską aprašyti labai detalčiai, nes iki šiol, nors praėjo beveik septyni dešimtmečiai, viską atsimenu iki mažiausių smulkmenų. Pakanka tik užsimerkti ir mintimis grįžti į tas Beriozovkos kaime praleistas dienas, ir aš, rodos, regiu ne tik seniai matytus ir giliai į mano atmintį įsirėžusius vaizdus, bet ir girdžiu tada Halinos ištartus žodžius, prisimindamas net jų tembro niuansus ir intonaciją.

Kadangi tie žodžiai buvo tariami rusų kalba, tai aš juos ir dabar girdžiu būtent ta kalba. Todėl ir šiuose atsiminimuose, laikydamasis jų pavadinime išsakytos

nuostatos „Taip buvo...“, pateikiu tuos žodžius taip, kaip jie iškyla ir skamba mano atmintyje. Ir tik po to, užrašęs juos rusiškai lietuviškai, jų tarimą atkuriančia transkripcija, verčiu jau užrašytus sakinius į lietuvių kalbą, kad juos galėtų suprasti tie skaitytojai, kurie jau nemoka rusiškai.

Norėdamas išvengti dubliavimo, buvau pabandęs Halinos tariamus žodžius iškart rašyti lietuviškai, nerašydamas jų „originalų“ rusų kalba, bet tada Halios sakiniai, parašyti lietuviškai, man pasirodė praradę savo skambėjimo tikrumą ir atrodė, lyg būtų mano išgalvoti, o ne kadaise išsakyti merginos lūpomis. Todėl ir nutariau jos ištartus žodžius rašyti taip, kaip tuomet girdėjau ir kaip iki šiol prisimenu su visais intonacijos atspalviais, kurių išreikšti raštu, aišku, neįmanoma, nors aš pats, kai rašau tuos žodžius rusiškai, atrodo, girdžiu ir jų tarimo niuansus ir net matau tuos žodžius tariančias lengvos šypsenos nuskaidrintas lūpas. Ir Halios švytinčių akių spindesį man skirtuose žvilgsniuose, rodos, irgi matau. Bet viso to, ką, rodos, taip gyvai girdžiu ir matau, nesugebu išreikšti raidėmis parašytais žodžiais, neturinčiais nei skambėjimo, nei intonacijos niuansų, nei lūpų kampučiuose slypinčios šypsenos, nei džiaugsmingo akių spindesio. Tai, man atrodo, reikėtų piešti ar net vaidinti, ir todėl palieku tą sunkų darbą skaitytojų vaizduotei. Tie, kurie buvo patekę į panašias situacijas, sugebės papildyti čia mano parašytus žodžius tuo, kas raštu neišreiškiama, ir patvirtins, jog kartais būna labai nelengva „nepamesti galvos“ ir nenuplaukti ten, kur neša tave pagavusių jausmų bei tave užvaldžiusių norų srovė. Jie, manau, supras ir tai, kodėl man, iki šiol tvirtai įsitikinusiam, jog tuomet, pabėgdamas iš merginos namų, pasielgiau teisingai, kartais, kai eilinį kartą „nudegu“, susidūręs su apgaule, veidmainyste, su šiuolaikiniam gyvenimui taip būdingais suvaidintais netikrais jausmais, kuriais bandoma užmaskuoti nuogą egoistinį išskaičiavimą, šmėsteli abejonė: „Ar visada žmogaus protas yra išmintingesnis už tai, ką mes vadiname „širdies balsu“? Gal, pabėgdamas nuo Halinos, aš pabėgau nuo to, kas tikrai buvo tikra, nuo to, kas dabar, hedonistinės „moralės“ laikais, taip retai pasitaiko?“

Tačiau tokios mintys užklysta tik silpnumo minutėmis, kai pradedu gailėti savęs, savo asmeninio gyvenimo, kuriam beveik nebuvo laiko tada ir dar labiau nebelieka laiko dabar. Bet asmeninis gyvenimas būtinai turi pabaigą, kuriai artėjant neišvengiamai susiduri su klausimu, ar yra prasmė gyventi tik sau, tenkinant tik savo „aš“ poreikius, jei po kurio laiko tas „aš“ baigiasi ir iš jo nieko nebelieka. Gal tik kupstelis kapuose, kuris irgi nėra amžinas.

Daugeliui žmonių surasti atsakymą į šį klausimą padeda religija, pasiūlydama amžiną pomirtinį gyvenimą. Bet juk niekas dar nepaneigiamai neįrodė, jog toks pomirtinis gyvenimas tikrai yra, o jei ir yra, tai tradicinės religijos siūlomas atsakymas man (ir ne tik man vienam) ne visai „prie širdies“, nes jis man atrodo per daug egoistiškas ir „prekybiškas“: žmogus gyvena tam, kad krautų „kapitalą“ sau, savo ateičiai. Materialųjį tam, kad galėtų pasinaudoti juo čia, šiame – žemiškajame – gyvenime, ir dvasinį, kad užtikrintų sau asmeninę

gerovę „anapus“ – pomirtiniame gyvenime. Vadinasi, šiame gyvenime darome gerus darbus ne tiek „iš geros širdies“, norėdami padėti kitiems, padaryti juos laimingesnius, kiek todėl, kad už tai mums vėliau bus „atsilyginta“ pomirtinio gyvenimo gerove; pikto darbų turėtume vengti ne tiek todėl, kad ką nors skriausti, daryti ką nors bloga kitiems žmonėms mums nepriimtina, kaip sakoma, „sąžinė neleidžia“, kiek todėl, kad už tai mums gresia bausmė, kuri pasieks mus galbūt šiame – žemiškajame – ir jau tikrai kitame – pomirtiniame – gyvenime. Daryti gerus darbus tikintis už juos užmokesčio iš šalies ir nedaryti blogų darbų, bijant galimos bausmės, nėra blogai, bet man kažkodėl labiau patinka situacija, kada pats geras darbas jau yra tau dvasinis užmokestis, brangesnis ir aukštesnis už bet kurį užmokestį „iš šalies“, o blogas darbas tau nepriimtinas ne dėl baimės, kad būsi nubaustas, o todėl, kad tokio darbo darymas yra tau tokia vidinė dvasinė bausmė, kuri skaudesnė už bausmę iš šalies. Man tokia „Dievo, vadinamo sąžine, tavyje buvimo“ religija atrodo tikresnė ir kilnesnė negu ta tradicinė, su kuria aš, dar būdamas vaikas, susipažinau iš vyskupo K.Paltaroko parašyto „Katekizmo“. Pats sąžinės ir artimo meilės bei meilės tam kupinam nesakomo grožio mus supančiam pasauliui žmoguje egzistavimas man daug įtikinamiau kalba apie kažko aukštesnio ir kilnesnio buvimą, negu tai, ką aš randu skaitydamas Šventąjį Raštą ar kurią nors kitą Bažnyčios leidžiamą literatūrą. Man atrodo, kad, jei Dievas yra, tai tas Dievas yra tai, kas yra kiekvieno žmogaus viduje kaip jo sąžinės balsas, skatinantis mus daryti tai, ką mes vadiname Gėriu, ir stabdantis mus, kai kyla noras daryti tai, ką vadiname Blogiu. Jei tai, apie ką aš čia kalbu, yra žmogaus siela, tai, mano nuomone, Dievas, jei jis yra, yra visų sielų visuma, o gal dar kažkas daugiau, nes mes dar taip mažai žinome apie pačius save bei apie mus supančią Visatą, apie tai, kas joje vyksta.

Toks požiūris į Dievą ir į religiją man susiformavo dar paauglystėje, bandant išsiaiškinti, kurioje literatūroje – religinėje ar ateistinėje (kurią aš irgi laikau religine, nes tikėjimas į Dievo nebuvimą irgi yra tikėjimas, tiek pat pagrįstas ar nepagrįstas kaip ir tikėjimas į Dievo buvimą) – daugiau tiesos. Toks jis išliko ir iki šiol. Iki šiol aš išlieku tebeieškantis tiesos ir nesu nei fanatiškai tikintis, nei fanatiškai netikintis. Todėl pagarbiai žiūriu ir į tikinčiuosius, ir į ateistus, taip pat ir į tokius pat kaip aš – tiesos vis dar tebeieškančius. Gamtos (ar Dievo) duotas protas man sako, kad logiškai įmanomi ir todėl galėtų egzistuoti įvairūs virtualūs pasauliai: su Dievu ir be Dievo. Koks iš tikrųjų yra tas realus pasaulis, kuriame mes gyvename, nežinau ir net nežinau, ar tai įmanoma sužinoti. Manau, kad tikėjimas tuo ir skiriasi nuo žinojimu pagrįsto įsitikinimo, kad jis nėra ir negali būti grindžiamas logiškais įrodymais. Jei tokie įrodymai egzistotų ir būtų surasti, tai tikėjimas taptų mokslu.

Dar vienu svarbiu klausimu, atsakymo į kurį aš ieškojau dar nuo paauglystės laikų ir kuris būdavo dažnų diskusijų tema mano studentavimo metais, buvo klausimas: „Koks žmogaus gyvenimo tikslas?“

Vaikystėje, kai prieš priimant Pirmąją Komuniją man reikėjo išmokti jau minėtajame vyskupo K.Paltaroko parašytame „Katekizme“ išdėstytas religines tiesas, aš perskaičiau, jog žmogus gyvena Žemėje tam, kad, išpildęs Dievo valią, nueitų į dangų. Tada toks atsakymas mane visiškai tenkino. Bet vėliau, kaip jau minėjau, manęs jis jau nebetenkino, nes jame žmogaus vaidmuo man pasirodė per daug pasyvus, o jo motyvacija – per daug egoistiška, tiesiog „prekeiviška“: žmogaus ir Dievo santykiai vaizduojami kaip savotiški prekybiniai mainai.

Todėl paauglystėje, jau tremties metais, pajutau poreikį ieškoti gilesnio ir man priimtinesnio atsakymo į šį svarbų klausimą apie žmogaus gyvenimo tikslą ir prasmę. Kai grįžęs iš pirmosios tremties mokiausi Kupiškio gimnazijoje ir, siekdamas „atsigriebti“ už tremtyje praleistus penkerius metus, kuomet nebuvo sąlygų lankyti mokyklą, „šokinėjau“ iš klasės į klasę, eksternu laikydamas egzaminus, neturėjau laisvo laiko atsakymų į tokius filosofinius klausimus paieškomis, tačiau, kai buvau apkaltintas pabėgimu iš tremties ir pasodintas į kalėjimą, laiko, kurį buvo galima skirti gyvenimo prasmės apmąstymams, atsirado. Kartu padaugėjo ir tokių klausimų, tarp jų – ir labai skaudžių, bei paaštrėjo poreikis rasti atsakymus į juos. Tada, bediskutuodamas su kitais kalininiais, ir susikūriau tokį atsakymo į ką tik minėtąjį klausimą variantą, kuris vėliau išlaikė išbandymą net keliose studentiškosiose diskusijose ir tenkina mane iki šiol.

Man atrodo, jog tas atsakymas kaip diskusijų objektas galėtų būti įdomus ir kitiems žmonėms, nes manau, kad klausimas, kokią prasmę turi žmogaus gyvenimas, iškyla daugeliui žmonių. Todėl išdėstysiu mano susigalvoto atsakymo esmę, padedančią man suteikti prasmę savo gyvenimui. Gal kartais toks žmogaus gyvenimo prasmės suvokimas padės ir kitiems žmonėms.

Negyvi daiktai nuosavų tikslų neturi. Jie gali būti panaudoti tik kaip gyvų būtybių, siekiančių savų tikslų, įrankiai. Iš negyvų daiktų gali būti sukonstruoti siekiantys tikslų įrenginiai, bet tie tikslai nėra nuosavi tų įrenginių tikslai, o tikslai jiems primesti tuos įrenginius sukonstravusių gyvų būtybių. Žmogus yra gyva būtybė, todėl jis turi savo genuose užkoduotą biologinį tikslą išgyventi ir pratęsti savo populiacijos egzistavimą, palikdamas palikuonius.

Tačiau žmogus – ne tik biologinė, bet ir socialinė, mąstanti, kūrybinga būtybė, sugebanti, siekdama palaikyti ir išsaugoti savo ir savo palikuonių bei gentainių gyvybes, ne tik prisitaikyti prie jų supančios aplinkos, ką sugeba ir visos kitos gyvos būtybės, bet ir keisti bei kurti tą aplinką taip, kad ji taptų kaskart vis patogesnė ir gražesnė, vis saugesnė ir sveikesnė. Žmogus turi grožio ir gėrio suvokimą ir poreikį, sugebėjimą ir troškimą juos kurti ir skleisti.

Todėl žmogus negali ir neturi apsiriboti vien tik savo gyvybės palaikymui bei pratęsimui savo vaikuose būtinų fiziologinių poreikių tenkinimu. Mano paties asmeninė patirtis rodė, jog kai žmogus numalšina troškulį ir alkį, kai jo kūną

saugo turima apranga ir patikimas stogas virš galvos, jis būtinai pajunta žmonių bendrijos nariui būdingus dvasinius poreikius. Juk žmogus vargu ar gali būti visiškai laimingas vienas pats savaime. Jam būtina pasidalinti savo laime ir savo džiaugsmu bei savo rūpesčiais bei skausmu su kitais žmonėmis, jam reikalingas kitų žmonių dėmesys, jų pagarba ir meilė, jis pats jaučia dėkingumą už pagalbą ir atjautą kitiems, trokšta surasti sau draugų, kuriais galėtų pasitikėti, juos gerbti ir mylėti. Jis supranta, kad bendromis jėgomis žmonės gali pasiekti žymiai daugiau negu pavieniui. Todėl jau nuo senų senovės žmonės gyveno ne tik šeimomis, bet ir gentimis, padėdami vieni kitiems. Gentinių bendrijos būdingos ne tik žmonėms, bet ir daugeliui kitų gyvų būtybių. Todėl socialiniai poreikiai žmonijoje atsirado ne tuščioje vietoje. Jų atsiradimas turi galias biologines ir psichologines šaknis.

Žmogus, būdamas mąstanti ir kūrybiška būtybė, sugebanti keisti ir kurti savo aplinką, neturi teisės apsiriboti tik vartotojišku požiūriu į Dievo duotą (ar Gamtos evoliucijos sukurtą) pasaulį. Keisdamas ir kurdamas sau reikalingą aplinką, jis turi būti pakankamai išmintingas ir atsargus, kad savo veikla nepakenktų tai darnai, kuri gamtoje egzistuoja dabar. Kuo toliau, tuo labiau pažindamas gamtos turtus ir jos jėgas bei pajungdamas jas savo valiai, žmogus kuo toliau, tuo labiau tampa jį supančio pasaulio šeiminku ir iš dalies net kūrėju, atsakingu už tai, kas ir kaip jame vyksta, už jo, o kartu – ir už savo bei savo būsimųjų palikuonių ateitį.

Žmogus tapo tuo, kas jis yra dabar, dar ir todėl, kad jis turėjo ir stengėsi tenkinti pažinimo poreikį, buvo smalsus ir žingeidus. Noras pažinti ir suprasti tai, ką matai, girdi, lieti, jauti, užuodi, pagimdė mokslą, mokslo pagrindų vystėsi technika ir technologijos, formavosi žmonijos protų ir rankų produktas – šiuolaikinė civilizacija ir ją atitinkanti kultūra, davusios žmogui ir žmonijai tai, ko neturi visos kitos mūsų planetoje egzistuojančios gyvybės formos.

Kai žmogaus gyvenimo sąlygos tampa tokios, jog leidžia jam patenkinti gyvybei palaikyti būtinus fiziologinius poreikius – jis gauna pakankamai oro, kad galėtų kvėpuoti, sugeba taip apsirūpinti, kad palaikytų jam tinkamą aplinkos ir savo kūno temperatūrą, turi kuo numalšinti troškulį ir alkį – daugumai žmonių tampa labai svarbūs ir net svarbiausi socialiniai ir dvasiniai poreikiai, kuriuos tenkindami žmonės pasireiškia jau ne tik kaip gyvos būtybės, bet ir kaip žmonės tikrąja to žodžio prasme.

Tokie dvasiniai poreikiai kaip pažinimo (sužinojimo, išsiaiškinimo, supratimo ir gauto naujo žinojimo panaudojimo) ir kūrybos poreikiai yra ypatingi visų pirma tuo, kad žmogus, tuos poreikius tenkindamas, niekada nepersisotina, kas dažnai nutinka, tenkinant kūniškuosius poreikius. Kuo žmogus ir žmonija daugiau sužino ar pradeda suprasti, tuo daugiau iškyla naujų klausimų, reikalaujančių atsakymų ir skatinančių siekti naujo, pilnesnio ir tikslesnio, žinojimo, gilesnio supratimo. Tą patį galima pasakyti ir apie žmogaus kūrybinę veiklą, nes pats

kūrybinis procesas skatina pats save, gimdo naujas idėjas ir naujus kūrybinius tikslus.

Šioms žmogaus veiklos sritims – pažinimo ir kūrybos – būdinga dar ir tai, jog jos, tenkindamos individualius žmogaus poreikius ir suteikdamos jam atradėjo ir kūrėjo džiaugsmą bei pasitenkinimą savo veiklos rezultatais, teikia naudą ne tik tomis veiklomis užsiimantiems asmenims, bet ir kitiems žmonėms. Mokslinė ir meninė kūryba, mokslo ir meno pasiekimai yra tos bendražmogiškosios vertybės, kurios atlieka visai žmonijai labai svarbias socialines ir kultūrines funkcijas. Todėl pažinimas ir kūryba yra tos sritys, kuriose žmogus, ieškantis gyvenimo prasmės ir jo tikslo, gali tai surasti ir suradęs niekada nenusivilti savo atradimu ir pasirinkimu. Svarbu tik, kad žmogui ir žmonijai užtektų išminties, naudojantis savo pažinimo ir kūrybos vaisiais.

Visa žmonijos istorija rodo, jog žmonijai užtenka proto ir darbštumo, kad sukurtų tuos technikos ir technologijų stebuklus, kuriais ji dabar naudojasi, tačiau ne visada užtekdavo ir užtenka išminties, kad jos protų ir rankų pasiekimai visada tarnautų žmogaus, žmonijos ir viso pasaulio tobulėjimui, o ne naikinimui.

Žmogus, išmokęs valdyti daugelį galingų gamtos jėgų, iki šiol dar neišmoko pakankamai išmintingai valdyti save ir todėl žmonijos pasiekimai socialinėje srityje, lyginant su jos pasiekimais tikslųjų mokslų, technikos ir technologijų srityse, yra labai menki, net nusikalstamai kuklūs. Žmonija iki šiol neišmoko gyventi be karų, kurių metu žūsta milijonai žmonių ir sunaikinama tai, kas buvo kuriama dešimtmečiais ir net šimtmečiais. Eikvojami milijardai vis galingesnei naikinimo ir žudymo technikai kurti, tačiau nesugebame susidoroti su skurdu, ir todėl kasmet daugiau nei dvi dešimtys milijonų žmonių miršta badu. Dvidešimtajame amžiuje įvykę du pasauliniai karai ir tie žiaurumai, kurių metu nuo vieno žmonių rankų nukentėjo milijonai kitų žmonių, ne tik verčia suabejoti žmonijos socialiniu progresu, bet ir parodė, jog jos moralė stipriai pašlijo ir žmonijos dvasia sunkiai serga. Bandymai „gydyti“ bei „tobulinti“ visuomenę, per prievartą ir smurtą diegiant naujas, kartais ir kilniai atrodančias idėjas į žmonių gyvenimą, visuomenės dvasines ligas tik paaštrino ir pačią visuomenę dar labiau supriešino, diskreditavo pačias tas idėjas, pagilino žmonių netikėjimą socialinio progreso galimybe. Tai akivaizdžiai parodė ne tik kryžiaus karai ir viduramžių inkvizicija, kai kilnias Kristaus mokymo idėjas apie artimo meilės būtinybę buvo bandoma skleisti pasitelkiant ugnį ir kalaviją bei kankinant ir deginant kitaminčius ant laužų, bet ir bolševikinė revoliucija Rusijos imperijoje, kai kilniai skambančias komunizmo idėjas buvo bandoma skleisti prievarta, pakeičiant išnaudotojiškąją turtingųjų diktatūrą dar žiauresne, dar neteisingesne taip vadinamąja „proletariato diktatūra“. Net ir demokratijos neleisti diegti ir neįmanoma įdiegti ugnimi ir kalaviju, raketomis ir bombomis. Nejaugi to nesupranta (ar nenori suprasti) didžiųjų pasaulio valstybių vadovai?

Manychiau, jog jau atėjo laikas suvokti, kad, norint pakeisti žmogaus ir visuomenės elgesį į išmintingesnį, atitinkantį žmonijos mokslinio ir techninio progreso lygį, reikia pakeisti tą visuomenę sudarančių žmonių daugumos mąstymą, nes žmogaus įsitikinimus bei tikslus ir jo elgesį, siekiant išsikelti tikslų, gali pakeisti tik pats žmogus. Norint ugdyti visuomenės sąmoningumą, atsakingumą ir išmintingumą, nėra efektyvesnio būdo, kaip suteikti visuomenei galimybę tapti savo likimo šeimininke, savivaldos būdu priimančia sprendimus, ką ir kaip reikia daryti, ir priimančia atsakomybę už tų sprendimų pasekmes. Visuomenė gali išmintingėti ir tobulėti tik pati ieškodama savo raidos kelio, pati ugdydama savyje jai reikalingas savybes. Ateina laikas, kai tampa ne tik pageidautina ir įmanoma, bet ir būtina pereiti prie čia ką tik minėtos savivaldos visuomenėje, t.y., prie tokios santvarkos, kai visai visuomenei svarbius sprendimus priiminės ne koku nors būdu išrinktas ar pats save į „išrinktuosius“ pasiskyręs „elito“ atstovas (monarchas, diktatorius, oligarchas, prezidentas, turtingų bei kilmingų ponų taryba ar pan.), o pati visuomenė savo piliečių balsų dauguma, priimdama visišką atsakomybę už savo sprendimų kokybę, jų įgyvendinimą ir to įgyvendinimo pasekmes.

Tai nereiškia, jog savo valią visai visuomenei diktuos „tamsi neišsilavinusi dauguma“, trumparegiškai besivadovaujanti primityviais šios dienos interesais bei poreikiais, nes, einant čia mano aprašomu visuomenės raidos keliu:

- 1) visuomenės dauguma jau nebebus „tamsi, neišsilavinusi egoistiškų vartotojų masė“, o sąmoningi pakankamai išsilavinę ir sukaupę bei toliau kaupiantys savivaldos patirtį piliečiai, sugebantys suvokti ne tik savo asmeninius, bet ir visos visuomenės poreikius bei galimybes;
- 2) tokia pati save ugdanti ir pati už save visišką atsakomybę jaučianti visuomenė pajėgs suvokti mokslo reikšmę ir išskirti iš savo tarpo grupes specialistų ir dženeralistų, kurie, išnagrinėję galimus reikalingų sprendimų variantus bei jų įgyvendinimo pasekmes, pateiks tokių tyrimų rezultatus visos visuomenės aptarimui;
- 3) visuomenės dauguma, suprasdama, kad nuo jos ir tik jos sprendimų priklausys visų piliečių ir jų vaikų bei vaikų ateitis, rimtai gilinsis į specialistų ir dženeralistų mokslinio tyrimo metu gautą ir visuomenei pateiktą objektyvią informaciją ir pajėgs pasirinkti tai, kas šiuo metu daugumai atrodo priimtinausia ir perspektyviausia;
- 4) savo priimtus sprendimus visuomenės dauguma bus suinteresuota įgyvendinti ir, juos įgyvendindama, pati mokysis, išmintingės ir tobulės, todėl taps pajėgi nuolat gerinti savo sprendimus.

Taip visuomenės savivaldos procesas taps jos saviugdos ir tobulėjimo procesu, vykstančiu taikiai, be karų ir kitų prievartos ir griovimo pasireiškimų. Prievarta galės būti taikoma tik visuomenės daugumos priimtų įstatymų numatytais atvejais ir tik tų asmenų atžvilgiu, kurie sąmoningai ir piktybiškai pažeidinės

visuomenės daugumos priimtas žmonių bendradarbiavimą ir kitus jų tarpusavio santykius reguliuojančias taisykles, vaidinančias panašų vaidmenį kaip eismo taisyklės keliuose (pavyzdžiui, taip vadinamąją „auksinę taisyklę“, draudžiančią daryti kitam tai, ko pats nenorėtų, kad kiti tau darytų, ir skatinančią daryti tai, ko norėtų, kad kiti tau darytų). Tokių taisyklių sistemą, savotišką Dekalogą, skatinantį piliečių geras iniciatyvas, naudingas patiems piliečiams ir visuomenei, bei draudžiantį piktnaudžiauti turima asmens laisve, bandant savanaudiškai bei piktybiškai pažeidinėti kitų asmenų teises, kurtų, palaikytų ir tobulintų pati visuomenė bendru jos daugumos susitarimu.

Nors tokios tobulos savivaldos dabar dar niekur nėra, tačiau panaši į ją bendruomenių savivalda, naudojanti tiesioginę demokratiją, Šveicarijos kantonuose gyvuoja jau daugiau nei septynis šimtmečius. JAV Gelapo instituto apklausos rodo, jog daugelio valstybių žymūs veikėjai geriausiai valdoma šalimi laiko būtent Šveicariją ir savo pinigus bei brangenybes patiki ne kurios nors kitos šalies, o Šveicarijos bankams. Jau pats faktas, kad Šveicarijos prezidentai, kurie renkami vieneriems metams, ir vyriausybės ministrai gyvena kaip visi paprasti piliečiai ir jiems nereikia asmeninės apsaugos nuo eilinių bendrapiliečių bei jokių išskirtinių privilegijų, kurios, kaip įprasta, suteikiamos prezidentams, ministrams ir kitiems „elito“ atstovams, užimantiems aukštas pareigas valdžioje, daugelyje kitų valstybių, įtikinamai įrodo, jog, esant tokiai santvarkai kaip Šveicarijoje, neatsiranda neleistinai didelio atotrūkio tarp valdžioje esančio „elito“ ir jo pavaldinių – paprastų piliečių, būdingo net labai demokratiškomis save laikančioms šalims, kuriose valstybės valdymas vykdomas taikant taip vadinamą „atstovaujamąją demokratiją“.

Kad visuomenės savivaldos sistema, organizuota taikant tiesioginės demokratijos metodus ir išauganti „iš apačios“, tikrai skatina ir net priverčia daugumą paprastų piliečių aktyviai dalyvauti valstybės valdyme ir didina jų pilietinį sąmoningumą bei stiprina pilietinės atsakomybės jausmą už tai, kas ir kaip vyksta jų aplinkoje bei jų valstybėje, pastebi ir patvirtina daugelis kitų valstybių atstovų, kuriems teko ilgesnį laiką pagyventi Šveicarijoje. Pasirodo, jog savivalda, didinanti paprastų piliečių žmogiškąjį orumą ir savo vaidmens visuomenėje svarbos supratimą, skatina žmones oriai elgtis, kaip dera tikriems valstybės šeimininkams, ir mažina nusikalstamumą visuomenėje.

Kad tokia valdymo sistema yra tobulesnė už kitas, patvirtina ir pati gamta, evoliucijos eigoje „išsirinkdama“ labiausiai išvystytos natūralios valdymo sistemos – smegenų – funkcionavimui būtent „absoliučiąją savivaldą“, „absoliučiąją tiesioginę demokratiją“. Apie tai aš jau buvau užsiminęs ir šiuose atsiminimuose, kai rašiau, jog žmogaus smegenyse tarp jas sudarančių ląstelių – „smegenų valstybės piliečių“, vadinamų neuronais, - nerasime „vyriausiojo neurono“ – „neuronų karaliaus“ ar „neuronų prezidento“. Sprendimai smegenyse priimami tiesioginiu neuronų „balsavimu“, jiems jungiantis į domenų, priklausomai nuo sprendinio veikimo „teritorijas“: kai sprendimai

skirti mažoms „teritorijoms“, tai neuronai jungiasi į pirminius domenų ir „balsuodami“ juose priima lokalius sprendimus, o kai sprendimai skiriami didesnėms „teritorijoms“, tai pirminiai domenai jungiasi į jau didesnius antrinius domenų, pastarieji – į dar didesnius tretinius ir t.t., aktyvuodami vis didesnį neuronų kiekį. Tokioje sistemoje, jei atskirų neuronų veikimo patikimumas nors šiek tiek didesnis už 50%, o neurono apsirikimo (gedimo, klaidos) tikimybė nors šiek tiek mažesnė už 0,5, tai kolektyvinio sprendimo teisingumo tikimybė didėja, artėdama prie 1, didėjant sprendimo priėmimo dalyvaujančių neuronų skaičiui.

Vadinasi, ir visuomeniniame gyvenime yra tikslinga siekti, jog visuomenei svarbių problemų sprendimams ieškoti, parengti, apsvastyti, priėmti ir įgyvendinti aktyviai dalyvautų kuo daugiau visuomenės narių. Tuomet žymiai sumažėtų tikimybė, jog bus priimti visuomenės daugumai nenaudingi ar net žalingi sprendimai, ir žymiai padidėtų priimtų visuomenės daugumai reikalingų sprendimų pakankamai plataus įgyvendinimo tikimybė, nes tuomet dauguma visuomenės narių, būdami asmeniškai įsitikinę savo priimtų sprendimų naudingumu ir reikalingumu, būtų asmeniškai suinteresuoti, kad jų priimti sprendimai neliktų tik popieriuje surašytais, maloniai skambančiais, bet realiame gyvenime neveikiančiais ir to gyvenimo nekeičiančiais pageidavimais.

Tuo, kad šios mano idėjos apie „išmintingesnės ir teisingesnės santvarkos sukūrimą, remiantis mokslo pasiekimais, visuomenės savivalda ir žmonių veiklos kooperavimu, siekiant svarbių visai visuomenei ir kiekvienam jos nariui svarbių ir reikalingų tikslų“, yra ne tik teorija, bet ir praktikoje įgyvendinamas dalykas, aš įsitikinau, kai, bandant sugrįžti į Lietuvą po antrosios tremties, mūsų šeimai nebuvo leista apsigyventi ir dirbti savo krašte, ir man teko dar kelis dešimtmečius gyventi Vakarų Sibire, dėstytojauti institute bei vadovauti mokslinių tyrimų laboratorijos ir didelio skaičiavimo centro kolektyvams. Eidamas tas pareigas, aš pabandžiau diegti kolektyvų savivaldos sistemas, taikydamas darbuotojų pilietinio aktyvumo, sąmoningumo ir atsakingumo ugdymui tiesioginės demokratijos metodus. Tai leido man teorinius samprotavimus, hipotezes ir prielaidas patikrinti praktikoje ir įsitikinti, jog mano siūlomi metodai puikiai veikia. Žmonės stengiasi tobulėti ir augti, kai gauna vaidmenis, keliančius jų ir jų kolegų akyse jų asmeninę vertę. Dauguma žmonių stengiasi pateisinti jiems rodomą pasitikėjimą ir pagarbą. Jei pavyksta žmogų įtikinti, jog jis sugeba daugiau, negu jam dabar atrodo, kad jis gali tobulėti ir kilti aukšty, tai dauguma žmonių, iškęlę sau tokį tikslą, jo siekia ir daug ko pasiekia. Tai galioja ne tik pavieniams žmonėms, bet dar labiau – jų kolektyvams. Įdiegus kolektyvų savivaldą, sudaromos sąlygos pereiti prie saviugdos, o tai pasiekus, žmogus ir kolektyvas, jau ir neraginami iš išorės, stengiasi kilti aukšty, raginami vidinių paskatų. Belieka tik netrukdyti jiems augti ir, reikalui atsiradus, padėti.

Patikrinę čia išsakytas idėjas ir aukščiau paminėtus metodus mokslinių tyrimų laboratorijoje ir skaičiavimų centre, pabandėme tas idėjas skleisti ir tuos metodus taikyti jau ir kitose organizacijose, projektuodami ir diegdami įmonių ir teritorijų automatizuotas valdymo sistemas. Nors ne visada būdavo lengva, nes ne visada sulaukdavome teisingo supratimo ir noro bendromis jėgomis siekti keliamų sau tikslų, pasiekti pavyko ne taip jau mažai. Įdomu tai, kad nors 1983-aisiais metais buvau atleistas iš visų pareigų, nes aš ir mano kai kurie bendradarbiai buvome apkaltinti antitarybine veikla, dabar, praėjus daugiau nei dviems dešimtmečiams po mano išvykimo iš Altajaus krašto, mūsų veikla buvo prisiminta ir aš patekau į „auksinį septyniasdešimtuką“, o po to – ir į dešimtuką garbingų žmonių, padariusių didžiausią įtaką kraštui per pastaruosius keturis šimtmečius. Net ir dabar kas penkeri metai esu kviečiamas į susitikimus su savo buvusiais studentais ir bendradarbiais. Metai bėga, o pėdsakai, ką pavyko nuveikti, išlieka. Vadinasi, buvo prasmė gyventi ir bandyti keisti savo aplinką ta kryptimi, kuri tau atrodė teisinga.

Apie tai detaliai papasakosiu vėliau, kai savo atsiminimuose prieisiu tuos laikus, o dabar grįšiu į tas pirmosios mūsų šeimos tremties trečiųjų ir ketvirtųjų metų dienas, kai čia aprašomos idėjos tik formavosi mano galvoje dar šiek tik miglota ir gerokai padriekusne formoje negu dabar rašau. Tačiau pagrindinės „išmintingesnės ir teisingesnės santvarkos sukūrimo būtinumo ir galimybės“ idėjos bei tokios visuomenės „savivaldos principai“ susiformavo jau tada, o vėliau tik „šlifavosi“. Pats gyvenimas su neteisybėmis ir pačių žmonių susikuriamais beprasmiškais sunkumais bei žiaurumais – iš vienos pusės – ir mokslinis bei techninis progresas, atveriantis žmonijai tiesiog fantastiškas perspektyvas, - iš kitos pusės – vertė susimąstyti, kodėl taip yra, kaip neturėtų būti, ir ar negalėtų būti kitaip. Jau tada aš supratau, jog Marksas ir Leninas, teisingai suformulavę tikslus, kurių žmonija turėtų siekti ir galėtų pasiekti, pasirinko klaidingą, net pražūtingą kelią tiems tikslams pasiekti, kuris negalėjo neatnešti žmonijai tų didžiulių nelaimių, kurias atnešė, bei nediskredituoti tų idėjų, kurias jie skelbė. Teorinės klaidos praktikoje pavirto žiauriais nusikaltimais ir žmonijos nelaime. O juk galėjo ir gali būti kitaip...

Sugrįžęs iš Beriozovkos į Tolstuchiną pas savo motiną, aš po kelių dienų išsiruošiau kelionėn į taigą – į 67-ąjį kvartalą, nes reikėjo padėti sesutei Danutei pasiruošti ateinančiai ketvirtajai tremties Sibire žiemai ir, jei mūsų motinai pavyks įsikurti Čiaryšo tarybiniame ūkyje pas tame ūkyje gyvenusius ir dirbusius lenkus iš Vilniaus krašto, - persikėlimui iš taigos į stepių rajoną pas motiną.

Kadangi Danutė, būdama viena, negalėjo taigos laukymėlėse prisišienauti ir prisidžiovinti daug šieno, tai man, sugrįžusiam iš daugiau nei mėnesį užtrukusio svečiavimosi pas motiną, teko skubiai imtis šio darbo, kol dar žolė nepradėjo džiūti ir ruduoti. Keliose mažose miško aikštelėse (didesnės jau seniai buvo užimtos vietinių gyventojų ir tradiciškai buvo laikomos jų nuosavais

„pokosiais“) mes prisistatėme daug nedidelių kupetėlių šieno ir apdengėme jas taigoje prisikirstomis kartimis bei šakomis, nusižiūrėdami į tai, kaip daro vietiniai taigos gyventojai. Jie šieną, reikalingą savo karvutėms šerti, parsiveža namo tik atėjus žiemai, kai užšąla balos ir iškrinta sniegas, pasikinkę į rogutes tas pačias karvutes, duodančias pieno ir atstojančias žmonėms arklius. Atėjus žiemai, taip darėme ir mes.

Iki derliaus nuėmimo mūsų dideliame darže, kuriame augo ne tik bulvės, moliūgai, pomidorai, morkos ir agurkai, bet ir nemaži laukeliai kukurūzų, žirnių, pupelių ir sorų, mes suspėjome prisigrybauti ir prisidžiovinti gerą pusmaišį baravykų, raudonikių ir lepšių. Po to, kai nukūlėme kukurūzus, žirnius, pupeles ir sorus bei nukasėme bulves, jau prasidėjus rudeninėms šalnomis, prisirinkome nemažą kubiliuką vėlyvųjų bruknių, užpylėme jas vandeniu, kuris, prasidėjus šalčiams, sušalo į ledą, tokiu būdu apsaugodamas surinktas bruknes nuo gedimo.

Darbų gausa, užėmusi mus nuo ankstyvo ryto iki sutemų, nepalikdavo man laiko ilgesniems pamąstymams apie Halią, ir kartais net pradėdavo atrodyti, jog visa tai, kas įvyko tą parą, buvo sapne, o ne tikrovėje. Papasakoti apie Halią Danutei aš taip ir neišdrįsau, nes nežinojau, nuo ko pradėti, o ir abejojau, ar reikia ją papildomai jaudinti, kai mūsų mama taip priešišškai nusiteikusi prieš Halios pasiūlytą mūsų santuoką.

Iškritus pirmajam sniegui, kai taigos keliukais ir takeliais jau buvo galima vežioti šieną iš taigos namo rogutėmis, mes ėmėmės šio nelengvo darbo. Sakydamas žodį „mes“, aš turiu galvoje mus visus tris: mūsų karvutę Zoją, mane ir Danutę. Nenorėdami labai nuvarginti savo karvytės, šieną vežiodavome nedideliais vežimukais, įkinkę Zoją į rogutes, pritaikytas karvėms vežioti šieną. Tos rogutės buvo didesnės už tas, kuriomis veždavau bulves iš kaimo, bet mažesnės už tas roges, į kurias kinkomi arkliai. Kad tilptų daugiau šieno, rogučių šonai buvo praplėsti savotiškais sparnais, kuriuos rusai vadindavo „rozvaljni“, o kad vežamas duobėtais ir medžių šaknimis perpintais taigos keliukais šienas neišsibarstytų, jis būdavo iš viršaus prispaudžiamas specialia stora, panašia net į rąstą kartimi, kurią vietiniai gyventojai vadindavo „bastryk“. Priekinis to „bastryko“ galas turėjo specialų užrentimą, kad nenuslystų storos virvės, pritvirtintos prie rogučių priekio, kilpa, o kitą tos karties galą priverždavome virve, pritvirtinta prie rogučių galo. Kad šieno vežimaitis kelyje neapvirstų, aš ir Danutė prilaikydavome jį iš šonų, kartu stumdami pirmyn, kad karvutei būtų lengviau tą vežimaitį tempti.

Atsivežtą šieną krovėme ant tvartelio stogo, taip pat prie jo šonų, tokiu būdu apšiltindami Zojos būstą, kuriame ji turės praleisti šaltą ir ilgą Sibiro žiemą. Per tris savaites visas mūsų šienas iš taigoje buvusių kupetaičių buvo suvežtas namo. Šieno kaugė ant tvartelio stogo buvo beveik du kartus aukštesnė už patį tvartelį. Ją iš viršaus padengėme nukultų sorų šiaudeliais, kurie irgi buvo skirti

Zojos pašarui. Ant jų primėtėme kukurūzų stiebų ir viską padengėme bulvienojais iš mūsų daržo. Šieną, sukrautą ant tvartelio stogo ir prie tvartelio sienų, prislėgėme kartimis, kurių rogutėmis parsivežėme iš taigos. Tos kartys, slėgdamos dar nesusigulėjusį šieną, trukdė žiemos vėjams jį išdraikyti ir išnešioti. Dalį šieno sukrovėme pačiame tvartelyje, pasidarydami atsargą toms dienoms, kada įsisiautėję vėjai neleistų pešti šieno iš kaugės, pūpsančios ant tvartelio stogo. Aprūpinę Zoją pašaru, apsirūpinome ir malkomis, parsivežėme iš taigos sausuočių, juos supjaustėme, suskaldėme ir malkas sukrovėme šalia Kozlovų trobelės.

Tuo buvo baigtas mūsų pasiruošimas ketvirtajai tremties žiemai. Ją mes sutikome nepalyginamai geriau pasiruošę negu ankstesnes žiemas, nes turėjome ne tik nemažai nuosavų bulvių, sorų, kukurūzų bei moliūgų, bet ir karvę, duodančią gana daug pieno. Ta žiema buvo džiugi dar ir tuo, jog mes žinojome, kad mūsų mama gyva. Ji, nors ir negyveno kartu su mumis, bet lyg ir buvo šalia mūsų, nes pats žinojimas, jog ji yra ir rūpinasi tuo, kad mes galėtume pas ją persikelti, mus šildė ir guodė. O čia dar ir laiškas iš Lietuvos nuo mūsų dėdės Jono – vyriausiojo mamos brolio, gyvenančio gimtajame jos kaime, Migonyse. Mūsų motina, rašydama laiškus savo giminaičiams iš Tolstuchinos, buvo atsargi ir nenurodė savo tikrojo adreso. Todėl atsakymus į jos laiškus pradėjome gauti mes: iš pradžių atėjo laiškas nuo jos brolio Jono, po to – nuo sesers Emilijos, iš kurios mes sužinojome, jog mūsų tėvelis pasitraukė į Žemaitiją, o po to – ir nuo jos jauniausiojo brolio Danieliaus. Jo šeima jau buvo grįžusi į Vilnių iš Rusijos, į kurią buvo pasitraukusi kartu su kitais tarybinės Lietuvos vyriausybės nariais, prasidėjus Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karui. Pasirodė, jog Danieliaus šeima, karo metais gyvendama Rusijoje, nieko nežinojo apie mus ir mūsų tremtį, o mūsų dabartinį adresą sužinojo tik iš brolio Jono, gavusio mūsų motinos laišką.

Dėdės Jono laiškas nebuvo linksmas. Jis rašė, kad jauni Lietuvos vyrai gauna šaukimus į karinę tarnybą ir yra siunčiami į frontą. Daugelis, norėdami išvengti tos mėsmales, slapstosi ir net išeina į miškus. NKVD kariuomenės padaliniai gauda besislapstančius ir žiauriai su jais susidoroja, bausdami ne tik juos, bet ir ištisus kaimus. Panašiai rašė ir teta Emilija. Iš jos mes sužinojome, jog, užėjus vokiečiams, buvo iššaudyti visi Kupiškio žydai ir kad tuose šaudymuose bei išžudytų žydų turto dalybose dalyvavo ir kai kurie lietuviai. Dėdės Danieliaus laiškas buvo trumpesnis. Pranešęs apie tai, jog karo metais nieko nežinojęs apie mūsų šeimos ištrėmimą, jis nieko neparašė apie tai, kaip ir kur jie gyveno, pasitraukę į Rytus, o tik parašė, jog, besitraukdami nuo puolančios vokiečių kariuomenės, prarado savo sūnelį, o grįžę į Lietuvą dabar gyvena Vilniuje, kuris nuo karo labai nukentėjo, nes apgriauti ištisi kvartalai ir net tiltas per Nerį buvo susprogdintas.

Kadangi pasiruošimo darbai žiemai buvo baigti, tai aš, pasiėmęs iš Lietuvos gautus laiškus, iškeliavau į Ustj-Kalmankos rajoną. Reikėjo sužinoti, ką pavyko nuveikti mūsų motinai, ieškant būdų, kaip mūsų šeimai susijungti į krūvą, o ir

šiai ją aplankyti, susitikus aptarti, ką ir kaip veiksime toliau. Be to, man rūpėjo, ar į Tolstuchiną atėjo atsakymas į mano laišką Haliai. Į rogutes, kurias pasiėmiau su savimi, įsidėjau keletą mamos daiktų ir maišelį šviežiai išvirtos „sieros“ – savotiškos „valiutos“, reikalingos atsilyginti už nakvynę ir valgį kelyje, taip pat praversiančios stepių rajone ir vėliau, jau atvykus pas motiną. Laimingai apėjęs Navodkino ir Supsinskio eiguvas, vakare jau buvau Čekanichoje. Pernakvojęs pas Zabielskį, kitą rytą žiemos keliu patraukiau Ustj-Kalmankos rajono link. Kadangi kelio gerai nežinojau, nes pirmą kartą į Ustj-Kalmanką su motina keliavau upiniu tramvajumi vasarą, tai ėjau ne pačiu trumpiausiu keliu ir Elbankos kaimą pasiekiau jau pavakaryje. Norėdamas, kad kitą dieną jau būčiau pas motiną, nutariau, jog iki nakties dar suspėsiu nueiti iki netoliese esančio didelio Krasnojarkos kaimo. Nors šis kaimas, įsikūręs ant labai stataus Čiaryšo upės kranto, nuo kurio ir kilo kaimo pavadinimas („Krasnyj jar“ – „Raudonasis skardis“), atrodė esantis visai arti, kaip rusai sako, „rukoj podatj“ („ranka paduoti“), tačiau žiemos kelias, einantis upės ledu, dėl Čiaryšo vingių pasirodė gana ilgas. Todėl, nors ir stengiausi eiti greitai, naktis mane užklupo, kai iki Krasnojarkos buvo likęs gal dar ketvirtadalis kelio. Virš Čiaryšo pakrantės augusių krūmų ir medžių pakilo didelis geltonas mėnulio diskas, nušviesdamas už kairėje kelio pusėje esančio žemojo upės kranto plytinčią stepę. Ji buvo lygi kaip stalas ir gulėjo nepaliesto balto sniego patale. Kiek akys užmato, nesimatė nei namų, nei medžių. Tik tolumoje, kur balta stepės danga susilieja su žvaigždėtu žiemos dangumi, matėsi kažkokie juodi taškeliai, kurie, atrodo, judėjo. Staiga nuo dešinėje kelio pusėje esančio stataus kranto atskriejo gūžiai virpinantis šaltą žiemos nakties orą vienišo vilko staugimas. Į jį netrukus atsiliepė kitas vilkas. Kaip buvo galima spręsti iš atplaukusio prislopusio garso, pastarasis buvo gana toli, Elbankos kaimo, iš kurio aš ėjau, pusėje.

Mane išpylė šaltas prakaitas, nes supratau, jog esu padaręs didelę klaidą, pavakare išėjęs iš gyvenvietės. Tik dabar prisiminiau, jog jau yra prasidėjęs vilkų rujos metas, kada vilkai, bėgiodami po stepę ne tik pavieniui, bet ir gaujomis, tampa labai pavojingi. Grįžti atgal į Elbanką jau nebebuvo prasmės. Reikėjo kuo greičiau pasiekti Krasnojarką, tikintis, kad vilkai manęs neužpuls. O jei užpuls? Slėptis nėra kur: aplinkui nematyti jokių trobesių ir net „zarodais“ vadinamų šieno stirtų. Išsukti iš kelio ir per pusnis bristi prie upės krante augančių medžių? Kiek tai užims laiko? Ir dar neaišku, ar sugebėsiu į kokį nors medį įsikurti. O jei ir įsikursiu, kiek jame galėsiu ištupėti? Juk žiemos naktys ilgos ir, nors dabar dar nespigina didelis šaltis, paryčiais tikrai bus žymiai šalčiau. Ne, nieko kita nelieta, tik bėgti link Krasnojarkos kaimo, iš tolo šviečiančio žiburiais ant aukšto upės kranto. Jei koks nors vilkas bandys užpulti, ginsiuosi rogutėmis...

...Bėgau, stengdamasis kvėpuoti pro nosį ir neuždusti, kad liktų jėgų gintis, jei koks nors vienišas vilkas pabandytų mane užpulti. Taškeliai stepėje nedidėjo, o

tai reiškė, kad vilkų gauja prie manęs neartėja, o vieniši vilkai, kiek man teko girdėti, retai ryžtasi užpulti žmogų. Na, o jei ir užpultų, nuo vieno vilko dar galima apsiginti. Svarbu nepanikuoti, neprarasti blaivaus proto...

Bebėgdamas pavargau, bet kartu ir šiek tiek apsiraminau, nes kaimo žiburiai buvo jau visai arti. Beliko tik pakilti į statų krantą įvejai kylančiu keliu. ...Kartas nuo karto pasigirsdavo vilkų staugimas, bet iš atplaukiančių garsų buvo galima spręsti, jog tie staugiantys vilkai yra gana toli nuo manęs. Todėl į kalną kylančiu keliu aš jau nebebėgau, o žingsniavau, tempdamas paskui save rogutes. Kadangi niekas manęs nesivijo, tai ėjau akylai stebėdamas priekyje esančią kelio atkarpą. Kiekvienas kelmas ar šiaip stuobrys pakelėje man atrodė panašus į manęs tykojantį vilką. Bet kitos išeities nebuvo – reikėjo eiti pirmyn.

Pagaliau pasiekiau pirmąją kaimo sodybą. Atidaręs vartelius įėjau į kiemą ir pasibeldžiau į duris. Tačiau niekas jų neatidarė ir net nepaklausė, ko aš noriu. Gal jau miegojo ir negirdėjo, nes jau buvo gana vėlus vakaras ir namo languose nesimatė jokio žiburėlio. Todėl antruoju namu, į kurį nutariau belstis, pasirinkau namą, kurio langai dar švietė. Vilkų jau nebebijojau, todėl pasibeldžiau į duris gana ramiai. Neatidarydama durų moteriškė pasakė, jog ji negalinti manęs priimti nakvynei, nes pati serganti, tačiau pasakė, jog netoliese gyvena pora senukų, kurie galėtų priimti, paaiškindama, kaip aš galėčiau rasti tų senukų namą.

Tie senukai ne tik mane priėmė, bet ir pavaišino vakariene, o kai aš papasakojau apie tai, kaip bėgau nuo vilkų, senutė man užvirino raminančios medetkų arbatos, sakydama, jog jos man reikia išgerti, kad po šitokio šiurpaus nuotyčio mano miegas būtų ramesnis. Prisimenu, kad tuomet man labai patiko iki šiol negirdėtas rusiškas medetkų pavadinimas „nogotki“, reiškiantis „nagučius“.

Po tokios arbatos aš miegojau ramiai ir jokie vilkai man nesisapnavo, nors tada, bėgdamas nuo jų, buvau labai išsigandęs. Ir būčiau išsigandęs dar labiau, jei būčiau žinojęs, jog tą žiemą Krasnojarkos kaimo apylinkėse vilkų gauja buvo sudraskiusi vietinę moteriškę, ėjusią tuo keliu, kuriuo ėjau aš. Jos lavoną atpažino tik pagal „pimukus“ (veltinius), kuriais ji avėjo. Atsidėkodamas vaišingiems šeimininkams už nakvynę, vakarienę ir pusryčius bei atjautą ir veiksmingą vaistą nuo išgąščio, aš padovanojau jiems rieškutes „sieros saldainiukų“, nes iš pokalbio su senukais pusryčių metu jau buvau sužinojęs, kad jie turi visą pulką anūkų, mėgstančių tokius „saldainiukus“. Atsisveikindamas pažadėjau, kad jei kada nors būsiu užklydęs į Krasnojarkos kaimą, būtinai pas juos apsilankysiu. Palinkėjau jiems geros sveikatos ir ilgo amžiaus, kad sulauktų dar ne vieno mūsų susitikimo. Taip jau Dievas davė, kad mano palinkėjimai išsipildė. Matyt, tie palinkėjimai buvo tikrai nuoširdūs. Kaip ir mano padėka tiems žilagalviams geradariams, suteikiantiems prieglobstį visiems to prieglobsčio ieškantiems. Palikdamas Krasnojarkos kaimą, aš

dėkojau Dievuliui už pamoką, kuri galėjo baigtis labai žiauriai, o baigėsi taip laimingai.

Kelias per netoliese esančią Žuravlichą atvedė į Čiaryšo tarybinį ūkį. Iš to ūkio gyventojų sužinojęs, kur yra „lenkų barakas“, užėjau į jį paklausti, ar pas juos neatsikėlė mano motina – tremtinė Marija iš Lietuvos. Mane nuvedė pas senyvą donkichotiškos išvaizdos (gal tik kiek žemesnio ūgio už hidalgą Don Kichotą) ūsuotą lenką, kuris, sužinojęs, kad aš esu jam gerai pažįstamos ir ne kartą šiame barake jau buvusios Marijos Šukienės sūnus, man paaiškino, jog bandymas pasinaudoti jo neseniai mirusios žmonos Marijos Lozovitskos dokumentais šiek tiek stringa ir gali būti, kad visi mūsų šeimos persikėlimo į Čiaryšo tarybinį ūkį reikalingi formalumai bus atlikti ne anksčiau kaip po šešto mėnesių. Pastebėjęs, kad ši žinia mane nuliūdino, ponas Lozovitskis (taip jį man pristatė mane pas jį atvedusi jauna graži lenkaitė vardu Halina) pabandė mane paguosti, sakydamas, jog reikia turėti viltį, kad viskas baigsis gerai, ir apsišarvuoti kantrybe.

Atsisveikinęs su ponu Lozovitskiu ir su „lenkų barako“ gyventojais, parodžiusiais, kaip man trumpiausiu keliu pasiekti Ustj-Kalmanką, aš išskubėjau iš tarybinio ūkio, net neapžiūrėjęs šios palyginti moderniai atrodžiusios gyvenvietės, kurioje galbūt ir mūsų šeimai teks pagyventi. Skubėjau todėl, jog norėjau pasiekti Tolstuchinos kaimą dar su šviesa. Dar kartą rizikuoti, išbandant likimą susitikime su stepių vilkais, tikrai nenorėjau ir neturėjau tam teisės: mano motinai, sesutei ir nežinia kur dabar esančiam mano tėvui (duok, Dieve, kad jis ir dabar būtų dar gyvas ir sveikas) užteks ir tų gyvenimo smūgių, kuriuos jie jau patyrė, ir būtų jau per daug, jei mane Sibiro stepėje sudraskytų vilkai.

Pasiekęs Ustj-Kalmanką, kelią į Tolstuchiną jau gerai žinojau, nes jau du kartus (į Tolstuchiną ir atgal – į Ustj-Kalmanką) buvau juo ėjęs. Tiesa, ėjau tuomet, kai buvo vasara, upės krantu, o dabar žiemos kelias ėjo pačia Čiaryšo upe. Tuo keliu, vedančiu ne tik į Tolstuchiną, bet ir į Ponomariovo, Kabanovo, Vorobjovo ir kitus prie Čiaryšo upės įsikūrusius kaimus, važiavo gana daug „padvadų“, todėl tarp jų atsirado ir pustuštėse rogėse sėdinti moteriškė, kuri pati pasisiūlė mane pavėžėti. Aš apsidžiaugiau tokiu pasiūlymu ir įsitaisiau šalia man į motinas tinkančios moteriškės, pririšdamas savo rogutes prie rogių galo.

Kai pasidžiaugiau, jog dabar Tolstuchiną pasieksiu gana anksti ir nebeteks susitikti su rujojančiais vilkais, pokalbis savaime pasisuko taip, kad papasakojau apie savo vakarykštį nuotykį. Moteris, išklausiusi mano pasakojimą, patvirtino, kad vilkų iš tikrųjų priviso labai daug, ir Vorobjovo kaimo apylinkėse, kur ji gyvenanti, jų gaujos kartais ne tik pėsčiuosius, bet ir vežimų vilkstines užpuldinėja. „Nebeliko medžiotojų, kurie juos sumedžiotų,“ - atsiduso moteriškė. „Visus: ir senus, ir jaunus, kurie gali išlaikyti šautuvą rankose, jau mobilizavo ir išsiuntė į frontą. Jau ir anksčiau „pochoronkos“ (taip tuomet

vadindavo pranešimus žuvusio kario šeimai apie jo žūtį) buvo ne taip retas reiškinyš mūsų kaime. O dabar, kai frontas peržengė Sąjungos sienas ir mūsų kareivėliams tenka žygiuoti jau svetimomis žemėmis, „pochoronkos“ pradėjo ateidinėti kaip niekada gausiai. Matyt, einant į ataką, žūsta daugiau kareivių, negu sėdint apkasuose ir ginantis. Jeigu taip tęsis ir toliau, tai karui baigiantis, gyvų vyrų beliks tiek mažai, kad nebebus kam grįžti pas savuosius karui galutinai pasibaigus. Nebebus kam ir vis gausėjančių vilkų iššaudyti. Jau ir dabar ūkiuose visus darbus atlieka moterys. Jos ir aria, ir sėja, ir šieną bei javus pjauna, ir suklypusius pastatus remontuoja, ir griovius kasa, ir geležinkelius tiesia. Jau beveik nebeliko kiemų, kurie nebūtų sulaukę vienos ar net dviejų „pochoronkų“, - dar kartą atsiduso rogių, kuriose aš sėdėjau, šeiminkė, nusišluostydama skarelės kampu ištryškusias iš jos akių ašaras. Nukreipusi savo ašarotų akių žvilgsnį kažkur į tolį, pasiskundė, jog ji pati jau prarado abu sūnus. Jauni, gražūs ir protingi buvo, bet dar neturėjo patirties ir gana greitai padėjo galvas. Jos vyras, tik pernai išsiųstas į frontą, vis dar atsiunčia laiškėlius. Kartą jau buvo sužeistas, bet po gydymo lauko ligoninėje vėl buvo išsiųstas „na peredovuju“ („į priekinę fronto liniją“).

Tokia liūdna gaidelė pabaigė savo pasakojimą daug vargo ir skausmo savo gyvenime patyrusi moteris, kai ji sustabdė arklį šalia kelio atšakos, vedančios į dešinįjį Čiaryšo krantą, ant kurio buvo išsidėstę Tolstuchinos kaimo trobesiai. Kadangi mes važiuojome Čiaryšo upe aukštyne, tai minėtoji kelio atšaka suko į kairę. Aš atišau savo rogutes, padėkojau geraširdei moteriškei už pavėžėjimą ir palinkėjau jai sulaukti gyvo ir sveiko savo vyro. Pasakiau, kad, atsidarius Antrajam frontui, karas ilgai tęstis jau nebegalės ir kitais metais tikrai baigsis. Todėl tiems, kurie iki šiol išliko gyvi, tikimybė sulaukti karo pabaigos kasdien vis didėja. Kartais net tie, apie kurių žūtį buvo pranešta „pochoronkose“, ima ir atsiranda. Visko gyvenime pasitaiko. Tai sakydamas, aš pats tuo mažai tikėjau, bet nepajėgiau to nesakyti. Juk kartais tik viltis ir bepadeda žmogui nepalūžti ir išverti skaudžius gyvenimo smūgius.

Gyvenimas nepagailėjo ir mūsų šeimos: ne tik Tėvynę ir tėvą nuo mūsų atskyrė, bet ir motiną buvome praradę, bet ištvėrėme. Ištvėrėme, matyt, todėl, kad turėjome ir dabar tebeturime viltį, jog kada nors baigsis tas mus ir daugelį kitų mūsų krašto žmonių užgriuvęs košmaras, nes negali nesibaigti šitokia nesąmonė. Reikia tik laikytis, kabintis į gyvenimą, visą laiką siekti naujų, nors ir mažyčių, pergalių. Ir išmokti džiaugtis, jei ką nors gero ir naudingo sau ar kitiems padaryti pavyksta, nepasimesti ir nepalūžti, kai kas nors nesiseka ar nepavyksta. Štai ir sulaukėme kai kurių pergalių – vėl atsirado mūsų motina, kurią laikėme beveik žuvusia. Jau nebadaujame ir net karvutę įsigijome. Jau ir laiškai iš Lietuvos pradėjo eiti, iš kurių sužinojome, jog iki 1944-ųjų metų vasaros mūsų tėvas tikrai buvo dar gyvas. Gal Dievas duos, kad ir jis atsiras, kaip atsirado mūsų motina? Pasaulyje daug kas keičiasi. Gal, karui ir pocarinei

suirutei pasibaigus, Lietuva vėl atsikurs, kaip atsikūrė po Pirmojo pasaulinio karo?

Taip mąstydamas kilau keliuku į upės krantą, ir mano nuotaika vis skaidrėjo: džiaugiausi jau visai greitai įvyksiančiu susitikimu su savo motina ir tuo, kad galėsiu ją nudžiuginti laiškais iš Lietuvos ir geromis žiniomis, jog aš ir Danutė rūpestingai pasiruošėme ateinančiai žiemai, turime nemažų maisto atsargų ir pakankamai pašaro savo karvutei, kuri mus dosniai aprūpina pienu. Žodžiu, nors ir gyvename dar ne taip, kaip gyvenome Lietuvoje, bet jau ir nebebadaujame. Reikia tik labai stengtis, nuolat gerinti tai, ką gali pagerinti, net sunkiausiomis valandomis neprarasti vilties, jog ir pačios šalčiausios žiemos praeina ir, atėjus pavasariui, net pro akmenis kalasi ir kyla aukštyn šiltų saulutės spindulių pažadinti gyvybės daigeliai. Tų žodžių, kuriais tada reiškėsi mano mintys, jau nebeprisimenu ir manau, kad jie tikriausiai buvo paprastesni, bet tuos jausmus, tą savo būklės pokytį – iš skausmingo liūdesio į viltingą tikėjimą, jog mūsų šeimai po truputėlį pradeda sektis, kuo negalima nepasidžiaugti, - prisimenu gana ryškiai. Taip pat ryškiai prisimenu, kaip apkabinau ir pabučiavau savo motiną ir kaip ji mane apkabino ir pabučiavo, kaip ji džiaugėsi mano atvežtomis geromis žiniomis. Abu jautėmės tikrai laimingi. Iki visiškos laimės trūko tik to, kad aš jos negalėjau vadinti mama, mamyte. Tolstuchinos kaime ji man buvo mano mylima „teta Marina“.

Patenkinta buvo ir Marija Timofejevna, kai aš, pasisveikindamas pabučiavau jai ranką ir padovanojau lenkišką Dievo Motinos paveikslėlį, kurį buvau gavęs, kai lankiausi „lenkų barake“. Ten viena lenkų šeima buvo gavusi siuntinį, kuriame buvo labai daug tokių paveikslėlių. Todėl jie buvo dosniai dalijami kaimynams ir pažįstamiems. Mane globojusi lenkaitė Halina parūpino porą paveikslėlių ir man. Dabar, atvykęs į Tolstuchiną, vieną paveikslėlį įteikiau motinai – „tetai Marintai“, kitą – Marijai Timofejevnai. Juk abi jos irgi buvo Marijos.

Išpasakojęs džiugias naujienas iš 67-ojo kvartalo ir įteikęs motinai laiškus iš Lietuvos, užsiminiau ir apie vakarykštį savo bėgimą nuo staugiančių vilkų. Abi mano klausytojos (pasakojau rusiškai, kad suprastų ir Marija Timofejevna) patvirtino, kad vilkai siautėja ir jų kaimo apylinkėse ir yra papjovę jau ne vieną avį. Įsidrąsina net karves užpuldinėti. Moteriškės pasibaisėdamos pasmerkė mano lengvabūdiškumą, nusprendžiant prieš naktį palikti Elbanką ir eiti į Krasnojarką vilkų rujojimo metu. Pripažindamas, jog mano pašnekovės smerkia mane pelnytai, pasižadėjau tokių neapgalvotų rizikingų kvailysčių tikrai nebekartoti. Žinojau, jog šį savo pasižadėjimą tikrai tęsėsiu, nes pamoka, kurią gavau tą vakarą, įsiminė visam gyvenimui.

Prieš pasiteiraudamas, ar nebuvo laiško iš Beriozovkos, ne tiek smalsaudamas, kiek mandagumo dėlei, paklausiau apie tai, kas naujo įvyko Tolstuchinoje per tą pusmetį, kai manęs čia nebuvo. Marija Timofejevna pasiskundė, jog jokių žinių nei apie jos sūnų Kolią, nei apie jos vyrą Vasilijų kaip nebuvo, taip nėra ir iki

šiol, jog labai padaugėjo į kaimą ateinančių „pochoronų“. Papasakojo, kad į Tolstuchiną sugrįžo ką tik paleisti iš hospitalių ir „nurašyti“ kaip netinkami karinei tarnybai keli invalidai. Jie, kaip ir kiti jau anksčiau grįžusieji, nei jos Kolios, nei jos Vasios niekur nebuvo sutikę ir nieko apie juos nebuvo girdę. Tie invalidai iki šiol negalį atsigauti nuo patirtų karo baisumų ir pasakoja, kokia galinga technika dabar kare pradėta naudoti, kaip pastaruoju laiku neregėtai sustiprėjo jos galia. Niekas negalįs atsilaikyti, kai pradeda ugnimi spjaudyti mūsų „Katiušos“, viską, kvadratą po kvadrato, paskandindamos uraganinės ugnies tvane. Kas galėtų išlikti gyvas tokia pragare?! Tų grįžusiųjų nuomone, karo baigtis jau nulemta, ir dabar vyksta lenktynės su šio karo sąjungininkais – JAV ir Didžiąja Britanija – kas didesnę ir turtingesnę teritoriją suspės užimti. Todėl į karo katilą metama vis daugiau naujų jėgų. O hitlerininkai priešinasi iš paskutiniųjų ir yra linkę labiau pasiduoti į nelaisvę britams ar amerikonomams negu sovietams. Todėl ir aukų skaičius pastarosios gretose taip didėja. Kalbama, jog sovietų karinė vadovybė, pats maršalas Žukovas, yra išsikėlę sau tikslą užimti Berlyną anksčiau negu jį pasieks sąjungininkų kariuomenės daliniai. Esą, tai būsiąs labai svarbus „kozyris“, kai karo laimėtojai susės prie derybų stalo ir spręs, koks turi būti pasaulis po karo.

Kai Marija Timofejevna baigė savo pasakojimą, aš, lyg tarp kitko, paklausiau, ar nebuvo man laiško iš Beriozovkos. Šį mano klausimą girdėjo ir mano motina. Man pasirodė, jog, išgirdusios šį mano klausimą, abi moteriškės minutėlei lyg ir sutriko, kažkodėl apsiskeisdamos žvilgsniais. Marija Timofejevna atsiliepė klausimu į klausimą: „O nuo ko tas laiškas turėjo būti?“, po to patvirtindama, kad jokių laiškų negavusi. Motina, mano pokalbio su Marija Timofejevna metu skaičiusi laiškus, gautus iš Lietuvos, buvo trumpam suklususi, kai išgirdo klausimą apie laišką iš Beriozovkos, dabar vėl įniko į pertrauktą gautų laiškų skaitymą, taip ir nepasakiusi nė žodžio, gavo ar negavo jai (ar man) adresuotą laišką. Man taip ir liko neaišku, buvo ar nebuvo atėjęs Halinos atsakymas į mano laišką, nes, stebint Marijos Timofejevnos ir mano motinos reakciją į ką tik pateiktą mano klausimą, man kilo įtarimas, kad toks laiškas galėjo būti atėjęs, tačiau mano motina, nenorėdama, kad aš palaikyčiau ryšius su Halia, galėjo susitarti su Marija Timofejevna, jog tokio laiško gavimo faktą tikslinga nuo manęs nuslėpti. Bet įtarimas liko įtarimu, ir aš iki šiol nežinau, buvo ar nebuvo Halios atsakymas į mano laišką. Galėjo juk atsitikti ir taip, jog net mano pirmasis laiškas, išsiųstas iš Tolstuchinos, jos nepasiekė.

Todėl parašiau ir išsiunčiau jai antrąjį laišką, šiek tiek kartojantį pirmąjį, tik papildytą susirūpinimu, kad nesulaukiau Halinos atsakymo. Atgalinį adresą palikau tą patį – Tolstuchinos kaimo, nes nurodyti savo adresą, nedrįsdamas rizikuoti savo motinos saugumu, nesiryžau. Viltis, jog gausiu atsakymą nuo Halios, buvo silpna, nes jei mano motina nuslėpė nuo manęs pirmąjį laišką, tai nuslėps ir antrąjį, tačiau tas mano laiškas turėjo bent jau padėti merginai suprasti, jog aš jos laiško laukiau, bet negavau (net jei ji ir buvo man išsiuntusi).

Kadangi motina man nieko apie Halią neužsiminė, tai ir aš su ja tokio pokalbio nepradėjau, nes neradau tam preteksto. Į mano klausimą, kodėl užsitęsė mūsų šeimos persikėlimas į „lenkų baraką“, motina man papasakojo, kad buvo atsisakyta rizikingos galimybės pasinaudoti Lozovitskio mirusios žmonos pasu ir buvo nutarta eiti mažiau pavojingu keliu: išlaukti keletą mėnesių (nes būtų įtartina, jog, vos tik mirus žmonai, vyras paduoda pareiškimą naujai santuokai), o po to sudaryti fiktyvią, bet formaliai juridiskai visiškai teisėtą santuoką tarp likusio našliu Bronkos tėvo ir mano motinos. Todėl ir tenka tą persikėlimą kuriam laikui atidėti. Su tokia žinia aš ir grįžau į 67-ąją baraką laukti dar vieno pavasario. Išeidamas išsinešiau ir mano motinos laiškus į Lietuvą, nes nutarėme, jog bus mažiau rizikos, jei aš tuos laiškus išsiųsiu ne iš Ustj-Kalmankos rajono, kuriame lietuvių tremtinių nebuvo, o iš Ustj-Pristanės rajonui priklausiusios Čekanichos, kurioje gyveno net keliolika šeimų, ištremtų iš Lietuvos.

Dalį iš 67-ojo kvartalo atsineštos „sieros“ gintarėlių palikau motinai, o kitą dalį pasiėmiau sau kelionei. Kai, atėjęs į Ustj-Kalmanką, pabandžiau, kaip darydavau seniau, turima „siera“ šiek tiek „paprekiuoti“, tai vėl susidūriau su reiškiniu, pirmą kartą nustebinusį mane tą dieną, kai skubėdamas palikau Halios namus: man pasidarė labai nepatogu – psichologiškai labai sunku – belstis į nepažįstamų žmonių namus ir siūlyti savo atsineštą „sierą“ mainais į bulvę, kiaušinį, kukurūzo burbuolę ar pieno stiklinę. Aš dar galėjau „siera“ atsilyginti už nakvynę, vakarienę ar pusryčius, bet jau nebegalėjau vaikščioti po kiemus, siūlydamas savo „prekę“. Kodėl taip atsitiko, kad dar visai neseniai tai daryti man buvo visai paprasta, o dabar sunku, sau paaiškinti nesugebėjau. Ir iki šiol tiksliai negaliu sau atsakyti: ar aš per tą svečiavimosi pas Haliną parą staiga iš paauglio tapau jaunuoliu, privalančiu pelnyti sau duoną savo darbu, kuriam jau neleistina elgetauti bei valkatauti, ar todėl, kad, pasibaigus alkanos vegetavimo būklei, kada rūpėjo tik vienas dalykas – „kaip nors išgyventi, nesvarbu kaip, bet išgyventi“, žmogui sugrįžo įgimtas orumas, priverčiantis elgtis taip, kad jis pats turėtų už ką save gerbti, ir neleidžiantis jam žeminti save kitų žmonių akyse? Visai gali būti, kad suveikė abi šios priežastys kartu su kitomis, mano dar čia nepaminėtomis, tačiau buvo visiškai aišku, jog manyje kažkas labai stipriai pasikeitė.

Kadangi aš turėjau dar gana daug „sieros“ ir tiek daug jos neštis atgal į 67-ąją kvartalą nebuvo jokios prasmės, tai nutariau padaryti gerą darbą: pakeliui užsukau į Ustj-Kalmankos vidurinę mokyklą ir į šalia jos esantį mokinių internatą ir pradėjau dalinti savo „sierą“ po mokyklos kiemą pertraukos metu pasklidusiems mokinukams. Tuo pat buvau apsuptas jų pulko, kuris vis didėjo. Todėl pradėjau dalinti kiekvienam tik po „komočką“. Net nuskambėjęs skambutis, kviečiantis mokinius į pamoką, nesumažino būrio mane apspitusių mokinių. Tas mano dalybas sustabdė išėjusi iš mokyklos pastato rūsti moteriškė, matyt, mokytoja, suvariusi mokinius į klases ir išvariusi mane iš mokyklos kiemo.

Apie šį išvarymą prisiminiau praėjus penkeriems metams – 1949-ųjų metų žiemą, kai aš, sugrąžintas iš Lietuvos antrajai tremčiai, neseniai apkeliavęs keletą sovietinių kalėjimų, vėl atsiradau šioje mokykloje: atėjau tartis, ar negalėčiau jos lankyti likusius iki mokslo metų pabaigos mėnesius, kad po to gaučiau leidimą kartu su kitais dešimtaklasiais laikyti vidurinės mokyklos baigiamuosius egzaminus ir gauti brandos atestatą. Šį kartą iš mokyklos išvartytas nebuvo.

Antrą kartą iš jos buvau išvartytas jau kaip netinkamas mokytojas tai mokyklai, į kurią buvau paskirtas 1954-ųjų metų rudenį po pedagoginio instituto baigimo. Tas antrasis išvarymas įvyko baigiantis 1957 - 58-ųjų metų žiemai. Ar nekeista, kad dabar įvairių jubiliejų proga esu kviečiamas mokyklos kolektyvo ir buvusių savo mokinių kaip garbingas iškilnių svečias? Ne visada galiu dalyvauti tose šventėse: kelias iš Lietuvos iki Altajaus krašto gana netrumpas ir nepigiai kainuoja, bet retkarčiais nuvykstu, dažniausiai per penkerius metus kartą, kai pirmoji mano buvusių mokinių laida rengia eilinį susitikimą. Atvykdamas į susitikimą su buvusiais savo mokiniais į Ustj-Kalmanką, Barnaule susitinku ir su buvusiais savo studentais bei bendradarbiais. Dėsninga, jog ir iš to instituto, kuriame dėstytojavau daugiau nei dvi dešimtis metų, 1983-aisiais metais irgi buvau išguitas, bet dabar irgi esu kviečiamas kaip garbingas svečias.

Matyt, išgujimas turi ne tik neigiamų, bet ir teigiamų pasekmių: susitikimuose su buvusiais savo mokiniais bei studentais buvusiems mokytojams ir dėstytojams atstovauju tik aš vienas, nors dar ne visi jie yra mirę. Keistas tas gyvenimas... Kartais jis muša žmogų neteisingai ir labai skaudžiai, labai negailestingai. Tačiau, jeigu žmogus ištveria, nepalūžta, nepraranda orumo, tai ir pamyluoti sugeba... Kartais net labiau, negu žmogus būna iš tikrųjų nusipelnęs...

Bet laikas vėl grįžti į tuos laikus, 1944 – 45-ųjų metų žiemą, nuo kurių buvau nuklydęs, nešamas jausmų bangos, sukeltos prisiminimų apie neeilinį vaidmenį mano gyvenime suvaidinusią Ustj-Kalmankos vidurinę mokyklą. Palikau tą mokyklą ir Ustj-Kalmanką su skaudančia širdimi: aš tik norėjau pasidalinti tuo, ko turėjau per daug, bet buvau neteisingai supras tas ir išvartytas. Prisiminęs Panevėžio berniukų gimnaziją, pagalvojau, kodėl iš manęs atėmė taip mane džiuginusią laimę mokytis, o dabar net į mokyklą užėiti neturiu teisės, lyg būčiau koks raupsuotasis. Kaip man įrodyti, jog esu ne bloesnis už tuos, kurie dabar sėdi mokyklų suoluose, ir už tuos, kurie galvoja, jog turi teisę mane išvartyti? Ar neateis toks laikas, kai gyvenimas jiems parodys, kokie neteisūs jie buvo? Nors tada aš net neįsivaizdavau, kaip tai galima padaryti, bet jaučiau, jog privalau įrodyti pasauliui, jog nesu mažiau vertas negu kiti. Įrodyti tai ne tik savo, bet ir visų kitų, kenčiančių neteisības ir pažeminimą, atžvilgiu. Tą įsipareigojimą, kurį tada pajutau, jaučiu visą savo gyvenimą. Tada, eidamas iš Ustj-Kalmankos į Čiaryšo tarybinį ūkį, eilinį kartą prisiminiau Petro Leono mintį, išgirstą iš savo tėvo lūpų. Apie ją jau rašiau, todėl nebesikartosiu.

Pro tą ūkį praėjau, neužeidamas į „lenkų baraką“, nes tada Romeko Macianskio dar nepažinojau ir bijojau, jog ir ten galiu pasijusti niekam nereikalingas. Niekur nesustodamas, pražingsniauau ir Žuravlichą. Ir tik pasiekęs Krasnojarką, užėjau pas jau man pažįstamus senukus, tikrai žinodamas, kad aš juos nudžiuginsiu savo apsilankymu. Man, išvartam iš mokyklos, tą dieną labai trūko žmogiškos šilumos ir atjautos, kuri ištirpdytų tą vidinį šaltį, kuri pajunta atstumtas ir pažemintas žmogus. Tą šilumą ir atjautą aš tikėjausi rasti pas geruosius Krasnojarkos senukus, ir ją ten tikrai radau.

Nors iki sutemų dar buvo galima suspėti nukeliauti ir iki Elbankos, bet, prisiminęs tą nelemtąjį susitikimą su vilkais, antrą kartą rizikuoti nesiryžau. O ir nei reikalo, nei noro skubėti nebuvo: pas Krasnojarkos senukus, tikrai nuoširdžiai apsidžiaugusius, kad aš nepamiršau savo pažado ir nepraėjau pro šalį, jų neaplankęs, man buvo tikrai labai jauku ir gera. Jaučiausi pas juos kaip koks artimas giminaitis, lyg atostogų metu savo senelius aplankęs anūkėlis.

Kitą rytą išsiruošiau į tolimesnę kelionę jau būdamas vėl geros nuotaikos, palikdamas geriesiems senukams visą dar užsilikusią „sierą“, nes kelionėje ji man daugiau jau nebebuvo reikalinga. Valgiu aš buvau aprūpintas net daugiau negu reikia, nes to „lauknešėlio“, kuri buvo įdėjusi mama, užteko man ne tik iki kelionės galo, bet ir bendrakeleiviams pavaišinti. Atskirai dovanėles nešiau Danutei bei gausiai Veronikos Stundžienės šeimynėlei. Iki Čekanichos, o po to ir iki 67-ojo kvartalo nusigavau be ypatingų nuotykių. Nei burano, nei didelių šalčių tąkart nebuvo.

Be ypatingų nuotykių praėjo ir likusioji žiemos dalis. Nors buranų ir šalčių tais metais buvo daugiau negu įprasta, bet mes buvome viskuo pakankamai apsirūpinę, todėl jie nebuvo mums baisūs. Pritrūko tik šieno mūsų Zojai, nes žiema tais metais buvo labai ilga. Teko pasinaudoti proga ir iš Barčichos kaimo į 67-ąjį kvartalą deguto pirkti atvažiavusių kolūkiečių prisipirkti dar vieną vežimaitį stepių šieno, kuris Zojai labai patiko, nes priminė jai jos gimtinę.

Pavasaris tais paskutiniaisiais karo metais vėlavo, net Obė laužė ir nešė ją kausčiusio ledo luitus vėliau negu visada. Kai kurių mūsų kaimynų karvės, nebeturėdamos ko ėsti, slankiojo po taigą, ieškodamos pernykštės žolės. Prisimenu, kad tą dieną, kai per ant stulpų pakabintų garsialkalbių juodas „lėkštės“ buvo paskelbta, jog baigėsi karas, ir gyventojai buvo kviečiami į mitingą pasidžiaugti pasiekta pergale, tikro pavasario vis dar nebuvo. Žmonės savo daržuose perkasinėjo per žiemą susigulėjusią žemę, kai kurie, nesitikėdami, kad gyvenimas staigiai pagerės, plėtė savo daržų plotus, raudami ir degindami kelmus bei krūmus, purtydami įvairių augalų šaknimis persipynusias velėnas, bet sodinti bulves buvo dar anksti, nes žemė buvo dar labai šalta, vietomis net įšalas dar nebuvo pilnai išėjęs.

Plėtėme savo daržą ir mes, nes dar Beriozovkoje buvau prisimainęs įvairių sėklų, o ir bulvių plotus buvome nutarę gerokai praplėsti, nes norėjome, jog jų

užtektų ne tik mums, bet ir Zojai. Nors darbo buvo daug, bet buvome pakankamai sotūs, nes turėjome ne tik bulvių, sorų ir kukurūzų, bet ir kuo pagardinti sriubą ar košę: Zoja, nors tais metais ir nesiveršiavo, duodavo daug pieno. Net sviesto sugebėdavome pasidaryti, todėl galėdavome save palepinti, išsikepdami džiovintų grybų kotletų su paskrudintomis bulvytėmis. O svarbiausia, šį pavasarį mus jau nebekankino neramios mintys apie dingusią ir nežinia, ar dar gyvą esančią mūsų motiną. Dabar mes žinojome, kad ji yra gyva ir gyvena ne blogiau už mus. Ir to mums visai pakako. Nors žinių, kur ir kaip dabar gyvena mūsų tėvas, neturėjome, bet ramino save, kad jam, kaip ir tūkstančiams kitų emigrantų iš Lietuvos, pavyko laiku pasitraukti į Vokietijos gilumą ir nepatekti į kruviną mūsų zoną. Todėl jis irgi turėjo išlikti gyvas ir sveikas. Belieka tik laukti, kada jam pavyks susisiekti su likusiais Lietuvoje giminaičiais, iš kurių galės sužinoti ir apie mūsų likimą. O tada ir mes sužinosime apie jį.

Pagaliau atėjo ir ilgai lauktas pavasaris. Sužaliavo, sužydėjo ir miškai, ir pievos, ir mūsų daržai. Tirpstant sniegui ir ledui kalnuose iš jų plūste plūstantys šimtai upelių, ridendami akmenis ir šniokšdami bei putodami, kai kliūčių, su kuriomis susidurdavo, apeiti nepavykdavo, įsiliejo į upes, tampančias bekraščiais ežerais. Pavėlavęs pavasaris labai greitai virto vasara. Prasidėjo karšta šienapjūtė. Atsižvelgdami į tai, kad ką tik praėjusią žiemą mūsų prisipjauto šieno neužteko, mes prie ankstesniais metais susirastų miško aikštelių, tapusių jau „įteisintais“ mūsų „pokosais“, prisijungėme dar keletą naujų nemažų „pokosų“, tiesa, esančių dar toliau nuo 67-ojo kvartalo gyvenvietės. Teko nemažai paprakaituoti ne tik pjaunant žolę aikštelėse, kuriose anksčiau niekas dar nebuvo pjovęs ir todėl pilnose šakų, kupstų ir krūmokšnių, bet ir tempiant karštos vidurvasario saulės sudžiovinto biraus šieno „viazankas“ per tuos kupstus, šakas ir krūmus į kupetaites, kai tavo iki kraujo subraižytą, nuo viršugalvio iki padų šieno pabiromis aplipusį kūną negailestingai graužia ne tik žliaugiantis sūrus tavo prakaitas, bet ir dygūs šieno šapai. O saulė virš tavo galvos taip kepina ir krūmų šakos taip skaudžiai brūžina perštinčią tavo odą! Bet užtat prisipjovėme žymiai daugiau žolės ir prisidžiovinome žymiai daugiau šieno negu praėjusiais metais. Tokio jo kiekio turėjo „su kaupu“ pakakti net pačiai ilgiausiai žiemai.

Kai tik pabaigėme šienapjūtę ir šiek tiek apravėjome mūsų daržus – mažąjį, paveldėtą kartu su Kozlovų trobele ir tvarteliu, ir didįjį, mūsų pačių susikastą, išraunant kelmus ir iškapojant medžių ir žolių šaknis, - ėmėmės už taigoje prisirpusių žemuogių, mėlynių ir aviečių, už pridygusių grybų, o šiek tiek vėliau – ir bruknių. Miško gėrybių reikėjo pririnkti ne tik žiemai, bet ir supirkimo punktui (taip vadinamam „zagotpunktui“), nes jame už priduktas uogas bei grybus gaudavome ne tik šiek tiek pinigų, bet, kas svarbiausia, ir talonų druskai, žibalui, degtukams, muilui bei audinio atraizoms. Kadangi nei aš, nei Danutė „valdiško“ darbo nedarėme, tai negaudavome darbininko kortelių duonai bei pramoninėms prekėms, ir „zagotpunktas“ mums buvo vienintelė vieta, per kurią

atsiverdavo galimybė tų prekių įsigyti ir mums, laikomiems dar nepilnamečiais ir priverstinai į „valdišką“ darbą dar nevaromiems.

Tais metais mūsų kaip niekad dideliuose daržuose iš sėklų, kurias dar praėjusių metų vasarą buvau atsinešęs iš Beriozovkos, pridėjo ir užaugo daug įvairių daržovių, tarp jų ir tokių, kurių anksčiau savo daržuose neaugindavome. Saulėkaitoje puikavosi medaus spalvos kvapnūs melionai, vietinių Sibiro gyventojų vadinami „dyniomis“, ir dryžuoti žaliamargiai arbūzai, vadinami iš ukrainiečių pasiskolintu vardu – „kavūnais“, sirpo raudoni pomidorų obuoliukai, žaliavo morkų šluotelės. Nors melionai ir arbūzai nebuvo tokie dideli, kokius po daugelio metų man teko pamatyti Uzbekijoje, nes Altajaus klimatas nėra toks palankus pietinių kraštų augalams, tačiau ir tokie viliojo praeivių akis ir gundė išdykusius ir drąsesnius 67-ojo kvartalo berniukščius, jau ir ankstesniais metais retkarčiais nusiaubdavusius žirnių bei kukurūzų laukelius. Ypatingai patogus jiems buvo didysis mūsų daržas, esantis už gyvenvietės teritorijos, tolokai nuo trobų ir žmonių akių. Peršokai per daržo tvoros kartis, pribėgai prie lysvių ir griebk, krauk į kišenes bei marškinių sterblę, kiek joje telpa tai, kas tavo akis vilioja, ir, vėl persikoręs per tvorą, spruk į visai šalia esantį mišką, o ten jau galima saugiai džiaugtis ir vaišintis savo grobiu!

Teko didžiajame mūsų darže, ant jo viduryje lyg supykusio katinų nugara išsiritusio gūbrio pasistatyti šakomis dengtą lapinę, kurioje aš naktimis nakvodavau, o kai kada slėpdavausi ir dieną. Ne tik nuo kaitrios saulės ar lietaus, bet ir tam, kad atbaidyčiau tuos „drąsuolius“, kurie susigundytų dykai „pasivaišinti“. Sėdėdavau ką nors skaitydamas ar apgalvodamas eilinio laiško Lietuvoje esantiems giminaičiams bei kuriamo eilėraštinio tekstą, nepamiršdamas kartas nuo karto pro lapinės stogę pasidarytas aneles apžvelgti savo daržą ir jį supančią teritoriją, ar nepastebėsiu ką nors įtartino. Vien jau pats visiems gerai matomos lapinės atsiradimas mūsų darže atbaidančiai veikė svetimo gero mėgėjų, nes, žiūrint iš daržo išorės, nebuvo galima nustatyti, ar lapinės viduje kas nors yra, ar ji tuščia. Užteko porą kartų nutverti į daržą įlindusį akiplėšiską „drąsuolį“ ir, pačiupus jį už ausies, pažadėti nutempti per visą gyvenvietę, stengiantis, kad kuo daugiau gyventojų tą „žavų reginį“ pamatytų ir juo pasigėrėtų, pas gyvenvietės viršininką, kuris po to „paauklėtų“ ne tik „žygdarbiais“ pasižymėjusį „drąsuolį“, bet ir jo motiną, - ir „nabiegi“ į mūsų daržą pasibaigė.

O ir man budėjimas naktimis, stebint virš taigos ir miegančios gyvenvietės pakibusį žvaigždėtą dangų, bei miegas gryname ore irgi išėjo į naudą. Nakties tyloje ir tokioje romantiškoje aplinkoje, kai esi vienas tarp tave supančios paslaptingai gūdzios taigos ir tave dengiančio spindinčiomis stambiomis žvaigždėmis nusėto dangaus, taip gerai galvojasi ir taip lengvai rimuojasi kuriamų eilėraštinų posmai... O galvoti būdavo apie ką, nes iš Lietuvos ateinantys laiskai netryško džiaugsmu. Dėdė Jonas, atsargiai parinkdamas žodžius, sugebėjo aprašyti tai, kas įvyko Klepočiuose ir visai netoli Migonių

esančiuose Kamajuose, kas pradėjo dėtis Lietuvos miškuose. Apie tai jis žinojo „iš pirmųjų lūpų“, nes jo už mane keleriais metais vyresnės dukros Genutės sužadėtinis buvo išėjęs „į mišką“ ir dažnai su būriu savo draugų aplankydavo dėdės Jono sodybą. Savo laiške su gaudžiu humoru dėdė Jonas papasakojo, kaip jis „apsiavęs ir iki veidrodinio blizgesio nublizginęs geriausius savo batus“, buvo išsiruošęs į Vilnių pas „valdžioje esantį savo brolių Danielių ieškoti teisybės ir užtarimo“, tačiau nesugebėjo net Kupiškio pasiekti, nes kelyje sutiktam „stribų“ būriui „krito į akis“ jo blizgantys batai, dėl kurių dėdė Jonas buvo „išbuožintas“. Teko basomis kojomis, „taip ir nesuradus teisybės“, grįžti į gimtuosius Migonis ir ieškoti paguodos, tik išliejant skausmo ir pažeminimo jausmą savo laiškų popieriuje. Sujaudintas ir „įkvėptas“ dėdės Jono aprašytų vaizdų ir jo žodžių, skirtų savo „ištremtai iš Lietuvos sesutei Marytei“ bei man su Danute, aš net buvau sukūręs ir išsiuntęs į Lietuvą poemėlę apie mūsų tremtį, karą ir pokario Lietuvos gyvenimą. Tos poemėlės – dainos žodžiai, ritmika ir rimai atsirasdavo lyg ir savaime nakties metu sėdint ant kelmo šalia lapinės ir niūniuojant dar Panevėžio berniukų gimnazijoje besimokant išgirstos dainelės „Ar atsimeni auštantį rytą, saulei tekant Nevėžio krantus...“ melodiją. Net šios dainelės pradžią pasiskolinau savo poemėlės pradžiai:

Aš atsimenu auštantį rytą,
Saulei tekant Nevėžio krantus,
Ir jo vandenį, melsvai dažytą,
Ir laimingus vaikystės laikus...
Aš atsimenu žalią giraitę,
Margus klonius, sraunius upelius,
Ir dainužę jaunos lietuvaitės,
Pinant lauko gėlių vainikus.
Aš atsimenu, akys jos melsvos
Taip kaip melsvas Tėvynės dangus,
Veidą puošiančios kasos jos gelsvos,
Kaip lakštingalos balsas skambus...

Pirmoji dalis tos poemėlės buvo skirta romantizuotam prarastos tarpukario Lietuvos aprašymui, antrojoje – vaizduojama mūsų ir kitų šeimų tremtis, trečiojoje – karo, nusiaubusio ne tik Lietuvą, bet ir visą pasaulį, baisumai ir beprasmiškumas, o ketvirtojoje – tai, ką aš regiu mintimis skrisdamas virš karo suniokotų Lietuvos miestų, virš partizanų krauju laistomų Lietuvos miškų ir žvelgdamas į tai iš žvaigždėto naktinio dangaus, vienodo ir Altajuje, ir Lietuvoje.

Poemėlę baigiu viltimi:

Už išniekintą mūsų Tėvynę,
Už sušaudytus brolius miškuos,
Tie, kas teisę į laisvę pamynė,
Ateis laikas, ataskaitą duos.

Man buvo malonu, kai iš dėdės Jono gavau žinutę, jog šis mano kūrinėlis sugraudino jo sodybą aplankiusius „miško brolius“, ir jie mano laišką su poemėlės žodžiais iš dėdės Jono pasiskolino, kad supažindintų kitus ginklo draugus. Vertindamas tą savo kūrinėlį dabar, gyvenime jau nemažai mačiusio žmogaus akimis, manau, jog šis kūrinėlis, nežiūrint į tai, kad jo „poetika“ buvo banalus populiarios dainelės „poetikos“ kartojimas, savo naiviu minčių paprastumu ir nuoširdumu atitiko daugumos tuometinių „miško brolių“ – Lietuvos kaimo vaikinių – dvasinę būklę ir todėl rado atgarsį jų jaunose teisingumo ir švelnumo trokštančiose, bet nuo netekčių, balansuojant tarp gyvybės ir mirties, grublėjančiose širdyse.

Kadangi aš šį savo laišką su poemėle rašiau mintyse, sėdėdamas ant kelmo šalia lapinės, žiūrėdamas į virš manęs kabančias žvaigždes, kurios savo šviesą lygiai taip pat skleidė ir virš Lietuvos miškų ir laukų bei apgriautų miestų, ir tik vėliau, jau cheminiu pieštuku perkėliau tą tekstą iš savo galvos į iš sąsiuvinio išsegtus languotus savo laiško dėdei Jonui lapukus, tai dabar tas tekstas egzistuoja tik tuose lapukuose, kurie vargu ar išliko, o jo fragmentai – tik mano atminties užkaboriuose kartu su kitais kitų eilėraščių ir minčių, gimusių tomis budėjimo naktimis, fragmentais. Įdomu, jog tuomet aš dažnai užsnūsdavau toje lapinėje tik paryčiais, tačiau, pažadintas tekančios saulės spindulių ir nubudusio ryto garsų, jausdavausi puikiai išsimiegojęs. Ne tik krūtinėje, bet ir galvoje nuo pušų sakais kvepiančio dar vėsaus oro būdavo erdvu ir gryna. Išlindęs iš lapinės pasirąžydavau prieš auksinius spindulius beriančią ryto saulę ir pajusdavau, kaip visu kūnu perbėgantys raumenų virpuliukai sukelia energijos pliūpsnį ir pažadina poreikį tuoj pat tą energiją panaudoti tiems darbams, apie kuriuos net naktį nebuvo užmiršta pagalvoti. Galima būdavo su džiaugsmu pradėti naują savo dieną.

Man taip patiko miegojimas lapinėje, kvėpuojant grynu ir kvapniu mūsų didįjį daržą supusio pušyno oru, kad, net prasidėjus derliaus nuėmimui, kai jau nebebuvo reikalo saugoti darže prinokusio derliaus nuo padykusių berniūkščių antpuolių, aš po visų ilgos darbo dienos darbų vis dar lįsdavau į savo laukinišką būstą, išsitiesdavau ant miško žolelėmis kvepiančio šieno ir net nepajusdavau, kaip besvajodamas užmigdavau. Man atrodo, kad miegodamas net nieko nesapnuodavau, o jei ir sapnuodavau, tai nieko iš tų savo sapnų neatsimindavau. Ry tą, beveik visada lygiai tuo pačiu laiku, akys pačios atsimerkdavo ir aš iššliauždavau iš lapinės, jausdamasis kupinas šviežių jėgų. Tik lietingomis

dienomis, kai viskas lapinėje sudrėkdavo, miegodavau Kozlovų trobelėje pastatytoje lovoje. Tačiau Altajaus krašte, skirtingai nuo Lietuvos, lietingų dienų žymiai mažiau, todėl aš galėjau naudotis savo lapinės prieglobsčiu iki šalnų. Tik tada, kai pradėdavau rytais pabusti ant nuo mano kvėpavimo apšerkšnijusios pagalvėlės, persikrausčiau iš lapinės ant mūsų trobos priemenės stogo, o dar vėliau, kai ore pradėjo skraidyti pirmosios snaigės, - į pačią trobą.

Kol tvarkėmės savo išaugusiame ūkyje, kuriame atsirado ne tik dideli daržai, bet ir nuosava karvutė, darbų gausoje tik retkarčiais prisimindavau Halią. Tam atsirasdavo laiko mano budėjimo naktimis šalia lapinės, kai žiūrėdamas į virš pušų viršūnių kabančias dideles ir vaiskiam ore labai ryškiai šviečiančias žvaigždes, pagalvodavau: „Ką dabar veikia man artimi žmonės? Ar ir jie mato tas pačias žvaigždes, kurias matau ir aš, ar prisimena jie mane tuo momentu, kada aš prisimenu juos?“ - priskirdamas prie man artimų žmonių, dabar nesančių šalia manęs, ne tik motiną ir tėvą, bet ir Halią, nors mes su ja kartu buvome tik vieną parą, o ir tą ne visai visą. Kartais net nusistebėdavau, kaip per tokį trumpą laiką mes sugebėjome taip suartėti? Tačiau tų prisiminimų aštrumas, laikui bėgant, silpnėjo, pasidengdamas švelnaus liūdesio dėl to, ko sugrąžinti neįmanoma, šydu.

5. Mane išveža į FZU. Bėgame iš 67-ojo kvartalo. Danutė iškeliauja pas motiną į „lenkų baraką, o aš apsigyvenu Čekanichoje, Zabielskių šeimoje. Bylinėjusi dėl šieno ir laimiu. Diskusijos su Zabielskių Genute. Iškeliauju pas motiną ir aš.

Artėjant žiemai, užgriuvo netikėta bėda, kuri visiškai nustelbė mintis apie Halią ir labai paspartino mano ir Danutės išsikraustymą iš 67-ojo kvartalo. Pasibaigus karui, pradėjo masiškai grįžti demobilizuoti sužeisti vyrai, daugumos kurių krūtinės buvo apkabinėtos ordinais ir medaliais, skirtais už pasižymėjimus bei žygdarbius Didžiajame Tėvynės kare. Kadangi tie vyrai dėl sužeidimų negalėjo dirbti fizinio darbo miškuose ir kolūkių bei tarybinių ūkių laukuose, o ir laikė save nusipelnusiais geresnės tarnybos, tai jiems buvo stengiamasi skirti didesnių ar maženių vadovų postus, net sukuriant tokius postus tais atvejais, kai egzistuojančių postų būdavo mažiau negu pretenduojančių į juos. Daugelis demobilizuotų kariškių, turėdami karinius laipsnius ir įpratę prie besąlygiško kareivių paklusnumo, ryžtingai ėmėsi gyvenimo, kurį rado savo paskyrimo vietose, pertvarkymo. Euforijos dėl pasiektos sunkios pergalės įkvėpti ir nuoširdžiai patikėję intensyviai skleidžiamai propagandai, jog pergalė Didžiajame Tėvynės kare visam pasauliui įrodė sovietinės santvarkos akivaizdų pranašumą prieš pūvančią ir baigiančią supūti engėjišką kapitalistinę santvarką, jie energingai ėmėsi vadovauti „naujo, dar progresyvesnio gyvenimo“ kūrimui karo nualintoje šalyje.

Kaip ir daugelyje kitų gyvenviečių, taip ir 67-ajame kvartale atsirado naujas sovietų valdžios atstovas – į koją sužeistas kariškis, kuris, sušaukęs kvartalo gyventojus į visuotinį susirinkimą, paskelbė, jog atėjo laikas ryžtingai keisti karo metais nusistovėjusį vos vos pulsuojančio gyvenimo būdą į naują pokario gyvenimą, kuris atitiktų šalies Nugalėtojos statusą. Jo nuomone, jau laikas baigti su nukrypimais nuo VKP(b) generalinės linijos, kurie buvo leistini karo metais, bet nebus leistini po pergalingai pasibaigusio karo. Karo metais šalies ūkis buvo orientuotas pagrindinai į fronto aprūpinimą, ir valstybė, žūtbūtinėje kovoje grumdama su mirtinu priešu, nepajėgė aprūpinti visų savo piliečių reikiamu maisto produktų kiekiu. Todėl buvo leista jiems patiems ieškoti prasimaitinimo būdų ir buvo atlaidžiai žiūrima į tai, jog daugelio piliečių individualių daržų plotai labai išaugo ir viršija leistinas normas. Tačiau dabar, karui pasiekus pergalingą pabaigą, būtina grįžti prie socialistinio visuomeninio ūkio stiprinimo. Tų, kurie šios būtinybės nesupras ir bandys tapti naujais „buožėmis“, laukia naujas „išbuožinimas“. Kita svarbi problema, kurią, mūsų kvartalo naujojo viršininko nuomone, reikia skubiai spręsti, yra niekur nesimokantys ir niekur nedirbantys paaugliai, kurie, būdami dar per jauni karinei tarnybai, tuščiai leidžia laiką, nedalyvauja socializmo statybose. Visą tokį jaunimą, esą, būtina mobilizuoti į FZU (ФЗУ- фабрично-заводские

училища - fabrių - gamyklų profesinės mokyklos), kur jie įgytų darbininkiškas profesijas ir būtų paskirstyti į gamyklas, kuriose dabar labai trūksta kvalifikuotos darbo jėgos. Tokiu būdu šis be tikslo besiplaikstantis jaunimas įsijungtų į pokario atstatomuosius darbus.

Po tokių ryžtingų žodžių ką tik atsiųstas į 67-ąjį kvartalą jo naujasis viršininkas ne mažiau ryžtingai ir energingai ėmėsi tuos žodžius patvirtinančių veiksmų. Jau kitą dieną po susirinkimo jis susodino keletą paauglių, jau tampančių jaunuoliais, tarp jų ir mane, į savo vežimaitį ir pats asmeniškai nuvežė į Čekanichą, apnakvydino gyvenvietės tarybos patalpose ir po valdiškų pusryčių išsiuntė mus su būriu kitų panašių jaunuolių į rajono centrą – Učj-Pristanę. Ten mes perėjome medicininę apžiūrą ir atrankinę apklausą, kurios metu kiekvienam apklaustajam buvo parenkama mokymosi specialybė, reikalinga kvalifikuotų darbininkų stokojančiai karinei pramonei. Tos pramonės įmonės buvo įsipareigojusios visus savo darbininkus aprūpinti bendrabučiais.

Apklausos metu aš papasakojau priėmimo į FZU komisijai, jog esu tremtinukas iš Lietuvos, kad mano motina buvo areštuota ir aš dabar gyvenu kartu su trejais metais jaunesne savo sesute, kuri nežino, kaip ji viena gyvens, jei mane paims į FZU mokymui. Komisija, išklausiusi mano pasakojimą ir patikrinusi, jog sakau tiesą, o ne išsigalvoju įvairias priežastis, kad išsisukčiau nuo FZU, mane nuo mobilizacijos į tą mokyklą laikinai atleido.

Griždamas iš rajono centro į Čekanichą, turėjau laiko susidariusios padėties apmąstymui ir padariau išvadą, jog nėra kitos išeities, kaip tuoj pat pabėgti iš 67-ojo kvartalo kartu su Danute, karvute ir visa manta pas motiną į Ustj-Kalmankos rajoną. Tas sprendimas dar labiau sutvirtėjo, kai, Čekanichoje nakvodamas lietuvių tremtinių iš Dzūkijos šeimoje, susitariau su šeimininke Marija Zabielskiene, kad ji priims mane ir mūsų karvutę Zoją pas save iki to laiko, kol užšals Obės upė ir per ją bus galima pervaryti plaukti valtimi bijančią Zoją, nuvaryti ją pas motiną ir Danutę, kuri ten iškeliaus jau šiomis dienomis. Kadangi šeimos galva – Juozas Zabielskis – tais metais buvo mobilizuotas darbams į Barnaulo karinę įmonę ir savo šeimą aplankydavo tik per šventes, kai gaudavo trumputes atostogas, tai jo žmona Marija nusprendė, kad jų kambarėlyje, kuriame gyveno ji su savo keturiomis dukromis Genute, Jadzyte, Onute ir Julyte, atsiras vietos ir man. Tuo labiau, jog tuo metu vyriausioji dukra Genutė mokėsi Učj-Pristanės vidurinėje mokykloje ir gyveno „ant buto“ jau mano minėtoje Všivcevų šeimoje pas rajono fotografę Mariją, savanoriškai prisiėmusią pareigą padėti lietuviams tremtiniam.

Labai patenkintas tokiu tikrų dzūkų šeimos svetingumu kitą rytą išskubėjau į 67-ąjį kvartalą pas sesutę. Ji labai apsidžiaugė man sugrižus ir nusprendus pabėgti iš 67-ojo kvartalo, tikintis persikelti pas mūsų motiną į Ustj-Kalmankos rajoną. Greitai atsisveikinome su mus globojusia Veronika Stundžiene ir jos šeima, palikome jai laikinai pasaugoti dalį savo daiktų, jau nukastas bulves ir

dalį kitų ateinančiai žiemai sukauptų produktų, kurių dabar nepajėgėme išsinešti ir sukrauti ant karvutės, pažadėdami, kad, atsiradus žiemos keliui, savo daiktus išsivešime. Beskubant pritrūko laiko subėgioti į 69-ąjį kvartalą ir atsisveikinti su lietuvių tremtinių šeimomis, su kuriomis mūsų šeima daugiau nei metus laiko gyveno kartu. Skubėjome išvykti iš 67-ojo kvartalo gyvenvietės, kol naujasis jos viršininkas dar nespėjo sužinoti, jog esu atleistas nuo FZU ir nesutrukdė mūsų pabėgimo plano įgyvendinimo.

Kitą rytą, dar tik auštant, aplinkiniu miško keliuku, kad nereikėtų eiti per gyvenvietės centrą, apsikrovę ryšuliais ir apkrovę jais savo karvutę, iškeliavome į Čekanichą. Sėkmingai praėjome Navodkino eiguvą, nesustojome net Supinskyje, o šiek tiek užkandome ir atsigėrėme, tik išsukę iš kelio į mišką, ir pavakary pasiekėme Čekanichą.

Kitą dieną su Danute iškeliavau į Ustj-Kalmankos rajoną pas motiną, palikdamas karvutę Marijai Zabielskienei ir Zabielskytėms prižiūrėti. Pastarosios labai apsidžiaugė, jog turės nemokamo šviežio pieno, kurio pačios prisimelš, ir jau suspėjo susidraugauti su Zoja, iš tikrųjų labai draugiška ir paklusnia karvute.

Pernakvoję Krasnojarkos kaime pas mano pažįstamus senukus, kitą dieną jau buvome Čaryšo tarybiniame ūkyje. Ten, užėję į lenkų baraką pasiteirauti, ar čia dar neatsikėlė gyventi mūsų motina, mes radome ją jau įsikūrusią to barako kambarėlyje kartu su Lozovitskių ir Žeimų šeimomis. Kambarėlyje buvo stalas, suolas, dvi kėdės ir trys lovos. Viena priklausė Bronkos tėvui, kurį visi vadino „pan Lozovicki“, kita – jau pagyvenusių sutuoktinių Žeimų porai, trečia – mūsų motinai. Pati Bronka, būdama jauniausia kambario gyventoja, miegodavo ant sudedamosios lovelės, vadinamos „raskladuške“. Atkeliavusiai Danutei teko nakvoti kartu su mama, kuo jos abi buvo labai patenkintos, o man Bronka iš kažkur gavo dar vieną „raskladuškę“, todėl vakare, visiems sugulus, ir rytą, visiems dar gulint, mūsų kambarėlis atrodė panašus į ligoninės palatą, „tirštai“ pristatytą lovų, ir skyrėsi nuo palatos gal tik tuo, kad dviejose lovose gulėjo ne po vieną, o po du žmones. Bet kai atsikėlę ryte mes su Bronka savo „raskladuškes“ suglaudėme ir pakišome po lovomis, į kurias perkėlėme savo patalynes, kambarys vėl tapo pakankamai erdvus, panašus į tuos kambarius, kuriuos tais laikais žmonės laikė normaliais.

Čiaryšo tarybiniame ūkyje prabuvau daugiau nei porą savaitių ir laiko veltui neleidau. Bronkos pristatomas susipažinau su kitais barako gyventojais, įsijungiau į lenkų bendruomenės saviveiklą ir net suradau sau draugą – Romeką Macianskį, kurio tėvas – lenkų kariuomenės karininkas - buvo jau išvykęs į Iraną, kur buvo komplektuojamas lenkų kariškių būrys – „Armijos Krajovos“ padalinys, ruošiamas kovai su hitlerine Vokietija ir jos sąjungininkais. Kiek pamenu, tą dalinį suformavo lenkų generolas Vladyslavas Andersas, ir todėl jis vadinosi „Anderso armija“. Į tą armiją galėjo stoti buvę lenkų tautybės

tremtiniai ir kartu su generolu išvykti į Iraną, kuo ir pasinaudojo Romeko tėvas. „Anderso armija“ buvo pavaldi emigracinei Lenkijos vyriausybei, rezidavusiai Londone. Romekas man pasakojo, kad kai kurie lenkai, kurie neįstojo į gen. V.Anderso armiją ir neišvyko į Iraną, dabar gali stoti į Sovietų Sąjungoje gen. Z.Berlingo formuojamą armiją ir kartu su Sovietų Sąjungos kariuomene kovoti prieš bendrą priešą - hitlerininkus.

Romeko motina buvo mokytoja, o pats Romekas mokėsi Čiaryšo septynmetėje mokykloje. Jis man labai gyrė savo fizinės kultūros ir karinio parengimo mokytoją Plechovą. Įdomu, kaip kartais susiklosto gyvenimas: po daugelio metų, kai aš antrosios tremties metu baigiau Barnaulo pedagoginį institutą ir vietoj žadėtos aspirantūros buvau nusiųstas mokytojauti į Ustj-Kalmankos vidurinę mokyklą, man, ten bemokytojaujant trečiuosius metus, teko dešimtojoje klasėje mokyti mokytojo Plechovo dukterį. Kai išsikalbėjau su jos tėvu, pasirodė, jog mes turime bendrą tolimą pažįstamą – Romeką Macianskį, kuris iš Lenkijos siuntinėdavo sveikinimus savo buvusiam mokytojui, o aš su Romeku susirašinėjau iki jo mirties. Paskutinį laišką gavau nuo Romeko sūnaus, kuris ir pranešė man liūdną žinią apie tai, kad jo tėvas išėjo. Išėjo Anapilin. Jis buvo puikus žmogus ir puikus draugas. Iki šiol saugau mudviejų fotografiją, padarytą mano pirmosios tremties metais, prieš Romekui išvykstant į Lenkiją. Tai vienintelė fotografija, kurioje aš esu nusifotografavęs per pirmąją tremtį, nors ji tęsėsi daugiau nei penkerius metus: nuo 1941-ųjų birželio iki 1946-ųjų lapkričio.

Jau keliaudamas su Danute pas motiną ir apgalvodamas, kaip mes pas ją įsikursime, mintimis užkliuvau už problemos, kuo mes šią žiemą šersime savo Zoją, kai ji bus Čiaryšo tarybiniame ūkyje, o jai paruoštas šienas – 67-ojo kvartalo taigoje, už kelių šimtų kilometrų nuo to ūkio. Todėl, kai Bronka man parodė tvartelį (jie ten vadinami „staikomis“), kuriame mes žiemą galėsime laikyti savo Zoją, aš savo rūpesčiu apie karvutei reikalingą šieną pasidalijau su jaunąja savo globėja. Šiek tiek pamąsčiusi, Bronka nutarė mane supažindinti su šio ūkio trečiojo skyriaus „zavchozu“ - ūkio vedėju Ščerbininu, kad aš aptarčiau šią problemą su juo. „Zavchozas“ pasirodė esąs labai rūpestingas, labai nuoširdus ir labai praktiškas žmogus. Jis man pasiūlė pasinaudoti galimybe apsikeisti šienu, esančiu taigoje, su šienu, esančiu čia, stepėje, dėl ko nauda būtų abiems pusėms, nes nereikėtų vežioti šieno tokiais dideliais atstumais. Tokio apsikeitimo galimybė, Ščerbinino žodžiais, egzistuoja todėl, kad tarybiniam ūkiui įvairioms statyboms ir remontams reikalinga mediena, ir todėl taigoje, netoli Čekanichos jam išskirta „delianka“, kurioje tarybinio ūkio darbuotojai žiemą kerta mišką ir arkliais veža nugenėtus rąstus į ūkio lentpjūvę. Miško darbuose dalyvaujantiems arkliams reikia šieno, kuris vežamas į taigą iš tarybinio ūkio. Jei aš galėčiau pristatyti jiems savo šieną į Čekanichą, tai jie galėtų man čia atsiskaityti šienu, kuris skirtas miško darbams.

Mane tokia galimybė labai sudomino, tačiau iškilo nauja problema: kaip man pristatyti savo šieną, esantį 67-ojo kvartalo apylinkėse, į Čekanichą, kurioje apsigyvena tarybinio ūkio darbuotojų brigada su arkliais, atvykusi į taigą miško kirsti? Juk nuo 67-ojo kvartalo iki Čekanichos daugiau nei dvi dešimtys kilometrų gana prasto kelio! Ar sutiks tarybinio ūkio darbuotojai taip toli važinėti ir rankioti po taigą išmėtytas kupetėles?

Ilgokai svarstęs ir nieko vertingo nesugalvojęs, nutariau prie tos problemos grįžti, kai atvyksiu į taigą, nes prisiminiau 67-ajame kvartale esantį deguto fabrikėlį, priklausančią Čekanichoje esančiai artelei. Jam kelmus, iš kurių varomas degutas, vežioja arkliukas. Iš kur vežamas šienas tam arkliukui? Ar ne iš Čekanichos? Juk neteko matyti, kad deguto fabrikėlio darbininkai, varantys degutą, kada nors kur nors šienautų.

Su tokiomis mintimis palikęs motiną ir Danutę, iš Čiaryšo tarybinio ūkio atvykau į Čekanichą. Suradęs artelę, kuriai priklausė deguto fabrikėlis, sužinojau, kad pašaras tam arkliukui, kuris vežioja kelmus, atvežamas iš Čekanichos, šalia kurios artelė turi didelius „pokoso“ plotus. Į mano pasiūlymą apsikeisti šienu, kad man nereikėtų jo vežioti iš 67-ojo kvartalo į Čekanichą, o artelei – atvirkščiai, artelės vadovas pažiūrėjo labai teigiamai ir išrašė raštelį fabrikėlio vedėjui, kad šis patikrintų mano šieno kokybę ir, jei ras, kad tas šienas pakankamai geras, paskaičiuotų jo kiekį ir sudarytų su manimi sutartį, juridškai įteisinančią apsikeitimą šienu.

Su tuo rašteliu ir nuvykau į 67-ąjį kvartalą. Pernakvojęs pas Veroniką Stundžienę ir sužinojęs, jog kol kas mūsų niekas neieško, nes laiko, jog aš esu išvežtas į FZU, o Danutė, likusi viena, matyt persikėlė pas jai artimus žmones, nutariau kvartalo centre nesirodyti ir kitą rytą nuvykau į kvartalo pakraštyje įsikūrusį deguto fabrikėlį. Jo vedėją, fabrikėlyje dirbusios darbininkų brigados brigadininką, šiek tiek pažinojau, nes, kai tame fabrikėlyje dirbo truputį už mane vyresnis tremtinukas Dominykas Pliateris, buvau kelis kartus jame apsilankęs. Buvo įdomu sužinoti, iš kur ir kaip atsiranda degutas, kuriuo mes tepdavome rankas, veidą ir kaklą, kad nors šiek tiek atbaidytume įkyriai lendenčius ir skaudžiai geliančius uodus, pavojingus dar ir tuo, kad daugelis jų platina maliarijos užkratą. Parodęs fabrikėlio brigadininkui artelės vadovo raštelį, paprašiau, kad, jei tai įmanoma, brigadininkas apžiūrėtų ir pamatuotų mano šieno kupetaites dar šiandien.

Po poros valandų aš jau vedžiojau jį po taigą, rodydamas savo šieną. Jo kokybė vadovą visiškai tenkino, nes mes šienapjūtės metu stengėmės savo karvutei parinkti tik geros kokybės žolę ir, šieną džiovinant, jis nė karto nebuvo sulytas. Todėl dar ir dabar kvepėjo, primindamas kaitrų vidurvasarį, nors buvo jau vėlyvas ruduo ir artėjo žiema. Vienintelis brigadininko pastebėtas trūkumas – kupetėlių išsibarstymas ir dėl to atsirandantis nepatogumas jas surinkti į arkliu vežamą vežimą. Aš, paaiškinęs, jog mes ruošėmės šį šieną, prasidėjus žiemai,

vežioti savo karvute, ir todėl darėme nedideles kupetėles, atitinkančias tokius vežimukus, kokius vežioja į roges įkinkytos karvės, pažadėjau per porą dienų sunešioti mažas kupetėles į stambesnes. Tai išgirdęs brigadininkas įdėmiai pažiūrėjo į mane ir pasakė: "Неужели ты думаешь, что я какой-нибудь изверг и заставляю тебя по лесу с охапками сена тягаться? На чём и как ты его сейчас таскать будешь? Да и ворошить слежавшееся сено сейчас никчёмное дело. Давай, лучше договоримся так: как выпадет первый снег, ты опять появишься у нас и поможешь всё сено собрать. Так и нам, и тебе будет проще. А теперь, давай, всё твоё сено замерим и, сосчитав общее количество, составим текст договора. Здесь оба его подпишем, а печать поставят в конторе, в Чеканихе. Тебя устраивают такие условия?" („Nejaugi tu galvoji, kad aš esu koks nevidonas ir priversiu tave su šieno glėbiais taisyti po mišką? Kuo ir kaip tu jį dabar nešiosi? Na, ir vartyti susigulėjusį šieną dabar netinkamas metas. Ir tau, ir mums bus geriau, jei susitarsime, kad tu, iškritis pirmajam sniegui, vėl atsirasi pas mus ir padėsi visą šį šieną surinkti. O dabar pamatuokime visą šieną, suskaičiuokime bendrą jo kiekį, sudarykime sutarties tekstą, čia abu jį pasirašykim, o antspaudą uždės kontoroje, Čekanichoje. Ar tave tenkina tokios sąlygos?“)

Mane tokios sąlygos visiškai tenkino, ir mes, pamatavę visą šieną, sudarėme ir pasirašėme sutartį trimis egzemplioriais. Vieną – be antspaudų – palikau deguto fabrikėlio brigadininkui, o kitus nuvežiau į Čekanichą, kur ant mūsų parašų sutarčių tekstuose buvo uždėti artelės antspaudai, patvirtinantys sutarties ir mūsų parašų tikrumą. Vieną sutarties egzempliorių palikau artelės kontoroje, kitą pasiėmiau sau. Artelės darbuotojas, įsisodinęs mane į dviratę „bričkėlę“, kokia aš dar niekada nebuvau važinėjęs, smagia ristele varydamas plonakojį arkliuką, nuvežė į už Čekanichos gyvenvietės plytinčias pavasariais užliejamas pievas ir parodė labai didelę stirtą šieno, kurios tose vietose, kaip jau esu minėjęs, vadinamos „zarodais“, pamatavo nemažą jos gabalą ir pasakė, jog iš tos vietos aš galiu vežioti šieną savo karvutei, kiekvieną kartą prieš tai užvažiuodamas į artelės kiemą, pasverdamas ir užregistruodamas tuščią vežimą arba roges, o po to, grįždamas su vežimu šieno, vėl užvažiuoti, pasverti vežimą ir užregistruoti vežamo šieno kiekį.

Kadangi priganyti į Čekanichą atsivestą Zoją, vedžiodamas ją po pakelės griovius, darėsi vis sunkiau, nes artėjo žiema, tai aš, pasiskolinęs dviratį vežimėlį, pats atsivežiau iš nurodytos vietos šiek tiek šieno, užregistravau atsivežto šieno kiekį artelės kontoroje. Jo kuriam laikui užteko mano karvutei pašerti, nes ji gaudavo ne tik šieno, bet ir bulvių lupenų bei burokėlių iš Zabielskienės ir jos kaimynų daržų.

Kai iškrito pirmasis sniegas, nuvykau į 67-ojo kvartalo deguto fabrikėlį. Pasikinkę to fabrikėlio arkliuką į roges, dviese su fabrikėlio darbuotoju suvežėme mudviejų su Danute pripjautą ir išdžiovintą šieną į fabrikėlio teritoriją, sukrovėme jį į nemažą stirtą, kurią apdengėme brezentu, prispausdami

jį kartimis. Man, pripratusiam prie to, kad Lietuvoje šieną laiko stogus turinčiuose klojimuose, buvo keistoka, kad čia, Sibire, žmonės klojimų neturi ir šieną, skirtą savo karvutėms, krauna ant tų karvučių tvartelių stogų, tik šiek tiek pridengdami tas kupetas iš viršaus ir prispausdami šieną kartimis, kad stiprūs vėjai jo neišnešiotų. Mane sudomino dar ir tai, kad šieno kupetą Sibire gyvenantys žmonės vadina „stogu“ (t.y. rusišku žodžiu "стор", sutampančiu su lietuvišku žodžiu „stogas“ be lietuviškos galūnės „as“), lyg tuo norėdami pasakyti, kad kupeta yra pati sau stogas ir todėl jai stogo nereikia. Lietuvoje tokiomis sąlygomis laikomas šienas tikrai supūtų, o Sibire „zarodų“ viršus tik apledėja ir susidariusi ledo pluta tikrai tampa savotišku stogu, neleidžiančiu po juo gulinčiam šienui sušlapti.

Išmokdamas vis daugiau rusiškų žodžių, aš pastebėjau, jog ne tik lietuvių liaudies šnekamoji kalba turi daug skolinių, pasiimtų iš rusų bei lenkų, o neretai – ir vokiečių kalbų, bet kad ir toli nuo Lietuvos gyvenančių Sibiro rusų kalboje pasitaiko žodžių, kurių šaknys glūdi senovės baltų ar indoeuropiečių kalbose. Pateiksiu vieną pavyzdėlį, kuris, man atrodo, patvirtina mano čia ką tik išsakytos minties teisingumą. Dar svečiuodamasis pas motiną, gyvenusią pas Mariją Timofejevną Tolstuchinos kaime, aš pastebėjau, kad atviroje stepėje gyvenantys žmonės dažnai vartoja žodį „suchovėj“ („суховей"), vadindami tuo žodžiu karštą sausą vėją, nudeginantį ir išdžiovinantį gležnus augalėlių lapus bei daigus daržuose ir laukuose, tuo pridarydamas žmonėms nemažai žalos. Pirmoji to žodžio pusė „sucho“ man jokios nuostabos ir susidomėjimo nekėlė, nes žodis „suchoj“ lietuviškai reiškia „sausas“. Mane sudomino ir nustebino antroji to žodžio pusė „vėj“, daug artimesnė lietuviškam žodžiui „vėjas“ negu rusiškajam „vieter“ („ветер"), ir kuris man labiau priminė vokišką žodį „wetter“, lietuvių kalboje reiškiantį „oras“.

Suaugę žmonės tokių sutapimų ir keistenybių kalbose dažnai net nepastebi, o vaikai žymiai dažniau atkreipia į jas dėmesį ir tai aptarinėja. Aptarinėdavome tokias kalbų ypatybes ir mes, tremtinių vaikai, mokydami rusų kalbos ne iš vadovėlių, o iš gyvenimo, t.y., iš tiesioginio bendravimo su rusiškai kalbančiais žmonėmis, daugelis iš kurių ne tik nežinojo nė vieno žodžio lietuviškai, bet net nebuvo girdėję apie lietuvių kalbos egzistavimą, tačiau labai geros kokybės dalgius vadino „litovkami“. Sekdami vietinių gyventojų pavyzdžiu, ir mes ten įpratome taip vadinti visus dalgius ir tik žymiai vėliau išsiaiškinome tokio žodžio kilmę. Pasirodo, jog dar carinės Rusijos laikais, kai Vilnius priklausė Rusijos imperijai ir vadinosi „Viljno“ („Вильно"), Vilniuje veikė garsus tais laikais geležies dirbinių fabrikas, gaminęs tarp kitko ir dalgius iš aukštos kokybės plieno. Tokie dalgiai turėjo didelę paklausą visoje Rusijoje, todėl žodi „литовка" pasiekė net Rusijos imperijos gilumoje gyvenančius žmones anksčiau negu žodis „литвин". Todėl neretai tarp rusų sutinkame pavardes „Litvin“, „Litvinov“, „Litvinenko“, bet man neteko sutikti pavardės „Litovcev“.

Kai Obė užšalo, aš vis dar negalėjau išvykti iš Čekanichos pas motiną, nes laukiau atvykstančios iš Čiaryšo tarybinio ūkio brigados, su kuria buvo susitarta atlikti pasikeitimą šieniu. Per tą laiką jau žiemos keliu porą kartų suvažinėjau į 67-ąją kvartalą, išpardaviau bei išdalinau mūsų tame kvartale užsiaugintas bulves ir morkas, atsivežiau į Čekanichą maišus su kukurūzais ir soromis, kurias rusai vadina „proso“, pusmaišį džiovintų grybų ir kubiliuką bruknių, užpiltų vandeniu, kuris jau seniai buvo sušalęs į ledą. Tais produktais pasidalinau su Zabielskių šeima, atsidėkodamas už tai, kad visą tą laiką aš, gyvendamas pas juos, buvau laikomas jų šeimos nariu ir valgiau kartu su visais kitais šeimos nariais tai, ką Marija Zabielskienė ir jos dukros pagamino. Juk negalėjau ilgai piktnaudžiauti jų dzūkišku svetingumu, suprasdamas, jog Zabielskių gausiai šeimai karo metais prasimaitinti nė kiek ne lengviau negu mums. Be to, besimokančios Ustj-Pristanės vidurinėje mokykloje vyresniosios dukters Genutės išlaikymas irgi reikalavo papildomų išlaidų.

Su Genute, kai ji atvykdavo iš Ustj-Pristanės į Čekanichą pas motiną ir dalindavosi savo įspūdžiais bei mintimis apie mokyklą, kurioje mokėsi, ir apie mokslą bei gyvenimą apskritai, man patikdavo kalbėtis ir diskutuoti, nes jos požiūris bei mintys mane domino savo įžvalgumu, nepaviršutiniškumu ir savitumu. Jautėsi, kad mokyklos, kurioje ji mokėsi, mokytojai buvo asmenybės, sugebančios daryti nemažą įtaką savo mokiniams. Dažniausiai diskutuodavome apie rusų literatūrą, kuria mergina tuo metu buvo labai susižavėjusi. Kadangi aš tuo metu apie rusų literatūrą žinojau tik tiek, kiek apie ją buvau skaitęs dar „smetoninės“ Lietuvos laikais į lietuvių kalbą išverstuose pasaulinės literatūros vadovėliuose, kuriuose pagrindinis dėmesys buvo skiriamas Antikos laikų bei viduramžių Vakarų Europos literatūrai, tai į rusų literatūrą žiūrėjau šiek tiek skeptiškai. Nors, dar būdamas Lietuvoje ir turėdamas pomėgį skaityti ir tas knygas, kurias skaitė mano tėvai, buvau perskaitęs kai kuriuos rusų rašytojų kūrinių vertimus į lietuvių kalbą (I.Ilfo ir J.Petrovo „Dvylika kėdžių“, A.Čechovo „Palatą Nr.6“, F.Dostojevskio „Idiotą“, N.Gogolio „Mirusias sielas“, M.Lermontovo „Mūsų laikų herojų“) ir čia – jau tremtyje – A.Puškinio „Poemas“ rusų kalba, tačiau tvirtos asmeninės nuomonės apie rusų literatūrą neturėjau ir vadovavausi vertinimais, pasiskolintais iš jau minėtųjų pasaulinės literatūros vadovėlių. Todėl teigiau, jog A.Puškinas – daugiau negras negu rusas ir kartu su M.Lermontovu yra Dž.Bairono pasekėjai, kurių kūryba yra reikšminga nacionaliniu mastu, bet neturi didelės pasaulinės reikšmės. Mano iš minėtųjų vadovėlių pasiskolinta nuomone, didesnę įtaką pasaulinei literatūrai negu L.Tolstojaus „Karas ir taika“ bei kiti jo veikalai yra turėjęs F.Dostojevskis, tačiau jis (kaip ir A.Puškinas) nesąs tikras rusas, nes savo protėvius jis kildinęs iš LDK. Taip teigdamas aš kartoju mintis, perskaitytas jau minėtuose vadovėliuose, nes savo asmenine patirtimi pagrįstos nuomonės dar neturėjau, kadangi L.Tolstojaus nei „Karo ir taikos“, nei „Prisikėlimo“, nei „Anos Kareninos“, nei „Hadži Murato“, nei kitų jo kūrinių nebuvau skaitęs ir buvau tik

pradėjęs skaityti Panevėžio vidurinės mokyklos už gerą mokymąsi man padovanotas šio rašytojo knygeles „Vaikystė“, „Paauglystė“ ir „Jaunystė“, parašytas rusų kalba, bet taip ir nespėjęs jų perskaityti per kelias likusias nuo tų knygelių gavimo iki ištrėmimo iš Lietuvos dienas. Grįžęs iš tremties tų knygelių su mokyklos direkcijos įrašais, kaip ir visos mūsų namų bibliotekos, jau neberadau. Įdomu, kur visos mūsų knygos rado prieglobstį? O juk jų buvo gana daug. Atgavome tik tėvo prenumeruotos prieškarinės Lietuvos enciklopedijos tomus, kurie pateko į mūsų kaimynės, buvusios Jakūbonių mokyklos mokinės Emilijos Kunkulytės, rankas ir todėl liko išsaugotos. Esu nuoširdžiai jai dėkingas už tai.

Genutė, kuri vadovavosi nuomone, įgyta besimokant Ustj-Pristanės vidurinėje mokykloje, aišku, nesutiko su mano skepticizmu rusų literatūros reikšmės atžvilgiu. Dabar, praėjus beveik septyniems dešimtmečiams nuo tų dienų, kai jau esu žymiai geriau susipažinęs ir su rusų, ir su pasauline literatūra, kai supratau, kad kiekvienos tautos įnašas į pasaulinės kultūros lobyną turi unikalią, nepakartojamą vertę, manau, jog tuomet aš nebuvo teisus, o Genutė – arčiau tiesos, nors, atrodo, irgi nebuvo visiškai teisi. O tada man atrodė, jog rusiškų vadovėlių autoriai nėra pakankamai objektyvūs ir per daug išaukština savo tautos pasiekimus. Net ir dabar manau, kad šiame mano įsitikinime dalis tiesos irgi buvo ir, beje, yra. Tačiau tai – ne tik rusiškų vadovėlių autorių silpnybė. Visos tautos nori būti nušviestos teigiamos šviesos ir dažnai pamato ne tik tai, kas jau yra, bet ir tai, ką norėtų matyti. Dabartinė mano patirtis išmokė mane nebūti tokį kategorišką, koks buvau paauglystėje: per ilgą savo gyvenimą ne vieną kartą esu patyręs, jog net tiksluosiuose moksluose ne visada iškart lengva nustatyti, kas yra tiesa, o kas – ne, ir diskusijos gali tęstis gana ilgai. O ką jau kalbėti apie humanitarinius mokslus, politinius įsitikinimus ir meną?! Ne veltui net senovės romėnai sakydavo, kad „dėl skonio nesiginčytina“.

Jadzytė buvo jaunesnė už Genutę ir mokėsi vietinėje Čekanichos mokykloje. Su ja jokių rimtų disputų nebuvo, bet ji man patiko, nes su ja buvo malonu ir linksma bendrauti. Kai mes visi keturi – Jadzytė, aš, Onutė ir Julytė - užkopdavome “ant palačių”, žymiai padidinusią kambarėlio „gyvenamąjį plotą”, kur naktį mažosios mergytės miegodavo, tai dažnai kartu dainuodavome dzūkiškas liaudies dainas, kurių visos Zabielskytės mokėjo labai daug, bei, pasakodami įvairias juokingas istorijas, išsijuosę kvatodavome. Mergaitės mokydavo mane dainuoti dzūkiškai, o aš jas – rusiškus romansus ir serenadas, kurių buvau išmokęs Čiaryšo tarybiniame ūkyje, besiklausydamas, kaip jas traukia senasis pan Lozovicki, repetuodamas lenkų saviveiklos pasirodymui tarybinio ūkio centrinės gyvenvietės kultūros namuose. Tuos romansus ir tas serenadas prisimenu iki šiol, nes jas pan Lozovicki atlikdavo artistišškai vaizdingai, improvizuodamas lyrinio herojaus elgesį ir jausmus. Ypač vaizdingai jis atlikdavo serenadą:

Накинув плащ с гитарой под полою,

К её окну проник в тиши ночной...
Не разбужу ль я песней удалюю
Роскошный сон красавицы молодой?

Выходи, выходи на балкон,
Выходи, выходи, ангел мой!
Слышишь звон, слышишь звон
Песни этой чудной,
Песни страстной, призывной?!

Atlikdamas šią serenadą, kurios pradžia aš čia pateikiau, pan Lozovicki su nežinia iš kur gauta plačiabryle meksikietiška „panama“, ilgu juodu lietais, skambindavo gitara taip, kad net jo lieta, pailgą veidą puošiančių ilgų užriestų ūsų galiukai virpėjo, viltingai pakėlęs akis į įsivaizduojamą balkoną, kuriame turėtų tuoj tuoj pasirodyti išsvajotoji gražuolė meksikietė, atrodydavo toks panašus į ispaniškąjį hidalgą Don Kichotą iš de Servanteso Saavedros romano „Don Kichotas“ iliustracijų, jog aš ir dabar, rodos, matau ir girdžiu visą tą romantišką vaidinimą. Onutė ir Julytė buvo dar visai mažos mergytės ir su jomis buvo galima tik arba žaisti, arba kartu dirbti kokį nors visiems reikalingą darbą. Į savo pareigas jos žiūrėjo net rimčiau ir atsakingiau negu kai kurie suaugusio jaunimo atstovai. Ypač joms patikdavo šerti ir melžti mūsų karvytę Zoją. Šieno aš, įsikinkęs ją į rogutes, jau buvau atsivežęs iš man išskirto „zarodo“, o žolės, kopūstų ir burokų lapų bei bulvių lupenų parūpindavo pačios mergytės. Jadzytė irgi mėgdavo melžti karvytę, tačiau ji buvo jau panelytė, kuri domėdavosi ne tik vaikiškais žaidimais, bet ir kaimynų Ginevičių berniukais ir tuo, ką pastarieji galvojo apie ją.

Pagaliau į Čekanichą atvyko „liesozagotaviteli“ (taip mes vadindavome darbininkus, atvažiuosius kirsti jų organizacijai paskirto miško) iš Čiaryšo tarybinio ūkio. Pirmąjį vežimą šieno jų arkliams iš man parodyto „zarodo“ atsivežėme be jokių incidentų. Bet kaip tik tuo metu pasikeitė artelės vadovybė: artelei pradėjo vadovauti ką tik demobilizuotas buvęs kariškis savo pažiūromis ir manieromis labai panašus į mano jau minėtąjį 67-ojo kvartalo naująjį viršininką. Jam kažkodėl pasirodė įtartinas mano sandoris su 67-ojo kvartalo deguto fabrikėlio brigadininku, ir todėl jis, kai mes užvažiavome į artelės kiemą pasverti ir užregistruoti dviejų mūsų prisikrautų vežimų šieno, dar tos dienos rytą leidęs pasverti ir užregistruoti tuščius vežimus, dabar įsakė artelės darbuotojams vieną vežimą, pasvėrus, išleisti, o antrąjį – konfiskuoti, kas ir buvo padaryta. Aš bandžiau prieštarauti ir ginčytis, rodydamas sutartį su parašais ir artelės antspaudu, mano pusę palaikė ir šieną vežę Čiaryšo tarybinio ūkio darbuotojai, nes aš jiems dar anksčiau buvau rodęs savo sutartį su artele, -

niekas nepadėjo: antrojo vežimo šienas buvo iškrautas artelės kieme. Man buvo gaila ne tik šieno, bet ir labai nepatogu, galima sakyti, gėda, prieš Čiaryšo tarybinio ūkio brigados narius, kad aš įvėliau juos į nemalonią istoriją. Su jais pasitaręs, nutariau kreiptis į teismą, kad atstatyčiau pažeistą teisingumą ir savo reputaciją, kuri man atrodė net svarbesnė už atimtą šieną.

Kadangi su Čiaryšo tarybiniu ūkiu buvo sudarytas tik žodinis susitarimas apsieisti šienu ir jokios rašytinės sutarties su parašais ir antspaudais, kurią dabar būtų galima parodyti, neegzistavo, tai, norėdamas išvengti bereikalingos papildomos painiavos, kuri man, besiruošiančiam savavališkai persikelti iš 67-ojo kvartalo į Čiaryšo tarybinį ūkį ir jau persikėlusį į Čekanichą, galėjo būti net pavojinga, susitariau su minėtojo tarybinio ūkio brigada, jog visi mes teisme vieningai teigsime, kad jie, mano paprašyti, vežė iš “zarodo” šieną ne sau, o mano karvutei, gaudami už tą paslaugą tam tikrą dalį šieno.

Kitą dieną nuėjau į rajono centrą ir suradau pastatą, kuriame buvo įsikūręs teismas. Teismo priimamajame papasakojau sekretorei savo istoriją, dėl kurios atėjau, ir įteikiau jai pareiškimą, pridėdamas prie jo aprašymą to, kas įvyko, bei mano priduto šieno matavimo rezultatų ir sutarties apie pasikeitimą šienu tarp manęs ir artelės kopijas. Tos kopijos čia pat, teismo priimamajame, buvo sutikrintos su originalais bei patvirtintos. Užmokėjęs žyminį mokestį, gavau į pašto ženklą panašią markutę, kurią priklijavau ant savo pridutų teismui dokumentų. Priėmusi ir užregistravusi mano pareiškimą su jo priedais, teismo sekretorė pasakė, jog aš palūkėčiau koridoriuje, o pati su mano popieriais tuo koridoriumi kažkur nuėjo. Grįžo tik po keliolikos minučių, kurios man pasirodė labai ilgos, nes aš labai jaudinausi. Juk pirmą kartą savo gyvenime ieškojau teisingumo teisme ir ne bet kokiam, o teisme valstybės, kuri ištrėmė mūsų šeimą be jokio teismo ir, kuo aš buvau tvirtai įsitikinęs, be jokios kaltės. Todėl nelabai tikėjau, kad galėsiu čia tą teisingumą rasti, tuo labiau, kad keli mano pažįstami ir mano gerbiami suaugusieji, turintys žymiai didesnę, negu turiu aš, gyvenimo patirtį, irgi labai abejojo šio mano “žygio” sėkme. Jie buvo beveik įsitikinę, jog teismas mano skundą atmes net nesiteikdamas priimti mano pareiškimo. Bet, atrodė, jog mano pareiškimas lyg ir priimamas. Tačiau kodėl sekretorė su mano dokumentais kažkur nuėjo ir liepė palaukti?

Mane ypač jaudino dar vienas dalykas, dėl kurio aš, laukdamas, kas toliau bus, labai išgyvenau. Tas dalykas – šio mano kreipimosi į teismą rizikingumas. Juk aš tokiu būdu atkreipiu dėmesį į mūsų šeimą bei į mano ir Danutės savavališką pasitraukimą iš 67-ojo kvartalo į Čekanichą. O kas, jei teismas susidomės, kodėl mano šieną vežė Čiaryšo tarybinio ūkio brigada? Ar nenukreipsiu dėmesio aš šiuo savo skundu į savo pabėgusios motinos pėdsakus jos pabėgimo galbūt dar nepamiršusių pareigūnų? Jei ne gėda prieš Čiaryšo tarybinio ūkio brigadą, vežusią mano šieną, nežinau, ar būčiau išdrįsęs ryžtis tokiam rizikingam poelgiui kaip kreipimasis į teismą tuo metu, kai ruošiamės slapta persikelti pas pabėgusią motiną? Bet dabar kelio atgal jau nebėra ir reikia eiti pirmyn, tik

pirmyn... Todėl, kai sugrįžusi sekretorė pasakė: „Eime su manimi“, - ašėjau tvirtai apsisprendęs, kad savo motinos tai jau tikrai neišduosiu. Jei pastebėsiu, jog teismo pareigūnų dėmesys pradeda krypti man pavojingon pusėn, ištaikysiu progą pabėgti iš teismo ir pranešti savo motinai apie gresiantį pavojų, kad ši skubiai slėptųsi. Kad ir pas Haliną į Beriozovką. Ten jos taip greit nesuras.

Aš taip ir nesupratau, kokias pareigas ėjo ta maloni juodbruvė, dar gana jauna moteris, pas kurią mane nuvedė teismo priimamojo sekretorė. Pamatęs jos veide ne tik įdėmų žvilgsnį, apžvelgusį mane nuo galvos iki kojų, bet ir vos vos pastebimą šypseną, aš šiek tiek nusiraminau, net suspėjau pagalvoti, kad ši pareigūnė nepanaši į žiaurų tardytoją. Tačiau vis tiek išlikau pasimetęs, nes man nebuvo aišku, kam mane atvedė į šį kabinetą mane pristachiusi ir ką tik išėjusi sekretorė. Kabineto šeimininkė žvilgsniu parodydama į šalia jos stalo stovinčią kėdę, pasiūlė prisėsti. Kai aš, vis dar sumišęs, prisėdau ant tos kėdės kraštelio, tamsiaplaukė teismo pareigūnė šyptelėjo ir patarė atsisėsti ant kėdės tvirčiau, o po to paklausė, ar seniai mes su sesute vieni gyvename. Iš to klausimo aš supratau, jog sekretorė jau buvo papasakojusi jai mano istoriją, nes mano apie šieno atėmimą pareiškime, kuris dabar gulėjo ant stalo, prie kurio sėdėjau, nieko apie tai parašyta nebuvo. Aš atsakiau, kad nuo to laiko, kai dėl mano kaltės buvo suimta niekuo dėta mano motina, jau praėjo pora metų, ir apsidžiaugiau, jog daugiau klausimų apie motiną nebuvo, nes po to buvau paprašytas papasakoti apie karvės įsigijimą ir šieno mainų istoriją, t.y., apie tai, ką aš jau buvau pasakojęs teismo sekretorei, įteikdamas savo pareiškimą-skundą. Išgirdęs šį klausimą, aš galutinai nusiraminau ir, kaip man net dabar atrodo, gana dalykiškai išdėsciau visą šieno pridavimo ir jo atėmimo istoriją bei tuos argumentus, iš kurių, mano nuomone, neišvengiamai išplaukia, jog naujasis artelės vadovas, neišsiaiškinęs iki galo esamos situacijos, paskubėjo su savo įsakymu ir pasiėlgė mano atžvilgiu ne tik neteisingai, bet ir neteisėtai.

Išklausiusi mane, kabineto šeimininkė pasakė, jog viską iki galo išsiaiškins greitai laiku Čekanichoje įvyksiantis jau seniai planuotas išvažiuojamasis teismo posėdis, į kurio darbotvarkę prie jau senokai laukiančių teismo sprendimo bylų bus prijungtas ir mano skundo nagrinėjimas. Paėmusi naują popieriaus lapą, ji paklausė, ką aš norėčiau matyti liudininkais, galinčiais objektyviai įvertinti čia mano paminėtus įvykius ir patvirtinti, jog viskas vyko taip, kaip aš dabar pasakoju. Liudininkais aš pasiūliau: 67-ojo kvartalo deguto fabrikėlio brigadininką, priėmusį iš manęs šieną ir įvertinusių jo kiekį, artelės darbuotoją, antspaudu patvirtinusių mano ir deguto fabrikėlio brigadininko sutartį bei mūsų parašus po jos tekstu, senąją artelės vadovą, dar vieną artelės darbuotoją, kuris nurodė man „zarodą“, iš kurio aš galiu vežti sau šieną, ir atmatavo tą jo dalį, kuri buvo skirta man. Jis po to ir sverdavo bei registruodavo mano išsivežamo šieno kiekį, todėl žinojo, kad aš neišsivežiau šieno daugiau, negu man priklauso. Į liudininkų sąrašą aš pasiūliau įtraukti ir bešališkų žmonių, mačiusių, kaip buvo iš manęs atimamas šienas, - miškakirčių, vežusių man šieną, brigadininką.

Kadangi aš nežinojau kai kurių savo siūlomų liudininkų pavardžių ir galėjau nurodyti tik jų darbo vietas bei pareigas jose, tai pareigūnė patarė man, sugrįžus į Čekanichą, skubiai sužinoti jų pavardes bei namų adresus ir laišku atsiųsti į teismą. Pasižiūrėjusi į mano pareiškimą-skundą, pasitiksino, ar ten užrašytas Zabielskių buto Čekanichoje adresas yra mano adresas, ir pasakė, jog šiuo adresu aš gausiu kvietimą į teismo išvažiuojamąjį posėdį.

Atsisveikindamas aš tikrai nuoširdžiai padėkojau taip dėmesingai mane išklausiusiai teismo pareigūnei ir, būdamas daug geresnės nuotaikos negu iš ryto, išskubėjau į Čekanichą, kad suspėčiau ją pasiekti iki sutemstant. Jau kitą dieną surinkau visą reikalingą informaciją apie liudininkus, kuriuos buvau pasiūlęs, ir laišku išsiunčiau į Ustj-Pristanę.

Kvietimo į teismo išvažiuojamąjį posėdį ilgai laukti nereikėjo. Visą tą laiką aš su savo karvute „bozavausi“ pas Zabielskius, nes būtų buvę labai rizikinga pasinaudoti tuo laiko tarpu karvutės pervedimui į Čiaryšo tarybinį ūkį. Artėjant teismo posėdžio dienai ir man kasdien bandant mintyse įsivaizduoti, kaip tas posėdis vyks, augo mano susijaudinimas ir nerimas. Net sapne buvau tą teismą susapnavęs ir nubudau, taip ir nesulaukęs „teismo sprendimo“, kuris, kaip man sapne tada atrodė, turėjo baigtis kažkuo man labai grėsmingu. Tačiau, kai teismas vyko ne sapne, o tikrovėje, jis mane nustebino kasdieniškumo atmosfera, visiškai neatitikusia mano įsivaizdavimų. Ir kas svarbiausia: bylą aš laimėjau beveik „automatiškai“. Kai atėjo eilė mano bylai ir aš buvau pakviestas į Čekanichos vietinės tarybos pastate esančią salę, kurioje ką tik pasibaigė bylos apie katerio ir baržos susidūrimą Čekanichos prieplaukoje nagrinėjimas, nubaudus katerį ir baržą vairavusius upeivius už aplaidumą 6-iems mėnesiams priverstinių darbų su ketvirtadaliu atskaitymų iš darbo užmokesčio baržos ir katerio remonto išlaidoms padengti, mano galvoje kažkodėl susimaišė visos mintys. Iš anksto apgalvotas ir teismo posėdžiui specialiai paruoštas mintis kažkodėl staiga nustelbė, atrodo, visai pašalinė mintis apie ką tik išgirstą iki šiol man negirdėtą rusišką žodį „chalatnostj“, reiškiantį „aplaidumą“: „Kodėl aplaidus, nepakankamai atsakingas elgesys vadinamas „chalatnostj“? Kokį ryšį šis žodis turi su žodžiu „chalat“, kuris ir lietuviškai reiškia chalata?“ Aš stengiausi išmesti iš galvos tą šalutinę mintį, bet ji įkyriai kirbėjo galvoje ir trukdė susikaupti.

Įėjęs į salę, pamačiau ant scenos paaukštinimo pastatytą ilgą stalą, už kurio sėdėjo pusžilis vyras ir dvi pagyvenusios moterys, apsilvokusios juodais, panašiais į mantijas, rūbais. Dideliam mano nusivylimui, tarp jų man jau pažįstamos maloniosios juodbruvės teismo pareigūnės nebuvo. „Matyt, ji – ne teisėja“, – pagalvojau. Tačiau apsidžiaugiau, kai dešinėje salės pusėje, šalia scenos, pamačiau nedidelį staliuką, apkrautą bylų aplankais, o už jo – man jau pažįstamą teismo sekretorę. Kai mūsų žvilgsniai susidūrė, ji man padrašinančiai nusišypsojo ir, matydama mano sutrikimą, parodė, kur man, kaip ieškovui, reikia sėstis. Į salę buvo pakviestas ir atsakovas – naujasis artelės vadovas. Jis,

linktelėjęs už ilgojo stalo sėdintiems teisėjams ir teismo sekretorei, pabrėžtinai atsainiai atsisėdo už atsakovui skirto kito mažo staliuko, stovėjusio irgi šalia scenos, bet kitoje pusėje negu mano staliukas.

Salėje buvo daug kėdžių, bet užimtos buvo tik galinės keturios eilės, o ir tos buvo užimtos ne visiškai, tik atskiromis salelėmis, nes buvo darbo dienos laikas ir teismo posėdžių, kurie buvo vieši, žiūrovais galėjo būti tik nedirbantys žmonės: senukai ir paaugliai. Viena iš moterų, sėdėjusių už ant scenos pastatyto ilgojo stalo, atsistojo ir pranešė, kad prasideda mano skundo nagrinėjimas, ir perskaitė mano pareiškimą teismui. Ji paklausė, ar aš dabar noriu dar ką nors papildomai pasakyti ir kokius liudytojus, patvirtinančius tai, ką išdėščiau savo pareiškime, laikičiau būtinu pakviesti. Aš atsakiau, kad pareiškime viskas, ką aš norėjau pasakyti, jau parašyta, ir todėl neturiu ką pridurti. Po to išvardijau liudytojus, tuos pačius, kuriuos buvau išvardijęs tai teismo pareigūnei, kurios čia pasigedau. Teismo sekretorė patvirtino, kad liudytojai iškviesti ir į teismo posėdį atvyko. Atsakovas irgi jokių pretenzijų teismui neturėjo.

Po to eilės tvarka vienas po kito į salę buvo kviečiami liudytojai, kurie atsakinėjo į teisėjų klausimus, duodami teismui savo parodymus. Keletą klausimų liudininkams uždavė ir atsakovas. Kadangi liudytojai pasakojo tai, kas iš tikrųjų buvo, tai man uždavinėti klausimus ir ginčytis su jais nebuvo reikalo. Nagrinėjamų įvykių aplinkybių apysvarstymo metu paaiškėjo, kad naujasis artelės vadovas, neturėdamas pakankamos patirties žemės ūkyje, neatsižvelgė į tai, kad, kraunant į vežimus dideliuose „zaroduose“ susigulėjusį šieną, jo tūris labai padidėja ir todėl šieno kiekį tuomet reikia vertinti ne pagal tūrį, o pagal jo svorį. Konfliktas tarp manęs ir naujojo artelės vadovo kilo todėl, kad jis, pamatęs, jog aš vežu du didelius vežimus šieno, pagalvojo, kad vežu daugiau negu esu pridavęs deguto fabrikėliui. Jeigu abu vežimai būtų buvę pasverti ir jų svoriai būtų perskaičiuoti į susigulėjusio šieno tūrį, kuris būtų palygintas su mano priduto deguto fabrikėliui šieno tūriu, tai, manau, viskas būtų išsisprendę taikiai, be jokio konflikto ir teismo.

Po trumpo pasitarimo tarp teisėjų teismas ne tik patvirtino mano ieškinio teisėtumą, bet ir, atsižvelgdamas į tai, jog iš manęs buvo atimtas jau atsivežtas iš laukų į Čekanichos gyvenvietę šienas, įpareigojo artelę visą man priklausančią šieną atvežti iš laukų į mano nurodytą vietą ir ten iškrauti. Toks teismo sprendimas net man pačiam buvo daugiau nei netikėtas. Jis viršijo net drąsiausius mano lūkesčius. Palankus man teismo sprendimas nustebino ne tik mane, bet ir kitus tremtinius. Jie irgi stebėjosi, kad kažkokiam berniūkščiui tremtinukui pavyko įveikti valdiškajai biurokratijai atstovaujančią medaliais ir ordinais savo krūtinę išdidžiai papuošusį naująjį artelės viršininką. Tačiau tas mano laimėjimas teisme iš tikrųjų nebuvo kažkoks išskirtinis: civilinės bylos sovietiniuose teismuose net diktatoriaus Stalino laikais buvo svarstomos atvirai ir jų svarstymo metu buvo atsižvelgiama į tai, ką visuomenės dauguma (taip vadinamoji „liaudis“) laiko teisingumu.

Visai kitaip tais laikais buvo nagrinėjamos ir sprendžiamos bylos, kurios buvo laikomos politinėmis, priskiriamomis baisiajam 58-ajam straipsniui. Tokiose bylose sprendimus dažniausiai priimdavo garsioji „troika“, net nematydama pačių kaltinamųjų, o turėdama tik pagal baudžiamojo kodekso jau minėtojo straipsnio pastraipas sugrupuotus jų sąrašus ir tardytojų išvadas. Pasmerktieji sužinodavo apie tokio „teismo“ nuosprendžius ne teismo salėje iš teisėjų lūpų, o iš tų nuosprendžių vykdytojų.

Dažnai ne tik „teismo“ sprendimai buvo priimami grupiniu būdu – „sąrašais“, bet ir jų vykdymas – nuteistųjų sušaudymas – buvo grupinis: šaudydavo ir užkasdavo į tą pačią duobę ne po vieną, o grupėmis. Daugiau negu įprastai įkaušę tokių „troikos teismo“ nuosprendžių vykdytojai (jie beveik visada būdavo daugiau ar mažiau įkaušę) kartais pasigirdavo savo sugalvota nuosprendžių vykdymo „racionalizacija“: pasmerktiesiems sušaudymo nuosprendį skelbti tada, kada šie jau būdavo iškasę duobę, tinkamą būsimam savo „broliškam kapui“. Tuomet, įvykdžius nuosprendį, jo vykdytojams belikdavo tik patikrinti, ar kuris nors iš pasmerktųjų neišliko gyvas ir, taip atsitikus, jį pribaugti „kontroliniu šūviu“ į pakaušį, po to lavonus šiek tiek apiberti žeme. Visiškai „broliškojo kapo“ duobę užkasdavo sulygindami ją su žeme taip, kad neliktų žymės, jog čia palaidoti žmonės, galima buvo palikti kitai pasmerktųjų „partijai“, kuri užkasusi ir užlyginusi vieną duobę, šalia išsikastų kitą.

Tokia pasmerktųjų politinių kalinių „savitarna“, veikianti „konvejerio principu“, žymiai palengvindavo ir paspartindavo „troikos teismų“ nuosprendžių vykdytojų „darbą“. O tokio „darbo“ Stalino laikais būdavo daug, nes „politiniai valymai“ būdavo gana dažni ir aprėpiantys plačius visuomenės sluoksnius. O kad masiniai žmonių suėmimai ne taip kristų į akis, jie (taip pat ir sušaudymai) dažniausiai vykdavo naktimis. Žmonės tiesiog dingdavo: dar vakar buvo darbe, o šiandienos rytą, žiūrėk, į darbą jau nebeatėjo. Likusieji „laisvėje“ žmonės, kad ir jų neištiktų toks pats likimas, apsimesdavo nepastebėję tokių „dingimų“. Ir toks žmonių elgesys nebuvo be pagrindo: neretai „dingdavo“ ir tie, kurie pradėdavo domėtis tuo, kuo domėtis nevalia. Taip visuomenėje buvo palaikoma visuotinė baimė ir „drausmė“, nes niekas, nei paprastas darbininkas, nei tuo labiau profesorius ar aukštą postą užimantis pareigūnas negalėjo būti tikras, kad ateinančią naktį nebus suimtas. Net patys tardytojai, dar šiandien tardantys „voronokais“ („voronok“, „čionnyj voron“ – tai nedidelių, juodų belangių autobusiukų, skirtų suimtiesiems pervežti, „liaudiškas“ pavadinimas; ne visada jų užtekdavo, vykdant masinius suėmimus, ir tuomet tą pačią funkciją atlikdavo autobusiukai su užrašais „ХЛЕБ“ („Duona“), „МЯСО“ („Mėsa“), „ОВОЩИ“ („Daržovės“)) atvežtus suimtuosius, negalėjo būti visiškai tikri, jog ir jie netolimoje ateityje nesulauks panašaus likimo. Neaprepiamus Sovietų Sąjungos teritorijos plotus apraizgiusi lagerių sistema visą laiką reikalavo naujų aukų, nes reikėdavo kompensuoti dirbančių lageriuose ir uždarytų kalėjimuose

skaičiaus sumažėjimą dėl sušaudymų ir masinio mirimo nuo išsekimo ir ligų. Daugelis per pirmąjį mūsų šeimų trėmimą 1941-ųjų birželį nuo savo šeimų atskirtų vyrų taip pat buvo „sąrašiniu“ būdu „nuteisti“ ir sušaudyti, tačiau dar didesnė jų dalis suspėjo išmirti dar anksčiau, taip ir nesulaukę „teismo“ nuosprendžio.

Toks didelis sovietinės teismų sistemos požiūrių į civilines ir taip vadinamas „politines“ bylas skirtumas iš pradžių man buvo nesuprantamas ir atrodė niekaip logiškai nesuderinamas. Tik vėliau išsiaiškinau to skirtumo „logiką“. Ji slypi pačioje bolševikinėje ideologijoje, jos postulatuose, pagal kuriuos sovietinė santvarka turi tarnauti liaudžiai ir negailestingai kovoti su liaudies priešais. Visi, kurie išreiškė viena ar kita forma nepasitenkinimą sovietine santvarka, yra „liaudies priešai“ ir todėl jiems neturi būti jokio gailesčio. Manęs – tremtinuko, likusio be tėvo ir be motinos, Ustj-Pristanės rajono teisėjai, matyt, jau nelaikė „liaudies priešu“, o priskyrė prie „darbo liaudies“ ir todėl jautė pareigą apginti mane ir mano interesus. Tiesa, sovietiniai įstatymai ir jais besivadovaujantys sovietiniai teismai buvo negailestingi ir „darbo liaudies“ atstovams, kai šie tapdavo „liaudies socialistinio turto grobstytojais“: už krepšelį bulvių ar varpų, pavogtų iš tarybinio ūkio ar kolūkio laukų, galėjai gauti keletą metų lagerio, o už „socialistinio turto grobstymą stambiu mastu“ galėjai „užsidirbti“ net ir mirties bausmę. Tai irgi turėjo savas priežastis. Pirmoji – taip vadinamojo „visuomeninio turto“ vogimas Sovietų Sąjungoje buvo taip paplitęs, kad net žiaurios bausmės nepajėgė to sutramdyti. Antroji priežastis – sovietinei lagerių sistemai, vaidinusiai svarbų vaidmenį Sovietų Sąjungos atšiauriuose rajonuose, dažnai trūkdavo darbo jėgos statybose, numatytose penkmečių planuose, ir tada būdavo priimamas naujas specialus „ukazas“, griežtinantis bausmes ir tokiu būdu didinantis lagerių sistemoje dirbančių žmonių skaičių. O lagerius GULAG'us steigdavo, atsižvelgdamas į „liaudies ūkio poreikius“. Pagal tuos „poreikius“ ir reikalingą kalinių skaičių planuodavo, ir juos pristatydavo į naujai įsteigtus lagerius. Taip Stalino valdymo laikais vienu šūviu du zuikius nušaudavo: ir savo šalies piliečių drausminimui reikalingą baimės atmosferą palaikydavo bei stiprindavo, ir būtina darbo jėga reikalingose vietose „apsirūpindavo“.

Kai artelės darbuotojai įvykdė teismo nuosprendį – atvežė ir iškrovė likusį man dar neatiduotą sieną kieme to namo, kuriame buvo apsistoję miškakirčiai iš Čiaryšo tarybinio ūkio, man jau buvo galima, pasikinkius savo Zoją į rogutes, keliauti iš Čekanichos pas motiną ir Danutę. Tą ir padariau jau kitą dieną, palikdamas Zabielskių šeimai nemažą dalį sorų, kukurūzų ir šaldytų bruknių, ką jau seniau buvau pervežęs iš 67-ojo kvartalo į Čekanichą. Tai buvo mano atsilyginimas ir atsidėkojimas už taip ilgai užsitęsusią priverstinę viešnagę toje svetingoje dzūkiškoje šeimoje, kuri sunkiu mūsų šeimai laiku buvo mane priglaudusi su tikrai motiniška meile. Tai suvokdamas aš nuoširdžiai stengiausi nelikti skolingas ir supratau, jog Marija Zabielskienė irgi suprato mano

dėkingumo ir dosnumo priežastį. Atsisveikinome išsibučiaavę su ašaromis akyse, labai patenkinti vieni kitais.

Kadangi keliavau ne vienas, o su Zoja, traukusia maišus su mūsų daiktų, sorų bei kukurūzų prikrautas rogutes, kurių centre stovėjo puskubilis šaldytų bruknių, tai Čiaryšo tarybinį ūkį pasiekiau tik trečiąją kelionės dieną. Nenorėdamas rizikuoti dar kartą susitikti su vilkais ir žinodamas, kad Zoją reikia ne tik pašerti, bet ir pamelžti, nakvynės pradėdavau ieškoti dar tik artėjant vakarui. Kadangi žmonėms, į kuriuos kreipdavausi, buvo aišku, jog aš naktį su karve tikrai nebandysiu pabėgti, tai gauti nakvynę nebuvo sunku, tuo labiau, kad savo rogutėse aš vežiau ir pakankamai daug šieno bendrakeleivei pašerti. Už nakvynę atsilygindavau ne tik “siera”, bet ir pienu, namų, kuriuose nakvodavome, šeimininkės pamelžtu vakare ir ryte.

Lenkų barako publikos, kurioje pamačiau ir laimingus savo motinos ir sesers Danutės veidus, buvau sutiktas ne tik džiaugsmingai, bet ir, sakyčiau, iškilmingai. Tiesa, tos publikos dėmesio centre buvau ne tiek aš, kiek mūsų Zoja. Ji buvo savotiška staigmena, nes nė viena lenkų šeima, gyvenusi barake, nuosavos karvės neturėjo. Mūsų karvutė tuoj pat buvo iškinkyta ir apgyvendinta netoliese esančioje „staikoje”, kurioje gavo ne tik šieno ir vandens, bet ir bulvių lupenų, kurios buvo ne tik nuplautos, bet dar ir pašutintos bei truputėlį pasūdytos. Iki kovo mėnesio vidurio, kol lenkai iškeliavo į Gdanską, mūsų Zoja tų lupenų turėjo į valias, nes barako gyventojai jų kasdien prinešdavo iš visų kambarėlių net gerą pusę kibirėlio.

6. Gyvenimas kartu su lenkais. Dalyvauju jų atsisveikinimo vakaro programoje.

Tampu tarybinio ūkio piemeniu. Ustj-Kalmankos komendatūra leidžia mums grįžti į Tėvynę. Kelionė į Lietuvą.

Mane apgyvendino tame pačiame kambarėlyje, kuriame jau gyveno mano motina ir Danutė, kartu su Lozovickių ir Žeimų šeimomis. Miegodavau ant tos pačios sudedamos lovelės, kurią buvo man išrūpinusi pani Bronka (taip visi vadindavo senuko Lozovickio dukrą) dar per pirmąjį mano apsilankymą, kai aš pas savo motiną atvedžiau iš 67-ojo kvartalo pabėgusią Danutę. Valgydavome prie kambarėlyje stovėjusio bendro stalo, bet nebūtinai visi kartu, nes kiekviena šeima gamindavo sau maistą atskirai. Tai daryti buvo galima ne tik savo kambarėlyje, bet ir barako gale įrengtoje bendroje viruvėje, turėjusioje ne tik ilgą tvirtą stalą ir dvi viryklėles, vadinamas „plitkomis“, bet ir rusišką krosnį, kurioje buvo galima „cigūnėliuose“ virti barščius ir kepti duoną. Tačiau tą krosnį barako gyventojai pakurdavo labai retai, tik prieš šventes, nes stepėse įsikūrusiame tarybiniame ūkyje buvo gana striuka su kuru, kadangi, kaip jau ne kartą esu minėjęs, stepėse medžiai neauga, išskyrus paupius, kur želdavo krūmai, vadinami „čiaščia“. Karas buvo dar ką tik pasibaigęs ir akmens anglies Čiaryšo upe baržomis atplukdydavo labai mažai, todėl žmonės žiemą šildydavo savo būstus ir gamindavo valgį degindami vasarą pasigamintus „kiziakus“. Lenkų barake ir jų nebuvo, nes niekas neturėjo karvių, todėl tekdavo tenkintis tarybinio ūkio sandėlyje pirktomis anglimis, kurių pardavimo kiekius ūkio administracija griežtai normuodavo, ir tuo, ką galinčio degti galima buvo rasti ar nutverti. Prisimenu, kaip vieną labai šaltą žiemos naktį, kai nebuvo kuo kūrenti kambarėlio „plitką“, šildžiusią šalia jos esančią sieną, pani Bronka išsiruošė į „žygį“ - ir atsinešė kažkokio seno sandėlio suklypusias duris. Kai jas sukapojo ir „malkas“ suslėpėme po lovomis, tai galėjome šildytis visą savaitę.

Dėl kuro stokos barako gyventojai valgio gamybai dažnai naudodavosi primusais, nes tarybinis ūkis turėjo didelę MTS (mašinų ir traktorių stotis), kurioje buvo galima „sukombinuoti“ primusams reikalingų degalų. Iš tos stoties sandėlyje laikomos didelės krūvos akmens anglies stotyje dirbantieji kartais dar ir anglies atsinešdavo.

Sniegui nutirpus, būdavo jau lengviau: ir kambarėlyje jau ne taip šalta, ir, išėjus iš jo, galima būdavo ką nors degančio rasti: kokį nors besimėtantį pagalį bei lentgalio nuolaužą ar sudžiūvusių karvės išmatų „blyną“. Tokie sudžiūvę blynai turėjo ir specialų pavadinimą – „katechi“. Jų galima būdavo prisirinkti gana daug, nes tarybinis ūkis turėjo didelę galvijų bandą, o ir patys gyventojai laikė nuosavas karves, kurios, varomos į ganyklą bei grįždamos iš jos, ant kelio gausiai primėtydavo tokių „blynų“. Kai saulė ir stepių vėjai juos išdžiovindavo,

belikdavo tokį kurą surinkti. Taip pat būdavo galima, paėjus paupiu keletą kilometrų, rasti dar neiškirstos „čiaščios“ ir, jos prisikirtus, tuos žabus parsivilkti namo. Pakuroms tokios „malkos“ netinka, bet, įmestos į jau stipriai įsidegusią karštą ugnį, visai neblogai dega. Rudenį kurui gerai tikdavo ir pelynų stiebai. Derlingoje stepių žemėje pelynai išaugdavo ilgi ir stori. Iš jų galima būdavo gaminti kūlelius, kurie sudžiūvę degdavo kaip parakas, spragsėdami ir kibirkščiuodami. Kad pelynai ne taip greitai sudegtų, virš jų užmesdavome sukapotų žalios „čiaščios“ šakų ir, kol pastarosios sudegdavo, žiūrėk, jau vanduo puode ir užvirdavo. Žodžiu, sniego pusnims ištirpus, kuro problemą išspręsti nebuvo sunku: jei nieko nerasdavai po kojomis, galėdavai, nuėjęs į laukus, pernykščių pelynų pasilaužyti ir, surišęs jų stiebus virvute į didelę „viazanką“, užsimetęs ją ant kupros, namo parsinešti.

O štai žiemą, kai viskas storomis sniego pusnimis užklota, spiginant stipriems Sibiro šalčiams, kuro problema, jei neturi iš anksto sukauptų kuro atsargų, tampa gyvybiškai svarbi. Mūsų šeima, ką tik atsikrausčiusi į Čiaryšo tarybinį ūkį, tokių atsargų, aišku, neturėjo. Neturėjo tokių atsargų ir kiti mūsų barako gyventojai, ir teko visiems bendromis jėgomis tą problemą spręsti. Tuomet įsitikinome, jog gyvenimas keliomis šeimomis ankštame kambarėlyje turi ne tik minusų, bet ir plusų, ir supratome, kodėl vietiniai gyventojai turi priežodį „v tiesnotie, no ne v obide“ („ankštai, bet be skriaudų“). Tekdavo ne tik Bronkai, bet ir man kartais leisti į ne labai malonią ir rizikingą „valdiškų kiziakų medžioklę“: tarybinis ūkis, turėdamas didelę galvijų fermą, vasarą prisigamindavo daug „kiziakų“, kuriais aprūpindavo savo kontorą, mechanines dirbtuves, veikusias prie MTS, klubą, vaikų darželį, septynmetę mokyklą, tame ūkyje veikusią gana didelę rajoninę ligoninę ir kitus administracinius pastatus, atveždavo ir sukraudavo tų pastatų kiemuose dideles „kiziakų“ stirtas. Nors tais laikais į „valdiško“ turto pasisavinimą paprasti žmonės žiūrėjo gana atlaidžiai, nes buvo laikomasi požiūrio, jog „visuomeninė nuosavybė – visų mūsų nuosavybė“, vis vien jautėmės nesmagiai sėlindami prie tų stirtų ir nešdami į savo baraką po keletą „kiziakų“, bijodami, kad mūsų „žygio“ nepastebėtų vietiniai gyventojai. Būtų didelė gėda ne tik nešėjams, bet ir visai lenkų bendruomenei. Nuo savo barako gyventojų nesislėpdavome, kartais net „kolektyvinius žygius“ darydavome, bet į čia aprašomas „medžiokles“ ryždavomės eiti tik labai kraštutiniais atvejais, kai siausdavo sniego pūgos ar spigindavo tokie stiprūs šalčiai, kad „tvoros poškėdavo“.

Galima buvo sakyti, jog „lenkų barake“ gyvenančios šeimos sudarė vieną didelę šeimą, kurios nariai žinojo beveik viską apie vienas kitą ir vienas kitą palaikė, nuoširdžiai padėdavo vieni kitiems. Visos tos šeimos dar 1939-aisiais metais buvo ištremtos iš Vilniaus krašto ir tarpukario Lenkijai priklausiusių Baltarusijos rajonų. Kai kurių barako gyventojų pavardės buvo labiau baltarusiškos negu lenkiškos, kai kurių pavardžių šaknys buvo akivaizdžiai lietuviškos, bet visi save laikė tikrais lenkais ir tikrais katalikais. Lenkų

pamaldumas, lyginant su lietuvių pamaldumu, buvo gerokai stipresnis ir akivaizdesnis. Buvo keletas šeimų, kurios į mūsų – lietuvių – šeimos atsikėlimą į baraką žiūrėjo su tam tikru atsargumu ir net nepasitikėjimu, bet dauguma gyventojų sutiko mus labai draugiškai ir, žinodami, jog lietuvių tremtinių padėtis dabar yra žymiai sunkesnė negu jų – iš tremtinių tapome Sovietų Sąjungoje gyvenančiais Lenkijos piliečiais, mus nuoširdžiai užjautė ir stengėsi, kuo galėjo, mums padėti. Mes savo dėkingumą galėdavome išreikšti tik dalindamiesi savo karvutės pienu, kuri, ačiū Dievui, duodavo jo tiek daug, kad net su mumis kambarėlyje gyvenantys buvę ūkininkai Žeimos stebėdavosi. O ko jai nebūti piningai, jei viso barako gyventojų bulvių lupenos jai atitekdavo!

Kaip jau buvau minėjęs anksčiau, aš tuoj pat įsigijau labai žingeidų ir labai nuoširdų draugą Romeką Macianskį. Be to, mane jau nuo pirmojo susitikimo ėmusi globoti gal metais už mane vyresnė Halina (jos pavardė, rodos, buvo Jablonska) pareiškė, jog mokys ir išmokys mane lenkų kalbos, kiekvieną dieną skirdama tam reikalui po vieną valandą. Kadangi Halina buvo gana smalsi ir energinga mergaitė, tai didžiąją dalį mokymuisi skirtos valandos mes praplepėdavome apie viską. Ko nesuspėdavome išmokti per „pamoką“, užduodavo „namų darbams“ - surašydavo lenkiškus žodžius ir jų vertimus į rusų kalbą. Stengdamasis nenuvilti savo „mokytojos“, aš tuos vertimus išmokdavau paraidžiui, tačiau kildavo nemažai sunkumų su taisyklingu garsų tarimu, nes kai kurios raidės, būdamos tokios pačios ar beveik tokios pačios (pavyzdžiui, kelių rūšių „L“) kaip lietuvių kalboje, reiškė šiek tiek skirtingus garsus. Dar ir dabar prisimenu, kiek vargo Halina, siekdama, jog aš išmokčiau „teisingai lenkiškai“ tarti žodį „oluvek“, reiškiantį „pieštuką“, ir vis tiek neliko visai patenkinta mano tarimu: jai nepatiko, kad aš tariau „l“ ir „v“ lietuviškai, o ne lenkiškai. Net papildomą pamoką dėl to buvo paskyrusi. Kai mūsų pamokos pradėjo ilgėti, mano motina, susirūpinusi, kad „dar viena Halina man per anksti nesusuktų galvos“ (pamokos vykdavo bendrojoje virtuvėje prie ilgojo stalo, kurioje dažniausiai tik mes dviese su mergina ir tebedavome), prisigalvodavo įvairių neatidėliotinų darbų. O gal ir su Halinos tėvais pasikalbėjo, nes ir jie, mūsų pamokai užsitęsus, atsiųsdavo į virtuvę Halinos mažąją sesutę pranešti, kad motinai reikalinga dukros pagalba.

Mūsų pamokoms nebeliko laiko, kai lenkų bendruomenė sužinojo, jog kovo mėnesį visi norintieji galės persikelti nuolatinei gyventi į Dancigo (lenkiškai „Gdansko“) apylinkes, iš kurių deportuojami ten gyvenusieji vokiečiai. Reikėjo skubiai ruoštis iškilmingam atsisveikinimo su tarybinio ūkio gyventojais vakarui. Tam vakarui buvo ruošiamasi ir anksčiau, tačiau tas pasiruošimas tada vyko palengva, labai neskubant, nes buvo galvojama, jog klausimo dėl Lenkijos piliečių išvykimo iš Sovietų Sąjungos sprendimas užsitęs iki 1946-ųjų metų vasaros ar net rudens, kai bus baigti žemės ūkio darbai ir Sovietų vyriausybė sutiks išleisti atsilaisvinusią „darbo jėgą“. Bet staiga paaiškėjo, kad „darbo jėga“ 1946-ųjų metų pavasarį nemažiau reikalinga ir teritorijose, iš kurių

deportuojami vokiečių tautybės gyventojai: ta dalis Rytprūsių, kuri bus prijungta prie Sovietų Sąjungos teritorijos, turėjo būti skubiai apgyvendinta Sąjungos piliečiais, o ta, kuri atiteka Lenkijai – jos piliečiais, tarp jų ir tais, kurie 1939-aisiais metais buvo ištremti į Sovietų Sąjungos gilumą.

Sužinoję tokią svarbią žinią, visi lenkų barako gyventojai suskubo forsuoti pasiruošimą atsisveikinimo vakarui, norėdami padaryti jį kiek įmanoma turiningesnę ir įsimintinesnę. Į tą darbą negalėjo nebūti įtraukta energingoji Halina, o ji, savo ruožtu, įtraukė ir mane, paskelbusi, kad jau esu dalyvavęs savo mokykloje vykusiuose vaidinimuose ir gimnazijos saviveikloje bei gerai atsimenąs tuos vaidinimus. Visą tą informaciją žingeidžioji mano „lenkų kalbos mokytoja“ buvo iš manęs iškvotusi mūsų draugiškų pokalbių metu.

Aš gavau nevykėlio virėjo, tarnaujančio pas kilmingą poną, vaidmenį humoristiniame vaizdelyje, kuriame turėjau vaidinti „arbatos virimą“, deklamuodamas:

Raz prislal mnie barin čaju

I veliel evo svaritj...

A ja otrodu ne znaju

Kak prokliatyj čai varitj...

Toliau eiliuota forma komentaudamas savo veiksmus aš, ruošdamas virti arbatą, trinu ją grūstuvėje kartu su pipirais ir kitais prieskoniais, verdu katilėlyje, pridėdamas petražolių ir svogūnų, sūdaū pagal skonį ir ant puošnaus padėklo garuojančią arbatą nešu prie vaišių stalo, prie kurio susėdę laukia dvarininko specialiai sukviesti garbingi svečiai, susirinkę paragauti naujo užsienietiško gėrimo. „Svečius“ ir „poną“ vaidinusieji mūsų barako „artistai“, ragaudami mano paruoštą arbatą, vertino „užsienietišką patiekalą“: vieni susižavėję gyre užsienietiško skonio įmantrumą ir subtilumą, „iki kurių mūsų užkampio provinciali visuomenė dar turėtų išaugti, kad galėtų tai pamėgti“, kiti, kurių buvo dauguma, stebėjosi, kaip galima gerti „tokią šlykštynę“. Vaizdelis pasibaigia scena virtuvėje, kur ponas, išsiaiškinęs, jog aš neturiu „žalio supratimo“ apie arbatos virimą, skaito man moralą ir išgrūda ne tik iš virtuvės, bet ir iš dvaro. Išvytas aš darau liūdną išvadą, kad „sėsti į svetimas roges“ tikrai neverta.

Nežinau, iš kur atsisveikinimo vakaro organizatoriai gavo šio vaizdelio scenarijų ir eilėraštinį tekstą, bet mūsų vaidinimo, kuris vyko tarybinio ūkio klube, metu didžioji dalis gausios žiūrovų publikos linksmi kvatojo ir vėliau klubo leidžiamame sienlaikraštyje pats mūsų vaidinimas buvo gerai įvertintas, tik vaizdelio turinys vietinės inteligentijos (mokytojų, gydytojų, tarybinio ūkio direkcijos darbuotojų) nuomone buvo pripažintas „idejno somnyteljnym“ („idėjiškai abejotinas“), nes, esą, „neaiški šio veikalėlio autorių ir jį vaidinti

pasirinkusių idėjinę poziciją: ar čia pašiepiamas iš užsienio atklystančių madų vaikymasis, ar mūsų liaudies neišprusimas“.

Panašiai buvo įvertintas ir kitas, žymiai ilgesnis mūsų vaidinimas, kuriam scenarijų iš atminties buvau priverstas parašyti aš, žinoma, pritaikydamas Jakūbonių kaimo jaunimo mokykloje vaidintą komediją apie į kaimą atvykusių ambicingų ir pagyrūniškų Kauno ponaičių ir panyčių nuotykius tuometinio Čiaryšo tarybinio ūkio sąlygoms, t.y., vaizduodamas nuotykius į tą tarybinį ūkį pas savo pažįstamus atostogauti atvykusius miestietiškos civilizacijos trupinių prisigraibiusius, bet gilios kultūros taip ir neįgijusius „naujuosius ponaičius ir panytes“. Pavesti parašyti man šio vaidinimo scenarijų – irgi Halinos idėja ir „nuopelnas“: kai buvo nutarta, kad atsisveikinimo vakarui nepakanka lenkiškų tautinių šokių ir dainų bei trumpų komiškų vaizdelių, o todėl reikia ilgesnio vaidinimo, ir niekas nežinojo, iš kur gauti kokios nors pjesės scenarijų. Tuomet Halina, prisiminusi mano pasakojimus, pasiūlė pasinaudoti mano „gera vaizdine atmintimi“. Ji tada pasakė: „Olgerd neturi muzikinės klausos, bet turi pavydėtinai gerą vaizdinę atmintį, todėl puikiai prisimena tuos vaidinimus, kuriuos vaidindavo jo kaimo jaunimas“ (Halia visą laiką atkakliai mane vadindavo ne „Algirdu“, o „Olgerdu“, tvirtindama, kad tikrasis kunigaikščio Algirdo vardas buvo „Olgerd“).

Baigiamąją atsisveikinimo vakaro dalį – lenkiškas ir rusiškas dainas (ir solines, kur labai puikiai pasirodė pan Lozovicki, ir chorines) bei lenkiškus tautinius šokius, peraugusius į visų vakaro dalyvių šokius, kai scenoje šokusios lenkaitės pakvietė žiūrovus prisijungti prie jų, labai gerai įvertino ir žiūrovai, ir jau minėtasis sienlaikraštis, pavadindamas lenkų atsisveikinimo vakarą – „tikru slavų tautų draugystės vakaru“.

Dalyvaudamas rengiant tą vakarą, aš jau žinojau, kad mūsų šeima į Gdanską nevažiuos, nes atėjusiuose sąrašuose kažkodėl buvo tik mūsų motinos, pavadintos Lozovickaja Marija, pavardė, bet nebuvo nei mano, nei Danutės pavardžių. Bandymai išsiaiškinti, kodėl taip atsitiko, nieko nedavė, nes niekas nieko nežinojo, kadangi sąrašai buvo sudaryti kažkur „aukštai“. Mūsų motina, nors ir galėjo išvažiuoti, tokiu būdu išvengtų gresiančio teismo už „socialistinės visuomeninės nuosavybės grobstymą“ ir papildomai už pabėgimą iš etapo, griežtai pareiškė, kad be savo vaikų viena nevažiuosianti. Halina buvo pasiūliusi važiuoti man „vietoj Miečiko“, t.y., vietoj tik truputį už mane vyresnio lenko, vardu Mečislovas, neseniai vedusio vietinę rusaitę, kuri ir jos tėvai nenorėjo (ir negalėjo, nes sąrašuose jų pavardžių nebuvo) niekur važiuoti. Žinoma, falsifikacija galėjo išaiškėti, bet Halina tvirtino, kad tokius formalumus bus galima „nesunkiai sutvarkyti vietoje“, tik galbūt prireiksia šiek tiek pinigų, tačiau tai – „jau ne jūsų, o mano problema“, ir jos žodžius patvirtino merginos tėvai. Tačiau mes, nesurasdami, koku būdu galėtume išsivežti dar ir Danutę, nuo galimybės išvažiuoti į Lenkiją atsisakėme.

Kovo 15-osios rytą išlydėti lenkiškomis vėliavomis papuoštų sunkvežimių, kurių kėbuluose ant savo ryšulių sėdėjo į Aleisko geležinkelio stotį išvykstančios lenkų šeimos, susirinko beveik visi ūkio centrinės sodybos ir šalia jos esančio trečiojo skyriaus gyventojai. Tarybinio ūkio orkestras grojo iškilmingus atsisveikinimo maršus, o ūkio vadovybės ir partinio komiteto atstovai savo atsisveikinimo kalbose viso kolektyvo vardu padėkojo išvykstantiesiems už jų indėlį į tarybinio ūkio veiklą ir palinkėjo jiems „visokeriopos sėkmės įsikuriant tose žemėse, kurias Tarybinė armija išvaduoja sugrąžino sunkiai nuo karo nukentėjusiai didvyriškai lenkų tautai, irgi pasirinkusiai socializmo kūrimo savo šalyje kelią“. Atsakomąjį žodį su padėka už svetingumą tarė ir lenkų organizacinio komiteto atstovas. Orkestrui grojant ir išlydimiems bei išlydintiems mojuojant, kai kuriems net ašarojant, sunkvežimiai išvažiavo. Susirinkusiųjų centrinės ūkio sodybos aikštėje minia pradėjo skirstytis tik tada, kai sunkvežimiai, pravažiuodami kapinaites, prie kurių buvo minutėlei sustoję, kad išvykstantieji atsisveikintų su tais giminaičiais, kuriems nebuvo lemta sulaukti šios iškilmingos dienos, įsuko į vieškelį, vedantį į Uržumą, o po to – ir į Aleiską.

Mes grįžome į savo baraką, kuris buvo nykiai tuščias, nes jame buvo likusi tik viena šeima – mūsų šeima. Atremta į ant mūsų kambarėlio stalo gulėjusių knygų krūvelę vienišai žvelgė į mus fotografija, kurią šį rytą man buvo padovanojęs Romekas, užrašydamas ant jos: „Drogiemu Olgierdovi, na pamiątkę. Romek. Syberia, Czaryszki z/s, 15.III.1946“. Kaip jau esu minėjęs, ši fotografija, kurioje, Romekui pasiūlius, mes abu buvome nusifotografavę, – vienintelė mano fotografija iš mūsų šeimos pirmosios tremties laikų. Ją saugau tarp brangiausių man fotografijų ne tik kaip jau mirusio nuoširdaus draugo atminimą, bet ir kaip mūsų šeimos pirmosios tremties relikviją. Ši fotografija pagrindiniame mano albumėlyje, kuri, net keliaudamas po Australiją, su savimi vežiojausi, yra šalia kitos graudžios ir man brangios fotografijos, padarytos jau antrosios tremties metu mano mokinio. Joje aš, atleistas iš Ustj-Kalmankos vidurinės mokyklos mokytojo pareigų, t.y., antrąjį kartą išvartytas iš tos mokyklos (apie pirmąjį išvartymą aš jau rašiau šiuose atsiminimuose), prieš išvykdamas į Barnaulą ieškoti naujo darbo, stoviu prie mūsų namuko tvorelės, apkabinęs mane išlydinčią ir palaiminti manęs išėjusią Motiną. Jos dabar jau irgi nebėra: ji ilsisi Barnaulo kapinaitėse. Brangūs žmonės, laikui bėgant, išeina, todėl tokios brangios jų atminimą saugančios fotografijos...

Nors mums, ką tik išlydėjusiems lenkų šeimas, lyg ir buvo privalu džiaugtis, jog žmonės grįžta į savo Tėvynę, iš kurios prieš šešerius metus juos ištrėmė, bet buvo kažkodėl liūdna, vieniša ir ilgu, lyg būtume ką tik palaidoję mums labai artimą žmogų... Todėl buvome dėkingi atėjusioms mūsų aplankyti tarybinio ūkio trečiojo skyriaus moterėlėms – mūsų motinos darbo draugėms. Jos, dirbdamos transporto brigadoje kartu su mūsų mama, važinėdavo į „okolkus“, iš kurių veždavo ten prisikirstus karklus ir žilvičius – taip vadinamąją „čiaščią“.

„Okolkais“ vietiniai žmonės vadindavo po stepę išsimėčiusias daubas, kuriose pavasariais, tirpstant sniegui, susirinkdavo ežerėliai vandens. Tas vanduo ištirpindavo ir išplaudavo druskas, todėl tose daubose augdavo jau minėta „čiašcia“ – taip reikalingas stepių gyventojams kuras, vartojamas kaip „kiziakų“ pakaitalas ypač tada, kai deginamo kuro karštis būdavo reikalingas ne būstui šildyti, o tik maistui gaminti.

Tos paprastos moterėlės, matyt, ne tiek suprato, kiek savo jautriomis širdimis pajuto, jog mūsų šeimai, dabar vienų vienai pasilikusiai dideliame barake, kuriame iki šiol gyveno ir dalijosi savo vargais bei džiaugsmais kelios dešimtys šeimų, turėtų būti labai vieniša ir nejauku. Todėl jos, prieš ateidamos pas mus, nuėjo pas ūkio trečiojo skyriaus viršininką ir įkalbėjo jį išskirti mūsų šeimai kambarėlį vienaaukščiame keturių butų namelyje, stovinčiame trečiajam skyriui priklausančių tokių pat namelių gatvelėje. Išilgai tos gatvelės už tų namelių tęsėsi sandėliukai ir tvarteliai, priklausantys namelių gyventojams, savotiška jų būstų dalis. Tas kambarėlis jau nuo rudens buvo tuščias, nes jame gyvenusi šeima persikėlė į ketvirtąjį tarybinio ūkio skyrių. Kaip tik tai šeimai priklausančiame tvartelyje Bronkai dar rudenį su minėtają išvykstančia šeima iš anksto susitarus ir buvo laikoma mūsų karvutė Zoja, o ant to tvartelio stogo – mūsų šienas, atsivežtas iš tarybinio ūkio laukų mainais už Čekanichoje mano pridutą šieną.

Apie tą savo susitarimą su trečiojo skyriaus viršininku ir pranešė atėjusios mūsų aplankyti motinos bendradarbės, pasisiūlydamos padėti mums persikraustyti į naują būstą. Motinos bendradarbių draugiškas rūpestis mūsų šeima ir jų susitarimas su ūkio trečiojo skyriaus viršininku mus labai sujaudino ir nudžiugino. Ką tik slėgusį slogų vienišumo jausmą pakeitė šilti dėkingumo ir draugiškumo jausmai.

Atėjusių moterėlių padedami, mes tuoj pat persikraustėme į naują butą ir dar kartą maloniai nustebome, radę jį sutvarkytą. Net grindys buvo neseniai išplautos. Pasirodė, kad tą kambarėlį sutvarkė motinos darbo draugės, dar prieš ateidamos pas mus, nes buvo įsitikinusios, jog mes sutiksime persikelti, ir norėjo mus pradžiuginti dar viena staigmena. Jų žodžiais, tai padaryti buvo labai paprasta, nes tame namelyje jau seniai gyveno dvi mūsų mamų bendradarbės, kurios ir buvo „žygio“ pas ūkio trečiojo skyriaus viršininką iniciatorės. Jų vardų ir tėvavardžių dabar tiksliai nebeprisimenu, bet prisimenu jų pavardes: Sergiejeva ir Kardova. Sergiejeva buvo vyresnė ir gyveno kartu su savo dukterimi – tarybinio ūkio gyvenvietės septynmetės mokyklos mokytoja. Mūsų persikėlimo metu ji buvo gydymosi atostogose: po ką tik persirgtos ligos prie nusilpusio jos organizmo buvo prisikabinusi džiova. Kardova buvo jaunesnė ir augino mažą dukrytę Tanią, tuoj pat tapusia mūsų - mano ir Danutės - drauge ir dažna mūsų šeimos viešnia, nes jai, kai motina išeidavo į darbą, vienai būdavo nejauku ir liūdna. Abiejų moterų – ir Sergiejevų, ir Kardovų – vyrai, prasidėjus karui, buvo mobilizuoti ir jau suspėję žūti („geroiski pogibli za

Rodinu“ – „didvyriškai žuvo už Tėvynę“ - taip buvo parašyta moterims įteiktose „pochoronkose“).

Tas mūsų šeimą nudžiuginęs persikėlimas buvo mums labai naudingas dar ir tuo, kad dabar mūsų Zojos tvartelis buvo visai šalia, beveik mūsų namelio kieme, ir todėl dabar pašerti, pagirdyti ir pamelžti mūsų karvutę buvo labai paprasta net tada, kada siausdavo didelės pūgos. Kovo mėnuo tuose kraštuose – dar žiemos mėnuo, ir pūgos kovo mėnesį gana dažnos. Vietiniai žmonės sakydavo: „Martok – nadienj paru partok“ („Kovo mėnuo – maukis porą apatinių kelnų“). O ir į darbą mūsų motinai buvo kur kas arčiau negu anksčiau: ūkio trečiojo skyriaus kontora - toje pačioje gatvelėje, kurioje stovėjo mūsų namukas, o arklidės – tos gatvelės gale.

Artėjant pavasariui man buvo pasiūlytas darbas: tarybinio ūkio centrinės gyvenvietės kerdžiui, ganiusiam su savo anūku Stiopka didelę tarybinio ūkio melžiamų karvių ir auginamų veršelių bandą, sutikusiam kartu ganyti ir tos gyvenvietės bei ūkio trečiojo skyriaus gyventojų karves, reikėjo dar vieno piemens. Kadangi piemens darbo sąlygos buvo ypatingos, nes jis dirbdavo kiekvieną dieną be jokių išėjinių nuo tamsos iki tamsos, tai ir atlyginimas buvo ypatingas. Pirmą, jis gaudavo dvigubą duonos normą – po 800 gramų kasdien. Antra, piemens mėnesinis atlyginimas buvo dvigubai didesnis už eilinio lauko darbininko atlyginimą ir buvo išmokamas ne tik pinigais, bet ir žemės ūkio produkcija, viską vertinant valstybinėmis kainomis. Trečia, už gyventojų karvių ganytą gyventojai pagal sutartį su kerdžiaus vadovaujama brigada prie iš tarybinio ūkio gaunamos algos primoka priedą, kuris, atsižvelgiant į tai, kad gyventojų karvių yra daug, tampa gerokai didesnis už valstybės normatyvais nustatytą piemens algą. Ketvirta, pagal minėtąją sutartį, gyventojai, ateidami pietų metu melžti savo karvių, kasdien eilės tvarka atneša mums visiems trims pietus, į kuriuos įeina ir po litrą pieno kiekvienam. Savaime aišku, jog tokios gundančios sąlygos viliojo, ir aš, laikydamas, jog jau turiu šiokią tokią piemenavimo patirtį (juk prieš devynerius metus, atlikdamas bausmę už giminaičio - našlaičio Aliuko - sumušimą, porą vasaros mėnesių padėjau Balčėčių Petriukui ganyti Antano Židonio karves), sutikau.

Kadangi tais metais pavasaris vėlavo, tai ne tik tarybinis ūkis, bet ir nemaža dalis gyventojų susidūrė su pašarų galvijams trūkumu. Todėl, vos tik stepėje nutirpo didžioji dalis sniego ir pasirodė pirmieji šviežios žolės daigeliai, buvo nutarta pradėti ganiavą. Pradėjęs piemenauti aš, savaime suprantama, jau nebegalėjau padėti motinai ir Danutei sodinti daržo. Gerai, kad tais metais nebereikėjo jo kasti: tarybinis ūkis, atsižvelgdamas į tai, kad iš mūsų šeimos du žmonės dirba „valdišką darbą“, skyrė mūsų šeimai 25 arus jau suartos žemės. Beliko tik daryti lysves įvairioms daržovėms ir sodinti bulves bei kukurūzus. Tačiau reikėjo skubėti, kol stepėje siaučiantys vėjai neišpūtė iš suartos žemės jos drėgmės. Todėl ne tik aš, bet ir Danutė, ir mūsų motina dirbome nuo tamsos iki tamsos.

Ypatingai sunku buvo mūsų mamai: ji turėdavo atsibusti dar nepradėjus švisti, pažadinti mane ir, dar galutinai nepabudusį, suruošti į darbą. Po to kartu su Danute skubiai papusryčiauti ir pradėti triūsti nuosavame darže. Palikusi Danutę darže, mūsų mama turėjo suspėti į savo darbą jau mano minėtoje moterėlių brigadoje, pasikinkyti arklį ir važiuoti kirsti „čiaščios“. Visa laimė, kad „okolkai“ buvo tolokai, tai, bevažiuojant iki jų, buvo galima pasnūduriuoti, pratęsiant nebaigtą miegą. Tiesa, važiuojant į „okolką“ nebuvo galima sau leisti prarasti budrumo snaudžiant, nes nevaldomas arklys, nežinodamas kelio, galėjo nuvežti nežinia kur. Kas kita, grįžtant namo, jau prisikirtus „čiaščios“. Čia buvo galima leisti sau užmigti: arklys pats parveš tave prie arklidės, kur būdavo iškraunami vežimai. Iškrovus „čiaščią“, reikėjo pašerti arklį, papietauti pačiai kartu su Danute ir vėl susiruošti antram „reisui“ į „okolką“. Atlikus tą „reisą“ ir iškrovus antrąjį vežimą „čiaščios“ bei iškinkius arklį, reikėjo nuvesti jį į ganyklą ir supančioti, kad toli nenuklystų, o po to skubėti į daržą pas Danutę ir kartu plušėti iki vakaro, kol mes, piemenys, parvargsime bandą namo. Tada, palikus Danutę iki visiškų sutemų, skubėti namo sutikti mane, vos bepavelkantį kojas, skubiai pavalgydinti ir, man užmigus, paruošti vakarienę sau ir Danutei bei man lauknešėlių rytdienai. Tik tada, sukalbėjus padėkos maldelę Dievuliui už tai, kad leido nugyventi dar vieną dieną, atsigulti nakties miego su mintimi, jog reikia nepramiegoti laiko, kada reikės pažadinti mane. Jokių žadintuvų mes tada neturėjome. Tekdavo orientuotis į gaidžių giedojimą. Gera, kad kaimynės laikė vištas, nes mes nuosavų vištų, gyvendami barake, laikyti negalėjome, o persikraustę į namuką, dar nebuvome spėję jų įsigyti.

Nelengva buvo ir man, nes šį kartą piemenavimas buvo žymiai sunkesnis negu pas Antaną Židonį. Vos tik pradėjus brėkšti, dar visai nepabudus iš kieto miego, iš kurio būdavau motinos pažadintas, reikėjo skubėti rinkti visos gyvenvietės ir tarybinio ūkio karves, veršelius bei kelis didelius veislinius bulius su grandinių žiedais šnervėse (už tų žiedų jie būdavo rišami garduose, kuriuose naktimis buvo laikomi), išvaryti tą didelę bandą iš gyvenvietės pro gyventojų daržus ir tarybinio ūkio laukus su dygstančiais ar jau sudyigusiais pasėliais į stepę ir tada palengva varyti plačiai pasklidusius po stepę galvijus taip, kad jie nenuklystų į pasėlių plotus, o rastų pakankamai daug jau ūgtelėjusios, bet dar nenuėstos žolės ir nepradėtų rausti žemės, aptikę saldymedžio, vietinių gyventojų vadinamo „solodka“, šaknis, kurių prisiėdę galėtų susirgti. Labai sunku sužiūrėti didžiulę kelių šimtų galvijų bandą, išsiskleidusią daugiau nei dviejų kilometrų spinduliu, kai stepėje pasitaiko daubų ir revų su dar neištirpusiu sniegu ir ledu bei jau minėtų „okolkų“, kai karvės ir veršeliai, užmatę juos viliojančius žalius pasėlių plotus, veržiasi jų link, o man ir Stiopkai reikia suspėti, beveik visą laiką bėgant, o jei ne bėgant, tai labai sparčiai einant bandos pakraščiais, pasukti kiekvieną bandantį atsilikti ar išklysti iš bandos galviją ta kryptimi, kuria visą bandą per akimis neaprėpimą stepę, pasiramsčiuodamas ilga lazda ir pamažu žingsniuodamas bandos priekyje, veda senukas kerdžius, ieškodamas geresnės

žolės. Gerai, jei surandami plotai, kur tos žolės daug, ir karvės, godžiai glemždamos ją, palengva stumiasi pirmyn, kol prisiėdusios sugula atrajoti. Bet taip būna tik vasarai artėjant bei tomis vasaros savaitėmis, kada lietaus netrūksta. Ankstyvą pavasarį, kai žolė dar nesuspėjo ūgtelėti, ir vasaros viduryje, kai ilgai nebūna lietaus ir nugraužta bei sutrypta žolė nesuspėja ataugti, galvijai veržiasi į visas puses ieškodami kur ne kur pasitaikančių žalių kuokštelių, mes taip nusilakstydavome juos stabdydami, kad vakare, gindami bandą namo, vos bepavilkdavome kojas. O kaip sustabdyti galinguosius bulius, kurių mes patys bijodavome, kai jie piktai pažvelgdavo į mus savo, atrodo, nuo pykčio krauju pasrūvusiomis akimis? Gerai, kad kerdžius turėjo porą išmokytų ganyti šunų, kurie Stiopai ir man labai padėdavo. Tie šunys patys suprasdavo, kada reikia atvaryti į bandą nuo jos nuklydusį ar atsilikusį galviją ir savo aršiu lojimu sustabdydavo net didžiulius bulius. Bet ne visur ir ne visada net ir šunys suspėdavo, todėl visą dieną, mojuodami botagais ir rėkaudami iki užkimimo, lakstydavome po laukus, kartais neturėdami laiko net kvapo atgauti.

Ir nesvarbu, kaip tu bebūtum nusilakstęs, reikia neatsilikti nuo bandos artėjant pietų metui, kai virš galvų pakibusi saulė pradeda nepakeliamai kaitriai kepti ir ištroškę galvijai pradeda, kiek jų kojos neša, bėgti upelio link, į kurią subridę laukia ateinančių melžėjų. Aš su Stiopa ir mūsų šunys, atbėgę kartu su banda, panyrame į upelio vandenį. Krintame aukštiełninki su visais savo drabužėliais ir sunkiai lekuojame. Lekuoja ir mūsų šunys, irgi beveik iki kaklo panirę į vandenį. Mūsų pavargusios, subadytos ir apdraskytos kojos, vėsaus vandens kutenamos, palengva atsigauna ir mes pradedame jausti nubrozdintų vietų perštėjimą.

Bet čia aprašyti vasaros vargai yra juokingas niekis, palyginus juos su ankstyvo pavasario tikraisiais vargais. Dėl vietinių žmonių nerūpestingumo daugumai jų ir pačiam tarybiniam ūkiui, dar nepasibaigus žiemai, beveik visada pritrūksta pašarų. Kai kurie galvijai dėl pašarų stokos taip nusilpdavo, kad vos ant kojų besilaikydavo, o kolūkių ir tarybinių ūkių fermose – jau net atsistoti nebepajėgdavo. Todėl ir galvijai, ir žmonės laukdavo pirmosios žolės daigelių kaip išganymo. Bandas išvarydavo į laukus, dar visai neištirpus sniegui, nes net pernykštė po sniegu išgulėjusi žolė buvo geriau negu nieko ar tvartelių stogų šiaudai, pajuodę ir beveik sutrūniję nuo laiko ir kelerius metus juos merkusių lietų bei po to juos džiovinusios saulės. Mane stebino tai, kad tuose kraštuose, į kuriuos buvome ištremti, kiekvienais metais atsirasdavo žmonių (ir eilinių, ir ūkio vadovų), niekaip nesugebančių pasimokyti iš savo klaidų ir beveik kiekvienais metais pristingančių pašarų. Juk man ir Danutei užteko vienerių metų, kad padarytume reikiamas išvadas ir savo Zojai jau antrajai jos žiemai su mumis prišienautume tiek šieno, jog jo ne tik užtektų, bet dar ir liktų. Toks vietinių žmonių lengvabūdiškumas mane jau ne tik stebino, bet ir siutino, kai dėl jo čia mano aprašomo piemenavimo pradžioje bandą į stepę teko išginti dar tada, kai naujos žolės joje dar beveik nebuvo: jos daigelių buvo galima rasti tik

pietiniuose, daugiau saulės spindulių gaunančiuosę kalvėlių šlaituose (Ustj-Kalmankos rajono stepė jau nebuvo tokia plyna kaip stepė Ustj-Pristanės rajone, ji buvo arčiau Altajaus kalnų ir jau šiek tiek banguota). O siutino todėl, kad dėl to lengvabūdiškumo ir nerūpestingumo kankinosi ir gyvuliai, ir mes – jų piemenys.

Ar įsivaizduojate, kokios šaltos būna rasos ankstyvo pavasario rytais, kai lomelėse dar tebeguli neištirpęs sniegas ir iš žemės dar nespėjo visai išeiti ilgos ir žiaurios žiemos įšalas, o naktimis dar labai dažnai laukus nusidabrina šalnų šerkšnas?! Basos kojos nuo tokios iš šerkšno gimstančios rasos parausta iki melsvumo ir ne tik degte dega, bet ir stingsta. Šokinėdamas ir rankomis trindamas sustingusius kojų pirštus ir padus, bandai sušildyti geliančias kojas, tačiau su vis didėjančiu beviltiškumu įsitikini, jog visos tavo pastangos negali padėti. Nepadeda ir permirkę skudurėliai, kuriais rytą, išleisdama į ganiavą tave, dar nespėjusį pabusti, apvyniojo tavo pėdas ašarojanti tavo motina. Kiek jie gali laikyti, bėgiojant po stepę? Ar gali jie sušildyti tavo pėdas, kai jie tokie pat šlapi ir šalti, kaip tirpstančiu šerkšnu padengta, nuo šerkšno šiurkšti ir gurgždanti pernykštė žolė? Nepadėtų ir žieminiai „pimai“, jei, jų nepagailėjęs, jais apsiautum ir išeitum ganyti. Nepraeitų nė pusvalandis, kai iš jų nieko nebeliktų. Net ir tie lietiniai, stori ir sunkūs kaliošai, kuriuos nešioja liejyklų darbininkai ir kuriuos, dar būnant Barnaule, mūsų mama, kad būtų su kuo braidyti po rudens ir pavasario purvą, buvo nusipirkusi, ir su kuriais, pririšusi juos virvutėmis prie kojų, eina į darbą, irgi netinka piemenavimui. Argi galėsi su tokiais sunkiais, lyg būtų švininiai, ir nelanksčiais, nulietais iš piršto storumo lietinės gumos, tokios kaip sunkvežimių padangų guma, kaliošais bėgioti ir prisivyti nuo tavęs bėgantį galviją? Ir pradedi jam pavydėti: jis turi kanopas, o tu – ne. Pavydėdamas niekuo dėtiems galvijams, įsiutęs keiki tuos žmones, dėl kurių nerūpestingumo tenka taip anksti išginti alkanus galvijus ieškoti žolės, kai ji vos tik bunda po žiemos miego ir tik kur ne kur nedrąsiai pradeda kelti pirmuosius daigelius. O mes, piemenukai, irgi turime nežmoniškai kentėti, nežinodami, kaip gelbėti nuo šalčio stingstančias kojas. Jos palengva atsigauna tik tada, kai patekėjusios saulės spinduliai pradeda intensyviai tirpdyti stepę padengusią šerkšną ir pradeda garuoti bei džiūti nuo prakaito šlapių tavo marškinėlių nugara. Matyt, tik tas intensyvus bėgiojimas aplink plačiai po stepę išsisklaidžiusią bandą, stengiantis sugrąžinti nuo jos bandančius nuklysti bei nuo jos atsiliekančius galvijus, priverčiantis tave, nepaisant tavo kojas stingdančio šalčio, apsipilti prakaitu nuo pakaušio iki kelių, ir gelbėja varganų tavo kojų pėdas nuo nušalimo ir jų audinių apmirimo. Kaip bebūtų keista, nei man, nei Stiopkai, kuris irgi lakstė po šerkšnu aptrauktą stepę, neturėdamas tinkamo apavo, nei gerklė nebuvo pradėjusi skaudėti, nei koks nors kosulys nebuvo mūsų užpuolęs!

Po sniegą ir ledą mudviem su Stiopka tekdavo pabraidyti ne tik ankstyvą pavasarį, bet ir vasarą, kai tvankų karštį staiga pakeisdavo su švilpesiu

atskridusi audra. Ji dažniausiai prasidėdavo taip. Ką tik mus negailestingai kepinusios saulės diską ir visą dangų nuo krašto iki krašto staiga padengdavo žemi ir tamsūs debesys, kurie greitai susiliedavo į vientisą juodai pilką masę, ir stepėje pasidarydavo tamsu lyg per dalinį Saulės užtemimą. Toje nykioje prietemoje, staiga nutilus vėjui, įvairiose dangaus vietose – ir ten, kur dangus neatskiriamai susilieja su žeme, ir tiesiai virš mūsų galvų – plyksteli įvairiaspalvių žaibų zigzagai, susipinantys į didžiulį žaibų medį, savo melsvai violetine šviesa nutvieskiantį visą stepę, kurioje tu su savo išsigandusiais, nuleidusiais galvas ir net būti nustojusiais gyvulėliais galingai įsisiautėjusios stichijos fone atrodai toks menkutis ir silpnas, jog, po kelių akimirkų prasidėjus dangų ir žemę drebinančių šaižių ir duslių griausmų kurtinančiai kanonadai, tavo kojos pačios sulinksta per kelius ir tu puoli ant žemės. Bet melstis ir prašyti Dievo, jog jis tavęs pasigailėtų ir nepervertų dangų raižančių žaibų strėlėmis, nėra kada. Jei tave tokia audra stepėje užtiko ne pirmą kartą, tai tu žinai, jog netrukus dangus prakiurs tokia liūtimi, kad per akimirką ant tavęs neliks sausas nė vienas siūlelis. Todėl tu skubiai nutrauki nuo savęs visus drabužėlius, vynioji juos į brezentinį maišą, kuriuo lyg koku dideliu kapišonu apsigaubęs tu bėgioji nuobodžiam lietučiui merkiarant ar krintant iš dangaus lengvutėms snaigėms, pasidedi tą maišą sau ant kelių, spausdamas jį prie savo pilvo, ir pritupi, savo išlenkta nugara pridengdamas tą maišą su savo drabužėliais nuo liūtės, kuri staiga pliūpteli kaip upė, pralaužusi užtvanką, viską akimirksniu užliedama. Vanduo krinta iš dangaus ne lašais kaip pas mus, Lietuvoje, o vientisa srove (tam žmonės ir specialų palyginimą yra sukūrę, sakdami; „lyja kaip iš kibiro“), kuri, pasiekusi žemę, nespėja į ją susigerti. Ta srovė šniokšdama plaukia į žemesnes vietas, užpildydama pakeliui sutiktas daubas ir daubeles. Tokia liūtis tęsiasi neilgai. Oras staiga atšala, ir, plykstelėjus eiliniam žaibų medžiui bei driokstelėjus jį lydinčiam kurtinančiam trenksmui, iš tais žaibais perskrosto dangaus į žemę pasipila kruša. Dabar galima ir reikia iš savo brezentinio maišo išvynioti drabužėlius ir tuo maišu pridengti savo galvą ir nugarą, apginant jas nuo krintančių ledukų. Atsistojus ir maišu pridengus prie krūtinės prispaustus drabužėlius, galima ir pabėgti po ledukais padengtą žemę, o krušai pasibaigus ir dangui pradendant šviesėti, - ir apsirengti, nes, stipriai atšalus orui ir pakilus vėjui, draskančiam susikaupusius debesis ir nešančiam juos tolyn, tampa gana šalta.

Kaip puiku, kad tavo drabužėliai dabar sausi ir gina tavo kūną nuo vėjo ir šalčio! O kas būtų buvę, jei tu būtum nesuspėjęs jų apginti nuo liūtės ir dabar, visas permirkęs, kalentum dantimis? Juk tokios liūtės užklupta ir nesiryžusi nusirengti, nes buvo nepatogu prieš savo mokinius, mūsų gerosios kaimynės Sergiejevos dukra Zinaida peršalo, susirgo gripu, o po to - dar ir plaučių uždegimu, po kurio gavo džiovą. O mudu su Stiopka linksmai striksime po tirpstančiais ledukais padengtą stepę, nes mums tokia atrakcija – savotiška pramoga, kuria galime pasimėgauti, kadangi galvijai, dar ne visai atsitokėję po

praūžusios audros, dar ramūs ir tebestovi tose vietose, kuriuose juos užklupo audra. Toks mūsų striksėjimas – ne tik pramoga: kai kojų padai tik akimirksniui prisiliečia prie ledukų, o visą kitą laiką kabo ore, tai nuo tokio „masažo“ pritekantis į kojas kraujas ne tik nesustingsta, o, atvirkščiai, rodos, kad užverda. Tokios „procedūros“ žmogaus susargdinti negali. Jos tik grūdina jo organizmą. Ne atsitiktinai per visą ganymo laikotarpį nė vienas iš mūsų – nei senukas kerdžius, nei Stiopka, nei aš - nebuvo nė karto net trumpam sunegalavę, nors vieną kartą teko net ilgokai po sniego pusnis, iškritusias po birželio mėnesį praūžusios stiprios audros, pabraidyti. Apie tokias Sibiro klimato išdaigas aš jau esu rašęs šiuose atsiminimuose. Taigoje, nesugebėjusios išlaikyti sniego svorio, lūždavo sulapojusių medžių šakos, o stepėje tos pusnys ne tik jokios žalos nepadarėdavo, o puikiai pagirdydavo po deginančios kaitros drėgmės ištroškusią žemę: tirpstant sniegui, vanduo suspėdavo į ją susigerti, o nenuplaukdavo į daubas, nusinešdamas su savimi patį derlingiausią dirvožemio sluoksnį, kas neišvengiamai atsitinka didelių liūčių metu.

Tais metais, kai aš ganiau tarybinio ūkio ir jo gyventojų galvijus, liūčių buvo tik kelios, bet jos paliko man didelį įspūdį, nes audra stepėje skiriasi nuo audros taigoje, kurioje tik uraganinės vėtros išvarto ir išlaužo medžius. Tačiau per visą tą laiką, kol mes gyvenome taigoje, su uraganu susidurti neteko. Audrų buvo, medžių šakos lūžo, kai kurie seni medžiai buvo išversti su visomis šaknimis, bet tokių dalykų ir Lietuvoje pasitaikydavo. Sakyčiau, net dažniau negu Sibire. Didžiuliuose taigos plotuose vėjui sunku įsibėgėti, nes dideli tankūs miškai pajėgūs sustabdyti net stiprų vėją. Kas kita – stepė ar vandenynas, kur vėjo niekas nestabdo. Ir kai vienišą žmogų stepėje užklumpa didelė audra, tai vasarą jis pasijunta esantis bejėgis šapelis, o žiemą, įsisiautėjus kelias dienas besitęsiantiems buranams, neretai žūsta ne tik pavieniai žmonės, bet ir didelės gurguolės. Apie tai ne kartą teko girdėti pirmosios tremties metais, o antrosios tremties pradžioje – net ir asmeniškai su tuo susidurti ir išsigelbėjau nuo sušalimo sniego pusnyse tik su manimi buvusio labiau patyrusio vietinio jaunuolio dėka. Apie tai papasakosiu vėliau – antrosios tremties aprašyme, o dabar grįšiu į 1946-ųjų metų vasarą Čiaryšo tarybiniame ūkyje.

Altajaus krašto stepių žemė labai derlinga ir, jei ne dažnos sausros, žemės ūkis ten galėtų klestėti nė kiek ne blogiau negu Kubanėje. Minėtų metų vasara buvo pakankamai lietinga, kas tuose kraštuose retas reiškinys, nutinkantis maždaug kartą per dešimtmetį. Laukuose brendo turtingas derlius. Puikiai atrodė ir mūsų daržas, todėl mes galėjome būti ramūs dėl ateinančios žiemos. Neskaudėjo galvos ir dėl mūsų Zojos aprūpinimo pašarais: dalį užmokesčio už savo ganymą aš galėjau pasiimti šienų, kurių tarybinis ūkis pristatytų man „į namus“ - atvežtų ir sukrautų ant mums palikto tvartelio stogo. Mūsų Zoja, kuri kaip ir visos tarybinio ūkio gyventojų karvės priklausė mūsų ganomai bandai, šią vasarą buvo didžiulio buliaus „pamylėta“, ir mes galėjome tikėtis, jog ji atsives antrąjį savo veršelį. Kol gyvenome 67-ajame kvartale, kuriame nebuvo buliaus, mūsų

karvutė vienerius metus buvo nesiveršdavusi, bet neužtrūko: pieno duodavo tiek pat daug, kiek duodavo savo pirmajai šeimininkei Vierai Ignatjevnei. Trumpai tariant, gyvendama Čiaryšo tarybiniame ūkyje, mūsų šeima maistu buvo apsirūpinusi ne tik vasarai, bet ir žiemai. Net „kiziakų“ jau buvome pasidarę iš mūsų karvutės per pusę žiemos sukaupto mėšlo. Ir „čiaščios“ buvome atsivežę, ir sukrovę ją šalia tvartelio. Žinoma, to kiekio „kiziakų“, kurį turėjome, būtų neužtekę, bet aš galėjau už savo piemenavimą iš tarybinio ūkio gauti „valdiškų kiziakų“. Todėl buvome apsirūpinę ir kuru, t.y., pakankamai gerai pasiruošę mūsų šeimos šeštajai žiemai Sibire.

Tačiau mūsų gyvenimas, kuris buvo jau nebe toks sunkus kaip pirmaisiais tremties metais, staiga pasisuko. Ir – kas nuostabiau – pasisuko ne į blogąją, o į dar geresnę pusę! Kas galėjo pagalvoti, kad mano įkliuvimas su „siera“ į milicijos rankas, mūsų motinos areštas ir jos pabėgimas iš etapo suteiks mūsų šeimai galimybę sugrįžti į Lietuvą net šiek tiek anksčiau už kitas kartu su mumis ištremtas šeimas?!

Kai mes sužinojome, jog nesame įtraukti į išvykstančiųjų į Lenkiją sąrašą, parašėme apie tai savo giminaičiams Lietuvoje. Iš jų gavome kvietimą atvykti pas juos į Lietuvą ir garantiją, kad būsimė aprūpinti ir būstu, ir darbu. Su tais popieriais mūsų mama nuėjo į Ustj-Kalmankos rajono komendantūrą ir parašė pareiškimą apie mūsų šeimos norą išvykti pas savo giminaičius, pridėdama prie to pareiškimo mums atsiųstą kvietimą, kuris buvo parašytas dviem kalbomis – lietuvių ir rusų – ir patvirtintas antspaudais. Komendantas, susipažinęs su tais dokumentais, nusprendė, kad, išleidus lenkus į Lenkiją, galima ir mus išleisti į Lietuvą. Kad galėtų išduoti mums laikinąjį liudijimą („vremiannoje udostovėrenije“), atstojantį pasą (Altajaus krašto kaimų valstiečiai nebuvo „pasportizuoti“, o buvo, lyg senų laikų baudžiauninkai, „pririšti“ („prikrepleny“) prie savo gyvenviečių ir darboviečių, iš kurių negalėjo išsikelti be vietinės administracijos sutikimo), iš mūsų buvo pareikalauta gimimo liudijimų. Šių dokumentų kopijas mums iš Lietuvos atsiuntė mūsų giminaičiai. Žinoma, visa tai užėmė beveik visą vasarą ir, tik artėjant rudeniui, mūsų motina gavo ilgai lauktąjį laikinąjį liudijimą sau su jos ir mūsų – jos vaikų – fotografijomis. Šalia fotografijų buvo nurodytos mūsų pavardės ir vardai, gimimo datos ir gimimo vietos.

Kad mūsų gimimo datos tame dokumente sutaptų su tomis gimimo datomis, su kuriomis mes buvome užregistruoti tarybiniame ūkyje, o dar anksčiau – Barnaulo palapinių stovykloje, mūsų giminaičiams Lietuvoje, atsiuntusiems mums reikalingų dokumentų „kopijas“, teko gerokai pavargti. Bet tais santvarkų keitimosi laikais, kai daugelyje Lietuvos įstaigų dar tebedirbo nuo „Smetonos laikų“ užsilikę tarnautojai, kurių daugelio giminaičiai irgi buvo ištremti, daug kas buvo įmanoma. Kai Ustj-Kalmankos rajono komendantūroje gavome jau minėtąjį laikinąjį mūsų motinos asmens liudijimą, nieko nedelsdami pradėjome ruošti kelionei į Lietuvą.

Aš susiradau vaikina, kuris sutiko papiemenauti už mane iki ganiavos pabaigos, už tai gaudamas metų gale ne tik savo, bet ir mano uždirbtą atlyginimą ne tik pinigais, kuriuos aš gaudavau kas mėnesį, bet ir grūdais, bulvėmis, „kiziakais“ ir šienų. Už savo uždirbtą dalį aš iš to vaikinų gavau užmokestį rubliais, tik, žinoma, „valdiškomis“ kainomis, kurios buvo žymiai mažesnės už tas, kuriomis buvo galima parduoti tuos grūdus, bulves, „kiziakus“ ir šieną turguje. Bet aš džiaugiausi ir tuo, nes neturėjau geresnės išeities, o tas vaikinai, aišku, tokiu mūsų sandėriu buvo labai patenkintas. Toks sandėris kaip tik ir buvo pagrindinė priežastis, dėl kurios jis sutiko perimti iš manęs piemenavimą vasarai besibaigiant. Juk vėlyvą rudenį ir ankstyvą pavasarį piemenauti daug sunkiau nei vasarą.

Mūsų motina irgi parašė pareiškimą, prašydama atleisti ją iš darbo trečiajame ūkio skyriuje, ir pardavė mūsų daržą, „kiziakus“ ir atsivežtą „čiaščią“ savo kaimynėms – bendradarbėms. Pastarosios irgi buvo patenkintos nebrangiai gavusios tokius naudingus joms pirkinius. O mes, išparduodami savo turtą, rinkome pinigų, reikalingų mūsų kelionei. Kiek tokiai ilgai kelionei jų reikės, mes tiksliai nežinojome, bet nujautėme, jog suma bus tikrai nemaža.

Tačiau kelionei į Lietuvą reikėjo ne tik dokumentų ir pinigų. Karas buvo tik neseniai pasibaigęs. Europinėje Sovietų Sąjungos dalyje karo metu daugelis miestų buvo stipriai nukentėję, o kai kurios gyvenvietės buvo visiškai sugriautos. Sparčiais tempais vyko plataus masto atstatymo darbai, į kuriuos buvo įtraukti ne tik Sąjungos piliečiai, bet ir didžiulė karo belaisvių armija. Visur jautėsi didelis reikalingos technikos stygius. Tą stygių jautė ir transporto sistema. Po karo labai išaugusio keleivių srautui aptarnauti labai trūko vagonų, todėl gana dažnai keleivius veždavo prekiniais traukiniais. Tačiau trūko ir pastarųjų, nes keleivių buvo labai daug: grįžo demobilizuoti kariai, evakuotos šeimos ir net organizacijos. Geležinkeliai buvo perkrauti ešelonų, vežusių statybines medžiagas, anglį, naftą, reparuotą techniką ir t.t., todėl keleiviniai traukiniai dažnai kursuodavo rečiau negu reikėtų ir ne visada sugebėdavo laikytis nustatytų tvarkaraščių. Stotyse susikaupdavo didžiulės keleivių, laukiančių traukinio, minios, kurios, atvykus traukiniui, šturmuodavo vagonus. Žmonės lipdavo vieni kitiems per galvas ir lisdavo į vagonus ne tik pro duris, bet ir pro langus, kardavosi ant vagonų stogų. Keleiviai prekinuose vagonuose važiuodavo stovėdami vienas šalia kito, susispaudę kaip silkės statinėje. Kai kurie net kabėdavo, įsikibę į turėklus.

Gauti bilietus į traukinį buvo didžiulė problema, kurios sprendimą apsunkindavo dar ir ta aplinkybė, kad, atsiradus deficitui, visada atsiranda žmonių, norinčių ir sugebančių tą deficitą dar labiau paaštrinti ir tokiu būdu dar labiau padidinti iš to deficito gaunamą ir taip jau nemažą „navarą“, t.y., pelną. Todėl, norint gauti bilietą į traukinį, lygiai taip pat kaip ir bet kurią deficitinę prekę parduotuvėje, reikėjo turėti ne tik pinigų, bet ir „blatą“, t.y., turėti žmogų, prieinantį prie tos deficitinės prekės paskirstymo ir todėl galintį tau padėti ją

įsigyti, dažniausiai, žinoma, ne už „ačiū“ ar už gražias akis, o pagal „savitarpio pagalbos“ principą: „Aš – tau, tu – man“.

Mes tokio „blato“ neturėjome, bet mums pasisekė, kad mūsų motinos vienos bendradarbės, kuriai mes pardavėmė savo daržą, giminaitis tarnavo Aleisko geležinkelio stotyje ir turėjo „priėjimą“ prie toje stotyje parduodamų bilietų bei galėjo padėti įsėsti į traukinio vagoną. Aplinkybės susiklostė taip palankiai, kad ne tik geležinkelietis galėjo būti naudingas mums, bet ir mes jam. Kaip tik tuo metu jis ieškojo geros karvės, kuria jis galėtų pakeisti jau nusenusią ir nebe daug pieno beduodančią senąją savo karvę. Iš savo giminaitės sužinojęs, jog mes, išvažiuodami iš Altajaus į Lietuvą, būsim priversti parduoti savo dar jauną ir daug pieno duodančią karvutę, jis labai tuo susidomėjo ir pasiūlė, jog mes, atvykdami į Aleiską, atsivestume ir savo Zoją, kurią jis norėtų apžiūrėti. Aleiske galėtume pas ją ir pagyventi, kol jam pavyks gauti mums bilietus ir įsodinti mus į traukinį. Jei karvutė patiktų jo žmonai ir mums pavyktų susitarti dėl kainos, tai jis mūsų Zoją ir nupirktų. Net jei ir atsitiktų taip, kad toks sandėris neįvyktų, tai Aleisko turguje savo karvutę galėtume parduoti daug greičiau ir gerokai brangiau negu Čiaryšo tarybiniame ūkyje ar Ustj-Kalmankoje. Juk Aleiskas – nemažas miestas, turintis kelias dešimtis tūkstančių gyventojų, ir į jo turgus susirenka daug pirkėjų. O pasidairę po turgų ir karvių kainas galėtume sužinoti. Tada ir susiderėti būtų paprasčiau.

Mums toks pasiūlymas pasirodė daugiau negu priimtinas ir mes net pasidžiaugėme, jog mums grįžti į Tėvynę pats Dievas padeda: jeigu iškyla kokia nors problema, Jis atsiunčia mums savo pagalbą. Vakare, kalbėdami maldeles ir dėkodami Dievuliui už dar vieną nugyventą dieną, padėkojome Jam ir už šią mums suteiktą malonę.

Mūsų motina sutalpino žieminius mūsų drabužius ir savo dar iš Lietuvos atsivežtus kailinukus į du maišus. Juos nutarėme siųsti bagažu, nes jau žinojome, kad su maišais į vagoną pakliūti tikrai nepajėgsime. Ant tų maišų aš cheminiu pieštuku, ją paseilindamas, didelėmis spausdintinėmis rusiškomis raidėmis užrašiau: „МИНСКИЙ Ж/Д ВОКЗАЛ, ДО ВОСТРЕБОВАНИЯ, ЛОЗОВИТСКОЙ МАРИИ ПЕТРОВНЕ“, nes mūsų motinai išduotame laikinajame asmens liudijime šalia jos fotografijos buvo parašyta ta jos pavardė, kuria ji buvo užregistruota Čiaryšo tarybiniame ūkyje, kai apsigyveno „lenkų barake“. Tokia pavardė slėpė mūsų motiną nuo galimos paieškos. Su tais maišais ir kelioniniais mūsų visų trijų ryšuliais, mama išvažiavo į Aleiską, kai pasitaikė į tą miestą važiuojantis tarybinio ūkio sunkvežimis. Ją išlydėjome mes, jos vaikai, ir darbo draugės. Taip pat buvo atėjęs atsisveikinti ir palinkėti geros kelionės to ūkio trečiojo skyriaus viršininkas. Atsisveikinimo metu moteriškės atsibučiuodamos net apsiašarojo.

Kitos dienos rytą, vos tik išaušus, nes kelias iki Aleisko, einant su karvute, nebuvo trumpas – daugiau nei šešios dešimtys kilometrų, - Danutė ir aš,

vesdami savo Zoją už pavadėlio ir pasiėmę krepšelį su duona sau ir mūsų karvutei, butelius su ką tik pamelžtu pienu bei didelį puodelį, į kurį galėtume melžti savo karvutę Zoją kelyje, iškeliajome į Aleiską, kuriame dar niekada nebuvo buvę. Tačiau adresą, kur turėjo apsistoti mūsų mama, ir piešinėlį, padedantį surasti nežinomame mieste mums reikalingą namuką, esantį netoli geležinkelio stoties, mes, aišku, turėjome. Diena pasitaikė labai graži: giedra, šilta, bet nekaršta. Keliajome neskubėdami, paganydami savo karvutę pakelėse. Danutė iš lauko gėlių net du vainikėlius nusipynė. Vieną užmovė mūsų Zojai ant ragučių, o kitą – sau ant galvos. Todėl mūsų „procesija“ atrodė gana idiliškai. Kelyje papusryčiavome, pasidalindami duonyte su savo karvute ir ištuštinome butelius su jos pienu. Iki pietų pasiekėme Uržumo gyvenvietę, kur karvutę pagirdėme ir pamelžėme. Prmelžto pieno užteko ne tik pietums ir buteliams pripildyti, bet ir tos sodybos šeimininkei, pas kurią buvome apsistoję karvutės pagirdyti.

Saulei leidžiantis, perėję per Alejaus upę, pamatėme Aleiską ir mūsų turimame piešinėlyje pavaizduotą cukraus fabriką. Suradome kelią, vedantį į geležinkelio stotį ir pačią geležinkelio stotį. Todėl gana nesunkiai radome ir mums reikalingą namuką, kur mūsų jau laukė mama ir to namuko šeimininkė. Ji sutiko vainikuotą Zoją su duonos riekele ir iškart su ja susidraugavo. Vakare mūsų karvutę pamelžė jau naujoji jos šeimininkė. Zoja jai labai patiko, nes buvo labai draugiška. Todėl buvo sutarta, jog rytojaus dieną mūsų motina kartu su geležinkeliečio žmona nueisiančios į turgų pažiūrėti, kokios dabar karvių kainos, ir tada galutinai susitarsiančios dėl sumos, kuri mums bus sumokėta.

Pas svetingus aleiskiečius mes praleidome dar porą dienų, nes tiek laiko užtruko, kol buvo sutvarkyti visi reikalai: parduota karvutė, nupirkti bilietai iki Minsko, pridotas bagažas, susitarta, kaip mus įsodins į vagoną truputį anksčiau negu prasidės jo „šturmas“. Buvome labai patenkinti, kad mūsų Zoja pateko į geras rankas žmonių, kuriems ji patiko ir kurie todėl mums užmokėjo net nesiderėdami šiek tiek didesnę sumą, negu tuometinė vidutinė karvių kaina Aleisko turguje. Atskaičiavusi pinigus už bilietus ir pasilikusi sau pinigų dalį, reikalingą kelionės pradžiai, likusią sumą motina padalijo į tris dalis ir, sudėjusi juos į maišelius, įsiuvo į savo, Danutės ir mano marškinių vidinę pusę po pažastimi taip, kad, žiūrint iš išorės, nesimatytų, kad po marškiniais kas nors yra, o mūsų kūnai tuos maišelius su pinigais nuolat jaustų ir tuoju pat pajustų, jei kas nors pradėtų tuos maišelius iš po pažastų traukti.

Tokios atsargumo priemonės tuomet neatrodė perdėtos, nes pokario metais stotyse, turguose, autobusų ir tramvajų stotelėse, parduotuvėse ir kitose žmonių susibūrimo vietose buvo labai padaugėję miklių ir įžūlių kišenvagių. Jie, grupėmis slampinėdami po minią, nusižiūrėdavo „aukas“, sekėdavo jas ir, parinę tinkamą vietą ir momentą, „suorganizuodavo“ aplink jas dirbtines spūstis, kurių metu skutimosi peiliukais prapjaukdavo „aukų“ kišenes, krepšius ar maišus, „aukoms“ to ne tik nepastebint, bet net ir nepajuntant, ir apvogdavo jas.

Tokias „operacijas“ dažnai atlikdavo specialiai apmokyti paaugliai ar net vaikai, globojami juos stebinčių ir jiems vadovaujančių didelę vogimo patirtį turinčių suaugusiųjų.

Jei koks nors naivus, dar niekada nesusidūręs su tokių vagių grupėmis pilietis, iš šalies pastebėjęs vykdomą apvogimo „operaciją“, pabandydavo sutrukdyti, perspėdamas apvagiąmajį, tai neretai už tai būdavo jau minėtųjų suaugusiųjų „operacijos“ dalyvių žiauriai baudžiamas: tam akylajam naiviam pašaliečiui už „kišimąsi ne į savo reikalą“ dviem pirštais staigiai išdurdavo akis. Tokių egzekucijų įbauginti žmonės labai dažnai, pastebėję įtartinų žmonių įtartinus veiksmus, apsimesdavo nieko nematantys ir nieko negirdintys, tokiu būdu sudarydami sąlygas dar įžūlesnėms vagystėms klestėti.

Buvo išrasta daugybė nepatyrusių žmonių, nusikalstamame pasaulyje vadinamų „frajeriais“ bei „sidorais“, apvogimo būdų. Man pačiam kelionės iš pirmosios tremties į Lietuvą metu teko su vienu iš tokių būdų susidurti. Tai nutiko, kai mes daugiau nei porą parų glaudėmės didžiulėje Novosibirsko stotyje, bandydami patekti į traukinį, važiuojantį į Maskvą.

Ėjau tos stoties peronu, nešdamas indelį, į kurį buvau ką tik prisileidęs karšto vandens iš krano, virš kurio buvo parašyta „Kipiatok“. Išgirdau moteriškus balsus, šaukiančius „Laikykite vagis!“, ir pamačiau senyvą vyriškį, besiginčijantį su dviem vidutinio amžiaus augalotais vyrais, kurie, galų gale palikę tą vyriškį stovėti kaip stabo ištiktą, nuėjo nuo jo į skirtingas puses ir įsimaišė į keleivių gretas, skubančias su lagaminais bei maišais ir su sėdinčiais ant pečių, vedamais už rankų ir vežamais vežimėliais vaikais.

Prie jau minėtojo pasimetusio vyro, kažką energingai aiškinančios moteriškos palydėti, prisiartino du uniformuoti milicininkai ir, atidavę pagarbą, paprašė papasakoti, kas nutiko. Paaiškėjo, kad tas vyras nešėsi du didelius lagaminus, norėdamas juos išsiųsti bagažu. Jį sustabdė jauna, puošniai apsirengusi dama, paklausiusi, į kurią pusę ji turėtų eiti, norėdama rasti priemiestinių traukinių bilietų kasas. Kai vyriškis, pastatęs lagaminus šalia savęs ir ištiesęs ranką į tą pusę, kur buvo bilietų kasos, pradėjo jai aiškinti, kaip jas rasti, paskui tą vyriškį ėję du jaunuoliai vikriai pagriebė to vyriškio lagaminus ir ramiai nužingsniavo į skirtingas puses, įsimaišydami į stoties peroną užpildžiusią skubančių keleivių minią. Lagaminų savininkas, klausydamas jam dėkojančios už paslaugą žavingai besišypsančios damos net nepastebėjo, kad jo lagaminų šalia jo jau nebėra. Ir net į netoliese buvusių moteriškių šauksmą „Laikykite vagis!“ atkreipė dėmesį tik tada, kai, atsisveikinęs su jį užkalbinusia malonia dama, pasilenkė pasiimti savo daiktų. Kai jis, supratęs, jog yra gudriai apgautas, pasivijo nueinančią damą, kuri negalėjo nematyti, kaip „nušvilpiami“ jo lagaminai, ir bandė ją sulaikyti, tą damą nuo „įžūlaus priekabautojo“ tučtuojau ėmėsi ginti tie du augaloti vidutinio amžiaus vyrai, kuriuos aš, išgirdęs

susijaudinusių moteriškių šauksmą, pamačiau besiginčijančius su apvogtu senyvu vyriškiu.

Visiems (manau, ir milicininkams) buvo beveik aišku, jog ta išsipusčiusi dama ir tie du augaloti „džentelmenai“, kurie tą damą apgynė, priklausė organizuotai vagišių gaujai, tai pačiai, kuriai priklausė ir užkalbinto vyriškio lagaminus nusinešę jaunuoliai. Tačiau kaip galėjo tie milicininkai juos visus surasti didžiulėje su savo nešuliais skubančių žmonių minioje ir kaip, net jei juos būtų suradę, galėjo įrodyti jų kaltę? Ką gali padaryti keli milicininkai, kai vienu metu keliose vietose šaukiama „Laikykite vagis!“?

O juk tuomet siautėjo ne tik kišenvagiai, bet ir daug rimtesni ir pavojingesni gerai organizuoti nusikaltėliai, išgarsėję kaip banditų gauja, pavadinta (ar pasivadinsi) „juodosios katės“ („čiornaja koška“) vardu. Tos gaujos (ar keliolikos gaujų, nes „juodoji katė“ pokario metu veikė beveik visuose didžiuosiuose Sovietų Sąjungos miestuose) branduolį sudarė gerai ginkluoti ir sugebantys atlikti staigius ir įžūliai rizikingus išpuolius demobilizuoti kariškiai, užsitarnavę ką tik pasibaigusio karo frontuose už panašius išpuolius į priešo pozicijas įvairius karinius laipsnius ir valstybės apdovanojimus ordinais ir medaliais. Didžioji dalis „juodosios katės“ branduolį sudarančių kariškių buvo patekę į frontuose kovojusių karių gretas tiesiai iš lagerių, kuriuose jie atlikinėjo bausmę už kriminalinius nusikaltimus, kai nusikaltėliams buvo suteikta teisė „krauju išpirkti savo kaltę, kovojant su fašistine hidra“. Sudaryti iš atliekančių bausmę kriminalinių nusikaltėlių „štrafnyje bataljony“ ypač pasižymėjo, sovietų kariuomenei kirtus buvusias Sąjungos sienas ir įžengus į „priešo teritoriją“.

Nežinau, ar tai buvo rašytojo Iljos Erenburgo idėja, kuriai pritarė sovietų karinė vadovybė, ar stichiškai susiklostė ir įsitvirtino taisyklė, jog, sovietų kariniams padaliniams įsiveržus į nekenčiamo priešo gyvenvietę, pirmomis valandomis, keršijant už jo žvėriškus nusikaltimus, padarytus Sovietų Sąjungos tautoms, buvo galima nevaržomai ir neribotai plėšikauti, grobiant vokiečių šeimų turtą ir prievartaujant vokiečių moteris.

Kad galėtų maksimaliai pasinaudoti šia teise, jau minėtieji „štrafnyje bataljony“ stengėsi pirmieji įsiveržti į vokiečių paliktų miestų ir miestelių namus, parduotuves bei sandėlius ir pasiglemžti tą turtą, kurio vokiečių šeimos, bėgdamos nuo puolančios sovietų kariuomenės, nesugebėjo bei nesuspėjo su savimi pasiimti. Aptikę alkoholinių gėrimų atsargas bei kokią nors nesuspėjusią ar nesiryžusią pabėgti vokiečių, nesvarbu, kokio amžiaus ji bebūtų, „štrafniki“ tuojau pat „visu tuo geru“ pasinaudodavo ir, apsvaigę nuo ką tik išgerto viskio, romo ar brendžio bei nuo ką tik patenkintos gyvuliškos aistros, dar aršiau, dar nutrūktgalviškiau verždavosi pirmyn, ieškodami naujų malonumų ir likusių brangesnių, į kuprines telpančių daiktų.

Karui pasibaigus, buvę „štrafniki“, kariniais nuopelnais „išpirkę savo kaltę“, buvo demobilizuoti ir buvo išleisti į „graždanką“, t.y., tapo laisvais piliečiais.

Dauguma jų gana greitai prašvilpė – prauliavojo prisigrobtą turtą. Pirmiesiems jų neribotos laisvės mėnesiams apibūdinti puikiai tiko dar po Pirmojo pasaulinio karo gimę posmai:

Kresty i medali blistali na mnie,

Moskovskije bliadi laskalisj ko mnie.

(„Kryžiai ir medaliai blizgėjo ant manęs, maskviškės prostitutės gerinosi man“ – pažodinis vertimas).

Bet, lengvabūdiškai praūžus karo metais prisigrobtas brangenybes, reikėjo ir toliau gyventi. Ir norėjosi gyventi taip pat linksmai, kaip ir iki šiol. O ko nors dirbti taip nesinorėjo... Daugelis jų, net ir panorėję, jokio darbo dirbti negalėjo, nes temokėjo tik narsiai kovoti, nutrukta galviškai plėšikauti ir savo bravūra žavėti laisvo elgesio lengvabūdiškas moteriškos giminės atstoves, ieškančias turtingų globėjų ir gerbėjų. Todėl nemažai daliai buvusių kriminalinių nusikaltėlių, įgijusių karinę patirtį ir užsitarnavusių karinius laipsnius, nebeliko nieko kito, kaip vėl pradėti grobti, kaip grobė „priešo teritorijoje“. Tik dabar „priešo teritorijos“ jau nebebuvo, nes po to, kai sovietų kariniai daliniai, užkariavę visą Rytų Europą, joje ir pasiliko, tapo labai populiarius, „išdidžiai skambantis“ posakis: „Ziemlia, na kotoruju chotj raz stupil sapog russkovo soldata, navieki stanovitsa russkoju“ („Žemė, į kurią kada nors įžengė rusų kario batas, amžiams tampa rusiška žeme“.)

Gana greitai įvairiuose miestuose susibūrė avantiūriškai įžūlių ir beatodairiškai drąsių gerai ginkluotų ir puikiai sugebančių tais ginklais žaibiškai naudotis banditų gaujos, pradėjusios net vidury baltos dienos plėsti ne tik turtingesnių žmonių butus, bet ir parduotuves, bankus, taupomąsias kasas, inkasatorių mašinas, grobti puošniai apsirengusias moteris. Man pačiam to matyti neteko, bet daug kartų teko girdėti pasakojimus, kaip ginkluota gauja, pagrobusi sunkvežimį, staigiai įsiverždavo į parduotuvę ir, šaudydami automatais, suguldydavo ant grindų visus jos darbuotojus, įspėdama, kad bet koks krustelėjimas ar riktelėjimas baigsis „kelione pas Abraomą“, susišluodavo iš visų stalčių ir stalčiukų pinigų ir, jei ta parduotuvė prekiaudavo juvelyriniais dirbiniais (tokias parduotuves „juodosios katės“ labai mėgdavo), tai ir visus tuos dirbinius kartu su seifais, viską kuo ramiausiai susikraudavo į sunkvežimį ir taip pat staigiai dingdavo, kaip buvo atsiradę.

„Juodosios katės“ taip pat mėgdavo parduotuves, prekiausias svaigalais, ypač tais, kuriuos priimta vadinti „blagorodnais“ („kilniaisiais“). Prisikraudavo sunkvežimį konjako, brendžio, romo bei brangaus vyno, nevengdami ir gyno spirito, mandagiai padėkodavo parduotuvės personalui, ir dideliu greičiu, nesilaikydami jokių eismo taisyklių, išdardėdavo miesto gatvėmis, keldami siaubą sunkvežimio kelyje pasitaikiusiems žmonėms.

Kartais, palikdami parduotuvę ar banką, su savimi pasiimdavo vieną-kitą ar net kelias plėšikams patikusias patrauklesnes moteris, kurias, iki soties jomis „pažaidę“, vėliau, atvežę į tą miesto rajoną, kuriame jos gyvena, paleisdavo, kartais net apdovanodami koku nors vėriniu, žiedu ar sage. Būdavo, kaip irgi ne kartą teko girdėti, jog brangiais kailiniais vilkinčias moteris „juodosios katės“ kartais medžiodavo net gatvėse: važiuodami dideliu greičiu, ilgakočiu kabliu užkabindavo moteriškę už kailinių ir, pakėlę ją į orą, išitraukdavo į sunkvežimio kėbulą. Po dienos ar dviejų moteriškę grįždavo namo, bet jau be puošniųjų kailinių.

Nevengdavo „juodosios katės“ ir gatvėmis kursuojančių „plaštakių“, kurių nereikėdavo kabliais „žvejoti“, nes jos pačios stengdavosi patekti į „drąsių ir dosnių, tikrų vyrų“ akiratį, vildamosios, jog neliks nepastebėtos.

„Juodosios katės“ išdrįsdavo paterorizuoti net ir miliciją, nes karo metais išsitreniravusių banditų reakcija buvo greitesnė ir ginkluotė geresnė negu eilinių milicijos darbuotojų. Automatais ir kovinėmis granatomis ginkluoti banditai, fronto sąlygomis įgiję sugebėjimą, staigiai įsiveržus į priešų blindą, automatų serijomis išguldyti žymiai gausesnį už įsiveržėlius netikėtai užklyptų priešų būrį, šiuos savo įgūdžius puikiai panaudodavo ir susidūrimuose su milicija. Kartais tokius susirėmimus banditai net specialiai suplanuodavo, norėdami pagąsdinti ar nubausti „juodosioms katėms“ neįtikusio milicijos skyriaus darbuotojus.

„Juodosios katės“ siautėjo keletą metų. Į pagalbą milicijai buvo mesti net specialūs NKVD (vėliau MVD) padaliniai, kurių darbuotojai buvo „inkorporuojami“ į gaujas. Bet apie tai pakalbėsiu vėliau, rašydamas apie antrąją mūsų šeimos tremtį, o dabar grįšiu prie pasakojimo, kaip mes iškeliavome iš Aleisko geležinkelio stoties į Novosibirską.

Aleisko geležinkelio stoties tarnautojas, kuriam mes pardavėm savo Zojenką ir pas kurį mes nakvojome, pasistengė, jog mes būtume įsodinti į prie traukinio, važiuojančio į Barnaulą, prikabinatą vagoną, kuris Barnaule bus pervestas į kitus bėgius ir prikabinatas prie traukinio, važiuojančio į Novosibirsko geležinkelio stotį. Iš tos stoties, priklausančios Transsibui (taip sutrumpintai buvo vadinama geležinkelio magistralė, einanti per Sibirą ir sujungianti europinę Sovietų Sąjungos dalį su Tolimaisiais Rytai), mes galėsime pasiekti Maskvą, o iš Maskvos, tik jau kitu traukiniu, – Minską. Apie Lietuvą Aleiske mes dar nekalbėjome, nes mūsų mama, žinodama, kad Ustj-Pristanės rajone gyvenantiems lietuviams tremtiniams leidimų grįžti į Lietuvą ir tokiai kelionei reikalingų asmens liudijimų, kokius gavo mūsų šeima, niekas dar neišdavinėja, nutarė čia, Sibire, nepirkti bilietų iki Lietuvos, nes tai galėtų sukelti papildomą susidomėjimą ar net įtarimą. Todėl nutarėme iš pradžių keliauti iki Minsko ir, jei tai pavyks, iš ten bandyti patekti į Lietuvą.

Kokią didelę paslaugą padarė mums minėtasis Aleisko stoties tarnautojas, sudarydamas galimybę išvengti persėdimo Barnaulo stotyje, supratome gana greitai, dar Aleisko stotyje, kai buvome įsodinti į traukinį. Jau pats įsodinimo būdas, kurį sugalvojo tas tarnautojas, irgi buvo reikšminga paslauga, nes padėjo mums patekti į vagoną be grūsties.

Nors ryšuliai, kuriuos vežėme su savimi, nebuvo dideli ir mes juos patys labai lengvai galėjome įsikelti į vagoną, jis, žinodamas, kaip vyksta traukinių „šturmas“, patarė mums pasinaudoti stoties nešikais ir pats su jais susitarė. Kai į Aleisko stotį atvyko traukinys, į kurį jau Rubcovsko miesto stotyje buvo prisigrūdusi daugybė keleivių, nešikai, dar neatsidarius vagonų durims, paėmę mūsų ryšulius ir paprašę, kad mes sektume paskui juos, pravedė mus pro laukiančių įsėdimo žmonių minią jiems, nešikams, padarytu „koridorium“ iki durų to vagono, kuris turėjo nuvežti iki Novosibirsko, ir pabeldė į jas „sutartiniu beldimu“, kurį suprato viduje buvęs geležinkelio tarnautojas, tikrinantis įlipančių keleivių bilietus. Jis atidarė duris ir, patikrinęs nešikų pateiktus mūsų bilietus, leido įnešti į beveik jau pilną stovinčių keleivių prekinį vagoną mūsų ryšulius ir įlipti mums patiems. Nešikai padėjo tuos ryšulius į kampą, paprašę leisti tai padaryti ten stovėjusius vyrus, ir atsisveikinę su mumis, palinkėję laimingo kelio, išėjo. Mes įsitaisėme prie savo ryšulių, dar nežinodami, kad ta vieta tampa viena patogiausių, kai perpildytame vagone prasideda spūstis. Kol kas spūsties dar nebuvo, ir šalia mūsų stovintys su savo daiktais kelionės kaimynai žiūrėjo į mus su susidomėjimu, sakyčiau, net su atsargumu: kas mes per „asabos“, kad ryšuliukus, kuriuos lengvai patys galėjome atsinešti, mums atnešė stoties nešikai, atvesdami mus dar prieš laipinant visus kitus keleivius? Kai viena šalia stovinti moteriškė paklausė, kur mes važiuojame, ir mūsų motina su ne visai rusišku akcentu atsakė, jog į Maskvą, tai iš tos moteriškės sakinio, pasakyto savo kaimynei, supratau, jog mus palaikė karo metu iš Maskvos evakuota šeima, grįžtančia į valstybės sostinėje paliktus namus, kur mūsų jau laukia šeimos galva, pasirūpinęs, kad geležinkieliečiai kelyje mus paglobotų. Aš apie tai lietuviškai pasakiau savo motinai, o šalia mūsų stovintys keleiviai, išgirdę jiems ne tik nesuprantamą, bet ir niekada negirdėtą skambią kalbą, matyt, nusprendė, jog mes esame šiek tiek „išskirtiniai“, ir tai išėjo mums į naudą: net ir didelės spūsties metu su mumis buvo elgiamasi pakankamai pagarbiai.

Vagono „šturmas“ prasidėjo, kai tikrinantis bilietus geležinkielietis, atidaręs vagono duris, išlipo iš jo ir paprašė keleivius išsirikiuoti eilės tvarka. Prasidėjo ginčai ir stumdymasis, kuris iš pradžių dar nebuvo labai intensyvus, bet palaipsniui vis stiprėjo, apie ką buvo galima spręsti iš garsų, pro duris pasiekiančių tą kampą, kuriame mes sėdėjome ant savo ryšulių. Įlipant vis naujiems keleiviams didėjo spūstis. Sėdėjusiems ant savo daiktų žmonėms teko atsistoti, apžergti savo ryšulius bei lagaminus. Teko atsistoti ir mums, atsiremti į sienas ir prie jų prispaustus mūsų ryšulius. Bet tai buvo tik pradžia. Tikrasis

„šturmas“ ir tikra spūstis prasidėjo, kai vagonas tapo kimšte prikimštas, o dar neįlipę keleiviai suprato, jog jiems vietos gali ir neatsirasti. Jie, palikę savo ryšulius atlydėjusiems giminaičiams bei draugams, iš visų jėgų spraudėsi į vagoną, stumdami stovinčius jame ir stengdamiesi kaip nors įsiterpti tarp jų. Tie, kuriems tai pavykdavo, šaukdavo juos atlydėjusiems, kad šie paduotų jų daiktus. Pastarieji, nesugebėdami prasibrauti iki apgultų vagono durų, bandydavo prastumti ryšulius bei lagaminėlius pro vagono langelius, kadangi jie, skirtingai nuo tų, kurie buvo mus į tremtį vežusiuose prekiniuose vagonuose, neturėjo grotelių. Kai įsispraudusio keleivio daiktus pavykdavo pro langelį prastumti į vidų, prasidėdavo tų daiktų kelionė per pakeltas virš galvų keleivių rankas iki jų savininko, nes savininkui prasibrauti prie įstumtų daiktų būdavo beveik neįmanoma: taip stipriai prispausti vienas prie kito būdavo stovintys žmonės. Kai įsispraudusių į vagoną daiktai nelįsdavo pro langelį, jie buvo įmetami pro duris ant stovinčiųjų vagone galvų, gaudomi ore, prieš jiems nukrintant, ir per rankų mišką stumiami tų daiktų savininkui.

Net traukiniui pajudėjus, norintys išvažiuoti keleiviai vis dar spraudėsi į vagonus, kadangi puikiai žinojo, jog patekti į po poros dienų atvažiuosiantį kitą traukinį gali būti dar sunkiau. Nesugebėję įsisprausti, kai kurie keleiviai lyg beždžionės ar alpinistai kopė ant vagonų stogų, kurie dundėjo virš mūsų galvų nuo ten sulipusių žmonių kojų smūgių. Kartais atrodydavo, jog vagonus dengianti skarda neatlaikys ir ant stogų užsikorusi minia nudribs ant mūsų galvų.

Nors buvome suspausti ir nuo nepatogios padėties tirpo pavargusios kojos, buvome laimingi, kad pagaliau važiuojame. Ir važiuojame ne bet kur, o į Lietuvą, pas savus. Žinoma, nebuvo visai tikri, jog pasiekti Tėvynę mums būtinai pavyks, nes žinojome, jog niekam iš su mumis kartu ištremtų iš Lietuvos šeimų dar nebuvo leista grįžti į Tėvynę. Nors ir turėjome Ustj-Kalmankos komendatūros išduotus dokumentus, negalėjome neabejoti, ar visoms tarnyboms, su kuriomis kelyje galime susidurti, tokių dokumentų pakaks. Buvo svarbiausia koku nors būdu pasiekti Lietuvą. Galvojome, jog ten turėdami tiek giminaičių ir draugų, tikrai rasime, kur prisiglausti, o jei reikės, – ir pasislėpti. Juk net čia, Altajaus krašte, sugebėjo pasislėpti iš etapo pabėgusi mūsų mama. Dėl jos aš labiausiai ir bijojau. Jei mus kelyje kokia nors tarnyba sustabdytų ir pradėtų aiškintis, iš kur mes ir kas mes tokie, ar neprisikapstys iki to, jog mūsų motina yra ieškoma pabėgėlė? Ar neatsitiks taip, kad mūsų mama pateks ne į Lietuvą, o į kalėjimą? Bet iš kitos pusės, kodėl kas nors kelyje galės išsiaiškinti, kad turinti reikalingus dokumentus, kurių tikrumą, reikalui esant, galėtų patvirtinti Ustj-Kalmankos komendatūra, moteriškė, važiuojanti su savo vaikais į Minską, yra pabėgusi iš etapo Šukienė, jei to neišsiaiškino Ustj-Kalmankos rajono, esančio šalia Ustj-Pristanės, komendatūra? Vadinasi, Ustj-Kalmankos rajono komendatūra nebuvo gavusi pranešimo apie bėglę Mariją Šukienę. Tai

kodėl apie tokios moters pabėgimą turėtų žinoti daug toliau nuo Ustj-Pristanės esančių rajonų pareigūnai?

Tokie samprotavimai teikė vilties, kad viskas bus gerai. Juk iki šiol Dievulis mums padėjo. Reikia tik nuoširdžiai paprašyti Jo, kad padėtų ir toliau. Dar iš vaikystės laikų mes tikėjome, jog kiekvieną iš mūsų saugo asmeninis Angelas Sargas, kurių atvaizdus, dar man ir Danutei esant visai mažiems, spalvotais siūlais ant baltų kilimėlių, pakabintų ant sienos šalia mūsų lovyčių, buvo išsiuvinėjusi visai dar jauna mūsų mamytė. Ant prie mano lovelės kabėjusio kilimėlio su mano Angelėliu buvo išsiuvinėtas posmelis: „Man kalbėjo Angelėlis, sakė aukso žodelius, kad kas rytas vakarėlis gerbčiau savo tėvelius“, turėjęs man kasdien priminti, jog aš savo rytinėje maldelėje, nuo kurios prasidėdavo mano vaikiška diena, ir savo vakarinėje maldelėje, kuria ta diena baigdavosi, nepamirščiau pasimelsti ir už savo Tėvelį, ir už savo Mamytę, ir už jų tėvelius – mūsų senelius.

Padėkojęs Dievui už globą ir paprašęs Jo ir savo Angelo Sargo, kad saugotų mūsų šeimą ir toliau, aš visiškai nusiraminau. Mintyse padėkojau ir mūsų mamos bendradarbės giminaičiui – Aleisko stoties tarnautojui, parūpinusiam mums bilietus ir padėjusiam patekti į vagoną. „Vargu ar šiandien būtumė pajėgę be jo pagalbos tai padaryti“, - pagalvojau.

Prieš atvykdamas į Barnaulą, mūsų traukinys buvo sustojęs Topčichos stotelėje, kurioje mūsų vagono durys, ačiū Dievui, atidarytos nebuvo. Bet ir pro uždarytas duris girdėjosi didelės minios šurmuly, nepatenkintų žmonių šūksniai. Vagono stogas braškėjo ir dundėjo nuo ant jo jau sėdėjusių ir naujai užsikorusių žmonių stumdymosi, kovojant dėl vietos. O kas būtų daręsi mūsų vagone, jei jo durys šioje stotelėje būtų buvusios atidarytos ir būtų įsigrūdę nauji keleiviai? Jau ir dabar stovintys vienas šalia kito žmonės, net ir stengdamiesi atsargiai judinti pavargusius sąnarius, mindė vienas kito kojas, alkūnėmis stumdė vienas kito šonus. Gerai dar, kad arti mūsų nebuvo stipriai išgėrusių keleivių, nors tokių mūsų vagone buvo nemažai. Kai kurie vos vos laikėsi ant kojų ir nenuvirsdavo nuo jų tik todėl, kad nebuvo kur griūti – taip buvo ankšta. Į kurią pusę bepasvirtų – atsiremdavo į kaimyną, bandantį pasukti savo veidą taip, kad mažiau jaustų prarūgusiu ir perdegusiu alkoholiu dvokiantį girtuoklėlio iškvepiamo iš žiopčiojančios apsiseilėjusios burnos oro kvapą.

Į Barnaulą atvykome jau temstant. Visą naktį mūsų vagoną stumdė, varinėdami nuo vieno bėgių ant kitų. Dundėjo „kuvaldomis“ daužomi vagono ratai, girgždėjo iešmais stumdomi bėgiai, girdėjosi riebūs keiksmi. Kaip gerai, kad mums Barnaule nereikia persėsti į kitą traukinį! Juk čia, dideliame mieste, keleivių turėtų būti daug daugiau negu Aleiske ar Topčichoje. Prispausti vagono kampe prie jo sienų, pusiau stovėdami bei pusiau sėdėdami ant savo ryšulių, mes, išvarginti ilgo buvimo neįprastoje padėtyje, snūduriavome vos vos apšviesti dviejų mažų elektros lempučių, pakabintų vagono palubėje. Jų blausi

šviesa virpėjo į taktą siūbuojančioms ir braškančioms vagono luboms. Mirguliuojančiuose šešėliuose skendintys išvargintų žmonių veidai atrodė pilkai geltoni, lyg priklausytų lavonams.

Pirmoje nakties pusėje dar šurmuliavę keleiviai pagaliau pavargo kalbėti ir nutilo. Jei kas kur nors ir ištardavo kokį žodį, tai tik pusbalsiu šnabždėdamas, lyg bijodamas pažadinti miegančius, nors tikrai miegojo gal tik girtuoklėliai, visu savo suglebusių kūnų svoriu užgulę ant šalia jų stovinčių kaimynų. Dauguma kitų keleivių tik snūduriavo, panašiai kaip ir mes, nes, nors ir buvo išvarginti bemiegės nakties ir sunkios kelionės, bet, matyt, dar nepakankamai. Miegoti stovėdami išmokome tik paryčiais, kai traukinys, prie kurio prikabino mūsų vagoną, pradėjo monotonišku ritmu stuksėti, savo ratais susidurdamas su bėgių sandūromis. Pro miegus, iki galo neprabusdami, girdėjome kelių stotelių, kuriose traukinys trumpam buvo sustojęs, pavadinimus. Ne visi tie pavadinimai išliko atmintyje, bet kai kurie – keistesni – kažkodėl įsiminė: Taljmenka, Čerepanovo, Iskitim.

Įdienojus jau buvome Novosibirsko stotyje, kurioje reikėjo išlipti iš vagono. Nors buvome užsimiegoję, bet neišsimiegoję, vis dėlto pajutome didelį palengvėjimą, galėdami laisvai pasiražyti, išjudindami sustingusius sąnarius, palankstyti užtirpusias kojas. Mane nustebino Novosibirsko stoties didumas. Tiek bėgių ir tiek traukinių vienoje vietoje nei Lietuvoje, nei važiuodamas į tremtį, nei tremtyje aš dar nebuvau matęs. Nustebino savo didumu ir dviem žalsvais atspalviais dažytas geležinkelio stoties pastatas, turintis keletą įėjimų ir išėjimų. Kai su savo ryšuliais pakilome į to pastato antrąjį aukštą, kuriame buvo keleivių laukimo salės, tai tas vaizdas, kurį pamatėme, nustebino dar labiau. Didžiulė, su labai dideliais langais, labai plati ir labai ilga – tokia ilga, jog pro daugybės rūkalių ir primusų, ant kurių žmonės gamino sau valgį, skleidžiamų dūmų uždangą buvo net sunku įžiūrėti, kas dedasi kitame jos gale – laukimo salė, kurioje knibždėjo sėdinčių ir gulinčių žmonių, apsikrovusių ryšuliais, lagaminais ir vaikais, skruzdėlynas, atrodė panaši į senoviniuose piešiniuose matytą didelės karo stovyklos lauką. Trūko tik palapinių ir laužų su ant iešmų kepamais šernais. Mes dar labiau nustebome, o kartu ir nusiminėme, kai, ieškodami toje didžiulėje „stovykloje“ laisvo plotelio, kuriame galėtume padėti savo ryšulius ir ant jų atsisėsti, sužinojome, jog keleiviai, laukiantys traukinių, kuriais galėtų keliauti Transsibu, šioje salėje gyvena ne tik po keletą parų, bet kartais – ir savaitėmis: taip sunku „kompostiruoti“ bilietus ir patekti į traukinius.

Žodį „kompostiruoti“ mums jau buvo išaiškinęs Aleisko stoties tarnautojas, įteikdamas mūsų motinai jo nupirktus bilietus. Jis tada pasakė, jog tie bilietai galioja visiems traukiniams, kuriais teks važiuoti iki Minsko, bet, persėdant iš vieno traukinio į kitą, pavyzdžiui, Novosibirsko stotyje persėdant į traukinį, vežantį į Maskvą, teks tuos bilietus „kompostiruoti“, t.y., perregistruoti į naują traukinį, gauti atžymą, nurodančią mūsų vietą tame traukinyje – vagono ir vietos jame numerius. Kadangi norinčių važiuoti yra žymiai daugiau negu vietų

traukiniuose, tai susidaro didžiulės eilės „kompostiruojančių“ savo bilietus. Tos eilės „tirpsta“ ne taip jau greitai, kaip norėtusi, nes kiekvieną dieną „kompostiruojiama“ tik tiek bilietų, kiek tą dieną traukinyje yra laisvų vietų. Todėl kartais, kol prieini prie kasos, kurioje „kompostiruojami“ bilietai į tavo traukinį, tenka pralaukti eilėje keletą dienų ar net savaitę.

Aleisko stoties tarnautojas, išlydėdamas mus į kelionę, buvo davęs patarimą, kad tuo atveju, jei Novosibirske „kompostiruojančiųjų“ eilė būtų labai ilga, pabandytumėme kreiptis į stoties nešikus ir susitarti su jais, jog jie „kompostiruotų“ mūsų bilietus. Tie nešikai po to padėtų mums įsėsti į traukinį, kas irgi labai svarbu, nes, ir „kompostiravę“ savo bilietą, galime nepatekti į traukinį. Juk, jam atėjus, į jį veržiasi ir tie, kuriems nepavyko savo bilietų „kompostiruoti“, taip pat ir tie, kuriems reikia skubiai išvažiuoti, o bilietų dar neturi. Tokie keleiviai tikisi, jog jiems pavyks „susitarti“ su vagonų palydovais, kad šie už atitinkamą užmokestį surastų savo vagone „vietelę“, kurioje galėtų pratūnoti nelegaliai važiuojantis keleivis. Savaimė aišku, jog tokia „paslauga“ nemažai kainuoja, nes palydovui reikia užmokėti tiek, kad šis turėtų kuo „atsilyginti“ traukinio kontrolieriui už tai, jog šis tokio nelegalaus keleivio „nepastebėtų“. Kontrolieriai, matyt, irgi mokėdavo dar „aukščiau stovintiems“ viršininkams.

Šį patarimą mes prisiminėme, kai, pakeisdami vienas kitą, prastovėjome „kompostiruojančiųjų“ eilėje visą parą, o savo bilietų „užkompostiruoti“ nesugebėjome, nes laisvos vietos traukinyje, važiuojančiame į Maskvą, baigėsi anksčiau, negu mūsų eilė pasiekė kasą. Tokių nelaimingųjų buvo tiek daug, kad viltis, jog pavyks patekti į kitos paros traukinį, buvo labai menka. Palikusi mane „saugoti eilę“, nes ir čia, kaip buvo karo metais eilėse prie duonos, veikė „gyvosios eilės taisyklė“ ir vykdavo eilės perskaičiavimai, mama išėjo ieškoti nešikų ir bandyti su jais tartis. Po kelių valandų stovėjimo eilėje, mane pakeitė Danutė, pasakiusi, jog mama jau beveik susitarė su nešikais ir prašė pasakyti man, kad eičiau paieškoti „kipiatoko“, nes džiūvėsėliai labai kieti ir, juos graužiant, galima dantis išsilaužyti.

„Kipiatoko“ kraną aš radau perono gale ir, grįždamas su juo, pamačiau mano šiuose atsiminimuose jau aprašytos dviejų lagaminų pavogimo „operacijos“ pabaigą. Džiūvėsėliai, kuriuos mama, ruošdamasi kelionei, visą vasarą džiovino iš sutaupytos šlapios duonos, tikrai buvo labai kieti ir net karštame vandenyje atmirkdavo tik iš paviršiaus. Matyt, kepykla, stengdamasi „sukombinuoti“ kiek galima didesnę priekę, iš krosnies traukdavo dar ne visai iškepusią duoną, kurią, kad būtų dar sunkesnė, dar kartą pašlakstydavo vandeniu. Džiovinant tokią duoną, džiūvėsėliai pavirsdavo beveik vientisa mase, kitaip tariant, „sustiklėdavo“, todėl juos tekdavo ne tiek kramtyti, kiek čiulpti. Tam reikėdavo laiko, o kelionės metu mes jo turėdavome pakankamai. Todėl pasiteisino posakis: „Nėra to blogo, kas neišeitų į gerą“. Tokie džiūvėsėliai buvo gerokai skalsesni už džiūvėsėlius, išdžiovintus iš normaliai iškeptos duonos.

Mūsų motinai, prieš einant pas nešikus antrą kartą, teko praardyti po Danutės marškinėlių pažastimi prisiūtą maišelį, nes nešikai pareiškė, jog gali „užkompostuoti“ mūsų bilietus ne į „bendrąjį“, o į taip vadinamąjį „plackartinį“ vagoną, kuriame mes galėsime ne tik sėdėti, bet ir gulėti. Tai, žinoma, brangiau kainuos, bet kelionė, kuri tęsis ilgiau nei dvi paras, ne taip išvargins.

Mes dar nebuvo visai atsigavę po beveik bemiegės nakties, praleistos prekiniam vagonė, atvežusiam mus į Novosibirską, nes miegas stotyje ant savo ryšulių irgi nebuvo pilnavertis, kadangi miegoti teko sėdint, susirėmus nugaromis ir neprarandant budrumo: salėje buvo pilna vagišių, kurie, pastebėję, jog koks nors keleivis stipriai įmigo, prisigretinę prie jo, bandydavo ką nors „nukniaukti“. Savo amata jie puikiai mokėjo, turėjo miklias rankas ir aštrius peiliukus. Tais laikais buvo populiarius posakis, jog miklus vagis sugeba einančiam žmogui padus nuo jo batų nepastebimai pavogti. Galimybė išsitiesus pamiegoti, vienam iš mūsų budint, labai viliojo ir, nors nešikai užsiprašė net daugiau, negu mes buvome sumokėję už bilietus iki Minsko, nutarėme sutikti su jų sąlygomis. Juk, atsisakę jų paslaugų, mes galėjome dar ilgai „kukuoti“ Novosibirsko stotyje. Mūsų motina tokį sprendimą „pagrindė“ nepaneigiamu argumentu: „Gailėti pinigų grįžimui į Tėvynę būtų nedovanotinai nepadoru“.

Kai, praėjus dviem parom po mūsų atvykimo į Novosibirsko geležinkelio stotį, vėl atpūškavo garvežys, tempiantis į Maskvą ilgą sąstatą, sudarytą iš tamsiai žalia spalva dažytų vagonų, nešikai paėmė mūsų ryšulius ir, vesdami mus kažkokiais ilgais blogai apšviestais koridoriais bei pro kažkokį tunelį, atėjo prie mums paskirto vagono durų, bet iš kitos traukinio pusės negu ta, kur prie dar neatidarytų durų laukė ilga keleivių eilė. Beveik pasikartojo „įsodinimo „po blatu“ procedūra“, kurią mes jau buvome regėję Aleisko stotyje. Buvo ir „signalinis“ pastuksenimas į duris, ir mūsų įsodinimas dar nepradėjus įleidinėti keleivių, bet buvo ir esminis skirtumas: vagonas buvo ne prekinis, o keleivinis ir net „plackartinis“. Skyrėsi ir vagono personalas: Aleiske mūsų bilietus tikrino vyriškis, kurio „uniformą“ sudarė tik kepurė su gelžkeliečio emblema, o čia mus sutiko uniformuota besišypsanti panelė.

Vagonas, į kurį mes patekome, buvo skersinėmis pertvaromis suskirstytas į skyrelius, lyg į atskirus kambarėlius, neturinčius durų. Tuos kambarėlius kirto ir kiekvieną jų dalino į dvi nelygias dalis, išilgai vagono einantis koridorius, užsibaigiantis turinčiu duris kambarėlius, kurio viduje buvo dar dvejios durys: kairiosios durys vedė į tualetą, o kitos – į perėjimą, jungiantį mūsų vagoną su kitu vagonu. Pradedant nuo to vagono galo, per kurį mes buvome įleisti, pirmasis kambarėlis irgi turėjo duris, ir tas kambarėlis priklausė vagono palydovėms. Prieš palydovių kambarėlio duris dešinėje vagono pusėje stovėjo bakelis su karštu „kapiatoku“, kuriuo galėjo naudotis visi vagono keleiviai. Kaip jau minėjau, tuos kambarėlius vagono koridorius dalijo į dvi dalis: viena buvo didesnė, kita – mažesnė, kurioje prie vagono lango stovėjo stalelis ir po krėslą iš

abiejų pusių. Tą stalėlį nuleidę ir tokiu būdu tuos du krėslus sujungę, galėjome gauti gultą, virš kurio buvo įrengtas kitas – atlenkiamas – gultas. Didesnėje keleivių kambarėlio pusėje prie lango taip pat stovėjo stalelis, o iš jo abiejų pusių – du suolai, kurie kartu buvo ir gultais. Po tais suolais-gultais buvo dėžės, į kurias galima susidėti savo daiktus. Viršuje – „antrajame aukšte“ - buvo dar vieni, tokie pat atlenkiami, gultai. Todėl viename vagono skyrelyje-kambarėlyje buvo galima pasidaryti šešis gultus. „Trečiąjį aukštą“ sudarė lentynos, ant kurių gulėjo čiužiniai ir galėjo būti kraunami keleivių daiktai.

Tais pokario laikais, kai trūkdavo traukinių, tokiam kambarėlyje tilpdavo ir dvylika, o kai kada – net šešiolika ir daugiau keleivių. Todėl buvo labai svarbu patekti į vagoną anksčiau už kitus ir užsiimti sau geresnę vietą. O jeigu ta geresnė vieta dar ir sutapdavo su ta vieta, kuri, „kompostiruojant“ tavo bilietą, buvo tau skirta, kas galėjo tave iš tos vietos „išprašyti“?!

Atnešę daiktus į mūsų bilietuose nurodytas vietas ir sudėję mūsų ryšulius į po mums skirtu apatiniu gultu esančią dėžę, nešikai patarė mums, nieko nelaukiant, nusiėmus nuo lentynų čiužinius, ant jų atsigulti, „tokiu būdu įsitvirtinant savo vietose. Kai į vagoną bus įleisti prie jo durų belaukiantys keleiviai, jūs jau būsite savo vietų šeimininkai ir, net jei jie rodys, kad jų bilietuose nurodytos tos pačios vietos kaip ir jūsų, jūsų valia bus leisti ar neleisti jiems atsisėsti ant jūsų gultų. Matydami, jog mes ne viską supratome, nešikai mums paaiškino, jog jie mus įsodino į vieną iš „išskirtinių“ vagonų, t.y., į tokį vagoną, kuris formavosi Novosibirske ir todėl dabar dar buvo tuščias. Daug sudėtingiai būtų buvę, jei mūsų bilietai būtų buvę „kompostiruoti“ į vagoną, kuriame jau būtų važiuavę keleiviai, įsėdę į traukinį į rytus nuo Novosibirsko esančiose stotyse ir jau būtų sėdėję ar gulėję mums skirtose vietose. Kaip nustatyti, kuris iš keleivių yra tikrasis vagono vietų šeimininkas, kai kelių keleivių bilietuose nurodytos tos pačios vietos? Todėl tokiais atvejais (o tokie atvejai, nešikų žodžiais „všplošj da riadom“) laimi tas, kas suspėja užimti vietą pirmasis.

Kai nešikai atsisveikino su mumis, palinkėję sėkmingos kelionės, mes, nieko nelaukdami, nusiėmėme nuo lentynų čiužinius ir, juos ištiesę, sugulėme prieš tai pakloję palydovės atneštas paklodes ir apvilkę pagalvėles jos atneštais užvalkalėliais, už ką, žinoma, irgi reikėjo užmokėti. Kaip gera buvo išsitiesti visu ilgumu ant švaria paklode uždengto čiužinio, padėjus galvą ant švarios pagalvės! Rodos, tuoj pat imtum ir užmigtum. Ir miegotum, miegotum...

Bet kur tu pamiegosi, kai vagoną, nešini savo daiktais, užtvindė palydovių įleisti keleiviai! Tuojau pat mes įsitikinome, kokie teisūs buvo nešikai: į mūsų vietas pretendavo net keli žmonės. Bet mes jau buvome savo vietose ir galėjome patvirtinti, kad esame jose teisėtai, rodydami savo bilietus. Todėl mūsų pasiklotų patalų jau niekas negalėjo išmesti. Ir keleiviai, turėję tokius pat bilietus kaip ir mes, buvo mums dėkingi už tai, kad mes leidome jiems prisėsti ant mums priklausančių gultų. Mes buvome „šeimininkai“, sutikę priglausti į

mūsų „teritoriją“ užklydusius „praeivius“. Tie „praeiviai“ galėjo tik džiaugtis, kad mes elgiamės su jais pakankamai kilniai, ir negalėjo diktuoti savo sąlygų. Tik dabar tai iki galo supratę, mes dėkojome Dievui, kad jis ir šį kartą mums padėjo, atrasdamas Zojai tokį gerą šeimnininką. Jei ne jis ir jo patarimai, argi važiuotume į Maskvą taip, kaip dabar: patogiai išsitiesę ant pakankamai minkštų čiužinių. Gal dar Aleiske tebesėdėtume, laukdami, kada nenuspėjamoje eilėje, kuri kartais ne tik netrumpėja, bet dar ir pailgėja, pasieksime kasą ir nusipirksime bilietus.

Matyt, Dievas tikrai globoja mūsų kelionę. Nors duona dar tebebuvo pardavinėjama tik pagal korteles, o mes, savaime suprantama, „neapipreintų“ duonos kortelių turėti jau negalėjome, tačiau iš kitų mūsų vagono keleivių, kurių, artėjant prie Maskvos, vis daugėjo, sužinojome, jog keliuose mūsų traukinio vagonuose važiuojantys iš Rytų fronto demobilizuoti kariai, pritrūkę degtinei pinigų, pardavinėja gaunamus maisto daiktus. Todėl, važiuodami iš Novosibirsko į Maskvą, mes ne tik iki soties išsimiegojome, atsigriebdami už prieš tai nemiegotas naktis, bet ir nebuvome alkani: turėjome ne tik „kipiatoko“ su neįkandamais džiovėsėliais, bet ir kareiviškos duonelės. Net vieną skardinukę amerikoniškos „tušonkės“ buvome nusipirkę.

Todėl kelionė iki Maskvos, nors ir tęsėsi daugiau nei dvi paras, nepailgo. Stebėjomės, kodėl į tremtį važiuojome apie pusę mėnesio, o dabar, net su laukimu Novosibirsko stotyje sugaišome mažiau negu savaitę. Kelionės į Maskvą metu nieko ypatinga nenutiko. Neteko girdėti, kad mūsų vagone ką nors kas nors būtų apvogęs, todėl iš tos kelionės nelabai ką ir beprisimenu. Gal tik karo belaisvių japonų būrius, matytus Novosibirske ir Omske, kurie man buvo naujiena, nes iki to laiko nebuvau matęs nė vieno gyvo japono, o tąkart – vienoje vietoje iškart pamačiau jų nesuskaičiuojamai daug.

Pro važiuojančio aukštu pylimu traukinio vagono langą jie atrodė lyg aplipusios statybos aikštelės šen ir ten zujančios skruzdės, ir panašiai, kaip skruzdės susikibusios tempia už jas pačias didesnius šapus bei spyglius, belaisviai japonai nešė ant savo pečių ilgas ir storas gelžbetonio sijas, vamzdžius, statybinius blokus, neštuvais tempė dideles plytų krūvas, rausė ilgas tranšėjas, mūrijo statinių sienas, laipiojo gegnėmis, dengė stogus. Visas tas vaizdas man priminė Panevėžio gimnazijoje matytą piešinėlį, kaip faraonų valdymo laikais senovės egiptiečiai statė piramides.

Ilgai slinkęs Maskvos priemiesčiais, mūsų traukinys į Maskvos stotį, pavadintą Kazanės stotimi („Kazanskij vokzal“), atvyko darganotą rytą. Ta stotis – ilgas, senoviškos statybos iš tamsiai raudonų plytų sumūrytas pastatas su bokšteliais – stovėjo šalia didelės aikštės, kuri tada, berods, vadinosi Komjaunimo aikšte, nors gal ir apsirinku, nes, kai dabar savo vaizduotėje atkuriu tos aikštės tuometinį vaizdą, jis man atrodo anaipol ne jaunatviškai, o greičiau – senoviškai, panašiai kaip ir garsioji Raudonoji aikštė šalia Maskvos Kremliaus.

Kazanės stotyje radome daugybę keleivių, kurie sėdėjo ir gulėjo ne tik ant suolų ir palangių, bet ir ant grindų. Vaizdas priminė Novosibirsko stotį, bet vis dėlto buvo ne toks įspūdingas. Kazanės stotyje sužinojome dar vieną naujieną, kuri mus ne tik nustebino, bet ir šiek tiek suerzino. Pasirodė, jog Maskva turi ne vieną, o daug skirtingų geležinkelio stočių, kurios išsimėčiusios įvairiuose Maskvos pakraščiuose. Net šalia tos aikštės, prie kurios glaudėsi Kazanės stotis, buvo dar dvi kitos geležinkelio stotys, kurios tada vadinosi, berods, Jaroslavlį ir Leningrado stotimis, nes į tas stotis atvykdavo traukiniai, važiuojantys geležinkeliais, jungiančiais Jaroslavlį ir Leningradą su Maskva.

Dėl tokio geležinkelio stočių išsibarstymo po visą Maskvą, mes, išlipę iš traukinio, negalėjome rasti traukinio, į kurį įsėdę galėtume pasiekti Minską. Pasirodo, privalėjome ieškoti transporto, kuris mus pervežtų į kitą Maskvos miesto rajoną, kuriame yra geležinkelio stotis, vadinama Baltarusijos stotimi („Bielorusskij vokzal“), ir toje stotyje „kompostiruoti“ savo bilietus. Pasiteiravę Kazanės stoties budinčiojo, kaip mums patekti į Baltarusijos geležinkelio stotį, gavome patarimą, jog pigiausias ir geriausias būdas – pasinaudoti „metro“. Taip maskviečiai, dėdami kirtį ant „o“, vadino savo metropoliteną – požeminių elektrinių traukinių sistemą. Uniformuota gelžkelietė, išvedusi mane pro stoties duris, ranka parodė į netoliese esantį pastatą, pažymėtą didele raide „M“, reiškiančia, jog tame pastate yra įėjimas į metro stotį, pasakė, jog toje stotyje, mes, pasinaudodami ant sienos iškabintu metro linijų planu, labai lengvai rasime, kaip nusigauti į mums reikiamą stotį.

Užsivertę ant pečių savo ryšulius, mes nužingsniavome į man parodytą metro stotį. Eidami pastebėjome, jog Maskvos gatvėse dauguma žmonių juda lyg kažkur skubėdami, žymiai greičiau negu mums buvo įprasta. Skubėjome ir mes. Įėję į pastatą, pažymėto raide „M“, vidų, pamatėme daug turniketų, pro kuriuos nepertraukiama srove į šio pastato gilumą tekėjo skubančių žmonių upeliai, metro kasas, kuriose žmonės pirkdavo skardinius žetonus – metro bilietus, ir ant sienos pakabintą didelį Maskvos metro linijų maketą. Pasinaudodami juo, iškart suradome, kaip mums reikia važiuoti, kad pasiektume Baltarusijos geležinkelio stotį, ir stojome į eilutę prie vienos iš kasų. Eilutė tirpo stebėtinai greitai. Pagalvojome, kad būtų puiku, jei taip greitai tirptų eilės prie geležinkelio kasų, perkant ir „kompostiruojant“ geležinkelio traukinių bilietus. Gavę žetonus ir pasižiūrėję, kaip jais naudojasi pro turniketus į metro stoties vidų plūste plūstantys metro keleiviai, praėjome ir mes, paslaugų pakeleivių painstruktuoti, kad savo ryšulius, praeidami pro turniketą, praneštume pakėlę virš savo galvų. Sekdami paskui skubančius maskviečius, pasiekėme eskalatorius ir jais nusileidome žemyn į gana giliame požemyje įrengtą didingą ir puošnią metro traukinių laukimo salę. Šalia jos buvo įrengtos estakados, prie kurių sustodavo metro traukinių vagonai, išlaipindami ir įlaipindami keleivius.

Eskalatoriai mus labai nustebino, nes nė vienas iš mūsų iki to laiko ne tik nebuvo jų matęs, bet ir nieko apie tokius įrenginius nebuvo girdėjęs. Mus

nustebino ne tik iš kažkur atsirandantys ir kažkur išnykstantys labai tolygiai (rusiškai pasakyčiau „plavno“, kam nerandu visiškai adekvataus lietuviško atitikmens) judantys metaliniai laiptukai, vežantys mus ir mūsų ryšulius, bet ir prabangi eskalatorių aplinka. Į akis iš karto krito dailiai nupoliruoti, labai platūs, tamsiai rusvai dažyti ir po to peršviečiamu laku padengti turėklai, kurių pakraščiais kartu su eskalatorių laipteliais šliaužė plačios, juodos storos gumos juostos, skirtos tam, kad keleiviai galėtų į jas atsiremti. Eskalatorių turėklus apšvietė ir labai puošė išilgai jų išdėstytos didelių baltų šviečiančių rutulių eilės, atrodančios lyg milžiniško vėrinio paberti švytintys stambūs perlai, pro kuriuos iškilmingai plaukė jų apšviečiamos išrikiuotos keleivių „procesijos“. Tas aukštyrnis ir žemyn judančias „procesijas“ didingai gaubė nuožulnių ilgų tunelių, jungiančių antžeminį ir požeminį pasaulius, meniškai skliautuotos lubos, kurios, eskalatoriui judant, atrodo, pačios užplaukia ant keleivių, apiberdamos juos atspindėtu baltųjų rutulių švytėjimu taip, kad niekur nelieta jokių šešėlių. Todėl leidžiantis ir kylant eskalatoriais, galima skaityti ir rašyti, kuo kai kurie maskviečiai nepraleidžia progos pasinaudoti. Jie nustoja skaityti tik lenktyniaudami metro koridoriuose, tuojau pat grįždami prie nutraukto skaitymo, kai atsistoja ant eskalatoriaus laiptukų ar, įlipę į metro traukinį, randa kur atsisėsti. Aš čia pavartoju žodį „lenktyniaudami“ todėl, kad metro keleivių skubėjimas ir net lenktyniavimas perėjimuose iš metro stoties, priklausančiais vienai metro linijai, į kitai linijai priklausančią stotį – labai būdingas metro keleivių elgesio bruožas, iškart krintantis į akis žmogui, pirmą kartą patekusiam į metro. Čia viskas vyksta greitai ir žmonės, iš jau ir taip gana judrių Maskvos gatvių patekę į metro, pradeda judėti dar greičiau. Didžiuliai labai skubančių keleivių srautai, įtraukę mus į save, primetė ir mums spartų judėjimo tempą. Mūsų nugaros buvo šlapios nuo prakaito, jis žliaugė mūsų veidais, nes su nepatogiais ryšuliais, netrumpos kelionės metu įskaudinusiais pečius ir rankas, sunku buvo suspėti paskui skubančius, beveik bėgte bėgančius maskviečius.

Esant tokioms sąlygoms, nebuvo laiko spoksoti į prieš mūsų akis atsiveriančias vis naujas grožybes, bet jų gausa, puošnumas ir didingumas mus tiesiog apstulbino. Ypač didingai ir iškilmingai atrodė aukštos, skliautuotos, kolonomis, freskomis ir bareljefais išpuoštos metro stočių laukimo salės, prieš kurių vaizdą nublanko net mus ką tik nustebinusių eskalatorių vaizdas. Tos salės atrodė lyg didžiulės šventyklos ir buvo tikrai nuostabūs architektūrinio ir dekoratyvinio meno kūriniai. Nors per metro stotis be atvangos plaukė plačios ir sraunios keleivių upės, kuriose atskirų keleivių galvos, žiūrint į tas „upes“ iš viršaus, atrodė lyg tas „upes“ sudarantys vandens lašeliai, mus nustebino ta tvarka ir švara, kuri, atrodo, savaime tvyrojo žmonių patvinusiose salėse. Jokių tvarkdarių, specialiai palaikančių tą tvarką, išskyrus jaunutes uniformotas darbuotojas, budinčias eskalatorių linijų apačioje ir stebinčias, ar koks nors nepatyręs keleivis kur nors neįstrigo, mes nepastebėjome. O tvarkos ir švaros negalėjome nepastebėti. Ir negalėjome nepastebėti, nes metro stočių salėmis ir

koridoriais, jungiančiais vienas sales su kitomis, plūdo tie patys žmonės, kurių minios plaukė Maskvos gatvėmis. Tos gatvės nepasižymėjo ypatinga švara, o minios jose – ypatinga tvarka ir kultūringumu. Sakyčiau, net atvirkščiai: netvarkos, besimėtančių nuorūkų ir šiaip popiergalių, pasistumdymų, lydimų riebokais keiksmazodžiais, Maskvos gatvėse buvo beveik tiek pat, kiek ir Barnaulo gatvėse. Kas keitė minios elgesį, jai patekus į metro sales ir traukinius?

Keitė pati aplinka, tų salių iškilmingas grožis, visą erdvę persmelkianti darna, kuri pačiu savo buvimu disciplinavo minią ir joje kiekvieną žmogų, be prievartos priversdama visus elgtis taip, kad ta darna nebūtų pažeista, kad tas akį ir sielą džiuginantis ir keliantis žmogų aukštyn grožis nebūtų supurvintas. Prisiminiau Lietuvos bažnyčias, kaip švaru, gražu ir didinga jose būdavo, kaip elgdavosi žmonės, skambant vargonų muzikai?! Ir čia – metro salėse – irgi tas pats!

Žmogus savo viduje iš tikrųjų nėra toks blogas, kaip kartais galvojama. Grožis, darna, harmonija reikalingi jo sielai ne mažiau, kaip reikalingas oras, vanduo ir maistas jo kūnui. Ir, jei norime, jog žmonės elgtųsi kaip Žmonės, turėtume tvarkytis taip, kad žmonija, žmonių visuomenė taptų tokia išmintinga, jog bent didžioji jos dauguma suprastų, kad, pakeitus iki šiol žmonių ir tautų santykiuose dominuojančią konfrontaciją, privedančią prie viską, net pačius žmones naikinančių karų, į žmonių savitarpio pagalbą, jų veiklos laisvanorišką ir geranorišką kooperavimą, visa žmonija galėtų gyventi pasiturinčiau ir, svarbiausia, laimingiau.

Šitokios mintys ir šitokios išvados mano galvoje kilo jau vėliau, kai aš galėjau neskubėdamas susipažinti su Maskvos metro salėmis ir bandžiau susigaudyti užplūdusių įspūdžių ir minčių gausybėje. O su ryšuliais ant pečių skubant į Baltarusijos geležinkelio stotį ir to ryšulio paklodės galu šluostant nuo kaktos prakaitą, kad jis neužlietų akių, gilesniems pamąstymams nei laiko, nei poreikio nebuvo: akys, ausys ir galva vos spėdavo registruoti vis naujus įspūdžius ir beveik visas dėmesys buvo sutelktas į tai, kaip, nepasimetant tave supančioje didžiulėje, margoje, į visas puses vos ne bėgte bėgančioje minioje, kurios srautai tai šakojasi perėjimų kryžkelėse, tai vėl susilieja, teisingai pasirinkti judėjimo į Baltarusijos stotį kelią.

Tačiau net tokiomis apmąstymams nepalankioms sąlygoms skubėdamas Maskvos metro labirintais, vieną išvadą, gerokai pakeitusią mano nuomonę apie Sovietų Sąjungą, vis dėlto padariau. Dar 1940-aisiais metais, kai Lietuvą užplūdo Raudonosios Armijos daliniai, aš, apžiūrinėdamas žemaūgių mongoliškos išvaizdos kyveriuotų kareivėlių apdulkėjusius gelsvus veidus, į jų autais, vietoj batų, apvyniotas kojų blauzdas, į jų karininkų žmonių aprangą ir manieras, buvau padaręs išvadą, jog Sovietų Sąjungoje skurdžiai gyvena dar nepasiekusios pasaulinės civilizacijos lygio puslaukinės tautos, nesugebančios

sukurti nei šiuolaikinę techniką gaminančios pramonės, nei civilizuotai vystyti žemės ūkį. Tiesa, mane šiek tiek stebino, kaip Sovietų Sąjunga sugebėjo prisigaminti tokią daugybę didelių karinių lėktuvų, kurių eskadrilės tiesiog užtvindė Lietuvos dangų, baidydamos neįpratusių prie žemai skrendančių lėktuvų motorų gausmo Lietuvos paukščius. Šį reiškinį paaiškinau sau taip: Sovietų Sąjunga – labai karinga valstybė (toks mano įsitikinimas turėjo pakankamai daug patvirtinimų: Vokietijai pradėjus karą prieš Lenkiją, Sovietų Sąjunga nepraleido progos irgi ją užpulti ir pasigrobtį didelį gabalą jos teritorijos; Suomijos užpuolimas; Pabaltijo valstybių ir Besarabijos bei Šiaurės Bukovinos okupacija ir aneksija) ir, sutelkdama visas savo jėgas pasiruošimui kariauti, prisigamino daug karinės technikos, panaudodama tam net tuos resursus, kurie turėjo būti panaudoti valstybės piliečių buities aprūpinimui.

Mano dar Lietuvoje gyvenant susiformavusią nuomonę apie Sovietų Sąjungos techninį ir kultūrinį atsilikimą nuo civilizuoto pasaulio mūsų gyvenimas tremtyje ne tik patvirtino, bet dar labiau sustiprino. Todėl savo ginčiuose su Genute Zabielskyte, apie ką jau rašiau šiuose savo atsiminimuose, laikiau save absoliučiai teisiu. Gyvenimas pusbadžiu ir nuo bado tinstantys žmonės pirmąją mūsų tremties žiemą; moterys, lyg burliškai velkančios nukirstų medžių kamienus, užnėrusios ant jų grandinių bei virvių kilpas; karvės ir kartu su jomis įsikinkiusios moterys – tų karvių savininkės, tempiančios paauglių – savo dukrų ar sūnų – vairuojamus plūgus, ariančius ne tik savo daržus, bet ir kolchozų laukus, - ar galima buvo įsivaizduoti, jog tokie dalykai galėtų vykti toje Lietuvoje, kurioje mes gyvenome iki tremties? Gal tik taip vadinamųjų „zimagorų“, kuriuos man teko matyti kasančius gilius ir plačius melioracijos griovius pelkėtose Pušaloto valsčiaus žemėse, darbas buvo šiek tiek panašus į vietinių gyventojų ir į lietuvių tremtinių darbą Sibire.

Gyvendami tremtyje, mes jau buvome pripratinti prie apverktinos darbo ir jo rezultatų kokybės: ir prie sunkiai pravažiuojamų kelių, kuriuose net aukščiau stebulių klimpo vežimų ir mašinų ratai, išmaldami tuose keliuose dar gilesnes duobes; ir prie nuolat gendančios technikos; ir prie pavasariais nebegalinčių atsistoti ant kojų nuo bado perkarusių galvijų ir arklių; ir prie nenupjautų, sniego pusnyse paskendusį javų bei supuvusių nenukastų bulvių laukuose; ir prie taip plačiai paplitusio požiūrio į savo darbą, kurį taikliai apibūdina vaizdingas posakis „tiap-liap“ ir kurio filosofinį pagrindą sudaro naivus įsitikinimas, jog „avosj, sojdiot“ („O gal tiks“).

Todėl aš iki susidūrimo su Maskvos metro buvau įsitikinęs, jog nieko kokybiško Sovietų Sąjungoje nėra ir būti negali. Ir štai – įspūdingas meno ir technikos kūrinys, veikiantis ne blogiau už „šveicarišką laikrodį“, tarnaujantis ne grupei išrinktųjų, bet milijonams eilinių piliečių. Ne kartą girdėtas posakis, jog „mokslas ir menas turi tarnauti tarybinei liaudžiai“, kurį aš laikiau tokiu pat melagingu lozungu, kaip ir „ja drugoj takoj strany ne znaju, gde tak voljno dyšet čelovek“ bei kaip visa kita sovietinė propaganda, pasirodo, čia, Maskvos

metropolitene, yra „žodis tapęs kūnu“. To aš, nežiūrėdamas į visas nuoskaudas, patirtas tremties metu, ir į visą savo antipatiją Lietuvos okupantui – Sovietų Sąjungai – negalėjau nepripažinti. Pasirodė, jog kai ką ir Sovietų Sąjungoje sugebama kokybiškai padaryti, ir ne viskas, ką skelbia sovietinė propaganda, yra įžūlus melas.

Aš jau buvau girdėjęs, kad kanalas, jungiantis Baltijos ir Baltąją jūras, vadinamas „Bielomoru“ kaip ir jį garsinančių cigarečių pakeliai, yra išklotas jį kasiusių kalinių kaulais, todėl pagalvojau, kad Maskvos metropoliteno statybos irgi galbūt neapsiėjo be kalinių vergiško darbo. Tačiau ar galėjo toks inžinerijos ir architektūrinio bei dekoratyvinio meno šedevras būti tik prievartinio darbo rezultatas? Tuo labiau, kad jis ne tik stovi kaip Egipto faraonams skirtos piramidės, bet ir veikia. Be to, veikia pavydėtinais puikiais. Ir jį aptarnauja, užtikrindami jo veikimą, ne vergai, bet tokie pat piliečiai, kaip ir tuo metropolitenu besinaudojantys keleiviai. Vadinasi, nori nenori, reikia pripažinti, jog ir Sovietų Sąjungoje galima rasti kažką gero ir kokybiško, kuo negalima nesigėrėti.

Štai tokios mintys sukosi mano galvoje. Išlipęs iš metro traukinio stotelėje, kuri vadinosi „Bielorusskaja“, ir eskalatoriumi pakilęs į viršų, atsidūriau aikštėje, kurios pakraštyje stūksojo Baltarusijos geležinkelio stoties pastatas. Jo architektūra buvo visai nepanaši į Kazanės stoties pastato architektūrą: Kazanės stoties pastato kontūrai buvo kampuoti, o Baltarusijos stoties – pusapvaliai ir apvalūs. Skyrėsi ne tik išorė, bet ir vidus. Ir ne tik savo architektūra. Kazanės pastato vidus klegėjo ir užė nuo jį užpildžiusios keleivių minios, o Baltarusijos stotyje buvo iki nykumo tylu. Laukimo salėje vienišai ir tyliai sėdėjo tik kelios grupelės keleivių. Nebuvo eilių ir prie kasų, kas mane labai nustebino. Juk Kazanės stotyje eilės buvo tokios pat ilgos kaip ir Novosibirsko stotyje. Čia mūsų bilietus tuojau pat „kompostiravo“. Sužinojome, jog traukinys į Minską išvyksta tik vėlai vakare. Išvargusios nuo bėgimo metro koridoriais su ryšuliais ant pečių motina ir Danutė pasiliko stotyje, o aš nutariau panaudoti tą laisvą laiką – o jo buvo net šiek tiek daugiau negu dešimt valandų – pažinčiai su Maskva, pirmiausia – su mane pritrenkiančiais nustebinusiomis metro stotimis. Juk, nusipirkus tik vieną žetoną, metro traukiniais gali važinėti, nepakildamas į miestą, nors ir visą dieną, ir tokiu būdu aplankyti kokias tik nori stotis.

Taip ir padariau. Stočių architektūra ir puošyba stebino ne tik savo didingumu bei turtingumu, bet ir stilių įvairove. Vienaip atrodė stotys pavadintos Puškino ar Lermontovo vardais, kitaip – stotis, turinti Majakovskio vardą.

Stočių buvo daug. Iš pradžių aš jas apžiūrinėčiau neskubėdamas, stengdamasis įsigilinti į dekoracijų turinį, vėliau, įsitikinęs, kad visko vis tiek per vieną kartą neapreprėsiu, pradėjau tenkintis tik bendro vaizdo susidarymu. Po kurio laiko ir tie „bendri vaizdai“ pradėjo gožti vienas kitą, todėl nutariau, jog „pirmai pažinčiai pakaks“. To, ką suspėjau pamatyti, visai užteko tam, kad būtų apie ką

susimąstyti. Tada ir kilo prieš tai ką tik aprašytos mintys, kad ir Sovietų Sąjungoje žmonės sugeba sukurti kažką tokio, kas gali nustebinti savo kokybe ir didybe, kad ir iš savo priešų galima kai ko pasimokyti, nes ne viskas, ką jie sukūrė, yra blogis.

Iš metropoliteno požemių į viršų pakilau stotyje, turėjusioje man gerai žinomą iš Vilniaus kilusio Dzeržinskio vardą. Patekau į didelę tą patį vardą turinčią aikštę, kurioje stovėjo aukšta it stulpas „geležinio Felikso“ statula. Kitoje aikštės pusėje stūksojo didžiulis pastatas, kurį maskviečiai vadino „Lubianka“. Tame pastate buvo tardomi ir laikomi svarbūs politiniai kaliniai – „valstybiniai nusikaltėliai“, todėl paprasti miestiečiai stengdavosi prie to pastato per daug nepriartėti. Aš jį irgi apžiūrėjau tik iš tolo. Bet į netoliese esantį Politechnikos muziejų užėiti išdrįsau, ir ten man tikrai patiko. Bet supratęs, kad rimtai tokio muziejaus apžiūrai man ir visos dienos ar net kelių dienų neužtektų, išėjau iš jo. Požeminiu tuneliu kirtęs aikštę, grįžau prie įėjimo į Dzeržinskio metro stotį ir iš Dzeržinskio aikštės besileidžiančia plačia gatve nužingsniavau žemyn, Maskvos Kremliaus bokštų link. Pakeliui buvau užsukęs į didelę parduotuvę, pavadintą „Vaikų pasaulis“, bet joje ilgai neužsibuvau, nes nieko ten pirkti nesirengiau. Tik pamatęs, jog viename iš tos parduotuvės skyrių pardavinėjami sąsiuviniai ir bloknotai, nusipirkau bloknotėlį.

Pastebėjęs kitoje gatvės pusėje paminklą su mane sudominusia skulptūra, požeminiu tuneliu perėjau gatvę ir, priejęs prie to paminklo arčiau, sužinojau, jog to paminklo skulptūra vaizduoja pirmąją Rusijos spaustuvininą Ivaną Fiodorovą. Perskaitęs ant paminklo postamento išgraviruotas datas, nustebau, jog pirmąją savo knygą Fiodorovas išspausdino vėliau negu Skorina ir Mažvydas.

Dar kiek paėjęs ta gatve žemyn, praėjęs pro Lenino muziejų ir pasukęs į kairę bei šiek tiek aukšty, priešais save išvydau didelę aikštę. Tai buvo garsioji Raudonoji aikštė, esanti šalia Maskvos Kremliaus sienos. Kairioji tos aikštės pusė ribojosi su didžiule senoviškos statybos parduotuve, kurios žalios spalvos čerpėmis dengtas stogas turėjo daugybę bokštelių, o sienos – daugybę aukštų senoviškos konstrukcijos langų. Tą parduotuvę, į kurią ir iš kurios plūdo minios žmonių, maskviečiai sutrumpintai vadino GUM‘u, o ta santrumpa reiškė „Glavnyj universalnyj magazin“, t.y., „Pagrindinė universalinė parduotuvė“. Prisimindamas Politechnikos muziejų, tos parduotuvės apžiūrėti nesiryžau, tuo labiau, kad visi jos prekystaliai buvo apgulti pirkėjų, stovinčių ilgose, daugybę vingių turinčiose eilėse. Čia irgi buvo lygiai taip pat triukšminga ir ankšta kaip ir prie kasų Novosibirsko geležinkelio stotyje. Tačiau užėjimas į GUM‘ą man buvo labai naudingas, nes, prie pat įėjimo esančiais laiptais nusileidęs žemyn, patekau į viešąjį nemokamą tualetą. Tai man labai pravertė, nes iki vakaro buvo dar toli.

Nestojau į eilę ir prie dešiniojoje aikštės pusėje šalia rantuotos Maskvos Kremliaus sienos esančio marmurinio mauzoliejaus, ant kurio frontono didelės raidės ЛЕНИН skelbė, kieno balzamuotas kūnas jame guli. Apsiribojau tik pasižiūrėjimu, kaip keičiasi prie to mauzoliejaus budinti garbės sargyba, kaip pirštiniuoti, pasitempę augaloti sargybiniai su šautuvais ir prie jų pritvirtintais nuogais durtuvais ant pečių labai aukštai kilnodami stačiu kampu ištiestas kojas trankiai žingsniuoja Raudonosios aikštės plytelėmis nuo Kremliaus sienoje esančių aukštų vartų iki mauzoliejaus ir atgal.

Vėl perėjęs į kairiąją aikštės pusę ir šiek tiek pirmyn, labai įdomios architektūros, gana spalvingos cerkvės link, apžiūrėjau priešais tą cerkvę esančią pakylą, kuri, kaip paaikškėjo, vadinosi „Lobnoje miesto“. Ant tos pakylas carų laikais budelis, aplink esančiai publikai stebint, vykdavo mirties bausmę „valstybiniais nusikaltėliams“, išdrįsusiems pakelti galvą ir ranką prieš caro valdžią, kuri buvo laikoma šventa, Dievo duota.

Tą spalvingąją cerkvę supusios metalinės tvoros senovinio kalvio kalti masyvūs vartai buvo uždaryti, todėl patekti ne tik į tos cerkvės vidų, bet net ir į to įdomaus ansamblio kiemą negalėjau. Iš ketaus išlietoje (ar iškaltoje) iškaboje perskaičiau, kad ta cerkvė yra valstybės saugomas architektūrinis paminklas, kurio pavadinimas „Chram Vasilija Blažennogo“ („Palamintojo Vasilijaus šventovė“).

Nebuvo galima be ypatingo leidimo patekti ir pro Maskvos Kremliaus sienoje esančius vartus į už tų sienų esančius kiemus bei pastatus, tarp kurių matėsi aukšti ir apvalūs cerkvių bokštai. Kremlių paprastiems piliečiams galima buvo tik apeiti aplink, stebint jį iš išorės. Aukštos raudonų senovinių plytų sienos ir didžiuliai kampiniai tų sienų bokštai atrodė įspūdingai. Iš Raudonosios aikštės nusileidęs Maskvos upės link ir eidamas pagal Kremliaus sieną, besitęsiančią lygiagrečiai į betoną sukaustytos gana plačios upės vagai, pasiekiau dar vieną Kremliaus sienos kampą ir dar vieną tos sienos bokštą.

Kildamas į viršų nuo Maskvos upės, pasiekiau taip vadinamąją Maniežo aikštę ir, pablūdinėjęs siauromis senamiesčio gatvelėmis (kad tai – senamiestis, supratau ne tik iš tų gatvelių siaurumo, bet ir iš jų pavadinimų senobiškumo; įsiminė kelių tokių gatvelių pavadinimai – „Mochovaja“ („Samanų“ gatvelė), „Bolotnaja“ („Pelkių“ / „Balų“ gatvelė), pamačiau ir iš išorės apžiūrėjau garsiosios Lenino vardo bibliotekos pastatą. Apie tą biblioteką buvau jau girdėjęs, kai nakvojau Beriozovkos mokytojų šeimoje. Pasukęs į dešinę, vėl grįžau prie Kremliaus sienos ir, praėjęs į bažnyčią panašų Istorijos muziejaus pastatą, atsidūriau toje pačioje vietoje, iš kurios patekau į Raudonąją aikštę, tuo užbaigdamas savo kelionę aplink Kremlių.

Pasižiūrėjęs į Maskvos miesto planą, kurį buvau nusipirkęs kioskelyje su iškaba „Spravočnoje“, susiradau nuo Kremliaus prasidedančią Gorkio gatvę, kuri man buvo reikalinga, nes, eidamas ta gatve, galėjau pasiekti Baltarusijos geležinkelio

stotį. Saulė palengva jau artėjo prie laidos ir reikėjo pagalvoti apie grįžimą pas toje stotyje likusias motiną ir Danutę. Gorkio gatvė buvo plati ir judri. Vos tik pasukus nuo Kremliaus tos gatvės link, dešinėje jos pusėje matėsi didelis jau naujos statybos pastatas, virš kurio kabojusios didelės raidės skelbė, jog tai – gostinica „Moskva“ („Maskvos“ viešbutis). Šiek tiek paėjėjęs dešiniąją gatvės pusę, atsidūriau prieš puošnų senovinės statybos pastatą, maskviečių vadinamą „Jelisejevskij magazin“ („Jelisejevų parduotuvė“). Joje, kaip ir visose Maskvos parduotuvėse, buvo pilna žmonių, apgulusių aukštus tos parduotuvės bufetus, už kurių matėsi puošnios lentynos, užstatytos įvairių formų vyno buteliais, papuoštais įvairiaspalvėmis etiketėmis. Man patiko nuo tos parduotuvės prekystalių ir lentynų sklindantys malonūs migdolų, kavos, arbatos, cinamono ir dar kažkokie kiti kvapai, priminusieji man Panevėžio ir Kauno parduotuvių kvapus. Tokių kvapų Altajaus krašto parduotuvėse karo metais aptikti neteko. Kai mes gyvenome Barnaulo palapinių stovykloje ir kai maisto kortelėse dar buvo talonėliai ne tik duonai, bet ir kitiems maisto produktams, tai tose parduotuvėse stovėdami ilgose eilėse kartais užuosdavome chalvos ar brinzos kvapą, o turgavietėse oras būdavo persmelktas laukinių svogūnų bei saulėgrąžų paskrudintų sėklų kvapais, bet kad parduotuvės kvėpėtų migdolais ar cinamonais, to Altajuje nebuvo.

Išeidamas iš Jelisejevų parduotuvės, ne tik mintyse, bet ir visa savo esybe pirmą kartą kelionės į Lietuvą metu pajutau, jog Lietuva jau visai arti. Krūtinę užliejo šilta džiaugsmo banga. Beeinant Gorkio gatve, kuri pasirodė esanti ilga, jau sutemo ir užsidegė gatvių žibintai. Sušvito ir daugybė langų bei langelių abiejose gatvės pusėse stovėjusiuose namuose, kurių dauguma turėjo ne mažiau kaip tris, bet ir ne daugiau kaip šešis aukštus. Labai aukštų pastatų Maskvos gatvėse tada dar nebuvo. Gorkio gatvė kirta net kelias aikštes, kurias puošė paminklai. Visų jų apžiūrinėti jau nebebuvo laiko, bet du paminklai man įsiminė, nes buvo skirti dviems gerai žinomiems poetams: Aleksandrui Puškinui ir Vladimirui Majakovskiui. Skyrėsi ne tik epochos, kurioms priklausė tie poetai, bet ir jų paminklai. Dešinėje Gorkio gatvės pusėje ant aukšto pjedestalo stovėjusi garbanotą savo galvą palenkusi romantiškai atrodanti bronzinė Puškino skulptūra, „įsipaišiusi“ aukšto „Izviestijų“ laikraščio leidyklos pastato fone ir apšviesta keturių senoviškos formos žibintų, labai reikšmingai skyrėsi nuo netoli nuo Majakovskio vardo metro stoties kairėje gatvės pusėje žemu plačiu pjedestalu ryžtingai žengiančio Majakovskio stambios skulptūros, griežtomis savo linijomis įsirižiančios į Majakovskio vardo aikštę supančių aukštų pastatų sudaromą foną. Man patiko tai, kaip skulptoriai ir architektai sugebėjo savo kūrinuose gana tiksliai atspindėti skirtingų poetų ir jų sukurtos poezijos stilius ir dvasią, išryškindami ir pabrėždami tų poezijų ir tų epochų, kurių metu gyveno ir kūrė šie poetai, esminius bruožus.

Baltarusijos geležinkelio stotį pasiekiau jau vėlų vakarą, bet į traukinį nepavėlavau, savo atsiradimu nuraminau Danutę ir motiną, jau nuogąstavusias, jog aš, matyt, pasiklydau dideliame mieste, į kurį patekau pirmą sykį.

Įsėdant į vagoną, šį kartą jau nereikėjo samdyti nešikų, nes tam nebuvo jokio reikalo. Nebuvo nei isteriško skubėjimo, bijant, kad gali nepatekti į išvykstantį traukinį, nei grumtynių, lipant vienas kitam per galvas, vaizdo, prie kurio jau buvo pripratusios mūsų akys ir ausys. Prisilakstęs metro koridoriais ir Maskvos gatvėmis bei patyręs daugybę į atmintį visiems laikams įsirėžusių ryškių įspūdžių, kelionės į Minską metu miegojau kaip užmuštas. Pabudau jau vėlyvą rytą, kai mama, uždėjusi savo ranką ant mano kaktos, pasakė, jog traukinys jau artėja prie Baltarusijos sostinės. Kai išlipome iš vagono Minsko stotyje, iš pilko dangaus greičiau dulkę negu krapnojo smulkučiai, greičiau drėgmės negu lietaus lašeliai. Buvo vėsoka, bet nebuvo šalta. Dangus buvo žemas ir pilkas, bet debesų nebuvo, ir įsidienojus panašus į rasojimą lašėjimas iš dangaus baigėsi. Dangus liko pilkas, bet pakilo aukščiau ir pašviesėjo.

Apgriautuose ir sugriautuose pastatuose, kurių buvo aplinkui, vyko atstatomieji darbai. Sugriautus pastatus atstatinėjo ir statė naujus pulkai karo belaisvių vokiečių, apsirengusių vokiškomis, žalsvai melsvomis karinėmis uniformomis, bet jau be jokių karinius laipsnius žyminčių skiriamųjų ženklų. Buvo likusios tik kai kurios juodos tų uniformų aplikacijos. Belaisvių galvas dengė tokios pačios spalvos kaip uniformos pailgos beretės, ant kurių irgi nebuvo jokių ženklelių. Belaisviai vokiečiai buvo gerokai stambesni ir ne tokie judrūs kaip Novosibirske ir Omske matytieji belaisviai japonai. Be to, japonukai buvo juodaplaukiai ir atrodė labai sulybę, o tarp belaisvių vokiečių tamsiaplaukių buvo žymiai mažiau negu šviesiaplaukių, jų veidai buvo šviesesni ir ne tokie išsekę. Japonų veidų išraiškos, stebint juos pro tolakai nuo jų pravažiuojančio traukinio vagono langą, įžiūrėti buvo neįmanoma, o štai iš arti apžiūrinėdamas vokiečius belaisvius negalėjau nepastebėti, jog daugelio jų veidai buvo tarsi suakmenėję, neišreiškiantys jokių jausmų. Buvo aiškiai matyti, jog vokiečiai belaisviai sąmoningai vengia, kad jų žvilgsniai susitiktų su mūsų žvilgsniais.

Iš šviežių, beveik neobliuotų lentų sukaltoje, į kaimo klojimą panašioje laikinojoje bagažo išdavimo patalpoje suradome iš Aleisko išsiųstus savo maišus su mūsų žieminiiais rūbais. Pasirodė, jog tie maišai į Minską atkeliavo anksčiau už mus. Palikusi mane ir Danutę saugoti mūsų ryšulių bei maišų ir išsitraukusi iš maišelio po pažastimi pluoštą rublių bei pasiėmusi asmenybės liudijimą, mama pasižiūrėjo į mus, persižegnojo ir nuėjo pirkti bilietų į Vilnių.

Susitikimą su Tėvyne planavo pradėti nuo Vilniaus, kuriame jau buvo įsikūrusi neseniai į Lietuvą grįžusi mūsų motinos jauniausiojo brolio Danieliaus šeima. Tas jos broliukas, kurį ji, būdama vyriausioji sesuo, privalėjo prižiūrėti ir kurį ji kartą, paslydusį ant laiptuko ir įkritusį į gilią kūdrą, vos spėjo, pagavusi už jo marškinėlių skverno, ištraukti šlapią ir labai išsigandusį, dabar buvo „prie

valdžios“ ir galėjo geriau už mus žinoti, kaip jo sesuo, ką tik grįžusi su savo vaikais iš tremties į Lietuvą, dabar turėtų elgtis, ką daryti. Motina buvo įsitikinusi, kad mums, prieš darant pirmuosius žingsnius Lietuvoje, tiesiog būtina pasitarti su Danieliumi.

Ji grįžo su bilietais į Vilnių labai linksma, nes buvo nustebinta ir nudžiuginta tuo, kad, perkant bilietus į Lietuvą, iš jos niekas nepaprašė jokių dokumentų. Vadinasi, mes be reikalo nuogąstavome, jog išvažiuojant į Lietuvą prireiks kažkokių ypatingų leidimų, kurių mes neturėjome. Dabar paaiškėjo, jog mes jau Aleisko stotyje galėjome pirkti bilietus ne į Minską, o tiesiai į Vilnių, nes įvažiavimas į Lietuvą iš bet kurios Sovietų Sąjungos vietovės buvo visiškai laisvas. Sužinoję tokią džiugią naujieną, tuojau pat parašėme ir išsiuntėme laiškėlius ne tik savo giminaičiams Lietuvoje, bet ir tremties broliams 67-ajame ir 69-ajame taigos kvartaluose bei Čekanichos gyvenvietėje, pranešdami visiems, kad mes esame jau Minske ir jau nusipirkome bilietus į traukinį, važiuojantį į Lietuvą, į kurią keliaujantiems jokių leidimų ir jokių dokumentų nereikia, nes niekas jų neklausia.

Tik praėjus beveik penkiems dešimtmečiams, kai, Lietuvai atgavus nepriklausomybę, buvo pradėti rengti buvusiųjų tremtinių susitikimai, sužinojome, jog tie mūsų laiškučiai tada, 1946-aisiais metais, ne vieną tremtinį, gyvenusį Altajaus krašte ir dar nesusėjęs suvokti, jog jau galima bandyti grįžti į Tėvynę, paskatino ruošti į tokią kelionę, nepastebimai „išnykstant“ iš tremties vietos.

Kaip netikėtai kartais susiklosto tas mūsų gyvenimas: kas galėjo pagalvoti, jog mūsų motinos suėmimas ir jos pabėgimas iš etapo padės mūsų šeimai anksčiau grįžti į Lietuvą, negu susipras ir sugebės tai padaryti kitos tremtinių šeimos?! Taip jau susiklostė, jog sėkmingai besibaigiantis mūsų šeimos „odisėjos“ pirmasis etapas paskatino ir kitus tremtinius pasinaudoti mūsų pramintu ir išbandytu keliu. Kokie nenuspėjami kartais būna žmogaus likimo vingiai!

Jau turėdami bilietus į Vilnių, savo maišus su žieminiais drabužiais, papildę juos kai kuriais daiktais iš iki šiol su savimi vežtų ryšulių, peradresavome į Panevėžio geležinkelio stotį. Tokį sprendimą mūsų mama priėmė dėl kelių priežasčių. Pirmoji priežastis – Panevėžyje gyveno net kelios šeimos mūsų giminaičių, pas kuriuos galėjome (bent laikinai) prisiglausti. Kaip jau minėjau šių atsiminimų pradžioje, Panevėžyje savo namuką turėjo mano pusbrolio Gedimino Jokūbonio, vėliau tapusio žinomu skulptoriumi, tėvai. Kaip tik pas juos nuėjo iš Panevėžio cukraus fabriko teritorijos, kurioje formavosi tremtinių ešelonai, rusų majoro paleistas mano pusbrolis Aliukas. Iš laiškų, kuriuos buvome gavę iš Lietuvos, pasibaigus karui, mes žinojome, jog į Panevėžį persikėlė mūsų motinos brolio Jurgio šeima, kuriai Rotomskio gatvėje buvo paskirtas valdiškas butas. Valdišką butą Panevėžyje buvo gavusi ir dar vieno mūsų motinos brolio – Kazimiero sūnaus Vytauto (Aliuko brolio) šeima.

Antroji tokio mūsų motinos sprendimo priežastis buvo ta, kad Panevėžio miestas buvo administracinis centras tos apskrities, kurioje gyveno dauguma mūsų tėvo ir mūsų motinos giminių: jau vien tik mūsų motinos ir mūsų tėvo tėvų šeimose buvo po dvylika vaikų, mūsų motinos ir mūsų tėvo brolių ir seserų, o kiek dar buvo pusbrolių ir pusseserių – net suskaičiuoti visus sunku! Be to, netoli Panevėžio buvo Pazūkų kaimas, kuriame mūsų šeimai priklausė penkiolikos hektarų žemės sklypas, mano tėvų nusipirkta už mūsų motinos „pasoginius“ pinigus. Tame sklype stovėjo buvusio sklypo savininko sodybos pastatai, kurie dabar irgi priklausė mūsų šeimai. Toje sodyboje dar iki mūsų tremties gyveno tą sklypą iš mūsų tėvų išsinuomojusių ūkininkų šeima. Gyvenamasis namas buvo gana didelis ir turėjo du galus, todėl tame name laisvai galėjo tilpti ne tik nuomininko, bet ir mūsų šeima. Mūsų šeimai būtų užtekę tik keliolikos arų daržui, o visą kitą žemę ir ūkinius pastatus, motinos nuomone, bent jau kol kas galėjome palikti nuomininkui naudoti. Tačiau tokį mūsų šeimos įsikūrimo variantą mūsų motina laikė tik atsarginiu. Jos nuomone, ir abi čia ką tik išvardytos mūsų šeimos važiavimo į Panevėžį priežastys, būdamos svarbios, nebuvo pagrindinės.

Pagrindinė priežastis, dėl kurios mūsų šeima turėjo važiuoti į Panevėžį, buvo būtinybė mums, vaikams, tęsti mokymąsi, kurį mūsų šeimos tremtis buvo nutraukusi net daugiau nei penkeriems metams. Mūsų mama buvo tvirtai nusprendusi, jog aš, iki tremties suspėjęs baigti dvi Panevėžio gimnazijos klases, turiu tuoj pat, nieko nelaukdamas, pradėti lankyti trečiąją tos gimnazijos klasę, o Danutė, kuri buvo suspėjusi baigti tik pradinę mokyklą, turi pradėti mokytis pirmojoje gimnazijos klasėje. Į mūsų klausimą, iš ko mūsų šeima gyvens, jei mes visą laiką skirsime mokymuisi, stengdamiesi pasivyti tuos savo bendraamžius, kurie visą tą laiką, kol mes buvome tremtyje, lankė gimnaziją, motina, nė minutės nedvejodama, tvirtai atrėžė, jog jei mes išgyvenome tremtyje karo ir bado metais, tai Lietuvoje dabar, kai karas pasibaigė, tikrai neprapulsime. Jei reiks, parduosime ir žemę, ir namą, bet mokslus mes privalome baigti. Ji, mūsų motina, padarysianti viską, kad mes neliktume bemoksliai. Ji pati puikiai žinanti, kokio turto netenka žmogus, negavęs mokslo.

Pridavę peradresuotus savo maišus kaip bagažą, mes dar tą pačią dieną suspėjome patekti į traukinį, važiuojantį į Vilnių. Neįmanoma žodžiais apsakyti tos nuostabios būsenos, kuri mus apėmė, žinant ir jaučiant, jog su kiekvienu vagono ratų stukteliųjimu į bėgių sandūrą mes nenumaldomai artėjame prie tiek kartų svajoto ir galų gale jau beveik ranka pasiekiamo tikslo – sugrįžimo į savo Tėvynę. Manau, jog tokią būklę ir tuos jausmus pajėgūs įsivaizduoti tik tie, kurie patys tai išgyveno. Aš, išgyvenęs tą jausmą, galiu neabejodamas pasakyti, jog žinau, kas yra laimės jausmas, nes pats esu tokį jausmą patyręs.

Vilnių pasiekėme vėlyvą vakarą, tiksliau sakant, jau nakties pradžioje. Kai su savo jau nedideliais ryšulėliais išlipome iš traukinio, nors žinojome, bet vis dar nepajėgėme iki galo patikėti, jog mes – jau Lietuvo žemėje. Mama, žinodama

savo brolio Danieliaus buto telefono numerį (jį Danielius buvo parašęs viename iš savo laiškų mums), pradėjo lietuviškai teirautis, kur ji čia, stotyje, galėtų rasti telefoną, iš kurio galėtų paskambinti savo broliui, kad jis atvažiuotų mūsų pasiimti.

Ar galite įsivaizduoti tą apmaudą ir net siaubą, kuris mus apėmė, kai mes, būdami tokie laimingi, jog pagaliau grįžome į savo Tėvynę, staiga įsitikinome, jog savo Tėvynės sostinės Vilniaus, į kurį mūsų visų trijų kojos įžengė pirmąjį kartą mūsų gyvenime, to Vilniaus, apie kurį buvo svajota dar vaikystėje, klijuojant ženklelius į žalias knygutes – Vilniaus pasus – ir kartojant „Mes be Vilniaus nenurimsim“, geležinkelio stotyje mes negalime susikalbėti lietuviškai, nes niekas mūsų nesupranta. Visi kalba tik arba rusiškai, arba lenkiškai.

Teko pereiti prie rusų kalbos ir tik tada sužinojome, jog stotyje yra pašto skyrius ir jame – telefono aparatas. Motina nuėjo į tą salę, kurios kampe buvo pašto skyrius, o aš su Danute likau saugoti mūsų ryšulių. Galvoje niekaip netilpo paradoksali mintis: „Mes grįžome į Lietuvą, kurios sostinės geležinkelio stotyje neįmanoma susikalbėti lietuviškai!“ Džiaugsmo ir nusivylimo jausmai keitė vienas kitą ir niekaip nesugebėjo susiderinti. „Kas mūsų laukia tokioje Lietuvoje?“- galvojome. Aš tada dar nežinojau ir nesupratau, jog Vilnius ir Vilniaus kraštas, kuris mums nuo vaikystės metų atrodė esąs Lietuvos širdis, toks buvo tik mūsų vaizduotėje. Kad įsivaizduojamas ir pageidaujamas vaizdas iš gražios svajonės taptų realybe, reikėjo (bei dar ir dabar reikia) daug, labai daug pasiaukojančiai dirbti. Dirbti tam, kad Lietuva ne tik išliktų, bet ir taptų tokia, apie kurią svajojome ir svajojame.

Taip pasibaigė pirmasis mūsų šeimos „odisėjos“ ir antrasis mano gyvenimo etapas – pirmosios tremties etapas – ir prasidėjo antrasis „odisėjos“ ir trečiasis mano gyvenimo – gyvenimo Lietuvoje po pirmosios tremties iki suėmimo, kalėjimų ir antrosios tremties – etapas.